Національна Академія Наук України
Інститут українознавства ім.І.Крип'якевича

СЛОВНИК української МОВИ

XVI - першої половини XVII ст.

Випуск 12

З

Львів
2005

ББК 4У (03)
С 48

Дванадцятий випуск є складовою частиною Словника української мови XVI — першої половини XVII ст. — першої в історії української культури праці, яка подає інформацію про книжну і народнорозмовну лексику української мови цього періоду. Випуск містить 882 слів на літеру З (зливати — зѧть); тут подано їхню семантичну, граматичну і стилістичну характеристику. Ілюстративний матеріал наводиться з урахуванням хронології, територіального поширення і жанрових особливостей писемних пам'яток. Уперше в українській історичній лексикографічній практиці у цитованому матеріалі збережений наголос слів.

Редактори 12-го випуску
Д. Гринчишин, У. Єдлінська, О. Кровицька, М. Чікало

Рецензенти
д.ф.н. *М. Худаш*, к.ф.н. *І. Чепіга*

Словник української мови
XVI — першої половини XVII ст:
У 28-ми вип. / НАН України
Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича;
відп. ред. Д. Гринчишин.
Вип. 12 (зливати — зѧть)

Укладачі кандидати філол. наук
О. Кровицька, Г. Войтів, Н. Осташ, М. Чікало,
М. Сенів, Д. Гринчишин, Р. Осташ
Львів, 2006. – 244 с.

Від редакційної колегії

Дванадцятий випуск уклали
кандидати філол. наук
О. Кровицька (зливати — злобѣтисѧ),
Г. Войтів (зловенє — злодѣй),
Н. Осташ (злодейски — злоєреченіє; зложыти — знакомый),
М. Чікало (зложенє — зложити),
М. Сенів (знакъ — зшити),
Д. Гринчишин (зъ — зъєдночатися),
Р. Осташ (зъєдноченє — зѧть)

Комп'ютерна верстка – Л. Голощук
Комп'ютерний набір – Л. Голощук, О. Тріль

Консультували: д.і.н., акад. НАНУ Я. Ісаєвич, к.і.н. Я. Книш, к.філос.н. І.Паславський

Редакційна колегія складає щиру подяку консультантам, рецензентам і всім тим, хто своїми порадами та допомогою спричинився до підготовки та публікації цього випуску

Випуск опублікований завдяки сприянню Українського Наукового Інституту Гарвардського Університету

ISBN 966-02-2705-1 (серія)
ISBN 966-02-3930-0 (Вип. 12)

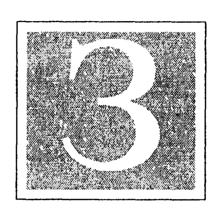

ЗЛИВАТИ *дієсл. недок.* (що в що) *(вливати, наливати)* зливати: алє новоє вино має(т) быти въ мѣхы новыи з҄ливано (1556-1561 *ПЄ* 135 зв.).

Див. ще **ИЗЛИВАТИ.**

ЗЛИВАТИСА *дієсл. недок.* **1.** *Перен.* (з чого на що) *(передаватися, поширюватися)* стікати, переливатися: всѧкоє тѣлѡ: мꙋри ка́мєнныи: и вра́та жєлѣзныи, та́къ потрє́ба разꙋмѣт(и): ѡ хвалє́бномъ тѣлѣ, якѡ и ѡ дꙋші́ оувєлбє́нной, а з҄ дш҃ѣ злива́єтъсѧ ла́ска бо(з)каѧ на тѣло хвалє́бноє (Чернігів, 1646 *Перло* 145).

2. *Перен.* (з чим) *(об'єднуючися з чим-небудь, створювати одне ціле)* зливатися: з ты́ми... дѣлностами цно́та в однꙋ матє́рїю злива́єтъсѧ, кото́рыи ѡ(т) Бг҃а в чл҃вка вла́ны, при́варъ грѣха нє поно́сѧтъ (Єв'є, 1616 *УЄ Єв.* 4 ненум.).

Див. ще **ИЗЛИВАТИСЯ.**

ЗЛИЙ *див.* **ЗЛЫЙ.**

ЗЛИТОВАНЄ, ЗЛИТОВАНЬЄ *с.* (*стп.* zlitowanie) змилування, милосердя: Мл҃(с)ть: милосє́рдьє: Ли́тость, змилова(н)є, злитова(н)є, ми́лостынѧ (1627 *ЛБ* 63); Щєдрота, мл҃(с)рдїє: Щєдробли́во(ст), го́йность, злитова́ньє (Там же, 159).

Див. ще **ЗЛИТОВАНЄСА.**

ЗЛИТОВАНЄСА *с.* (*стп.* zlitowanie się) те саме, що **злитованє**: Бы́смо нє оуважа́ли и́хъ бо́лєзни, пєча́ли, и въздыха́нїа, бы́смо нє взрꙋша́лисѧ кꙋ злитова(н)юсѧ на(д) и́хъ шко́дами кото́рыи поно́сѧтъ (Київ, 1625 *Коп. Ом.* 165).

Пор. **ЗЛИТОВАТИСА.**

ЗЛИТОВАНЬЄ *див.* **ЗЛИТОВАНЄ.**

ЗЛИТОВАТИСА *дієсл. док.* (*стп.* zlitować się) (над ким, над чим) змилуватися, змилосердитися: ѡ Смєрти,... Нє хотѣлась нє зада́ти Смоу́ткꙋ пѡви́ннымъ, Анѣсѧ злитова́ти на́дъ жа́лємъ Вдови́нным҄ (Львів, 1615 *Лям. Жел.* 4); Ап҃(с)лъ Пєтръ... Про́сит҄ ѡ милосє́рдьє, бы́сѧ злитова́ти Па́нъ ра́чилъ, в҄ то(м) оупа́дкꙋ си́лно(м) ратова́ти (Львів, 1631 *Волк.* 7 зв.); З҄ тѧжки́м҄ во́плєм҄ до тє́бє Па́нє мо́й вола́ю. Ра́чсѧ на(д) мно́ю грѣшны(м), ра́чсѧ злитова́ти, Мєнє ѡкаѧ́нного до ла́ски принѧ́ти (Там же, 17 зв.).

Див. ще **ЗЛИТОВОВАТИСА.**

ЗЛИТОВОВАТИСА, ЗЛѢТОВОВАТИСА *дієсл. недок.* Змилосерджуватися: Състра́ждꙋ [комꙋ]: Злѣто́вꙋюсѧ, оужалѧ́юсѧ, змило́вꙋюсѧ [надъ ки́мъ] (1627 *ЛБ* 129); ꙋщєдрѧ́ю, или състра́ждꙋ: ли́тость пока́зꙋю, злито́вꙋюсѧ, милосє́рдѧ пока́зꙋю (Там же, 143).

Див. ще **ЗЛИТОВАТИСА.**

ЗЛИТОКЪ *ч.* Злиток, зливок: срѣбро тоє, которое єстъ в скарбє в злиткꙋ сватого Михайла, с того срѣбра ѡковати ѡбраз ꙋ Мєжирєчи сватого Михайла (Острог, 1539 *AS* IV, 207); Рєєстръ забранѧ скарбꙋ при нєбощикꙋ

кнѧзю Дмитрꙋ Сєнкгꙋшкꙋ,... злитков золотых чирвоных было ·д҃· тисєчи (1558 *AS* VI, 213).

ЗЛИТОЩЫ *мн.* Литво: кгды замок горелъ,... серебреных звонов злитых, зброй, теж сребра и злота горѣлого и злитощы, мѣд, дѣлъ,... и иншых многих а не зличоных речей военных, которых... там погорело, видели... описати и зличити не могли (Володимир, 1571 *АрхЮЗР* 8/IV, 133).

ЗЛИТЫЙ *дієприкм. у знач. прикм. (виготовлений способом лиття)* литий: кгды замок горелъ,... серебреных звонов злитых, зброй, теж сребра и злота горѣлого... и иншых многих а не зличоных речей военных, которых... там погорело, видели... описати и зличити не могли (Володимир, 1571 *АрхЮЗР* 8/IV, 133).

ЗЛИХОДЯЧИТИСЯ *дієсл. док.* Засмутитися: Христосъ рюкъ ученикумъ своимъ: "Якъ тяжко богатыи идутъ у царство небесное". Ученици ся злиходячили и устрашили (XVI ст. *НЄ* 123).

ЗЛИЦЕНЄ *див.* **ЗЛЕЦЕНЄ.**

ЗЛИЧЕНЄ *с.* Лічба, рахування: Имѧ мѣстцꙋ Ча́съ До́лгїй, и мнѡ́гїи лѣта, До зличе́н҄ѧ трꙋдныи ѡ(т) поча́ткꙋ свѣта (Київ, 1632 *Євх.* 296).

ЗЛИЧИТИ, ЗЛИЧЫТИ *дієсл. док.* (що) Злічити, порахувати: видє(л) єсми въ яна мє(ш)ко(в)ско(г)... биты(х) сини(х) ра(н) по плєчима по хры(б)ту по нога(м) по рука(м) нємало тру(д)но и(х) зличи(ти) (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 31); а зличилъ есми, отъеждаючи, драницъ осмъдесятъ а мостницъ шестнадцать (Клевань, 1571 *АрхЮЗР* 1/I, 38); Бо оу́нцїи позна́єшъ, зли́чишъ Мїрїа́ды, Ла́твѣй нѣжли Ге́ркꙋлєсъ пєрєпло́въ Цикла́ды (Київ, 1632 *Євх.* 296); И кгды челядь... тыхъ речей брати не допушчали, теды... оныхъ,... невинъныхъ, киями обухами побили, потолкли и разовъ... кровю натеклыхъ, которих и зличыти реч неподобна, позадавалъ (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 8/III, 615); тыежъ мешчане борокъ, до костела належачый, вырубали,... же толко пне сосенъ зостаютъ, которых и зличити трудно, и шкод на тисечу золотых учинили (Володимир, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 418).

Див. ще **ИЗЛИЧИТИ.**

ЗЛИЧКОВАТИ *дієсл. док.* (кого) Поставити тавро: а што се дотычетъ коней, тые вамь личковать допускаемъ, которые кони, кгдымъ Возный, // при шляхте помененой личковатъ почалъ, и вже былъ трое коней зличковалъ, Петръ Соколовский... съ тыми всими людми... насъ зъ замку Межирецкого выгнали (Луцьк, 1596 *АрхЮЗР* 3/I, 104-105).

ЗЛИЧНЫЙ *див.* **СЛИЧНЫЙ.**

ЗЛИЧЫТИ *див.* **ЗЛИЧИТИ.**

ЗЛИШНЕ *присл.* Зайве: Якъ гды бы [хто] о комъ реклъ "не можетъ ѣсти, бо не маетъ чого", а потомъ бы навелъ "але тежъ и хоръ естъ",... вшакъ же реклъ бы то южъ злишне (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 593).

ЗЛЇЙ *див.* **ЗЛЫЙ.**

ЗЛО *с.* **1.** *(щось шкідливе, недобре, погане)* зло: Знати имєтє зло и добро (1489 *Чет.* 23); уже дале не согрѣшай, што бы май гурше (не было), али моли ся Богу, што бы тя усокотивъ выдъ усякого зла до смерти твоеи (XVI ст. *НЄ* 8); Ле́чъ сло́въ ѡ то́мъ... в҄ ти́хости послꙋхаймѡ... в҄ на́съ зла причи́ною бува́єтъ грѣхъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 103); Алє жє ми стало въпрєкъ ро(с)казаньє б҃жєє которое нє кажє(т) Противитися злꙋ ани побѣждати злы(м) злоє но добры(м) (Ясси, 1642 *ЛСБ* 557); Зло́. Malum. Prauum (1650 *ЛК* 448);

гріховний світ: Прирожє́н҄ѧ смє́рть всѣмъ бѣда́мъ..., и всємꙋ овшє́ки сєгѡсвѣтномꙋ доча́сномꙋ злꙋ конє́цъ чи́нитъ (Вільна, 1620 *См. Каз.* 11).

2. *(злий, поганий учинок)* зло: покаимосѧ ѡ(т) всѣ(х) золъ свои(х) прѣжнихъ и послѣдни(х) (1489 *Чет.* 312 зв.); если глаголу не послѣдуем, многа зла о нас: человѣцы

вознепщуют, поносят, оклевещут и в соблазн отчаятелный впадут (Унів, 1605 *Виш. Домн.* 188); Златоѹ(ст)… пи́шєтъ тыми сло́ви… зло єже глѹми́ти́ сѧ (Київ, 1621 *Коп. Пал. (Лв.)* 29); За чи́мъ всю́ды намъ Братолю́біє и щи́рѹю до всѣхъ любо́въ прика́зѹєтъ: …абы́съмо на жа́дноє зло нє по́мнѣли, нє свари́лисѧ и єди́нъ дрѹго́мѹ нє досажа́ли (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 59).

3. *(біда, нещастя, лихо)* зло: кра(л) ѹгръски и чъски, видаючи и са(м) ѹ сєбє розваживаючи, яко много вєлє зло могло бы сѣ стати… єстли бы… ва(л)ка имѣла должє тривати (Кам'янець, 1510 *Cost. DB* 454); А ты стерези ся, зло терпи, дѣло исповнь евангелистово (*в рук.* ев(г)листво. – *Прим. вид.*) служъбу свою провѣсти (XVI ст. *НЄ* 91); И нарєка́лъ на ни(х) мо́вєчи: ѡсиротѣлъ є́смь и оучини́ли єстє мєнє бєзъ дѣтє́й. оди́нъ зги́нѹлъ, другі́й въ вазє́ню зъоста́лъ…, на мєнє сє то всє зло ѡба́чило (серед. XVII ст. *Хрон.* 69).

4. *(підступність, хитрість, лукавство)* зло: коро(л) полски єго мл(с)ть коли ѹчѹє(т) нѣкотороє зло, ω(т) нѣкотори(х) нєпріятєлє(в) богдана воєводы єго… да имає(т) дати знати богданѹ воєводѣ (Кам'янець, 1510 *Cost. DB* 457); Потомъ еще и болшого ся зла важилъ Миколай, а то, же на Фотіа, которого царъ боронилъ, при которомъ многіи // епископы стали, и многій людъ неростропне ся торгнулъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 749-750); Лѹка́вство: злоба, хи́трость, зло́сть, лѹка́во, зло, злоба, трѹдно(ст) (1627 *ЛБ* 59).

5. *(злість, злоба, лють)* зло: язы(к) чловєчѣй малый члонокь є(ст), а ни(к)то єго нє можє(т) оумакьчити и оусмирити, нєѡдєрьжимоє бо в ню(м) єсть зло, напольнєно ядѹ смє(р)тєльнаго (Височани, 1635 *УЄ* № 62, 56 зв.); **за зло мити** *див.* **МѢТИ; имати за зло** *див.* **ИМАТИ.**

ЗЛОБА *ж.* (*цсл.* зълоба) **1.** *(щось шкідливе, недобре, погане)* зло: Нє помєни злобы грєховъ мои(х) (1489 *Чет.* 203 зв.); Развраще́нный: Прєвро́тный, прєфорито́ваны(и)… // …строптивый, лѹка́вый, а́бо нє разѹмѣва́ай пра́воє и прв(д)ноє ω(т) злобы (1627 *ЛБ* 104-105); Бга ся не боять[ся] людеи не стыдя(т)-ся, Сты(м) писаниемъ ниже покоратсѧ. Набожными себе в люде(х) ѡславили, А злобою грѣха дши помазали (к. XVI – поч. XVII ст. *ПДПИ* 182, 107).

2. *(злість; гріх)* злоба: того стго кр(с)та со страхомъ цєлоующє, ω(т)ложѣмъ ω(т) сєбє всакѹ злобѹ гнѣвъ (1489 *Чет.* 29); Аще мы умолчим, каменіє возопіет, и блажа́щих зло́бу гнѣв божій побіет (к. XVI ст. *Укр. п.* 83); дѹхи ты́є лѹка́выє ча́сто з вєли́кою пи́лъностю звы́кли… нє то́(л)ко рєвнова́ти злобѣ, а́лє и мє(ш)ка́ючи(х) в нє́й хвали́ти (Острог, 1599 *Кл. Остр.* 211); По(д) звѣздо́ю пятороѡгъ смы́слѡвъ патєра́кихъ зна́къ позвѣрхнихъ и внѹтрнихъ: жє и́хъ ω(т) вшєла́кихъ хова́ючи за́вшє злѡ́бъ, стыхъ шо́лъ стопа́ми, кото́рыи при Хр(с)тѣ зовѹтъсѧ звѣзда́ми (Київ, 1624 *На г. Долм.* 2); розѹмѣємъ… жє… имєнє(м) наши(м) пастиръскимъ и любовію своєю братиръскою (!) ѹпомянєтє жє тѹю свою злобу во дѹшєполє(з)ноє блгоє прє(т)ворить (Путятинці, 1634 *ЛСБ* 522, 1).

3. *(злий, поганий учинок)* злоба: Се ест, остало еще папѣ римскому…, православных томити и мучити и антихриста, царя всѣх исполнений злоб и козней диаволских, породити, да запечатлѣет латинскую прелест своим пришествием (1588-1596 *Виш. Кн.* 140); не отвещай безумному по злобе его, да не подобенъ ему будеши (Вільна, 1599 *Ант.* 947).

4. Відступництво: Наша ѹбо свѣтлость в те(м)ность незлѹчона еретицкаѧ же злоба ѡбличена (к. XVI – поч. XVII ст. *ПДПИ* 182, 102).

5. *(хитрість, лукавство)* злоба: Въ грѣшницє(х) ω(т) въсѣ(х) пръвѣйшій, Во злобѣ ω(т) вѣсѣхъ прєлѹкавѣйшій,… Иѡанъ і́нω(к)

з Ви(ш)нѣ, ѡ(т) с(т҃)оє афо(н)скоє горы, // рꙋкою вла(с)ною писа(л) (1599-1600 *Виш. Кн.* 199 зв.-200); Лꙋкáвство: Злобá, хи́трость, злóсть (1627 *ЛБ* 59); versutia, хитро(с)т(ъ), злоба (1642 *ЛС* 411); Злобá, Malitia. Prauitas. Maleuolentia (1650 *ЛК* 448).

6. Вл. н., *ч.*: Потому(ж) и патри́архи ѡбли́чи́вши ми́трополи́та ки́євского ѡнисифóра двожéнца, и́ ти́мóфєя злобꙋ архи́мандри́та сꙋпрасльскаго ѡ ꙋбиствє ѡсадилъ (1600 *ЦНБ* 476 П/1736, 44 зв.); Потом супрасльского архимандрита Тимоѳея Злобу за убійство с престола низверглъ и на єго мѣсце инаго поставилъ (Львів, 1605-1606 *Перест.* 28); Гринє(ц) злоба (1649 *РЗВ* 174 зв.).

ЗЛОБНИЙ *див.* **ЗЛОБНЫЙ.**

ЗЛОБНИКЪ *ч.* (*цсл.* зълобьникъ) *(зла людина)* недоброзичливець: Тáкѡ(ж)дє блюди, да нє исплѣснѣвѣю(т),… ѡ(т) нєсщ҃єнныхъ рꙋкъ, в҄ цр҃кви нє дáж(д)ъ бéсѣдꙋ твори́ти, ни́жє пріємли принóсы въ бж҃ій жєртóвникъ ѡ(т) нєвѣрныхъ,… потвáрника, игрца, и злóбника (Львів, 1642 *Жел. П.* 4 зв.).

ЗЛОБНЫЙ, ЗЛОБНИЙ *прикм.* (*цсл.* зълобьныи) злобний, недоброзичливий, злий; гріховний: да угоньзнут от тоє поганскоє латынскоє науки, которыє ся нынѣ в тую сѣть духов злобных поднебесных учения умотали, Евангелие поврглиі (Унів, 1605 *Виш. Домн.* 190); Аще ли и тебѣ нужда настоит от борения плоти, страстей и воздушных злобных духов поднебесных (бл. 1610 *Виш. Посл. до Княг.* 236); Горды́нѧ: Пыха, по(м)па, бꙋта, высóкаа мы́сл҄. остáтні(и) злы́й пóмысл҄, ѡ(т) осми стрáстєй злóбныхъ. Якожє гóрдость истóчникъ злобы всѧ́кїа є́ст҄ (1627 *ЛБ* 27); malitios(us), злобни(й), лукави(й), хи(т)ри(й) (1642 *ЛС* 262).

ЗЛОБНѢ *присл.* (*цсл.* зълобьнѣ) злобно, підступно: vafre, хитро, злобнѣ (1642 *ЛС* 407).

ЗЛОБОВАНІЄ *с.* Злоба, підступність: malitos, malicia, злоба, злобованіє (1642 *ЛС* 262).

ЗЛОБЫВЪ *прикм.* (*цсл.* зълобивъ) злобивий: facinorosus, злобывъ (1642 *ЛС* 193).

ЗЛОБѢТИСѦ *дієсл. недок.* (на що) Злитися, гніватися: А прє́тож҄ братїє… грѣшными сѧ нє бры́д҄мо… анѣ сѧ злобѣмѡ на нєдовѣдомыѣ сꙋды Бж҃їѣ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 37).

ЗЛОВЕНЬЄ *с.* Виловлення, вилов: Я Станисла(в)… а я Полониѧ… сє были апєляцы(и) на трыбуна(л) выточили то єсмь… трєтюю ѡ зловєньє рыбъ и ѡ покошєньє сєна (Київ, 1621 *ЦНБ* II, 20756, 1).

Пор. **ЗЛОВИТИ.**

ЗЛОВИДНЫЙ *прикм.* Злобливий, злісний, злий: въ ꙋжáсѣ дꙋшѣ мои рєкꙋ слóво ѡ стрáшномъ сꙋдѣ Бж҃ємъ,… ѡ я́кѡ покáжєсѧ тáмо грѣшнаѧ дꙋша, сама злови(д)на (Чернігів, 1646 *Перло* 150).

ЗЛОВИТИ *дієсл. док.* (кого) *(піймати як здобич)* виловити: И еще дей надто два стави наши, Жираковский а Лановецкий, поросковали и рыбы зловили (Луцьк, 1565 *АрхЮЗР* 6/I, 53); рыбы изъ сажавокъ одну зловили, а другую безъводя поморили (Володимир, 1597 *АрхЮЗР* 1/VI, 138); помененый Федор Липка,… в // селе Полонной мешкаючи,… ставъ полонъский зловил, наветъ самые варунъки повыловлялъ; другий за Баевомъ перекопал и рыбы Такъже вси выловилъ (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 72-73).

ЗЛОВѢРИЄ, ЗЛОВѢРІЄ, ЗЛОВѢРЇЄ *с.* (*цсл.* зъловѣриє) відступництво, гріх: Отци ваши наук святых ся учили, а от погибелных себе отлучили. А чому ж вы и́мы єстє погордѣли и на зловѣріє себе измѣнили? (к. XVI ст. *Укр. п.* 86); Ѡ нововѣрнии…, зловѣриемъ своимъ в дх҃ꙋ скве(р)нитеся, Не приемлете бо божию премꙋдро(сть) (к. XVI – поч. XVII ст. *ПДПИ* 182, 109); нє ѡбращáйтєсѧ зловѣрїємъ вáшимъ; въ єгипє(т): // въ тмꙋ грѣхá (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 168-168 зв.); алє вы сáми сєбѣ; вóлєю своє́ю и зловѣрїємъ вáшимъ; пошли́стє за дїѧ́воломъ врáгомъ моимъ (Чернігів, 1646 *Перло* 153 зв.).

ЗЛОВѢРІЄ *див.* **ЗЛОВѢРИЄ.**

ЗЛОВѢРЇЄ *див.* **ЗЛОВѢРИЄ.**

ЗЛОВѢРНИКЪ *ч.* Відступник, грішник: ѡ(т)повѣда́ю таково́мꙋ зловѣрникꙋ, то́й то́є ви́дѣлъ, прє(д) которогѡ ѡчи́ма; всѧ тва́ръ на́га, С҃нъ то Б҃жі́й всєви́дєцъ ви́дѣлъ (Чернігів, 1646 *Перло* 128); здалóбысѧ тꙋтъ запыта́ти тыхъ злѡвѣрникѡвъ, що за мѣсто то Ієр(с҃)ли́мъ но́вый (Там же, 145).

ЗЛОВѢРНЫЙ, ЗЛОВѢРЪНЫЙ *прикм.* Неправедний, грішний: на конци книги нашолъ єсми двѣ словє написаны ѡканного нєсторъя зловѣръного (1489 *Чет.* 49 зв.); Абысь на́съ в приго́дахъ на́ши(х) н҃нѣ и всє́гда ратова́лъ, и ѡ(т) проти́вности людій зловѣрны(х) це́рковъ застꙋпа́лъ (Львів, 1591 *Просф.* 67); и с ты́хъ четы́рохъ злóстій, и́ныи соу́тъ створе́ны дїа́воломъ,... и ты́ми злóстьми царъствоу́єтъ, въ ч҃лцехъ зловѣрныхъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 27); То(г)да дїа́волы; лю́тыи Катóвє, за́ймꙋтъ всѣхъ грѣшникѡвъ тогѡ́ свѣта, ѡныхъ козлѡ́въ смєрдѧ́щихъ;... гєретикѡ(в) зловѣрны(х), и ра(з)до(р)никѡвъ (Чернігів, 1646 *Перло* 154 зв.);

у знач. ім. неправедник, грішник: Тогда́... вѣрныи и зловѣрныи, котóрыи длѧ смє́рти дочáсноı; ѡ(т)рѣкáлисѧ Хр(с)та (Чернігів, 1646 *Перло* 133 зв.); а зловѣрный хотѧ́й нє вѣри(т) въскрсєнїю, зна́й ѡ ти́мъ запє́внє бєз'вѣрникꙋ; яко г҃ва(л)томъ; Агг҃лѡвє Б҃жїи ви́влєкꙋтъ тѧ из грóба твóєгѡ; на сꙋдъ Б҃жі́й правє(д)ный (Там же, 147).

ЗЛОВѢРЪНЫЙ *див.* **ЗЛОВѢРНЫЙ.**

ЗЛОДЕЙ *див.* **ЗЛОДѢЙ.**

ЗЛОДЕЙСКИЙ *див.* **ЗЛОДѢЙСКИЙ.**

ЗЛОДЕЙСТВО *див.* **ЗЛОДѢЙСТВО.**

ЗЛОДИЙ *див.* **ЗЛОДѢЙ.**

ЗЛОДИЙСКИЙ *див.* **ЗЛОДѢЙСКИЙ.**

ЗЛОДІЙ *див.* **ЗЛОДѢЙ.**

ЗЛОДЇЙ *див.* **ЗЛОДѢЙ.**

ЗЛОДѢАНІЄ *с.* (*цсл.* зълодѣяниє) злодіяння, злочин: єсли́ ты мóихъ словє́съ оустыдаєш'сѧ котóрїи ѡблича́ютъ бєзакóнїє и злодѣа́нїє твоє, а длѧ чóгожє(с) сѧ нє в'стыдалъ грѣхи... твори́ти (Почаїв, 1618 *Зерц.* 73 зв.).

ЗЛОДѢЙ, ЗЛОДЕЙ, ЗЛОДИЙ, ЗЛОДІЙ *ч.* **1.** Лиходій, лиховод: відить бо ѡкан(н)ыи дьяволъ злодѣй што всі аг҃глъскіє ліки польки вєсєлѧ(т)сѧ (1489 *Чет.* 208 зв.); А злодѣеве сутъ дяволы, ворогы и перелестникове, розъволокаютъ насъ, коли забываеме усю доброту (XVI ст. *НЄ* 160); посредѣ общаго благочестия свѣту апостоли имѣли быти названи, при правдѣ стоящие, отступници и отщепенци, а Июда – злодѣй, льстец (1608-1609 *Виш. Зач.* 214); Притвори́тєль: Притвóрникъ, лицємѣрни(к), злóдѣ(и), змышлѧ(ч) (1627 *ЛБ* 100); Бѣда́ тóмꙋ домꙋ. Гдє Господа́ръ кла́мца, злóдѣи (Вільна, 1620 *Лям. К.* 24); Злóдѣй. Malefactor. Maleficus (1650 *ЛК* 448);

супротивник, ворог: и єщє к томоу г҃лю, нє мъстѣтє собѣ сами злодѣємъ своимъ, алє милоуйтє, б҃ъ имъ мьститєль (1489 *Чет.* 19); где бы его тамъ въ Угрехъ,... потрафити могъ, жебы его, яко здрайцу и злодия моего, поймати и, ведле учинку его, скарати далъ (Володимир, 1599 *АрхЮЗР* 6/І, 273); бога(т)ство,... котóроє вшєлѧ́кꙋю злóсть вынашло,... нє́прїѧтєлѧ пов'стагли́вости, вóрога ст҃obли́вости, и вшєлѧ́кой цнóтѣ потає(м)ного злóдѣѧ (Острог, 1607 *Лѣк.* 128).

2. Злодій, злочинець: злїи лю(дї) злодѣє имаю(т) быти карани (Кам'янець, 1510 *Cost. DB* 459); не помагай злодѣюмъ и разбойникумъ и не будь имъ казда (XVI ст. *НЄ* 19); Єстли бы злодє(и) бы(л) по(и)ма(н) на злочи(н)ствє а нє в дому своє(м)... таковыи злодє(и) са(м) ѡдинъ має(т)... каранъ быти (1566 *ВЛС* 105 зв.); Єдинь пакь с тых ѡ(т) бѣшєных злодієвь, роугаючи(с) смоу мовил', єслї жє єсї ты Х҃с помозї събѣ и нам' (Володимир, 1571 *УЄ Вол.* 83); тот Валентый слугою... мне не ест,... которого,... яко здрайцу, злодея и святокрадцу, отступую (Луцьк, 1621

АрхЮЗР 1/VI, 492); та(к)жеса маеть рахова́ти з᾽ сѡмне(н)ємъ своймъ вшєте́чникъ, збо(и)ца, злѡ́дєи (Львів, 1645 *О тайн.* 76); Снъ Бж҃їй за́ ма самъ оумр҃ъ; посре́дѣ Разбѡйниковъ и злѡ́дѣєвъ (Чернігів, 1646 *Перло* 8); *У порівн.*: и(х) сме(р)ть якъ злодѣ(и) чого не да(и) бж҃е Пожре(т) (к. XVI – поч. XVII ст. *ПДПИ* 182, 107); Шє́стоє нєбєзпєчє́нство є́стъ ω(т) сме́рти: кото́раѧ я́кω злѡ́дѣй бє(з) вѣсти прихо́дитъ (Київ, 1632 *МІКСВ* 288);

злодій, крадій: Кгды зжєнєть хто злодєѧ ωтъ конє(и) зго(н)щи(з)ны ω(т) конѧ // по ві҃ г(р)ш᾽ (1552 *ОВін.З.* 133 зв.-134); если бы онъ [врядникъ] ведалъ о томъ, хто того вола вкралъ,... абы того злодѣя на тои копе обявилъ (Луцьк, 1570 *Ив.* 268); злодѣй идє(т) красти мой до(м) а прєлюбодѣйцѧ, блѹ(д)никь, идє́ть красти, мою фортоунѹ (XVI ст. *УЄ* № 29519, 233); Мы бра(т)ство сказали(с)мо та(кии) дє(к)рє(т) Ѡлєкшая абы присягнула єсли злодѣ(и) покралъ (Львів, 1607 *ЛСБ* 1046, 2 зв.); А ты́и ша́ты // анѣ ω(т) мѡ́лє(ц) з᾽ѣданы бываю(т), анѣ ча́со(м) псѡ́ваны, анѣ ω(т) злѡ́дѣєвъ кра́дєны (Київ, бл. 1619 *О обр.* 113-114); фини́ковоє де́рєво на само(м) вєрхѹ ѡ́вωцы своѣ ро́дить, и трѹ́дноє єстъ, длѧ высокости, до при́стѹпѹ злодѣємъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 185); Єсли бы выламѹючи злодѣй до́мъ, а́бо подкопѹючїи бы́лъ знайде́нъ, а взѧ́вши ра́нѹ оу́мєрлъ бы. То(т) хто єгω ра́нилъ нє бѹдє ви́нєнъ кро́ви (серед. XVII ст. *Хрон.* 99).

ЗЛОДѢЙСКИ *присл.* По-злодійськи, злочинно: Пытаю ва(с) за(с) Годи(т)лисѧ Ста́дѹ всѧкого пастырѧ слѹхати которы(и) имѧ собѣ пасты(р)ства ѹгони(л), а до овча(р)нѣ нє па(с)ты(р)ски двє(р)ми ω(т) Б҃а званїє(м) и наро(д)ны(м) избранїє(м), во овча(р)ню ста́да, входи(т); а́лє та(и)но дѣрою и чєрє(з) зако(н)ны(и) пло(т) злодѣиски, лжє́ю,... влази(т) (1598 *Виш. Кн.* 282 зв.); Для того: словесных пастырев никакоже обрѣсти нѣсть, точию по бруху и самолюбию на стол власти, еврейски, мытом и дѣрою, злодѣйски, и через плоть, разбойнически, вздравшихся и стол начальства церковнаго мучительски оседлавших видѣти есть (1608-1609 *Виш. Зач.* 200).

ЗЛОДѢЙСКИЙ, ЗЛОДЕЙСКИЙ, ЗЛОДИЙСКИЙ *прикм.* **1.** *(властивий злодієві)* злодійський: Што Твоѧ Милость писалъ и прысылал... до королѧ и до насъ, ωповєдаючи,... иж тоє злодєйство нє толко, жєбы мєли потаємнѣ, на дорогах пєрєймѹючи, розбивати, або злодєйскимъ ωбычаємъ потаємнѣ в ночи красти алє... и... людє дєй простых явнє... забивають (Петрків, 1538 *AS* IV, 131); И тыми часы,... оттоль же ночью,... злодѣйскимъ обычаемъ подышедши, уже то пятый кротъ, и будуване тежъ пятое спалено (Луцьк, 1583 *Ив.* 271); сеи ночи тая жона моя,... учинивши надо мною явную зраду... //... праве злодийскимъ обычаемъ... мене,... выкрали (Володимир, 1602 *АрхЮЗР* 8/III, 492-493); Ба́чъ за́цный мѹжъ, я́ко с(т). Па́вєлъ лю́дскои мѹдрости пова́гѹ ωшѹка́нїє(м) называ́єтъ ма́рны(м), и кото́раѧ по(д)крада́єтъ злодѣйскимъ спо́собо(м) ро́зѹмы про́стыхъ (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 201); теперъ свежо... сее осени, передъ святою Покровою подрано в насъ злодейскимъ способомъ пчолы (Овруч, 1629 *АрхЮЗР* 4/I, 78);

(який стосується злодія) злодійський: Ѡ поволаню. ѹста(в)уємъ бы повола(н)ѧ злодє(и)скиє пєрє(д) право(м) ωповєда(н)ны и я(в)нє высвє(т)чоны и были до кни(г)... записава(н)ны (1566 *ВЛС* 104 зв.).

2. *У складі вл.н.* **Злодейскиє Лозы**: княз(з) Ива(н) Миха(и)лови(ч) Куръцеви(ч)... на(с) на до(б)рово(л)но(и) дорозє... у врочища у Злодє(и)ски(х) Ло(з)... по(з)бива(л), поморъдова(л) (Володимир, 1566 *ТУ* 118).

ЗЛОДѢЙСТВО, ЗЛОДЕЙСТВО *с.* **1.** Злодійство, пограбування: естли бы пе-

редъ его милостью… о злодѣйство и о розливанье крови,… и оныхъ всихъ проступкахъ позвани были, не мают отповѣдати, а ни… никоторых винъ платити (Краків, 1507 *АЗР* II, 10); А вєджє и таковы(и) хлопє(ц) нєдоро(с)лы(и) єстли бы в килькохъ злодє(и)ства(х) и при лицы бы(л) дозна(н), таковы(х) врꙗ(д) маєть карати водлє зда(н)я своєго (1566 *ВЛС* 104 зв.); па(н) Нємири(ч) мнѣ с ты(х) слу(г) свои(х) ω // (з)лодє(и)ство, ω по(к)радє(н)є ты(х) дєсєти во[ло](в)… справє(д)ливо(с)ти вчини(т) нє хотє(л) (Житомир, 1583 *АЖМУ* 57-58); Стєрєжѣмωсꙗ піꙗнства, мѫжωбо́йства, злодѣйства, обжи́рства, вшєтєчє́н'ства, и вшєлꙗ́кихъ нєчи́стωт' (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 85); ты(ж) єсли боудє(т) оумъ ч(с)ты(и) и ср(д)цє оу стꙗ(ж)ли́вости свѣ(т)скы(х) рѣчо(х), напрє(д) піа́ньства, зра́ды злодѣ(и)ства,… и ины(х) злы(х) рє́чій,… тє́ды… тѣло твоє бѫдє(т) свѣ(т)ло (1645 *УЄ* № 32, 78 зв.).

2. Злочин: Твоꙗ Милость писалъ и прысылал тых часов до королꙗ… и до насъ, ωповєдаючи, иж тамъ в зємли Волынъской розбои и злодєйства вєликии, а нєвымовныи повстали (Петрків, 1538 *AS* IV, 131); єстлибы подданыи ихъ мєли волность в ыимєньꙗхъ (!) и сєлахъ ихъ быдло продавати, тогдыбы сꙗ могло злодєйства нє мало с того наплодити (Вільна, 1546 *AS* IV, 457); В то́мъ грѣхѫ драпє́жного злодѣйства замыка́ют'сꙗ, кото́рыє мыта, пода́тковъ, дєсꙗ́тин' нє пла́тꙗтъ, алє ώныє бєрѫть и собѣ прив'лаща́ють, побо́ровъ справєдли́вє нє ω(т)даютъ' (Львів, 1645 *О тайн.* 109).

ЗЛОДѢАТЕЛЬ *ч.* (*цсл.* зълодѣятєль) злочинець, лиходій: слωва твои правди́вый; и прємѫдріи нѣ // во что́жє в'мѣнили; ты́и злодѣꙗ́тєлѣ (Чернігів, 1646 *Перло* 151-151 зв.).

ЗЛОЄРЕСЬ *ж.* *(відступ від панівних чи загальноприйнятих поглядів, правил)* злобна єрєсь: Іωанъ ино(к) з вишнѣ, ω(т) стоє аѳо(н)скоє горы, Прочѫхъ ω(т) лꙗ(д)скоє сирє(ч) малоє рѫсіи, како напа́ли на васъ злоєрєси (до 1596 *Виш. Кн.* 268).

ЗЛОЖЕНЄ, ЗЛОЖЕНЬЄ, ЗЛОЖЕННЄ, ЗЛОЖѢНЄ *с.* (*стп.* złożenie) **1.** *(будова, структура)* склад: Лєксиконъ альбо трѫдныхъ сло́въ выкладъ в той кнізѣ: єлємє́н'та лацѣн'ского языкѫ; а стихіи грє(ц)кого єдно сло́во пока́зѫють, жівюлъ або зложєнꙗ свѣта сєго (Почаїв, 1618 *Зерц.* 7 зв. ненум.).

2. Закон, принципи: покѫль сє в' истóтных' на́шєй вѣры Артыкѫлахъ, и зложє(н)ꙗхъ староду́вной црькви Хвой згажа́ємъ, вєкѫйстє бы́ть в' сполє́чности є́стємъ гото́вый (Єв'є або Вільна, п. 1616 *Прич. отех.* 17).

3. Закладання, заснування, організація: даровалъ прєрєчєному мѣсту… зложєнье и шинкованье пива и мєду и вина (Краків, 1507 *АЗР* II, 11).

4. Майно, пожитки, речі: пнъ Ма(т)фє(и) Нємири(ч), будучи тє(ж) на то(т) ча(с) добрє по(д)пилы(м), лєжа(л)… в оно(и) коморє, гдє зложє(н)є своє мє(л) (Житомир, 1583 *АЖМУ* 50).

5. *(продукт змішання речовин)* суміш: Во́змєшъ тє́жъ собѣ… ωхи́ни, и халба́нѫ, до́брои во́нности, и кади́ла насвѣтлѣ́йшагω…, и оучинишъ кажє́ньє спра́влєно робо́тою аптєка́рскою… Таково́го зложє́ньꙗ нє бѫдєтє чини́ть на потрє́бы ва́ши, бо свꙗто́є є́сть г(с)дѫ (серед. XVII ст. *Хрон.* 108 зв.).

6. Скликання, збирання; призначення: ωнъ бѫдѫчи волєнъ ωт послѫги нашоє, за зложєньємъ рокѫ ємѫ ωт тєбє чєрєз листъ нашъ, повинєнъ бѫдєть кѫ правѫ… стати (Краків, 1553 *AS* VI, 11); єзди(л) єсми з листо(м) ѫпомина(л)ны(м)… ω зложє(н)є рокѫ пра(в)у и ку вчинє(н)ю справє(д)ливости во вси(х) кри(в)да(х) и шкода(х) свои(х) (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 46); Рокѫ бжия ахаі… вє(д)лѫгъ поря(д)ко(в) пє(р)шихъ и зложєня

єлекции на де(н) ѹречє(н)ный вы(ш)писаны(и) (Львів, 1611 *ЛСБ* 1043, 17 зв.); Зна́мєніє: Ѡбразъ, при́кладъ, скла(д), зложѣ(н)є на бе́сѣдѹ (1627 *ЛБ* 163).

7. *Перен. (позбавлення влади, чину)* звільнення, увільнення: съ карты читали таковые слова, которыми митрополита ганили,... послушенство митрополиту выповедаючи, выклинаньемъ и зложеньемъ его изъ столицы митрополское грозили (Вільна, 1597 *РИБ* XIX, 192); на соборѣ, скоро по зложенню Флавіана,... заразъ немилостивно бито его, и ногами топтано, и зъ синоду выкинено (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 610).

8. *Перен. (звільнення від чого-небудь непосильного, обтяжливого)* скинення: по пожеґна(н)ю свѣта сегѡ, и по телє́сˀныхˀ тѧжарѡвъ зложе́(н)ю, до завждыбытноѣ о́ноѣ правди́воѣ и Бж҃(с)твєнˀноѣ свѣтлости ѡдˀишли (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 347).

Див. ще **ЗЛОЖЕНІЄ.**

ЗЛОЖЕНІЄ *с.* **1.** Те саме, що **зложенє** у 2 знач.: Єще Ст҃ый Кири́лъ зло́жєніє вѣры пєча́тѹючи за́пѡвѣ(д)ми и клѧ́твами прєгрознѣ(и)шими приложи(л) (Київ, бл. 1619 *Аз. В.* 128).

2. Те саме, що **зложенє** у 7 знач.: На такое то безчиніе рядъ церкве руское пришолъ, же епископовъ и писма ихъ не епископове, але священницы екзаменуютъ тые оныхъ и декретуютъ; зачимъ и на зложеніе епископовъ вотуютъ (Дермань, 1628 *КМПМ* I, дод. 319).

3. Цілість, неподільність, нерозривність: сл҃нцє помы́слилє(м) и про́мєнє и свѣтлость, а́лє и тѹ бо́ѧзнь е́стъ. Пе́ршаѧ теды, абы сна(т) зложе́ніє яко́є нє вы́мыслилосѧ вˀ нєзло́жєномъ е́стєствѣ (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 298).

ЗЛОЖЕННЄ *див.* **ЗЛОЖЕНЄ.**

ЗЛОЖЕНЫЙ *див.* **ЗЛОЖОНЫЙ.**

ЗЛОЖЕНЬЄ *див.* **ЗЛОЖЕНЄ.**

ЗЛОЖИТИ, ЗЛОЖЫТИ, ЗЪЛОЖЫТИ, ЗЛОЖИТЬ *дієсл. док.* **1.** (що) *(скласти що-небудь у певне місце)* зложити: Того каменьѧ сто камєнє(и) зложено по(д) замокъ на ѡномъ мєстъцє (1552 *ОКр.З.* 147 зв.); просилъ насъ, абысмо на иншее местце тые сукна где отътоль вынести и зложить велели (Луцьк, 1586 *АрхЮЗР* 1/І, 235); листы и привиллейя папежскіе и королевскіе, тое всѣ зложилемъ въ особливую скрынку (Володимир, 1609 *АСД* Х, 231); тамъ въ // комору оного речи свои зложивши, оного прозъбою своею усиловалъ, абы якожъ колвекъ то могло переховано быти од неприятеля и самъ мелъ манифестуючый там... зосътавати (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 234-235);

(що в що) *(скласти докупи, надаючи певної форми)* зложити: трава полˀнаа,... днє(с) єсть а заоутра вˀ коупоу бываєть зложєна (1556-1561 *ПЄ* 38); Ѡ покраде(н)ю збо(ж)я всякого илє на поле зложо(н)ного в стыртахъ (1566 *ВЛС* 108 зв.); жи(та) ярого моєго вла(ст)ного..., а пшєници яроє копъ двє моцно, кгва(л)то(м) пожалъ и, до гу(м)на своєго ѡ(т)провадивши, в сто(г) зложи(л) (Житомир, 1584 *АЖМУ* 97); в҃м Са(м) ѡсобою Своєю... кгва(л)то(в)нє по(г)раби(л)єсъ сєна возовъ по(л)тора(с)та ѹжє в стога(х) зложоного (Київ, 1633 *ЛНБ* 5, II 4060, 56); межы себе расшарпали: ...жита в стыртах зложоного копъ чотыриста шестъдесятъ (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 133);

(що) *(скласти докупи роз'єднані частини цілого)* зложити: Который список єст в кнѧзѧ Коширского, старый, на ѹгол розрєзаный, с пєчатю кнѧзѧ Роговицкого,... а кнѧзь Ковєлский повѣдил, иж в нєго половица списка того єст, с пєчатю кнѧзѧ // Головни, тогож писмѣни, мают ѡни на тот рок,... на тыи зємли выєхати и тыи списки зложити (Краків, 1538 *AS* IV, 149-150);

(що) *(згорнути в сувій)* зложити, скласти: ѹкажи ми штѹкѹ Аксамитѹ чорного... нє розвіай всєго // досы(т) ѡглєда́лє(м) ничого

нє шкоди(т) кто розвилъ латво зновꙋ зложить (к. XVI ст. *Розм.* 53-53 зв.);

(що) *(надати певного положення рукам, пальцям)* зложити, скласти: ви(н)ни є́смо носи́ти є́го на чолѣ своє(м) почти́вє зложи́вши три палцѣ правой роу́кы г(д)ы(ж) є́смо кр(с)щни въ имѧ ѡ҃ца и с҃на и ст҃го дх҃а (XVI ст. *УЄ* № 29519, 22); Анато́лій… до о́браза Пр(с)тои Бц҃и, кото́рый вʼ тємни́ци на шнꙋркꙋ ви́сѣлъ, пристꙋпи́лъ, и рꙋки зложи́вши моли́лъсѧ (Київ, бл. 1619 *О обр.* 28); Та́къ тєды зложи́вши палцы пе́рвѣй кладе́мъ рꙋкꙋ на́ головꙋ або на чоло́ (Там же, 69); правая… рука тѣла его, якобы на благословеніе по обычаю крестообразно палци зложивши мало отъ персій поднята, видѣна была (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 773); Рꙋко́ю пра́вою, три́ па́лци зложи́вши, зна́къ Кр(с)та ст҃о́гѡ зачина́й на чєлѣ (Львів, 1646 *Зобр.* 23 зв.).

2. (з чого) *(скластися в одне нероздільне ціле)* зложитися: злосливый миръ… зложо́ный є́стъ, я́ко зʼ чтиро́хъ єлємє́нътовъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 26 зв.); И та́къ бꙋдєтъ Тр(о)ца, ю(ж) да́лѣй нє Тр(о)ца, а́лє двойца нєро́внаѧ, єдинꙋ впра́вдѣ пєрсо́нꙋ ма́ючи бо́лшꙋю и зло́жєнꙋю зʼ дво́хъ, а дрꙋгꙋю про́стꙋю нєзло́жєнꙋю // и ме́ншꙋю (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 289-290); смертъ бовѣм концем всим речом, а долг тот никгды не гинет, але каждый, будучи зложоный з елементовъ отмѣни, подлегати и платити его мусит (Руда, 1646 *ПККДА* I-1, 82);

(розташуватися, розставитися певним чином) укластися, сформуватися: А о́нъ оуслы́шавши го́лосъ тако́вый, поглѧдѣ(л) на́ нб҃о, и ви́дѣлъ кр(с)тъ звѣзда́ми зло́жєный (Київ, бл. 1619 *О обр.* 59); свѣтли(и) лихта́ръ вʼ нб҃ѣ, зʼ сєдми лѧ(м)пъ зложо́ны(и); Ѡ(т) всѣхʼ сторѡ́нъ крышта́ломъ, мо́цнє ѡбточо́ны (Київ, 1632 *Євх.* 297);

(поєднанням окремих частин) скластися, витворитися: Которая есть то тая, жь то оуступаеть чересъ поустыню, какъ бы столпъ домныи зъ доброволнныхъ рѣчей мирры а ливана а всякого порохоу мироположного апатекарева, зложеного зъ рознолистыхъ зелеи? (поч. XVI ст. *Песн. п.* 52).

3. (що) *(записати; написати, створити)* скласти, укласти: Передо мъною Стефаномъ Кнегининъскимъ,… возъный повету Луцъкого… ку записанъю до книгъ кгродскихъ Луцъкихъ вызналъ… и въ замъку вышънемъ тутошнимъ… естъ зложоно, которогожъ я зознанъе возного до книгъ кгродъскихъ Луцькихъ записати казалъ (Луцьк, 1584 *АрхЮЗР* 3/I, 14); святии отцеве наши,… зложили Символон и подали его Церкви Божей (Вільна, 1600 *Катех.* 62); Хотѧ́чисѧ Въскр(с)нїа домѣсти́ти, И на Х҃с въскрсъ, зно́вꙋ Ри́ѳмы зложи́ти. Чимъ могꙋчи прєсвѣтлый дн҃ь о́ный здо́бѧчи (Львів, 1616 *Бер. В.* 95); Ака́ѳїстъ,… собо́рнє є(ст) зложе́нный (Київ, 1625 *МІКСВ* 127); Ве́длꙋгъ га́сла, албо вызна́нѧ вѣры христїѧ́нскои, на дво́хъ повшє́хныхъ собо́рахъ,… зло́жєного: двана́дцѧть є́стъ артикꙋлѡвъ вѣры православно-христїѧнскои (Львів, 1646 *Зобр.* 3);

(що) вигадати: Знать, ижъ тотъ, который нерозмыслне тую байку зложилъ, николи папежа,… не виделъ! (Володимир, 1598-1599 *Відп. ПО* 1111).

4. (що) *(звести, поставити)* скласти: А на второ́є трꙋбле́ньє, и таково́єжь брим́еньє трꙋбы, зло́жатъ наме́ты кото́рыи ме́шкаютъ на полꙋдни (серед. XVII ст. *Хрон.* 132 зв.);

перен. (що) збудувати: А ты Никола́ю нє злѧ́кнєшъсѧ та́къ вєли́кїй и мо́цный кгрꙋнтъ всєго Бо(з)ского до́мꙋ нєпокалѧ́нои вѣры на́шєи,… ѡ(т) та́къ мно́гихъ… Ст҃ы(х) Ѡ(т)цо(в) зложєный и змо́цнєный, штꙋрмами софізма́цкими спро́сными збꙋрити (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 205).

5. (що і без додатка) *(про гроші, коштовності) (зібрати, нагромадити)* зложити,

скласти: Што єси писал до нас ѡповєдаючи, иж... скарбы, которыи ȣ в Острозє зложоны были мєжи них єстє поровнали (Вільна, 1541 *AS* IV, 291); зложи(ли) и(х) мл(с)ть повиноватыє жоны моєє с ласки своєє вєно то єсть мєновитє єго мл(ст) кнзь алєкса(н)дро... сто ко(п) грошє(и), єго мл(с)ть кнзь рома(н)... сто и два(д)ца(т) копъ грошє(и) (Луцьк, 1567 *ЛНБ* 5, II 4043, 51); тотъ свещенникъ... забравши книгъ немало церковныхъ и пенезей, што громада зложили ему на новую церковъ,... збегъ (Володимир, 1591 *АрхЮЗР* 1/І, 312); Посполиты(х) пѣнязїи, котрыє зложєны были на ѡборонȣ пра́внȣю до Варшавы на Сєймъ злоты(х) чв (Львів, 1615 *ЛСБ* 1047, 4 зв.); А подданые мои... въ кождомъ сели зложити повинни на камень воску до церкви (Луцьк, 1630 *АрхЮЗР* 1/VІ, 609); Панѡ́вє бра́тїѧ... на сєбє са́мѣ(х) даютъ обова́зо(к) цє(р)кви бжой, єсли́ бы захова(и) пнє бжє яко́го припа(д)кȣ и шко́ды... абы спосро(д)кȣ сєбє са́мы(х) зложы́вши, цє(р)кви... ѡ(т)да́ли (Львів, 1633 *ЛСБ* 1043, 31 зв.).

6. (що) *(виконати додавання)* зложити, скласти: суму пенезей заставную..., а другую презысъковую суму... двесте семдесятъ осмъ копъ и грошей десеть,... зложивши тые обедве суме пенезей, заставную и презысковую, учинитъ шесть сотъ копъ, осмьнадцатъ копъ и грошей десять (Луцьк, 1576 *АрхЮЗР* 1/І, 110).

7. (на що) *(поділити на частини)* розкласти: кнѧзь Дмитрєй ѳєдоровичъ Сонкгȣшковича... прислал до скарбȣ господарьского чєрєз слȣжєбника своєго,... сєрєбщины, зложоноє на три годы (Вільна, 1553 *AS* VI, 141); Которые то пенези, выш // на раты зложоные, за аренду повинъные, будут нам повиньни панове арендари за квитами ручными нашими (Локачі, 1591 *ПККДА* І-2, 162-163).

8. (що) *(про термін, місце) (визначити, призначити)* встановити: Их Милость... рок выслȣханю зложили, в сȣботȣ послє матки Божєй Зєлноє (Миляновичі, 1530 *AS* III, 367); Ино тых часов видєло сѧ нам мѣстцо собраню вашомȣ зложити... ȣ Дворцы (Львів, 1537 *AS* IV, 88); I wyby wżo..., bez każdoho omeszkania..., na tuiu służbu naszu, na onoie mestco od nas złożenoie, iechali (Краків, 1539 *ŻD* VI, 151); то(т) мєщани(н)... проси(л) абы єго мл(ст) ро(к) пра(в)у и(м) зложи(л) (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 46); су(д) апєляци(и) допусти(л) и рокъ имъ ...//... зложили и то про памєтъ до кни(г) кгро(д)ски(х) записати казали (Кременець, 1600 *ЛНБ* 103, 15/Іс, 1860, 17 зв.-18); во(з)ны(и) зъложы(л) тє(р)минъ и на(з)начилъ на дє(н) пє(т)на(д)цаты(и) м(с)ца дєкабра (Житомир, 1642 *ЛНБ* 5, II 4064, 85); суд, ему тое апъпеляции допусътивъшы, рокъ... декретом теперешънымъ зложилъ и заховалъ (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 423);

(що) *(про зібрання) (намітити, визначити здійснення чогось)* призначити: Ино ачкольвє єсмо пєрвєй сєго зложили были съємъ всєй зємли Волынской мєти,... а вєджє поки сѧ ѡноє росказанє нашо наполнит, мы длѧ того послали там до повѣтȣ... дворѧнина нашого (Петрків, 1538 *AS* IV, 130); єго м(л) зложити рачи(л) соборь вєликы(и) дховны(и) на всѣ єпископы и всє дȣховєньство (Стрятин, 1588 *ЛСБ* 101); Братство... зложили собѣ єлєкцию (Львів, 1604 *ЛСБ* 1043, 7); ѡчища́ючи Црко(в) Бжїю ѡ(т) заразы Царъ... зложи(л) Събѡръ в Кѡнста(н)тінополю (Київ, бл. 1619 *Аз. В.* 157); Въ томъ же року и месецу сеймъ у Варшаве зложено (поч. XVII ст. *КЛ* 91); Тоєи схадзки для малости брати(и)... нѣчого нє справивши розошлися... и сє(с)ию зложыли кз ноєврия (Львів, 1634 *ЛСБ* 1043, 40).

9. *Перен.* (кого, кого з чого) *(позбавити влади, посади, сану)* звільнити, скинути: ѡни ...кнѧжє арцыбискȣпа Ризского, кровного

нашого з достойности єго рѹшили и своволнє зложили (Вільна, 1557 *AS* VI, 22); которы(и) бы архима(н)дри(т) або... протопопъ нє мєлъ быти на то(т) собо(р) зъ єпископомъ свои(м) таковы(и) кажды(и) та(к)жє за пєрши(м) нєприєха(н)ємъ з достоє(н)ства зложє(н) быти має(т) (Берестя, 1590 *ЛСБ* 141); Целестымъ, папа (Римский), Царогородского патрыярху Несторыя выклялъ и зъ столицы зложилъ (Вільна, 1597 *РИБ* XIX, 262); оны добра и вряды духовныє, будучи з ных сенодальне зложеныє и обнаженыє, упорне противъ праву держат (Львів, 1605-1606 *Перест.* 41); Гєтма́нства ѹрядъ та́къ рокъ чємѹстє зложи́ли з҄ єдно́го; а дрѹго́мѹ єго полєци́ли (Київ, 1622 *Сак. В.* 49); року 796 наступилъ на папежство Бонифаціушъ шестый,... который южъ два крот разъ съ капланства, другій разъ съ поддіаконства зложоный былъ (бл. 1626 *Кир. Н.* 23); **(все) з себе зложыти** – зняти з себе обов'язки, звільнитися з посади: трєтєго дня в пятокъ... братия пытали ѡ(т)ца иѡсифа єжєли нє ра(с)каяся яжє и(з)рєчє нє началствовати бо(л)шє, на що повѣдѣлъ жє готовъ всє з сєбє зложыти (Львів, 1634 *ЛСБ* 1043, 41).

10. (що) *(засунути, застромити що-небудь у щось)* заложити, закласти: я... ѡбадва по(з)вы... в тѹю брамѹ... вткну(л) єсми и(х) у ворота тоє брамы... и слѹзє за(м)ковомѹ... и свєщєникови... которы(х) мнє на то(т) ча(с) ѹ тоє брамы видєть трафило... тыє по(з)вы ѡповєда(л) и ѡказа(л) за которыми то по(з)вы зложи(л) (Володимир, 1589 *ЖКК* II, 183).

11. (що на кого) *(накласти, закласти що-небудь на когось)* заложити, вбрати: повєзли єго ѡбо́л(к)ши в чо́рныи ри́зы, и клобѹ(к) зложи́ли на нєго до монастырѧ ст҃ыѧ горы (1509-1633 *Остр. л.* 129); росказаль цр҃ь, посторонки на шїю ст҃ы(м) зложи́ти, и вєсти и(х) всѣх вкоу́пѣ на ѡ́зєро (XVI ст. *УЄ* № 29519, 196); я́зы(к) бо є(ст), я́ко ко(н) цр҃ъскїй єжєли зло́жишъ на нє́го оу́здѹ, и наоучи(ш) єго́... // кро(т)ко ходити, а пото(м) оуса́дзє на нє́мъ цр҃ъ (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 231).

12. (що) *(скинути одяг)* зняти: ѳамара... зложи́вши ша́ти вдо́вства, и ѡболокла́сѧ и оукраси́ласѧ коштo ́вными ша́ты, а сѣ́ла пєрєд воро́ты (серед. XVII ст. *Хрон.* 62 зв.);

перен. (що з кого) *(звільнити від чого-небудь важкого, обтяжливого)* зняти, скинути: Радко Долгий..., зъ иншими помочниками // своими... мыслячи, яко бы тотъ учинокъ зъ себе зложити и съ того се вызути могли, закликали кгвалту на все село (Луцьк, 1609 *АрхЮЗР* 6/I, 356-357); Кр(с҃)тъ тє́ж҄ за гє́рбъ є(ст) нада́но... Тѹ за́сь го́днє, И присто́йнє єго но́сѧтъ. И нє́ зло́жѧт҄ Нѣгды з҄ свои(х) за́цны(х) ра́мє(н), До́колѧ и(м) ста́нє(т) врє́мєнъ (Київ, 1623 *МІКСВ* 79); тє(м)ныє дѹшєврє(д)ного грѣха оучи(н)ки,... з сєбє зложи(в)ши в зброю свѣтлы(х) дѹшєзбавлєнной лю(б)ви цно(т) ѡдѣймосѧ (I пол. XVII ст. *УЄ Кан.* 39); Мо́жємѡ або́вѣм҄ єсли захо́чємѡ, зложи́ти з҄ сєбє оучинки тє́мныѣ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 57); **рогъ зложити** *див.* **РОГЪ.**

13. (що) *(знищити, зруйнувати)* звалити: сєго часѹ дрѹка(р)ню ѡгнє(м) зложєную постави(ти) и ѡ(х)тои(х) книгѹ дрѹкова(ти) зго(д)нє постанови(ли) братїя (Львів, 1628 *ЛСБ* 1049, 7 зв.);

перен. (кого) *(перемогти, зборoти)* звалити: Сидор...// ...уганялсе за плугами, на отца Прокопенского шаблею тял, але зложил его Гриц Полъпак (Володимир, 1612 *АрхЮЗР* 1/VI, 411);

перен. *(про важку хворобу)* *(змусити кого-небудь лежати)* звалити: Павелъ Черневский, будучи зложоный хворобою,... волю свою ознаймуючи, оповедалъ и на тастаменти написати казал (Володимир, 1569 *АрхЮЗР* 8/III, 191); кгдымъ былъ тяжкою хоробою у Володимери зложоный, братъ мой,... зъ сего

света зшолъ (Луцьк, 1593 *АрхЮЗР* 1/І, 360); Кро́ль... хоро́бою зло́жонъ сме́ртною бꙋдꙋчи: Каза́лъ свою кошꙋлю во́зномꙋ носи́ти (Київ, 1622 *Сак. В.* 42); Я... Иоакимъ Мороховский,... будучи от Пана Бога хоробою зложоный,... таковую волю мою остатънюю и споряженье мѣти хочу (Володимир, 1631 *АрхЮЗР* 1/VI, 623); Стефанъ Усъ, любо на тѣли хоробою зложоны(и), и на ложу отпочываючы,... такоє спораженїє зоставує(т) (Холм, 1648 *Тест. Ст.* 470).

14. (на що) *(надати перевагу чому-небудь)* обрати (що): тоу(т) жє... є(ст) и промє(ж)кꙋ нами нємало такы(х) которїи зложили на є(д)носта(н)нє, и дръжать яко то арїанє лютровє новокр(с)що є(н)нїци (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 100).

15. *Перен.* (що на кого, що в що) *(присвятити, пожертвувати)* віддати (що кому, що чому): бо(г)... поко(р)ны(м) дає(т) ла(с)ку, всє стара(н)є своє зложитє на нєго бо сѧ ѡ(н) ѡ ва(с) пѣклуе(т) (II пол. XVI ст. *КА* 193); Што Юно, што Апо́льлїо, што Ха́ритєсъ мѣли, Всє то́ в Ге́рбъ того До́мꙋ присто́йнє зложи́ли (Київ, 1632 *МІКСВ* 270).

16. (чому) *(виконати бажання кого-небудь)* задовільнити (що): Предъ килка месецей далисмы листъ нашъ до велебности вашои, презъ который охотне жаданю велебности вашои зложилисми (поч. XVII ст. *КЛ* 88).

17. (що) *(покинути, відійти)* залишити: Дш҃а, мо́ви(т), зложи́вши тѣло, анѣ до́броє што́, анѣ зло́є чини́ти нє мо́жєтъ (Київ, бл. 1619 *О обр.* 122).

◇ **в гробѣ зложити** (кого) – спричинити смерть: Мои то грѣхи Дв҃о обнажи́ли Сн҃а твоєго, в то(м) гробѣ зложи́ли (Львів, 1631 *Волк.* 21 зв.); **зложити кости; зложити кость въ тѣлѣ** *див.* **КОСТЬ**.

ЗЛОЖИТИСЯ, ЗЛОЖИТИСѦ *дієсл. док.* (з ким) Об'єднатися, згуртуватися, спрягтися: тот же Иван Полх зложился был з мѣщенином же володимерскимъ Хомою Кушнеромъ на торговлю (Луцьк, 1566 *СИМКЦА* 62);

(зібрати гроші, скластися) зложитися: мнозїи вѣрѧ(т) // в нєго, И зложилисѧ на то, якобы вєликїи скарбы дати за нєго (XVI ст. *УЄ Трост.* 45-46).

ЗЛОЖИТИСѦ *див.* **ЗЛОЖИТИСЯ.**

ЗЛОЖИТЬ *див.* **ЗЛОЖИТИ.**

ЗЛОЖОНЫЙ, ЗЛОЖЕНЫЙ *дієприкм.* **1.** *У знач. прикм. (складений у певне місце)* зложений: Я... даю... сыну моему... именья... з гумномъ, зе збожемъ зложонымъ..., с полъми, з сеножатми дворными (Луцьк, 1593 *ИКА*, дод. 95).

2. *У знач. прикм. (визначений, призначений)* встановлений: И нєхайбы тыи ваши сꙋди... поспол сѧ згодивши, на ѡный рок зложоный,... за дванадцат нєдєл там на тыи зємли выєхали (Краків, 1537 *AS* IV, 70); мают ѡни (на) ѡный рокъ зложєный... пєрєдъ королємъ... стати (1539 *AS* IV, 199); єстли(б) на року зложєномъ // сторона которая бы нє (с)тала кгру(н)тъ вє(ч)нє страти(т) (Київ, 1585 *ЛОИИ* 68, 1, 27, 2-2 зв.); а иж на рок зложоный справедливости Вишенци не стали,... мы его пилност видечы, од того волным вчинили (Бориспіль, 1615 *АБМУ* 12).

3. *У знач. прикм. (про хворобу) (тяжкий, тривалий)* обліжний: я а(н)дрєєвая ку(р)пская... бꙋдꙋчи ѡ(т) бг҃а милосє(р)днаго форобою зложоною навєжона... // ...чиню сє(с) мо(и) дєстамєн(т) (Осмиловичі, 1576 *ЖКК* I, 72-73); я Богушъ Федоровичъ Корецкий,... будучи на тотъ часъ отъ пана Бога хоробою зложоною навежоный,... остаточную волю свою,... зоставую (Луцьк, 1576 *АрхЮЗР* 1/І, 95).

4. *У знач. ім. (той, хто позбавлений сану, посади)* звільнений, -ого, скинений, -ого: княжа панъ воевода не толко до сполкованья зъ Іпатіемъ, але анѣ видѣтися, анѣ привитатися

зъ онымъ... не зезволилъ, маючи его... за зложеного и за выклятого и зъ достоинства церковного обнаженого (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 1144).

ЗЛОЖЫТИ *див.* **ЗЛОЖИТИ.**

ЗЛОЖѢНЄ *див.* **ЗЛОЖЕНЄ.**

ЗЛОИМСТВО *с.* Вада, недолік, дефект: Злоимѣиство: злоймство, злы́й взрóстъ тѣла, злóє прирожє(н)є тѣла, злы́й обы́чай, хорóба с прирожéнѧ (1627 *ЛБ* 39).

Див. ще **ЗЛОИМѢНСТВО.**

ЗЛОИМѢНСТВО *с.* Те саме, що **злоимство**: Имство в҆ дꙋши, албо в҆ тѣлѣ нє лáтвє ѡ(т)дѣлєнноє; лю́бъ дóброє, лю́бъ злóє: вéдлꙋгъ Арїстóтєлѧ. злоимѣнство, злáá прирóда, хорóба з҆ прирóды (1627 *ЛБ* 48).

ЗЛОКЛЮЧЕНІЄ *с.* (*цсл.* зълоключєниє) нещастя, біда: miseria, miseritudo, ѡкая(н)ство, бѣда, злоключєнїє (1642 *ЛС* 270).

ЗЛОКОВАРНЫЙ *прикм.* Підступний: Во злокова(р)нꙋю жє дшꙋ, рє(ч) прм(д)рїй, нє вни(и)дє(т) прм(д)ро(ст), што ннѣ лати(н)скаѧ, злокова(р)наѧ дша ѡслѣплéньнаѧ ї насы́чє(н)наѧ пога(н)скими тщєсла(в)ными и го(р)дыми до(г)маты стра(ж)дє(т) (п. 1596 *Виш. Кн.* 224).

ЗЛОКОЗНЬСТВО *с.* (*цсл.* зълокозньство) підступність: Дух рече: "Ямь, – молвит, – во Оригене еретицѣ действовал, и моим художеством и злокозньством тѣ книги лживые Ориген составил" (1600-1601 *Виш. Кр. отв.* 161).

ЗЛОМАТИ *див.* **ЗЛАМАТИ.**

ЗЛОМИТИ *дієсл. док.* **1.** (що) *(відламати частину від чого-небудь; розламати)* зломити: Якъ бовѣ(м) жлънѣрови ми́лаѧ и вєсéла рєчъ є(ст), скончи́вши войноу, стоупивши мѣ(ч) и наполы зломи́вши ѡ нєпрїáтєлѧ зрáнєномꙋ до свóихъ сѧ ворочáти; та(к) заистє нємнѣ(и)шаѧ х(с)тоу црю црєй слáва была (поч. XVII ст. *Проп. р.* 166); Ано при́стало бы нáмъ... наслѣдовáти... и ѻного прєслáвного стáрца Сисóѧ. // Котóрый идꙋчи́ в҆ пꙋсты́ни, нашóлъ кóсти вє(л)блюжїи, и зломи́лъ и́хъ (Київ, бл. 1619 *О обр.* 175-176); *Образно*: ѿ вєликаѧ(ж) то потѣха... яко(ж) то ю(ж) гъ бъ їс хс прїшо(л), ѡ которомь пр(о)рци широко ѡписали, и(ж) ма(л) прїити и (з)ломити ѡноє вєликоє и ядовитоє жало съмрътноє которимь смрътъ заражала яко ядовитаѧ змїѧ тоть наро(д) грѣшный лю(д)скы(и) (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 199 зв.).

2. *Перен.* (що) *(перемогти, здолати)* зломити: Нєстєръ... самого бєсовьского зломилъ и сокрꙋшилъ (1489 *Чет.* 57 зв.); ісcъ х(с)ъ... моць єго всю зломи(л) (Там же, 172).

3. *Перен.* (що) *(не додержати чого-небудь обіцяного)* зломити: тая унѣя на грѣхъ кождого приводитъ, для которой // присягу свою каждому зломити муситъ (бл. 1626 *Кир. Н.* 13-14).

4. *Перен.* *(змінити звички, вдачу)* переламати: Лѣпшє нравъ и налогъ зломи́ти ѡ(т)тáти, нєжєли што ѡ(т) приказáнѧ Бжго... оупꙋсти́ти (Київ, бл. 1619 *Аз. В.* 252).

Див. ще **ЗЛАМАТИ.**

ЗЛОМУДРЇЄ *с.* (*цсл.* зъломоудриє) *(помилкове, хибне розумування)* псевдомудрість: Мєлéтїй Смотри́цкїи... потóмъ пáки солгáвъ дхꙋ стомꙋ, и бы́сть хꙋлникъ на стꙋю црковь и́ на патрїáрхи, а хвáлца пáпєжскїи, клáмца на сты(х) бжїи(х); И оу́мрє в такóмъ зломꙋдрїи своéмъ (1509-1633 *Остр. л.* 130 зв.).

ЗЛОМУДРЪНЫЙ *прикм.* (*цсл.* зъломоудрьныи) *(який помилково, хибно розумує)* псевдомудрий: таковáго хꙋлéнїѧ и заблꙋжéнїа ѡ(т)ню(д) нє прїймáєтъ црквъ нáша въсто(ч)наѧ..., и нє знáєтсѧ до такóвыхъ зломꙋдръныхъ члкѡвъ, и простотѣ и(х) посмѣвáєтсѧ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 18).

ЗЛОМЫСЛЕНИКЪ *ч.* Зловмисник: слꙋчилсѧ пєрвыи всєлєньскии соборъ, на проклатого... арья на зломыслєника х(с)ва (1489 *Чет.* 107).

ЗЛОМЫСЛЕНЫЙ *прикм.* (*цсл.* зъломыслыныи) *(сповнений злих намірів)* зловмисний: єсть б҃ъ нашь на нбси ємоу(ж) мы слꙋжимъ и тымъ имає(м) победити зломысленоую твою волю (1489 *Чет.* 140); геωргии... пришє(д) пожег(л)ъ зломысленыя ц҃ри (Там же, 187).

ЗЛОМЫСЛИЄ *с.* (*цсл.* зъломыслиє) зловмисність: побєдили є(с)та зломыслиє нашє тєрпѣниє(м) (1489 *Чет.* 231 зв.); злая жєна свети(л)никъ всєго міра погоубила зломыслиє(м) свои(м) (Там же, 272).

ЗЛОНАЧАЛНИКЪ *ч.* (*цсл.* зъначальникъ) *(призвідник зла)* зловмисник: нє дє(р)жимо мы з єрєтиками зо ω(т)щєпє(н)цы всѧкими, которыє ω(т)стꙋпили хри(с)товы во(с)то(ч)ныє цє(р)кви и прилꙋчилисѧ до свои(х) злонача(л)нико(в) (Львів, 1599 *ЦДІА Лен.* 823, 3, 67, 6).

ЗЛОНАЧАЛЬНЫЙ *прикм.* (*цсл.* зълоначальныи) який породжує зло: Той... Кр(с)тъ ...Хвъ, мысл'ного Фараώна,... злоначáлного Бжогω змѣ(н)ника на нєзличώныи мꙋки выдаéтъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 118); злы́ѣ... мы́сли ω(т) сєбє якъ сѣти ω(т)кин'мω: бо ты́ми хи́трый и злоначáл'ный, нєпрїѧтєль нашь дїáволъ, смы́слы нашѣ якъ ры́бы лóвит' (Там же, 354).

ЗЛОНОРОВНЫЙ *прикм.* Злостивий, недоброзичливий: б҃жья бо сила поспєшила ωсифꙋ и пилатовоу жєстокꙋю д҃шю злоноровнꙋю оумѧгчила (1489 *Чет.* 326).

ЗЛОНРАВИЄ *с.* (*цсл.* зълонравиє) *(вияв зла, злості)* злостивість: Въ грѣшницє(х) ω(т) въсѣ(х) пръвѣйшїй,... Въ злóнравїи ω(т) въсѣ(х) бога(т)шїй, Въ вѣрѣ жє ω(т) въсѣ(х) нємéнъшїй (1599-1600 *Виш. Кн.* 199 зв.); Болный болнаго врачевати не может; страстный и злонравием связаны страстных и злонравием связанных разрѣшати и свобождати никакожь не может (1615-1616 *Виш. Поз. мисл.* 242).

ЗЛОНРАВНЫЙ *прикм.* (*цсл.* зълонравьныи) лиходійний: пп братия... зє(з)волили ωного яко... свово(л)ника... судити, за що ся ω(т)цъ иωсифъ ба(р)зо ꙋнялъ нє глядячи на справє(д)ливую, алє взираючи на покрєвно(ст) сє(с)трє(н)ца злонравнаго а жєся ча(с) крати(лъ) и но(ч) наступала абы бє(з) кари злочи(н)ца нє зошолъ хотѣли го в купу... всадити (Львів, 1634 *ЛСБ* 1043, 40 зв.); Хрїстїанъми зовéмω, и за Правωсла́вныхъ ма́ємω, котóрыи наслѣдꙋютъ, и послꙋшными сꙋтъ, С҃тои Б҃жєи Собóрнои Ц҃ркв҄є, и С҃тымъ сєдмымъ Всєлéнски(м) Собώромъ: а ωсоблúвє повтóрє в' Нікéи напротивъ злωнрáвныхъ и бєзрозꙋмныхъ образωбóрцωвъ зóбраномꙋ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 78).

Див. ще **ЗЛОНОРОВНЫЙ.**

ЗЛОПАМАТЛИВЫЙ *прикм.* Злопам'ятний: в' дорóгах' справєдли́вых' єстъ живóтъ, а в' дорóга(х) людíй злωпаматли́выхъ éстъ смéрть... Нє бꙋд'тє дѣт'ми́ в' рóзꙋмѣ, алє в' злóсти дѣт'ми́ бꙋд'тє (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 62).

ЗЛОПОЛУЧЕНИЄ *с.* (*цсл.* зълополоучєниє) біда, нещастя: inf[o]elicitas, злополучєниє, ωкая(н)ство (1642 *ЛС* 236).

Див. ще **ЗЛОПОЛУЧЕНЬЄ.**

ЗЛОПОЛУЧЕНЬЄ *с.* Те саме, що **злополучениє**: Пєчáль: Фрасꙋнокъ, бóлєсный жáль, пєчаловáньє, скóрбъ, бóлєзнь, злополꙋчéньє (1627 *ЛБ* 81).

ЗЛОПОМНИВЫЙ *прикм.* Злопам'ятний: Ажє злωпомни́вого ч҃лвка и моли́тва нє єст' Бг҃ꙋ прїємна (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 62).

ЗЛОПОМНѢНЇЄ *с.* (*цсл.* зълопомынѣниє) злопам'ятність, злопам'ятство: Гнѣвъ:... Ярость: Ira. Злопомнѣнїє: Застарѣлаѧ гнѣвли́вость (1627 *ЛБ* 26); Стараи́мωсѧ прéтω, абы слώва и наꙋка збави́тєлѧ... нє при оу́ха(х) нáши(х) ги́нꙋла..., ω(т)ки́н'мω нéприѧзнь, злωпомнѣнїє ωпꙋстѣмω (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 73); Ѡ(т) Кóрєни злóго, Гнѣвꙋ вѣтвїє. Блюз'нѣрство, проклинáнїє, ярость, гнѣвъ,

крикъ, сваръ, злороченіє (!), оубі(и)ство, надꙋтость оумыслꙋ, злопомнѣніє (Львів, 1645 *О тайн.* 56).

Пор. **ЗЛОПОМНѢТИ.**

ЗЛОПОМНѢТИ *дієсл. недок.* (*цсл.* зълопомьнити) пам'ятати заподіяне зло: если мы злопомнѣти бꙋдемо Братіѣ своей, злωпомнѣти бꙋдетъ и онъ намъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 61); За вшелакꙋю несправедливость, котораѧ васъ ω(т) ближни(х) обходи(т), не злωпомнѣте (Там же).

ЗЛОПЬЯНЬЧИВЪ *прикм.* Питущий: всего бо злѣе жена злопьяньчива (1489 *Чет.* 271 зв.).

ЗЛОРЕЧЕНЄ, ЗЛОРЕЧЕНЬЄ *с.* Лихослів'я, лайка: га(ж)деніє, злорече(н)є, поганъбенье тоє(ж) значи(т) што и хꙋленіє (1596 *ЛЗ* 40); Лѣпъше въсточънико(м) злореченъє ω(т)носити, нѣжъли злоречити (Острог, 1599 *Кл. Остр.* 223); А штоколвекъ ω(т) которыхъ, любо противникωвъ нашихъ оуслышите, и ωбачите злореченѧ и примωвиска, не дивꙋитесѧ (Київ, 1620-1621 *МІКСВ* 32); Клевета: Ѡклеветаніе, потва(р), лаанье, ωбмова, злореченье, ябедництво, ꙋкоризна (1627 *ЛБ* 53).

Див. ще **ЗЛОРЕЧЕНИЄ, ЗЛОРЕЧЕНСТВО, ЗЛОРѢЧІЄ, ЗЛОРѢЧСТВО.**

Пор. **ЗЛОРЕЧИТИ.**

ЗЛОРЕЧЕНИЄ, ЗЛОРЕЧЕНІЄ *с.* (*цсл.* зълоречениє) те саме, що **злоречене**: нынѣ езувита тѣ пожитки в земли вольной и спокойной будует, то есть..., замѣшание, неприязнь и злоречение на стан королевский... и еще – погибель вѣчную королю, яко да от добра человѣка тираном ся учинит (1600-1601 *Виш. Кр. отв.* 165); ωнаѧ хꙋла и злореченіє на х҃а с҃на б҃жего, которо(г) погани, и жерцы ихъ злоречіли, и блюзнили называючи его, распѧтимъ жидовіно(м) и чаровникомъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 32 зв.); Надѣюсѧ тыжъ ижъ иновѣрный, и дꙋхъ якій прелестный нападетъ на тꙋю С(т). пре(д)написанꙋю правдꙋ: на которꙋю не зъ писма С. анѣ въ дꙋхꙋ крототи (!),... ω(т)повѣдѧ(т), але злореченіе(м)... и блюзненіе(м) яко звыкли (Київ, 1620-1621 *МІКСВ* 35); Оукоръ: Злореченіе, ганба, пригана (1627 *ЛБ* 138).

Див. ще **ЗЛОРЕЧЕНСТВО, ЗЛОРѢЧІЄ, ЗЛОРѢЧСТВО.**

Пор. **ЗЛОРЕЧИТИ.**

ЗЛОРЕЧЕНІЄ *див.* **ЗЛОРЕЧЕНИЄ.**

ЗЛОРЕЧЕНСТВО, ЗЛОРЕЧЕНЬСТВО *с.* Лихослів'я, лайка: не ω(т)даючи злы(м) злого або злореченьства за досаду але и ω все(м) б҃лг(с)вѣте (ІІ пол. XVI ст. *КА* 186); Аза не вѣдаешъ же те заразомъ, же бе(з) великого злореченства, и шидерства напѣро(д) (!) въ Риме: а пото(м) везде, за спросного Геретика, ωславатъ и ωсꙋдатъ (Єв'є або Вільна, п. 1616 *Прич. отех.* 12 зв.); и мы къ нашимъ // учителемъ ставитися маемо... вѣру поважати,... а писмъ противнихъ..., не читати, словамъ ихъ потварнимъ не вѣрити, шкалеване презирати и, якъ заразы душевной, такъ ся злореченствъ ихъ вистерегати (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 796-797).

Див. ще **ЗЛОРЕЧЕНЄ, ЗЛОРЕЧЕНИЄ, ЗЛОРѢЧІЄ, ЗЛОРѢЧСТВО.**

ЗЛОРЕЧЕНЬЄ *див.* **ЗЛОРЕЧЕНЄ.**

ЗЛОРЕЧЕНЬСТВО *див.* **ЗЛОРЕЧЕНСТВО.**

ЗЛОРЕЧИ, ЗЛОРѢЧИ *дієсл. недок.* (кого, кому і без додатка) Злословити, лихословити: Не смуща(и)те(с) в то(м) анѣ злоре(ч)те ипатию в ро(с)пачи его на го(р)шее приводѧчи с чего во(з)ра(с)тае(т) яро(ст) гнѣвъ и клопо(т) бе(з)време(н)ны(и) (Львів, 1599 *ЦДІА Лен.* 823, 3, 67, 6); зле и незбожне отступникове щиплютъ его и тому злоречатъ. Который и отъ нихъ, если искру якую благочестіа маютъ, хваленъ быти маетъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 767); Досаждаю: Зневажаю, деспе(к)тꙋю, зпотварѧю, крывжꙋ, льжꙋ, сромочꙋ, злоречꙋ (1627 *ЛБ* 32); maledi-

со, злорѣчу, проклинаю (1642 *ЛС* 262); А хотѧ́й ты мєнє злорє́чишъ: Ка́мєнїєм҄ на мєнє́ мє́чєш҄ а я ѡ то ма́ло дба́ю абы́мъ ти́л҄ко грѣх҄ твóй ѡбличи(в) и з҄ дꙋшѣ твóєй скорєни(в) (Чернігів, 1646 *Перло* 10).

Див. ще **ЗЛОРЕЧИТИ.**

ЗЛОРЕЧИТЕЛЬ *ч.* Лихослов, лайливець, злоріка: и благословеніем святѣйшого престола Митрополіи Киевъское от Іерусалима благословляем, и всякого противника..., и непокаляпного лаятеля, и злоречителя, вѣчной анаѳемѣ и проклятію отдаемъ (Браславль, 1626 *ЧИОНЛ* V-3, 222).

ЗЛОРЕЧИТИ, ЗЛОРѢЧИТИ, ЗЛОРЕЧІТИ *дієсл. недок.* (*цсл.* зълорѣчити) (кого, кому, о кому і без додатка) те саме, що **злоречи**: прото, ихъ потєшаючи, въ кождꙋю нєдѣлю, зачимъ ѡзим(и)нꙋ и яринꙋ ѡбожнꙋтъ, по бочꙋлцє пива имъ давать выпивать..., пани дѧдинаѧ, вєлєть маєтъ, абы нє злорєчили, алє сприѧзливє споминали (1577 *AS* VI, 83); яко Русинъ Рымляниномъ, такъ и Рымлянинъ Русиномъ гордити и сторонитисе и одинъ другому злоречити, ани на знакъ взгарды въ стопы плевати не можетъ (Рожанка, 1598 *Л. Пот.* 923); чи(м) и в чо(м) ва(м) патріархове та́къ далє́цє ви́н҄ни; чомоу о ни́хъ злорєчитє (Острог, 1599 *Кл. Остр.* 222); ѡ́наѧ хꙋла и злорєчє́нїє на х҃а с҃на бж҃єго, которо(г) пога́ни, и жєрцы и́хъ злорє́чїли, и блю́знили, называ́ючи єго, распѧ́тим҄ жидовї́но(м) и чаро́вникомъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 32 зв.); в҄ то́й ча́съ сл҃нцє ста́нє пали́ти горѧ́чєстю свóєю, слꙋгъ анти́христовихъ, а ѡни в҄ тѧ́жкихъ бо́лєзнєхъ горѧ́чєсти; бꙋдꙋтъ злорє́чити Бг҃а Нб(с)ного, и бл(ю)зни́ти єгѡ (Чернігів, 1646 *Перло* 140 зв.); хто́бы злорѣчилъ оц҃ꙋ своємꙋ, а́бо ма́тцѣ смє́ртью нєхай оу́мрє (серед. XVII ст. *Хрон.* 123).

ЗЛОРЕЧІТИ *див.* **ЗЛОРЕЧИТИ.**

ЗЛОРѢЧАЧІЙ *дієприкм. у знач. ім.* Лихослов: Досади́тє(л): ꙋкори́тє(л),... знєважи́тєль, злорѣчачі́й (1627 *ЛБ* 32); Арє́й, или Ара: Проклина́ючі́й, злорѣчачі́й, а́бо ви́дѧчі́й. З҄ Ла(т) о́лтаръ (Там же, 179).

ЗЛОРѢЧИ *див.* **ЗЛОРЕЧИ.**

ЗЛОРѢЧИТИ *див.* **ЗЛОРЕЧИТИ.**

ЗЛОРѢЧЇЄ *с.* (*цсл.* зълорѣчиє) те саме, що **злоречене**: Важдє́нїє: злорѣчїє (1627 *ЛБ* 13).

Див. ще **ЗЛОРЕЧЕНИЄ, ЗЛОРЕЧЕНСТВО, ЗЛОРѢЧСТВО.**

Пор. **ЗЛОРЕЧИ.**

ЗЛОРѢЧСТВО *с.* Те саме, що **злореченство**: Ма́єшъ тє́жь при сєбѣ сємє́ѧ с҃на ги́рова кото́рый мнѣ злорѣчилъ злорѣчствомъ нагóршимъ, коли є́смь ишóлъ до манайма до обóзꙋ (серед. XVII ст. *Хрон.* 286 зв.).

Див. ще **ЗЛОРЕЧЕНЄ, ЗЛОРЕЧЕНИЄ, ЗЛОРѢЧЇЄ.**

ЗЛОСЕРДЪСТВО *с.* Безсердечність, жорстокість: ѡ(т)огнала єси, всѣми злыми дѣли... злосєрдъствомъ рєзоиманьє(м), срамословьємъ (1489 *Чет.* 353 зв.).

ЗЛОСЛИВЕ *присл.* (*стп.* złośliwie) злостиво: Алє в҄ злосли́вє прєврóтнꙋю д҃шꙋ, мóвитъ прє(м)дрєйшїй Соломо(н), мꙋдрость нє вхóди(т) (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 228); А штокóлвєкъ ѡ(т) котóрыхъ, любо проти́вникѡвъ на́шихъ оуслы́шитє, и ѡба́читє злорєчє́нѧ и примо́виска, нє дивꙋйтєсѧ. Бóвѣмъ нєма́ль всѣ(м) С҃ты(м) оны такꙋю злосли́вє звы́кли спѣва́ти пѣснь (Київ, 1620-1621 *МІКСВ* 32); Прославлѧ́єт҄сѧ тє́ды Бг҃ъ в҄ члóнкахъ на́шихъ, єсли нє смóтримѡ злосли́вє (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 723).

Див. ще **ЗЛОСЛИВО.**

ЗЛОСЛИВЕЦЪ *ч.* Злосливець; нечестивець: Всє́го бовѣмъ ч҃лка, д҃шꙋ и тѣло злосли́вєць óнъ ѡшпє́тилъ и розорва́лъ, и оболóкъ ч҃лка ч҃лком҄ ста́римъ, покалѧ́нымъ нєчи́стымъ, и нє́приѧтєлємъ Бж҃им҄ (Вільна, 1627 *Дух. б.* 16); Тꙋтъ // прóситъ оуфолгова́нѧ злосли́вєцъ, абы насъ зводи́лъ з҄

дорóги збавéна нáшего (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 618-619); справедли́выи выкрикáютъ, а грѣшныи крєпованы бываютъ,… справедли́вїи в' сполéчности з' Авраáмо(м), а грѣшнїи в' кипѣнїа(х) Велїарски(х), áбо злосли́вца (Львів, 1642 *Час. Слово* 272).

ЗЛОСЛИВО *присл.* Те саме, що **злосливе**: ґды тєды óко твоє, бꙋдетъ свѣтло, всє тѣло твоє я́сно бꙋдетъ, а если злосли́во будетъ, и всє тѣло твоє тéмно бꙋдєтъ (Вільна, 1627 *Дух. б.* 5).

ЗЛОСЛИВЪ *див.* **ЗЛОСЛИВЫЙ.**

ЗЛОСЛИВЫЙ, ЗЛОСТЛИВЫЙ, ЗЛОСЛИВЪ *прикм.* **1.** *(про людину) (сповнений злості, ворожості)* злосливий, злий: таковы(и) з' брáтїй по х҃е: нє брáто(м) бы таковы, алє каино(м) бы(г) мꙋси(л):… зло(с)ливы(м) (XVI – I пол. XVII ст. *ЦНБ* 74 П/20, 22 зв.); Ѡ(т)толь Философъ оный выборнѣйшїй злосли́вого ч҃лвка живóтнымъ нáгорши(м), якобы наѡкрꙋтнѣйшею бéстїєю манꙋєтъ (Єв'є, 1616 *УЄ Єв.* 3 ненум.); Естъ то злосливымъ людемъ присвоито на жадную ся речъ не оглядати (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 757); злосли́выи нѣкоторыи лю́дє,… вєлємóвцєю єго и лгарéмъ звáти почáли (Київ, 1627 *Тр.* 557); Лꙋкáвєнъ: Злостли́вый, шкодли́вы(и), нєзычли́вы(и), нєщи́рый (1627 *ЛБ* 163); мáтка злосли́ва и хи́тра, дочка прєврóтна и нєдобра (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 994);

грішний, неправедний: Нєпрєподóбный: Нєпобóжный, // злосли́вы(и), нєцнотли́вы(и) (1627 *ЛБ* 75); То(г)да Б҃гъ правосꙋдный: рєчé грѣшникомъ; до тогѡ́ чáсꙋ: бы́лємъ вáшимъ збави́тєлємъ, и добрá вáшєгѡ; промысли́тєлєм', ѡ лꙋкáвыи и злосливы(и) ч҃лвѣци (Чернігів, 1646 *Перло* 152 зв.);

(про диявола, чорта) злющий, лютий, страшний: а(н)тїхристъ… зспéр'вꙋ спокó(и)ны(м)… и милосéрдны(м) облꙋ(д)нє бꙋде(т) сѧ покáзовати… а наѡстá(т)кꙋ… злосли́вы(и) …и бꙋдє(т) оубїйцєю (Вільна, 1596 *З. Каз.* 65); вѣрныи… нн҃ѣ въюютъ и вáльчатъ // противꙋ всє(г) цр(с)тва сатанина; и вóин'ства є(г), проти́вꙋ влáстєи тéмныхъ и си́лъ проти́вных' дꙋховъ злосли́выхъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 45-45 зв.); Молóдшїй засъ котóрый грѣха пожадáлъ, и сполмєшкáнѧ з' Б҃мъ длѧ спрóсныхъ оучинковъ нє схотѣлъ,… за злосли́вымъ бѣсомъ оудáвшисѧ, прєз' рóскоши оуслꙋговáлъ, óнаго вóламъ (Київ, 1627 *Тр.* 29); Изврáви нáсъ ѡ(т) лꙋкáвого дїѧ́вола злосли́вогѡ И бáрзо на нáсъ въ я́рости своєй гнѣвли́вого (Чернігів, 1646 *Перло* 21 зв.).

2. *(підступний, злочинний)* злісний, злий: которогож тепер кꙋ правꙋ… постановити мꙋсал на ѡнъ час за горача и на горачей крви… и тꙋт стоить перед нами господарем, яко вязен пойманый на горачом, а такъ злосливом ꙋчинъкꙋ (Вільна, 1565 *AS* VI, 176); ꙋ местє(х)… на(р)ви и вє(л)ску была полюва на жиды… акобы мєли та(м) дєтѧ хрєстия(н)скоє зарєзати злосливы(й) ꙋчино(к) на(д) народо(м) хрєстия(н)ски(м) попо(л)нѧючи (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 53); она… тым шче злосливого и упорного предсявзятя своего не контентуючисе…, звышменованого Андрея… намовяла,… //… жебы ее мужа а пана своего горла позбавил (Луцьк, 1604 *АрхЮЗР* 8/III, 497-498); Рꙋшаймосѧ прéто всѣ и оузбрѡ́ймѡ мыслéннѡ на тыи нєприѧ́тєлѣ нáшѣ, жєбы́смо и́хъ злосли́выи рáды, до скꙋтковъ змысныхъ грѣхóвныхъ нє приводи́ли (Київ, 1625 *Кіз. О степ.* 205); Си́ла… Бж҃(с)твéннаѧ помагáла Іѡсифови, а злости́вꙋю и затвердѣлꙋю дꙋшꙋ Пілáтовꙋ змѧкчáла (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 227); помененый Хмель,… завзявши передъ себе злый, злосливый, непристойный и кровавый замыслъ,… до себе велико мнозтва розного хлопства… затегнулъ (Кременець, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 138).

3. *(сповнений небезпек, страшний)* злий: Цр҃їє двоáко могꙋтъ розꙋмѣтисѧ, и óвыи ст҃ыи

котóрїи надъ грѣхóмъ, надъ налѡгами тѣла и надъ прéлєстю злослúвого мúра, и надъ дїáволомъ ѡдєржали звѣтазъство (Почаїв, 1618 *Зерц.* 71); Вы нá то ѡбрáны, и Бгомъ послáны. На мóрє вєлúкоє бȣрлúвоє, страшлúвоє, и зло(с)лúвоє (Чернігів, 1646 *Перло* 45 зв.).

4. *(невблаганний, жорстокий)* злісний, злий: ѡ Г(с)пжє моѧ бȣди… Въ всѣхъ бѣдáхъ моúхъ ѡборóна. И в чáсъ смєрти мой крѣпкаѧ заслóна, ѡ(т) ан҄гєлѡвъ гнѣвлúвы(х), злѡслúвыхъ и страшлúвыхъ. Покрíй мѧ Рúзою мл(с)рдїѧ твóєгѡ (Чернігів, 1646 *Перло* 39); ѡ смéрти злослúваѧ, и нєжалослúваѧ; тóсь мѧ молодóгѡ оуморúла (Там же, 122 зв.).

5. *У знач. ім.* Лиходій: Та(к)жє и Іюда рєкь: ці а ги? А снь бжїй рєкь: ты са(м) мовишь. А прє(д)сѧ сѧ злосливый нє хотѣ(л) оузнати (XVI ст. *УЄ Трост.* 53); сама злóсть строфȣєтъ злослúвого и ѡсȣжáєтъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 28); тáмъ… понѧ́тыє прєврóтности злослúвыхъ, ѧ́вныє ѡпáчности Лихварѡ́въ (Львів, 1642 *Час. Слово* 274); ѡнъ насъ, люобѡ злослúвыхъ, грѣшныхъ и нєпрїѧ́тєлєй своѣхъ, такъ оулюбúлъ; жє и Сна свóєго єдинорóдного за нáсъ, на… смєрть вы́далъ (Львів, 1646 *Жел. Сл.* 3);

(про диявола) злий, -ого, лихий, -ого: Щитъ то єсть "тарча вѣры и любве", которою бысмо могли всѣ стрѣлы огнистыи злосливого згасити (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 860); Тогѡ мóцю Хє Бє, и нáсъ заховáй ѡ(т) злослúвогѡ покȣсъ и наскакáнїй (Київ, 1627 *Тр.* 473).

Див. ще **ЗЛОСТИВЫЙ.**

ЗЛОСЛОВИТИ *дієсл. недок.* (кого, що і без додатка) Злословити (про кого, про що і без додатка): А ннѣ мєжи лѧхи кнзєвє рȣскїє всѣ пóєрєтúчѣли и хр(с)тїѧ(н)ства и исти(н)ноє вѣры ѡ(т)стȣпúли… ино(чє)скїй чи(н) рȣгаю(т)… злослова(т) лжȣ(т) клєвéщȣ(т) (п. 1596 *Виш. Кн.* 241); хто злословить ѡца або мткȣ, тоть смрътїю абы оумрѣль (XVI ст. *УЄ* № 31, 83 зв.); ты(х) пышны(х) и нєдóброго сȣмѣна оучóны(х) хс злóслови(т) (поч. XVII ст. *Проп. р.* 211 зв.).

Див. ще **ЗЛОСЛОВОВАТИ.**

ЗЛОСЛОВОВАТИ *дієсл. недок., многокр.* Те саме, що **злословити**: Ѡклєвєтȣю: Потварѧ́ю, въ нєви(н)ности ѡбмовлѧю,… Нєнáвистна творю, ѡглаголȣю, ѡсȣж(д)аю: злословȣю (1627 *ЛБ* 151).

ЗЛОСЛОВЇЄ *с.* (*цсл.* зълословиє) *(лайка, образа)* лихослів'я: бєзъ… бл(с)вєнїѧ нáшогѡ… Кнúгъ Црк óвныхъ… въ котóрыхъ самымъ сщєнникѡмъ наȣка [подаéтсѧ]… нє дрȣковáли: ѧ́къ глȣхїи Аспиды оýши свой затыкáютъ, а язы́къ на злослóвїє изъѡщрѧ́ютъ, úмжє сȣди(т) Гдъ (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 6).

Пор. **ЗЛОСЛОВИТИ.**

ЗЛОСНИКЪ, ЗЛОСТНИКЪ *ч.* Злосливець; нечестивець: Нє вѣй всѧ́ки(м) вѣтро(м) и нє ходú всѧ́цѣм поýтє(м) нєподóбны(м), ѧ́къ чúни(т) зло(ст)ни(к) роздвоéного язы́ка, бȣ(д) оумоцнéнъ в розȣмѣ твоéмъ (Острог, 1599 *Кл. Остр.* 212); Бєззакóнникъ: Злóсникъ, нєцнóта,… бє(з)прáвни(к), нєсправєдлúвый (1627 *ЛБ* 5); Ѡ жєнѣ лєвúтовой котóрȣю злóсницы спрóсны(м) грѣхóмъ оуморúли (серед. XVII ст. *Хрон.* 187 зв.).

ЗЛОСТИВЪ *див.* **ЗЛОСТИВЫЙ.**

ЗЛОСТИВЫЙ, ЗЛОСТИВЪ *прикм.* **1.** Те саме, що **злосливый** у 1 знач.: злобúвы(и), злостълúвый (1596 *ЛЗ* 49); нє мѣста бовѣмъ збȣрє(н)є ѡплáкȣю, анѣ злостúвыхъ людéй звоєва(н)є, áлє дши стобливоє спȣстошє(н)є (Острог, 1607 *Лѣк.* 8); Кгды бовѣмъ нѣкоторыхъ мнѡ́ги(х) Мчєникѡвъ Хвы(х), мȣчивши злостúвыи Царѣ, заборонѧ́ли úмъ вызнавáти Ха (Київ, бл. 1619 *О обр.* 67); Злобúвъ: Злостúвъ (1627 *ЛБ* 39).

2. Те саме, що **злосливый** у 2 знач.: пополнивши тотъ злостивый, а зрадливый ȣчинокъ свой, тотъ Жєлєхъ зъ Мышкою заразъ

съ тогожъ двора... ѡтєхалъ (Петрків, 1564 *AS* VI, 248); длѧ того доста(л) бы(л) ро(л)и з на(и)му зло(с)тивого а ѡбѣси(в)шисѧ ро(з)сѣ(л)сѧ на полы и выплыли чєрева єго (II пол. XVI ст. *КА* 4, на полях).

3. *(про грунт) (неродючий, неврожайний)* поганий: тог(д)ы приро(в)нати и(х) ко злостивомꙋ а неоуро(д)ливому полю и ко каменєви, на котори(м)сѧ нѣколи нѣчого доброго нє ро(ди)ть (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 205).

4. *У знач. ім.* Грішник, лиходій: лѣпшїй єсть єди́нъ кото́рый чи́ни(т) во́лю бж҃їю, анѣжли ти́сѧча злости́выхъ (Острог, 1607 *Лѣк.* 7);

(про диявола) злий, -ого, лихий, -ого: ви́дѣла є(м) // зь всѣ(х) навы(ш)шаго, на свѣ(т) бар'зо гнѣв'лива(г), ма́лъ злостивый страши́ти (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 77 зв.-78).

◊ **око злостивоє** *див.* **ОКО.**

ЗЛОСТЛИВЫЙ *див.* **ЗЛОСЛИВЫЙ.**

ЗЛОСТНИКЪ *див.* **ЗЛОСНИКЪ.**

ЗЛОСТРАДАНИЄ *с.* (*цсл.* зълострадание) тяжке страждання, терпіння: А иніи отходятъ у монастыръ яко тежъ на пущу, а тамъ даютъ прикладъ побожности... въ постехъ, въ низулеганіи и бденіи, и прочимъ злострадaниемъ и отреченіемъ всякого отечества, сродникъ (Супрасльський монастир, 1580 *Пис. про лют.* 151).

ЗЛОСТРАСНЫЙ *прикм.* Нечестивий: Сєй акрыда́ми и мє́дѡ(м) дивны(м) лѣсны(м) в поусты́ни палестинъской жи́лъ, ѡнъ нєзбо́жного а́ха́ва и злостр(с)нꙋю єзавєль скара́лъ (поч. XVII ст. *Проп. р.* 247).

ЗЛОСТЬ, ЗЛѢСТЬ *ж.* **1.** *(що-небудь шкідливе, недобре, погане)* зло: доу́шныи нє́прїатєль, вѣдаєтъ гдє и я́ко своє насѣньє зло́сти сѣѧти, вѣдаєтъ гдє на го́рдость, гдє на ла́комство, гдє на нєлюбо(в), гдє и на любо́въ злоу́ю а шкодли́вꙋю (Острог, 1598 *Отп. КО* 5 зв.); Длѧ то́го(ж) и ты́и єди(н) ра(з) полкнꙋвши оу́дкꙋ надꙋтости и ѡ собѣ мнѣма́нѧ, которꙋю мысли́вєцъ зло́сти заки́нꙋлъ и́мъ на поги́бєль, бє(з) оулѣчє́нѧ зоста́ли и бє(з) попра́вы (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 228); а вдѧ(ч)ною и(х) во(н)но(ст)ю и оутѣшны(м) дꙋха ст҃ого запахо(м), смродливыи злѡсти ѡ(т) дш҃ъ ваши(х) ѡ(т)гонѣтє (I пол. XVII ст. *УЄ Кан.* 79); Бѣда́ грѣшникѡ(м): ...я́къ оутра́тили свѣтлость цно́тъ побо́жныхъ, закоха́вшисѧ в' тє́мности грѣхо́внꙋй, а́бы ра́чєй ходити широ́ким' и просторо́нны(м) гости́нцєм', и стє́жкою зло́сти (Львів, 1642 *Час. Слово* 274 зв.);

злий, поганий учинок: о злыи скверныи оуста, языкъ мєрзкий ѧдоу Змиино(г) полныи, што сєє хꙋлы горшєє, што сєє злости лютѣє, што сєго лиходѣйства горьшєє (1489 *Чет.* 41 зв.); єсли бы кто ѡ(т) оумр҃лыхь шоль до нихь каяли бы сѧ ѡ(т) злостїи (1556-1561 *ПЄ* 294 зв.); Вѣрити имаеме, чомъ овунъ изъгладитъ грѣхы нашѣ..., тулько сами выдмѣтуете ся выдъ него нечистотами нашими и усѣма злостями нашими (XVI ст. *НЄ* 209); А кто бы таи(л) злости має(т) быти при винно(м) карань (Львів, 1602 *ЛСБ* 369); зважѣмо собѣ роуки нєчинє(н)єм' зло́стїй, якъ и ѡ́номꙋ на то(т) ча́съ, принєсѣ(м) и дрыва цноты рꙋка́ми справова́ныє (Дермань, 1604 *Охт.* 13); зло́сти Бра́та твоє́го... нѣхто на па́мѧти ср(д)ца своє́гѡ нєха́й нє но́ситъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 61); Не допущай, пане, твоєй суровости, Котрая караєт нашѣ злиє злости (1648 *Єлег.* 152); оц҃ъ тво́й росказа́лъ на́мъ пєрєд' ты́мъ ни́жли оу́мєръ тєбє проси́ти, а́бы запамєта́лєсъ зло́гѡ оучи́нкꙋ и грѣхъ и зло́сти на́шой кото́рꙋю вы́рѧдили єсмо тобѣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 77 зв.);

(злий намір) зловмисність: єсли́бы рє(ч) позычо́наѧ, а́л'бо заста́вна и про(ч): нє // зги́нꙋла, лє(ч) кгды́бы зги́нꙋла за нє(д)ба(л)ствомъ чїи́мъ, а́л'бо зло(с)тью пови́нєн' вєрнꙋти (Львів, 1645 *О тайн.* 104-105); **на злость** – навмисно: Любє́зно прилє́жꙋ: Ѡхо́тнє стара́юсѧ, дарова́нїє(м) и свободо́ю свѣчꙋсѧ, нє-

щ́адно даю́,… дарꙋючи рєвнꙋю, то́ єстъ, за́здрꙋ чи́нѧчи што на́ злость комꙋ (1627 *ЛБ* 61);

гріх: а́лє єсли в'про(д) по́ки єщє нє пришло до вєли́кого знищє(н)ѧ,… затка́єшъ жро(д)ло зло́стєй, боу́дєш' мочи и то що на(д)гнило зно́вꙋ збꙋдова́ти (Острог, 1607 *Лѣк.* 95); А тєбє́ ѡ(т)чє ст҃ы́й ѡ мл҃(с)рдѧ прошꙋ. Ѡста́вы на́мъ долги́ на́шѣ и ѡ(т)пꙋсти,… Абовѣмъ ты єси мо́рє нєпрєбра́нної мило́сти. Молю нє помѧни на́шєи всєи зло́сти, яжє съгрѣши́хомъ тєбѣ бєз мѣри, Злы́ми дѣлы бєзъ пра́вои вѣры (Чернігів, 1646 *Перло* 20); Попрестань юж, пане, твоєй суровости, Так гладом, як мором не карай за злости (1648 *Єлег.* 153); Мо́вимо… жє нѣкоторії зло́сти з натꙋрою сѧ лю(д)скою зросли (серед. XVII ст. *Кас.* 101 зв.); **въ злости впадати** – грішити: сꙋть никото́рыи, кото́рыи… до стара́н'ѧсѧ ѡ цнотѣ жа́днымъ спо́собомъ пріити нє хотѧ́тъ,… и в' го́ршыи зло́сти впада́ютъ (Київ, 1627 *Тр.* 28); **впасти в злости, въ глубокость злостїй упасти** – згрішити: прикла́домъ вєли́кимъ зоста́нєшъ єсли коли кто в тыєжъ впадє́тъ зло́сти, абы в'ста́ти зно́воу и позыска́ти сєбє (Острог, 1607 *Лѣк.* 78); Понєва́ж' бовѣм' сꙋть никото́рыи, кото́рыи… ба́рзо роспꙋстнє з' молодыхъ лѣтъ живꙋчи,… и та́къ в' глꙋбо́кост' зло́стїй оупа́дши до ѡ(т)чаѧ́нїа, то є(ст), до страчє́н'ѧ надѣи ѡ сп҃сє́нїи своє́м', прихо́дѧт' (Київ, 1627 *Тр.* 28);

гріховність: та(к) в'ши́т'ци мєш'каємо бєз'пєч'нє якобы ни маємо ни́г'ды оумєрєти а в' злостє(х) своихь кож'дый з на(с) лѣта свои прово́димо (поч. XVII ст. *УЄ* № 91, 26); всѣх' за́сь во́ли єго противѧ́чихъсѧ и злє чи́нѧчыхъ на вѣчнꙋю мꙋкꙋ прєдъꙋста́вилъ… А в' приказа́н'ѧхъ єгѡ ѡ(т) зло́сти, навєрнꙋв'шисѧ мо́цнє трва́ти хотѧ́чомꙋ, на сп҃сєнїє быває(т) (Київ, 1632 *МІКСВ* 281); Одны сꙋтъ кото́рыѣ приво́дѧтъ до вшєтєчє́нства, дрꙋгі́ѣ до ѡбжи́рства и пїа́н'ства,… иншїи до инши(х) розмайтых' зло́стїй (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 26); Подхиль, пане, твоих палацов заслоны,… Зажий твоєй давной ку ним суровости Фѣлистин…, нех мрут в своєй злости (1648 *Єлег.* 153).

3. *(відмова від своїх ідеалів)* відступництво: єрєсь и злость онаѧ никгды с костєла ри́мского ѡтпи́нана, и прє(ч) вы́мєтывана нє бывала мꙋсѣла внꙋтрь зостава́ти, а кꙋ смєрти сѧ ровна́ти (Острог, 1587 *См. Кл.* 7 зв.); капицу черьнецкую безъ встыду и боязни Божое на себе потомъ вложивши, а въ серьцу волкомъ губящимъ драпежнымъ будучи,… зъ людми геретицкими, отщепеньцами способившися, розными способы противко той справе, злость свою укриваючи, поступовалъ (Луцьк, 1599 *АрхЮЗР* 1/VI, 272); Звитѧжила зло́сти и прєвро́тности єрєти́чєскїи, гды прибра́на бꙋдꙋчи в' сл҃нцє Бг҃оразꙋмїа, и в' коро́нꙋ з' двана́дєсѧти звѣздъ оуплє́тєнꙋю, то́ єстъ в' вѣрꙋ двана́дєсѧтьми артикꙋлами спорѧ́жєнꙋю и замъкнє́нꙋю, Лꙋноу (Київ, 1625 *МІКСВ* 129).

4. Зло, лихо, біда: чинѣтє добрє тымь которы(и) вас нєнавидѧть… молитєсѧ за тыхь которыи вамь з'лости(и) выражають (1556-1561 *ПЄ* 235); а зго́ла з грѣха многїє зло́сти и нєбє(з)пєчє́нства звыкли выплыва́ти (поч. XVII ст. *Проп. р.* 193 зв.); И само́є на́вєтъ на́шє на сє́мъ свѣтѣ мє́шканїє, далє́кѡ бо́лшъ на пра́цахъ и кло́потахъ єстъ заса́жєно, нѣжли на поко́ю и ра́дости… и сама зло́сть строфꙋєтъ злосли́вого и ѡсꙋжа́єтъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 28); сн҃ъ б҃жїи… хотѧчи на(с) вы́зволити ѡ(т) моу(к) а зло́стїи… на(с) приво́ди(т) на послоуша́нїє поко́р'ного, роска(з)уючи на(м) абы́хмо собѣ нє избира́ли ска́рбовъ на́ зємли (1645 *УЄ* № 32, 78);

лихоліття, бідування: я́ко б҃ъ… мо́ви(т). сѣ(м) днї(и) бꙋдєтє и́сти опрѣсноки хлѣ(б) злости (Вільна, 1596 *З. Каз.* 44).

5. Злість, злоба, гнів: Ц҃рь въ своєи злости нє зналъ, што ємоу на погыбєль то єсть

(1489 *Чет.* 55); Причи(н) для которы(х) ѡтє(ц) сн҃а можеть ѡ(т) имєнє(и) выдєдичити...: Трєтяѧ кгды сы(н) або де(в)ка... зє (з)лости або з нєнави(с)ти стои(т) на го(р)ло родичꙋ (1566 *ВЛС* 77); а кто бы таилъ злости маєтъ быти при винъномъ каранъ якъ брятя (!) зна(и)дꙋтъ (Львів, 1586 *ЛСБ* 71); бо се то ясне и с тыхъ, што естъ, показуетъ, але злость людская и недбалость старшыхъ то все погубило (Володимир, 1609 *АрхЮЗР* 1/VI, 394); нєха(и) тє́ды проклѧты(и) гнѣвъ, и сро́гость гню(с)наѧ згинє(т), нєхай ю(ж) гнѣвли́выи и по́мсты жада́ючи в҆ сво́и(х) оустаю(т) зло́стѧ(х), нєха(и) се́рцє на ланцꙋшкоу ма́ю(т); бо таки́хъ гнѣвлвы(х) нѣгды нє чєка́є(т) нб҃о, ани ихъ при(и)моу́є(т) (поч. XVII ст. *Проп. р.* 244 зв.); Лꙋка́вство: Злоба́, хи́трость, зло́сть, лꙋка́во, зло, злоба, трꙋдно(ст), нєща́стьє, шко́да (1627 *ЛБ* 59); ѡ(т)ки́н҆мо ѡ(т) сєбє вшєлѧ́кꙋю зло́ст҆ и прєхи́рство, а присто́йнє в҆ то́мъ повола́ню на́шємъ... ходѣмѡ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 60); Єлисє(и)... свѣ(д)чи(т), ґды мо́ви(т) до... ꙋчнѧ... въ(з)ми жє(з)лъ мо(и) в рꙋкꙋ твою... которы(м) ношє́нїємъ ꙋпоминаѥ(т) дꙋхо(в)нє, жє... нє ма́ю(т) бы́ти бє(з) бро́нѣ, мєжи та(к) вєли́кои зло́сти щєка́ючи(х) псо́въ, и нєвида́ны(х) бє́сти(и) нєпра́вости дꙋхо(в)ны(х) (серед. XVII ст. *Кас.* 7).

ЗЛОТАВИЙ *прикм.* (*стп.* złotawy) злотавий, золотавий, золотистий: leucopetalos, камєн(ъ) злотави(й) (1642 *ЛС* 253).

Див. ще **ЗЛАТАВИЙ, ЗЛОТИСТЫЙ, ЗЛОТКОВЫЙ.**

ЗЛОТВОРЕЦЪ *ч.* Злочинець: И а́щє кто восхощє(т) порꙋши́ти сїѧ, я́ко съблазнитєлъ, и разоритєлъ, и злотво́рєцъ... да бꙋ́дєтъ ѡ(т)лꙋчє́нъ, ѡ(т) ѡ(т)ца и сн҃а и ст҃го дꙋха (Львів, 1591 *ЛСБ* 157).

ЗЛОТЕНЪ *ч.* Назва трав'янистої рослини: millefolia, а(е), злотє(н) трава (1642 *ЛС* 269).

ЗЛОТИЙ[1] *див.* **ЗЛОТЫЙ**[1].

ЗЛОТИЙ[2] *див.* **ЗЛОТЫЙ**[2].

ЗЛОТИСТИЙ *див.* **ЗЛОТИСТЫЙ.**

ЗЛОТИСТЫЙ, ЗЛОТИСТИЙ *прикм.* **1.** Позолочений: узято... поясов три обручов сребреных, у кождом з них было по три гривны сребра, злотистые (Житомир, 1585 *АрхЮЗР* 8/III, 445); образъ немалый, оправный сребромъ, злотистый съ каменъемъ (Луцьк, 1593 *АрхЮЗР* 1/I, 350); нє сѣда́ю(т) по(д) ѡби́тє(м), и по(д) // злоти́сты(м) покро́во(м), а́лє маю(т) нб҃о, нєвымо́вною звѣздъ оздо́бою оукра́шєно (Острог, 1599 *Кл. Остр.* 223-224); кꙋбокъ мосыжны(и) злоти́сты(и) (Луцьк, бл. 1627 *ПВКРДА* I-2, 259); сосꙋдо(в) срє́бра злоти(с)то(г) шту(к) 10 (Львів, 1630 *ЛСБ* 1051, 2 зв.); Кєли(х) срѣбра бра(н)тового мѣ(с)цами злоти(с)ти(и) (Львів, 1637 *Інв. Усп.* 6 зв.); зъ великого засъ олтаря, анъгелки на нимъ будучие, злотистые,... позъбияли (Володимир, 1650 *АрхЮЗР* 6/I, 564).

2. *Перен.* Золотоустий: Якъ архїєрє́й, звы́шъ ѡ(т) б҃а повола́ный, и в справєдли́вость єстъ, ввєсь свѣтно прибра́ный, дꙋшє́ю, оусты, и ѧзы́комъ, ввєсь злоти́стый, и з҆ дх҃а ст҃о́го, ро́зꙋмомъ пломєни́стый (Львів, 1614 *Кн. о св.* 4 зв. ненум.).

Див. ще **ЗЛАТАВИЙ, ЗЛОТАВИЙ, ЗЛОТКОВЫЙ.**

ЗЛОТИТИ *дієсл. недок.* (*стп.* złocić) *(покривати що-небудь золотом або позолотою)* золотити: Злочꙋ deauro (*Уж.* 1645, 68).

ЗЛОТКОВЫЙ *прикм.* Те саме, що **злотавий**: патрахилев два буратику злоткового (Луцьк, 1621 *АрхЮЗР* 1/VI, 502).

Див. ще **ЗЛАТАВИЙ, ЗЛОТИСТЫЙ.**

ЗЛОТНИКЪ[1], **ЗЛОТНЇКЪ, ЗЛОТЪНИКЪ** *ч.* (*стп.* złotnik) **1.** *(ювелір)* злотник, золотар: Та́къжє и зло́тник҆ а́лбо срєбродѣлца, в҆ пє́внꙋю мѣрꙋ го́рнъ розпала́єтъ, бо́ єсли збы́тнїй ого́нь бꙋ́дєтъ, розпꙋстиг҆сѧ и розплынє́т҆сѧ, и зги́нєтъ срє́бро и зло́то (Вільна,

1627 *Дух. б.* 232); ω(т) кля(в)зу(р) зло(т)нікови до євгє(лиа) 1 (Львів, 1630 *ЛСБ* 1052, 5); Злотникъ Aurifaber (*Уж.* 1643, 40); шо(с)ты(и) запи(с) – ω(д)… зло(т)ника паволоцко(г)[о] на (с)то два(д)ца(т) золоты(х) по(л)ски(х) (Житомир, 1649 *ДМВН* 190).

2. Вл. н.: па(н) васко злотни(к) мєщанинъ зє злочова (Львів, 1592 *Юр.* 13 зв.); панъ Самуель Радоловичъ,… протывъко… Янови Злотъникови, Алекъсандрови Нагайчыкови,… //… декляровати оферовалъсе (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 424-425).

Див. ще **ЗОЛОТАРЪ, ЗОЛОТНИКЪ.**

ЗЛОТНИКЪ[2] *ч. (жук)* світляк: nitedula, злотникъ чє(р)въ, мишка (1642 *ЛС* 280).

Див. ще **ЗЛАТНИКЪ**[1].

ЗЛОТНИЦТВО *с. (ремесло ювеліра)* золотарство, ювелірство: Каиновє… сыновє… вынашли кова(л)ство, слюса(р)ство, зло(т)ництво, маля(р)ство (1582 *Кр. Стр.* 18 зв.).

ЗЛОТНЇКЪ *див.* **ЗЛОТНИКЪ**[1].

ЗЛОТО *с.* (*стп.* złoto) **1.** *(благородний метал)* злото, золото: а ωтворив'ши скровища своꙗ принєсли ємоу дары. злото и кадило и мир'роу (1556-1561 *ПЄ* 24 зв.); от фунта злота в цевкахъ грошей чотырнадцат (Вільна, 1568-1573 *ПККДА* II, дод. 561); алє ма́ю(т) сл҃нцє быстрѣйшє бѣго(м), оу вє(с) дн҃ь свѣтачи свою свѣщоу, нє ма́ю(т) срє́бра и зло́та бла́скꙋ алє ма́ю(т) лу́нꙋ свѣта́чоую (Острог, 1599 *Кл. Остр.* 223); Сличноє зло́то, нѣкг(д)ы бы нє сіало, кг(д)ы бы мꙋ сл҃нцє, про́мєни нє в'зыча́ло (Острог, 1612 *На г. Остр. Час.* 2); И зло́то якъ Кро́лєви, бы́ло тє́жъ ω(т)да́но: Прє́зъ що Цр҃(с)тво єго, бы́ло фїкгꙋрова́но (Львів, 1616 *Бер. В.* 78); Што… у на́съ єстъ ли́тра, або фꙋ́нт' зло́та, то оу Жидо(в) тала́нт': вага была монє́ты золото́ѣ, всѣ и́ншїѣ ва́ги пєрєвышша́ючаꙗ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 463); Бовѣмъ Ґрѣфъ Ґώръ боро́нитъ в' котώры(х) чꙋє зло́то, И ко́ждомꙋ смє́ртю пла́титъ Кто́сꙗ кꙋситъ ω то (Чернігів, 1646 *Перло* 1 ненум.); Перви́й ώстровъ ципрусъ. втори ώстровъ critъ, трети(и) долносъ, тотъ є́стъ полни(и) злота (серед. XVII ст. *Луц.* 535); **злото перепущаноє** – золото високої проби: боу́дꙋт' кото́рыє сꙗ зоста́ноу(т) доро́ж'шими на(д) зло́то пєрєпоу́щаноє (Острог, 1607 *Лѣк.* 51); **злото пробованоє** – золото з визначеною пробою: ꙗ ра́жꙋ тобѣ, абы(с) собѣ кꙋпи́лъ оу мєнє зло́та… пробо́ваного, и(ж) бы(с) сꙗ ста́лы(м) и бо́гаты(м), ста(л) (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 153 зв.); **злото тягненоє** – золотий дріт: третяя брамка перловая, злотом тягненым роблена (Житомир, 1585 *АрхЮЗР* 8/III, 444); Алє з ни(х) вынято є(ст) ки(л)кана(д)цят пєрє(л) на… кр(ст)ъ на злотѣ тягнєно(м) (Львів, 1637 *Інв. Усп.* 18 зв.); **подлоє злото** – золото низької якості: той корона(т) фляндръскїй нє єсть звычайный той рєкгалъ з' подлого злота кованы(и) є(ст) (к. XVI ст. *Розм.* 57 зв.).

2. *(золоті речі)* злото, золото: малжонокъ мой,… злото, сребро, пенези готовые, ланцухи, клейноты,… записалъ мне на вечность (Сільце, 1531 *АрхЮЗР* 7/I, 29); в ты(х) имє(н)яхъ… ма(л)жонокъ мо(и) с тымъ жє братомъ своимъ… мєлъ ли(с)ты заста(в)ныє квиты на многиє до(л)ги злото срє(б)ро готовыє гр҃шы клє(и)ноты пє(р)ла (Варковичі, 1572 *ЛНБ* 5, III 4071, 32 зв.); вє(р)но(ст) твоя пн҃є сєнюто має(т)ность и(х) всю рꙋхомꙋю… то є(ст) злото срєбро клє(и)ноти шаты кони бы(д)ла стадо… ω(т)дати нє хочєшъ (Кременець, 1621 *ЛНБ* 103, 26/Id, 2032, 61 зв.); Гдє нн҃ѣ ска́рбы бωгатырє́й; прихо́до(м) смє́рти… ра(з)сы́пани,… Гдє шка́пы в' зло́то оубра́ны(и); всꙗ съ шꙋмо(м) погибє, ω чл҃чє сꙋꙗтный (Чернігів, 1646 *Перло* 123); в которой то шкатуле было… немало…, клейнотовъ, перел и злота, з каменми кошътовъными, и пинезей готовых (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 260); **злото церковноє** – *(церковні речі, виготовлені із золота або оздобле-*

ні ним) церковне золото: алє к'то бы к'лал'сѧ з'лото(м) црквны(м), винєнь є(ст) (1556-1561 *ПЄ* 98 зв.);

(золоті нитки, золототкані тканини, одяг) злото, золото: Однорядковъ влоскихъ три съ шнурами и со злотомъ (Луцьк, 1563 *PEA* II, 127); Устава од лядских и немецких товаровъ, то естъ: от атласу на злоте венацкого,... от... кождого локтя по грошей два (Вільна, 1568-1573 *ПККДА* II, дод. 561); а презъ него [Кирила Грека] и упоминок знаменитый послали... запону зе злотомъ гафтованую, на которой былъ мистерне выгафтованый страшный судъ Божій (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 975); Гєтманъ Пєрскій,... справи́лъ со́бѣ ша́тꙋ бѣлꙋю; казал' на нєй зло́томъ выгафтовати тваръ Іѡвиша бо́га поганского (поч. XVII ст. *Пчела* 52 зв.); распятиє хрыстово прєкрасно злото(м) вышито (Львів, 1637 *Інв. Усп.* 64); Є(д)вабница чи(р)воная, злото(м) и срибромъ прєтыканая (Там же, 71); **злото мадярскоє** – *(назва різновиду золота за місцем виготовлення)* угорське золото: Багазия шка(р)латная дрꙋкованая в квѣты злото(м) // мадя(р)скимъ (Львів, 1637 *Інв. Усп.* 75-75 зв.); **злото нитковоє** – *(золоті нитки для гаптування і ткання)* золото: фєло(н) чо(р)ного аксами(т)у взоры(с)того, ѡ(т) пояса до шы(и) и ѡколо ли(с)тва шыроко и богато зло(т)о(м) ни(т)ковы(м) // в квѣты гафтованыє (Львів, 1637 *Інв. Усп.* 53-53 зв.).

3. *(золота фольга або золотий порошок для оздоблення книг)* золото: Пса(л)ты(р) кра(с)но и (з)лото(м) мѣсцами пс(т)ро покры(т)а... Пса(л)ты(р) нє вязаная старая... с типико(м) мѣсцами злото(м) прописана (Львів, 1637 *Інв. Усп.* 28); **злото малярскоє** – *(фарба із золота)* золото: от книги злота малярского грошей шест (Вільна, 1568-1573 *ПККДА* II, дод. 561); *У порівн.*: іѡ́а(н)нъ зла́таꙋсты(и)... писа(л) кни́ги црко́вныи в' то(т) ча(с) шата(н) ємꙋ ка́лама́ръ пєрєвє́рноу(л), и нє малъ чи́мь писа́ти, а(ж) наплюва(л) в кала́ма́ръ, писа́лъ сли́нами яко зло́то(м) (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 87 зв.).

4. *Перен. (матеріальне багатство)* золото: нє помо́жє(т) та(м)..., ро(д) роди́нѣ своєи... бога́ты(м) нє помо́жє(т) срє́бро ани зло́то (XVI ст. *УЄ* № 29519, 11 зв.); каж(д)ый таковый лакомца тєды вши(ст)коу надѣю свою покладає(т) в срѣбрѣ и в злотѣ, анѣ(ж)ли в сотворитєли своємь (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 111); алє нє та́къ до конца позна́лъ свой вы́ступокъ, кото́ры(м) бга ѡбрази(л), прода́вши за зло́то сѡмнє́ньє своє́ (Острог, 1598 *Ист. фл. син.* 52); Що́ жъ тобѣ за ра́дость гды привѧ́жєшьсѧ при зло́тѣ: бы́ти ємоу́ нєво́лъникомъ (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 100 зв.); слѡва́ Па́н'скїѣ, слѡва́ сꙋ(т) чи́стыѣ, пожада́ншыѣ на(д) зло́то и на(д) камѣнїє дорогоє мно́гѡє (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 336); Корꙋна то нє зє зло́та тлѣнногѡ, алє з да́рꙋ бо(з)кои // свѣтлости (Чернігів, 1646 *Перло* 163 зв.-164); А гдысѧ ємꙋ и то повєдє, стає(т)сѧ єщє ла́ко(м)ши(м) на зло́то, и ты(м) бо(л)шаѧ в ни(м) хти́во(ст) ростє, и(м) бо(л)шє(и) ємꙋ сѡмы прибиваєтъ (серед. XVII ст. *Кас.* 108).

5. *Перен. (про що-небудь найдосконаліше)* золото: алє клєйноты золотыи срѣбро(м) набыва́ныи нєдо́брє быти здаєтсѧ: до́брє зайстє и пакнє пи́смо сватоє мо́ви(т), абовѣ(м) фꙋндамє́нто(м) и столпо(м), живо(т) побо́жны(и) и житѧ сватобли́воє, и на то́є зло́то найчистѣйшєє любвє и мл(с)ти бо(з)скои прїити маєтъ (поч. XVII ст. *Проп. р.* 211 зв.).

Див. ще **ЗЛАТО, ЗОЛОТО.**

ЗЛОТОВИДНЕ *присл.* Прекрасно, досконало: И всѧ Црковъ... ни́мъ намака́єтъ... // вѣлкго́тность... з' наоу́к' о́ного бєрꙋчи: И до змакче́нѧ, Ср(д)ца лю́д(з)кїє вєдꙋчи́. На в'зросне́нѧ дрє́въ, в' домоу Бжомъ плодови́тыхъ: Злотови́днє заквитноу́лы(х), всѣмъ знакоми́ты(х) (Львів, 1609 *На Злат.* 2 зв.);

звыкли ст҃ыє, вѣчнє ѡпочивáти // з злѡтыхъ сѧ вѡдъ ст҃ого, ѡхоложáючи: Злотовѝднє, и бєзъ Скáзы, проквитáючи, С котрóго золотыхъ сѧ квѣтѡвъ позщипáло: И на пожѝтокъ вáмъ, цнымъ дѣтємъ, зобрáло (Там же, 2 зв.-3).

ЗЛОТОВЛОСЫ *прикм.* (*стп.* złotowłosy) золотоволосий: В по(д)зéмныи, Титáнє и ты злотовлóсы, Тéмныи крáи, пѹсти свѣтло твои кóсы (Львів, 1631 *Волк.* 25).

ЗЛОТОГАФТОВАНЫЙ *прикм.* Гаптований золотом: нараквицѣ суто злотогафтованыє прыста(р)шыє (Львів, 1637 *Інв. Усп.* 53).

ЗЛОТОГЛАВЕЦЪ *ч.* Злотоглав, парча: атла(с) чє(р)воны(и)... на всяку потрєбу... Злотоглавє(ц) на кшталтъ хѹ(ст)ки по(д) а(н)тимисо(м) лєжы(т) на прєстолѣ (Львів, 1637 *Інв. Усп.* 76).

Див. ще **ЗЛАТОГЛАВЪ**[1], **ЗЛОТОГЛАВЪ, ЗЛОТОГЛОВЪ.**

ЗЛОТОГЛАВНЫЙ *прикм.* Золотоглавий, злотоглавный: Шата злотоглавнаѧ, жѹпан и газѹка соболми подшита (1558 *AS* VI, 214); ризы 1 оксамиту зеленого рытого, на нихъ окладки злотоглавные (Локачі, 1593 *АрхЮЗР* 1/I, 366); Крє(ст)... бє(з) спо(д)ку то(л)ко га(л)ка вибиваная ѹ сподѹ... вє(с) то(т) заставны(и) є(ст) ѡ(д)... парафиа(н) нико(л)ски(х) и рызы злото(г)лавныє (Львів, 1637 *Інв. Усп.* 5 зв.).

Див. ще **ЗЛАТОГЛАВОВЫЙ, ЗЛОТОГЛАВОВЫЙ, ЗЛОТОГЛАВЫЙ, ЗЛОТОГЛОВНЫЙ, ЗЛОТОГЛОВОВЫЙ, ЗЛОТОГЛОВЫЙ.**

ЗЛОТОГЛАВОВЫЙ *прикм.* Те саме, що **злотоглавный**: меновите дей згинуло: //... кожух соболий новый..., жупанъ злотоглавовый, делея злотоглавовая (Володимир, 1567 *АрхЮЗР* 8/III, 149-150); мєновитє взято...//...Колъдра злотоглавовая ѡдна кита(и)кою зєлєною по(д)шитая (Київ, 1625 *ЛНБ* 5, II 4060, 104-105); Во(з)дѹхъ злотоглавовы(и) з листвами... з҄ кутасами на рога(х) наполы з҄ злотомъ (Львів, 1637 *Інв. Усп.* 64); тамъже апъпараты костелъные, въ скринях будучие, то естъ... злотоглавовые обитя, крижи срибные, пушъки,... сполни забрали (Володимир, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 430).

Див. ще **ЗЛАТОГЛАВОВЫЙ, ЗЛОТОГЛАВЫЙ, ЗЛОТОГЛОВНЫЙ, ЗЛОТОГЛОВОВЫЙ, ЗЛОТОГЛОВЫЙ.**

ЗЛОТОГЛАВЪ *ч.* Злотоглав, парча: К томѹ тєж ѹзѧл єсми ѹ Их Милости рѹхомых рєчєй: ...дєвѧт брам злотоглавѹ, дрѹгаѧ шата ѡдамашковаѧ чєрлєнаѧ, три брамы злотоглавѹ (Несухоїже, 1550 *AS* VI, 5); Покрывала на гробы князские и панские. Князя Семена Олелковича злотоглавъ, крестъ на немъ перловый (Київ, 1554 *КМПМ* I, дод. 8); Єв҃(г)лїє дрѹкованоє злотоглаво(м) крытоє (Львів, 1637 *Інв. Усп.* 2); всю має(т)но(ст) рѹхомѹю... срибныє ли(х)тарє... шаты ро(з)маитыє // блава(т)ныє... табиновыє рыся(ми) соболя(ми) злотоглава(ми) по(д)шитыє ры(н)штѹки ро(з)ныє (Житомир, 1647 *ЦДІАК* 11, 1, 12, 72-72 зв.).

Див. ще **ЗЛАТОГЛАВЪ**[1], **ЗЛОТОГЛАВЕЦЪ, ЗЛОТОГЛОВЪ.**

ЗЛОТОГЛАВЫЙ *прикм.* Те саме, що **злотоглавный**: К томѹ тєж ѹзѧл єсми ѹ Их Милости рѹхомых рѣчєй: ...чєтвєртаѧ шата поношєнаѧ чєрлєноиж адамашки ѡксамитом злотоглавым брижєвана (Несухоїже, 1550 *AS* VI, 5); поп... одомкнувши церковъ, вошол в церковъ и оказал ми ризы злотоглавые (Володимир, 1619 *АрхЮЗР* 8/III, 554); фєло(н) злотоглавы(и) (Львів, 1637 *Інв. Усп.* 53 зв.).

Див. ще **ЗЛАТОГЛАВОВЫЙ, ЗЛОТОГЛАВОВЫЙ, ЗЛОТОГЛОВНЫЙ, ЗЛОТОГЛОВОВЫЙ, ЗЛОТОГЛОВЫЙ.**

ЗЛОТОГЛОВНЫЙ *прикм.* (*стп.* złotoglowny) те саме, що **злотоглавный**: ризы 1 адамашки жолтое, на нихъ окладки злотогловные (Локачі, 1593 *АрхЮЗР* 1/I, 366); ризы 1 талету зеленого, на нихъ окладка злотогловная (Там же).

Див. ще **ЗЛАТОГЛАВОВЫЙ, ЗЛОТОГЛАВОВЫЙ, ЗЛОТОГЛАВЫЙ, ЗЛОТОГЛОВОВЫЙ, ЗЛОТОГЛОВЫЙ.**

ЗЛОТОГЛОВОВЫЙ *прикм.* (*стп.* złotogłowowy) те саме, що **злотоглавовый**: Поручей паръ 11, злотоглововыхъ паръ 6 (Локачі, 1593 *АрхЮЗР* 1/I, 368); серебра робъленого и ламаного, клейнотовъ и перелъ, шатъ коштовныхъ, яко злотоглововыхъ, алътемъбасовыхъ и инъшихъ (Житомир, 1611 *АрхЮЗР* 3/I, 171).

Див. ще **ЗЛАТОГЛАВОВЫЙ, ЗЛОТОГЛАВНЫЙ, ЗЛОТОГЛАВОВЫЙ, ЗЛОТОГЛАВЫЙ, ЗЛОТОГЛОВЫЙ.**

ЗЛОТОГЛОВЪ *ч.* (*стп.* złotogłów) те саме, що **злотоглавъ**: Узято... Шаты мои,... то ест: шата едамашки зеленое, злотогловом чирвоным брамованая (Житомир, 1585 *АрхЮЗР* 8/III, 445); ко(то)риє... нєнасычоноую любо(в) къ прє́лєсти шма́тѧ того злотогловоу, или я́дамаш'кꙋ, шка(р)латоу; и инъши(х) сꙋкє(н) скꙋпостїю ты(м) подобны(х) привѧзалы сꙋ(т), и на то(м) мє(ч)тани(и) всю мысль свою истощыли сꙋ(т) (п. 1596 *Виш. Кн.* 231 зв.); фелонъ атласу червоного, окладаный около шие и на подоле злотогловом (Пересопниця, 1600 *АрхЮЗР* 1/VI, 295); Стихиро(в) чотыри,... чєтвє(р)ты(и) злотогловꙋ пє(р)ского пє́ст(р)ы(и) (Луцьк, бл. 1627 р. *ПВКРДА* I-1, 257).

Див. ще **ЗЛАТОГЛАВЪ[1], ЗЛОТОГЛАВЕЦЪ.**

ЗЛОТОГЛОВЫЙ *прикм.* (*стп.* złotogłowy) те саме, що **злотоглавый**: патрахилей всихъ 11, то есть: чирвоныхъ злотогловыхъ 2, съ пасаманами золотыми 1 (Локачі, 1593 *АрхЮЗР* 1/I, 366).

Див. ще **ЗЛАТОГЛАВОВЫЙ, ЗЛОТОГЛАВНЫЙ, ЗЛОТОГЛАВОВЫЙ, ЗЛОТОГЛОВНЫЙ, ЗЛОТОГЛОВОВЫЙ.**

ЗЛОТОЗЕЛЕНЫЙ *прикм.* Золотистозелений: Нєха́й тобѣ Смара́гды Крє́зовє дарꙋютъ,... Нєха́й злотозєлє́ный Топа́зинъ прино́сѧтъ, Нєха́й ѡ Цно́тахъ твои́хъ в' Рѡ́ссїи голо́сѧтъ (Київ, 1633 *Евфон.* 303).

ЗЛОТОЛЮБЕЦЪ *ч.* Золотолюбець: Та́кжє нємо(ж)на рє(ч) и(ж)бы бога́тїй, нємл҃(с)твы(и), нєзбо(ж)ны(и) зло́толю́бє(ц) вшє(л) до цр҃(с)тва нб҃(с)наго (XVI ст. *УЄ* № 29519, 102).

Див. ще **ЗЛАТОЛЮБЕЦЪ.**

ЗЛОТОЛЮБИВЫЙ прикм. Золотолюбний: А ижъ злотолюби́вымъ Кнѧжа ѡ́ноє, быти Х҃с Г(с)дь вѣдал' (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 706).

ЗЛОТОРОГИЙ *прикм. (який має роги золотистого кольору)* золоторогий: За бы́стрымъ злоторо́гимъ, кто єлєнємъ го́нитъ, И з' Наꙋкъ в' свóй пожи́токъ, дорогі́й ча́съ кло́ни(т) (Київ, 1632 *Євх.* 298).

ЗЛОТОТОЧНЫЙ *прикм., перен. (про мову)* досконалий, блискучий: Казнодѣѧ и оучи́тєль, кото́рый... стрꙋ́ѧми злототѡ́чныхъ слѡв свои(х) нє то́лко за живота своє́го по́лє цєрко́вноє поливалъ, алє и по смє́рти ни́кгды нє оумира́ючи... пє́рвєй... Грє́чєскїй на́родъ свой оучилъ, а потомъ... до ты(х) наши(х) кра́євъ... завита́вши... пожи́точє(н) бы(л) (Єв'є, 1616 *УЄ Єв.* 6 ненум.).

ЗЛОТОУСТЫЙ *прикм.* Золотоустий: Злотооу́стый // Chrysosohomus (*Уж.* 1645, 38-38 зв.).

Див. ще **ЗЛАТОУСТЫЙ.**

ЗЛОТЪ[1] *див.* **ЗЛОТЫЙ[1].**

ЗЛОТЪ[2] *див.* **ЗЛОТЫЙ[2].**

ЗЛОТЪНИКЪ *див.* **ЗЛОТНИКЪ[1].**

ЗЛОТЫЙ[1], ЗЛОТИЙ, ЗЛОТЪ *прикм.* (*стп.* złoty) **1.** *(який виготовлений із золота або покритий золотом)* золотий, злотий: Рєєстръ забранѧ скарбꙋ... Ѡбрꙋчов злотых (1558 *AS* VI, 213); ꙋ пн҃а зарꙋ(д)ского має(т) бы(ти) лѣтни(к) тата(р)ски(и), пє(р)сти(н) злоти(и) с камы(ч)ко(м) зєлєны(м) (Львів, 1617 *ЛСБ* 1043, 26); Аи́ѡклі́тїанъ... ка́за(л) собѣ нѡ́ги цѣлова́ти, в'брав'шисѧ в' бо́ты зло́ты с

пе́р'ла(ми) (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 36 зв.); Слѹшнє те́ды чини́ли Кроле́вє Єги́пєтскіи, и́жъ гды знамєни́тый Кроле́вскій Ба́нкєтъ ѡ(т)правова́ли, мѣсто пе́ршєи потра́вы, ста́влѧли на зло́той ми́сѣ трѹпюю го́ловѹ чловéка (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 941).

2. *(який має колір золота)* золотий, злотий, золотистий: Що Кроле́вичъ Тєба(н)скій злоты(м) влосо(м) спра́вилъ То́жъ ты Фе́бє Патро́ном': бо(с) сѧ длѧ ни(х) вслáви(л) (Київ, 1632 *Євх.* 303); Фєло(н) злотоглавѹ бѣлого квѣты злотыє бляха срѣбрно злоцѣстая (Львів, 1637 *Інв. Усп.* 52 зв.); Отхиль, пане, от уш твих (!) злотих волосов, Слиш плач і крик наших жалосних голосов (1648 *Елег.* 152).

3. *Перен. (прекрасний, чудовий)* золотий, злотий: На в'зросне́нѧ дре́въ, в' домоу́ Бжомъ плодови́тыхъ: Злотови́днє заквитноу́лы(х), всѣмъ знакоми́ты(х). Котры́є бы, зло́тый ѻвоцъ, с' се́бє дава́ли: И за́вшє пожи́тко(м) Црковъ ѡбмышлєва́ли (Львів, 1609 *На Злат.* 2 зв.); Црко́внє Мѹзы в' спѣва́ню цвичо́нє, Нн̃ѣ ѡста́вте на фи́лю пєщо́нє Жро́длa крышта́лнє, Ємпирійскои во́ды: Злото́й поро́ды (Львів, 1642 *Бут.* 7 зв.);

(щасливий) золотий, злотий: И прєзъ ню [наоукѹ] члкъ, члкомъ сѧ нахо́дитъ, Котро́ую та́къ на́ддєръ, Сты(є) поважа́ютъ: Жє зло́ты(м) оурожє́нѧ(м) Єи называ́ютъ (Львів, 1609 *На Злат.* 3 зв.).

Див. ще **ЗЛАТЫЙ, ЗОЛОТЫЙ[1].**

ЗЛОТЫЙ[2], ЗЛОТИЙ, ЗЛОТЪ *ч. (грошова одиниця)* золотий: ива(н) глодє(н)скы(и) доброво(л)нє зозна(л) то ижє ѡ(н) прода(л) ролю свою грицєви сынови бры(н)циномоу. За .м. зло(т). и за .ѕ. злоты(х) добровѡ(л)нє бєзъ жѧ(д)но(г) примоушѣнѧ (Одрехова, 1549 *ЦДІАЛ* 37, 16, 1); Єщє за .д. фа(с)ки гвѹздѧ кго(н)тового далє(м) злоты(х) дєсѧ(т) (Львів, 1616 *ЛСБ* 1047, 7); Свѣжи(н)ско(му) Прокѹраторови баво(л)ницѹ за зло(т) г и гро(ш) дєсѧ(т) (Там же, 8); Стало жито по Рождествѣ Христовѣ заразъ по два злотыхъ зъ накладомъ, а далей по копи (1636-1650 *ХЛ* 81); А далисмо за то осмнасце злоти(хъ) За Своє отпущеніє Грѣховъ (Синечола, 1648 *ЗНТШ* XIX, 8); **злотый литовский** – *(назва золотої монети литовського карбування)* литовський золотий: Миско Москал признал... ижемъ,... продал огород свой власный,... за певную суму злотых чотыри литовских (Бориспіль, 1637 *АБМУ* 19); **злотъ полскій** – *(назва золотої монети польського карбування)* польський золотий: їзраилю жыдѹ за дрѹка(р)ню послѣ(д)нєю ратѹ зло(т) сто по(л)скї(х) дали (Львів, 592 *ЛСБ* 1037, 64); **злотый червоный, червоный злотый** – *(назва монети, виготовленої зі золота високої проби)* червоний золотий: Взято... сыкгнє(т)..., в которо(м) было шєстъ злоты(х) чє(р)воны(х) (Житомир, 1583 *АЖМУ* 51); хмє(л)ни(ц)кїи ѡ(т) мѣста на два кро(т) сто тысячїи чє(р)воны(х) злоты(х) дани ѹзявши... по(д) замостя по(т)ягнулъ (серед. XVII ст. *ЛЛ* 180); **добрый злотый** – *(нефальшива, непідроблена золота монета)* добрий (правдивий) золотий: з скринки табли(ч)но(и) в цє(р)кви выбраны(х) взєлємъ добры(ми) злѡ(т) 190 (Львів, 1630 *ЛСБ* 1052, 1 зв.); **злый злотый** – *(монета, виготовлена із низькопробного золота)* неповноцінний золотий: да(л) ми п(н) григоры(и) злы(ми) и до(б)ры(ми) зло(т) 70 (Львів, 1631 *ЛСБ* 1051, 5а).

Див. ще **ЗЛАТЫЙ, ЗОЛОТЫЙ[2].**

ЗЛОХИТРНѢ *присл.* Підступно, злісно, хитро: maliciose, злохи(т)рнѣ, лукаво (1642 *ЛС* 262).

ЗЛОХИТРЪСТВО *с.* (*цсл.* зълохытрьство) підступність, лукавство, лицемірство: И нынѣ бы годно то ѹчинити вызѹитом и владыком ѡтступником, котрые..., кнѧжат и панѧт рѹского народѹ своим злохитръством, смертію вѣчною, приведши их до костела западнего римъского (поч. XVII ст. *Вол. В.* 78).

ЗЛОХИТРЫЙ *прикм.* Підступний, криводушний, лицемірний: Ты на́съ вы́свободилъ з҄ тае́мнои злохи́трыхъ Лове́цъ сѣти: и ѡ(т) при́крыхъ а та́жкихъ слѡ́въ понѹ́рыхъ Насмѣвцѡвъ ты на́съ ратова́лъ (Вільна, 1620 *См. Каз.* 27 зв.); до́брїй живо(т) чи́ни(т) чл҃ка мѹ́(д)рого ве(д)лѹ(г) б҃а, и бѣглого в мно́ги(х) ре́ча(х), а непора(д)ный живо(т) злохи́тры(м) чи́ни(т) чл҃ка (Київ, 1623 *Мог. Кн.* 14 зв.); Єслижъ мы́сли ѡ́нѣ и оучи́нкомъ вы́полнитъ, тогды єгѡ злохи́трый дїа́волъ гѹ́бит҄, и затрача́єтъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 809).

ЗЛОХУЛЕНЇЄ *с.* (*цсл.* зълохоуление) хула, огуда: Гажде́нїє: Злохѹле́нїє, га́нба, нагаба́ньє, злоречéньє, пога(н)бє(н)є… То́єжъ значи(т) што и хѹле́нїє (1627 *ЛБ* 25).

ЗЛОХУЛЬНЫЙ *прикм.* Злоязикий: Та(к)же ты(ж), и ст҃їи… ѡц҃и ѡба́чивши шали(н)ство и бла́досло(в)ство арїєво… и(з) єго помо́чники; моу(ж)не ста́ли и(з) правосла́вны(м) цр҃емь кон҄стантино(м) събравши(с) ѡ(т) далеки(х) стра́нъ ѡбличивши злохоу́л҄ного арїа прокла́л(и) (Львів, 1585 *УЄ* № 5, 161 зв., на полях).

ЗЛОЦЕСТИЙ *див.* **ЗЛОЦИСТЫЙ.**

ЗЛОЦИСТЫЙ, ЗЛОЦИСЪТЫЙ, ЗЛОЦЕСТИЙ, ЗЛОЦѢСТИЙ, ЗЛОЦѢСТЫЙ, ЗЪЛОЦИСТЫЙ *прикм.* (*стп.* złocisty) **1.** Позолочений: пани братовая… речи нижей менованые… выбрала, а меновите: …доломан адамашъковый чирвоный шкарлатъный, зъ кгузиками срѣбраными зълоцистыми (Луцьк, 1631 *АрхЮЗР* 8/III, 585); меновите взято… Сребра белого то естъ… //…ложокъ среб(р)ныхъ з гербами злоцисътыми тѹзино(в) чотыри (Київ, 1635 *ЛНБ* 5, II 4060, 104-104 зв.); ѡбразо(к) на деревѣ рыты(и)… з срѣбе(р)це(м) злоцѣсти(м) (Львів, 1637 *Інв. Усп.* 5).

2. Злотистий, золотистий, золотавий: невесткамъ двом Вотце… и Гапце по ярмаку хвалендишовом из злоцестими потреби и по едамашко… да по злоцѣстом поесу (Чигирин, 1600 *ЧИОНЛ* VIII-3, 14); по(з)ваны(и) побра(л)… поясо(в) злоци(с)ты(х) три (Вінниця, 1610 *ЛНБ* 5, II 4052, 148 зв.); Х҃с бы(л) поко́рнымъ… не вѣ(ж)джалъ ше́стма конми, а в҄ карѣтахъ злоцѣсты(х) (поч. XVII ст. *Пчела* 31); Абовѣмъ Юно в҄ Ємпи́рѹ злоци́стымъ, Южъ запали́ла про́менемъ огни́стымъ Ла́мпѹ но́вѹю (Львів, 1642 *Бут.* 8 зв.).

ЗЛОЦИСЪТЫЙ *див.* **ЗЛОЦИСТЫЙ.**

ЗЛОЦѢСТИЙ *див.* **ЗЛОЦИСТЫЙ.**

ЗЛОЦѢСТЫЙ *див.* **ЗЛОЦИСТЫЙ.**

ЗЛОЧЕСТИВЫЙ, ЗЛОЧЕСТЇВІЙ *прикм.* Злочестивий, нечестивий: Паматай // …бо слы́ши(ш) што(с) дѣало оу ста́ро(м) зако́нѣ. я́ко б҃ъ ст҃ы(и) караль лю(ди) злоч(с)тивы(х), мечє(м), ѡ́гнє(м), га́динами (XVI ст. *УЄ* № 29519, 35 зв.); і ро(с)поу(к)са ты(ж) я́ко юда, испо́лоу ты(ж) изь ни́ми злоч(с)тївїи юда́шѣ арїане (Там же, 77 зв.); Пере(д) ты́м҄ злочести́выми преслѣдо́вниками бы́ли Царѣ, а нн҃ѣ до Нб҃съ выно́сат҄ Блг҃ч(с)тїе (Київ, 1625 *Злат. Н.* 130 зв.); В пе́ршѹю сю́ю Н(д)лю По́ста, Црковъ Хв҃а оухвали́ла ѡбходи́ти па́маткѹ приве́рненогѡ Бла́гоч(с)тїа, кото́рое пре(з) нѣкоторы(х) злочести́вы(х)… по́лскихъ Цесаревъ… выгна́нїє, было оутерпѣло (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 76).

ЗЛОЧЕСТЇВІЙ *див.* **ЗЛОЧЕСТИВЫЙ.**

ЗЛОЧИНЕЦЪ, ЗЛОЧИНЕЦЬ, ЗЛОЧЫНЕЦЪ *ч.* Злочинець, злочинник: а предсабы которое злодейство и розбои ѹ земли Волоского было, мы росказали старостамъ… таковых злочинцов, яко ѡни зъ земли Волоское пойдѹт, стѣречи и перенемъши,… к намъ их слати (Краків, 1539 *AS IV, 203);* ани подъ то не подлегли, абыхмо яковыхъ колвекъ до везеня ратушнего злочинцовъ прїймовати, осажати и стеречи мели (Житомир, 1585 *АрхЮЗР* 3/I, 16); заправ҄ды мо(л)чите, прок҄латыи, не блюз҄нѣте, злочи(н)цѣ, далє оузнаєте заслѣпленїє своє (XVI ст. *УЄ Трост.* 74); Вшела́кїй п҄а́ница, и вшете́чник҄, и лих-

вápъ, и драпѣжца, и... тымъ подóбныѣ злочи́нци, нє мáют᾿ чáсти в цр҃(с)твѣ нб҃(с)номъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 659); Ани мáєть пытáти [Ієрє(и)] ѡ грѣха(х) потаємнѣйшы(х) котóрыє тóлько злочы(н)цо(м) самы́м᾿ сѫть прызвойтыє (Львів, 1645 *О тайн.* 89).

Див. ще **ЗЛОЧИНЦА.**

ЗЛОЧИНЕЦЬ *див.* **ЗЛОЧИНЕЦЪ.**

ЗЛОЧИННОСТЬ *ж.* Злочинність, злочинство: Злодѣйство: зло(ст), злочи́нно(ст), злочи́нство (1627 *ЛБ* 39); А ви(н)ныѣ и выстѫпныѣ вы́ѣхати нє допѫщєны бѫдѫчи, в᾿ мѣстѣ зостаютъ, и на вы́рокъ Кролє(в)скій, злочи́нностам᾿ своѣмъ налєжáчїй, чєкáютъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 305).

Див. ще **ЗЛОЧИНСТВО.**

ЗЛОЧИНСТВО *с.* Злочинство, злочин: А затым прєдсѧ ѡноє злодєйство сѧ множить, штож нам дивно єсть, иж вы в повѣтєх своих з ѹрадѹ вашого на таковых, хтобы сѧ мєл злочинством ѡбыходити, каранѧ нє чинитє (Петрків, 1538 *AS* IV, 130); Єстли бы злодє(и) бы(л) по(и)ма(н) на злочи(н)ствє а нє в дому своє(м)... таковы(и) злодє(и) са(м) ѡдинъ має(т)... каранъ быти (1566 *ВЛС* 105 зв.); Злодѣйство: зло(ст), злочи́нно(ст), злочи́нство (1627 *ЛБ* 39); тóтъ ѡ(т) свѧщéнства ѡ(т)дáлєнъ бывáєтъ...// ...котóрый я́внымъ злочи́нствомъ éстъ помáзаный (Львів, 1642 *О тайн.* 16 зв.-17); и повстáлъ Ієрѡвоáмъ... и поднéслъ войнѹ проти́въ пáнѹ своємѹ, а скѹпи́лисѧ до нєго мѫжєвє никчéмни, и сы́нови злочи́нства и пєрємогли проти́въ Рѡвоáмови сы́нови соломѡ́нови (серед. XVII ст. *Хрон.* 306).

Див. ще **ЗЛОЧИННОСТЬ.**

ЗЛОЧИНЦА, ЗЛОЧИНЬЦА, ЗЛОЧЫНЦА *ч.* (*стп.* złoczyńca) те саме, що **злочинецъ:** юрє(и) козло(в)ски(и)... ѡповєда(л) и(ж) єстли бы ѡны(и) злочи(н)ца грицко которого(ж) ко(л)вєкъ по(д)да(н)ного поволалъ и помо(ч)никомъ єго бы(ти)... помєни(л) с ты(м) ѡ(н) мє(л) є(и) справє(д)ливо(ст) нєѡ(т)воло(ч)ную вѣчини(ти) (Краків, 1554 *ЦДІАЛ* 181, 2, 120, 1, 1); хиба бы таковы(и) злы(и) ѹчино(к) слушнє на жида во(д)лє и(х) права... было пєрєвєдєно то(т) злочи(н)ца жи(д) и таковы(и) мо(р)дєръ ма бы(т) кара(н) (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 57); И приехали есмо знову до Твердинъ, и тую справу стороне у тому злочынцы поведиломъ (Володимир, 1625 *АрхЮЗР* 6/І, 459); Злóдѣй: Злочи́нца, що злє чи́ни(т) (1627 *ЛБ* 39); пп братия... абы бє(з) кари злочи(н)ца нє зошолъ хотѣли го в куну... всадити (Львів, 1634 *ЛСБ* 1043, 40 зв.); они... съ повинности уряду своего зъ громадою заседши, злочинцу неякого Яска... на крадежи пойманого..., карати хотели (Володимир, 1640 *АрхЮЗР* 6/І, 532); Злочинца Malefactor (Уж. 1645, 20 зв.); *У порівн.*: И тотъ неогорненый, далъ ся поймати: // И бы злочиньца, назад руки звязати (Львів, 1630 *Траг.* 161-162); Іѡсифъ... плáкалъ... мóвєчи: Рахи́ль Рахи́ль мáтко моѧ́ поглѧди а обачь што сє дѣєтъ сн҃ѹ твоємѹ, ижь во óбчїи рѹки я́кѡ злочи́нца выдáный и продáный єстéмъ в᾿ нєвóлю (серед. XVII ст. *Хрон.* 61).

ЗЛОЧИНЬЦА *див.* **ЗЛОЧИНЦА.**

ЗЛОЧЫНЕЦЪ *див.* **ЗЛОЧИНЕЦЪ.**

ЗЛОЧЫНЦА *див.* **ЗЛОЧИНЦА.**

ЗЛУВЪСПОМИНАНИЄ *с.* (*цсл.* зълоувъспоминаниє) злопам'ятність: ѡ(т)ложѣмъ ѡ(т) сєбє всѧкѹ злобѹ, гнѣвъ и нєнависть клєвєтоу, лихоиманиє, стоудодѣяниє пьяньство, злѹвъспоминаниє (1489 *Чет.* 29).

Див. ще **ЗЛУПОМИНАНИЄ.**

ЗЛУПАТИ *дієсл. док.* (*стп.* złupać) (що) пограбувати, обікрасти: в гри(д)ни ѡ(к)на порѹбали // и (в) дву(х) дє(и) комо(р) двєри повырубова(ли)... и скрыню злѹпали (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 23-24).

Див. ще **ЗЛУПИТИ, ЗЛУПѢЖИТИ.**

ЗЛУПЕНЄ, ЗЛУПЕНЪЄ, ЗЛУПЕНЬЄ *с.* (*стп.* złupienie) пограбування, розбій: за

симъ позвомъ о... злупене маетности его и о пограбене роботниковъ его в суду // нинешнего кгродского Луцкого з вами очевисто мовити хочетъ (Луцьк, 1598 *АрхЮЗР* 1/VI, 244-245); ива(н) волото(в)ски(и)... зо(з)на(л) тыми словы и(ж)... ω(т)нє(с)лъ єсми по(з)-во(в) два... до мєста Паволочи... // ...ω злȣпєнє... и ω спалє(н)є чєрємо(ш)ки замкȣ (Житомир, 1609 *ЦДІАК* 11, 1, 5, 39-39 зв.); а по томъ злȣпєнъю и (с)постȣшєнъю мє(с)то и замєкъ ωбычаємъ пога(н)ски(м)... на корєнъ спалили (Там же, 41); Расхищéнїє: Злȣпє(н)є, розшарпа(н)є (1627 *ЛБ* 106); єсмо пóдани на злȣпéньє и нєвóлю, на смéрть и на посмѣхъ вси́мъ нарóдωмъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 385); толко одного ксенъдза Якуба... при костеле и его достатъкахъ зоставил, и на то... зобравъшисе человѣка болшей пятдесят,... з домовъ своихъ на злупене костела помененого... до Затурецъ... нападши, а заставъши преречоного ксенъдза... у костелных дверей... на тымъже местцу убили (Володимир, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 430).

◊ **злупенє съ паненства** *див.* **ПАНЕНСТВО.**

Див. ще **ЗЛУПЛЕНЕ.**

Пор. **ЗЛУПИТИ.**

ЗЛУПЕНЪЄ *див.* **ЗЛУПЕНЄ.**

ЗЛУПЕНЬЄ *див.* **ЗЛУПЕНЄ.**

ЗЛУПИТИ, ЗЛУПЫТИ *дієсл. док.* (*стп.* złupić) **1.** (що, кого з чого) Злупити, пограбувати, обікрасти: грошей готовыхъ полшоста ста копъ литовское личбы... къ тому листовъ записныхъ на суму пенизей немалую, реестровъ и речей немало при немъ злупилъ (Луцьк, 1566 *РЕА* II, 163); при томъ разбои, немало речей въ насъ поотнимали, побрали, зъ маетности нашее, которую дей есмо на тотъ часъ при собе мели, насъ злупили (Володимир, 1569 *АрхЮЗР* 1/I, 16); увесь дворъ мой в Букойми и подданых Букоемских обычаемъ поганскимъ злупил и сплюндровал, же згола ничого не зостало (Луцьк, 1598 *АрхЮЗР* 8/III, 477); при которомъ то кгвалтовномъ наеханю на домъ, шкоды ему незносные починили и подданыхъ Клетинскихъ зо всей худобы злупыли (Житомир, 1618 *АрхЮЗР* 3/I, 223); окно склянное выламали и церковь злупили, коберца и иншие речи покрали (Луцьк, 1621 *АрхЮЗР* 1/VI, 491); костелъ тамошний, дверы вырубавши, злупили (Володимир, 1650 *АрхЮЗР* 6/I, 563); *Образно*: горкая работа зо всего доброго тебе злупила и... спустошила, умалила (Рожанка, 1598 *Л. Пот.* 1025);

(кого з чого, що, що з кого) *(знявши, пограбувати)* злупити, здерти: служєбни(к) пн҃а данила пєтровича... с товаришо(м) а помо(ч)нико(м) свои(м) пилипо(м) погони(в)ши мєнє на доброво(л)но(и) дорозє... ω(д)норадо(к) мура(в)ски(и) шары(и) з снурами з мєнє злупи(ли) (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 50); Напєрвє(и), [с] самого пна ро(т)мистра при то(м) зби(т)ю злуплєно дєлию бу(р)на(т)ную, по(д)шитую (Житомир, 1584 *АЖМУ* 119); ωни... злȣпили дє(и) з мє(р)твого жȣпа(н) люнъски(и) сини(и) (Луцьк, 1602 *ЛНБ* 5, II 4050, 72 зв.); то(т) жє пн҃ъ янъ... с то(г) тимоша сȣкню злȣпи(л) и поє(с) з мѣ(ш)кє(мъ) (Житомир, 1609 *ЦДІАК* 11, 1, 5, 14); А они сє на нєгω порвáли,... и злȣпи́ли єгω з шáты (серед. XVII ст. *Хрон.* 60);

(кого) *(відняти що-небудь хитрощами)* злупити, обібрати: Ѡ(т) коу́плѣ и лако(м)ства похóди(т) срéбролюб̾ство, ли(х)вою злоупи́ти кого: и ло(ж) сплѣтáти (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 290 зв.).

2. (кого з чого) *(позбавити права володіти чим-небудь)* відібрати, відняти (що в кого): кнѧжє арцыбискȣпа Ризского, кровного нашого з достойности єго рушили и своволнє зложили, а з маєтности злȣпивши, ȣ вєзєньє взѧли (Вільна, 1557 *AS* VI, 22); И повторе вашу милость... покорне прошу, абы тотъ убо-

гій архимандритъ Печерскій, невинне обелжоный и злупленый, ласкаве и прудко отъ вашей милости... былъ отправенъ (Дубно, 1575 *АСД* IV, 17); тыє котѡрыє з҆ аѳанасїємъ были, частью соу́ть з дѡбръ всѣхъ злоу́плєни, част҆ю з҆ зє(м)лѣ вываволани,... частью на дорѡзѣ помордо́вани (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 119 зв.); А того чи запаметалъ еси: хто митрополита злупилъ зъ его власныхъ добръ аръхиепископъскихъ? (Володимир, 1598-1599 *Відп. ПО* 1063); ѡ то про́сь, того жада(и), абы(с) з вла́сности вшєлякои мо́глъ бы́ти злȣплє́ны(и), а наги(и) // нагого І҃с Х҃а наслѣдова́ти (Київ, 1623 *Мог. Кн.* 26-26 зв.);

перен. (позбавити чого-небудь притаманного) відняти, забрати: А та(к) ю розбили и злоупили з опы(х) єи богаты(х) оуби́ровь... то є(ст) ѡноую нєви́нно(ст)... бє(з)грѣшно(ст) (Львів, 1585 *УЄ* № 5, 303 зв., на полях); По Міхайлѣ настȣпил҆ звѣроимє(н)ный Лєв҆ Армєнин҆, который повто́рє на Образы войнȣ по(д)нє́слъ, и Ц҃рковъ з҆ присȣжо́нοѣ єй оздо́бы злȣпи́лъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 77); ѡ(н)... слєза́ми гȣсты́ми ча́сто заливалъса, жа́лȣючи жє з нєна́висти шата(н)скои ста́л҆са злȣплє́ны(и). Нарѣка(л) тє(ж) жє в҆ ѡно(и) по(д)да́ности которою ср(д)цє своє холоди́лъ, живота доко(н)чи́ти го(д)ны(м) са нє сталъ (серед. XVII ст. *Кас.* 53 зв.); **зъ славы злупити** *див.* **СЛАВА.**

◇ **зъ цноты (паненское) злупити** *див.* **ЦНОТА.**

Див. ще **ЗЛУПАТИ, ЗЛУПѢЖИТИ.**

ЗЛУПЛЕНЄ *с.* Те саме, що **злупенє**: злуплене маетностей ваших з веселем есте приняли, вѣдаючи, иж маете лѣпшую в собѣ маетност на небѣ (Вільна, 1600 *Катех.* 79).

Пор. **ЗЛУПИТИ.**

ЗЛУПЛЕНЫЙ *дієприкм. у знач. прикм.* Пограбований, обікрадений: Передъ урядом... становши,... его мл. ксендзъ Бернатъ Кгрибовский,... и его мл. ксендзъ Ерий Копыловский // ...заставшы кляштор... и костел Божый спрофанованый, злупленый,... заносили манифестацию свою (Гоща, 1649 *Арх ЮЗР* 3/IV, 57-58).

ЗЛУПЛЮВАТИ *дієсл. недок.* Білувати: Ц҃рковъ по(д) Ри́мским҆ Па́пєжом҆, нє є́сть да́лєй ц҃рковъю; а́лє Рє́чъю посполи́тою якою(с) лю́дскою... Ста́домъ є́сть, кото́роє пастȣхъ ю́жъ до кро́ви выдо́биваєтъ, стрижє́т҆, и ѡ́вшємъ ско́блитъ, ѡ́вшємъ злȣплюваєтъ, и забива́єтъ (Єв'є або Вільна, п. 1616 *Прич. отех.* 11 зв.).

Див. ще **ЗЛУПИТИ.**

ЗЛУПОМИНАНИЄ *с.* (*цсл.* зълоупоминаниє) злопам'ятність: пытають... ѡсоужѣния клєвєты злоупоминания (1489 *Чет.* 366 зв.).

Див. ще **ЗЛУВЪСПОМИНАНИЄ.**

ЗЛУПЫТИ *див.* **ЗЛУПИТИ.**

ЗЛУПѢЖИТИ *дієсл. док.* (*стп.* złupieżyć) (кого) пограбувати, обікрасти: пра́ци своѣ... оуважа́ймѡ, єжєлис҆мѡ нє скри́вдили оубо́гого, єсли хȣди́ны нє злȣпѣжили, єсли по(д)да́ного нє згра́били (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 730).

Див. ще **ЗЛУПАТИ, ЗЛУПИТИ.**

ЗЛУЧАТИ *дієсл. недок.* **1.** (в що) *(поєднувати разом, створювати одне ціле)* злучати, з'єднувати: К томȣ єщє му(ж) и(з) жєною, кото́рыхъ самъ бо(г) напєрєд҆ прозира́єтъ з далє́ка, а потомъ словомъ свои(м) всєтвори́тєлны(м), чєрє(з) слу́ги ц҃рковныє злуча́єтъ въ єдно тѣло (Острог, 1587 *См. Кл.* 14 зв.); Тымъ спо́собомъ // єдиность, кото́раѧ є́стъ нєроздѣльна, в҆ Тр(о)ци ро(з)шира́ємъ, и Тр(о)цȣ которая оумє́ншона быти нє мо́жєтъ, в҆ єди́ность злȣча́ємъ (Київ, бл. 1619 *Аз. В.* 17-18);

перен. (що) *(зближувати, духовно єднати)* злучати, з'єднувати: Прєто́жъ хто Б҃га ми́лȣєтъ, з҆ тымъ и Б҃ъ любо́въ свою злȣча́єтъ (Вільна, 1627 *Дух. б.* 140); Скȣтки єи за(с)

сꙋть, дшꙋ питáти, посилáти, и в лáсцє бжой заховáти, стрáсти оумєрщвлáти, ср(д)ца чєловѣчєскіє з҆ Бгомъ злꙋчáти (Львів, 1645 *О тайн.* 47).

2. *(сполучати, змішувати що-небудь)* з'єднувати: Растворѧ́ю: Змѣшꙋю, злꙋчáю, растворꙋю винó з҆ водóю (1627 *ЛБ* 106).

3. (що) *(сполучати, поєднувати)* з'єднувати: И, Съюзъ єстъ злꙋчáючій дрꙋгіи чáсти слóва (1627 *ЛБ* 44).

Див. ще **ЗЛУЧИТИ.**

ЗЛУЧАТИСЯ, ЗЛУЧАТИСѦ *дієсл. недок.* **1.** *(змішуватися з чим-небудь)* з'єднуватися: Абовѣ(м) яко двѣ рѣчи подобныи бар҆зо сѧ проу(д)ко злоучаю(т) я́ко вода з водою а жєлѣзо з жєлѣзо(м) та(к) ты(ж) двѣ рѣчи протíвны жа(д)ны(м) спóсобомь стати нє могоу(т) (Львів, 1585 *УЄ* № 5, 112 зв., на полях);

(з чим) *(суміщатися, поєднуватися)* з'єднуватися: в то(т) ча(с) оумѣєтно(ст) и бѣгло(ст) соу(т) дóбрыми кды з цнóтою сѧ злоучаю(т) (поч. XVII ст. *Проп. р.* 211 зв.); ꙋста твои з҆ рóзꙋмомъ нєхáйсѧ злꙋчáютъ, Жáль за грѣхи, и Спóвѣдь, нєхáй єдность мáютъ (1625 *МІКСВ* 133); Съчєтавáюсѧ: Злꙋчáюсѧ, общꙋю, сполкꙋю (1627 *ЛБ* 130); Вóлѧ з҆ рóзꙋмо(м) нєхáйсѧ злꙋчáєтъ, Нєхáй пáмѧти з҆ хꙋтю помагáєтъ (Львів, 1631 *Волк.* 29);

(до кого) *(приєднуватися)* злучатися (з ким), прилучатися (до кого): Хто милуєт Христа, на прелесть не ходи, и во теръпéній ѻному угоди. Остáтніи вѣки, але ты спасайся и до папежской кýпы не злýчайся (к. XVI ст. *Укр. п.* 85).

2. *(паруватися)* злучатися: Хтóсѧ злꙋчáєтъ з҆ вшєтéчницєю, ѡдны́мъ тѣлом҆ єстъ з нéю (Вільна, 1627 *Дух. б.* 166); Слóвко Влакєı́а, бєрéтсѧ ѡ(т) рíбы Влакоі зовéмои, котóраѧ Гды́ сѧ злꙋчáє(т) нєлáтвє росхóди(т)сѧ, а нєпожитóчна нѣнáщо (1627 *ЛБ* 158); З мꙋжчи́зною нє злꙋчáйсѧ злꙋчéніємъ нєвѣсти(м) бо брíдкость єсть: тáко(ж) ани жадным҆ быдлáтємъ: ани тéжь нєвѣста со скоты (серед. XVII ст. *Хрон.* 122).

Див. ще **ЗЛУЧИТИСЕ.**

ЗЛУЧАТИСѦ *див.* **ЗЛУЧАТИСЯ.**

ЗЛУЧАЮЧІЙСѦ *дієприкм. у знач. ім.* Вірний, -ого: я́къ мóвитъ Ап(с)лъ: злꙋчáючíйсѧ з҆ Г(с)дємъ, ѡди́нъ дхъ з҆ ни́мъ є́стъ (Вільна, 1627 *Дух. б.* 84).

ЗЛУЧЕНЄ, ЗЛУЧЕНЬЄ, ЗЛУЧѢНЄ *с.* (*стп.* złączenie) **1.** Об'єднання: Яко(ж) и тє(н) привилє(и) на злꙋчє(н)є є(д)ности зє(м)ли киє(в)скоє даны(и) и(ж) по(л)скими литєрами є(ст) написа(н) просимы єго кролєвскоє мл(с)ти жєбы по руску бы(л) прєписа(н) (Київ, 1571 *Возн. Іст.* фотокоп. 34); Бо що за сполéчно(ст) мóжє быти справє(д)ливости з нєпрáвостю... // ...а чого(ж) сѧ ин҆шего сподѣвати має(т) с того злоучéнѧ, єдно скажéнѧ а знищєнѧ сєбє само(г) яко слáбшєи стрóны (Львів, 1585 *УЄ* № 5, 112 зв.-113, на полях); Съвокꙋплéніє: Скꙋплѣ(н)є, злꙋчѣ(н)є (1627 *ЛБ* 126); Съчтаніє: Поровна(н)є, сполкова(н)є, схáдзка, злꙋчéньє (Там же, 130).

2. Поєднання, єднання: А мéжи и́ншими чл҃къ нáйболшими дáрами... почтéный бꙋдꙋчи, мóглъ бы́лъ нєпрєрвáнє з҆ Бгомъ в҆ ѡсобли́во(м) злꙋчéню... прєбывáти (Київ, бл. 1619 *Аз. В.* 176).

3. Парування: Пóстъ стары́хъ ѡкрáса, а злꙋчéню малжéнскомꙋ єстъ стóро(ж) (Київ, бл. 1619 *О обр.* 160); Съвокꙋплéніє, смѣшéніє: Брáчны(и) съюзъ, злꙋчє(н)є малжє(н)скоє, áлбо звѧ́зо(к) малжéнскій кꙋ спóлномꙋ животꙋ (1627 *ЛБ* 167).

4. Одруження: Что є́стъ брáкъ, áлбо малжéнство... Малжéнство є́стъ тáйна прє(з) котóрꙋю мꙋжскагѡ пóлꙋ и жéнскагѡ стаєтсѧ за благословéніємъ цркoвнымъ злꙋчє(н)є (Львів, 1642 *Жел. О тайн.* 17); а даéт҆ сакрамéнт҆ малжéнства с(т): такóвꙋю лáскꙋ малжóнкѡмъ: нáпро(д) и́ж҆ злꙋчéн҆є и́х҆ котóроє в҆ вшєтéчникахъ є́стъ бры́дкостю и грѣхóмъ

смертє́лныи(м), и́мжє сꙋдитъ Бг҃ъ (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 927); Ѡ(т)то(л) да́єтсѧ зна́ти, жє ѧ́къ сло́во Бж҃єє ѡ(д) тѣла Хв҃огѡ, и ѧ́къ Хс҃ Па́нъ ѡ(т) Цр҃кви своє́и нѣ́гдысѧ нє ѡ(т)лꙋча́єтъ, та́къ малжо́нкѡвє по злꙋче́ню се́бє прє(з) ста́нъ малже́нскій нѣ́гдысѧ ро(з)лꙋча́ти нє могꙋтъ (Там же).

Див. ще **ЗЛУЧЕНИЄ.**

Пор. **ЗЛУЧИТИ.**

ЗЛУЧЕНЄСЯ, ЗЛУЧЕНЬЄСЯ *с.* (*стп.* złączenie się) зв'язок, з'єднання: якъ на фундаментѣ держится иное каменье, и онъ ихъ въ томъ зъедноченю и злученюся держитъ, такъ и церковь, то естъ вѣрные люде, на одной и тойже вѣрѣ полегши, межи собою держать злученьеся и зъедноченье (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 378).

Пор. **ЗЛУЧИТИСЯ.**

ЗЛУЧЕНИЄ, ЗЛУЧЕНІЄ, ЗЛУЧЕНЇЄ *с.* **1.** Те саме, що **злучене** у 1 знач.: алє ижє бы тоє ма(л)жє(н)ство нє внима(л) кто нє бє(з) причины пожиточнои рѣчи хр(с)тїя(н)скои ꙋчинєно, имає(т) г(с)п(д)ръ на(ш)... // ...ми(р) вѣ(ч)ныи и прїязно(ст) и... ѡброны злꙋчєнїє с кралє(м) єго мл(с)тїю записати (Люблін, 1506 *Cost.DB* 441-442); Где его милост, собе за наболшую шкоду подкладаючи, ознаймил то, наперед, иж привилей земъский волынский всим... обавателем земли Волынское на волности и права их... на сойме валном ковелском при злучению унии земли Волынское с коруною полскою даный (Володимир, 1571 *АрхЮЗР* 8/IV, 125); А што́ нѣ́которыи мо́вꙗтъ, Прє(з) Сн҃а, те́ды прє(з) тꙋю прєпози́цїю Ѡ(т)цы Ст҃ыи розꙋмѣ́ютъ злꙋче́нїє // истности, то́ єстъ... то́жство натꙋры Дх҃а Ст҃го зъ Сн҃омъ (Київ, бл. 1619 *Аз. В.* 143-144).

2. Те саме, що **злучене** у 2 знач.: а хс҃ называє(т)сѧ бра(к) свѣтлости дѣлѧ и любвє которꙋю маѥ(т) до на(с)... алє браки... многыи а ро(з)личныи цр҃квє пока(з)уєть ко словꙋ и бг҃оу злꙋчєнїѧ и є(д)ности (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 169); моли́тва... єстъ злꙋче́нїємъ и з'єдноче́нїємъ людє́й зъ Бг҃омъ (Київ, 1634 *МІКСВ* 132);

(надавання певного положення пальцям) складання: Абóвѣмъ злꙋче́нїємъ тро(х) па́лцовъ поспо́лꙋ, то́єстъ вєли́кого и мало́го, и тре́тєго што подлє мало́го, исповѣдꙋєтьсѧ таємница бж(с)твє́нныхъ тро(х) ипо́стасе́й (Київ, бл. 1619 *О обр.* 69).

3. Те саме, що **злучене** у 3 знач.: Пи́шꙋть дрꙋгі́и ижбы заразо(м) прє(д) костєломъ злꙋчєни́є стави́лъ, што єстъ нєслꙋшнє́, То є(ст) по вєнчани́й же́нихꙋ з нєвєстою вєлє(в) прє(д) цє(р)ковъю спа(т) (поч. XVII ст. *ЦНБ* 476 П/1736, 50); З мꙋжчи́зною нє злꙋча́йсѧ злꙋче́нїємъ нєвѣсти(м) бо бри́дкость е́сть (серед. XVII ст. *Хрон.* 122).

4. Те саме, що **злучене** у 4 знач.: а на то тыи то пословє... листы дадꙋ(т), на которыи дє(н) и мѣсто того ма(л)жє(н)ства злꙋчєнїє маѥ(т) быти и доконатисѧ (Люблін, 1506 *Cost. DB* 441).

Див. ще **ИЗЛУЧЕНИЄ.**

ЗЛУЧЕНІЄ *див.* **ЗЛУЧЕНИЄ.**

ЗЛУЧЕНЇЄ *див.* **ЗЛУЧЕНИЄ.**

ЗЛУЧЕНЬЄ *див.* **ЗЛУЧЕНЄ.**

ЗЛУЧЕНЬЄСЯ *див.* **ЗЛУЧЕНЄСЯ.**

ЗЛУЧИТИ, ЗЛУЧЫТИ, ЗЪЛУЧЫТИ *дієсл. док.* **1.** (кого з ким, що, що з чим) *(зібрати разом, поєднати в одну групу)* з'єднати, об'єднати: прєбꙋ(в)ши падꙋ(м) рѣкꙋ во(и)ско своє с катꙋлюсовы(м) злꙋчи(л) (1582 *Кр. Стр.* 44 зв.); ѡвє(ч)кою бовѣ(м) боу́дꙋчи,... з ли́чбы того(ж) стада,... блоука́ючисѧ заблꙋди́ла,... щожъ тєды ѡпоусти́въ ли єє же́бы вѣчнє згѝбла: жа(д)ною мѣрою, алє позыскалъ и зъ и(н)шими злꙋчи́въ (Острог, 1607 *Лѣк.* 28); Пра́гнꙋлє(м)... позна́ти: и ѡба́чити, єсли бы сє могла вꙑмы(с)лити доро́га, вси цр҃кви Хв҃ы до правди́вои старода́вной є́дности злꙋчи́ти (Єв'є або Вільна, п. 1616 *Прич.*

отех. 5); ра́дꙋйтесѧ мꙋ́ченицы... вы нн҃ѣ... з҄ ѡрла́ми Нб(с)ними; сла́вни и злꙋче́ни, и самы́мъ Бгомъ на́ то спорѧ́жени (Чернігів, 1646 *Перло* 49 зв.);

(що) *(об'єднати під одним управлінням, володінням)* злучити, з'єднати: то(т)... прилеглыє в сусѣдствє наро́ды мо(ц)ю примꙋси(л) до по(с)лушє(н)ства, и злучи(л) вси(х) якобы в одну монархию (1582 *Кр. Стр.* 25); село..., Кустовци,... кгвалтовъне отнялъ и ку той же слободе, новоназваному Пыкову, привернулъ; и то все посполу злучилъ (Житомир, 1611 *АрхЮЗР* 6/I, 377); То́й Монома́х҄ Всєволо́дови(ч)... Кнѧ́зства Рѡсскїи розо́рваныи зно́вꙋ дѣлностю своє́ю в҄ єдно спойлъ и злꙋчи́лъ, и до єдиновла́дства поста́ромꙋ приве́лъ (Київ, 1623 *МІКСВ* 69); два Коршовцы подле себе были: оденъ церковный, а другий ихъ дедичный, которые..., в одно месце злучоны суть (Луцьк, 1625 *АрхЮЗР* 1/VI, 560);

(що з чим) *(додати розрізнені частини, створюючи цілість)* долучити, з'єднати, об'єднати: Учини(л) є(с)ми пє(р)шии книги Ꙇеѡфилє ѡ всє(м) што почина(л) і҃с чинити и о(у)чинити. Ѡка(з)ує(т) ту(т) и(ж) ты(и) книги маю(т) быти злучены с пє(р)шими которыи писаль лука свт҃ы(и), то є(ст) абы ѡповєдали єваньгєлїю (II пол. XVI ст. *КА* 1);

перен. (кого, що з чим) *(зблизити, духовно поєднати)* злучити, з'єднати: И всѣ тые хотяи розлучеи отъ себе мѣстцами и часами, духомъ и вѣрою такъ споени и злучени суть, же одину нероздѣлную каѳолическую або повшехную становятъ церковъ (1603 *Пит.* 24); нашъ І҃с Х҃с длѧ то́гѡ пришо́лъ же́бы... ѡпѧ́тъ оучини́лъ дш҃ꙋ,... злꙋчи́вши єй з҄ Дх҃омъ свои́мъ Бо(з)скимъ (Вільна, 1627 *Дух. б.* 34); А тое непростось схотѣлъ учинити: Але впрод Бозство съ чловеченствомъ злучити (Львів, 1630 *Траг. п.* 166); Х҃с Пан҄... злꙋчи́л҄ рознѡстоѧ́чих҄, а з ѡбо́бѣх҄ єдино оучини(л) (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 491);

(кого до кого) привернути, прихилити; навернути: то́й на(с) в҄ собѣ само(м) наса́ди(л), и злꙋчи(л) до сєбє (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 208 зв.).

2. (що, що з чим) *(нерозривно приєднати, сполучити)* з'єднати, сумістити: тыє слова́ ...злꙋчи́ли мо́цно, и звѧза́ли крѣпко нєра(з)дѣлнꙋю си́лꙋ вла́сть и є́дность (Острог, 1587 *См. Кл.* 10); Толк и разум о всем порядку церкве православное, до всего цѣлого року в словѣх раздѣленых, обходячи круг годишный, наедно злучити надлежит (1608-1609 *Виш. Зач.* 204); доу́жость бовѣмъ з ро́зꙋмомъ чл҃ка быти выѡбражає(т) а з҄ глоу́п҄ство(м) злоу́чена бо́удꙋчи звѣра бє(з)словє́сного быти значи́тъ (Острог, 1614 *Тест.* 142);

(що, що з чим) *(сумістити дві речі в одну)* з'єднати, об'єднати: А умоцованый стороны позваное поведилъ, ижъ дей тое справы сама сторона местцемъ и часомъ и однымъ обжалованемъ злучивши, на двое розумѣти и особливою ее называти не можетъ, бо естъ одна (Володимир, 1594 *АрхЮЗР* 1/I, 408); А ижъ Іосифъ Веляминъ Рутскій справу свою зъ справою братіи манастыра Виленского злучоную мѣлъ,... моцъ зуполную на зыскъ и страту собѣ даную, просилъ (Володимир, 1608 *АСД* VI, 116);

(що з чим) *(одночасно сполучити)* з'єднати, поєднати: И злучивши Тѣло съ Кровію, комоникуютъ; и благодаривши, отпустъ чинятъ (1603 *Пит.* 77); Црковъ ст҃ѧ тыє Сакраме́нта сполъ злꙋчи́ла, Кр҃щє́нїє, и Миропомаза́нїє (Львів, 1646 *Зобр.* 43 зв.).

3. (що) *(скріпити частини в одне ціле)* з'єднати: Намє́тъ црк҃о́вный та́къ оучини́шъ... Пѧ́ть опонъ бꙋдꙋтъ спина́ны одна з дрꙋго́ю, и дрꙋга́ѧ пѧ́ть та́къ жє злꙋчо́ны бꙋдꙋтъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 103); До́лгость вѣка одногѡ бꙋдєтъ мѣла ·л· локо́тъ, а широ́кость чотырє ровна бꙋдє мѣра всѣхъ вѣкъ. З кото́рыхъ пѧ́ть стѧгнєшъ ѡсобнѡ а шє́сть злꙋчишъ однꙋ з дрꙋго́ю (Там же);

(що) *(розмістити в певному порядку)* подати: тыи языки такъ злꙋчилисмо и поря(д)комъ положилисмо // Абысь напотымъ жадного нє потрєбова(л) тлꙋмача (к. XVI ст. *Розм.* 2 зв.-3).

4. (що в що) *(стати однією сім'єю, породичатися)* з'єднатися, поєднатися: прóдкωвє В.М. обꙋдвꙋхъ высоцєслáвныхъ Фамиллїй в одно злꙋчωныхъ,… и по смéрти нє оумирáючи живꙋтъ (Єв'є, 1616 *УЄ Єв.* 4 ненум.); клєйнώты, знамєнитыи, яснє, выражáютъ цнώты, Двохъ прєзáцныхъ Фамілїй, в одинъ домъ злꙋчóныхъ (Єв'є, 1616 *На г. Волов.*, тит. зв.).

5. (що) *(виконати математичну дію додавання)* додати: а за ты(м) вли(в)ковы(м) право(м) з ы(с)то(т)ною сꙋмою пє(в)ныє зы(с)ки и прєзы(с)ки злꙋчи(в)ши ꙋсє(г) сꙋмою ωди(н)на(д)ца(т) со(т) золоты(х) по(л)ски(х)… заплати(л) (Житомир, 1609 *ЦДІАК* 11, 1, 5, 28); сознаваю… ижъ ми ω(т)да(л) тр(и) побо(ры) …па(н) во(и)тє(х)… ω(т) члвка пяти загоро(д)нико(в) по грошє(и) дєсяти по(л)ски(х) а ω(т) трына(д)цєти ꙋбоги(х)… по чотыри по(л)ски(х) ω(т) кола млыново(г)… по грошє(и) два(д)цє(т) чотыри по(л)ски(х) што всє злꙋчившы ꙋ ω(д)нꙋ сꙋмꙋ ꙋчини(т) за тыє три поборы золоты(х) шє(ст) и г(рш) дєвє(т) по(л)ски(х) (Вінниця, 1613 *ЦДІАЛ* 181, 2, 3149, 1); што всє зълучывъшы въ ω(д)ну суму ꙋчыни(т) за шєсть поборовъ золотыхъ по(л)ски(х) двана(д)ца(т) (Вінниця, 1614 *ЦДІАЛ* 181, 2, 3149, 2).

Див. ще **ЗЛУЧАТИ.**

ЗЛУЧИТИСЕ *див.* **ЗЛУЧИТИСЯ.**

ЗЛУЧИТИСЬ *див.* **ЗЛУЧИТИСЯ.**

ЗЛУЧИТИСѦ *див.* **ЗЛУЧИТИСЯ.**

ЗЛУЧИТИСЯ, ЗЛУЧИТИСѦ, ЗЛУЧИТИСЕ, ЗЛУЧИТИСЬ, ЗЛУЧЫТИСЯ, ЗЛУЧЫТИСЕ *дієсл. док.* **1.** (з ким, з чим) *(приєднатися до кого-, чого-небудь, долучитися)* злучитися, об'єднатися: лечь имъ о то идетъ, и то ихъ болитъ, ижь се владыкове злучили съ костеломъ светымъ Рымъскимъ, где наука и побожность християнъская цвите (Вільна, 1597 *РИБ* XIX, 236); Икономáхи, то єсть ωбразобóрцы злꙋчѝвшисѧ зъ богобώрцы Жидáми, и зъ Махомєтáны, оучинѝли вєлѝкоє прєслѣдовáнiє Црк҃ви Бж҃єй (Київ, бл. 1619 *О обр.* 31); козаки, з неприятелемъ крыжа светого злучывъшыся, а маетъности так его кор. мл., яко и шляхецъкие, мечем и огнем плюнъдруючы, кгды и до маетъностей вышей менованых… тотъ-то неприятел прышол,… а господаровъ трох забилъ (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 62); также зъ гультайствомъ розънымъ и хлопами своволъными злучывъшысе,… впрод войско квартяное здрадливе знесъли, гетъмановъ до везеня побрали (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 394);

перен. (з чим) *(зблизитися, духовно поєднатися)* злучитися, з'єднатися: жéбы сѧ ровнáти и злꙋчѝти мóглъ зъ дóброю Бо(з)скою натꙋрою, зъ лáго(д)ною ст҃ою лáски спрáвою (Вільна, 1627 *Дух. б.* 221).

2. (з чим і без додатка) *(нерозривно поєднатися)* з'єднатися, суміститися: двѣ натурѣ божества и человѣчества, во едино злучившися, посполу терпѣли (1603 *Пит.* 41); Вѣдьже, жебы суровость справедливости злучиласе зъ леккостію милосердія и жебысмы до караньа такъ сквапливыми быти не здалися, даемо часъ до упаметанясе по обвѣщеню отъ насъ ему учиненымъ дней шесть (Володимир, 1608 *АСД* VI, 120); гóло(с) Сн҃óвнїй крѣпостю Бо(з)ства єгω по(д)нѧ́лъ ѝхъ, котóры(и) мéшкаючи въ тѣлѣ своéмъ, и злꙋчѝвшисѧ зъ нимъ, нє прємѣннω ωбоими въ єдинóй ипостáси, и єдинымъ ώбразо(м) нєраздѣлѝмо… трвáючїй (Київ, 1625 *Сур. Сл.* 125); Жєлиборскихъ двѣ косы въ кꙋпꙋ сѧ злꙋчѝли, Длѧ тóго, áбы волкώвъ драпѣжныхъ гꙋбѝли (Львів, 1645 *На г. Жел.* тит. зв).

3. (з чим) *(стектися, злитися)* злучитися, з'єднатися: Мóрє втóроє єсть во Алєксандрїи

котóроє розлилóсє áжь до сїкилѣи и злꙋчилосє з трéтїимъ мóрємъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 6 зв.); Трéтїє мóрє… тáкъ сє розливáючи, злꙋчилосє тє(ж) з҄ Акїáномъ (Там же).

4. (з чим) Породичатися: Злꙋчил҄сѧ нєсмєртéлноѣ памѧти, Дѣдъ Вм҃(с)… з҄ домом҄ знамєнúтым҄,… Пн҃ѡв҄ Гóрскихъ… Злꙋчилсѧ и Брат҄ Вм҃(с)… Хорꙋжїй Оршáнскїй з҄ Домом҄ старожитным҄… Санґꙋшковъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 6).

5. (з ким) Злучитися, спаруватися: тая унѣя подобная тымъ мужемъ, которыи предъ потопомъ злучились… и сынове Сифовы з дочками Каиновыми надъ заповѣдь Божію,… за што были потомъ караны и погинули (бл. 1626 *Кир. Н.* 17); єсли бы хто зчꙋжєложúлъ з жєнóю дрꙋгóю смéртыю нєхáй оумрꙋ(т) и чꙋжолóжникъ и чꙋжолóжница, хтóбы з быдлѧтє(м) и звѣрѧтємъ мꙋжь áбо жона злꙋчилсѧ смéртыю нєхáй оýмрєтъ, звѣрѧ тéжь забїйтє (серед. XVII ст. *Хрон.* 123).

Див. ще **ЗЛУЧАТИСЯ.**

ЗЛУЧЫТИ *див.* **ЗЛУЧИТИ.**

ЗЛУЧЫТИСЕ *див.* **ЗЛУЧИТИСЯ.**

ЗЛУЧЫТИСЯ *див.* **ЗЛУЧИТИСЯ.**

ЗЛУЧѢНЄ *див.* **ЗЛУЧЕНЄ.**

ЗЛЫ *див.* **ЗЛЫЙ.**

ЗЛЫДЕННИКЪ *ч.* Злидар, злидень, *діал.* злиденник. Вл. ос. н.: Хвє(с)ко Злыдє(н)никъ (1649 *РЗВ* 313); Юско Злыдє(н)ни(к) (Там же, 381 зв.).

Див. ще **ЗЛЫДЕННЫЙ.**

ЗЛЫДЕННЫЙ *прикм. у знач. ім.* Злиденний, -ого. Вл. ос. н. Ничыпо(р) Злыдє(н)ны(и) (1649 *РЗВ* 313).

Див. ще **ЗЛЫДЕННИКЪ.**

ЗЛЫЙ, ЗЛИЙ, ЗЛЇЙ, ЗЪЛЫЙ, ЗОЛЪ *прикм.* **1.** *(про людину) (сповнений злості, ворожості)* злий, недобрий: єслі вы зли єстє а в҄мѣєтє добрыи дары давати сн҃омь ваши(м) блъшє пакъ ѡ(т҃)ць вашь которыи є(ст) на нєбєсє(х) даєть добраа просѧщи(м) оу нєго (1556-1561 *ПЄ* 39 зв.); И грамматику през своих учневъ з друку выдалъ в друкарни грецкого и словенского писма розмножилося, чого нѣгде в руском народѣ не бывало, яко ся окрестили, и не училися, только церкви будовали, которых им злыє сусѣде зараз поспустошили (Львів, 1605-1606 *Перест.* 43); Якъ силен господь по злом цари доброго дати сына тогож ахаза ! (поч. XVII ст. *Вол. В.* 98); Лꙋкáвый: злы́й, хúтрый, прєврóтный, лю́тый, фалшúвъ, или прєврóтникъ, зóлъ (1627 *ЛБ* 59); Єсли з҄ дóброго стáлся злы́мъ чл҃къ пéршїй, Втóрый всé то ѡ(т)мѣнúлъ дїáвола стéрши (Київ, 1632 *Євх.* 303); Нє зáйзрѣмѡ злы́мъ лю́дємъ, анѣ завúд҄мѡ ты́м҄ котóрыѣ… нєзбóжности пóлнѧтъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 85); excetra, змїя, язя, жєна зла (1642 *ЛС* 186);

(сповнений гніву) злий, сердитий: Того жъ року и поселъ турецкий ишолъ черезъ Хмелникъ, и товмачъ кролевский Кадыша лантвѣйта бивъ, а райцы ся поховали: бо злый барзо былъ (1636-1650 *ХЛ* 78); Нѣмцы стали февраля 9, але злыи, же увесь Хмелникъ затрывожили, и рѣдко хто ся одержалъ: всѣ мещане утекли прочъ (Там же, 81);

злочинний: покрадши конѣ и пинези с проданья збожья… злый // чоловекъ кривду мне чинитъ и потворяетъ (Луцьк, 1600 *АрхЮЗР* 1/VI, 281-282); **злыє люди** *див.* **ЛЮДИНА;**

поганий, несумлінний, нечесний: Подобєн҄ство єв(г)листа выписоуєть ѡ виноградѣ з҄лы(м) роботникомь наятымь, и ѡ дани цєсарєвои (1556-1561 *ПЄ* 174); пúсано бо єс(т) злы(и) лꙋкавы(и) лѣнивы(и) рáбє, почто нє ѡ(т)да срéбро моє то(р)жнико(м) (Львів, 1587 *ЛСБ* 87, 2 зв.); тоть є(ст) слоуга або рабь злый, которїй прїнѧ(в)ши маєт(т)ности па(н)на своєго, а ма(р)нє єго оутратити на лєдачи(м) (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 158); Прóчєє Брáтїє, з҄ Ап(с)ломъ мóвлю, стєрєжѣтєсѧ ѡ(г) псѡ́въ, стєрєжѣтєсѧ ѡ(т) злы́хъ дѣлáтєлїй, …а дєржѣтєсѧ Х҃а головы́ Цр҃квє (Київ,

бл. 1619 *О обр.* 181); Я... справє(д)ливымъ и нєѹблаганымъ на нє(д)балы(х) злы(х) дѣлатєлє(и) всєдє(р)жатєля сѹдомъ,... єслибы якоє нє(д)бальство ѡколо наѹкъ... пошлякованo, и при(с)то(и)нє показало было... шкодою и зарѹкою другихъ таковы(х) по(л)-тори тисєчи золотыхъ... што го(д) чинити повинни бѹдѹтъ (Київ, 1622 *ЛСБ* 486, 1 зв.);

(про диявола) злющий, лютий, страшний: єго ст(а)ѧ мл(с)ть... мовить... до ѡноєи нєвѣсты пога(н)скои, которой то двца была оу вєлико(м) оудроучєнїю и оу вєликомъ прєслѣдованїю ѡ(т) злого и люто(г) дїавола (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 186 зв.); Агглѡвє всѣ сѹтъ створе́ни до́брыми и стыми, ѡ(т) Г(с)да Бга, лєчъ Люци́фєръ з҆ свойми єдиномы́слными з҆ вла́снои во́лѣ сво́єи ста́лсѧ злы́мъ и кла́мцєю (Львів, 1646 *Зобр.* 9); ѡгнє́мъ дышѹщє Дха стгѡ, ѹстраши́ли єсте́ дїѧвола зло́гѡ (Чернігів, 1646 *Перло* 52);

(про звірів) злий, лютий, хижий: алє нє было такого нѣкого мл(с)тивого жєбы ємоу хто да(л) ты(х) ѡдроби(н), алє словомь нє хотѣль єго потѣшити,... є(д)но яко звѣрь срокый и злый тєды бы(л) єщє грѣшный, а мл(с)тивнѣйшїй члколюбнѣйшїй (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 209); Ма́єшъ Ма́йстра до́брого кѹ по(д)по́рѣ до́мѹ. Нє бои(ш)сѧ злы(х) звѣрѡ(в), выхо́дѧчи(х) зло́мѹ (Мо́влю, смо́кѡ(в) пєкє́лны(х)), а ра́чєй яски́нѣ, ѡ(т)ко(л) ѡни вща́ли́сѧ (Київ, 1618 *Вѣзер.* 15); Цр҃ковъ Бжаѧ, ма́ючи в҆ собѣ справє́дли́вы(х) и нєсправє(д)ли́выхъ, я́къ Кора́бль Нѡ́євъ, до́брыи и злы́и звѣра́та (Вільна, 1627 *Дух. б., передм.* 2 ненум.).

2. *(підступний; злочинний)* злий, поганий: люди нєприѧтєлскии, поганство Татаровє Днєпръ вжє пєрєшли и на поли стоѧт и злый ѹмыслъ напротивъ нас мают, хотѧчи панствамъ нашимъ сказѹ чинити (Львів, 1537 *AS* IV, 86); Ср(д)цє з҆ се́бє злыи мысли выдаває(т), и посквєрнѧє(т) члка (1556-1561 *ПЄ* 68 зв.); єго дє(и) мл(с)ть кнѧзъ... напо(л)-нившися злоє воли своєє ма(л)жонька моєго... замо(р)довати каза(л) (1582 *ЖКК* II, 127); сеи ночи тая жона моя, пополняючи злоє порады их,... веспол из сыномъ своимъ...// ...зрадивши, окравши мене,... выбрали и выкрали (Володимир, 1602 *АрхЮЗР* 8/III, 492-493); Да(в)но мы тобє, пнє Ѡлє(н)ски(и), повєда(ли), жє Миха(и)ло на тєбє злоє воли (Черниця, 1609 *ДМВН* 149); вышєрєчоны(и) рѹдъникъ... подобно маючи яки(с) злы(и) скрыты(и) а нєпри(с)то(и)ны(и) афєктъ... в голову вдарилъ (Житомир, 1643 *ЦДІАК* 11, 1, 10, 91 зв.); оцъ твóй росказа́лъ на́мъ пєрєд҆ ты́мъ ни́жли оу́мєръ тєбє просити, а́бы запамєта́лєсъ зло́гѡ оучи́нкѹ и грѣхъ и зло́сти на́шой кото́рѹю вы́рѧдили єсмо тобѣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 77 зв.); южъ по спалєню кляшътору, допомагаючы другимъ злого учинъку,... дзвоны од костела побрали (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 157);

(грішний, гріховний) злий: Єв(г)листа повѣдає(т) ижє оучитєлєвє оу добромь оучєнїи алє нє вь зло(м) животѣ мають наслѣдовани быти (1556-1561 *ПЄ* 97); вѣрѹ ми ими, є́щє бо(л)ши ѡ(т) дрѹги(х) потрєба, занє дворъскоє злоє житїє всѣ грани́цы прирожєнѧ и цноты кгва(л)тѹє(т) (п. 1596 *Виш. Кн.* 233 зв.); алє за(с) рєчєши я́ко зло жи́тїє маю(т) иноки. По ко(р)чма(х) хо́дѧ(т), и оупивою(т)сѧ, и по господа(х) ѡбѣды чи́нѧ(т) (Там же, 248); ѡба́чилъ бгъ оучи(н)ки ихъ, жєсѧ навєрноу́ли ѡ(т) доро́ги своє́є зло́є (Острог, 1607 *Лѣк.* 71); Нє бы́дло коло́ти и мѧ́са офѣрова́ти, дѹхо́внаѧ єсть офѣра; алє злы́ѣ по́мысли ѡ(т)вєрта́ти (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 268); дрѹго́є ма́є(т) оузнавати в то(м) прєпоѧса́ню своє́мъ вєли́коую тає(м)нїцѹ,... бо прєпоѧсанїє бє(д)ръ... значи(т) жє пови́нє(н) чло(н)ко(в) свои(х) ѹмє(р)щвлє́ниє мѣти, в҆ кото́ри(х) соу(т) поча(т)ки до зло́и похоти (серед. XVII ст. *Кас.* 9);

(осудливий; грубий, непристойний) злий: A kniazey y panow y zemian ztarostie naszomu złymi słowy ne soromiti, w kazń y w weżu ich nesażati (Вільна, 1547 *ŹD* VI, 146); а кто бы злы слова мови(л) ω(т)цеви или мт҃ри смртїю нехай оумреть (1556-1561 *ПЄ* 69); Тамъ при королю Єго Милости Вашей Милости не засталъ и листа того кꙋ Вашей Милости не ωдосла́лъ, въ чомъ мѧ злымъ, а нецнотливымъ постꙋпкомъ своимъ ꙋбезпечилъ (Турійськ, 1564 *AS* VI, 243); Тогды дей панъ Ласко, вышедшы зъ двора..., не толко следу одъ села и двора вывести не казалъ и не хотелъ, але еще намъ нафукалъ, злыми словы налаялъ, киемъ грозилъ (Кременець, 1594 *АрхЮЗР* 6/I, 243); То(л)ко во(л)ного Листу ѿ Перестя до воло(х) На бы(т) Просити. Лечъ то жартъ, Але злы(и) то жа(р)тъ Пане Позна(н)ски(и) (Львів, 1609 *ЛСБ* 421, 2 зв.); **класти злую славу** *див.* **КЛАСТИ.**

3. *(жорстокий; важкий, страждений)* злий: Али сокотѣме ся, братя мои, што бы на насъ милостивый Бг҃ъ не (пу)стивъ казни злыи, якъ испущавъ на жиды, коли его не хотѣли слухати (XVI ст. *НЄ* 215); ωте́цъ твóй отѧ(г)чи(л) ѧ́рмо на на(с), те́ды ты в҆жды тепе́ръ ȣ́блє(г)чи́ невóлю злꙋ́ю ω(т)ца твоего (Острог, 1599 *Кл. Остр.* 218); кóтóрый то па́пѣ(ж) наплóдивши рóстырковъ, и злостїй розмаиты(х), из ри́ма оутечи моусилъ, и дѡвоевалсѧ своихъ злы(х) днїй (XVI – поч. XVII ст. *Кн. о лат.* 100 зв.); за шчо тежъ и онъ самъ отъ Бога былъ навѣженъ злою хоробою и зле живота доконалъ у Володимери (поч. XVII ст. *КЛ* 78); по котóрого злóй смéрти, сынъ его Кω(н)стантїнъ..., такóвою(ж) бры(д)кою смéртю своéю в҆рыхлѣ оустꙋпилъ (Київ, бл. 1619 *О обр.* 32); прока́зы, и глꙋхоты пра́ве на(д) прирожє(н)є полѣчи́ла,... и дрꙋгомꙋ Варѧ́гови злы́и злѣчи́ла врóды (Київ, 1631 *Син. Тр.* 816); А кто... не поклóнитъсѧ ѡ́бразови егω шата́нскомꙋ, такóвогω роска́же замꙋчити; стра́ш҆ними мꙋками, – злóю смéртю (Чернігів, 1646 *Перло* 139 зв.);

(небезпечний; згубний) злий, поганий: коли є(с)мо прибѣгли къ якому(с) малому вы(с)пови... ле(д)ве є(с)мо могли ло(д)ю ꙋде(р)жати при корабли,... боечисѧ абы не впали в злое мѣ(с)це (II пол. XVI ст. *КА* 148); Але, кгды в.м., ...пильне въ тую справу угленути будешъ рачилъ, – такъ розумею..., же намъ и самъ до того ласкаве допоможешъ,... для задеръжанья въ тыхъ злыхъ и небезъпечныхъ часехъ веры и релии нашое (Вільна, 1599 *Ант.* 627); Кирилъ... кгды крестился, в той часъ у крестильницу наплюгавил, што то было знаком злым и лихим (Львів, 1605-1606 *Перест.* 30); а и́жъ тóе то е́стъ котóрое на(с) далéкими чи́нитъ ω(т) бг҃а, ро(з)мечѣмо тоȣ́ю злоȣ́ю перегорóдꙋ, и жа(д)наѧ рѣчъ не заборóнитъ намъ бли́з҆кими бы́ти (Острог, 1607 *Лѣк.* 30); мꙋдрость мóви(т) телéснаѧ нéпрїятеле(м) естъ бг҃ꙋ, ро(з)мечѣмо тоȣ́ю злоȣ́ю перегорóдꙋ,... // абы́смо того ст҃ого могли достꙋпи́ти примирѧ (Там же, 61-62);

(неприємний, шкідливий, нездоровий) поганий: жа́денъ не естъ на́ро(д) та(к) неправди́вы(и) и шкодли́вый яко наоучóный... Бо м(д)ры(м) ѡны(м) вѣрѧтъ, и та́къ поспоу(л)ство гóр(ш) ω(т) повѣтрѧ злóго псоȣ́ю(т) (поч. XVII ст. *Проп. р.* 211); справе(д)ли́вїи со(л) побóжнаѧ, а грѣшнїи смро(д) и злы́й за́па(х) (Львів, 1642 *Час. Слово* 272 зв.).

4. *(який відхиляється від норми, гірший від звичайного)* поганий: то(т) же хме(л)... мене зважа(л) ку (з)ломꙋ мешка(н)ю приводи(л) (Ковель, 1574 *ЖКК* II, 279); молоко(м) ва(с) ре(ч) напоиле(м) а не цѣлы(м) и тв(е)рды(м) кꙋсо(м) стра́вы, а то чемꙋ, длѧ того ре(ч), и(ж) еще не могли есте сгравити, и нн҃ѣ еще не можете. Бо злы(и) дети(н)ны(и) розоу(м) маете (п. 1596 *Виш. Кн.* 249); Злоимѣиство: злои́мство, злы́й взрóстъ тѣла, злóе прирожє(н)е тѣла (1627 *ЛБ* 39); що(ж) з ни(м) бꙋде

и що почне́, ґды хороба прити́снє, ґды нє ѡгле́дитъ нѣчого ѡсобли́вого, чимъ бы са в зло́мъ здоро́вью поратова́лъ (серед. XVII ст. *Кас.* 102 зв.); которое протестации частью для заверух и непокоюв в ойчызне..., частью для злого здоровъя своего до тых час пан протестуючий не подавалъ (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 425);

(невдалий) поганий: Злорыста́нїє: Злы́й бѣгъ на вытѣчцѣ, злый скокъ (1627 *ЛБ* 39); а што́ жъ // мо́вити; яко пospoли́тє мо́вятъ, зє зло́го то(р)гȣ зъ оушńма додо́мȣ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 167 зв.-168);

(виконаний невправно, нефахово, ненадійно) поганий: Мостъ пєрє(д) замъко(м) на палєхъ ви(н)ни робити єго зємянє... и мєщанє на тотъ часъ злы(и) ровъ по(д) нимъ до(с)ыть глȣбоки(и) (1552 *ООвр. З.* 100); Вырозȣмєли єсмо достаточнє зъ широкого писанья Твоєй Милости... ѡ вєликой слабости замкȣ нашого Вєницкого, который на зломъ ѳȣндамєнтє єстъ збȣдованъ и в борздє ȣпасти мȣсить (Варшава, 1566 *AS* VII, 104);

(зіпсований, пошкоджений, зруйнований; ветхий) поганий: На тȣю вєжȣ воротнȣю где ...ска(р)ъбница ȣ съходы мȣрованыє и дєрєвєныє вє(л)ми злы ижъ с трȣ(д)ностью на нєє взы(и)ти можє (1552 *ОЛЗ* 160 зв.); Пана Пєтра сємашъка з҃і сажонъ бȣдова(н)є злоє (Там же, 180 зв.);

(який має низьку споживчу якість) поганий: нє є(ст) доброє дрєво котороє родить злы(и) пло(д) // и нє є(ст) дрєво злоє котороє родить пло(д) добрыи (1556-1561 *ПЄ* 237 зв.-238); ѡгоро(д) при дво(р)цȣ в которо(м) ѡзи(м)ко(в) капȣсты ба(р)зо злы(х) гря(д) три(д)ца(т) (Забороль, 1566 *ПВКРДА* III-2, 9); а злоє дєрєво плод злый родить, нє можетъ бо дєрєво доброє злого ѡвоща вроді́ти (Володимир, 1571 *УЄ Вол.* 50); грѣшать... Кото́рыє... злы́є, попсо́ваныє и ѡмылъныє това́ры за правди́выє и цѣлыє продают (Львів, 1645 *О тайн.* 107);

(про грунт) (неродючий, неврожайний) поганий: г҃ь прє(з) исаию... таковыи прозыває... злою зємле́ю ка́мєнъною на которо́иса ни(ч) нє роди(т) (Львів, 1585 *УЄ* № 5, 280 зв., на полях).

5. *(про гроші)* неповновартісний, неповноважий: заса... коли ю(ж) дȣда нє могль а па(н) стє(ц)ко того ȣрядȣ на собѣ нє хотѣ(л) дє(р)жати и далъ ключѣ црко(в)ныи пану ма(р)кови... кды(ж) єсмо ȣзяли ключѣ в то(т) ча(с) нє было ȣ скри(н)цѣ пѣнязи(и) бо(л)шє є(д)но чотыри зо(л) и ко(л)ко гро(ш) злы(х) (Львів, 1579 *ЛСБ* 1033); жолнѣровє яковыє(с), прыслали ба(р)зо лєгъки(х) и в полы злы(х) чи(р)воны(х) 4 (Львів, 1622 *ЛСБ* 1049, 3); з скринки табли(ч)но(и) в цє(р)кви... взєлємъ добры(ми) зла(т) 190... зостало ква(р)никовъ и злы(х) нѣцось (Львів, 1630 *ЛСБ* 1052, 1 зв.); Да(л) ми п(н) григоры(и) злы(ми) и добры(ми) зло(т) 70 (Львів, 1631 *ЛСБ* 1051, 5 а);

фальшивий, підроблений: Злы́и гро́шѣ, фалши́ваа монє́та, нє до́брыи шє́люги (1627 *ЛБ* 107).

6. *(неістинний, неправильний)* поганий: Не ослабева́йте ж стра́шъками гнилы́ми а ни зводѣтеся науками злы́ми, Вспомина́йте опый лик от руских рожа́ев, кото́рыи были святых обычаев (к. XVI ст. *Укр. п.* 88).

7. *(дуже сильний, інтенсивний)* злий: офѣро́вники запа́лiовали бѣ́со(м), ды́мъ и сква́ръ злы́й и само́є ѡсквєрнялъ повѣтръє (Київ, 1625 *Злат. Н.* 129 зв.).

8. *У знач. ім.* Злий, -ого; поганий, -ого: нє ѡ(т)даючи злы(м) злого або злорєчєньства за досаду алє и ѡ всє(м) бл҃г(с)вѣтє (II пол. XVI ст. *КА* 186); я(к)ся боудє могль остати добры(и) зо злы(м), чисты(и) з нєчи́стымь (Львів, 1585 *УЄ* № 5, 113, на полях); учуютъ выдъ Христа праведныи и грѣшныи, чомъ тыхъ метъ честовати славою и пожиткомъ вѣчнымъ, а тотыхъ злыихъ покартаетъ изъ

соромомъ и муковъ незочтеновъ (XVI ст. *НЄ* 10); ѡц҃ъ нб҃(с)ный… и є(д)нꙋ землю да(л) намь всѣмь котраѧ заро(в)но пожитокь дає(т) яко злы(м) та(к) и добры(м) (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 3 зв.); соборы духовные чинено, суды сужено злых карано (Львів, 1605-1606 *Перест.* 43); кто злы́мъ до́брє чи́ни(т), в па́зꙋсѣ хова́єт҄ га́диноу (Острог, 1614 *Тест.* 149); Тєбє Ѿ(т)чє Бг҃ъ пре́изрѣлъ ѡпєкꙋ́но́мъ бы́ти, Тобѣ Црквъ порꙋчи(л) ѡ(т) злы(х) борони́ти (Київ, 1618 *МІКСВ* 15); злыи прꙋдко ги́нꙋли, дѡ́брїи лѣтъ трва́лыхъ Дознава́ли ты́сѧчми: мѣли за кара́н҄є. Въ по(л)вѣкꙋ Смрть (Вільна, 1620 *Лям. К.* 6); Нє строфꙋ́й злы(х), абы тѧ нє зненави́дѣли (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 333);

у знач. ім. с. р. **злоє** – *(що-небудь погане, недобре)* зло, зле, злого; погане, -ого: ѡна вдовою панова́ла, и напꙋска́ла оу ѡстро́гъ єзꙋ́итовъ, и́жє пре́зъ ни́хъ мно́го зло́го сотвори правосла́вны(м) (1509-1633 *Остр. л.* 130); нє прошоу абы в҄зяль єси и(х) ѡ(т) свѣта алє абы єси ихь захоааль ѡ(т) злого (1556-1561 *ПЄ* 423); та(к)жє и до того часу за(в)жды ворота маю за(м)кнєные боячисѧ абы ми чого злого нє (в)чинили (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 8); Злоє всю доброть псоу́єгъ (Острог, 1598 *Отп. КО* 5); Научайте ся, хрестяне, що естъ хресть… соромъ, кѣнь, изогнаніе,… и усякое злое (XVI ст. *НЄ* 32); мо(и) Панє єсли што злого чꙋєшъ ꙋспокойсѧ поко(и) тобѣ наготованы(и) є(ст) (к. XVI ст. *Розм.* 44); та́къ єдна́къ мно́го зло́го прино́си(ш), жє на(с) з раю выганѧ́єшъ (поч. XVII ст. *Проп. р.* 192 зв.); Богомудры єсте на злоє, а щобы розумѣти доброє, не увѣдали єсте истинны (Львів, 1605-1600 *Перест.* 42); скло(н)ныє сꙋ(т) мысли лю(д)скїє кꙋ зломꙋ ѡ(д) младє(н)ства (Київ, 1623 *Мог. Кн.* 44); Пре́то потре́ба ѡ(т) зло́го оутѣка́ти,… а до́брого с пи́лностю шꙋка́ти (Чернігів, 1646 *Перло* 5 зв.); мꙋжємъ ты́мъ ничогѡ зло́гѡ нє чини́ли єстє бо вошли под҄ тѣнь да́хꙋ моєгѡ (серед. XVII ст. *Хрон.* 31); панове при(н)ципаловє // …ничого ся злого на сєбє нє сподєваючи, яко тєжъ ничо(г)[о] нико(му) нєви(н)ни будучи, корого(в) з мєста… в по(д)в[о](р)ки правє того жъ ме́ста выпровадили (Житомир, 1650 *ДМВН* 200-201);

у знач. ім. с. р., мн. **злая, злаѧ** – те саме, що **злоє**: А еже глаголет пан Юрко о возвращении моем, которое, аще укоснет, непщевати, злая поносити, клеветати и отчеяватися мнози будут (Унів, 1605 *Виш. Домн.* 195); Ѧснѡ показа Па́вєлъ ст҃ый; яко всѣмъ на́м҄ подоба́єтъ, яви́тисѧ прє(д) сꙋдомъ Хв҃имъ, да прїимємъ ко́ждо на́съ, яжє с тѣломъ съ дѣла, твѡрѧ́щїи злаѧ́ (Чернігів, 1646 *Перло* 146).

9. Особова вл. н.: Иванъ злый (1649 *РЗВ* 37 зв.); Иванъ Злы(и) (Там же, 373).

◇ **злая воля** *див.* **ВОЛЯ; злаѧ моцъ** *див.* **МОЦЪ; злыи силы** *див.* **СИЛА; злыи языки** *див.* **ЯЗЫКЪ; злый ангелъ** *див.* **АНГЕЛЪ; злый духъ** *див.* **ДУХЪ; злый переводъ права** *див.* **ПЕРЕВОДЪ.**

ЗЛѢ *див.* **ЗЛЕ.**

ЗЛѢЗТИ, ЗЛЕЗТИ *дієсл. док. (спуститися вниз звідкись, з чого-небудь)* злізти: зак҄хею бор҄зо излѣзь на доль бо днєсь в домоу твоємь маю быти и злѣзь спѣш҄но и прїяль єго (1556-1561 *ПЄ* 303 зв.); Чого могли бы стены церкви… посветчити,… коли презвитеръ… слово Божие проповедати хотелъ… мусялъ мовчкомъ съ катедры злезти! (Рожанка, 1598 *Л. Пот.* 1023); а потомъ тотъ Давидъ Каленский, выбравши медъ,… самъ з онои сосны злезши, и тотъ медъ ести почалъ (Овруч, 1629 *АрхЮЗР* 4/I, 81); Где до Креста тѣло святое прибивши, И тамъ уруганю, дость учинивши: Оцтомъ и жолчу го, ахъ мнѣ, напавали: И же не злѣзъ съ Креста, збыть ся уругали (Львів, 1630 *Траг. п.* 163).

Див. ще **ИЗЛѢЗТИ.**

ЗЛѢНА *с.* Зло; ворожість: И мы... ма́ємъ... // Наконєцъ памѧтозло́біє, то́ єстъ памѧта́ніє за злѣнѧ собѣ прє(з) бли́жнєго з᾽ па́мѧти и ср(д)ца вы́корєнити (Київ, бл. 1619 *Аз. В.* 313).

ЗЛѢПИТИ *дієсл. док.* (що) *(зробити що-небудь наспіх або як-небудь)* зліпити: ксенз Скарга от себе книжку, злѣпивши, выдав и назвал ее, хвалячися королеви, "ловом" (1608-1609 *Виш. Зач.* 207); Скарга... понудився всю тую книжку злѣпити и еще смѣет ся исусового живота титулом называти (Там же, 212).

Див. ще **ИЗСЛЕПИТИ.**

ЗЛѢПИТИСЯ *дієсл. док.* З'єднатися, змішатися: Гди биваеть горачос(т) а роса идеть ко горѣ ω(т) зе(м)лѣ и злѣпитъся с повѣтрамъ, ω(г) того оучин(и)тся во ѡ́болокъ (серед. XVII ст. *Луц.* 543).

ЗЛѢПЛЕВАНЪ *дієприкм., перен. (з'єднуваний, об'єднуваний на ґрунті порозуміння)* зліплюваний: признава́ю, жє є́дность костє́лнаѧ мєжи грє́ки и царигоро́дскими патріа́рхами з᾽ одпои, а мєжи па́пєжомъ ри́мскимъ з дрѹго́и стороны нєра́зъ ро(з)ры́вана, и за́сь злѣплєвана быва́ла (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 150).

ЗЛѢПЛЕНИЄ, ЗЛЕПЛЕНИЄ *с., перен.* (*цсл.* зълѣплєниє) *(написання нашвидкоруч, кваппливо)* зліплювання: Еднак же, скоротивши наших тайных бѣд рѣчь, нѣкую маленькую отраду в мыслных движениях милостию христовою получивши, полакомихся пройти и видѣти скаржино злепление тое книжки (1608-1609 *Виш. Зач.* 209);

(слабкий, невдалий твір) писанина: тогда есми и оставив срамоту чинити отвѣтом и писанием на скаржино лживое и потварное злѣпление о отступленю греков и Руси от костела латинского и прочиих басней (1608-1609 *Виш. Зач.* 212).

Пор. **ЗЛѢПИТИ.**

ЗЛѢПАНЬЄ *с.* (*стп.* zlepianie) *перен. (з'єднання, об'єднання)* зліплення: алє того нє признава́ю абы́ то злѣпа́ньє є́дности, и єдна́ньє з ри́мскими па́пєжами кѹ по(д)по́рѣ єдиновла́дства костє́лного ри́мскихъ па́пєжωвъ потѧга́тисѧ могло, кгды́жъ єдна́ньє и мєжи ро́вными быває(т) (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 150).

Пор. **ЗЛѢПИТИ.**

ЗЛѢСТЬ *див.* **ЗЛОСТЬ.**

ЗЛѢТАЮЧИЙ *дієприкм. (який летячи, піднімається догори)* який злітає: Єщє́ Хрисо́сто(м) (!)... мо́ви(т). А ты́ нє в᾽ я́слєхъ ви́ди(ш), а́лє на о́лтари,... Дх҃а... з᾽ мнѡ́гою си́лою... злѣта́ючого (Київ, бл. 1619 *Аз. В.* 188).

ЗЛѢТОВАТИ *дієсл. недок., перен.* (кого) *(усувати з посади, позбавляти чину)* скидати: того то смиренного инока Серафиона з игуменства..., которого слушне и канонне не маеть, гдыжъ презъ святое памети предка нашего Іелисея Плетенецкого,... декретованый и зложеный есть, повторе складаемо и злѣтуемо и отъ сполечности церковной братской отлучаемо (Київ, 1626 *ЧИОНЛ* V-3, 217).

ЗЛѢТОВАТИСА *дієсл. недок. (прилітати в одне місце)* злітатися: гдє коли быває(т) тро(ѹ)пь, тамо злѣтоую(т)сѧ // и ор᾽ли (1556-1561 *ПЄ* 102 зв.-103).

ЗЛѢТОВОВАТИСА *див.* **ЗЛИТОВОВАТИСА.**

ЗЛѢЦЕНЄ *див.* **ЗЛИЦЕНЄ.**

ЗЛѢЦИТИ *див.* **ЗЛЕЦИТИ.**

ЗЛѢЦОНЫЙ *див.* **ЗЛЕЦОНЫЙ.**

ЗЛѢЧЕНЄ *с.* (*стп.* zleczenie) вилікування: Бо и ба(р)вѣръ кгды бы хоро(г) во єди(н) днь лѣчи(л) а в дрѹги(и) занєдба(л), мѣсто злѣчє(н)я в болшую бы хоробѹ єго припра́ви(л) (Львів, 1587 *ЛСБ* 87, 6 зв.).

Пор. **ЗЛѢЧИТИ.**

ЗЛѢЧИТИ, ЗЛѢЧЫТИ, ЗЛЕЧИТИ *дієсл. док.* (кого що) Вилікувати: Злѣчивъ

его изъ за ранъ – пушовъ по воскресеніи изъ мертвыхъ, коли ся вознюсъ на небеса (XVI ст. *НЄ* 160); злѣчи се́бѣ ра́ны въскоре́ вь́сѣ тыи ко́торыи єсмо ти́ за́вдали (Смотрич, II пол. XVI ст. *Проп. Д.* 12); а ча́сом и лѣкара слыха́ємо мо́вѧчого, ижъ тоу́ю хоро́боу злѣчи́ти лѣка́р'ствомъ нє є́сть ре́чъ мо́жнаѧ (Острог, 1607 *Лѣк.* 68); бо́сь слы́ша(л), и(ж) тѧ напоми́наю(т) и(ж) бы́сь злѣчы(л) очы свои слѣпыи (Львів, XVII ст. *Крон.* 154); къ томȣ и хоро́бȣ во́дногѡ трȣда Вара́гови Іѡа́ннȣ, и дрȣгомȣ Вара́гови злы́и злѣчи́ла вро́ды (Київ, 1631 *Син. Тр.* 816);

перен. (про духовне зцілення) вилікувати; очистити: к(д)ыжь ѡбачить на(с) избавитє(л) нашь... излѣчить ты(ж) нашѣ раны тє(лес)ныє, пото(м) и дш҃ѣ нашѣ злѣчи(т) яко прав(д)ивый лѣкарь, и владатаръ дш҃ь и тѣль наши(х) (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 144); Хоро́бȣ поро́жнєй сла́вы Х҃с Г(с)дь нашъ и Бг҃ъ в' насъ злѣчи́вши, до лѣче́н'ѧ дрȣго́й хоро́вы ла́комства пристȣпȣєтъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 68); Дѣти в' котóрыхъ жа́дныхъ грѣховъ нє ма́шъ што́бы и(х) ѡста́т'ки лєка́рсвомъ тоє свѧтости злєчи́ти потре́ба, в' кото́рых' за́сь лѣтєхъ позволѧєтьсѧ и́мъ прича́стїє (Львів, 1645 *О тайн.* 121).

Див. ще **ЗЛѢЧОВАТИ, ИЗЛѢЧИТИ.**

ЗЛѢЧИТИСЯ, ЗЛѢЧИТИСѦ *дієсл. док.* (*стп.* zleczyć się) вилікуватися: а прото ѡнь ты(ж) нє мови(л) хоу҃ жє я прїшо(л) и(н)шєи болєсти злѣчитисѧ оу тєбє (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 129); И противъ таковыхъ мы, моцно держачися вѣри правой, ведлугъ слова науки Збавителя нашего, братскося ставимо, и // лѣчимо ихъ маючи надѣю, жеся могутъ злѣчити (Єгипет, 1602 *Діал.* 53-54).

ЗЛѢЧИТИСѦ *див.* **ЗЛѢЧИТИСЯ.**

ЗЛѢЧОВАТИ *дієсл. недок.* (що) Виліковувати: дра́чїє, є́стъ хоина, кото́раѧ в винѣ зва́рєна, злѣчȣєтъ оу́ха ропы пол'ны (1596 *ЛЗ* 45); Дра́чїє, єсть хойна, кото́раѧ в' винѣ зва́рєна, злѣчȣєт' ȣха ропы́ по́лны, и о́чи оура́зовыи, то́ єстъ, ра́нєныи, або ȣда́рєныи (1627 *ЛБ* 33).

Див. ще **ЗЛѢЧИТИ.**

ЗЛѢЧЫТИ *див.* **ЗЛѢЧИТИ.**

ЗЛЮБИТИ[1] *дієсл док.* **1.** *(відчути прихильність, повагу до кого-небудь)* злюбити: Нє бє(з) причины бг҃ослововє слоухачєвъ злюблє́н'ныи г҃ды ѡ оусправєдливєню грѣховъ, и ѡ ла́скахъ нб(с)ныхъ диспоутоуютъ..., ѡ бл҃годати... вспоминаютъ (поч. XVII ст. *Проп. р.* 179 зв.).

2. (що) *(віддати чому-небудь перевагу, визнати кращим)* злюбити: Чому ж єсьте марне вѣру отсьтупи́ли и єрєти́цкіи науки злюбили? (к. XVI ст. *Укр. п.* 86).

ЗЛЮБИТИ[2] *див.* **СЛЮБИТИ.**

ЗЛЮТОВАНѦ *с.* (*стп.* zlitowanie) милосердя: оува́жȣ(и) прошȣ и ѡба(ч), жє хвала є(ст) дѣди́зною твоєю,... жє́бы(с) нє зма́залъ твоими зло(ст)ми и застарѣлыми ѡби́чаѧми: и в ты(м) бо(з)скаѧ до́бро(т) и злютова́нѧ пока́зȣєтсѧ (поч. XVII ст. *Проп. р.* 216).

Пор. **ЗЛЮТОВАТИ.**

ЗЛЮТОВАТИ *дієсл. док.* (*стп.* zlitować) (над ким) змилосердитися: на то(т) ча(с) бг҃аты(и)... нє ви́дѣ(л) оубо́гого, хоть и бли(з)ко бы́ло, ни(ч) ємȣ нє пода(л),... нє хо(тѣл) єго потѣшити, ани злютова(л) на(д) ни(м) (XVI ст. *УЄ* № 29519, 125).

Див. ще **ЗЛИТОВАТИСЯ, ЗЛЮТОВАТИСѦ.**

ЗЛЮТОВАТИСѦ *дієсл. док.* (*стп.* zlitować się) (над ким) змилосердитися: Блажєнъ оу́бо господи́нє, котрый (sic! – *Прим. вид.*) людій оупа́лы(х) ратȣєтъ, бо́гъ ты(ж) в єго потре́бѣ над ни́мсѧ злютȣєтъ (Львів, 1591 *Просф.* 67).

Див. ще **ЗЛИТОВАТИСЯ, ЗЛЮТОВАТИ.**

ЗЛЯКНУТИСЯ, ЗЛѦКНУТИСѦ, ЗЛЕКНУТИСѦ *дієсл. док. (відчути страх, ляк)* злякатися: а пото(м) дє(и) то(т) нахи(м) з

рабєє(м) други(м) жидо(м) вночи тоє дєта зарєзали а бра(т) єє ицко за руки дє(р)жа(л) чого сѧ дє(и) дє(в)чина злѧ(к)нула мнимаючи жєбы брата єє зє(л)ка рєжу(т) (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 59); а ѡ(н) пи(л)нє смотрєчи на нєго очима своими злє(к)ну(в)шисѧ рє(к) хто є(с) пн҃є (II пол. XVI ст. *КА* 51); А Пила(т), видѣв҆ши такїи з҆наки, злѧкноу(л)сѧ того, и(ж) злє в҆чини(л), што выда(л) сн҃а бж҃їа на смр҃ть (XVI ст. *УЄ Трост.* 76); А ты ѡ чоловѣчє нє злѧ́кнєшъ ли сѧ то взрꙋша́ючи, и и́ныхъ до тако́вои я́мы повабля́ючи (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 207); Обачъ Небо, щося стало, и злякнися (Львів, 1630 *Траг. п.* 161); алє сѧ того ша́льнаѧ ма(т)ка ни(ч) нє злѧ(к)нꙋла (Височани, 1635 *УЄ* № 62, 17 зв.).

Див. ще **ЗЛАКАТИСА, ЗЛАКНУТИ, ЗЛАКТИСА, ИЗЪЛЯКНУТИСЯ.**

ЗЛЯКТИСЬ *див.* **ЗЛАКТИСА.**

ЗЛАКАТИСА *дієсл. док.* (чого) Злякатися: А і҃с ѡбачив҆ши и(х) здалєка и жалоуючи свои(х) ап(с)ловь, жєбы нє вдарили на ни(х) спѧчи(х), абы ты(ж) нє... злѧкалисѧ та(к) вєликои воины (XVI ст. *УЄ Трост.* 57).

Див. ще **ЗЛЯКНУТИСЯ, ЗЛАКНУТИ, ЗЛАКТИСА, ИЗЪЛЯКНУТИСЯ.**

ЗЛАКНЕНЇЄ *с.* Переляк: Г҃и Б҃е, жалоує(ш) своихь ап(с)ловь и стєрєжєшь злѧкнєнїѧ ихь, А са(м) сєбє бє(з) жа(д)нои мл(с)ти албо жалости нє стєрє(ж)шь, Алє сѧ выдаєшь на тѧ(ж)кїи моуки а нєвымовныи (XVI ст. *УЄ Трост.* 57).

Пор. **ЗЛАКНУТИ.**

ЗЛАКНУТИ *дієсл. док.* Злякатися: я(к) жє оуч҃нїци могли зогнати бѣса и(з) ч҃лка к(д)ы нє мали вѣры зоупо(л)нои прєтосѧ оусꙋ(м)нїли, або злѧкнꙋли дивѧчисѧ на ѡного нємоцного жє нє могли оулѣчити (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 152 зв.); На то́тъ ча́съ котры́и ѡба́чатъ здꙋмѣва́тисѧ бꙋдꙋтъ, и злѧ́кнꙋтъ, и зачꙋдꙋютсѧ, завола́ютъ, и засмꙋти́вшисѧ порꙋшат҆сѧ: стра́хъ ѡбы́йдетъ и́хъ (Львів, 1642 *Час. Слово* 270 зв.).

Див. ще **ЗЛЯКНУТИСЯ, ЗЛАКАТИСА, ЗЛАКТИСА, ИЗЪЛЯКНУТИСЯ.**

ЗЛАКНУТИСА *див.* **ЗЛЯКНУТИСЯ.**

ЗЛАКТИСЕ *див.* **ЗЛАКТИСА.**

ЗЛАКТИСА, ЗЛАКТИСЕ, ЗЛЯКТИСЬ, ЗЛЕКТИСА *дієсл. док.* Злякатися: и́ноцы ви́дѧчи сꙋро́вство ихъ и на́глє при́штьє, злѧ(к)шисѧ принѧ́ли и(х) вдѧ(ч)нє (Острог, 1598 *Ист. фл. син.* 54); што ѡбачи́вши ѡ(т)цъ злѧ́кшисѧ до Єр(с)лїмоу архикаплана ра́дитисѧ пришо(л), гдѣ ѡ(т)рима(л) ѡ(т)повѣ(д) ѡ(т) б҃а (поч. XVII ст. *Проп. р.* 256); а і҃с ѡба́чивши ихъ здале́ка, и жа́лꙋючи свои(х) ап(с)ловъ, жєбы нє в҆дарили на ни(х) спѧчи(х), абы ты(ж) сѧ нє з҆лѧ́кли та(к) вєли́кой во́йны вы́шо(л) из҆ виногра́дꙋ (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 65 зв.); В той часъ матка сама злякласъ. А тое дитя на повѣтря было зникнуло (Вавилон, 1635-1636 *АрхЮЗР* 1/VI, 711); Злѧ́кл҆сє Іа́ковъ вєлми, и пєрєстраше́ный роздѣли́лъ лю(д) кото́ры(и) з ни́мъ бы́лъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 49 зв.); А коли бы́ло ѡполно́чи зле́клъсѧ ч҃лвкъ,... оузрѣлъ жєнꙋ лєжа́чꙋю оу но́гъ свои́хъ (Там же, 195).

Див. ще **ЗЛЯКНУТИСЯ, ЗЛАКАТИСА, ЗЛАКНУТИ, ИЗЪЛЯКНУТИСЯ.**

ЗЛАНЄ *с.* (*стп.* zlanie) передавання, передача: Ино то все зляне и спущене того права, пану Михайлу Малинскому прислухаючие, на вряде замку господарьском Луцкого, оповедал и в книги записати прохалом (Луцьк, 1563 *АрхЮЗР* 8/VI, 137).

ЗЛАНЫЙ *дієприкм.* З'єднаний, сполучений: Грѣха́ бовѣмъ цно́та нє тєрпитъ... Якъ тєды цно́та фꙋ́ндамєнтъ єстъ жа(д)но(и) ска́зѣ нє по(д)ле́глый, та(к) и на́мєншємꙋ зопсова(н)ю, в одно з ни(м) злѧ́ноє бꙋдова(н)є по(д)лєчи нє мо́жє(т) (Єв'є, 1616 *УЄ Єв.* 4 ненум.).

ЗЛАТИСА *дієсл. док., перен. (про народження Христа)* втілитися: то(т) б҃ъ прє(д)-

вѣчный, прина́вши тѣло на́ше тепе(р) с па́н҇ны сѧ ро́дитъ, в жло́бѣ лєжи́тъ,… оуважа́лє(м) па́нє спра́вы твои и злалъ є(м)сѧ в посро(д)коу дво(х) звѣрѧ(т) (поч. XVII ст. *Проп. р.* 10).

ЗЛАЧИ *дієсл. док. (налаштуватися до сну)* злягти, лягти: іюда рєкь и(м)… нн҃ѣ єще нє ква́птєсѧ яко ѡ(н) злѧ́жє(т) на но(ч) (XVI ст. *УЄ* № 29519, 239 зв.).

ЗМАГАТИ *дієсл. недок.* (на що і без додатка) *(прагнути)* змагати (до чого): Али май перше нагай знаетъ кождый чл҃вѣкъ,… чомъ заправды дявулъ на кождый часъ… ходитъ на досаду спасенію людскому, усе овунъ на то змагаетъ што бы чл҃вѣку исказивъ, котрымъ кѣпомъ бы мугъ (XVI ст. *НЄ* 68); Бо єсли бога́тый, и хо́чєтъ и змага́єтъ, я́вна҄ рєчъ єстъ жє бо́л҇ш҇ зло́го оучини́ти мо́жєтъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 700).

Див. ще **ИЗМАГАТИ.**

ЗМАГАТИСѦ *дієсл. недок. (прагнути, намагатися щось робити)* змагатися: Бы и які҄й Па́нъ, Слоу́ги єго нє застоу́пѧтъ, Кгды го а́нгєлѡвє Стра́шныи вкроу(г) остоу́пѧ(т). На доу́шѹсѧ всѣ Сѹро́вє порыва́ючи, Вы́рвати ю з҇ нє́го доу́жєсѧ змага́ючи (Львів, 1615 *Лям. Жел.* 3);

(чинити опір чому-небудь) змагатися, боротися: а ча́сом и лѣкара слыха́ємо мо́вѧчого, ижъ тоу́ю хоро́боу злѣчи́ти лѣка́р҇ствомъ нє є́стъ рє́чъ мо́жна҄ а прє(д)сѧ змага́ємосѧ, // и про́симо ѡ оульжє(н)є якоє ко́львє(к) ма́лоє (Острог, 1607 *Лѣк.* 68-69);

(з ким) *(намагатися перемогти)* змагатися, боротися: коли бых имѣлъ с нєго силы змагал҇ бых сѧ с нимъ и пєрєжє (1489 *Чет.* 321).

Див. ще **ИЗМАГАТИСЯ.**

ЗМАЗА *ж.* (*стп.* zmaza) **1.** *(негативна риса)* вада, недолік: прєда́сть х҃с б҃гѹ ѡ(т)цѹ своє́мѹ… д҃шѣ с҃тыхъ сво́ихъ вѣрныхъ,… тыхъ поста́витъ бєз҇ грѣха и вшєлѧ́кои зма́зы; прєдъ маиста́томъ сла́вы,… б҃га, ѡ(т)ца своє́го (Почаїв, 1618 *Зерц.* 43 зв.); и ц҃рїє самы́и выходѧчи на то(т) свѣ(т), то́й жє зма́зѣ соу́тъ подлє́глыє (поч. XVII ст. *Проп. р.* 190 зв.); Поро́къ: Зма́за, пстроти́на, нєпочти́вость (1627 *ЛБ* 165); Ты сп҃сє єстєсь сама́҄ чистота́, Б҃га и Ѡ(т)ца вѣчна҄ красота́: В҇ тобѣ… жадно́й нѣма́ш҇ зма́зы, жа́дного грѣхѹ (Львів, 1631 *Волк.* 4);

гріх: Блг(д)рю б҃га… за статє(ч)но(ст) і оучти́вость,… кото́рѹю ко б҃гѹ в҇цѣлє цноты́ панє(н)ства вѣры своєє бє(з) всѧ́коє // змазы и приганы захов҄ѹєтє (1599 *Виш. Кн.* 213 зв.-214); з має(т)ности зма́зѹ тылько ѡдє́р҇жоу́єтъ, з нєнасычє(н)ѧ смро(д) зы́скоує(т) (Острог, 1607 *Лѣк.* 118); чл҃вкъ, кото́рыйсѧ тоє́ю зма́зою и зара́зою нє ѡшкара́дил҇,… щасливым҇ єст҇ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 70); Очище́нїє за(с) дава́ли, ѡ(д) кара́нѧ в҇ за́конѣ до тѣла ѡзначо́ногѡ, а нє ѡ(д) зма́зы на дѹшѣ зостава́ючой (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 900).

2. *(фізичний недолік; хвороба)* вада: входѣтє тєды… в тыи во́ды ѡмы́йтє сєбє, ѡто южъ а́ггл҇ъ з҇ н҃ба з҇стоупи́лъ и во́дѹ порѹшилъ, в ни́хъ зма́зы всѣ ѡмыва́йтє (поч. XVII ст. *Проп. р.* 175); рє́клъ г(с)дь до Мѡисє́а: прикажи с҃нѡм҇ і҃илєвымъ абы привели до тєбє коро́вѹ ры́жѹю…, в кото́рой бы нє было зма́зы жа́дной (серед. XVII ст. *Хрон.* 139 зв.).

3. *Перен. (вияв морально-духовного падіння)* пляма: Як свѣт бо тє́мности не поработа́ет,… так святая вѣра свѣтла єсть и про́ста, без змазы єресей, як девица чи́ста (к. XVI ст. *Укр. п.* 74); Криста́лєва прєзрочи́сть значи́тъ, свѣтлость и чи́стость д҃шъ с҃тыхъ, кото́рїи прєд҇ лицємъ б҃жїи(м) чисты соу́тъ бєз҇ жаднои зма́зы грѣха (Почаїв, 1618 *Зерц.* 70 зв.); Поча́лъ да́лєй… мы́слити, Якъ бы ѡ(т) зма́зъ грѣхо́вныхъ мо́гл҇ єи ѡчи́стити (Київ, 1622 *Сак. В.* 47); Двѣ або́вѣм҇ сѹт҇ наѡсобли́вєй зло́сти,… то́ є(ст), зма́за грѣха тєлє́сногѡ, и нєнави(ст) бли́жнєгѡ (Львів, 1646 *Жел. Сл.* 5);

зганьблення, плямування, очорнення: доброе славы змаза поровняется у людей бачныхъ зо стратою здоровья (Володимир, 1608 *АСД* VI, 118).

ЗМАЗАНЄ, ЗМАЗАНА *с.* (*стп.* zmazanie) **1.** *(зганьблення)* заплямування: Скврънá: Плюгáвство, нєчи́стость, змаза(н)є, смро(д), брꙋ(д), курéвство, змáза прирожóнаа (1627 *ЛБ* 114).

2. *(про гріх)* відпущення, очищення: кр(с)тъ є(ст)... вѣнє(ц) пѧнкности, вѣры бáшта мóцнаѧ, слѣпы(х) проводитє(л), грѣха змазáнѧ (поч. XVII ст. *Проп. р.* 295).

Пор. **ЗМАЗАТИ.**

ЗМАЗАНЫЙ *дієприкм.* (*стп.* zmazany) **1.** *У знач. прикм. (позбавлений якихось особливостей)* змазаний. *Образно*: напоминаєть оученикы абы были покор'ни а ближнихь нє горшили. ты(ж) и ѡ соли змазанои (1556-1561 *ПЄ* 159).

2. *У знач. ім. с. р.* **змазаноє** – скверна, бруд: ѡвдє мѧ моѣ закáлы трáпѧтъ з' котóрыхємъ сѧ прєз' покꙋтꙋ достáтнє нє ѡчистила, абы́м' тáмъ, гдє ничóго змáзаного нє в'ходит', прóсто зайти могла (Київ, 1625 *Коп. Ом.* 158).

ЗМАЗАНА *див.* **ЗМАЗАНЄ.**

ЗМАЗАТИ, ЗМАЗАТЬ *дієсл. док.* **1.** (кого чим) *(вкрити шаром чого-небудь)* змазати: Ой ты, мужу необачный! Зроби жонѣ бенкетъ смачный: Зможъ ю лоемъ зъдхлого хорта, Ачей зженешъ з шкуры чорта (Луцьк, 1575 *КС* XXV, 98).

2. (що) *(зробити зображення нечітким)* змазати, замазати: Прéто дрéво... котороє южъ было óбразо(м), єсли́ вышображéніє скáжено или змáзано бꙋдєтъ, яко нєпожитéчноє пáлимо (Київ, бл. 1619 *О обр.* 20);

3. (що) *(стерти написане)* змазати, витерти: Позвы нє скробаныє, нє змазаныє, в датє, в словах и во всємъ згодливыє (Житомир, 1584 *АЖМУ* 83); Ґдыжъ я́къ на парґамéнѣ до писáн'ѧ спрáвлєномъ, што захóчєшъ написáти и знóву змáзати мóжєш' (Вільна, 1627 *Дух. б.* 233); напи́ши(т) сщéнникъ на кни́жкахъ тыи проклѧ́тства и змáжєтъ и́хъ водóю в котóрꙋю клѧ́твъ наклáвъ, и да(ст) єи пи́ти (серед. XVII ст. *Хрон.* 130 зв.);

перен. (позбавити яких-небудь особливостей) замазати, стерти: Яко смѣти боу́дємо,... титоу(л) снвъства... привлащáти... ґды и(х) прирожóноє подóбіє свóими ѡ(т)мѣн'ками,... с твáри своєє істрати́мо змáжємо (Острог, 1599 *Кл. Остр.* 204); Петра самого, Христосъ Господь, якъ добрый лѣкаръ, абы его улѣчилъ,... // ...трикротное теплое зъ него вызнане вытягаетъ, абы презъ то трикротного запрѣняся нечесть зъ него знеслъ и змазалъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 427-428).

4. (що) *(збити ударом)* стяти, зрізати: Klim[:] czy choczesz mi wirity Kolić ioho pokażu ne chocz ho żywyty. Oś leżyt á tot Stec[:] tot tot Klim[:] nuż toiu paliciu Hárast ioho po chrepty że zmážet tráwiciu [*в ориг.* tráwlciu – *Прим. вид.*] Posokoiu (Яворів, 1619 *Гав.* 19).

5. *Перен.* Заплямувати, зганьбити: ап(с)тловє свтыє нє были ви(н)ны, и и(х) достоиность за тоє змáзана нє была (Острог, 1587 *См. Кл.* 7); А теперъ знову на такое обелъжене особы его милости удалъ, хотечи тымъ чоловѣка доброе славы, особу духовную, змазати (Володимир, 1594 *АрхЮЗР* 1/I, 418); оувáжꙋ(и) прошꙋ и ѡба(ч), жє хвала є(ст) дѣди́зною твоєю, ижє мáєшъ прáво на сѧ: и ѡнꙋю во(з)мєшъ по смрти, ты(л)ко... жєбы(с) нє змáзалъ твоими зло(ст)ми и застарѣлыми ѡби́чаѧми (поч. XVII ст. *Проп. р.* 216); Позвѣрхóвноє ѡдѣнѧ дáл' им' Бгъ з' скꙋръ бєстіѧ́лски(х), абы ѡзначи́лъ, и́жъ бєстіѧ́лскою пóхотю внꙋтр' дꙋшѣ свои змáзали, ижє прє(з) пыхꙋ, Бо(з)скꙋю натꙋрꙋ мѣти прáгнꙋли (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 939); нѣчóго на(м) пожи(т)кꙋ... нє принєсє // ґды сѧ ча(ст) в нáсъ прє(д)нѣйшаѧ стáнє змáзаною (серед. XVII ст. *Кас.* 76 зв.-77).

6. *Перен.* (кого) Звести, спокусити, знадити: Прп(д)бнаа Ма́рїа... поживши в' вшетечє́нствѣ... ωба́чила млодє́нцωвъ нѣкото́ры(х) вст8п8ючихъ до о́кр8та,... проси́ла и́хъ, жє́бы єи взѧ́ли, з' собо́ю..., и в'шє(д)ши в' кора́бль мно́гихъ змá3ала (Київ, 1627 *Тр.* 698); созва́вши чє́лѧди, спотва́рила єгω и рєкла: и́жь мєнє мо́цъю зма́зать хотѣлъ то́тъ зра(и)ца Іѡсифь (серед. XVII ст. *Хрон.* 64 зв.).

Див. ще **ИЗМАЗАТИ.**

ЗМАЗАТИСЯ, ЗМАЗАТИСѦ *дієсл. док.* (*стп.* zmazać się) **1.** Змазатися, витертися: Длѧ тоє́ пєча́ти, кото́раѧ нє мо́жєт'сѧ зма́зати крєщє́нїє тєж' ни́кгды нє мо́жєтсѧ пов'тарѧ́ти (Львів, 1645 *О тайн.* 25).

2. *Перен.* (*втратити свої властивості*) змазатися: вы єстє соль зємли а єсли жє соль з'мажєт'сѧ, то чи(м) ωсолитсѧ южь сѧ ничємоу болшє нє годить тол'ко абы была вонь высыпана и потоп'та чл҃кы (1556-1561 *ПЄ* 31); а єслї жє сол' змажєтся, то чим ωсолитца юж нїкучомуся нє годит. толко а́бы была вон выкїнєна и потоптана чл҃кы (Володимир, 1571 *УЄ Вол.* 44).

ЗМАЗАТИСѦ *див.* **ЗМАЗАТИСЯ.**

ЗМАЗАТЬ *див.* **ЗМАЗАТИ.**

ЗМАЗУЮЧИЙ *дієприкм. у знач. прикм.* Мокрий. ◇ **проказа змазуюча** *див.* **ПРОКАЗА.**

ЗМАЛИТИ *дієсл. док.* (*зробити меншим обсяг, величину чого-небудь*) змалити, зменшити. ◇ **руки (свои) змалити** – поскупитися: До́бры(мъ) о́комъ просла́въ Бг҃а, и въ вшєлѧ́комъ дава́н'ю нача́ткωвъ р8къ своихъ нє змаль (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 91 зв.).

ЗМАЛѢЛОСТЬ *ж.* (*зменшення чисельності*) змаління: Заты(м) всѣ братіа... про(с)бы свои зго(д)нє внєсли 8важаючи змалѣло(ст) мєжи братіа... хотѣли прєшлыхъ вымовлюючи(х)ся старши(х) такъ старостю, хоробами,... ω(т) працъ црквны(х) 8во(л)нити (Львів, 1641 *ЛСБ* 1043, 54 зв.).

ЗМАЛѢЛЫЙ *дієприкм.* (*зменшений чисельно*) змалілий: Все то за грѣхи наши, же и весь народъ нашъ есть пониженъ и змалѣлый, и конечне были быхмо и до щадку выпсованы и выкоренены..., если быхмо только православія не мѣли (Єгипет, 1602 *Діал.* 51).

ЗМАМЕНИЄ *с.* (*стп.* zmamienie) (*зваблення, знадження, зведення*) спокушення: Которыи рѣчи его в залецанию чинение на змамение девицы, коротко ти припомену (1600-1601 *Виш. Кр. отв.* 164).

Див. ще **ЗМАМЕНЬЄ.**

ЗМАМЕНЬЄ *с.* (*стп.* zmamienie) (*облуда, омана, одурення*) спокушення: Прето тогда, держачися той пробы, и тѣ да ты не от бога слова мирские ксенза Скарги, на змаменье руского народа улепление,... лацно лжу, любимый прочитателю, познати можеш (1600-1601 *Виш. Кр. отв.* 164).

Див. ще **ЗМАМЕНИЄ.**

ЗМАМЕННИКЪ *ч.* **1.** (*той, хто вводить в оману, обманює*) обманник, облудник, дурисвіт: а што(ж) с8(т) патрїа(р)хи или кгрє(ц)кїє вл(д)ки, жєбраки, волоц8ги, змамє(н)ники. Видитє ли ва́шого м(д)рованїа стра(н)нопрїи(м)ство (1598 *Виш. Кн.* 273).

2. Спокуситель: костел... тое нашол,... ибо тожь миродержец и змаменник прелестнаго вѣка сего своих поклонников и угодников ничем иным в первых не радует, только щастием жизни сея суетныя вѣнчает (1608-1609 *Виш. Зач.* 224).

ЗМАМИТИ *дієсл. док.* (*стп.* zmamić) (кого) звабити, спокусити, знадити: Он их своею хитростию и ремеслом мирскаго и поганского мудрования прелстил, змамил и возлюбити вѣк сей дочасный покорил и ошукал (1600-1601 *Виш. Кр. отв.* 175); Тое, Скарго, и дурный бы в писмѣ а в правдѣ кохаючийся и не змаменый еще от прелести вѣка сего разсудити могл (1608-1609 *Виш. Зач.* 226); А

ежели латынские мниси учат и проповѣдают, не лакомтеся на тое, бо и диявол учит, и проповѣдает,... и всѣх прелщает, и зводит, и змамит, да в свою козноплѣтенную пленницу всѣх засылит и увяжет (1615-1616 *Виш. Поз. мисл.* 244).

Див. ще **ИЗМАМИТИ.**

ЗМАНИТИ *дієсл. док. (спокушаючи чимнебудь, намовити кого-небудь до чогось)* зманити, звабити: розди́рашъ, нє бачи(ш) и(ж) ва́съ змани́ли, и хоче́тє того іжє бы инши(х) змани́ли (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 155).

ЗМАРАГДОВЫЙ *прикм.* Смарагдовий: Дрѹ́гого днѧ рѹшивши во́йско тѧгнѹлъ прєзъ нѣ́который подо́лъ, по́лонъ вєли́кихъ оужо́въ, кото́рыи бы мѣли на головахъ я́кѡ бы коро́ны змара́гдовыи. тыи то оужо́вє живи́лисѧ пе́рцємъ и лѧзѹромъ, бо сє та́мъ тоє родило (серед. XVII ст. *Хрон.* 461 зв.).

ЗМАРАГДЪ *див.* **СМАРАГДЪ.**

ЗМАРАГТЪ *див.* **СМАРАГДЪ.**

ЗМАРГАНЫЙ *дієприкм. у знач. прикм.* (*стп.* zmarchany) *(про вигляд)* неохайний, занехаяний: Pomáháy Boh Bátku Mikita: Szczomże tepier ná tobi licháia switá. Borodá twoiá nie vczesána I hołowá wilmi zmárhána (Раків, поч. XVII ст. *Траг.* фотокоп. 3 зв.).

ЗМАРЛЫЙ, ЗЪМАРЛЫЙ *дієприкм.* (*стп.* zmarły) **1.** Померлий, умерлий, покійний: "яковъ лукаша дяка монасты(р)ского: про(ш)ло(г) лѣта в мо(р) зма(р)лого: сн҃ъ, купилъ гробовєцъ цє(р)ковны(и) в монастырѹ лєжачи(и) здавна (Львів, 1624 *ЛСБ* 1049, 5); Адама Лубковского, возного,... на дорози до Люблина съ справами едучого,... побили, помордовали, заледво живого, зъ оденя обраного, на дорозе зъмарлого, поруцили и справы пошарпали (Житомир, 1638 *АрхЮЗР* 3/І, 381).

2. *У знач. прикм.* Померлий, умерлий: въ которой дей церкви и тела змарлыхъ господарей хрестиянскихъ, великихъ князей Руских лежатъ, и гробы ихъ суть (Володимир, 1592 *АрхЮЗР* 1/І, 324).

Див. ще **ЗМЕРЛЫЙ, ЗМЕРШІЙ.**

ЗМАЦАТИ *дієсл. док.* (*стп.* zmacać) *перен.* (що) *(уявити собі)* побачити: Аг҃глъ: ...своими вими(с)лами змацалъ єси гори, я(с)кинѣ, пропа(с)ти, пєщєри, ѡхлани зє(м)ныя (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 271).

ЗМАЧАТИ *дієсл. док.* (що) Змочити, намочити: тот балвер при небожчику, лечачи его, сыпял,... казавши служебници своей Касце з скрынки своее... подвику албо запасницу, в воде змачавши, принести и помененому Рожковскому дат росказала (Луцьк, 1604 *АрхЮЗР* 8/ІІІ, 499).

Див. ще **ЗМАЧИТИ.**

ЗМАЧИТИ *дієсл. док.* (що) Змочити, намочити: потомъ дѣвчина Каска послала Ганнуску до скрыни по рантухъ; коли ранътуха не нашъла, два фарътухи принесла, один фартух обедъве дивки змачивши у ваненъце на кганъку, поведаючи пани сама, же отъ мокъроe хусты не будетъ знати (Луцьк, 1604 *АрхЮЗР* 8/ІІІ, 504).

Див. ще **ЗМАЧАТИ.**

ЗМЕДЖИ *див.* **ЗМЕЖИ.**

ЗМЕЖИ, ЗМЕЖЫ, ЗМЕЖІ, ЗМЕЖЇ, ЗМЕЖЪ, ЗМЕДЖИ, ЗМИЖИ, ЗЪМЕЖИ *прийм.* (з род.) *(виражає об'єктні відношення) (вказує на середовище або сукупність осіб чи предметів, звідки хто-, що-небудь виділяється)* з-поміж, з-посеред: и нє ломили голєнїи єго алє єдинь змєжи войновь копїє(м) рєбра єго пробиль (1556-1561 *ПЄ* 433 зв.); кто пак змєжї вас пєчалуєтся, можєтъ лї проложїтї здоросту своєму ѡдинь локотъ (Володимир, 1571 *УЄ Вол.* 48); И прїшлї до іс҃а ѡбачїлї єго а́ ѡнъ оумер нє ломі́ли голєні́й єго а́лє єді́нь змєжї́ войска копїєм рєбра єгѡ проколол (Там же, 96); особы духовные... обрали зъ межи себе отца Кирила Терлецкого (Володимир, 1595 *АрхЮЗР* 1/І, 454); Горє ч҃лкѹ томоу́..., лѣпшє бы ємоу само́мѹ со́бѣ оувѧза́вши ка́-

мѣ(н) млы(н)ны(и) на шїю, и ѹтопи́ти(с) в глоубиноу, ни(ж)ли на(и)мє(н)шого зблазни́ти змє(ж) ѡ́вєчо(к) свои(х) (XVI ст. *УЄ* № 29519, 30 зв.); зара(з) юда воу́скочивши змє(д)жи жидо(в), ѡ́ба ѡ́бѧвши и поцѣлова(л) сн҃а бж҃їя (Там же, 39); А братия спо(л)нє кождого року маю(т) выбирати змєжы сєбє старшы(х) чєтырє(х) братовь (Львів, 1602 *ЛСБ* 369); Писмо́: Азбѹка, съста(в), змєжи а́зѹки котра́ѧ ко́лвє(к) лѣте́ра, // та́кса зове́тъ писмо: я́кѡ а б в г д. и про́чаа (1627 *ЛБ* 81-82); И ти тутъ будєшъ и твой Іс҃ъ будєтъ оу насъ, А хто дѹжшїй, той ся виграєтъ з мижи насъ (І пол. XVII ст. *Сл. о зб.* 22); мѹсѣлисмо росказаню панскому досыт чинити, высылаемъ з межи себе двохъ братей нашихъ (Немирів, 1642 *КМПМ* II, 241).

Див. ще **ИЗМЕЖИ.**

ЗМЕЖІ *див.* **ЗМЕЖИ.**

ЗМЕЖЇ *див.* **ЗМЕЖИ.**

ЗМЕЖЪ *див.* **ЗМЕЖИ.**

ЗМЕЖЫ *див.* **ЗМЕЖИ.**

ЗМЕИНЫЙ *див.* **ЗМИИНЫЙ.**

ЗМЕКЧИТИ *див.* **ЗМЯКЧИТИ.**

ЗМЕНИТИ *див.* **ЗМѢНИТИ.**

ЗМЕНИТИСЯ *див.* **ЗМѢНИТИСЯ.**

ЗМЕНИТИСѦ *див.* **ЗМѢНИТИСЯ.**

ЗМЕНКА *див.* **ЗМѢНКА.**

ЗМЕНКОВАТИ *див.* **ЗМѢНЪКОВАТИ.**

ЗМЕНШАТИ *дієсл. недок. (скорочувати обсяг)* зменшувати: так изъ духовныхъ имеией пожитков ничого упускати, зменшати и жадного спустошенъя в дворех и именяхъ владычнихъ и // архимандритских чинити (Луцьк, 1571 *АрхЮЗР* 8/VI, 363-364).

ЗМЕНШЕНЄ *с. (скорочення обсягу)* зменшення: а въ томъ часе... фольварки нищатъ, ...скарбы церковъные, за справою ихъ, не ведети, где ся подеваютъ,... за чимъ и добрамъ церковнымъ зменшене и розобранъе кгрунтовъ отъ розныхъ особъ звыкло се деяти (Варшава, 1589 *АрхЮЗР* 1/I, 259).

Див. ще **ЗМЕНШЕНІЄСѦ.**

ЗМЕНШЕНИЄ *с. (послаблення, ослаблення)* зменшення: Такжє великиє нєстроєнїѧ мєжь дх҃овє(н)ствомъ... на многи(х) мє(ст)цахъ нє по дѣ(и)ствѹ и змє(н)шєния хвалы бж҃иєє ѡказѹю(т)сѧ (Берестя, 1590 *ЛСБ* 13).

ЗМЕНШЕНІЄСѦ *с.* (*стп.* zmiejszenie się) *(скорочення кількости)* зменшення: Да́вноє выда́нѧ Книги то́єи, за котры́мъ змє(н)ше́нієсѧ о́ноижъ настѹпова́ло, и потре́ба коне́чнаѧ, та́къ в҆ наѹцѣ Шко́лной мо́лоди и́стинно и бл҃гоче́стнѡ працѹючой на посполи́тѹю в҆ Црк҃ви Бж҃ой и на ѡсо́бнѹю Пра́вила потре́бѹ (Львів, 1640 *Окт.* 3 зв.).

Див. ще **ЗМЕНШЕНЄ.**

ЗМЕНЪКА *див.* **ЗМѢНКА.**

ЗМЕНЪНИКЪ *див.* **ЗМѢННИКЪ[1].**

ЗМЕНЯТИ *див.* **ЗМѢНѦТИ.**

ЗМЕРАТИ *див.* **ЗМѢРАТИ.**

ЗМЕРЗАТИ *дієсл. недок. (дуже мерзнути)* замерзати: Ѡлєдѣва́ю: Змєрза́ю я(к) лѣдъ (1627 *ЛБ* 152).

Див. ще **ЗМЕРЗНУТИ.**

ЗМЕРЗЛЫЙ *дієприкм. у знач. прикм. (твердий від морозу)* змерзлий: Сла́на: Сєре́нъ, роса́ змє(р)злаѧ, слота́ (1627 *ЛБ* 116).

ЗМЕРЗНУТИ, ЗМЕРЗНУТІ *дієсл. док. (відчути холод, постраждати від холоду)* змерзнути: ѡ́кна и две́ри завїѧло, и моро(з) лютыи бы(л). хто по дрова пое́ха(л) то зме́рзь. и та(к) было оувє(с) по(ст) (1509-1633 *Остр. л.* 130); Д: што жъ? розѹмѣєшъ абы(м) змєрзлъ встыдъ бы ми былъ (к. XVI ст. *Розм.* 9 зв.); змє(р)знѹті conlegatio (І пол. XVII ст. *Сем.* 56).

Див. ще **ЗМЕРЗАТИ, ИЗМЕРЗНУТИ.**

ЗМЕРЗНУТІ *див.* **ЗМЕРЗНУТИ.**

ЗМЕРЗТИСѦ *дієсл. док. (стати твердим, цупким від холоду, морозу)* змерзнутися: Съгѹсти́вшисѧ: Зме́рзшисѧ, ѡлєдѣни́вши (1627 *ЛБ* 126).

Див. ще **ИЗМЕРЗНУТИСЯ.**

ЗМЕРИТИ *див.* **ЗМѢРИТИ.**

ЗМЕРКАНЄ *див.* **СМЕРКАНЄ.**

ЗМЕРКАНЪЄ *див.* **СМЕРКАНЄ.**

ЗМЕРКАТИСА *дієсл. недок.* Смеркатися: на которойже зємли ждали єсмо кнѧзѧ Коширского вєсь дєн аж до ночи и кгды вжє солнцє запало и змєркати сѧ почало, кнѧзь Кошєрский сам, бєз сȣдєй своих к нам приєхал (Миляновичі, 1530 *AS* III, 367).

Див. ще **СМЕРКНУТИСА.**

ЗМЕРКНЕНЄ *с.* Смеркання: Сȣмра́къ: Смерка́ньє, змєркнє(н)є, те́мность (1627 *ЛБ* 125).

Див. ще **СМЕРКАНЄ.**

ЗМЕРКНУТИСА *див.* **СМЕРКНУТИСЯ.**

ЗМЕРЛЫЙ, ЗМЕРЪЛЫЙ *дієприкм. у знач. прикм.* **1.** Умерлий, померлий, *діал.* змерлий: Домъ Ивашъковъ вонюковича змє(р)лого тєпє(р) пȣстъ стоитъ (1552 *ОЧерк. З.* 14 зв); я гєдєѡ(н) болоба(н) єп҃(с)пъ гали(ц)кїй львовскїй камє(н)ца по(д)лского вызнаваю жє(м) прода(л) ѡгоро(д)... прїатєлє(м) и потомко(м) змє(р)лого лу(ч)ки (Львів, 1578 *Юр.* 1); тамъ же видилъ есми въ церкви тило змерлое, въ труне, зошлого его милости,... лежачое (Луцьк, 1593 *АрхЮЗР* 1/І, 338); Не вспоминаю перъшыхъ намовъ и пильного усилованья его княжацъкое милости съ корольми змерлыми (Вільна, 1599 *Ант.* 589); теды толко самую помененую суму повинен буду потомком змерлого Войтка (Дермань, 1645 *ВИАС* II, 264).

2. *У знач. ім. ж. р.* Покійна, -ної, покійниця, небіжчиця: тую таблицȣ прыслалъ млодєнє(ц) з҄ Слу(ц)ка П. Жданъ Ско(ч)кєвичъ на памя(т)ку нє ѡтжаловано(и) смє(р)ти побожно(и) па(н)ны ва(р)вары... тая таблица завшє выси(т) на(д) гробо(м) змє(р)ло(и) (Львів, 1637 *Інв. Усп.* 20).

Див. ще **ЗМАРЛЫЙ, ЗМЕРШІЙ.**

ЗМЕРТВЫХВСТАНЄ, ЗМЕРТВЫХЪВСТАНЬЄ, ЗМЕРЪТВЫХВСТАНЄ *с.* (*стп.* zmartwychwstanie) воскресіння: И южъ не суботу, яко жидове, але по суботѣ первый день – недѣлю, который для Змертвыхвстаня Панского естъ надъ суботу зацнѣйшимъ, заховуемо (1603 *Пит.* 69); Звѣзды в҄ дн҃ь посполи́того всѣхъ з҄мр҃ътвы(х)в҄ста́нѧ поспадáют҄ якъ ли́ст҄є. Ап(с)лѡвє зáсь // по(д) тóйже ча(с) з҄мр҃твы(х)в҄стáн҄ѧ порвáны бȣдȣтъ óболоками на повѣтр҄є (Київ, 1625 *Злат. Н.* 127-127 зв.); И такъ змертвыхъвстанье всѣ свята переходит: Иле солнце, над всѣ звѣзды вышся находит (Львів, 1630 *Траг. п.* 174).

Див. ще **ЗМЕРТВЫХВЪСТАНИЄ.**

ЗМЕРТВЫХВЪСТАНИЄ *с.* Те саме, що **змертвыхвстанє**: а та(к) потрєба ст҃ы(х) мужо(в) которыи з нами живу(т) чєрє(з) о(у)вє(с) то(т) ча(с) яко па(н) і҃с справова(л) о(у)ра(д) сво(и) мєжи нами... абы ѡдє(н) з ни(х) бы(л) з нами свѣ(т)ко(м) змє(р)твы(х)въстаниѧ єго (II пол. XVI ст. *КА* 4).

ЗМЕРТВЫХЪВСТАНЬЄ *див.* **ЗМЕРТВЫХВСТАНЄ.**

ЗМЕРТИ, ЗОМЕРТИ *дієсл. док.* Умерти, померти: А прото, ачколвекъ тое имене Колтегаевъ небожчикъ панъ Остафей на насъ выслужилъ, а змеръ, детей и потомковъ по собѣ не оставивши, которое бы мело на насъ зася спасти, мы... по смерти его взяли есмо зася к рукамъ нашимъ (1536 *АрхЮЗР* 7/І, 72); ȣ чєтвєртого сына єго, Занка, был ѡдин сын, Мартин, ино и тот з допȣщєнѧ Божєго змєр, ино тоє имєнє спадкомъ пришло до єго рȣкъ по сєстри их, а по матцє єго, Яцкȣ Прȣскомȣ (Жидичи, 1540 *AS* IV, 247); а иныє зємли воєвода Києвский... ємȣ был дал до воли господарьскоє и кды тот Ганко змєр... пан воєвода по смєрти єго тыи вси зємли и сєлица и люди к замкȣ господарьскомȣ, Києвȣ привєрнȣлъ (Київ, 1542 *AS* IV, 310); то сѧ тє(ж) будєть розумєти ѡ бли(з)костя(х) спа(д)ку выслуга(х) и всяко(м) набытю во(д)лу(г) права кромя тыхъ которыє бє(з) пото(м)ко(в)... и наслє(д)ко(в) свои(х) зомру(т) и ни на кого права своєго прирожоного...

нє(в)ливши ани записа(в)ши, бо по ты(х)... на на(с) г(с)дрѧ... приходя(т) и приходити бꙋдуть (1566 *ВЛС* 5); виделъ тело свежо змерлое того убогого небожчика Лукъяна Пинского (Луцьк, 1627 *АрхЮЗР* 1/VI, 595); Христїанско и побо́жнє зме́рлаѧ ѡсо́ба вѣдала ѡ так' ѡ́стро(м) пра́вѣ сме́рти, зачи́мъ завшє была гото́ва на при́ст'є и прии́ѧт'є ѡ́нои (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 942); множство и(х) великоє на дорозѣхъ и на украинѣ змє(р)ло (серед. XVII ст. *ЛЛ* 180).

ЗМЕРШЇЙ *дієприкм. у знач. ім.* Умерлий, -ого, померлий, -ого, небіжчик: Ка́ждый абовѣмъ по вѣрѣ и дѣлєхъ ста́ти На Соу́дѣ ма́єтъ: и нагоро́дꙋ прїа́ти. О то́мъ зме́ршїй при́кладо(м) сво́имъ впомина́є(т) На́съ живы́хъ: а ма́рности прєклада́єтъ (Львів, 1615 *Лям. Жел.* 8).

Див. ще **ЗМАРЛЫЙ, ЗМЕРЛЫЙ.**

ЗМЕРЪЛЫЙ *див.* **ЗМЕРЛЫЙ.**

ЗМЕРЪТВЫХВСТАНЄ *див.* **ЗМЕРТВЫХВСТАНЄ.**

ЗМЕСТИТИСЕ *див.* **ЗМѢСТИТИСЯ.**

ЗМЕСТИТИСЯ *див.* **ЗМѢСТИТИСЯ.**

ЗМЕТАНЄ *с.* (*стп.* zmiatanie) виселяння: а который... лист Казимира, королѧ... тыи люди, до ѡтца єго писаный покладают ѡ зметанє тых людей, ино ачколвє корол... // Казимир росказал тых людей, которыи там были ѡсѣли, зъ оноє земли змѣтити (Краків, 1538 *AS* IV, 170-171).

Пор. **ЗМѢТАТИ.**

ЗМЕТАТИ *див.* **ЗМѢТАТИ.**

ЗМЕТОВАТИ *див.* **ЗМѢТОВАТИ.**

ЗМЕТУСИТИ *дієсл. док.* (*стп.* zmiętosić), *перен. (втратити певність, знітитися)* зіщулитися, зжужмитися: Смотри(ж), што то за ро́зꙋ(м) ч҃лчїй глꙋпый, коли хо́ди(т) здоро́въ то бꙋдє(т) я́къ пта(х) по повѣтрю. Коли б҃ъ сты(и) на не́го перепꙋсти(т) што, хотѧчи єго к собѣ привести, то в'нє(т) собѣ зметꙋси(т) (XVI ст. *УЄ* № 29519, 63 зв.).

ЗМЕТОВАТИ *див.* **ЗМѢТОВАТИ.**

ЗМЕТЫВАТИ, ЗМЕТЫВАТЬ *дієсл. недок.* (*стп.* zmiatywać) (що) *(згортати)* скидати: Того толко постерегати пилнє потреба, абы могъ быть приходъ на горꙋ подъ кгонты зметывать снегъ, што зимє метелица намететъ, жєбы въ церковъ нє капало (1577 *AS* VI, 77);

перен. (кого) *(позбуватися кого-небудь)* скидати, змітати: тотъ па(н)... си(л)ныхъ и нє(з)божных' со престоловъ зметываєтъ, да на мѣстца ихъ ѡ(т) гно́ю бєрꙋчи сажа́єтъ (Острог, 1587 *См. Кл.* 15 зв.).

Див. ще **ЗМѢТОВАТИ.**

ЗМЕТЫВАТЬ *див.* **ЗМЕТЫВАТИ.**

ЗМЕШАНЄ *див.* **ЗМѢШАНЄ.**

ЗМЕШАТИ *див.* **ЗМѢШАТИ.**

ЗМЕШАТИСЯ *див.* **ЗМѢШАТИСЯ.**

ЗМЕШАТИСѦ *див.* **ЗМѢШАТИСЯ.**

ЗМЕШКАНЄ *с.* (*стп.* zmieszkanie) уповільнення, гальмування, затримка: кгды ѡн на // послꙋгꙋ нашꙋ господарьскꙋю и земскꙋю до Брѧславлѧ длѧ змєшканѧ при бꙋдованю того замкꙋ Брѧславского єздилъ, ты дей... з листꙋ своєго записного выстꙋпила и в зарꙋкꙋ попала (Вільна, 1552 *AS* VI, 131-132).

Пор. **ЗМЕШКАТИ.**

ЗМЕШКАТИ, ЗМѢШКАТИ *дієсл. док.* (*стп.* zmieszkać) **1.** *(оселитися, залишитися, перебути)* замешкати: И то была прычина твоѧ, а нє инаѧ, длѧ котороє єси на Подлѧшє был прыєхал и час там нєкоторый змєшкал (Краків, 1538 *AS* IV, 163); пан Марко... ознаймил ми час, до которого бых мел в том имению змешкати для вывоженя своего, а тое имене наменил дати служебнику своему Петру (1561 *АрхЮЗР* 8/VI, 104); За што и повторє покорнє просимъ, жєбы Ваша Милост тꙋт до нас зъєхати рачил и з нами часꙋ тєпер потрєбного змєшкати, бо намъ бєз Вашей Милости самим трꙋдно сѧ борот (Вінниця, 1569 *AS* VII, 324); Иоанъ светый тыхъ всѣхъ антихристами зоветъ, которые, бывши пер-

вѣй зъ нами въ единой церкви каѳолической хрестиянской, не змѣшкали зъ нами, але вышли зъ насъ и одъ единости отступили, и на розмаитые расколы розорвалисе (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 166); А челядь пана Лишъкина с тым быдломъ не могучи се дочекати порому, мусили тамъ змешкати в окопи через два дни и ноч едну (Житомир, 1630 *АрхЮЗР* 1/VI, 616); обачилъ єгѡ, и реклъ к҆ нем̃ѹ, Закхею поспѣшиса зыйти: сєго дна бѹвѣмъ в҆ домѹ твоємъ потрєба ми єст҆ змешкати (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 725);

тривати, продовжуватися: Нє бѹдєшъ клалъ потвары на ближнаго твоєгѡ, ани єгѡ кгвалтомъ стиснєшъ, нє змєшкає(т) праца наємника твоєгѡ оу тєбє ажь до поранкѹ (серед. XVII ст. *Хрон.* 122 зв.).

2. Забаритися, затриматися, спізнитися: Заправ҆ды ва(м) повѣдаю ижє на(д) в҆сѣмь имѣніє(м) своимь постанови(т) єго. А єсли жє речєть злыи слоуга тъ(и) в ср(д)ци своє(м) з҆меш҆кає(т) прійти господарь мои (1556-1561 *ПЄ* 104 зв.).

Див. ще **ЗМЕШКИВАТИ, ИЗМЕШКАТИ.**

ЗМЕШКИВАТИ *дієсл. недок.* (*стп.* zmieszkiwać) затримуватися: а и сам бы єси тєж с почтомъ слѹжєбников своих кѹ слѹжбє нашой был поготовѹ и єстлибы послѹги нашоє потрєба вказывала,... // ...тыбы тогож часѹ со всими кнажаты... тамъ на тоє мєстцо, гдє тобє тагнѹти роскажєт, чимъ нарихлєй конно, а збройно єхалъ..., ни ѡдного дна, ани годины нє змєшкиваючи (Краків, 1539 *AS* IV, 202-203).

Див. ще **ЗМЕШКАТИ.**

ЗМЕЯ *див.* **ЗМИЯ.**

ЗМЕА *див.* **ЗМИЯ.**

ЗМИЄВИНА *ж.* Шкіра змії: exuvia(e), arum, змиєвина, кожа змиєва (1642 *ЛС* 192).

ЗМИЄВНИКЪ *ч.* Назва рослини (Ophioglossum L.) вужачка: ophiusa, змиєвникъ трава (1642 *ЛС* 292).

ЗМИЄВЪ *див.* **ЗМИЄВЫЙ.**

ЗМИЄВЫЙ, ЗМЇЄВЫЙ, ЗМЇЄВИЙ, ЗМИЄВЪ *прикм. (властивий змії; належний змії)* змієвий, змійовий, зміїний: прото готѹйса... і ѹзрышь во снѣ з бого(м) вєсєліє ѹ поставѣ змїєвой (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 69 зв.); Вѣръ, панянъко, не естемъ я змиева рода, Але естемъ Архаггл҃ъ, з нб҃а воевода (I пол. XVII ст. *Рєз.* 180); exuvia(e), arum, змиєвина, кожа змиєва (1642 *ЛС* 192);

перен. (підступний, ворожий) зміїний: Головнѣ(и)ши(х) єрєтикѡ(в)... Кири(л) ст҃ы(и) потлѹ(м)лає(т), которіи злє вѣрѹю(т) ѡ сн҃ѹ б҃жо(м)... Дрѹги(х) потлѹ(м)лає(т) лютѣ(и)ши(х)... тѹю єрєсь называєтъ змиєвою иною ново проник҆лою главою (Вільна, 1596 *З. Каз.* 85 зв.); наоучаєть и тєбє днє(с) х҃с хр(с)тїанинє послѣдѹй ємоу ѡ(т) правого ср(д)ца, ѡставивши всѣ нискости сєго свѣта... зо всѣмъ народом҆ змїєвы(м) (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 172); прєто оувєсєла(и)тє нимъ дѹшѣ вашѣ, на пѹти вѣка сєгѡ, якѡ грономъ вина, ѡбѣтницєю бо(з)кою,... покидайтє смѹтнѹю пѹстыню з родомъ змїєвимъ, силъ дѣмѡнскихъ (Чернігів, 1646 *Перло* 168).

Див. ще **ЗМИИНЫЙ.**

ЗМИЄНОСЕЦЪ *ч.* Тигрова змія: serpentiger, змиєносєцъ (1642 *ЛС* 370).

ЗМИЄЦЪ[1] *ч.* (Thymus Serpyllum, L.) чебрець: serpulla, змиєцъ (1642 *ЛС* 370).

ЗМИЄЦЪ[2] *ч.* (Artemisia dracynculus, L.) *(різновид полину)* дракункул: dracunculus, змиєцъ трава (1642 *ЛС* 171).

ЗМИЖИ *див.* **ЗМЕЖИ.**

ЗМИИНЫЙ, ЗМЕИНЫЙ *прикм.* **1.** *(який стосується змії; належний їй)* зміїний: от каменя змеиных головъ грошей шестъ (Вільна, 1568-1573 *ПККДА* II, дод. 560); видє(л) є(с)ми з у(ст) змєины(х)... три духи нєчи(с)ты(х) выходачи(х) (XVI ст. *КАЗ* 641); А што слы(ш)но ѡ (м)нѣ и(ж) мѣваю ро(з)мовѹ и(з) ипатиє(м) и писана до сєбє посылаємо абы... до покою

це(р)ко(в)ного при(и)ти... мѣваючи ча(с)тѹю ро(з)мовѹ зо всѧкими проти(в)ными лю(д)ми не де(р)жачи стороны и(х) але ѡвечи(м) незлобие(м) и мѹ(д)ро(с)тю змииною и цѣло(с)тю голѹби(н)ною я(к) х҃с наѹчи(л) по(с)тѹпѹючи (Львів, 1599 *ЦДІА Лен.* 823, 3, 67, 6).

2. *Перен.* Злий, підступний, ворожий: родъ бо жѣньскии... пере(ж) ѡсоуженъ бы(л) в раи, прельщѣния ради змииного (1489 *Чет.* 326 зв.); Лихоимцев грабитель вълчей натуры, указуючихся въ [о]вечей покори. Хитрых и лукавых значно выражает, змииного роду пророк называет (к. XVI ст. *Укр. п.* 71).

3. *(який стосується назви рослини)* зміїний: кровь змеина єсть сокъ из древа теку(щ) тѣ(м) имене(м) названо (XVI ст. *Травн.* 420); **змииный ядъ** – назва рослини: оба волъхва со травою змиины(м) ядомъ... дали ст҃омѹ никитє испити в чаши (1489 *Чет.* 34 зв.).

4. *У складі вл. н.*: **змеиный боръ** *див.* **БОРЪ.** *Див. ще* **ЗМИЄВЫЙ.**

ЗМИЙ, ЗМІЙ, ЗМЇЙ, ЗМЫЙ, ЗМѢЙ *ч.* **1.** *(плазун)* змій, змія: бы(с) тѹ близь манастырѧ того кладязь великъ глѹбокъ... живѧхѹ в немъ. аспиды и е́хидны, змиєвє и скоропии (1489 *Чет.* 4); нижей за́сь позрѣв҆ши; ѡбачилъ змїа великого, з҆ роздертою на него па́щекою (поч. XVII ст. *Пчела* 7 зв.); Змій: Оу́жъ, га́дина, змї́ѧ, змі́й, зе́мный смо́къ, мо́рскі́й смо́къ (1627 *ЛБ* 39); Бѹде то шата́нъ... пока́зоватисѧ розмайте; пред҆ мно́гими на́рωды, и змїе́мъ, и лво́мъ, и пардѹсомъ, по́неже пога́не мѣли; змїевъ, лвώвъ, и па́рдѹсωвъ за бωгѝ свωѝ (Чернігів, 1646 *Перло* 136 зв.); Ре́клъ те́ды г(с҃)дь до него: што е́сть, што держѝшъ въ рѹцѣ твое́й, не по́сохъ ли; кѝнь єгω на зе́млю. коли покѝнѹлъ ѡборотѝлсѧ змїе́мъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 81 зв.);

(водяний змій) змій: natrix, зми(й), плавате(л)ница (1627 *ЛС* 278);

(африканський вуж, який з дерев кидається на здобич) змій: iaculus, стрѣлецъ, зми(й) (1642 *ЛС* 223);

(африканський вуж, який живе в піску) змій: ammodytes, зми(й) пе(с)тры(й) (1642 *ЛС* 80);

(деревна ящірка деяких тропічних країн, яка може літати) змій: python, зми(й), драко(н), вражбить (1642 *ЛС* 340);

(вуж) змій: draco, змы(й) (1642 *ЛС* 171).

2. *(про скульптуру)* змій: цр҃ъ кге(р), звыклъ бы(л) прѣло которое на чолѣ змїа в҆ индии сѧ знахо́дитъ, на палца(х) носити (поч. XVII ст. *Проп. р.* 163 зв); И ре́клъ г(с҃)дь до не(го) оучини змї́ѧ мѣдѧнагω а вы́ставь єгω на зна́къ, кото́ры(и) оукѹшо́ный пойзрѝтъ на негω жѝвъ бѹдетъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 140 зв.).

3. *(міфічна тварина)* змій, василіск: Васілі́ск҆: Змі́й взроко́(м) ѹбива́ючі(и), царі́ско (1627 *ЛБ* 191).

4. *(біблійний образ диявола)* змій: Єсли тобѣ инокъ ω свое(м) каптѹрѣ, или страшилѣ клобѹцѣ ска́зовати на́чне(т); пра́гнѹчи тебе по любви хртїа(н)ской бра(т)ско(и) в то(т) клобѹк҆, ѡболочи,... ты тое ω(т) инока слы́шавъши я(к) ω(т) змїѧ бѣжиши (п. 1596 *Виш. Кн.* 246 зв.); скине(н) є(ст) смо(к) велики(и) змѣ(и) ωны(и) стародавны(и) которы(и) є(ст) зва(н) диѧво(л) (XVI ст. *КАЗ* 629); Даю́тъ и бώты на ноги ихъ, абы могли беспе́чне настѹпа́ти на ядовѝтого змїѧ дїавола (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 33); Змі́й велѝкїй ω(т)стѹпникъ: Адъ роз(з)ѣвлѧ́ючїй пащѐкѹ свою: Кнѧ́зь о́бласти те́мностей, ма́ючи сме́ртнѹю мо́цъ (Львів, 1642 *Час. Слово* 267 зв.); Пеликане мо́и Нб(с)ныи: прест҃ѣйшїи; мл(с)тю бозкою роспале́нный; якω вѝдѣлесь мѧ оу провѣдѣнїю твое́мъ бо(з)комъ, ω(т) змїѧ пеке́лногω; ядомъ грѣхо́вни(м) на(д)хне(н)но(г): и сме́ртю вѣчною оуморе́нногω (Чернігів, 1646 *Перло* 99).

5. *Перен. (про підступну, хитру людину)* змій, змія: А меновитє жебы в҃м оного змїа ра́иского и лѝса хѝтрого, о кото́рогомъ пре(д) в҃м мо́ви(л), стеречи(с) ра́чиль, і о немъ про́мыслъ пѝлный в животѣ свое́мъ чинѝлъ,

абы непріа́тель цр҇ко́вный ро́га не̑ подносилъ, і въ ямꙋ впа́лъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 18).

6. *(головний убір, головна пов'язка, хустина)* змій: mitella, mitryla, ми(т)рица, тканица, зми(й) (1642 *ЛС* 270).

◇ **змий камень** – аспідний сланець, аспід: hypnale, аспидъ, зми(й) каме̑(н) (1642 *ЛС* 222); **летащий змій** – крилатий змій, дракон: драконитиде̑съ по латы(н)ски... то(т) каме̑(н) выимае̑(м) и(з) главы ле̑тащи(х) змїе̑въ (XVI ст. *Травн.* 509).

Див. ще **ЗМІЯ.**

ЗМИЙКА *ж. (малий, молодий вуж)* змійка: anguiculus, зми(й)ка (1642 *ЛС* 83).

ЗМИЙНИКЪ *ч.* **1.** *(коштовний мінерал)* шляхетний камінь: draconites, зми(й)никъ каме̑(н) (1642 *ЛС* 171).

2. Назва рослини: iaron, зми(й)никъ трава (1642 *ЛС* 223).

ЗМИЛОВАНЄ, ЗМИЛОВАНЬЄ, ЗМИЛОВАНА *с.* (*стп.* zmiłowanie) змилування, милосердя: те̑ды маю... скромъне заховать и добродѣйство пана Каспорово еще въ змилованью его надо мною выславлять (Луцьк, 1582 *АрхЮЗР* 8/III, 335); Ѡжидаємѡ змилованьа бг҇а все̑де̑ржите̑ла, просачи его, абы на(м) того кр(с)та ослабилъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 214); Прото кли́че̑ и просить // ѿ змилована до ст҇ы(х), абы и(х) ѡхолоди́ли (XVI ст. *УЄ* № 29519, 125 зв.-126); ѿни нѣякь не́ хо́тѣли ни́ в че̑(м) жа(д)на́го зми́лована вка́зати (Смотрич, II пол. XVI ст. *Проп. Д.* 15); таковую... любовъ маемо... заховати противко правовѣръным, але и противко каждому, без бракованя особы, и над неприятелми своими змиловане а милосердіе показуючи, и зычити им всего доброго (Вільна, 1600 *Катех.* 78); ꙋмиле́нный: ꙋми́лный, змилова(н)а, а́бо милосе́рдїа го́дный 1627 *ЛБ* 139);

(відпущення гріхів) помилування: тую пꙋсто(в)щинꙋ сѣливано(в)щинꙋ придали єсмо монастырю ст҇го арха(н)гела миха(и)ла золотовѣрхо(г) в Киевѣ... и мы хоти(м) кꙋ его мл(с)ти в то(м) да(т)кꙋ на(ш)у причинꙋ мѣти абы є(г) мл(с)ть рачи(л) своє змилова(н)є вдела(т)и (Київ, 1540 *ЦНБ* ДА/П-216 № 37).

Див. ще **ЗМИЛОВАНЄСА.**

ЗМИЛОВАНЄСА, ЗМИЛОВАНЬЄСА *с.* (*стп.* zmiłowanie się) те саме, що **змилованє**: положи́листе вы ча(с) змилова́нача панского и ве̑длоу́гъ во́лѣ своєи поста́вили єсте ємоу дн҇ь (поч. XVII ст. *Проп. р.* 158 зв.); Състрада́нїє, съболе̑знова́нїє, оущедре́нїє: Зми-лова́ньє са, злитова(н)є, згóда в҆ памѣтносте̑(х), згóда звáзо(к) и прирожѣ(н)є, ꙋжале̑(н)е̑са (1627 *ЛБ* 129); Сі́ю за́сь Н(д)лю всѣхъ на́ших҆ спра́въ коне́цъ, и само́гѡ тогѡ свѣта, в҆ масопꙋстно(и) постанови́ли, гамꙋючи, и стиска́ючи ро́ско(ш),... та(к)же в҆зыва́ючи на(с) до спо(л)те̑рпе̑(н)а и змилова(н)аса на(д) бли́(ж)ними на́шими (1627 *Тр.* 57).

Пор. **ЗМИЛОВАТИСА.**

ЗМИЛОВАНЬЄ *див.* **ЗМИЛОВАНЄ.**

ЗМИЛОВАНЬЄСА *див.* **ЗМИЛОВАНЄСА.**

ЗМИЛОВАНА *див.* **ЗМИЛОВАНЄ.**

ЗМИЛОВАТИСЕ *див.* **ЗМИЛОВАТИСЯ.**

ЗМИЛОВАТИСЯ, ЗМИЛОВАТИСА, ЗМИЛОВАТИСЕ, ЗМЇЛОВАТИСА, ЗЬМИЛОВАТИСА *дієсл. док.* (над ким, над чим, кого, о чім і без додатка) *(виявити милість, співчуття до когось, пожаліти кого-небудь)* змилуватися, змилосердитися (над ким): змилова(в) же̑ са г(с)днь на(д) слоугою ты(м) поустиль его и дольгь ѡ(т)поустиль ємоу (1556-1561 *ПЄ* 81 зв.); Ѡна пришє(д)ши в҆клониласа мо́вачи г҇и зми́лоуиса на(д) мною (Львів, 1585 *УЄ* № 5, 259, на полях); а овунъ упавъ долу упередъ пана своего и моливъ его, што бы потерпѣвъ: заплачу, мовитъ, усе; а овунъ ся змиловавъ слугы своего, и выдслободивъ его, и довгъ ему выдпустивъ

увесь (XVI ст. *НЄ* 121); ты г҃и єсли що може(ш) помози ємꙋ и зьмилꙋйсѧ на(д) нимь (XVI ст. *УЄ* № 31, 29 зв.); змїлоуй сѧ надо мною г(с)ди... абовѣмь до(ч)ка моѧ ве(л)ми є(ст) прєнагабана ѡ(т) дх҃а неч(с)таго (Там же, 186); Агг҃ли на(д) илїєю змѝловавшисѧ пристоупѝли до нєго // и потѣшивши пр(о)рка хлѣбъ и вóдꙋ на пока(р)мъ тєлéсны(и) принєсли (поч. XVII ст. *Проп. р.* 182-182 зв.); ѽко(м) лáскавы(м) на ни(х) смотри, и змѝлꙋйсѧ на(д) слєзáми вдовѝн'ными (Острог, 1614 *Тест.* 158); змилуйтеся о свободѣ зневоленыхъ братьи нашыхъ и церквей православныхъ... // ...по всемъ королевствѣ подъ королемъ Польскимъ (Київ, п. 1621 *АСД* I, 265-266); Змѝлꙋйтєсѧ вы котóрыи єщє єстéстє нá свѣтѣ, на котóро(м) мóжєтє мл(с)рдїѧ достꙋпѝти (Київ, 1625 *Коп. Ом.* 158); студенъты... Михала... побитого на улицу... // ...выкинули, над которымъ, ижъ южъ не тылко ити, але и рушитисе не моглъ, ажъ люде християнъскии змиловавъшисе, вложивъши в коцъ, до манастыра принесли (Луцьк, 1627 *АрхЮЗР* 1/VI, 590-591); тáмъ жє оузрѣла плєтанкꙋ мєжи рогозомъ, послáла однꙋ з слꙋжéбницъ своѝхъ, и принєсéнꙋю ѡ(т)ворѝвши, а видачи в нéй дитáтко плáчꙋчоє, змѝловавшисѧ над' нимъ рєкла: з дѣтокъ то єврé(и)скихъ єсть тóтъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 79 зв.); Долговъ иншы(х) повѣдилъ не маю..., зачы(м) Гдъ Бгъ змилуе(т)ся на(д) дшею моєю (Холм, 1648 *Тест. Ст.* 471).

Див. ще **ЗМИЛОВОВАТИСѦ**.

ЗМИЛОВАТИСѦ *див.* **ЗМИЛОВАТИСЯ.**

ЗМИЛОВОВАТИСѦ *дієсл. недок.* (над ким) *(виявляти милість, співчуття до когонебудь)* змилосерджуватися, змилостивлюватися: Състрáждꙋ [комꙋ]: Злѣтóвꙋюсѧ, оужалѧ́юсѧ, змилóвꙋюсѧ [над кѝмъ] (1627 *ЛБ* 129).

Див. ще **ЗМИЛОВАТИСЯ.**

ЗМИНИТИСЕ *див.* **ЗМѢНИТИСЯ.**

ЗМИНАТИ *див.* **ЗМѢНАТИ.**

ЗМИРИТИ *див.* **ЗМѢРИТИ**[1].

ЗМИРНА, СМИРНА *ж.* **1.** Миро: мєрро по ла(т)нски, смéрна или аханьтоусъ по грєчєски... а по рꙋ(с) смѝрна... єсть нѣкаа гоума, тєкоущїа и(з) дрєва (XVI ст. *Травн.* 306); [А] заты(м) пришє(д)ши Іѡсифь съ Никодимо(м) коу тѣлоу ст҃омоу, поч(с)тнѣ оуклонили сѧ... почали з'нимати тѣло Іс҃ово съ кр(с)та,... [А] из'нᲀвши, ѡбьвиноули ч(с)ты(м) простирало(м), напоустив'ши змир'ною и ал'лоє(м), дорогими мас'тами (XVI ст. *УЄ Трост.* 80); Алоесъ спулъ и змирну ти офѣрую (Львів, 1630 *Траг. п.* 170); А никѡдѝм' принѣсъ мáсти дорѡгїи, Бал'самъ, смѝрнꙋ, и алѡєсъ (Чернігів, 1646 *Перло* 92); *У порівн.*: Вѣрꙋ яко злато любовь яко ливань, покору якъ зми(р)ну к ней же есѝ позва(н) (к. XVI-поч. XVII ст. *ПДПИ* 182, 95);

перен. Аромат, пахощі: Ѿто ѧ́кѡ з' Лилїй пóлныхъ выплывáєтъ вдѧ́чнє пахнꙋчаѧ Змѝрна, такъ из' оýст' ялмꙋжника мл҃тва с(т) (Київ, 1648 *МІКСВ* 350).

2. *(тропічне дерево)* мирра: сми(р)на, єстъ нѣ́ᲀкоє(с) дéрєво в' ắрáвіи, з' котóрого зáпаш'ны(и) сóкъ тєчéтъ стáкъти называ́ємы(и) (1596 *ЛЗ* 76).

Див. ще **МИРРА.**

ЗМИРСКИЙ, ЗМИРЪСКИЙ *прикм.* *(пов'язаний із грошовою платою, податком)* мировий. ◇ **змирскаѧ куница** *див.* **КУНИЦА.**

Див. ще **ЗЪМИРНЫЙ.**

ЗМИШАТИ *див.* **ЗМѢШАТИ.**

ЗМИШЛЕНЫЙ *див.* **ЗМЫШЛЕНЫЙ.**

ЗМИЯ, ЗМИѦ, ЗМІЯ, ЗМІѦ, ЗМЇѦ, ЗМЇЯ, ЗМЇА, ЗМѢЯ, ЗМЕЯ, ЗМЕѦ *ж.* **1.** *(плазун)* змія, змій: А кгды павєлъ назбєралъ пруто(в) ви(н)ныхъ, и клалъ на ѡго(н) вырвавши ся змєя с тєпла ꙋхватилася рꙋки єго (Хорошів, 1581 *Є. Нег.* 144); Змїа варєна ї прїата прокажєнїє с тѣла згони(т) (XVI ст. *Травн.* 280); кого в'кꙋсила змїѧ, приходили до того дрéва,

і смотрачи поклонали́са, и ты(м) з'бывали смрти (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 114); anguis, змия (1642 *ЛС* 83); єжели махи́нꙋ тогѡ свѣта, зо всѣм' створе́н'єм' з' ничо́го сло́во(м) єди́ны(м) Бгъ всемогꙋ́чїй створи(л). Жєзлъ Мѡисе́овъ прє(д) фараѡ́номъ в' змїю ѡ(д)мѣни(л) (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 913); *У порівн.*: сє азь посылаю вась яко // овца посрєдѣ волковь боудѣтє моудри, яко змїа и цѣли яко голоубїє (1556-1561 *ПЄ* 49 зв.-50); тая унѣя нѣ отъ небесъ, нѣ отъ Іерусалима, нѣ отъ востока еи подано, але въ Рымѣ вылупилася, якъ змїа зъ ейца, а тутъ ядъ свой изливаєтъ всюды (бл. 1626 *Кир. Н.* 14);

перен. (про нечисту силу) нечисть, погань: Ото жь ва(м) даю моць. настоупати на змїю. и на скоропїю и на всакоую силоу вражїю и нє боудєть вамь ничого шкодовати (1556-1561 *ПЄ* 262 зв.); и за(с) дла то́го нєхорошꙋю ѡбꙋ(в) носи(т), я(ко) да бє(з)пєчнє на змїю скор'пїю, и всю силꙋ вражїю настꙋпи(т), и аспидꙋ и василискꙋ го́ловꙋ сокрꙋши(т) (п. 1596 *Виш. Кн.* 234 зв.);

гидота, огида: Такъ и лю́дє нѣкоторыє, що своими рꙋка́ми тво́ратъ, // за добродѣтєль почита́ютъ, а що оу и́ншихъ рꙋка́хъ ви́датъ, змїєю то титꙋлꙋютъ (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 945-946).

2. *(про скульптуру)* змія, змій: И увѣдалъ то царь Езекія, ижъ Жидове, недовлеючи о покрасе церковней..., промежъ вещей церковныхъ свои фикгуры вымысливаючи, и около онои змїи ставили, съ тыхъ причинъ тую змию и зъ ихъ придѣлаными образцами сокрушилъ (Супрасльський монастир, 1580 *Пис. пр. лют.* 57); Мѣданаа змиа або га́дина по́ки на зємли ле́жала ійлта(н) я́домъ и трути́зною якобы заража́ла..., алє на высо́ки(и) дроу(к) в' поу́щи євнайстєи по(д)нєсєнаа взира́ючи(м) живо(т) и здорова змїа приноси́ла, чоуда ро(з)ныє чинїла (поч. XVII ст. *Проп. р.* 231).

3. *(біблійний образ диявола)* змій: што са дотычє(т) ѡ змїю, то тоу кото́раа зради́ла ада́ма, жидо́вє ꙋче́нїи нє зо́воу(т) єго бы́ти дїаво́ло(м), є(д)но про́стою змїєю (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 4); Адамъ и Ева за грѣхъ преступленія заповѣди Божей и за невизнанье на себе грѣха (але той на невѣсту, а тая на змію складали) были зъ рая на землю вигнаны (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 821); Не азъ, Адаме, но то(и), которіи мя наоустил змїі, и сам мѣ з древа яблко спꙋстил (І пол. XVII ст. *Рез.* 169).

Див. ще **ЗМИЙ.**

ЗМИА *див.* **ЗМИЯ.**

ЗМІА *див.* **ЗМИЯ.**

ЗМІЙ *див.* **ЗМИЙ.**

ЗМІЯ *див.* **ЗМИЯ.**

ЗМЇА *див.* **ЗМИЯ.**

ЗМЇЄВИЙ *див.* **ЗМИЄВИЙ.**

ЗМЇЄВЫЙ *див.* **ЗМИЄВЫЙ.**

ЗМЇЄОБРАЗНЫЙ *прикм.* Змієподібний: ли́хи тыє змїєобра(з)ныє шєпта(л)ци, которы(м) нши єв'вы во(л)но нахила́ють оухо, пока́зꙋют' имъ сли(ч)ныє в поста(в)кахъ и слов'ка(х) яблу(ш)ка, а при ни(х) мож'ность и сла́вꙋ света того́, зачимъ ю(ж) и ада́мовє даю тса зводи́ти (Острог, 1587 *См. Кл.* 2 зв.).

ЗМЇЙ *див.* **ЗМИЙ.**

ЗМЇЛОВАТИСА *див.* **ЗМИЛОВАТИСЯ.**

ЗМЇЯ *див.* **ЗМИЯ.**

ЗМЇА *див.* **ЗМИЯ.**

ЗМОВА, ЗЪМОВА *ж.* **1.** Домовленість, угода, умова: Я кназь Василєй Михайлович Сєнкгꙋшковича ковєлский, вызнаваю...: Мѣл єсми змовꙋ з господином и братом моим...: мы взали єсмо промєжкꙋ сєбє сꙋди полюбовныи с обꙋ сторон (Вільна, 1522 *AS* III, 231); Бꙋдꙋчи в добром здоровє и в цєлом розумє,... вчинил єсми змовꙋ с кназємъ Василємъ... Ковєлскимъ (Задиби, 1536 *AS* IV, 49); Єслижбы котораа сторона // ...подлє застановєна своєго конца приймовати нє хотєла

и который ростыркъ вчинила, тогды дрѹгоє стороны сѹдьи, котораѧ змовє и ѹгодє своєй досыть ѹдєлаєть, мають там... справєдливост и сказанє наконєц вчинити (Львів, 1537 *AS* IV, 92-93); в тотъ часъ твоя милость вчинилъ съ Нами змову о мыта Наши (Краків, 1537 *PEA* I, 210); А так мы вєдлє ѡноє змовы своєй до Шайна въ снѣдалнѹю годинѹ приєхали (Ковель, 1539 *AS* IV, 182); Петръ Загоровский, маршалок господарский, вчинил зо мною зъмову и постановене под тымъ обычаемъ (Луцьк, 1569 *АрхЮЗР* 8/VI, 266); оучи(т) на(с) того при(т)ча єв(г)лскаѧ ѡ роботника(х) в винницы, которы(м) каза(л) г(с)дь в вєчо(р) вєдлоугъ змовы заплатоу дати (поч. XVII ст. *Проп. р.* 229 зв.); Срєчєнїє: Оумова, змова (1627 *ЛБ* 120); єго м(л)... слышачи таковую збоку на (з)мовє зъ стороною позваною учинєную и занєсєную протєстацию... протєстовалъ (Київ, 1643 *ДМВН* 247); учынивъшы сполную змову и раду до вышьменованого костела... неякогос Яшька дяка и инъшых своих справъцовъ,... росказавъшы инымъ, абы, штоколвекъ там знайдуть, до монастыра до них принесли (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 269).

2. Змовини, заручини: Якожъ кнѧз Роман то всє маєт пополнити под ѡбварѹнкомъ закладов господарьских,... а єстълибых я... сєє постановєнє взрѹшил, тогды маю зарѹки господарю, королю Єго Милости заплатити шєст тисєчєй копъ грошєй..., а дєвъка моѧ, панна Александра, вжє бѹдєть вольна ѡт тоє змовы (Берестя, 1558 *AS* VII, 35); ку скутечному доконченъю оное змовы нашое,... сполне зложили есмо рок венчанъю (Овруч, 1565 *АрхЮЗР* 8/III, 95); тогды поготову и пан Семашко жадное змовы заочное о сестру свою а девку жоны моей без позволеня панны чинити не мог (Луцьк, 1569 *АрхЮЗР* 8/III, 127).

Див. ще **ЗМОВЕНЄ, ЗМОВИНЫ.**

ЗМОВЕНЄ, ЗМОВЕНЪЄ, ЗМОВЬЛЕНЬЄ *с.* **1.** Домовленість: Где ж и тую девку панну Ганну передо мною на вряде ставили, которая очевисте а устне... сознала, иж не сама своволне а ни теж поневолне, одно по доброй воли своее... и за позволенемъ... приятелей своих звышпомененых и змовенемъ ихъ самых, за пана Федора Ивановича Шишку в малженство пойти зволила и пошлюбила (Володимир, 1575 *АрхЮЗР* 8/III, 289); **учинити змовьленьє** – домовитися: ту на сей часъ стати не могъ, а то учинилъ змовьленье з мѣщаны Лвовскими нового братства (Берестя, 1594 *АЗР* IV, 74).

2. Заручини: водле того змовенъя нашого тому веселю зложили, от змовеня за три годы, который рок припасти маетъ въ року... тисеча пят сотъ шестъдесят семомъ (Луцьк, 1564 *АрхЮЗР* 8/III, 48).

Див. ще **ЗМОВА, ЗМОВИНЫ.**

Пор. **ЗМОВИТИ.**

ЗМОВЕНЪЄ *див.* **ЗМОВЕНЄ.**

ЗМОВИНЫ *мн.* Змовини, заручини: Тая дѣвка моя, подлугъ опису моего, который я учинилъ при змовинах с панею тещею своею, мела была быти охрищона по вѣри матки своее и по обычаю греческого закону, за што я попал въ заруки жоне моей и паней тещи (Луцьк, 1570 *АрхЮЗР* 8/III, 19).

Див. ще **ЗМОВА, ЗМОВЕНЄ.**

ЗМОВИТИ *дієсл. док.* **1.** (з ким) Домовитися: а так мы съ сѹдами кнѧзѧ Андрѣѧ Кошєрского, с паномъ... Гѹлєвичомъ... змовили и на том єсмо застановили, иж мѣли єсмо в пѧтницѹ ѡстаточнѹю пєрєд нашими Рѹскими запѹсты до имєнѧ кнѧзѧ Ковєлского... зъєхати сѧ въ снєдалнѹю годинѹ (Ковель, 1539 *AS* IV, 182); Я, Александро... Кошерский... даю ведати..., ижъ... з воли сполное нашое,... змовил и постановилъ... з... княземъ // Чорторыскимъ, ижъ его милость... маетъ дати

дѣвку свою княжну Марину за сына моего Лва в малженство (Підліси, 1564 *АрхЮЗР* 8/III, 49-50); А такъ з ними змовивши и пришо(л) до Ха. Тоу(ж) ап(с)лы спытали єго, // где ѡнь бы(л)? А ѡнь рекь: "ин҇шею простою сте(ж)кою ємь перешо(л)" (XVI ст. *УЄ Трост.* 51-52); свѧщенни(к) сихо(в)ски(и) іѡаннъ, ла́зара сна своєго да(л) учити писати абы ѹмѣлъ скоропи(с), и ины(х) бж(с)твенны(х) наѹкъ, змо́вилъ до велико(д)не бы(ти). єму за то маєт(т) дати три(д)ца(т) гроши(и) и во(з) дро(в) или што ла(с)ка єго (Львів, 1596 *ЛСБ* 91, 4 зв.).

2. (кого) *(пообіцяти віддати заміж)* змовити: хотячи я то моцно, а не ѡтменне мети,... зарѹчил и змовил єсми тѹю внѹчкѹ мою,... в малженство кнѧзю Дмитрию Федоровичѹ Сонкгѹшковича, старосте Житомиръскомѹ (Городище, 1551 *AS* VI, 107); Я Василей Загоровский, маршалокъ его кролевское милости,... змовилъ есми и пошлюбилъ въ стадло малъженское за себе... княжну Катерину (Клевань, 1570 *АрхЮЗР* 8/III, 206); которы(и) те(р)ми(н) и(х)... м(л) не ведати для которое, причины зволокли были..., за чи(м) на и(н)ши(м) те(р)мине... помененѹю сестрѹ свою в ста(н) светобливы(и) ма(л)же(н)ски(и) за є(г) м(л) пана теѡдора тишѹ яко бы(л) змови(л) дава(л) (Житомир, 1618 *ЛНБ* 5, III 4056, 38).

3. *(сказати, промовити)* змовити: потомъ самъ реклъ: Многїи бо змовят мнѣ во ѡ́ный днь соудный. ги не оу твоє лі имя пророковалі єсмо, и не твоим лі именемъ бѣсы прогонїлі (Володимир, 1571 *УЄ Вол.* 50); "Ахъте мни, ахъте мни! Люди змовятъ же владыка попа втопилъ!" (Луцьк, 1598 *АрхЮЗР* 1/VI, 238); єслижъ розѹмѣєшъ же самомъ єдино(м) петрѣ вса црковъ бываєтъ бѹдована, штожъ змовишъ, и о иѡанѣ сну громовомъ, и о кождомъ ѡ(т) ап(с)лѡвъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 98); А с паном Красовским ся не поеднает, если змовит: "Еретик есть и отступник" (Унів, 1605 *Виш. Домн.* 193);

(що) *(молитву)* проказати, *діал.* змовити: венедикта... бѣлаѧ. то коли ѡгневаѧ немо(ч) дръжати боуде(т) възми бѣлои венеди(к)ты коре(н) или былинѹ я(ж) на(д)щеср(д)це и змо(в) .г. ѡ(ч)наши боуде(т) з(д)равь (XVI ст. *УТ* фотокоп. 3); росказано збиратисѧ до събѡрѹ до костела, пристѹпѹючи ко ѡ́лтареви... приклѧкнѹв҇ши на колѣна, змовити пѧ́ть, ѡ(т)чена(ш) (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 159 зв.).

4. (кого) *(привернути на свій бік)* принадити, збавити: а нн҃ѣ покинувши все на напа(сти) мусимо накладати, поневажъ всегда(ш)ни(и) нашъ сопоста(т) єпи(с)копъ лво(в)ски(и)... змови(л) собѣ нѣякого(с) єкза(р)ха Деѡнисїя архиепи(с)па ту(р)новского (Львів, 1593 *ЛСБ* 225).

Див. ще **ЗМОВИТИСЯ, ЗМОВЛѢТИ, ЗМОВЛЯТИСЯ.**

ЗМОВИТИСЕ *див.* **ЗМОВИТИСЯ.**

ЗМОВИТИСЯ, ЗМОВИТИСѦ, ЗМОВЫТИСѦ, ЗМОВИТИСЕ, ЗЬМОВИТИСЕ *дієсл. док.* **1.** (з ким і без додатка) *(погодити між собою якісь дії)* змовитися, домовитися: А так мы в том змовивши сѧ поспол з маткою нашою... и с порадою приѧтелей нашихъ,... просили єсмо кнѧзѧ Федора... абы Єго Милост дал нам тисѧчѹ (коп) грошей (Володимир, 1542 *AS* IV, 311); мы... змовившися всѣ весполокъ, дали есмо тое право о ставъ на сконъченье, обведши границъ (Свищів, 1553 *АрхЮЗР* 8/VI, 28); мисковая гаска... и(з) дочками свои(ми)... та(к)же и(з) зятеми своими... вызнали и(ж) ѹчинили межи собою згодѹ и(ж) ся змовили на ѡдно слово (Львів, 1595 *Юр.* 19 зв.); На кого зе(з)воля(т) братя не мається вымовляти... єстли єго братя выпѹстятъ змовившися таковы(и) ся може(т) вымовити (Перемишль, 1600 *ПВКРДА* II-1, 6).

2. (з ким) *(зробити змову, укласти таємну угоду для здійснення певної мети)* змовитися: па(н) нш҃ъ... на(м) всимъ ты(м) же кара(н)ємъ грози(л) и ино ста(р)шии нш҃и змови(в)шиса зо всими нами ω(д)носта(и)ною мы(с)лью и радою зобра(в)шиса вси на ω(д)но мє(ст)цє поготову бы(ли) яко вжє бы(ло) вно(ч) ω ко(л)ко годи(н) ꙋ дворь єсмо вломилиса и ты(х) людє(и) з вєзє(н)я выпусти(ли) (Кременець, 1563 *ЛНБ* 103, 26/Id, 1810, 20 зв.); ганъна монъто(л)товна... ꙋстꙋпила до сокаля на я(р)марокъ тамъ жє змовивъшися з жолнєромъ... которомꙋ вшитъкє сꙋмє пєнєнъдзы(и) конє(и) и цоколъвєкъ маєнътно(с)ци на тєнъ часъ моє(и) при нє(и) было ωнємꙋ дала (Луцьк, 1580 *ЖКК* I, 183); И довєлисмо ꙋ судꙋ, за котры(м) то листо(м) выправилъ собѣ ω(т) єго к(р) м(л) комисїю на на(с) змовы(в)шиса з владыкою луцки(м) (Львів, 1593 *ЛСБ* 225); И зьмови(в)шисє с тымь... Ганꙋсо(м) и тєстє(м) того Ганꙋса... робєчи поташь в лєсє(х) мои(х) закꙋпны(х) за пн҃зи моє... потає(м)нє вывозиль... и... продава(л) (Житомир, 1605 *ЦДІАК* 11, 1, 4, 37); мєнованы(и) панъ Бєлє(ц)ки(и)... маючи знаємость з Ывано(м) Водянико(м), во(и)то(м) чєръни(ц)ки(м), з которы(м) змови(в)шися и нарадивъшися добрє, по(д)даныхъ паню(и) протє(с)та(н)ти(с) з ро(з)ныхъ має(т)ностє(и)... // зо всими має(т)ностями выпровади(т) (Житомир, 1650 *ДМВН* 192-193).

3. (за кого) *(домовитися про одруження)* змовитися: его милост вымовил ся мне пилными потребами, иж там быти не мог, але жоне моей скончити и змовити се за князя Януша Четвертенского радил... панна Богдана... з волеи родителки своеи, за собе ровного, зацного, родового человека... в малженство ест змовена (Луцьк, 1569 *АрхЮЗР* 8/III, 127).

Див. ще **ЗМОВИТИ, ЗМОВЛѢТИ, ЗМОВЛЯТИСЯ.**

ЗМОВИТИСА *див.* **ЗМОВИТИСЯ.**

ЗМОВЛѢТИ *дієсл. недок.* (з ким) *(погоджувати що-небудь)* домовлятися: которы пословє кролѣ єго мл(с)ти съ наши(м) г(с)п(д)рє(м), воєводою єго мл(с)тїю змовлѣючи, дє(н) и мѣсто назнамєнꙋю(т) и запишꙋ(т) та(к) я(к) бы то наиборзо и // слꙋшно могло бы быти (Люблін, 1506 *Cost. DB* 440-441).

Див. ще **ЗМОВИТИ, ЗМОВИТИСЯ, ЗМОВЛЯТИСЯ.**

ЗМОВЛЯТИСЯ, ЗМОВЛАТИСА, ЗМОВЪЛАТИСА, ЗМОВЛАТИСЬ *дієсл. недок.* **1.** (з ким) *(погоджувати що-небудь)* домовлятися: колодєза в замъкꙋ нєтъ алє можєть быти, якожъ са староста тамошъни(и) зъ зєманы роби(т) змовълалъ (1552 *ООвр. З.* 100); Съвѣщавáюса: ꙋмовлáюса с҄ ки(м), змовлáю(с), зєзволáю с҄ кúмъ (1627 *ЛБ* 126); Съвѣщавáю: ...Оугóжꙋю кого с҄ ки(м), съгласꙋю(с), змо(в)лáюса, згажаю са с҄ кúм҄ (Там же).

2. (на що) *(укладати таємну угоду для здійснення певної мети)* змовлятися: Такъ против Христа сходятся и змовляются на забите Его Ирод, Пилат, князеве земские, архиерее и книжники, и фарисеи и вес народ (опроч немногих) кричит: "распни, распни Его" (Вільна, 1600 *Катех.* 42); трáфилосє и(ж) два рєзáнцы комóрнїи ро(з)гнѣвалиса на цр҃а и змовлáлиса на смéрть и забúтьє єго (серед. XVII ст. *Хрон.* 378 зв.).

Див. ще **ЗМОВИТИ, ЗМОВЛЯТИ, ЗМОВИТИСЯ.**

ЗМОВЛАТИСЬ *див.* **ЗМОВЛЯТИСЯ.**

ЗМОВЛАТИСА *див.* **ЗМОВЛЯТИСЯ.**

ЗМОВЪЛАТИСА *див.* **ЗМОВЛЯТИСЯ.**

ЗМОВЬЛЕНЬЄ *див.* **ЗМОВЕНЄ.**

ЗМОВЫТИСА *див.* **ЗМОВИТИСЯ.**

ЗМОГА *ж.* *(спроможність, здатність що-небудь робити)* змога: Бо єслúжє дш҃а нє бꙋдє(т) в҄прóдъ з҄готóвана на дóбрїи дѣла, вéд-

лѹг҄ змо́ги, нє дадѹтъ є́й ѣсти бара(н)ка (Вільна, 1627 *Дух. б.* 367).

Див. ще **ЗМОЖНОСТЬ.**

ЗМОГАТИ *дієсл. недок. (бути в стані, в силах що-небудь робити)* могти: Ко́лкω тобѣ Гдь Бгъ тво́й зєзволѧ́єтъ, и ты поне́сти змога́єшъ, то́лкω з нача́ткωвъ вѣчногω ѡ́ногω блаже́нства южъ заживаєшъ (Вільна, 1620 *См. Каз.* 24 зв.).

ЗМОГАТИСА, ЗМОГАТИСЕ *дієсл. недок.* **1.** *(воювати зі зброєю в руках)* змагатися, боротися, битися: Оучини́лъ те́ды бгъ дпѧ ѡ́нагω и Ави́на црѧ хананѣйскогω пред҄ сынми Іѕра́илєвыми оунижоны(м), кото́рыи, што днь сє змога́ли, а мо́цною рѹко́ю глуми́ли и авїа́на црѧ ханане́йскогω а́жь єго з҄гла́дили (серед. XVII ст. *Хрон.* 175 зв.).

2. *(чинити опір)* опиратися: Змогалисѧ и чаро́вники а́лє нє могли оучини́ть, и рєкли чаро́вники до фараѡ́на: моцъ то бжаѧ є́сть (серед. XVII ст. *Хрон.* 85).

ЗМОЖНОСТЬ *ж.* Можливість, змога: пови́ннис҄мω и мы подоби́ти сѧ Бгѹ, ве́длѹгъ змо(ж)ности силъ нашихъ (1637 *УЄ Кал.* 933).

Див. ще **ЗМОГА.**

ЗМОКНУТИ *дієсл. док. (стати мокрим)* змокнути: Што дей видечи, отец Варсануфѣй, яко укривжоный... прибег дей до мене возного, которого дей виделъ есми жалосного, ошарпаного, болотомъ уплюсканого, од головы аж до ногъ змоклого, обнажоного,... ганебне збитого, змордованого и зраненого (Луцьк, 1605 *АрхЮЗР* 1/VI, 364); Такоє нєщастя моє правило жє(м) пана Лукияна нє заста(л), а що бо(л)шая то(т) лы(ст) до Домны Єи м(л) писаны(и) коли(м) зє Львова выєха(л) змокъ и нѣ во що ся ѡбє(р)ну(л), которого и нє ѡ(т)дава(л) (Кам'янець, 1609 *ЛСБ* 433, 1).

ЗМОЛЕСТОВАНЫЙ *дієприкм. у знач. прикм. (стп.* zmolestowany) втомлений, виснажений: заты(м) вечє(р) ся зближы(л) и змолє(с)тованыє братия розєшлися з ѡ(д)ложєнямъ ѡстатнихъ справо(к) а(л)бо пѹ(н)ктовъ до бли(с)ко прышлои сєсии (Львів, 1644 *ЛСБ* 1043, 63 зв.).

ЗМОЛОТИ *дієсл. док. (перетворити у борошно)* змолоти: А до шпиталя местского Кременецкого руского по мирце жита, змоловъшы у своемъ млыне,... во вѣчъныя роды я самъ, и по мне потомки мои давати повинни будемо (Луцьк, 1630 *АрхЮЗР* 1/VI, 609).

ЗМОЛОТИТИ *дієсл. док. (відокремити зерно від колосків)* змолотити: ваша бы милость на тую зиму росказали бы тымъ писаремъ дворовъ нашихъ самимъ по тымъ дворомъ ѣхати, и, подлугъ реистровъ ихъ, въ которыхъ описаны гумнанаши, по колку сотъ бочокъ жита змолотивши спродати (Краків, 1538 *АЗР* II, 347); тыєжъ по(д)даныє... пашню всякѹю пови(н)ни жати лето дво(р)ными сохами ѹзорати могѹть попратати змолотити и ко // млынѹ кгдє кажѹть ѡ(т)вє(з)ти (Чорногород, 1578 *ПВКРДА* III, 57-58); молочу, змолотивъ (Львів, 1591 *Адел.* 160).

ЗМОЛОТНИКЪ *ч.* Молотник: ѡ(д)но(ж) мєнє за то проси(л) и падаро(к) ми да(л) абы(х) ємѹ тоє жито в гу(м)нє моє(м) поставити дозволи(л) и тєпє(р) дє(и) тоє жито змолотники є(с)ковы молотѧ(т) (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 2); застали єсмо в гу(м)нѣ змолотнико(в) которыє жито молотѧ(т) и повєдилисѧ є(с)ковыми змоло(т)никами (Там же, 3).

ЗМОЛОТЫЙ *дієприкм. у знач. прикм.* Змелений, змолотий: съмле́ны(и): З҄моло́ты(и) (1627 *ЛБ* 64).

Пор. **ЗМОЛОТИ.**

ЗМОЛОЧЕНЫЙ *дієприкм. у знач. прикм.* Змолочений: Стлаче́нный: Змоло́чєный,... сто́вчєный (1627 *ЛБ* 121).

Пор. **ЗМОЛОТИТИ.**

ЗМОРДОВАНЄ, ЗМОРДОВАНЯ, ЗМОРДОВАНЪЄ, ЗМОРДОВАНЬЄ, ЗЪМОРДОВАНЬЄ *с.* (*стп.* zmordowanie) *(мука, катування, побиття)* мордування: А потом, привезши дей мене на Волын, до йменя своего Жаскович,... у светлочку малую до везеня осадил,... гдем великого зимна,... голоду, через чотыри недел седечи, уживала, терпечи от него уставичне збитя, змордованя и наруганя (Володимир, 1567 *АрхЮЗР* 8/III, 135); исъ которого збитья и зъмо(р)дованья якобы вжє и (в) животе єє нє было (Луцьк, 1577 *ЖКК* I, 80); тыє по(д)даныє ω(т) вєликого зби(т)ѧ и (з)мо(р)дованьѧ далє(и) з нимъ ити нє могъли (1577 *ЖКК* I, 88); я с того тяжъкого болю с того света зыйти мушу от змордованя мужа своего (Луцьк, 1583 *АрхЮЗР* 8/III, 361); Та(м) жє мнє, во(з)ному, напє(р)вє(и) ωказалъ па(н) Миха(и)ло Си(н)гає(в)ски(и) зби(т)є и змо(р)дова(н)є своє (Щеніїв, 1605 *ДМВН* 63); Сава, чрє(з) ши(и): Навєрнє(н)є, нєво́лѧ, а(б) сиви́зна, а(б) змордова(н)є (1627 *ЛБ* 230); Писаны(и) Тотъ Позовъ в жалобє ѹрожоноє Єє м(л) Панєє Кристины Стравинъскоє... ω кгвалътовъны(и) Наез(д) На домъ Єє албо на дво(р) в сєлє мизинє... и знєвагѹ ωсобы єє шъляхє(ц)коє, збы(т)є змо(р)дованъє ωша(р)панъє єє (Чернігів, 1641 *ЛНБ* 5, III 4063, 177); от которых разовъ и тыранского // збитя и змордованя оденъ... осмого дня месеця марца, а другий... пятнадцятого дня... Пану Богу духа поотдавали (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 8/III, 615-616);

(вичерпання сил) утома, виснаження: нєха(и) идѹть нє борони нєха(и) идѹть кгды до змордованѧ ωбы(и)дѹть цалы(и) рынокъ вєсоло и ωхотнє до насъ вєрнѹтсѧ (к. XVI ст. *Розм.* 56); А... та(к) цѣлы(и) днҍ и ночъ хо́дѧчи по пѹсты́ни... ча́стю ω(т) змордова́нѧ доро(ж)нєго, ча́стю ω(т) голодѹ и прагнє́нѧ..., поклѧкнѹвши мо́лилисѧ... и в҃... млтвѣ скона́ли (серед. XVII ст. *Кас.* 88 зв.).

Пор. **ЗМОРДОВАТИ.**

ЗМОРДОВАННИЙ *див.* **ЗМОРДОВАНЫЙ.**

ЗМОРДОВАНЪЄ *див.* **ЗМОРДОВАНЄ.**

ЗМОРДОВАНЫЙ, ЗМОРДОВАННИЙ, ЗМОРЬДОВАННЫЙ *дієприкм.* **1.** *У знач. прикм. (скатований, збитий)* змордований: слышачи там бытъ завартого чоловека невинного, збитого и змордованого, болшей такой соромоты... церкви Божое не могучи терпити, отбилом замокъ (Володимир, 1601 *АрхЮЗР* 1/VI, 310); видєлъ помєнєнних мєщанъ и подданихъ млїєвски(х) ранєнихъ битихъ и змордованнихъ яко в протєстацїєи помєнилъ (Київ, 1646 *ЛНБ* 103, 22/Id, 2011, 1 зв.).

2. *У знач. прикм.* Змучений, втомлений: Истомлєный: Змордо́ваный, ѹфатигова́ный (1627 *ЛБ* 51); Оусѣл҃ тєды Хс... на зємли, змордо́ваномѹ своє́мѹ тѣлѹ, чині́лъ ω(т)почи́нокъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 260).

3. *У знач. ім.* Змордований, -ого: Єв(г)листа выписоує, ижє хс в прит҃чи зморьдован҃ныхь, галилєискыхь напоминаєть, абы чинили покаанїє, приводѧчи нєпло(д)ноую смоковницоу. якь тыжь жєноу, котораа лѣ(т) ӣі ко(р)чєна была, оуздоровлѣває(т) (1556-1561 *ПЄ* 279).

ЗМОРДОВАНЪЄ *див.* **ЗМОРДОВАНЄ.**

ЗМОРДОВАНЬЄ *див.* **ЗМОРДОВАНЄ.**

ЗМОРДОВАНЯ *див.* **ЗМОРДОВАНЄ.**

ЗМОРДОВАТИ *дієсл. док.* (*стп.* zmordować) **1.** (кого) *(скатувати, збити)* змордувати: па(н) Богда(н) гарасимови(ч) ни(т) видома в которы(и) обыча(и) нє маючи до нєго никоторое причины... наєхавши ѹпо(л)но(ч) на со(н)ного єго самого ро(з)би(л) зби(л) змо(р)дова(л) и зрани(л) лє(д)во живого зостави(л) (Київ, 1501 *ЦНБ* II, 21039, 1); мене дей Өедора збили, змордовали (Володимир, 1569

АрхЮЗР 1/I, 16); панъ Стєфа(н) Мєлєнє(в)ски(и)... жонȣ мою на (и)мя Пола(г)ю... киє(м) зби(л) змо(р)дова(л) (Житомир, 1605 *ЦДІАК* 11, 1, 4, 23); Насана збито, змордовано и маетность зъ дому побрано... Ярмоша збито, змордовано и сермягу знято (Житомир, 1618 *АрхЮЗР* 6/I, 391).

2. (кого) Змучити, втомити: таѧ дорога бȣркована такъ прикраѧ ижъ мя всєго змордова́ла на конѧхъ тєды поѣдємо (к. XVI ст. *Розм.* 38 зв.); поу(т) та́къ тѧ змордȣєтъ, жє лє́двє си́лъ ти ста́нє(т) на нєсє́нѧ кр(с)та (поч. XVII ст. *Проп. р.* 182); ажъ кгды... пришли есмо до маетности пана Лемешовы..., на ночълегъ, яко люде дорогою не малою змордованые,... кгды вже есмо мели выходитъ съ того села Бежова... пана Григоря Пашкевича... непристойне забилъ и замордовалъ (Житомир, 1611 *АрхЮЗР* 3/I, 176).

ЗМОРДОВАТИСЬ *див.* **ЗМОРДОВАТИСѦ.**

ЗМОРДОВАТИСѦ, ЗМОРДОВАТИСЬ *дієсл. док. (втомитися, змучитися)* змордуватися: Быль тыжь тамь и колодѧзь їаков҆ль [стоу(д)нѧ або криница] а і҃с яко то з҆ дорогы з҆мор҆довал҆(с) // и сѣль на(д) колодѧзѣмь (1556-1561 *ПЄ* 353-353 зв.); Єщє ма́єшъ ити до горы ѡли́вной, гдѣ́ сѧ та(м) змордȣєшъ, жє кровъ и во́дȣ но́вы(м) спотѣнѧ спо́собѡ(м) з҆ тѣла твоєго вы́ллаешъ (поч. XVII ст. *Проп. р.* 182); Іліа пр(о҃)ркъ кды нєзбо́жнои єлзавє́лѣ сроѓости и прєслѣдова́нѧ оуходилъ, и южъ длъго оутѣка́ючи змо́рдовавшисѧ ѡ(т)починє(т) собѣ по(д) тѣнє(м) дєрєва я́ло́вцового трохи ѡ(т)почива́ти поча(л) (Там же, 297 зв.); свѧ́т҆ ва́ших҆ нєнави́дитъ дȣша моѧ, ста́лы сѧ мнѣ тѧжарєм҆, змордова́лємъ сѧ нєсȣчи (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 1019).

ЗМОРЕНЪ *див.* **ЗМОРЕНЫЙ.**

ЗМОРЕНЫЙ, ЗМОРОНЫЙ, ЗМОРЕНЪ *дієприкм. (доведений до фізичного виснаження, стомлений)* зморений: также насъ, такъ помордованныхъ, змороныхъ голодомъ, утрапеныхъ везенемъ, тые то посланцы Боровицкого отбегли (Луцьк, 1596 *АрхЮЗР* 3/I, 140); боу́дȣчи бога́ты(м) и во́льнымъ, слоуго́ю и... на́ймито(м) нє(н)дзнымъ ста(л)сѧ... а єсли бы сѧ ѡ(т)ча́ѧлъ своє́го живота,... нє достȣпи́лъ бы того чого достȣпи́лъ. наѡста́токъ голодомъ боу́дȣчи змо́рєнъ, мѣзє(р)нѣйшȣю на(д) всѣхъ по(д)нѧ́л҆ бы см҃рть (Острог, 1607 *Лѣк.* 29); Позрѣтє на даниила ѡ(т) всѣ(х) ѡпоущєн҆ного... шє(ст) днїй южъ па́нє чєкає(т) го́лодо(м) зморе́ный ла́ски твоєй (поч. XVII ст. *Проп. р.* 157 зв.).

◇ **зморены́й сномъ** *див.* **СОНЪ.**

ЗМОРОЖЕНЫЙ *дієприкм. у знач. прикм., перен.* Стриманий, затамований, угамований: писмо ст҃оє придає(т), на моро́зѣ, жє жа(д)ны(м) способо(м) нє мѣли до́сы(т) на само(м) ср(д)ца ȣмєр҆твє́ню, а́лє тє(ж) и позвѣрхо(в)ного ч҃лка в҆зрȣшє́нѧ и запалє́нѧ прирожо́ноє, за по́водо(м) по(в)стѧ(г)ли́вости звє(р)хнєго моро́зȣ, мѣли зморо́жєноє (серед. XVII ст. *Кас.* 9).

ЗМОРОЗИТИ *дієсл. док.* Зморозити, заморозити: Агг҃лъ: ...в҆ нє(м) жє ѡгнь пали(т), а нє спалитъ, мразъ стужаєтъ, а нє зморозитъ (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 278).

ЗМОРОНЫЙ *див.* **ЗМОРЕНЫЙ.**

ЗМОРЩАТИ *дієсл. недок.* (що) *(морщити лице, робити гримасу)* зморщувати: колі́ поститєсь нє бывайтє ж я́к ліцємр҃ници тужта (!) зморщают ліца свои, а́бы показалі сєбє людєм иж посникают҆ (Володимир, 1571 *УЄ Вол.* 47).

ЗМОРЩЕНЄ *с.* Зморщування: Каа́ѳъ: Згромаже(н)є, а(б) зморщєн҆є, а(б) столчєн҆є (1627 *ЛБ* 213).

ЗМОРЩЕНЫЙ *дієприкм.* Зморщений: Вра́скавый: Змо́рщєный (1627 *ЛБ* 17); чоло теж маетъ зморщеное барзо и твар, а нус маетъ долгий и кривый, як орловый (Вавилон, 1635-1636 *АрхЮЗР* 1/VI, 710).

ЗМОРЩИТИСА *дієсл. док. (вкритися зморшками)* зморщитися: єслибы того на ко(ж)дый дéнь нє пріймовáло напава(н)ѧ, котóроє с чéрєва и с плю(ц) похóди(т), тéды бы скоýра ба(р)зо шпéтнє змо(р)щиласѧ (Острог, 1607 *Лѣк.* 62).

ЗМОРЩКА *ж. (складка на шкірі тіла)* зморшка: Врáска: Змóрщка, скóра на стáромъ тѣлѣ скóрченаа (1627 *ЛБ* 17).

ЗМОРЬДОВАННЫЙ *див.* **ЗМОРДОВАНЫЙ.**

ЗМОЦНЕНЄ, ЗМОЦЪНЕНЄ *с.* (*стп.* zmocnienie) **1.** *(утвердження)* зміцнення: оутве(р)ждéніє, змоцⸯнє(н)є (1596 *ЛЗ* 66); Памѧтаю заправды жє(м) того довóдꙋ прє(д) ты(м) оуживáлъ, алє тоєжъ частѣй мóвити, и мнѣ лацнѣй, и кꙋ змоцнéню нашємоу вáжнѣй (поч. XVII ст. *Проп. р.* 144); Собóръ повшéхный зóбраный бы́лъ вⸯ Кωнстантінопóлю, за росказáніємъ Цысáрскимъ и С҃тыхъ Патріáрхωвъ, кꙋ змоцнéню и ствєржéню Сéмого Собóра, и кꙋ збꙋрéню ново вы́никлои Латúнскои éрєси (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 222);

(підтвердження) зміцнення: Вша(к) жє судъ а(л)бо уря(д)... по усыпаню копъцовъ для ствє(р)женя и (з)моцънєня тыхъ жє грани(ц) апеляции сторонє афєктуючо(и) до суду... допустити повинєнъ єстъ (Ісаїки, 1643 *ДМВН* 255).

2. *(моральна допомога)* підтримка, підкріплення: Сéрг҃ій зáсь Патріáрхъ с҃тыи ωбразы Б҃жїєи М҃трє, а звлáща на котóрыхъ Збавúтєль мл(д)нецъ выражéный на рꙋкáхⸯ Матєрúнски(х) нóшонъ бывáєтъ: ты́и взѧвши, проходúлъ по мꙋрамⸯ мѣсцкимⸯ, ты́мⸯ вⸯпрáвдѣ змоцнє(н)є подаючи, а Вáрварωмъ протúвнымⸯ бóѧзнⸯ... и погúбелⸯ, котóрыи то нєпріáтєлѣ мáлω были на мѣсто настꙋпили, алє пóтымъ ры́хло погúнꙋли (Київ, 1627 *Тр.* 659); Хрúзма, áлбо миропомазáніє, котóроє éстъ потвєржéнⸯємъ Кр҃щéнїѧ с҃тогo, и // змоцнéнⸯємъ и оузброéнⸯємъ Крєщéногω жолнѣра Хр(с)тóвогω,... бывáло за чáсωвъ ап(с)лски(х) чєрєзъ вложéнⸯє рꙋкъ (Львів, 1646 *Зобр.* 42-42 зв.).

Див. ще **ЗМОЦНЕНИЄ.**

Пор. **ЗМОЦНИТИ.**

ЗМОЦНЕНИЄ, ЗМОЦНЕНІЄ *с.* Те саме, що **змоцненє** у 2 знач.: на крѣпко змоцнение фундаменту вѣры и будования евангельских заповѣдей учинков им Христос рече (1600-1601 *Виш. Кр. отв.* 168); А гдé дáрωвъ давáньє, котóроє зⸯ зєзволéніємъ Ѡц҃éвски(м) и Сн҃óвски(м) ставáєтⸯсѧ,... на змоцнéніє и посвѧчéніє гóдныхъ (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 245).

ЗМОЦНЕНІЄ *див.* **ЗМОЦНЕНИЄ.**

ЗМОЦНИТЕЛЬ *ч.* Ревнитель, адепт: Уважай, ижъ Христосъ поспѣшникомъ або спол-роботникомъ, и змоцнителемъ проповѣди ихъ черезъ послѣдуючіи чуда, якъ самъ одинъ найвышшій пастыръ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 422).

ЗМОЦНИТИ, ЗМОЦЪНИТИ *дієсл. док.* (*стп.* zmocnić, *стч.* zmocniti) **1.** (що) Підкріпити, підтвердити: и ωвшє(м) водлє пра(в) вышє(и) поданы(х) привилє(и) любє(л)ски(и) то змо(ц)нилъ и зава(р)лъ (Володимир, 1569 *ЖКК* II, 198); Уважътежъ то в.м. у себе: ...если годиться теперешнимъ епископомъ того зъ добрымъ сумненъемъ одъступити, што предкове ихъ постановили, (и) соборомъ вселенскимъ утвердили, прысегами змоцънили? (Вільна, 1599 *Ант.* 965); Ано што ю́жъ събóровъ повшє(х)ни(х) дéкрєтами змóцнєно, бєзⸯ выкрꙋтацⸯтва, и бєзⸯ пытáньѧ, чтúти и поважáти потрéба (Дермань, 1605 *Мел. Л.* 8); На рє(ч) нижє(и) мєновитє в томъ квитє выражонꙋю даны(и) которого во всє(м) ꙋс(т)ны(м) ωчєви(с)ты(м) и доброволънымъ Созна(н)ємъ Своимъ Ствє(р)дивъши и змо(ц)нивши Проси(л) абы Приня(т) и до кни(г) ꙋписа(н) бы(л) (Вінниця, 1623 *ЛНБ* 5, II 4058, 36); Которого [квита] подавши и во всимъ оного устнымъ очевистымъ и доброволь-

нымъ сознанемъ своимъ ствердивши и змоцнивши, просилъ, абы былъ принятъ и до книгъ уписанъ (Житомир, 1650 *ЧИОНЛ* VIII-3, 20).

2. (що) Зміцнити, укріпити: А ты Николáю нє злáкнєшъсѧ тáкъ вєли́кїй и мóцный кгрѹнтъ всєго Бо(з)ского дóмѹ нєпокалáнои вѣры нáшєи, залóжєный впє́рєдъ ѡ(т) сáмого Б҃а, потóмъ ѡ(т) тáкъ мнóгихъ и тáкъ вєли́кихъ и зáцны(х) С҃ты(х) Ѿ(т)цо(в) зложєный и змóцнєный, штѹрмами софізмáцкими... збѹрити и ѡбали́ти си́лѹючисѧ (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 202); Тáя Вѣра вєсъ свѣтъ змоцни́ла (Київ, 1637 *УЄ* Кал. 82); Бáрзо в҄ кѹнштах Марсóвыхъ, мóжнє сѹтъ клєйнóты Котры(х) собѣ набыли Прóдкѡвъ твоихъ цнóты... Кр҃(с)тóмъ с҃тымъ сѹт҄ змоцнє́ны (Львів, 1642 *Бут.* 1 зв.).

Див. ще **ЗМОЦНИТИСЯ, ЗМОЦНЯТИ, ЗМОЦНЯТИСЯ.**

ЗМОЦНИТИСЬ *див.* **ЗМОЦНИТИСЯ.**

ЗМОЦНИТИСЯ, ЗМОЦНИТИСѦ, ЗМОЦНЫТИСѦ, ЗМОЦНИТИСЬ, ЗЪМОЦНИТИСЯ *дієсл. док.* (*стп.* zmocnić się) **1.** *(набратися сили, стати міцнішим)* зміцнитися, зміцніти: и скочи(в)ши на ни(х) ч҃лвкъ то(и) в которо(м) бы(л) ду(х) злы(и) и(з)мо(г)ши и(х) змо(ц)ни(л)сѧ и(м) так и(ж) наги и поранєны ѹтєкали з дому ѡного (II пол. XVI ст. *КА* 103); пєчєнѣговє... кгды ся змо(ц)нили а ѡбачили и з нєволѣ ся рѹсако(м) виломили коза(ц)ство(м), живно(с)ти шѹкали (1582 *Кр. Стр.* 65 зв.); И тáкъ почáлъ Палємо(н) ли́ба, ѿныхъ Нáродѡвъ приводи́ти до дѡ́брых҄ ѡбычає(в), а змоцни́вшисѧ на ѿномъ мѣсцѹ, розмнóжилъ и ро(з)ши́ривъ Грани́цѣ свѡи (Чернігів, 1646 *Перло* 3 зв. ненум.);

(в кому і без додатка) *(дістати підтримку)* зміцнитися (ким і без додатка): того врядъника моего... и иншихъ сторожовъ, которые зъ ними того двора... пильновали, зъмоцнивъшися, кгвальтовне оныхъ всѣхъ зъ двора прочъ выгналъ (Луцьк, 1591 *АрхЮЗР* 1/I, 316); съ тыми помочниками и людми своими белые головы, мужатки // и девки уцтивые кгвалтилъ, а, змоцнившись въ тыхъ людехъ свовольныхъ и въ стрелбе военной, яко одинъ неприятелъ поганский наступовалъ на здорове и мене самого (Житомир, 1611 *АрхЮЗР* 3/I, 155-156).

2. (чим) Зміцнитися, укріпитися: а тыи котóрыи были в҄нѹтръ мѣста, и войнѹ протúвъ нєпрїáтєлємъ точи́ли, гды ѡбáчили, жє нєпрїáтєлѣ въ мóри поги́нѹли, зáразъ Боскою си́лою змоцни́вшисѧ, и Пр҃ч(с)тои Д҃вы Б҃цы мóц҄ю ѡгорóжєны зостáвши, брáмы мѣсцкїи ѡдомкнѹли, и крычачи,... на нєпрїáтєлѣ выбѣгáли (Київ, 1627 *Тр.* 662);

(поширитися, запанувати) зміцнитися: Та(к)жє ѡ справахъ ц҃рковны(х) ѡбмышлѧти ѡ школа(х) ѡ наѹка(х) шпиталє(х)... во всѣ(х) па(н)ствахъ єго ко҃(р) мл҃(с)ти и и(м) далє(м) ты(м) абы сѧ всяки(и) ря(д) вєздє ѹстановы(л) змоцни(л) и ѹтвє(р)ди(л) (Берестя, 1590 *ЛСБ* 141); л҄жéю прикрылис҄мѡсѧ; лѡ(ж), а нєпрáвда, змоцни́лысѧ на зємли́ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 271).

Див. ще **ЗМОЦНИТИ, ЗМОЦНЯТИ, ЗМОЦНЯТИСЯ.**

ЗМОЦНИТИСѦ *див.* **ЗМОЦНИТИСЯ.**

ЗМОЦНЫТИСѦ *див.* **ЗМОЦНИТИСЯ.**

ЗМОЦНЯТИ, ЗМОЦНѦТИ *дієсл. недок.* (*стп.* zmacniać) **1.** (що) *(укріплювати, робити стійкішим)* зміцнювати: Патри́кїй мѹры мѣсцкїи змоцнѧ́л҄, и всє и́лє прислѹшало на воє́ннѹю потрє́бѹ приспособѧ́л҄ (Київ, 1627 *Тр.* 659).

2. (що) Скріплювати, підтверджувати: мы миха(и)ло... митрополитъ києвъски(и)... ѹглянѹвши єсьмо ѹ привилє(и) ѡ(т) єго свєтѣ(и)шоє мл҃(сти) наданы(и) на манасты(р) свєтого ѡнохрєя... то(т) привилє(и) во въсє(м) си(м) листо(м) наши(м) змо(ц)няє(м) (Новогородок, 1590 *ЛСБ* 137); Которыи правды и не знаютъ и учитися не зезволя-

ютъ, але, фалшивыми опѣніями оплутаны, тое теперъ чинятъ, што первѣй строили въ Маркелю, то есть зъ тыми, которыи имъ правду ознаимуютъ, пречатъ и самими собою ересь (Аріанскую) змоцняютъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 506); То(т) вє(с) вы(ш)ѡпи́саный Поръдо(к), Поко(р)но(ст) на́ша в дхѹ сто(м) поставови(в)ши (!) змоцнѧє(м) и ствє(р)жає(м) (бл. 1623 *ПВКРДА* I-1, 52); ѹтвєрж(д)а́ю: Змоцнѧ́ю, твє́рдо чиню́, ствєржа́ю (1627 *ЛБ* 141);

(чого) *(надавати ваги)* зміцнювати (що): Кото́рого Собо́рѹ... Па́пѣжъ Ри́мскій здо́билъ и змоцнѧ́лъ прє(з) Пасха́сїа и Лики́сїа и Вонифа́тїа, освѧ́чоныхъ намѣстникѡвъ свои(х) (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 218).

3. (кого) *(морально підтримувати)* зміцнювати: А вѣдаю до́брє жє вѣрныхъ и власны(х) сновъ црковны(х) змоцнѧєтъ, а проти́вны(х) гризє(т), и тоє моє ѡбража́єтъ ка́занѧ, а найбарзѣй нєпрїа́тєлєй вѣры, которїє дхови стомоу єднои хвалы з ѡ(т)цє(м) и з сно(м) нє признава́ю(т) (поч. XVII ст. *Проп. р.* 140 зв.); игѹмє(н)... має(т)... промышляти..., якъ малодѹшныхъ и хвѣючи(х)ся змоцняти, я(к) боязливы(м) ср(д)ца додавати (Луцьк, 1624 *ПВКРДА* I-1, 69); а што́ єстъ цє́ль на то́мъ мѣстцѹ жє́бы звитѧзство на́дъ нє́прїѧтєльми внѹтрными и позвѣрхо́вными дарова́ти и на́съ проти́вко имъ оузброѧ́ти, змоцнѧ́ти, и посилѧ́ти ра́чилъ (Київ, 1625 *МІКСВ* 131); ѡ́нъ вси тыи припа(д)ки тєрпли́вє зно́сѧчи, доскона́лою вѣрою сєбє змоцнѧ(л) (Вільна, 1627 *Дух. б.* 80); працѹючимъ помага́єтъ, ро(з)сла́блєн'ныхъ змоцнѧ́єтъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 745).

Див. ще **ЗМОЦНИТИ, ЗМОЦНИТИСЯ.**

ЗМОЦНЯТИСЬ *див.* **ЗМОЦНЯТИСЯ.**

ЗМОЦНЯТИСЯ, ЗМОЦНАТИСА, ЗМОЦНЯТИСЬ *дієсл. недок.* (*стп.* zmacniać się) *(утверджуватися, набиратися сили)* зміцнюватися: братие, змоцняйтес о Господеви и в силе моцы Его; облецѣтеся в зуполную зброю Божую, быстє мѣли стати противко засадкам бисовскимъ (Вільна, 1600 *Катех.* 80); Поневажъ наша католицкая вѣра, ведлугъ Павла апостола,... змоцняется... роститъ и помножается и никгды не уставаетъ, чому-жъ вы... отъ оное утекаете и гордите и вшелякимъ способомъ противитеся? (1603 *Пит.* 4); А вы змоцнѧ́йтєсѧ, и ѡ(т) правды грани́цъ, в котóрыхъ стоитє, нє оуклонѧ́йтєсѧ (Київ, 1620-1621 *МІКСВ* 32); ѡтроча́тко росло и змоцнѧлосѧ дхомъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 917); Чѹйтє, стóйтє в вѣрѣ, мѹ(ж)нѡ собѣ почина́йтє и змоцнѧ́йтєсѧ, томѹ проти́вная є(ст) бо́ѧзнь нєзбо́жны(х) (Львів, 1646 *Зобр.* 30 зв.); тылко ты змоцнѧ́йсѧ, а мѹжнє собѣ почина́й (серед. XVII ст. *Хрон.* 160).

Див. ще **ЗМОЦНИТИ, ЗМОЦНИТИСЯ, ЗМОЦНЯТИ.**

ЗМОЦНАТИ *див.* **ЗМОЦНЯТИ.**

ЗМОЦНАТИСА *див.* **ЗМОЦНЯТИСЯ.**

ЗМОЦОВАТИ *дієсл. док.* (*стп.* zmocować) (кого) виснажити, знесилити: а многїи ты(ж) соу(т) которїи бы рады оумєрєти в нємочи своюй, или бѣдоу свою показати к(д)ы ю(ж) єго змоцоуєть (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 128 зв.).

ЗМОЦЪНЕНЄ *див.* **ЗМОЦНЕНЄ.**

ЗМОЦЪНИТИ *див.* **ЗМОЦНИТИ.**

ЗМОЧИ[1] *дієсл. док. (бути спроможним що-небудь зробити)* змогти, здужати: но ѹбо того нє достигнєтє, на што ѹсади́лисѧ є́стє, и́сти(н)ны лжє́ю прєборoти нє зможєтє и сами исчє(з)нєтє и погибнєтє, а исти(н)на живєтъ, и жити бѹдє(т) вовѣки (1598 *Виш. Кн.* 281); Тре́ба тє́ды было тоую сла́вѹ ѡ(т)дали́ти а́бы тѣло тръпѣти змогло было (поч. XVII ст. *Проп. р.* 269); Мощи́: Здѹжати, змочи́ (1627 *ЛБ* 65); Потѹжныѣ прєложо́ныѣ запалчи́вы сѹт, вина прєтѡ нєха́й нє п'ют, жєбы нє забы́ли // прємѹдрости, и справє́дли́вє сѹди́ти хѹды́х нє змо́гѹтъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 95-96); Потыка́ймосѧ ра́чєй мѹжєствє́нно,

абысмω нечистыи бѣсы звитѧжили: єслибо-вѣмъ страхъ Бж҃ій хова́ємо в҆ се́рдца(х) на́-шы(х), и́ роспамѧтыва́нѧ ѿ сме́рти в҆ дꙋши ѡбноси́ти бꙋдем҆: бы те(ж) и всѣ бѣсы на на́съ зброй́нє боіова́ли, жа́дны(м) спо́собо(м) шко́дити на́мъ нє змогꙋтъ (Львів, 1642 *Час. Слово* 278 зв.); єсли бы нє змогла офе́ровать бара́нка возме́тъ па́рꙋ синого́рлицъ, або двóє голꙋбѧ́тъ, одно на всєсожже́ніє, а дрꙋгоє за грѣ(х) (серед. XVII ст. *Хрон.* 119 зв.).

Див. ще **ИЗМОЧИ[1].**

ЗМОЧИ[2] *дієсл. док.* (кого) *(знесилити)* змогти: скоро дей мя уколото у горло, власне яко оса укусила, и зараз зашастѣло, из светлицы бегучи, которого м дей угонити не мог, бо была дей мене рана змогла (Луцьк, 1583 *АрхЮЗР* 8/III, 373).

Див. ще **ИЗМОЧИ[2].**

ЗМОЧИСѦ *дієсл. док.* Виснажитися, ослабнути: нєха́й сѧ присмо́тритъ... я́къ мнѿ-гіє... проти́въ хоро́бѣ до́лгой // и сро́кгой, спро́стати, а єсли и оумє(р)ли, нє дш҃а ихъ оуста́ла ω(т) хоро́бы, а́лє тѣло змогло́сѧ (Острог, 1607 *Лѣк.* 40-41);

(позбутися кінетичної енергії) втратити силу: и повєди(л) и(ж) то є(г) з ру(ч)ницы пострєлено тою(ж) кулєю которою и пн҃а єго и длѧ то(г) дє(и) жє сѧ кулѧ змо(г)ла глубоко в мєнє нє по(ш)ла (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 29).

ЗМОЧИТИ *дієсл. док.* (що) *(зробити мокрим, вологим)* змочити: и та(к) сѧ до(л)го мордова(л) жє по в(с)ѣ(м) тѣлѣ запоти(в)-шисѧ, нє ти(л)ко ωдѣніє всє своє алє и ωны(и) ка́мє(нь) пото(м) змочи(л) (серед. XVII ст. *Кас.* 49); росо́ю нб(с)ною тѣло єгω змочо́но было (серед. XVII ст. *Хрон.* 365).

ЗМОЩНИТИ *дієсл. док.* (кого на кого) *(надати могутності, сили)* зміцнити: Єги́пт-скои нєво́лѣ ты ωсвободи́лєсь Изра́илѧ: Двд҃а на враги змощни́лєсь (1625 *МІКСВ* 133).

ЗМРОКЪ *ч.* (*стп.* zmrok) помутніння, потьмяніння. ◇ **змрокъ очій** *див.* **ОКО.**

ЗМУРОВАНЄ *с.* (*стп.* zmurowanie) змурування, вимурування: ω(д) завѣшєнѧ двє-рѣ(и) на(д) дрꙋка(р)нєю и змꙋрованѧ пѧ(ц)-ка мꙋлѧ(р)чыкꙋ(м) fr. 26 (Львів, 1635 *ЛСБ* 1054, 16 зв.).

Пор. **ЗМУРОВАТИ.**

ЗМУРОВАТИ, ЗМУРОВАТЬ *дієсл. док.* (*стп.* zmurować) (що) змурувати, вимурувати: сємєωнъ... змꙋровалъ собѣ камѣниє(м). мало мѣстцє. и стоялъ на нє(м) .г҃. лѣта (1489 *Чет.* 5); ωни хотѧчи на то(м) жє мѣстцы црко(в) новую ꙋспєния прч(с)тоє бц҃ы змꙋровати (Новогородок, 1547 *ЛСБ* 13); Шпиталъ ωдинъ въ Сꙋходєлєхъ, на томъ мєстцꙋ... вказꙋвалъ..., съ цеглы змꙋровать (1577 *AS* VI, 77); При то(м) жє монастыри, и дрꙋги(и) монастырєць,... и цє(р)ковъ новꙋю ω(т) ωснова(н)ѧ... чєрницамъ инокинѧ(м)... змꙋровати блг(с)вили(с)мы и(х), и благосло(в)ляємъ (Вільна, 1594 *ЛСБ* 252); которая [церковь] есть съ великимъ коштомъ змурована и надана (Рим, 1595 *АрхЮЗР* 1/I, 484); Старый муръ по вышние окна збивши, весь верхъ на ново змуровали (поч. XVII ст. *КЛ* 82); княжа Збаразский, воевода Браславъский,... церковъ в помененомъ монастыри Четвертенъскомъ над гробомъ ее и родичовъ наших змуровал (Луцьк, 1642 *КМПМ* II, 233); Пото(м) змꙋрова́лъ мꙋ҃ръ прє(д) мѣстомъ двдовымъ на всхо́дъ сл҃нца (серед. XVII ст. *Хрон.* 348).

ЗМУРОВАТИСЕ *див.* **ЗМУРОВАТИСѦ.**

ЗМУРОВАТИСѦ, ЗМУРОВАТИСЕ *дієсл. док.* (*стп.* zmurować się) змуруватися, спорудитися: є(д)на(к) жє догажаючи и часови та(к)жє и скри(н)цє (т)рєба абы сє та(к) мꙋровало яко сє почало нє домишлѧючисѧ ничє(г) и(н)шє(г) яко би за ти(м) и ла(т)вии и скорѣишєє сє то змꙋровало (Сучава, 1598 *ЛСБ* 322, 1); єщє заповѣдаю(т) на(м) по(д) ви-

ною вєликою абы старое камє(н)є во(н) з мѣс-та возити нє чекаючи доко(л) сѧ новаѧ цє(р)-ко(в) в мѣсти змѹрѹєть (Львів, 1598 *ЛСБ* 319).

ЗМУРОВАТЬ *див.* **ЗМУРОВАТИ.**

ЗМУТИЛЕВАНЪ *дієприкм.* Спрофанований, спотворений: вѣра... въ заходной церкви была чиста и непорочна, символъ вѣры не былъ придаткомъ спрофанованъ, сакраментъ евхаристіи еще тогды унятьемъ келиха не былъ змутилеванъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 824).

ЗМУТИЛОВАНЄ *с.* Профанація, спотворення: Показую, за помочю тогожъ Христа Господа, же за оторваньемся своимъ отъ св. восточной церкве и за отмѣною вѣры, и за змутилованемъ тайнъ, Римскій костелъ... естъ отъ Бога скаранъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 871).

ЗМУЧЕНЇЄ *с.* Фізичне виснаження, знесилення: до(л)гоє тѣла морє́нїє, гды по нє(м) настѹпи(т) сы́тость тѣла, змѹчє́нїє... // и зо(м)дленїє дочáсноє... справѹє (серед. XVII ст. *Кас.* 66 зв.-67).

Див. ще **ЗМУЧЕНЬЄ.**

Пор. **ЗМУЧИТИ.**

ЗМУЧЕНЬЄ *с.* Катування, тортурування, мучення: возны(и) тамъ бывши и того слѹжєбника ѡглєдавши и ставши пєрєдо мною ...вызналъ ижъ видєлъ єсъми фєдора слѹжєбника... ѡкру(т)нє змѹчєного ѡгнємъ нє вѣмъ єсли живъ бѹдєть што повєдилъ быть ѡ(т) кнзѧ ку(р)пъского змѹчєньє и пнзє(и)... панъскихъ пѧтъдєсѧтъ копъ в мєнє взѧлъ (Луцьк, 1572 *ЖКК* I, 47).

Пор. **ЗМУЧИТИ.**

ЗМУЧЕНЪ *див.* **ЗМУЧЕНЫЙ.**

ЗМУЧЕНЫЙ, ЗМУЧЕНЪ *дієприкм. у знач. прикм. (який зазнав фізичних тортур, катування)* змучений, замучений, скатований: А єго стаа мл(с)ть валаѥ(т) сѧ по(д) кр(с)то(м), зранєныи, зби(т), змоучєны(и) бар'зо (XVI ст. *УЄ Трост.* 69); а єго стаа мл(с)ть...//...змоу́чє(н) зби(т) зрáнєнъ вє(с) оу кръви а плювативы съ кръвїю смѣшали яко бы троу(до)-ва(т) ви́дитсѧ (Смотрич, II пол. XVI ст. *Проп. Д.* 9 зв.-10); а єго́ стаѧ мл(с)тъ валѧ́єтъсѧ по(д) кр(с)то(м). зранє́ный збúтый: змоу́чєный... змор'дова(н)ный (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 11); который то змученый чернецъ Тимоѳей, видячи себѣ близкого ку смерти, о сповѣдника и о причастіе пречистыхъ таинъ Христовыхъ просилъ (Київ, 1626 *ЧИОНЛ* V-3, 217).

ЗМУЧИТИ *дієсл. док.* (кого, що) *(піддати тортурам, катуванню)* змучити: Кнегини Козечиная поведила: "я его казала змучити, я жъ его и заплачу" (Володимир, 1568 *АрхЮЗР* 6/I, 65); Васка, ме(с)чанина,... жону... звязавъши, окрутъне мордовали,... мовячи: "поведай пенези, сребро": которую змучивъши и збивши, покинули за умершую (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 6/I, 569).

ЗМУЧИТИСѦ *дієсл. док., перен. (зазнати душевних страждань)* змучитися душевно: щастѧ вѣчногѡ рáдост': а ннѣ слáви и рáдости стыхъ ѡ(т)лѹчєнъ навѣки, и тою́ сúлою разѹмною; душа бáрзо змѹчитьсѧ, и в' жá-лость, и рóспачъ вѣчнѹю прїйдє (Чернігів, 1646 *Перло* 157 зв.).

ЗМЫВАНІЄ *с., перен. (скасування, ліквідація)* змивання: Бо не вѣмъ, яко то назвати, чы крыщеніе новое, чыли змываніе первого крещенія? (Вільна, 1608 *Гарм.* 198).

Пор. **ЗМЫВАТИ.**

ЗМЫВАТИ *дієсл. недок., перен.* (що кому) *(скасовувати, ліквідовувати)* змивати: изали то не власное светокрадство, альбо радшей шальберство – змывати окрещенному першое крещеніе, которое, водлугъ уставы Хрыстовы, въ церкви Латинской прынялъ, а якоесь новое, потворное надъ нимъ отправовати и казати ему вѣры Латинское, и всее науки Латинское отрыцатися? (Вільна, 1608 *Гарм.* 197); **кровъ змываєтъ** (що) *див.* **КРОВЪ.**

Див. ще **ЗМЫТИ.**

ЗМЫЙ *див.* **ЗМИЙ.**

ЗМЫЛИТИ *дієсл. док.* (що) *(помилитися у чому-небудь, сплутати щось)* змилити: Змылй́лъ єдна(к) то́тъ Мѹдре́цъ, бо ро́зѹм҄ в҄ пога(н)ской Єщє ховáлъ тéмности, и влáдзы шатáнской (Київ, 1632 *Євх.* 297); фѣги ѡ́ныи …є(д)нóмѹ стар҄цєви… двома хлопѧ́ты послáлъ; бо ѡ(с)мъна(д)цє(т) мй́ль… взѧ(в) фѣги, шли прóсто дорóгою… алє… стє(ж)кѹ прóстѹю ѡпѹсти́вши, дорóгѹ собѣ змылй́ли (серед. XVII ст. *Кас.* 88 зв.).

ЗМЫЛИТИСЯ *дієсл. док. (помилитися)* змилитися: Бо и того року 1598 у Рымлянъ рокъ на литере А стоялъ, водлугъ пасхальи Руское; и въ прышломъ року 1600, коли у Руси на литере Б стояти будетъ, посмотратъ, хто ся того дочекаетъ, если ся ѳиляѧлетова ворожка не змылитъ: бо и // тамъ Пасха, водлугъ старого календъдара, раней будетъ (Вільна, 1599 *Ант.* 773-775).

ЗМЫЛЬНОСТЬ *ж.* Помилка: отецъ Кирило Терлецкий… жалосне оповедалъ на пана Яна Циминского… ижъ дей онъ… всѣхъ змыльностей своихъ не пооднокроть чинячихъ отступивши, и дня оногдашнего, яко мя вѣдомость дошла, на мене, человѣка духовнаго, цнотливого, доброго, спокойного, непристойне фалшиве змысливши… // внесъ протестацию до книгъ тутошнихъ (Володимир, 1594 *АрхЮЗР* 1/І, 398-399).

ЗМЫСЛИТИ, СМЫСЛИТИ *дієсл. док.* **1.** (кого, що і без додатка) Вигадати, придумати *діал.* змислити: яко(ж)… и ты(х) часовъ па(н) ѡлизаръ… с порады злы(х) нєприятєлє(и) мои(х) змы(с)ли(в)ши и (з)ложивши на мєнє самого по(ч)тивого слѹгѹ г(с)дръского… рєчи нєбылыє потва(р)ныє злє а нєпристо(и)нє мєнє самого… на врядє староства лѹцкого ѡжалова(л) (Луцьк, 1575 *ЖКК* І, 70); Хиба бысте собе знову якого филялета змыслили (Володимир, 1598-1599 *Відп. ПО* 1105); ѡнъ бовѣ(м) абы ѡ(т)цєвскоє бл҃гословéнство зрозѹмѣ(л), и ѡноє ѡтрыма(л), змы́слилъ сєбѣ брáта пръвéнца ісáва бы́ти, и рѹцѣ козіами скоу(р)кáми, жєбы лéпѣй брáти вырази(л), приѡдѣ(л) (поч. XVII ст. *Проп. р.* 262); Ѡ(т) ты(х) и на(м) годи́тъсѧ почáвши, и дáлшіи єгѡ́ мóцности ѡказáти, котóры(х) Латй́нницы сáми прє(з) сєбє́ хи́трє змы́слили проти́въ Ап(с)лскои прáвды (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 236); Єсли длѧ спрáвъ высóкихъ до пéкла дорóгѹ, Єтéѡви змы́слила, признáй то всє Бг҃ѹ (Київ, 1632 *Євх.* 301); взѧлъ ѡ(т)толє жєнѹ мѹдрѹю, и рєклъ до нєй: змы́сль я́ко бы́сь в҄ жáлобѣ была, и оболочй́сѧ в҄ шáты жáлобныи (серед. XVII ст. *Хрон.* 262 зв.).

2. (на кого) *(звести наклеп)* набрехати: отецъ Кирило Терлецкий… жалосне оповедалъ на пана Яна Циминского… ижъ дей онъ,.. всѣхъ змыльностей своихъ не пооднокротъ чинячихъ отступивши, и дня оногдашнего, яко мя вѣдомость дошла, на мене человѣка духовнаго, цнотливого, доброго, спокойного, непристойне фалшиве змысливши… // внесъ протестацию до книгъ тутошныхъ (Володимир, 1594 *АрхЮЗР* 1/І, 398-399); потомъ повторе неправдиве змыслилъ на мя, яко бымъ я, ведаючи, ижъ черезъ отруту оному або здоровъю его ничого не учинилъ,… тогды и въ тымъ мя невинъне помовилъ (Луцьк, 1599 *АрхЮЗР* 1/VI, 272); а розбоемъ и забитемъ мужа своего, якобы черезъ мене пополненымъ, не подобнымъ, который былъ воскомъ (!) людей свовольныхъ собе подобныхъ обточоный, мене спотварила, змыслила, фалшиве и непристойне (Житомир, 1611 *АрхЮЗР* 3/І, 183).

3. (що) Збагнути, усвідомити *діал.* змислити: абы́смо слы́шали ѡ тр(о)ци ст҃ой въ трєхь соу́ть парсоу́нахь. а тáкь корóтк҄о мóвѧчи ѡ мóци и вла(д)нóсти и славѣ бж(с)тва єго ст҃го нє́ тлъко рóзоумь лю(д)скіи оумы́слити имѣль. алє и ѡныи(с) философи хи́трый а ст҃ыи лю́дє нє мóгли изъмы́слити нє

тлько змы́слити алє ни́ домысли́тисѧ нє могли ѡ ди́внои мо́ци бж(ст)ва єго (поч. XVII ст. *Проп.* 13).

4. Забажати, захотіти: и но́ги свой ѿбѹю абы́ ємъ нє наколо́вь и(х) на трѣню... и поло(т)но я́къ змы́шлю. ѡтира́ти по(т) ѡ(т) лица́ моє(г) (Устрики, І пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 321).

(кому) *(захотіти чогось для кого-небудь)* побажати: нє хочєть жадє(н) чл҃къ и(ж)бы ємоу злє чиніли. а(л)бо зычили, тєды и ѡ(н) нєха(и) нє чини(т) анѣ змыслить зла нѣкомоу (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 196);

5. *(уявити) діал.* змислити: Toium ia zápłátył tobi A tohom ne zmysłłił sobi Sczoiem w tot mich ne záhlediu A tyś pryszoł sczobyś szydiu Jscze sczo my iest pytáiesz Tá siá z mene náśmiewáiesz (Яворів, 1619 *Гав.* 18).

6. Розуміти, знати, осмислювати: абовѣ(м) коли дѣтѧ ма́лоє кр҃щаємъ, нє очєкиваємъ во́ли єго, кгдижъ ѿноє ничо́го нє смы́слить, а́лє ѡчєкиваєм҆ во́ли кѹма, албо кѹмы, а́л҆бо того кото́рый кр(с)ти́тъ (Львів, 1645 *О тайн.* 9).

Див. ще **ЗМЫШЛЯТИ, ИЗЬМЫСЛИТИ.**

ЗМЫСЛЪ *див.* **СМЫСЛЪ.**

ЗМЫСЛЬНЕ, СМЫСЛНЕ *присл.* (*стп.* zmyślnie) **1.** Чуттєво: Чѹвстве́ннѡ: Рєчєви́стє, що прє(з) смы́слъ мо́жє(т) бы́ти поймова́но, смы́слнє, ѹчѹтє (1627 *ЛБ* 157).

2. Зумисно, навмисно: То́й ли єст҆ сынъ вашъ, который прєд҆ ты́мъ былъ слѣпъ: ...которого вы змысл҆нє слѣпымъ оучини́ли, и новинѹ тѹю всю́ды ро(з)голоси́листє (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 280).

ЗМЫСЛЬНОСТЬ *ж.* (*стп.* zmyślność) вимисел, вигадка, видумка, фальш: Потреба явныхъ и ясныхъ доводовъ, вместо которыхъ отъ стороны поводовое показалосе блудъ въ протестацыи, явна помова, знаки змысльности, противко чому есть отъ позваного заразъ протестацыя учинена, которое выпись у суду покладалъ (Володимир, 1594 *АрхЮЗР* 1/І, 419).

ЗМЫСЛЯТИ *див.* **ЗМЫШЛЯТИ.**

ЗМЫТИ *дієсл. док.* (чим) *(змивши, зробити чистим що-небудь)* змити, помити: Вєнєдикта є(ст) двоѧкаѧ чє(р)вонаа и бѣлаѧ. чє(р)лєнаѧ тою (!) моць имає(т). выкопа(в)ши змыи водою чистою. и оуложи оу // питѧ якоєко(л)вє(к) на но(ч) (XVI ст. *УТ* фотокоп. 2 зв.-3).

Див. ще **ЗМЫВАТИ, ИЗМЫТИ.**

ЗМЫТИСѦ *дієсл. док., перен.* (чого) *(звільнитися від чого-небудь, позбутися чого-небудь)* очиститися: Алє яко бысъмы дх҃овнє обходи́ли. И в҆ ст҃обли́вости чи́сти сѧ нахо-ди́ли. Грѣха́ чєрвє́ности и си́ности позбы́вши: И зма́зы ю́жъ вшєлѧ́кои пра́вє сѧ змы́вши (Львів, 1616 *Бер. В.* 94).

ЗМЫШЛЕНЄ *с.* (*стп.* zmyślenie) **1.** Вигадка, вимисел: съ которыхъ то слугъ... некоторые,... не чинечи досыть повинности своей, заразъ // съ тыми речами непристойне забрали, повтекали прочъ отъ тела и еще, ку большому змышленю фортелей непристойныхъ, хотечи собе пожитокъ привлащити (Луцьк, 1593 *АрхЮЗР* 1/І, 363-364); Лицємѣріє, лицеприѧтіє: Ѡблѹдно(ст), нєщы́ро(ст), ... змышлє(н)є, покри́тость (1627 *ЛБ* 58).

2. Задум, замисел: Творє́ніє: Чинє(н)є, змышлє(н)є (1627 *ЛБ* 132).

Див. ще **ЗМЫШЛѦНЬЄ.**

ЗМЫШЛЕННЫЙ *див.* **ЗМЫШЛЕНЫЙ.**

ЗМЫШЛЕНЫЙ, ЗМИШЛЕНЫЙ, ЗМЫШЛЕННЫЙ, СМЫШЛЕННЫЙ *прикм.* (*стп.* zmyślony) вигаданий, неправдивий, фальшивий: хто ж колвек... // ...его милост ...будет словом своим речи и наболшую суму пенезей замерати... и... никоторыми причинами... которые люди звыкли через прокураторов вымышлят... ани закрываючися урадом... и не вымовляючисе форобою... ани жадною припалою и змышленою при-

годою, толко вже моцно... сес запис мои за слушный,... у кождого права держан и захован быти мает (Володимир, 1569 *АрхЮЗР* 8/III, 185-186); ѡ змы(ш)лєномъ гва(л)тѣ Братство на събо(р) владыка позва(л) до ви(л)нѣ (Львів, 1588 *ЛСБ* 103); Та́къ тєжъ па́схꙋ нѣкую ѡ(т) нѣки(х) смы́шлєнꙋю подобячи́сѧ па́сцє жидовско(и) и єрєти́чєскимъ наꙋкамъ запо́мнѣвши истинныя па́схы єжє єсть г(с)дь нашъ і҃с х҃с (Берестя, 1590 *ЛСБ* 144); неякийсь Твердовский, слуга пана Циминского, оповедане того змишленого кгвалту суседомъ, за килька миль отлеглымъ, чинилъ (Володимир, 1594 *АрхЮЗР* 1/I, 417); Тогды снадне познаєшъ, же то книжки змышлєныє и неправдивыє (Львів, 1605-1606 *Перест.* 50); И то́ рко́мо по(д)пе́рли своє́го(ж) мини́стра Гєра́зма змышлє́нымъ писа́ньємъ. Которо́мꙋ са́м жє Ап(с)лъ Па́вєлъ роспросте́рти сѧ нє да́єтъ (Київ, бл. 1619 *Аз. В.* 64); Позыває(т) до постановє(н)я ниякого дми(т)ра радєвича слꙋги в м(л) при вм(л) мєшкаючо(г) котори(и) смє(л) и важи(л)сє ка(р)тꙋ змышлєнꙋю сфабрикованꙋю до кни(г) пода(л) (Вінниця, 1624 *ЛНБ* 5, II 4058, 52); а в ты(м) всѣ ѡ(т)цєвє с҃тыи з҆гажаю(т)сѧ жє тыи ра́ны нє змышлє́ныи были алє правдивыє (поч. XVII ст. *Проп. р.* 164); молодо(и) бра́тїи ро(с)ка́зꙋю(т), абы ста́ршємꙋ мы(с)ли(и) свои(х)... нє таили... ꙋсилꙋю(т) в҆правова́ти до доскона́лости... якобы яки(м) ѡбѣца(д)ло(м) або си(л)лѧбами: прє(з) тоє дознава́ючи... єсли змышлєнаѧ и фарбова́наѧ в ни(х) є(ст) покора (серед. XVII ст. *Кас.* 37).

ЗМЫШЛЯТИ, ЗМЫСЛЯТИ, ЗМЫШЛАТИ, ЗМЫШЪЛЯТИ, СМЫСЛЯТИ, СМЫШЛЯТИ *дієсл. недок.* (*стп.* zmyślać) **1.** (кого, що, на кого і без додатка) Вигадувати, придумувати, *діал.* змишляти: я... на то(т) ча(с) ѧко ѡни тꙋю потва(р) на мєнє змы(ш)ляли и в ымє(н)ѧхъ свои(х) нє бы(л) алємъ... во(д)лє ꙋфалы... с по(ч)то(м) своимъ до шу(м)ска... выєха(л) (Луцьк, 1575 *ЖКК* I, 70); То ли тое правдивы костел римский, езовито, яко Петра изгоняет, правду павлову с петровой, яко сопротивно истинному учению петровому ложь змысляюще, люд християнский прелщает и изводит (1600-1601 *Виш. Кр. отв.* 183); а ты, Скарго, ...людей... шкалюеш, гониш, срамотиш, глупыми зовеш и блюзнерства потварные смышляеш (1608-1609 *Виш. Зач.* 221); Притвора́ю: Змышла́ю, вымышла́ю (1627 *ЛБ* 100); мно́гѡ таковы(х) по́стникѡ(в) было кото́рыѣ длѧ... похва́лы по́стачи, блѣдꙋю тва́ръ оуказа́ти // змышлѧ́ли (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 63-64); Ісꙋсъ и вє(с) Ізра́илъ оустꙋпи́лъ з мѣстца змышлѧ́ючи боя́знь и оутєка́ючи доро́гою по пꙋсты́ни (серед. XVII ст. *Хрон.* 165);

(що) фальсифікувати, підробляти: И такъ уставичне и по сей день на церковъ воюєт, кого могучи лагодными словы, врядами, достойностями до себе зневоляют, а иншых мучат, грозят, книгами фалшивыми закидают, книги змышляют, пишут под датою старою писмом старым, якобы колись тая згода трвати мѣла (Львів, 1605-1606 *Перест.* 49).

2. (що і без додатка) Замишляти, задумувати, вимислити: Которы(и) прєзъ ꙋста давида слуги своєго повєди(л) для чо(г) ся народы збурили а люди прожности змысляли (Хорошів, 1581 *Є. Нег.* 115); тыи которыи то слышали зго(д)нє по(д)нє(с)ши голо(с) сво(и) къ б҃гу мовили б҃жє сотворывы(и) нєбо и зємлю... которы(и) є(ст) ꙋсты давида слуги своєго // повѣди(л) длѧ чого сѧ збу(н)товали погани и люди змышлѧли рєчи поро(ж)нїи (II пол. XVI ст. *КА* 19-20); Для якое причины они тое чинят? Для розмаитых причинъ: иные... змышъляютъ выступок ереси иные хулы (Вільна, 1600 *Катех.* 42).

3. (що, чим) Чинити облудно, лицемірити: Нижли и тамтот, не у меншой ласцѣ будучи, давалъ справу о собѣ, же то Кирилъ змышляєт (Львів, 1605-1606 *Перест.* 31); оуховáй бж҃е жадны(м) спóсобо(м) нє змышлѧ́ю анѣ жáртоую́ мóви(т), бо бáрзо далéко розны(и) ω(т) прáвды всѧкїй жартъ и ωблоу́да (поч. XVII ст. *Проп. р.* 139); Притворѧ́юсѧ: Лицємѣрїа ѹпотрєблѧ́ю, ωзлоблѧ́юсѧ, здáюсѧ, змышлѧ́ю, лицємѣрѹю, ωблѹднє щó чиню́ (1627 *ЛБ* 100).

4. *(визнавати себе ким-небудь)* вважатися: Мнѡ́гїѣ абóвѣ(м) фа(л)шúвыѣ пророкѡвє, и фалшúвыѣ оучúтєлєвѣ постáвши, и волкáми бѹдѹчи, пáстырми быти сєбє змышлѧ́ютъ, а розѹмныѣ овєчки Хв҃ы гѹбатъ и мóрѧтъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 329).

ЗМЫШЛЯТИСЬ *дієсл. недок.* Замишляти, намірюватися: И тамъ будучи, вдячне противъ вѣры христіанское ставячись, а ни на жадную сторону зъ ней не змышляючись, даровалъ, и презъ него или ведлугъ рѣчи можное даючи ратунокъ такъ барздо отъ иномысльныхъ въ вѣрѣ будучимъ утраченнымъ (Єгипет, 1602 *Діал.* 50).

ЗМЫШЛАНЬЄ *с.* (*стп.* zmyślanie) те саме, що **змышленє** у 1 знач.: Притворéнїє: Змышлáньє (1627 *ЛБ* 100).

ЗМЫШЛАТИ *див.* **ЗМЫШЛЯТИ.**

ЗМЫШЛѦЧЪ *ч.* (*стп.* zmyślacz) вигадник, лицемір, брехун: Притворúтєль: Притвóрникъ, лицємѣрни(к), злóдѣ(и), змышлѧ(ч) (1627 *ЛБ* 100).

ЗМЫШЪЛЯТИ *див.* **ЗМЫШЛЯТИ.**

ЗМѢЙ *див.* **ЗМИЙ.**

ЗМѢНИТИ, ЗМЕНИТИ *дієсл. док.* **1.** (що) *(зробити іншим)* змінити, перемінити, поміняти: а на свєдє(ц)тво пєрє(д) чернъски(м) чинєноє дни коли сѧ тоє стало чого пєрє(д) ни(м) нє сознава(ли) кгды(ж) на писмє чє(р)нско(г) вызна(н)я ко(ж)дого слова были ωписаны пєрє(д) пано(м) по(д)ка(н)цлєры(м) рєчъ свою змєнили (Володимир, 1576 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 60); кє(р)нѹ(с) которы(и) бы(л) єщє я(к) кн҃жа языка вло(с)ко(г) и лати(н)ско(г) мєжи народо(м) грѹбы(м) до ко(н)ца нє змєни(л) а шля(х)тичє(в) мѣл при собѣ нємало з народѹ (1582 *Кр. Стр.* 86).

2. *(використати, вжити одне замість іншого)* змінити: Тєды тєжъ ω(т) то(л) за споло(л)но(с)тю, и звичає(м) ро(з)маиты(х) языко(в) мовѹ свою змєнили, бо шведовє и дѹ(н)щики вла(с)ныє иначє(и) мовя(т) нижъ нє(м)ци (1582 *Кр. Стр.* 47);

(що) *(надаючи перевагу чомусь, замінити його іншим)* змінити: Фєвралѧ назвали мартомъ, а марта кветнємъ, бачитмїсѧ и ма(и) ѹ нихъ змѣнитъ своєго имєнє скѹтокъ (Острог, 1587 *См. Кл.* 22); Жидовскїй опрѣснок честїю почтили, а тáйную вечеру господню змѣнúли (к. XVI ст. *Укр. п.* 76).

3. (що) *(відмовитися від чогось)* зрадити: и далей не отменъне, яко истинии и завше правду милуючии народу росийского сынове, при томъ же моцно бы ся крепили, зезволяючи рачей смерти а нижли на меншее што отцевскаго, збавенаго застановеня зменити и на иную сторону схилитися (Київ, 1623 *КМПМ* I, дод. 266); Рóдомъ прєврóтнымъ назывáєтъ Хс Жидѡ́въ, я́кобы рóдомъ змѣнничи(м), котóрый змѣнúвши вѣрѹ, въ Прáω(т)цахъ ємѹ поприсѧ́жєнѹю, ю́жъ бóлшъ прáвды и справєдлúвости розѹмѣти нє хотѣлъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 141).

Див. ще **ЗМИНАТИ, ИЗМѢНИТИ.**

ЗМѢНИТИСЯ, ЗМѢНИТИСѦ, ЗМЕНИТИСЯ, ЗМЕНИТИСѦ, ЗМИНИТИСЕ *дієсл. док. (зазнати будь-яких змін)* видозмінитися, перемінитися, змінитися: Днєвныи свѣтъ змєнилъсѧ (1489 *Чет.* 207); отъ которого зараженья заразомъ дей есми на твари збльядъ и зминилсе (Володимир, 1596 *АрхЮЗР* 1/I, 489); наиболшєй чємѹ сѧ нє дивѹєтє ижъ на востокѹ хот сѧ ц҃рство змєнило,

бл҃гочєстіꙗ правость бж҃єю помочью остала нєпрєклонна (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 190 зв.); А чемужъ ся такъ барзо змѣнило жеся не Константинополемъ, але инакимъ якимсь показуетъ? (Єгипет, 1602 *Діал.* 51); Колѣна моѣ ѡслабѣли ѡ(т) по́ста, а тѣло моє змѣни́лосѧ длѧ олі́вы (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 65);

(замінити щось одне на інше) перемінитися, змінитися, помінятися: нє довнімайтє а́бых прішол рушаті закона а́бо прркⷪ҇в. нє прішол бо єсмї рушіті но пополнїті. правьду повєдаю вамь. докол нє змєнится нбⷪ҇ и зємля. і та єдіна. илі єдіна черта нє прєидєт. аж всє сєє боудєть (Володимир, 1571 *УЄ Вол.* 44); бо коли з фѹндамє(н)тѡвъ вєжѹ поча(ли) к горѣ выводи(ти) што пєрє(д) ты(м) вси ѡ(д)ны(м) языко(м) прирожоны(м) ѡ(т)чисты(м) єврє(и)ски(м) ѡ(д)носта(и)нє мовили сталося внє(т) ижъ ся и(м) змєни(ла) прирожонaя мова (1582 *Кр. Стр.* 23 зв.); бо сѧ нє можє змѣнити слово ѹчи́тєлѧ... коли ва(с) гдє сла(л) азали ва(м) коли чого нєдоставало (поч. XVII ст. *УЄ* № 256, 17).

Див. ще **ЗМѢНЯТИСѦ, ИЗМѢНИТИСЯ.**

ЗМѢНИТИСѦ *див.* **ЗМѢНИТИСЯ.**

ЗМѢНКА, ЗМЕНКА, ЗМЕНЪКА *ж.* (*стп.* zmianka, wzmianka) згадка, повідомлення, відомість, вістка: та(к)жє ѡ зарєза(н)є дєтѧти хрєстия(н)ско(г) чєрє(з) слуги того(ж) брода(в)ки вси жидовє мєли гдє мы г(с)дрь за вывєда(н)є(м) слушны(м) и(ж) крови дєтє(и) хрєстия(н)ски(х) жидовє нє потрєбую(т) и в законє и(х) змє(н)ки жа(д)ноє ѡ то(м) нє(т) (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 57); И сталасѧ заразь... змѣнка ѡ попа ивана и па(н) ма(р)ко розъгнѣва(л)сѧ и тую ѡпєку покину(л) (Львів, 1579 *ЛСБ* 1033); А штось ткнетъ Грека Никифора, о которомъ его королевская милость, передъ посломъ нашимъ такъже и черезъ послы свое, зменку чинити рачилъ,... о томъ мы его королевской милости такую даемо справу (Берестя, 1596 *АрхЮЗР* 1/I, 515); Фавстинъ поча́лъ твєрди́ти, жє на пе́ршомъ собѡ́рѣ нике́йско(м) то постано́влєно, приточи́вши кано́нъ, о кото́ромъ на нике́йскомъ собѡ́рѣ я́ко жи́въ змѣнки нє было (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 138); А чомужъ не услухали, але и то въ списе своемъ (утаили) и ни якое зменъки, (бы тежъ и противъное,) въ томъ не учынили? (Вільна, 1599 *Ант.* 529); чини(т) змѣ(н)ку наголовнѣ(и)шого а(р)тикулу вѣры нашєи в которо(м) тє(ж) иньшїи замыкає(т) (II пол. XVI ст. *КА* 4, на полях); Ґды змѣ(н)ка бы́ла тоєи сла́вы вѣчной, та(к) єи выславоу́є(т) (поч. XVII ст. *Проп. р.* 232 зв.); Росказуетъ имъ Ириней очи обернути на церкви, презъ апостолы постановленые, и затымъ, нижли до учиненя зменки о костели Римскомъ пришолъ впередъ, и иншые во Кгреціи будучіе церкви споминаетъ (1603 *Пит.* 24); ѡ то(м) жа(д)ноє змѣнки на сє(и)микѹ в галичу нє было (Путятинці, 1636 *ЛСБ* 532); щи́рый то е́стъ забобо́нъ, ѡ кото́ромъ вˢ ґре́цкихъ Тре́бникахъ жа́днои змѣнки нѣма́шъ (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 5).

ЗМѢНКОВАТИСЯ *дієсл. недок.* Згадуватися, повідомлятися: и такъ ижъ то профиналє послано до нєго яко вышшє змѣнкує(т)ся пановъ абы... тѹю сѹмѹ оддалъ (Львів, 1647 *ЛСБ* 1043, 77).

ЗМѢННИКЪ[1], ЗМЕНЪНИКЪ *ч.* Зрадник: а́лє рѹси нє търпи(т), а́лє змѣ(н)нико(в) рѹски(х) искорєнѧє(т) (п. 1596 *Виш. Кн.* 243 зв.); а и(ж) и́ншїє три патрїа́рховє...// порѹчи́ли... мѣстца свои́ пе́внымъ осо́ба(м), то естˢ... патрїа́рха ієр(с)ли́мскїй, висарїо́нѹ митрополи́тѹ нике́йскомѹ, кото́рый пото́мъ ста́лˢсѧ змѣнникомъ (Острог, 1598 *Ист. фл. син.* 34-34 зв.); А ижъ другие владыкове, запревшыся листовъ и постановенья своего, тогожъ учынити не хотели, не дивъ: бо и межы апостолами Хрыстовыми былъ одинъ

змењникъ (Вільна, 1599 *Ант.* 767); То́й… Кр(с)тъ Хв҃ъ, мыс҆лного Фараѡна… злонача́лногѡ Бж҃огѡ змѣ(н)ника на незличѡ́ны мѹки выдає́тъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 118).

ЗМѢННИКЪ[2] *ч.* Назва рослини: cor[inth]as, змѣнникъ трава (1642 *ЛС* 144).

ЗМѢННИЦТВО *с.* Зрада, зрадництво: шкоды жєсь дєи того исидора выписѹючи и гого нє ткноу(л), яко сѧ ємоу змѣ(н)ництво заплатило (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 154).

ЗМѢННИЧИЙ *прикм.* *(здатний на зраду)* зрадливий, віроломний: Ро́домъ прєвро́тнымъ называ́єтъ Х҃с Жидѡ́в҆, я́кѡбы ро́домъ змѣнничи(м), кото́рый змѣни́в҆ши вѣрѹ, в҆ Пра́ѡ(т)цахъ ємѹ поприсѧжєнѹю, ю́жъ бо́лш҆ пра́вды и справєдли́вости розѹмѣти нє хотѣлъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 141).

ЗМѢНЪКОВАТИ, ЗЪМѢНКОВАТИ, ЗМЕНКОВАТИ *дієсл. недок.* (що, о чім) Згадувати, повідомляти (що, про що): за которыми килканадцать миль посылаючы не ведаючи што за инструкцію отъ войска маютъ, если што змѣнъковано або нѣ о церкви, штомъ на прудце розумѣлъ онымъ написавшы (Корсунь, 1625 *КМПМ* I, дод. 274); Сласть мира сего въ листу милости твоей зъмѣнкованая не повредитъ мя милостю Божею (Дермань, 1628 *КМПМ* I, дод. 321); повєдали и яко рєчи ѡ(д) ни(х) в протє(с)тациє(и) вы(ш) помєнєны… побраныє ѡ ты(м) всє(м) змє(н)ковали, мєнованы(и) во(з)ны(и) ѡ(г)лєда(в)ши и слыша(в)ши зта(м)то(л) прє(ч) ѡ(д)єха(л) (Житомир, 1650 *ДМВН* 200).

ЗМѢНАТИ, ЗМЕНЯТИ, ЗМИНАТИ *дієсл. недок. і док.* (що, з ким) *(про маєтки)* *(вчинити обмін)* зміняти, поміняти: И волност ємѹ на ѡном привилью нашом ѡписали, комѹ хотѧ тыи сєла ѡтдати, продати, зминѧти, записати и кѹ своємѹ лѣпшомѹ, а вжиточномѹ, подлѹг воли єго ѡбєрънѹти (Вільна, 1543 *AS* IV, 331); кажъдєму волному волно єст маєтностю своєю… яко хотєчи шафовати… с ким хотєчи змєняти (Київ, 1625 *ПІФ* 147).

(що) *(про гроші)* міняти, розмінювати: пото(м) жє въшо(л) г҃ь въ цр҃ковъ и видѣлъ… нєпорѧ́докъ, я́ко продаю(т) в҆ ню́й во́лы и го́лѹбы, пѣнѧзѣ змѣнѧ́ю(т)… поча(л) выганѧ́ти всѣ(х)… и сто(л)цѣ попєрєвє́р҆та(л), пѣнѧзѣ росыпа(л) (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 58 зв.).

◇ **змѣнати лице** *див.* **ЛИЦЕ; змѣнати тваръ** *див.* **ТВАРЪ.**

Див. ще **ЗМѢНИТИ, ИЗМѢНАТИ.**

ЗМѢНАТИСЕ *див.* **ЗМѢНАТИСѦ.**

ЗМѢНАТИСѦ, ЗМѢНАТИСЕ *дієсл. недок.* *(зазнавати змін)* змінюватися: Бо́вѣ(м) на сло́вѣ єго́ нє ошѹка́ємосѧ, а смыслъ на́шъ прѹ(д)кїй до ошѹка́нѧ, сло́во нѣкгды нє змѣнѧ́єтсѧ, а смыслъ многѡкро́тнє быва́є(т) ѡшѹкива́ный (Київ, бл. 1619 *Аз. В.* 185); Цр҃ю живи навѣки, нєха́й тєбє нє трво́жать мы́сли твои, и нєха́й сє нє змѣнѧєт тва́рь твоѧ́ (серед. XVII ст. *Хрон.* 364).

ЗМѢРАТИ, ЗМѢРАТИ, ЗМЕРАТИ *дієсл. недок.* **1.** (до чого) Цілити, націлюватися: И то южъ так з нимъ заварши,… кгды небожчикъ панъ Счасный Харлезский в коморе… спал,… упатривши час, взявши пулгак… двема кулями набитый, тихо и таемне до оного покою и комори его вшедши… до головы просто змераючи стрелил (Луцьк, 1604 *Арх ЮЗР* 8/III, 498); стрѣлѧючы до цѣлѧ приложы́лъ вшєлѧ́коє пи(л)ности, жє́бы кого нє забилъ, и вѣдалъ, жє та(м) на то(м) мѣст҆цѹ до кото́рого змѣрає(т), лю́ди нє быва́ють, тогды єсли́бы кого в то́й нєвѣдомости заби(л), нє бы(л)бы ви́нєнъ прє(д) Бг҃омъ (Львів, 1645 *О тайн.* 69).

2. *Перен.* Спрямовувати, скеровувати (до чого): Є́стъ и чєтвє́ртый, до до́брого на́шєго змѣрѧ́ючїй, припа́(д)кѡвъ на́шихъ конє́цъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 109).

Див. ще **ЗМѢРИТИ**[2].

ЗМѢРЕНЄ *с.* **1.** Спрямування, скерування: ма́ючи бовѣмъ в' не́нависти роско́шныи в' се́мъ животѣ ре́чи, упре́ймей ми́ловали порыва́ючихъ то ω(д) ни́хъ, я́ко помага́ючих' и́мъ до змѣре́нѧ в' цѣль, за за́казомъ и́мъ зна́ньѧ до́брого и зло́го (Вільна, 1627 *Дух. б.* 313).

2. Намір: Це́ль те́ды и змѣре́н'є Стых' Ѡце́въ на́ших' в' то́мъ тыхъ Пѣснєй Тріѡдныхъ,... то(т) бы́лъ, а́бы пре́з' всю тѹю Кни́гѹ Тріѡди, в'ко́ротцє всѣ и́лє ω на́съ Бо(з)скіи добродѣйства,... всѣмъ до па́мѧти в'клада́лы (Київ, 1627 *Тр.* 10).

Див. ще **ЗМѢРИТИ**[2].

ЗМѢРЕНЫЙ *дієприкм. у знач. прикм.* Визначений, призначений: Іωанъ Єре́й, тѹ́тъ, в' ко́стѧхъ склада́єтъ Тѣло своє: в' то́мъ до́лѣ, замыка́єтъ. Пѧтдєсѧтъ пѧть лѣтъ, з' Бо́зкого выро́кѹ, Пожи́вши, добѣглъ змѣре́ного кро́кѹ (Луцьк, 1628 *Андр. Лям.* 19); Пѧдію бовѣ(м) (а правди́вє) змѣреный вѣкъ давы(д) пр(о)ркъ до бга ре́къ (Острог, 1607 *Лѣк.* 2).

ЗМѢРИТИ[1], **ЗМѢРЫТИ, ЗМЕРИТИ, ЗМИРИТИ** *дієсл. док.* **1.** (що) *(зробити виміри)* зміряти: И мы,.. змєривши ѹжищи,.. по тым врочищамъ... копцы засыпали и грани зарѹбали (Мизове, 1537 *AS* IV, 99); ѹказовали мнѣ, сли(д) которы(и) єсмо змирили (Володимир, 1578 *ЖКК* I, 96); мѹра(л) тєса(л) камє(н) ло(к)тєвы(и)... штѹ(к) мз... змѣрылисмы а в ни(х) ло(к) ркд (Львів, 1598 *ЛСБ* 1039, 11 зв.); заты(м) коли надошла но(ч) чоты(р)на(д)цатаѧ... ωколо по(л)ночи видєло сѧ жєкгларо(м) и(ж) была бли(з)ко ни(х) нѣкотораѧ краина. которы(и) спусти(в)ши шну(р) з олово(м) змѣрили глубиню са(ж)нє(и) два(д)цє(т) (II пол. XVI ст. *КА* 150); єго єстаѧ мл(с)ть рачи(л) пріити слоужити ωстави(в)ши прєсто(л) славы своєй стой, прє(д) котрымь слоужило тмою тє(м) си(л) нб(с)ны(х) з боѧ(з)нію вєликою... котрыи змѣри(в) пѧдію // нбо и долоню зємлю (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 36-36 зв.); тотъ застѣнокъ змѣренный естъ шнуромъ волочнымъ (Володимир, 1606 *АрхЮЗР* 6/I, 315); Європѹ то́тъ, Азїю, з' Афрїкою змѣритъ, Котрїй ро́зѹмъ в' широ́ких' Гїсторїа(х) ширит' (Київ, 1632 *Євх.* 300);

(що) *(призначити, визначити)* відміряти: И Двдъ. Нє запроважа́й мєнє в посро́док' днєй моих': и, пѧдю змѣрєныи положи́лєсь дни мои (Київ, 1627 *Тр.* 40).

2. (що) *(оцінити)* виміряти: а́ни те́жъ бога́т'ства зємли, з'мѣрити и звѣдати комѹ мо(ж)но (Вільна, 1627 *Дух. б.* 308).

ЗМѢРИТИ[2] *дієсл. док.* **1.** (на кого з чого) *(про зброю)* навести, націлити, *діал.* змірити: пасынок Семена Зеленского,... выехал на коню, в панцири в шишак убраный, с пулгаком и з добытою шаблею, курокъ приложивши, змѣрил с полгака на всѣх нас, хто колвекъ там был, оповедил: "иж дей я естем посланый на то от пана войта,... абых плуги ваши позганял, а своим местским орати казал" (Володимир, 1612 *АрхЮЗР* 1/VI, 410).

2. (до чого) Спрямувати, скерувати: Жєбы ве́сь зо всимъ до того цѣлю змѣрил', и пєре́д' всими приказа́ньми то́є оуправлѧ(л) (Вільна, 1627 *Дух. б.* 82).

Див. ще **ЗМѢРАТИ, ЗМѢРЯТИ.**

ЗМѢРНЕ *присл.* Відповідно: Росказуетъ имъ Ириней очи обернути на церкви, презъ апостолы постановленые..., и иншые во Кгреціи будучіе церкви споминаетъ, яко то во Ефесади, змѣрне и во всей Азии и однаковое имъ доховане науки апостолское приписуетъ (1603 *Пит.* 24).

ЗМѢРЫТИ *див.* **ЗМѢРИТИ**[1].

ЗМѢРЯТИ, ЗМѢРАТИ, ЗЪМѢРАТИ *дієсл. недок.* **1.** Наводити, націлювати: О, якесь небо, и ты солнце стерпѣло: И до перунова ся луку немѣло. Звысока на такихъ зухвалцовъ змѣряти: И стрѣлами, просто въ сердца ихъ трафляти (Львів, 1630 *Траг. п.* 162).

2. (до чого) Спрямовувати: Оусмотрѧю, ѹмышлѧю, намѣрѧю: Мѣрѹ до цѣли, годжѹ,

змѣрѧю, або смотрꙋ, ѡбачываю, ѡглѧдꙋю, маю взглѧдъ, баченьє (1627 *ЛБ* 168); такъ и до оуфности, до покоры, до любвє, до тихости, щирости и простоти, такъ и до всѧкои тє(р)пливости, сталости, ѡхотнє и вєсєло змѣрѧти (Вільна, 1627 *Дух. б.* 199); Три намѣтности маєтъ дꙋша, запалчивость, пожадливость, и слово... Постъ усмирѧєтъ аффєктъ пожадливости: а млтва ѡ(т)мѣнѧєтъ аффєктъ слова: што всє тро́є справꙋ // розꙋмови по(д)даноє, на самый только цєль справєдливости змѣрѧєтъ и трафлѧєтъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 67-68); Повинности за(с) твоѣ любо сꙋтъ нєзличоныѣ, всѣ єднакъ въ той цєль и конєцъ змѣрѧти маєтъ, якобысь збавєнїє и Цр(с)тво нб(с)ноє ѡдѣдичилъ, и са(м) и послꙋшающїѣ тєбє (Львів, 1645 *Жел. Тр.* 5 зв.); каждаѧ рєчъ, которꙋю кто зачинаєтъ, маєтъ быти зъмѣрѧна до пєвного цєлю и конца, албо причины, длѧ которои сѧ дѣєтъ (Львів, 1646 *Зобр.* 2 зв.).

3. *Перен.* (чим) Виважувати, обдумувати, обмірковувати: А на ѡстатокъ и с пѡганскихъ филоізофѡвъ: нѣкотѡрыи и мнѡзи дєсꙋмобоно, якѡбы мѡ(г)ли прїйти; до найвишогѡ добра и щасливости вѣчнои; и сла(в): нєсмртєлнѡи, а к томꙋ пожаданный цєль правды Бжєи трафити, частокроть змѣрали рѡзꙋмами своими (Чернігів, 1646 *Перло* 1 зв. ненум.).

Див. ще **ЗМѢРАТИ, ЗМѢРИТИ**[2].

ЗМѢРАТИ[1] *див.* **ЗМѢРЯТИ.**

ЗМѢРАТИ[2] *див.* **ЗМѢРАТИ.**

ЗМѢСТИТИ *дієсл. док.* (що) *(помістити в собі)* вмістити, *діал.* змістити: А створєный розꙋмъ жадєнъ змѣстити того нє можєтъ, ажъ поки оустанєть тоє што єсть ѡ(т) части, а прїйдєть досконалость (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 279); Ани всю глꙋбинꙋ славы своєи показалъ: лєчъ якъ многѡ змѣстила мѣра з(д)рѣницъ очїй ихъ (Київ, 1625 *Сур. Сл.* 124); было тамъ чємоу дивоватисѧ... якь іерда(н)скаѧ рѣка змѣстила Єго котораго нє вмѣщаю(т) нбса (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 444 зв.).

Див. ще **ЗМѢЩАТИ.**

ЗМѢСТИТИСѦ, ЗМЕСТИТИСЯ, ЗМЕСТИТИСЕ *дієсл. док.* Вміститися, поміститися: литва тꙋю зє(м)лицꙋ... прилє(г)лꙋю... бꙋрила,... и(ж) ѡбыватєли поганы ро(з)множєны в нє(и) змє(с)титися нє могли (1582 *Кр. Стр.* 55 зв.); Коли би тиє ѡ(т) смє(р)ти могли сѧ так ѡбороня(ти) албо ся ска(р)бо(м) ѡ(т)кꙋпити ї жєбы были до сєго часꙋ, много би било людєй всѣхъ, могло бы сѧ на томъ свѣтѣ нє змѣстити (XVI ст. *Сл. о см.* 335); Ѡ трꙋдно, якъ жє мꙋшꙋ въ тобѣ сѧ змѣстити! Што сѧ нє могꙋ всєго свѣта насытити (Київ, 1622 *Сак. В.* 42 зв.); и зара(з) зобрало сѧ ихъ такъ мнѡго, жє сѧ южъ и прє(д) двєрми змѣстити нє могли (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 101); Алє и Лотъ который былъ з Авраамомъ мѣлъ чєрєды ѡвєць и статки и намєты. А нє моглисє змєстити въ зємли жєбы вꙋкꙋпѣ мєшкали: бо маєтность ихъ вєлика была (серед. XVII ст. *Хрон.* 22).

ЗМѢТАТИ, ЗМЕТАТИ *дієсл. недок.* **1.** (що) *(кидати вниз, очищаючи поверхню від чого-небудь)* скидати, змітати: Тєсли що на притворѣ поби(л), и снѣ(г) змєта(л) далємъ грошїи трина(д)ца(т) (Львів, 1613 *ЛСБ* 1047, 3).

2. *Перен.* (кому кого) *(примушувати покинути місце проживання)* проганяти, виганяти: послал Єго Милост там писара своєго, Малко (!) и казал ємꙋ тыи люди єго змѣтати (Краків, 1538 *AS* IV, 170);

перен. (що) *(позбувати сану, посади)* проганяти, виганяти, звільняти: Доводячи отступникъ Креуза монархіи церковной и въ ней Римского епископа монарху быти становячи, пятый того доводу знакъ покладаетъ – найвышшее судійство: якобы папа Римскій... судилъ, зметалъ и выклиналъ... духовенство и станы свѣцкіи на всходныхъ сторонахъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 642).

3. *Перен.* (що) *(віднімати, відбирати)* привласнювати: ино с тое нивы Протасей, архимандритъ Печерского мнстря, около кургана и около их гумна деревье порубавши, извѣчную целину пооралъ и гумно ихъ хотелъ // зметати над их мнстремъ, в том им кривду вчинил (Київ, 1510 *АрхЮЗР* 8/IV, 160-161).

Див. ще **ЗМѢТИТИ.**

ЗМѢТИТИ *дієсл. док., перен.* (кого) Вигнати: Казимир росказал тых людєй, которыи там были ѡсѣли, зъ ѡноє зємли змѣтити (Краків, 1538 *AS* IV, 171).

Див. ще **ЗМѢТАТИ.**

ЗМѢТОВАТИ, ЗМЕТОВАТИ *дієсл. недок.* **1.** (кого) *(відносити куди-небудь, захопивши силою свого руху)* зносити: коли є(с)мо прибѣгли къ ѧкому(с) малому вы(с)пови… лє(д)вє є(с)мо могли ло(д)ю ꙋдє(р)жати при корабли,… на(с) вєликаа бура змєтовала (II пол. XVI ст. *КА* 148).

2. *Перен.* (кого, чого і без додатка) *(забирати, віднімати щось, залишати без чого-небудь)* позбавляти: то(л)ко абы вѣдали жє ѡ(т) цркве, Которая за го(д)ность ставити и чтити можєтъ, а за выстꙋпо(к) карати и змѣтовати можєтъ (Острог, 1587 *См. Кл.* 10 зв.); Кождый своє бремя понесет. И аггеловъ и апостолов и святых злых Богъ не щадит, коро(но)ваных вельможных становъ змѣтуєт под ноги (Львів, 1605-1606 *Перест.* 47); Которыхъ ѡ(т) Црkви ѡ(т)лꙋчили, и мы ѡ(т)лꙋчаємо: Которыхъ з҄ достоин҄ствъ звєргли, и мы змѣтꙋємо (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 78).

◇ **змѣтовати ярмо** *див.* **ЯРМО.**

ЗМѢТОВАТИСѦ *дієсл. недок.* (чим) Зноситися, перекидатися: Єгда быль вєчєрь са(м) тоу зосталь, лодѧ(ж) была посєрє(д) морѧ змѣтоваласѧ волнами (1556-1561 *ПЄ* 67 зв.).

ЗМѢШАНЄ, ЗМѢШАНЬЄ, ЗМЕШАНЄ *с.* (*стп.* zmieszanie) Метушня, сум'яття, неспокій: А што мовлю: для продолженя и прериваня еи пре змѣшане зъ выкрутацствы, казаня также и органы, и иншіе розмаитые вымыслы музыкъ, которые суть перешкодою горшей до набоженства правдивого, аниж-ли побудкою (1603 *Пит.* 77); стый бовѣ(м) ѡный и дивный казнодѣѧ пєвнє тоє вѣдалъ, ижъ… наоукы ѡ правдиво(м) бо(з)ствѣ нє нарꙋшитъ, ани зєлжи(т) ты(м) єстєство которое змєшана нє пріймоуєтъ, ани роздѣлитъ тоую котораѧ роздѣлоу нє подлѣгаєтъ достойно(ст) алє дха стго впєрє(д) помани(л) (поч. XVII ст. *Проп. р.* 141 зв.); Аравіти(н): Вєчєрній, або рꙋкои(м)ца рꙋкойма, застꙋ(п)ца, або вдѧ(ч)ны(и) або по(л)ный, або крꙋ(к), або вє(р)ба, або змѣшаньє (1627 *ЛБ* 178).

Див. ще **ЗАМѢШАНЄ, ЗАМѢШАНИЄ.**

Пор. **ЗМѢШАТИ.**

ЗМѢШАНЬЄ *див.* **ЗМѢШАНЄ.**

ЗМѢШАТИ, ЗМЕШАТИ, ЗМИШАТИ *дієсл. док.* **1.** (що з чим) *(з'єднати, сполучити що-небудь, готуючи суміш)* змішати: И пришє(д)ши на мєсто наз҄ваноє глъгоѳа. єжє є(ст) рєчєно кранієво мєсто, и дали ємоу ѡцє(т) из҄ жлъчїю з҄мѣшєны(и) и покоушав҄ши нє хотєль пити (1556-1561 *ПЄ* 119); Та(к)жє съкь букви(ч)ныи змѣшаи з вино(м) и з водою ко(л)ко вина то(л)ко и воды. тым поздоровлѧє(т), которыи пліою(т) кръвлю (XVI ст. *УТ* фотокоп. 5 зв.); Бгъ… самымъ тєлєснымъ знакомъ, то єсть, прє(з) ѡ(т)ложєн҄є вшєлѧкогѡ квасꙋ, а оуживан҄є прикрыхъ з҄ жєлтанициєю и горчыцами з҄мѣшаныхъ ѡпрѣснокѡвъ, позвѣрховнє з҄ оудрꙋчєн҄ємъ тѣла, вдѧчность вызволєн҄ѧ з҄ горкои нєволѣ показовали, срогѡ приказалъ (Київ, 1632 *МІКСВ* 276); Котораѧ єстъ матєріѧ того сакрамєнтꙋ… О(т)вѣтъ. // Єсть олива з҄ балсамомъ змѣшанаѧ, до которыхъ и иншыи олѣйки пахнꙋчыи примѣшꙋвꙋютсѧ длѧ блгоꙋханіѧ (Львів, 1642 *Жел. О тайн.* 5 зв.-6); Найпєрвѣй, гды сщенникъ маєтъ ѡ(т)правовати Литꙋргію стꙋю с прє(д)сѧ взѧт҄ємъ,… // …маєтъ мѣти хлѣбъ чистый пшє-

ни́чный ква́сный, вино́ тєжъ прирожє́ноє з҄ водо́ю барзѡ ма́ло змѣша́ноє (Львів, 1645 *Зобр.* 44-44 зв.).

2. (що з чим) *(перемішати)* змішати: Пришли пакъ тоу нѣкоторыи в҄ то(т) часъ и повѣдали ємоу ѡ галилєѡ(х) которы(х) жє то пилатъ кровь змєшалъ из҄ жрътвами и(х) (1556-1561 *ПЄ* 279); пє(р)ши(и) аньгє(л) затруби(л) и ста(л)сѧ гра(д) и ѡго(н) змѣшєны(и) с кро(в)ю и ѹпа(л) на зє(м)лю… и всѧкаѧ трава зєлєна погорѣла (XVI ст. *КАЗ* 617).

3. *Перен. (поєднати, сумістити)* змішати: оудаю(т)сѧ до ва(с) наро́довє рѹскіє ро(з)личными кшта́лты и спо́собы, выно́сѧчи за́цность,… и на(д) всѣми по(д) нбо(м) зви(р)хность своихъ папєжо(в) ри́мски(х)…, и з ва́ми поспо́лѹ, з нєдовѣрство(м) глѹпствомъ, и ѡ(т)щєпє(н)ствомъ змєша(в)ши, прє(д) очи́ма ва́шими явнє то́пчѹ(т) нога́ми, а призыва́ютъ ва(с) въ є́дность (Острог, 1587 *См. Кл.* 4); тыи рѣки су(т) щирыи слова божїи которыи коли з ними змѣшєны бываютъ полы(н) тогды сѧ ставаю(т) смє(р)тєльны нє длѧ ни(х) самы(х) алє длѧ баламу(т)ства примѣшаного (XVI ст. *КАЗ* 617, на полях); Съ тыхъ теды причинъ наши… дѣтки свои науками ласкамъ вашимъ залеца[ю]тъ, якожъ предся частокротъ утрату або шкоду, змѣшаную зъ отщепенствомъ, про легкое дѣтокъ своихъ опатрене, односятъ (1603 *Пит.* 105); Тогда [дїаволъ] и́нѹю лютѣйшѹю, и свѹптєлнѣйшѹю, во(и)нѹ на ню подвиза́єтъ,… єрєти́чєскоє оучєнїє фалъши́вѹю наоу́кѹ, яко рѣкѹ, извє́дъ змі́й злосли́вый ис пащєки своє́и з҄ смєртоноснымъ я́домъ змѣшанѹю; хотѧчи затопити кора́бль хвъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 60); оучинишъ кажє́ньє спра́влєно робо́тою аптєка́рскою змѣшано з пи́лностью и чи́сто и посвѧчє́ньѧ вєлми го́дно (серед. XVII ст. *Хрон.* 108 зв.).

Див. ще **ЗМѢШОВАТИ, ИЗМѢШАТИ.**

ЗМѢШАТИСЯ, ЗМѢШАТИСѦ, ЗМЕШАТИСЯ, ЗМЕШАТИСѦ *дієсл. док.* **1.** *(перемішатися)* змішатися: Нє ты́мъ єдна́къ спо́собомъ змѣша́лосѧ, я́къ вино з водо́ю мѣша́ти повѣда́ютъ: а́лє я́къ на ѡ(д)но́мъ по́лю ѡсо́бно збож҄є, а осо́бно кѹко́ль // выраста́єтъ (Вільна, 1627 *Дух. б.* 165-166);

(з чим) *(з'єднатися в одне ціле)* об'єднатися: розѹмнаѧ дша з҄ видо́мымъ тѣломъ змѣша́ласѧ (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 212).

2. (з ким) *(об'єднавшись, утворити нову спільноту)* змішатися, перемішатися: И ѡба́чили снѡвє бо́жїи цо́рки снѡ(в) лю́дски(х) и(ж) сѹ(т) кра(с)ныє, и забы́ли ро́сказѹ бо́жєго, и (з)єдночилисѧ и (з)мѣша́лисѧ з ни́ми (Вільна, 1596 *З. Каз.* 20); А ледве только полтораста лѣтъ минуло, як Турци обрѣзанци, пособителиє ваши в Константинополю пануют и змѣшалистеся з ними всѣ в купу (Львів, 1605-1606 *Перест.* 49).

3. (з ким) *(зникнути в масі кого-небудь)* змішатися: Такъже и противъ Навходоносора и противъ всѣхъ вавилончиков єдного Даниила и трех отроков выставилъ, и змешавшися з вавилончики, // вѣру свою правдивую обяснилъ (Львів, 1605-1606 *Перест.* 48-49).

4. (між ким) Втрутитися, встрянути (між кого): протопопа вилє(н)ски(и) ѡтє(ц) григо(р)ко(в) котори(и) григо(р)ко митрополита наградѹ цє(р)ковнѹю привє(л). и па(к) воєвода на(д)горо(д)ски(и) в то(и) справє мєжи ними змєша(л)сѧ и запєчатали ва(м) цє(р)ко(в) имєнє(м) нарєчє(н)ного и(х) митрополита ипатия (Львів, 1599 *ЦДІА Лен.* 823, 67, 6).

Див. ще **ЗМѢШАТИ, ЗМѢШОВАТИ.**

ЗМѢШАТИСѦ *див.* **ЗМѢШАТИСЯ.**

ЗМѢШКАТИ *див.* **ЗМЕШКАТИ.**

ЗМѢШОВАТИ *дієсл. недок. (з'єднувати, сполучати що-небудь різне, готуючи суміш або розчин)* змішувати: Растворѧ́ю: змѣшѹю, злѹча́ю, роствѡ́рѹю вино з҄ водо́ю (1627 *ЛБ* 106).

Див. ще **ЗМѢШАТИ, ИЗМѢШАТИ.**

ЗМѢЩАТИ *дієсл. недок. (містити в собі)* вміщати, *діал.* зміщати: В Вертєпѣ нє́ндзномъ, в пєлю́шки сѧ повива́єт. И в яслє(х) быдлѧ́тъ нєрозоу́мныхъ спочива́є(т). Ѡ таємницо Мона́рхи збы́ть нєро́вного, Котро́го нбо нѣкгды нє мо́жєтъ змѣща́ти (Львів, 1616 *Бер. В.* 69); Въмѣща́ю: Поймꙋю, змѣща́ю (1627 *ЛБ* 21); якъ… иго́л'ноє оушко нє змѣщаєт' вє(л)блю́да, длѧ вєли́коѣ своєѣ тѣсноты, и длѧ грꙋбоѣ вєли́кости вєл'блюдовы: такъ и доро́га вєдꙋчаѧ в' живо́т' нє змѣщаєтъ бога́того длѧ тѣсноты́ своєѣ, а длѧ грꙋбости вєли́коѣ бога́тогѡ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 480).

Див. **ЗМѢСТИТИ.**

ЗМѢЩАТИСѦ *дієсл. недок. (розміщуватися в чому-небудь)* поміщатися, *діал.* зміщатися: в' Дѣви́чом' животѣ змѣща́єт'сѧ // нєвмѣсти́мый; и тѣлом' обнѧ(т) быва́єт' нєѡбнаты(и): а злꙋчєнієм' Бо́з'ства принѧ́тоє тѣло ѡбожа́єт' (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 349-350).

ЗМѢЯ *див.* **ЗМИЯ.**

ЗМѦГЧИТИ *див.* **ЗМАКЧИТИ.**

ЗМѦКЧИТИ *див.* **ЗМАКЧИТИ.**

ЗМАКЧАТИ *дієсл. недок., перен.* (що, що чим) *(про душу, вдачу) (робити лагіднішим, добрішим)* зм'якшувати: Бгъ и́хъ нє ѡтки́нꙋлъ до конца…, а затвєржє́н'є // ср(д)цъ ихъ оуграпє́н'ємъ змѧкча́ючи, наворочалъ, напоминалъ, посылалъ Проро́ки (Вільна, 1627 *Дух. б.* 41-42); са́мъ то́л'кѡ Іѡсифъ потаємный єгѡ ꙋчєни́къ нєбоѧзли́въ нашо́л'сѧ и смѣлъ… А Піла́тъ дивова́лъсѧ єсли́ бы южъ та́къ // в' коро́ткомъ ча́сѣ… оумє́рлъ… Си́ла …Бж(с)твє́ннаѧ помага́ла Іѡсифови, а злосли́вꙋю и затвєрдѣлꙋю дꙋшꙋ Пілатовꙋ змѧкча́ла (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 226-227).

Див. ще **ЗМЯКЧИТИ.**

ЗМАКЧАТИСѦ *дієсл. недок., перен. (про душу)* зм'якшуватися, пом'якшуватися: Ко́ждаѧ зась, Бга ми́лꙋючаѧ дша, якъ во́ск' змѧкча́єт'сѧ, и бо(з)скоѣ до́броти выражєніє и вытиснє́ніє пріймꙋючи, стає(т)сѧ прє(з) дха стго мє́шканієм' Бжи(м) (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 334).

ЗМАКЧЕНЄ *с.* (*стп.* zmiękczenie) *перен. (про серце людини як символ зосередження її почуттів)* зм'якшення: И всѧ Црковъ… ни́мъ намака́єтъ… // вѣлкго́тность… з' наоу́к' о́ного бєрꙋчи: И до змѧкчє́нѧ Ср(д)ца люд(з)кіє вєдꙋчи́ (Львів, 1609 *На Злат.* 2 зв.).

Пор. **ЗМАКЧИТИ.**

ЗМАКЧИТИ, ЗМЯКЧИТИ, ЗМАГЧИТИ, ЗМЕКЧИТИ, ЗМАКЧѢТИ *дієсл. док.* **1.** *(зробити м'яким, гнучким)* зм'якшити: Ма́нна,… прє(д) всхо́дом' слнца, твє́рдою и тꙋго́ю была; а гды сѧ слнцє по(д)ношало ѡ(д) про́мєній тє́плыхъ тєплѣла, и мѧккою (!) става́ласѧ… За при́стієм' зас' Гним' так' змѧкчѣла, жє нє ты́л'кѡ при бо́кꙋ хвомъ, знайдꙋючі сѧ розꙋмѣли; алє тєжъ, и нам' пото́мкомъ, онꙋю зоста́вили пєрєтлꙋмачо́нꙋю (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 4).

2. *Перен.* (що) *(про душу, серце людини) (зробити лагіднішим, добрішим)* зм'якшити: ко(р)чмы… по(с)тановы(л), вѣрячи, ижъ ты(м) мѣ(л) ѡкрꙋтныє и(х) ꙋми(с)лы змя(к)чити, в чо(м) ся нє ѡмили(л) (1582 *Кр. Стр.* 54 зв.); Ачъко́лвєкъ, то́ само́є могло было затвє(р)дъл(ꙋ)ю ѡного змѧгчи́ти дшꙋ (поч. XVII ст. *Проп. р.* 91); Проста́къ ѡнъ єзаа́въ… ско́ро тва(р) рахили малого своєго іѡсифа ємоу показꙋючои… ѡба́чи(л), за́ра(з) ср(д)цє своє змѧкчи́лъ, за́ра(з) гнѣвъ єго споко́илсѧ (Там же, 65 зв.); нєха́й всѣмъ нєѡхо́т'никѡ(м) // нє бꙋдєтъ тѧ́(ж)ко сло́ва Бжгѡ послꙋхати, и з' слꙋхан'ѧ о́воцъ якій ѡ(т)нєсти: а прина́мнѣй ср(д)цє ка́мєнноє в' жа́лости за грѣхи вла́сныи,… до жа́лю и оумилє́ніѧ скрꙋши́ти и змѧкчи́ти (Київ, 1625 *Коп. Каз.* 9-10); Кто́ж' є(ст) з' людій та(к) гнѣвли́вы(и) Жєбы́ нє мѣл' прости́ти; Кто́ так' ср(д)цє(м) скамєнѣлы(и) Жє(б) нє схотѣл' змѧ(к)чѣти (Київ, 1630 *Имнол.* 4); гнѣвъ ѡ(т)жєнє́мъ, гню́сность ѡ(т)рази(м), сєрди́тостъ оубієм,

тросклйвость змакчи(м) (Львів, 1642 *Час. Слово* 278).

3. *Перен.* (чого чим) *(про віру, релігійні переконання)* послабити: ап(с)тлωвє оупасли, мнωгихъ нарωдовъ и загнали до єдинои ωвчарнѣ; и волкωвъ мыслен'ныхъ ω(т) нихъ ω(т)гнали: жезлъ желѣзный, вѣра твердаѧ, паче желѣза и адаманъту; кътѣрои нє възмогъ дїаволъ змакчити жадною моукою, нѣ огнемъ нѣ мєчемъ, нѣ заточенїемъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 58).

◇ **змекчити кости** – побити, набити: Ubilieś żonku po czerewi poiásom Koli chodyłá dytkámi tom czásom: A dylá twoich wielikich złosty Welu w tobi zmiekczyty kosty (Раків, поч. XVII ст. *Траг.* фотокоп. 7).

Див. ще **ЗМАКЧАТИ.**

ЗМАКЧИТИСА *дієсл. док.* **1.** *Перен. (про серце людини як символ її почуттів) (стати лагіднішим, добрішим)* зм'якшитися: О проклаты(и) юдо повѣжє ми в чи(м) ти вади(л) албо ти коли што злого оучиниль. а вшак та завж(д)ы миловаль и шафарє(м) та свои(м) оучиниль… гдє є(ст) ωнаа покора сна бжго …г(д)є є(ст) єго мл(с)рнаа мова… мало бы са твоє ср(д)цє змакчити (поч. XVII ст. *УЄ* № 256, 7 зв.).

2. *Перен.* (над ким) *(про милосердя, змилосердитися)* зм'якшитися: Єсли бы… хотачи жона одногω вырвать мѹжа своєгω з рѹкъ моцнѣ(и)шогω, и стагнѹла бы рѹкѹ, и оухватила бы за мѹжкї(й) (!) члонокъ єгω: оутнєшъ єй рѹкѹ ани са змакчишъ на(д) нєю жаднымъ милосердьє(м) (серед. XVII ст. *Хрон.* 157 зв.).

ЗМАКЧѢТИ *див.* **ЗМАКЧИТИ.**

ЗНАВАТИ *дієсл. недок.* Знати, знавати: На што яснє пр(о)ркь Захарїа… знава(т) за т҃ и за ξ лѣ(т) прє(д) стр(с)тїю Іс Хвою и мови(т) тыми словы: Поставиша цѣнѹ мою л҃ срєбрьникь и даша на сєло скоудє(л)ничноє (XVI ст. *УЄ Трост.* 44).

Див. ще **ЗНАТИ.**

ЗНАГЛА *присл. (раптово, несподівано, зненацька)* знагла: знагла прїйдє(т) в Црковъ свою г(с)дь, которого вы ωжкаєтє (Вільна, 1596 *З. Каз.* 4 зв.); По тыхъ зась лѣтѣхъ з'нагла яко блискавица з' Нба: Приходъ Хвъ бѹдєтъ… и рѣка пѣначаѧса… потєчєть ωгнистая прє(д) нимъ (поч. XVII ст. *Пчела* 25 зв.); Або нє вѣдаєшъ, ижъ нѣкгды бы члчаѧ дѹша огонь ωнои офѣры нє понєсла, алє знагла всѣ бы исчезнѹли (Київ, бл. 1619 *Аз. В.* 189); Вънєзаапѹ: Спрѹдка, знагла, знєωбачка, напраснω, нагло (1627 *ЛБ* 21); Надъ прирожєньє своє зємлѧ са рѹхаєть, Всѣх' зємнородны(х) знагла страхо(м) наполнає(т) (Львів, 1631 *Волк.* 3); знагла нєсподѣванє пожєрла ихъ зємлѧ живо до пєкла (Чернігів, 1646 *Перло* 126); Видѣлъ єсмъ пєрєд' собою винный щєпъ, на которомъ были три рошчки // и знагла выростаючоє квѣтьє, а по квѣтью ягоды доставаючи, и кѹбокъ фараωновъ въ рѹцѣ моєй (серед. XVII ст. *Хрон.* 65-66 зв.),

ЗНАДВОРЪА *див.* **ЗНАДВОРА.**

ЗНАДВОРЬЯ *див.* **ЗНАДВОРА.**

ЗНАДВОРЬА *див.* **ЗНАДВОРА.**

ЗНАДВОРА, ЗНАДВОРЪА, ЗНАДВОРЬЯ, ЗНАДВОРЬА, ЗНАДЪВОРА, ЗЪНАДВОРЯ, ЗЪНАДВОРА *присл. (із зовнішнього боку приміщення; ззовні)* знадвору, ізнадвору: и(н)шиє [вєжи] ωкрѹгълы з надворъѧ совитыми стєнами рѹблєны (1552 *ОВол.* 3. 191 зв.); стєны знадво(р)ѧ ωбълєпълєны вси глиною (1552 *ОКЗ* 194 зв.); внѣ́ѹдѹ знадворья (II пол. XVI ст. *ЛА* 179); знадвора псы и чарвници (!), и вшєтє(ч)ници, и мѹжєбо(и)ци, и ба(л)вохва(л)ци, и ко(ж)дый которїй милѹєтъ, и которїй чини(т) кла(м)ство (Вільна, 1596 *З. Каз.* 21 зв.); урядник Степанский, з немалымъ оршаком людей и стрелцовъ…, самого презвитера у клети з надъвора замкнувши, того клирика нашого церковного Демяна, чоловека невинного, ув избе спячого порвавши…, слугъ и челядь его поранивши,…

уехалъ (Луцьк, 1598 *АрхЮЗР* 1/VI, 224); почали... поправлять церковъ..., внутри и зъ надворя (поч. XVII ст. *КЛ* 82); Внѣоудоу: Знадвóрѧ, здворá, на дворѣ (1627 *ЛБ* 16); а докончáвши внѹтрь и (з)надвóрьѧ всєгω кораблѧ́ смолóю оумáзалъ вéдлѹгъ оуказáньѧ г(с)днєгω (серед. XVII ст. *Хрон.* 15);

(з боку чого-небудь стороннього, відокремлено від когось, чогось) зовні, іззовні: вѣдаючи звлáща нє вонтплйвє, же я́къ посторóга тóгω Зáкона, внѹтръ бы́ти цр҃квє Събóрнои, тáкъ ωпѹщє(н)є и занéдба(н)є Єгω знадвóрьѧ Ст҃ых᾿ Оуч҃никω(в) Б҃жих᾿ знайдовáтисѧ, справѹєтъ (Київ, 1625 *Коп. Ом.* 162); áбы... и ро(з)маи́тыми злóст᾿ми звя́заный, вы́лѹчанъ былъ з᾿ мнω(з)ства Ст҃ыхъ: и з᾿надвóрѧ сщ҃енного зобрáнѧ áбы трвáлъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 695).

ЗНАДЪВОРА *див.* **ЗНАДВОРѦ.**

ЗНАЄМИТЫЙ *прикм.* Знаменитий, славетний; славнозвісний: олофéрнъ... з вóйски(м) тáкъ вєли́ки(м) побѹрилъ мѣста знаєми́тыи, и подби́лъ, под гóлдъ сво(и) пáнства (серед. XVII ст. *Хрон.* 394 зв.).

ЗНАЄМО *присл.* Відомо: коли ишо(л) чєрє(з) єдинѹ страноу, в которой єщє мало было знаємо ст҃оє рж(с)тво є(г) [іс҃ ха҃], и слышачи ω таковой мо(ж)ности хв҃ой, то(г)ды чл҃кь нѣкоторій прівє(л) до нєго сн҃а своє(г) (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 30); **знаємо оучинити** – повідомити: и я знаємо єс᾿ми оучиниль имь имѧ твоє и єщє знаємо оучиню абы таковаѧ милость которою єси мєнє оумиловаль была в᾿ нихь (1556-1561 *ПЄ* 424).

ЗНАЄМОСТЬ[1] *ж.* **1.** Знання, пізнання: не лъжыте одинъ другимъ, зволокшы зъ себе старого чоловека зъ учынъками его, облечыте нового того, который ся однавляетъ въ знаемости подлугъ выображенья Того, который его сотворылъ (Вільна, 1599 *Ант.* 947); дорóга моýжа... в панѧ́нцѣ, або в мóлодости, значи(т) таємницѹ въплощєнїа, котораѧ всю лю(д)скѹю оумѣєнтно(ст) и знаємо(ст) пєрєходи(т) (поч. XVII ст. *Проп. р.* 198); Коли всѣ зарóвнє нєвымóвныхъ Бо(з)ски(х) тáємницъ вéдлѹ(г) понѧтѧ лю(д)ского знáємостю ωбфи́тє ωбогáчєны стáли, за ω(б)ѧснéнїємъ тогó имъ Пр(с)тогo Дх҃а (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 232); Рáзѹмъ,... оýмъ: Рóзѹмъ, вѣдомость, оýмыслъ, вóлѧ, мысль, ростропность, мѹдро(ст), позна(н)є, вѣда(н)є, оузна(н)є, оумѣéтность, вѣдéнїє, знáємо(ст), хотéнїє (1627 *ЛБ* 106); Єднáкъ нé тєлéснымъ нѣѧ́ким᾿ вы-ωбражéн᾿ємъ, єдéнъ ω(т) зрожéн᾿ѧ знáємость тѹю пріймѹт, áлє прєзрочи́стымъ и проникáючимъ óномъ дш҃євнымъ (Київ, 1627 *Тр.* 39).

ЗНАЄМОСТЬ[2] *с.* Знайомство. ◇ **знаємость мати, мати знаємость, знаємость мети (мѣти)** (з ким, в чому, кому) – бути знайомим: я́ко ты простáцко и глѹпє твєрди́шъ: я́кобы знáємости ω Ѡ҃ци єщє нє мѣли доскона́лє и́ныи оучєницы (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 294); жáдноѣ з᾿ нимъ знáємости нє мáю (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 564); маючи знаємостъ з Ывано(м) Водянико(м), во(и)то(м) чєръни(ц)ки(м)..., по(д)даныхъ... з ро(з)ныхъ має(т)ностє(и)... зо всими має(т)ностями выправади(т) (Житомир, 1650 *ДМВН* 192-193); Я, ач знаемости жадное с паном Борисом Охлоповъскимъ не мел, поехалъ есми з дому Ощовского до пана Бориса, хотечи его наведити (Луцьк, 1583 *АрхЮЗР* 8/III, 388).

ЗНАЄМЪ *див.* **ЗНАЄМЫЙ.**

ЗНАЄМЫЙ, ЗНАЄМЪ, ЗНАЄМЬ *дієприкм.* **1.** *У знач. прикм. (який був відомий раніше)* знайомий: тогды вышоль ωно(и) дроугый оучнкь, который быль знаємь ар᾿хїєрєωві (1556-1561 *ПЄ* 426); Наболшой (повѣда) и настаршой и всимъ знаемой, одъ преславныхъ двохъ апостоловъ Петра и // Павла въ Рымѣ фундованой и постановленой церкви, тое, которое маетъ отъ апостоловъ, преданіе и ознайменую всим вѣрѹ (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 133-134); Который то протосингел, будучи человѣком годным и учоным,

добре был цесарови турскому знаємый и всимъ башомъ (Львів, 1605-1606 *Перест.* 33); Ямъ тижъ бы́лъ коли́сь людемъ на́ свѣтѣ знаємый, А теразъ ω(т) всѣхъ праве є́стємъ ωпꙋще́ный (Київ, 1622 *Сак. В.* 47 зв.).

2. *(якого добре знають)* відомий: па(н) Павє(л) Гапонови(ч) жалова(л)... ω то(м) и(ж) ...в нєбы(т)ности моє(и)... панъ Стєфа(н) Мєлєнє(в)ски(и)... са(м)... з помо(ч)никами своими ємꙋ самомꙋ имєны и на(з)виски лєпє(и) знаємыми... нашє(д)ши мо(ц)но на до(м) мо(и)... в которо(м) жонꙋ мою... киє(м) зби(л) змордова(л) (Житомир, 1605 *ЦДІАК* 11, 1, 4, 17 зв.); єму самому по имєню каждого добрє вєдомыми и знаємыми, // по(д)єхавши по(д) сєла Филиповичи, Княжѣ, Бро(н)ники, Романо(в)ку,... до того жъ мѣста Ви(л)ска пєрєваби(в)ши, зо всє(г)[о] поωбдиралъ (Житомир, 1650 *ДМВН* 194-195).

3. *У знач. ім. (особа, з якою хто-небудь підтримує знайомство, спілкування)* знайомий, -ого: вꙋнци бо єго вси побѣгли и знаємыи (1489 *Чет.* 326 зв.-327); и глѧдали єго мєжи прирожєными і мєжи знаємыми и нє пашʼли вєрʼноулисѧ до ієр(с)лима глѧдаючи, єго (1556-1561 *ПЄ* 216 зв.); Єсли(ж) бо́вѣ(м) зна́ємы(х) припꙋстимо, а я́ко(ж) нєзна́ємы(х) на(м) ωбъѧ́ви(г) (Київ, бл. 1619 *Аз. В.* 303); Єсли́ жʼ та́къ ѡ́нꙋ чини́лъ, всѣ нєха́й высвѣдча́ютʼ. всѣ єго́ знаємый шы́рє прызнава́ютъ (Луцьк, 1628 *Андр. Лям.* 15); Ѓды... Оученикωвє, и всѣ зна́ємыѣ, и пови́ннѣ розбѣглисѧ бы́ли ты́ѣ тогды тєрпли́вє... конца... По́грєбꙋ чєка́ли (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 229); Да́йжє ми Тѣло І́иса Назарє́ѧ Чоу(д)ногω странника; и зра́нєнноє, ωплєва́нноє, жє́лʼчꙋ, го́ркою напоєнноє, ω(т) всѣхъ зна́ємыхъ ωпꙋще́нноє, на Кр(с)тѣ на ωстрихъ Гвώздєхъ вися́щєє, ωбнажє́нноє; ти́лко Крива́выми Ра́нами покри́тоє (Чернігів, 1646 *Перло* 92).

ЗНАЄМЬ *див.* **ЗНАЄМЫЙ.**

ЗНАЖИВАТИ *дієсл. недок.* (з ким що) Зваблювати, знаджувати, спокушувати (кого чим): хотєчи насъ всѣхъ, съ церквами набоженства нашего, подъ послушенство и рейментъ преложоныхъ духовныхъ Костела Римского поддати, розмаитыхъ способовъ зъ духовными костела Римского не поодно-кротъ знаживалъ (Вільна, 1608 *АЮЗР* II, 48).

ЗНАЙДЕНЄ, ЗНАЙДЕНИ, ЗНАЙДЕНЪЄ, ЗНАЙДЕНЬЄ *с.* **1.** Знайдення, виявлення: И бил намъ чоломъ кнѧзь Василий Ковєлский, абыхмо при том сꙋдє пана воєводы... и знайдєни комисарєй єго заставили (Краків, 1536 *AS* IV, 63); тоє въ(з)вышє(н)є є(ст), которїи са(м) собѣ тоє привлащає(т) чогѡ́ вʼ мо́ци привлащити собѣ нє маєтъ. а то чꙋднѣйшєє въ (з)на(и)дєню то́є я́мы, в которо(и) то панꙋєтъ то(т) гръдо(ст)ны(и) го́ло(с) (1599 *Виш. Кн.* 215); цр(с)тва нб(с)ного шꙋкаймо, за которого знайдє(н)ємъ и дочасныи дωбра знайдємо (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 765).

2. *(доведення правильності чого-небудь)* визнання: кнѧзю..., на каждꙋю чєтвєрть годꙋ по стꙋ копъ грошєй платилъ, водлє знайдєньѧ вырокꙋ нашого бєз всѧкоє ωтволоки (Краків, 1538 *AS* IV, 136); обедве сторонѣ... позволили на себе заруки: хтобы мел с того еднанъя и знайденъя нашого и тежь призволенья их обеюх сторон выступити... тогды будет сторона выступная повинна заплатити королю... триста рублевъ грошей (Свищів, 1553 *АрхЮЗР* 8/VI, 31); и на все тое наше судовое знайденье зложили есмо им рок завитый от нинешнего дня середы... за две недели (Луцьк, 1570 *АрхЮЗР* 8/VI, 270).

Пор. **ЗНАЙТИ.**

ЗНАЙДЕНИ *див.* **ЗНАЙДЕНЄ.**

ЗНАЙДЕНІЄ *с.* Те саме, що **знайденє** у 1 знач.: Цр(с)тва Нб(с)ного шꙋка́ймω, за ко-то́рого знайдєніємʼ и доча́сныѣ дѡ́бра зна́йдємω (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 877).

ЗНАЙДЕНЪЄ *див.* **ЗНАЙДЕНЄ.**

ЗНАЙДЕНЬЄ *див.* **ЗНАЙДЕНЄ.**

ЗНАЙДОВАНЄ *с.* (*стп.* znajdowanie) знаходження: Але для чогожъ толко ку звычаю, абы просто мовити и писати, и ку заостреню розуму и выполерованю его, а не ку знайдованю божественныхъ догматъ, и не ку розсудкови ихъ (1603 *Пит.* 107).

Пор. **ЗНАЙДОВАТИ.**

ЗНАЙДОВАТИ, ЗНАЙДОВАТЪ *дієсл. недок.* (*стп.* znajdować) **1.** (кого, що, в чому) *(шукаючи, виявляти кого-, що-небудь)* знаходити: Врядникъ дей паней Петровои, видечи то, почалъ се съ того иншими словы выламовати, ижъ того виноватого яко самъ знайдовати, такъ тежъ и обявити не хотелъ (Луцьк, 1570 *Ив.* 268); бидныхъ подданыхъ, у которыхъ знайдоватъ ничого не могли, били, мордовали (Луцьк, 1620 *АрхЮЗР* 6/I, 422); Ґды крѹше(ц) золоты(и) в горѣ чи(м) далѣ(и) глѹбѣ(и) копає(ш), ты(м) собѣ бо(л)шє бога(т)ства зна(и)дѹє(ш) (Київ, 1623 *Мог. Кн.* 2 зв.); судъ // ...позо(в) нєпоря(д)ны(и) зна(и)дѹє(т) и по(з)ваного ѡ(т) того по(з)вѹ на то(т) ча(с) во(л)ны(м) чини(т) (Вінниця, 1624 *ЛНБ* 5, II 4058, 52 зв.-53);

(чого) *(підшуковувати що-небудь, добирати)* знаходити: на высо́кость чѹдѡвъ Ба҃ и Вл(д)ки,... смо́трѧчи, бе́з̾ го́лосѹ ѡ(т) здѹмѣва́ньѧ сѧ зостава́ю, и нє знайдѹю сло́въ // подо́бныхъ оучи́нкѡмъ (Київ, 1627 *Тр.* 668-669).

2. (в чому) *(докучати)* переслідувати: И вжо не маеть ихъ Господарь въ томъ знайдовати, одно на мнѣ самомъ тое всее заплаты маеть Его Милость смотрѣти (1537 *РЕА* I, 209).

ЗНАЙДОВАТИСЕ *див.* **ЗНАЙДОВАТИСЯ.**

ЗНАЙДОВАТИСЯ, ЗНАЙДОВАТИСѦ, ЗНАЙДОВАТИСЕ *дієсл. недок.* (*стп.* znajdować się) *(перебувати де-небудь, мати місце)* знаходитися: А которые вязни и неволники также неволницы народу христянъского, которые бы колвекъ при дворе моемъ... были и знайдовалися, кромъ вязневъ, неволниковъ и невольницъ народу Бесурмянского, Татаръ, вже отъ сего часу волными чиню и симъ тестаментомъ моимъ ихъ вызволяю (Луцьк, 1576 *АрхЮЗР* 1/I, 116); жадное дѣло або справованіе Сыновское не естъ одъ Отца выдѣлено, ани се што таковового знайдуетъ, што бы мѣлъ Сынъ мѣти, а не мѣло бы тежъ Отцу прыналежати (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 124); которѹю то сѹмъмѹ при помєнєномъ панѹ... зна(и)дѹючуюся поводъ тєпєрєшъни(и) єлибєрѹючи добра чєръленъковъскиє бѹдѹчи ква(н)ктѹсъ процесъсами правъними прєрєчономѹ конъвєнътови ...святого доминика рєтєлнє и истотънє ѡ(т)да(л) (Люблін, 1647 *ЛНБ* 5, II 4069, 147 зв.); прото симъ универсаломъ нашимъ позволяемъ (иж если бы ешъче таковые своеволники знайдовалися, которые бы на здорове пановъ своихъ наступовали и послушъными быти паномъ своимъ не хотели), жебы сами панове, весполъ съ // полковниками нашими, Белоцерковскимъ або Киевскимъ, сурово бы и на горле карали (Ямпіль, 1650 *АрхЮЗР* 6/I, 573-574); *Образно:* нє знайдѹєтсѧ та(м) здоровѧ и розѹ(м) дш҃ѣ, алє троутизна и напо(и) го(р)ки(и) (поч. XVII ст. *Проп. р.* 217);

перен. (бути поширеним) знаходитися: И многіє шкоды и бѣды в людех знайдуются, поневаж єсте на обе сторонѣ здрадцами ся стали, утаивши всѣ причины вашѣ (Львів, 1605-1606 *Перест.* 43).

ЗНАЙДОВАТИСѦ *див.* **ЗНАЙДОВАТИСЯ.**

ЗНАЙДОВАТЪ *див.* **ЗНАЙДОВАТИ.**

ЗНАЙТИ *дієсл. док.* **1.** (кого, що) *(шукаючи, виявити кого-, що-небудь)* знайти: И повєлѣ (!) єго тѹрокъ шѹка́ти, и нє знашли (1509-1633 *Остр. л.* 129); А потомь засѧ вє(р)нули а и(н)шиє никоторыє рєчи в домє(х) ихь повидєли зна(ш)ли (Кременець,

1563 *ЛНБ* 103, 26/Id, 1810, 8 зв.); А и(ж) ничо(г) по воли своє(и) кѹпи(т) нє знашли пошли были є(с)мо за(с) наза(д) до домо(в) свои(х) доброво(л)нє никомѹ ни в чомъ нє ви(н)ными (Луцьк, 1602 *ЛНБ* 5, II 4050, 72 зв.); Якъ ты́и кото́рыи при́крою и до́лгою идѹтˁ доро́гою, и пра́цею тоє́ю оутрѹди́вши сѧ, гды гдє де́рево галѹзистоє и широколиствє́нноє тѣнь вєли́кѹю чи́нѧчєє зна́йдѹтъ, ма́лѡ присѣвши ѡ(т)почива́ютъ (Київ, 1627 *Тр.* 472); А навєтъ єщє ты(м) нє ко(н)тє(н)туючися... вєхавъши в бо(р) тыхъ жє протє(с)туючихъ... пчолы знашли (Житомир, 1650 *ДМВН* 208).

2. (кого, що) *(натрапити на кого-, щонебудь)* зустріти, застати: мы сѹдьи... тамъ выєхали, а кнѧзѧ... тамъ єсмо нє знашли и посылали єсмо до єго замкѹ... людей добрыхъ (Ковель, 1537 *AS* IV, 111); ни(ж)ли кгды та(м)... приєхалъ пн҃а ма(т)фєя сєнюту в животє нє заста(л) то(л)ко... ма(л)жо(н)ку... при нє(м) знашолъ (Кременець, 1563 *ЛНБ* 103, 26/Id, 1810, 8); Бо и ннѣшˁних чассо́въ такыхˁ хр(с)тїань мно́го зна́идє я(к) тъ(и) зако́нникъ кѡ(т)рыи... оу вѣдомости за́повѣдєи; та(к) жє и ѡни в го(д)ности имєни х(с)тїаньского розоумѣю(т)сѧ... алє по(д)бно тако(ж) и(м) прїидє... ити ѡ(т) г҃а (Львів, 1585 *УЄ* № 5, 301 зв. на полях); а гды ишо(л) влъны(м) и знашо(л) тє(ж) своєго дл(ж)ъника... мо(р)дова(л)... и нє хотѣ(л) єго пѹстити. алє звѧзавши оу́вр(г)ъ єго до тє(м)ницѣ (XVI ст. *УЄ* № 29519, 98); а знашедъши тамъ владыку Луцъкого,... взялъ ведомость одъ владыки Луцъкого (Вільна, 1599 *Ант.* 591); Ви́дѣлисмо тє(ж) єдно́го... // жє собѣ са(м) нѣгды... ӥссти нє готова́лъ... мѣлъ звы́ча(и)... яко́го... го́стѧ зна(и)шо(л)... з ни(м) в това́ри(ст)вѣ... илъ (серед. XVII ст. *Кас.* 80).

3. (кого в чому) *(довести правильність чого-небудь, ствердити)* визнати: И мы в томъ кнѧгиню знашли правдѹ и при тых имѣнѧх єє зоставили (Вільна, 1507 *AS* III, 44); мы посполъ из сѹдами кнѧзѧ Коширского зго-дивши сѧ, в справѹ вступили,... з обѹ сторон грани мєновитє ѡписали мєжи имєнєй Их Милости,... тамъ Их Милость почали были промєжи сѣбє спор чинити, мы... то знашли, ижъ маютъ тыи грани поправлєны быти (Ковель, 1537 *AS* IV, 103); за жалобою моею, знашедши его (Федора Лукашевича) виннымъ, и присудили мне на немъ тые гроши, которые въ мене покрадены, – на што и декретъ мне выдали (Житомир, 1586 *АрхЮЗР* 6/I, 155); а кто бы таил зло́сти має(т) быти при ви(н)но(м) ка́ра(н), яко бра́тя зна́йдѹтъ (Львів, 1609 *ЛСБ* 423).

4. *(придумати, розмірковуючи над чимось)* знайти: Зна́йдєшъ я́къ правовѣрныхъ ѡ твє́рдомˁ оупова́нїи сп҃снїа своє́гѡ потѣшити (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 5 зв.).

Див. ще **ЗНАХОДИТИ.**

ЗНАЙТИСЕ *див.* **ЗНАЙТИСЯ.**

ЗНАЙТИСЯ, ЗНАЙТИСА, ЗНАЙТИСЕ *дієсл. док.* **1.** *(виявитися в результаті розшуків)* знайтися, відшукатися: єсли бы якиє збєги, по(д)даныє пн҃о(в) Триполъскихъ у мєнє были, которы(х) нє призънава(м), зна(и)ду(т) ли ся, выда(т) и(х) нє (з)бороня(м) (1599 *ККПС* 122); Пла́калъ бы подобно далѣй; алє єди́нъ ѡдˁ старцѡвъ гамовалˁ лзы єгѡ, ѡповѣда́ючи, жє сѧ знайшо́лˁ той кото́рый Кни́гѹ ѡтвори́ти маєтˁ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 3).

2. *(бути в наявності)* знайтися: A tak, wedłe popisu mojoho, znaszłosia: domów bojarskich y wdow w meste Bracławskim trydciat y try, a ludey ich, z popowskimy ludmy, sto y szestdesiat (Вінниця, 1545 *АрхЮЗР* 6/I, 25); а то та(к) сѧ знайдоуть нѣкоторїи которїи мє(ш)кають(т) вє(д)лє вълѣ тѣла своєго на сє(м) свѣтѣ (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 100 зв.); А пото(м) рєгѹила имъ знайшла(с) гдє є(ст) ц҃ркόвь...

збоудована на горѣ Кармєлю(с) (к. XVI – поч. XVII ст. *Кн. о лат.* 96); теды знайдутся 52 роки от вознесенія до собору апостольского на котором Петръ святый не в Рыме, але во Іерусалиме, не бискупомъ рымским, але апостолом Христовым найдуєтся (Львів, 1605-1606 *Перест.* 52); проша(к) андрє(и)... гала(с) з манастыра стго шнофрия принє(с) пȣшкȣ в которо(и) знашлося зо(л) шсмъ (Львів, 1608 *ЛСБ* 1046, 3); тєды вы(ш)мѣнєны(и) павє(л) ω(т)ць єѣ // за слу(ш)ны(м)... постановлєнє(м) доброво(л)ны(м) вза(л) до сєбє цо(р)ку свою и(з) тыми сиротами вы(ш)помѣнєными та(к)жє и тоє што са знашло вла(с)ности єѣ што ω(д) ω(т)ца своєго мала (Одрехова, 1614 *ЦДІАЛ* 37, 2, 21 зв.-22).

3. *(мати свій вияв у чому-небудь)* знаходитися, виявитися: Покажи́тє ми... гдє кото́ры(и) з ва(с) пе́р'вы(и) стєпє(н) са(м) собо́ю выпо(л)нилъ, и в' вѣрѣ шсновано(и) в' нєпорȣшє(н)но(м) фȣндамє(н)тѣ, со испо(л)нє́ными заповѣ(д)ми са знашо(л) (1598 *Виш. Кн.* 272); Єсли́жъ нє позво́литъса то́є, вса́ки(м) спо́собомъ вє́длȣгъ твоєго зда́на зна́йдєтьса мє́ншїй Дхъ ω(т) Сна, я́ко то́й кото́рый нє ма́єть оуча́стництва в' ро́вныхъ Снови (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 266); мы Бра́тїє, самы(х) сєбє посȣжа́ймω..., жє быс'мωса, в' стра́шный о́ный нєлицємѣрногω сȣда дє́нь, нє шсȣжо́ными знашли (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 14);

(бути записаним де-небудь) зазначитися: я... писал єсми о моих потребах не до Константинополя, але до Волох, што иначей у моєм листѣ не знайдется, только єго кажите толмачити, а принамнѣ дайте на пробу Янего (Львів, 1605-1606 *Перест.* 38).

4. *(трапитися, з'явитися де-небудь)* знайтися: а к томȣ сєлищȣ ωтчич шного сєлища ...знашол са и мȣжȣ єє, которомȣ то пєрвєй заставою в рȣки пришло, ω то са впоминал (Володимир, 1549 *AS* VI, 4); А когда от восточных отпали, когда знашел ся в Римѣ тот один, и глава всемирная,... тогда и мученики и чюдотворства между панами погибли (1600-1601 *Виш. Кр. отв.* 187); А хто́ж'са мєжи на́ми зна́йдєть, кото́рый бы Тає́мници // животворащєѣ Тро́йици, лю(д)ским' ср(д)цам' явнє ω(д)крылъ? (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 3-4); Поглада́ючи на́тω, ижъ дла скȣпости єкзємла́рωвъ (!), Ієрє́є с' трȣдностю доста́ти могли: єдна(к) жє са знашли ннѣшни(х) днєй, тыи лю́дє Вє л'во́вѣ, кото́рыє ва́жат'са с' Типогра́фїй своихъ... Книги на́ши Цєрко́вныи... до оужива(н)а подава́ти (Київ, 1639 *МІКСВ* 216);

опинитися: По смє(р)ти нє съ хр(с)тїаны, алє з содо́млань в о(д)ной ώбитєли и кгма(х)у са зна(и)дєши (п. 1596 *Виш. Кн.* 248); Албовємъ любо кто кȣпєцтвомъ са бавить любо при дворȣ сє знайдȣєть любо на войнѣ зостаєть любо в доро́зѣ потрѣба бы было тлȣмача нєякого принамнє(и) которого ко(л)вє(к) з тыхъ языковъ (к. XVI ст. *Розм.* 2 зв.); А гды то́є та́мъса справова́ло, Ѳєо́дωра Цари́ца... на со́нъ оуклони́вшиса, здало́са є́й якобы знашла́са оу столпа́ Кр(с)тного (Київ, 1627 *Тр.* 294);

появитися: ω(т) одє́жѣ тє́ды ωвє́чєи позна(н) бȣдєшъ. а єсли́са волоса́тый зна́йдєшъ якъ иса(в) во́лосами обро́слый... на лѣви́ци бȣдєшъ (Вільна, 1596 *З. Каз.* 82 зв.).

5. *(з'ясуватися, стати очевидним)* виявитися: Так жє и на соборѣ(х) на́ши(х) Бєрєстїйски(х) и знашо́лса въ всємъ винєнъ (Новогородок, 1594 *ЛСБ* 267); Та(м)жє єси бы(л) сужо(н) ω(т)... патрїа(р)ха з ни(м) лицє(м) ко лицȣ, на которо(м) су(дє) во всє(м) винє(н)... знашо(л)ся и шбєца(л) єси ся пра́во ходи́ти... нє пєрєшкажа(ти) блгоч(с)тїю, сирє(ч) бра(т)ству школѣ дрȣка(р)ни наȣцє... ω всє(м) дати поко(и) (Вільна, 1594 *ЛСБ* 251, 1); А єсли бы кто змєжи ста(р)ши(х) брато(в), яковы(м) ко́(л)вєкъ шбычає(м) знашо(л)ся выстȣп-

ны(м), за што моло(д)ши(х) кар(т), мае(т) быти ста(р)шїй двояко и тро҃ко ка́ра(н) (Львів, 1609 *ЛСБ* 423).

ЗНАЙТИСѦ *див.* **ЗНАЙТИСЯ.**

ЗНАКОВАТИ, ЗНАКОВАТІ *дієсл. недок.* (*стп.* znakować) вживати герб, печатку, знак на позначення чого-небудь чи відрізнення від чогось: знаковаті consigno (І пол. XVII ст. *Сем.* 57); Зблизка и Здале́ка На Гєрбъ Пано(в) Брыгаллѣровъ Слшнєсѧ в҆ Гєрбѣ мѣсєцы Знайдють; Гды́жъ Бригаллѣровъ цнотъ ясность знаклю(т) (Париж, 1645 *На г. Бриг.* 5).

ЗНАКОВАТІ *див.* **ЗНАКОВАТИ.**

ЗНАКОМИТЫЙ *прикм.* (*стп.* znakomity) визначний, знаний, знаменитий, відомий: я самъ а нихто з близкихъ, кревных,... дому моего, такъ тежъ з... приятелей людей знакомитых в то ся вступовати и... никоторого выкрочиваня чинити не маемъ (Берестечко, 1570 *АрхЮЗР* 8/VI, 272); ты є(с) достато(ч)ны(и), слав҆ныи и знакомиты(и) чл҃къ, а Пилатоу єсь знаємы(и) (XVI ст. *УЄ Трост.* 79); И всѧ Црковъ... ни́мъ намака́єтъ... // вѣлкго́тность з҆ наоу́к҆ о́ного бєрчи: И до змакче́нѧ, Ср(д)ца лю́д(з)кїє вєдчи́й. На в҆зросне́нѧ дре́въ, в҆ домоу́ Бж҃о́мъ плодови́тыхъ: Злотови́днє заквитноу́лы(х), всѣмъ знакоми́ты(х) (Львів, 1609 *На Злат.* 2 зв.); чтыри кола во то́мъ вѡ́зѣ стъ... цно́ты знакомитыи: Пе́рвоє коло мдрость... дрго́є... мжество... Трєтєє... повст҃гливость (поч. XVII ст. *Пчела* 52); те́жъ и в҆ полєтїах҆ е́кспєрсе́нцїа знамєни́таѧ, нє то́лко в҆ то́м҆ прєза́цном҆ королє́вствѣ По́лском҆, а́лє и по и́ных҆... кролє́вствахъ и па́нствахъ вѣдомы и знакоми́ты сть (Київ, 1623 *МІКСВ* 71).

ЗНАКОМИТШЫЙ *прикм. в. ст.* Значніший, знаменитіший: Съ тыхъ всихъ нѣкоторые свѣдѣцства знакомитшых у Грековъ велми славныхъ отцовъ тутъ выписалемъ (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 122).

Пор. **ЗНАКОМИТЫЙ.**

ЗНАКОМЫЙ *прикм. (який підтримує знайомство з ким-небудь)* знайомий: я на себе самого, дѣтей и ни на кого з близких... дому своего и нияких приятелей и людей знакомых не выймуючы, а ни заставуючи,... и все право свое, которое есми... на тое... млынарство... // мел, зараз его милости дал есми (Берестечко, 1570 *АрхЮЗР* 8/VI, 271-272).

ЗНАКЪ, ЗНАКЬ *ч.* **1.** *(позначка, яка вказує на що-небудь)* знак: мы со всѣми тыми дѡ(б)рыми лю(д)ми дороги єсмо никакоє т(т) не видєли а и ины(х) никаки(х) знакѡ(в) грани(ч)ны(х) (Київ, 1508-1523 *ПИ* № 5); в то(и) соснє были знаки гранъныє (1546 *ОГ* 16 зв.); при т(м) ѡбводѣ и ѡказаню знако(в) кгрн҆товъ манасты(р)ски(х)... были... мєщанє глиня(н)скиє (Унів, 1581 *ЛСБ* 61, 1 зв.); къ тому брєгы и яркы вєдлє циркусу а знаковъ мєджы, вь кол почавши пониже млина одъ броду просто въ гору ку полночи (Фольварк, 1606 *НЗУжг.* XIV, 225); вє(д)лу(г) то(г)[о] ду(к)ту и (з)нако(в) грани(ч)ныхъ,... панъ по(д)коморы(и)... мапъпу маловалъ (Житомирщина, 1639 *ККПС* 201); ты(м) же комисаром нашимъ,... даемо владзу, абы... зъежджали на тое розграниченъе, ажбы его // скутечне отправили, копцами и иншими граничными знаками означили (Варшава, 1646 *ЧИОНЛ* XIV-3, 180-181).

2. Відмітина: над҆ всѣхъ нєчи́стыхъ бг҃овъ свои́хъ пѣгого вола шанова́ли... А звла́ща е́сли на ѧзык на чолѣ, и на хвостѣ, я́кѡ и́ншєю ше́рстью зна́къ мѣлъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 20).

3. Зображення: нє вѣдаю гдє // господа твоя єсть па́нє мой по(д) знако(м) золотого лва на лици коморной (к. XVI ст. *Розм.* 58 зв.-59); Я иванъ з҆ Барлємонт зєзнава́ю ижємъ наня(л) Пєтр марша(л)к домъ в Антвєрпїи на рынку збдова́ны(и) по(д) знако(м) зайца (Там же, 68 зв.); Крєст҆ сѧ Хрїс-

то́въ сла́вою вѣрных҄ имєнѹ̂є(т),… Рым҄ сѧ зна́ко(м) Бж҃їѧ Црк҃овъ оукраша́єтъ (Єв'є, 1611 *Епігр. Ог.* 2); Ѡнъ тєды за́разъ каза́лъ оучини́ти зна́къ того́ кр(с)та з҄ зо́лота и ка́мєнїй дороги(х) (Київ, бл. 1619 *О обр.* 58);

(відзнака, регалії) знак: позваные… //… оныхъ под хоругве изъ знаками военъными шыкомъ постановивъшы,… важылисе… на нее ударыти (Варшава, 1641 *ЧИОНЛ* XIV-3, 157-158); пово(д) занє(с)ши таковую рєпротєстацию… ѡ спроважєнє таковы(х) людє(и) а(р)матны(х)…, зъ знаками воєнъными,… //… просилъ, абы тутъ,… до припатрєня сє доводовъ и ди(с)позици(и) правны(х) приступилъ (Ісаїки, 1643 *ДМВН* 237-238);

(ціха, емблема організації) знак: А зышедшися в братство, мают класти до скрыньки по грошику; а которого застанеть знакъ братскый цѣха а не поидеть за нимъ, якъ обышлють, на томъ вины грошикъ (Перемишль, 1563 *АрхЮЗР* 1/VI, 51).

4. *(слід, залишок чого-небудь)* знак: видєл єсми знак на пѧтинадцати мєстцах, попєлы, гдє стоги погорили (Луцьк, 1560 *AS* VII, 60); видє(л) тє(ж) єсми ѹ дворє ѡсєкро(в)ско(м) знаки кгва(л)ту ѹ гридни ѡ(к)на порубаны а (в) коморы… ѡ(д)вє(р)ки вырубаны и вывалѧны (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 24); тыє подданыє взя(в)ши пєрє(д) сєбє злы(и) а бє(з)бо(ж)ны(и) ѹмы(с)ль проти(в)ко… брата моєго… з жоною… с чє(т)вє(р)го(м) дєтє(и) ихъ… ѡбволо(к)ши до(м) соломою ѡгнємъ спалили то(л)ко дє(и) зна(к) костє(и) ихъ на пожари(с)кѹ зобра(в)ши (Володимир, 1588 *ЖКК* І, 299); пн҃ъ Ѡлє(н)ски(и)… зна(ки) кгва(л)ту ѡказова(л) (Черниця, 1609 *ДМВН* 149); Якъ в҄ тѣлѣ хв҃омъ… зна́ки… бы́ти могли́, то́ єстъ ра́ны гво́здныѣ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 219); в местечъку Доростаяхъ домовъ спаленыхъ альбо пляцовъ, на которыхъ знаку будинъку се (не зосътало), сто двадъцеть и осъмь (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 227); **бы знаку** – ніскільки, нітрохи, зовсім: Тые твои аркгумента бы знаку до взросту и цвиченя дитинного не служатъ (1603 *Пит.* 106); гды ѡ́вѡцы доспѣютъ, нєшкоди́тъ кѹко́ль пшєни́ци бы зна́кѹ (Вільна, 1627 *Дух. б.* 246); **до знаку** – дощенту, повністю: вы́скроба(в)ши до зна́кѹ тѣло з҄ зло́сти, ѹмє(р)щвлє(н)нѹю внѣшнєго чл҃вка ко́жѹ ра(с)тѧга́ютъ (серед. XVII ст. *Кас.* 9).

5. *(умовлений сигнал)* знак: тъ(и) которыи єго продаваль даль и(м) таковыи з҄накь рєкоучи, кото(ро)го ѧ поцєлоую, то(т) єсть и имѣтє єго (1556-1561 *ПЄ* 113 зв.).

6. *(свідчення, вияв)* знак, ознака: малжонок мой… нелюбости своее и знак оказовал, же девку тую…, зкгвалтовал (Володимир, 1567 *АрхЮЗР* 8/ІІІ, 135); исидо(р) пе́ршїй зна́къ лѹка́вства сво́єго ѡказа́лъ (Острог, 1598 *Ист. фл. син.* 36 зв.); а́лє єщє в найго(р)шєє нє(д)ба́льство впада́ти, ю(ж) то боу́дє(т) вєли́кїй зна́къ глоу́п҄ства глоу́пы(х) бе́стїи (Острог, 1607 *Лѣк.* 66); звѣрѧта за(с) домовы́и… знаки мл҃(с)ти паноу(м) сво́и(м) пока́зѹю(т) (поч. XVII ст. *Проп. р.* 226); Где знак щедрот твоих в грѣхов пребаченю? (1648 *Елег.* 152);

(доказ, підтвердження) знак: наша помо(ч) с тѹрки на жи(г)мо(н)та кралѣ… бѹдє(т) томѹ зна(к) и дово(д), а(ж)єсмо дали ѡ(т) вєликого нати(с)кѹ и на силѹ и припѹжєнїа (Гирлов, 1518 *Cost. DS* 495); многиє свєдєцства, знаки, доводы на письмє врадовныє кнѧз Роман…, пєрєд нами ѡказывал (Вільна, 1565 *AS* VI, 282); Єстлибы сѧ шкода кому стала,… з вєдомостью г(с)дря домового…, и было бы то на нєго… якими знаки врядо(в)нє пєрєвєдєно, таковы(и) повинє(н) будєть ѡны(и) кгва(л)тъ… платити (1566 *ВЛС* 36); римский костел… приводит знаки на // подперте той правды, яко есть костел римский правдивый (1600-1601 *Виш. Кр.*

отв. 170-171); знаменитый знакъ зацности и знаменитости Андрееви, ижъ,... досталися Андрееви части свѣта по Іерусалимѣ переднѣйшіи (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 968); оцъ и ма́тка є́й... принесꙋтъ з͛ собою зна́ки панє́нства є́й до ста́рших мѣста (серед. XVII ст. *Хрон.* 156); **на знакъ** – *(як свідчення, підтвердження)* на знак: На зна́къ той рєчи привюлъ тѣнь прє(з) линіи (поч. XVII ст. *Проп. р.* 171); Кро́ль Вафалє́н͛скій... в͛ звы́чаю бы́лъ положи́лъ,... свѣчꙋ запа́лєнꙋю По(д)да́нымъ своймъ высыла́ти, на зна́къ тогѡ, абы гора́чо(ст) мл(с)ти своєи кꙋ онымъ вы́кон͛тєрфєтова́ти мо́глъ (Київ, 1632 *Євх.* 292).

7. *(передвістя, прикмета)* знак: Кирилъ... кгды крестился, в той часъ у крестильницу наплюгавил, што то было знаком злым и лихим (Львів, 1605-1606 *Перест.* 30); по слюбѣ очи єй ѡ(т)кры́ю(т)... боу́дє(т) єго хапа́ла за подоло(к), а ѡ(н) сѧ єй в͛мы́ка(т), а єсли є(г) вхо́пи(т) за знак͛ то сєбѣ ма́ю(т) вѣрнои мл(с)ти (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 95); м(с)цъ взвы́шъ по ѡстрый пого́ды зна́к͛ маєтъ (Київ, 1625 *МІКСВ* 145); А о́нъ рє́клъ: є́сть ли єщє жи́въ, бра(т) мо́й є́сть. Што взя́ли мꙋжєвє за до́брый зна́къ (серед. XVII ст. *Хрон.* 314);

(знамення Бога) знак: почало всє множєство оучнкь хвалити ба голосо(м) вєликымь за ѡныи всѣ знаки которыи видѣли (1556-1561 *ПЄ* 307); прєѡбражєніє было хво на зна(к) второмоу прішєствію єго (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 28 зв.); ми ся и знаку єго нє боимо И на божєство єго нє глядимо (І пол. XVII ст. *Сл. о зб.* 23);

чудо: А Пила(т), видѣв͛ши такіи знаки, злѧкноу(л)сѧ (XVI ст. *УЄ Трост.* 76); рє(ч) ємоу спиридо(н) в͛ста(н) и по́йди за мною, и оузри(ш) зна́къ... в͛зѧ(л) в͛ роу́кꙋ цєглоу́ и прє(з) всѣми простєръ (Устрики, І пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 136);

(пророцтво) знак: руками апо(с)то(л)скими диѧлосє много знако(в) и чу(д) мєжи лю(д)ми (ІІ пол. XVI ст. *КА* 23); Єсли повста́нєтъ в посєрє́дкꙋ тєбє пр(о)ркъ, а́бо кото́рый..., ѡповѣда́лъ бы зна́къ и чю́до,... нє оуслꙋхаєшъ сло́въ о́нагѡ пр(о)рка (серед. XVII ст. *Хрон.* 153);

незвичайне явище: знаки на церквахъ страшливыє показуются, якож ся стало в Рогатинѣ и в Галичу, о чом свѣдоцства и записи урядовыє свѣдчат (Львів, 1605-1606 *Перест.* 44);

(символ) знак: ѡныи посоу(х) зна(к) бы(л) албо фикгꙋра ч(с)тнаго кр(с)та г(с)нѧ (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 26); А евангеликове ажъ на онъ часъ, коли его поживаютъ, называютъ Тѣломъ Хрыстовымъ и то не власнымъ, але зна́комъ Тѣла Хрыстова (Вільна, 1608 *Гарм.* 200); коро́на бовѣ(м) є́ст͛ зна́къ кролє́в͛ства (Острог, 1614 *Тест.* 179); Щасливый домъ Шептицкихъ которыє кр(с)тъ маютъ... Который знакомъ набожєнства и ап(с)лской вѣры (Угорці, 1620 *На г. Шепт.* 2); Котви́цы тє́жъ вѣры статє́чнои зна́комъ (Київ, 1630 *Соб. На г. Стетк.,* тит. зв.); абда(н)къ, знакъ є(ст) щодрой Пово(л)ности (1649 *РЗВ* 1 зв. ненум.); **знакъ креста** – знак хреста: Ґды на ни(х) оуда́рѧ(т), ѡ(д)бива́ти зна́ко(м) кр(с)та... пови́н͛ны соу(т) (серед. XVII ст. *Кас.* 7); **знакъ креста класти, класти знакъ креста** – хреститися: Святый знакъ креста Христова на собѣ въ опакъ кладутъ, зъ лѣвое руки на правое (бл. 1626 *Кир. Н.* 28); они..., кла́ли зна(к) ч(с)тного кр(с)та рꙋко́ю на лица́ свой (Київ, бл. 1619 *О обр.* 68); **знакъ крестный** – те саме, що **знакъ креста**: Вто́рый пожи́то(к) є́стъ,... жє́бысмо имѧ Хво бє(з)... бо́ѧзни смѣлє вызнава́ти мо́гли, длѧ чого тє(ж) и на (з)на(к) крє́стный чы́ни(т)сѧ ми́ромъ на чєлѣ (Львів, 1645 *О тайн.* 36); **знакъ крижа клас-**

ти – те саме, що **знакъ креста класти**: для чого вы, кгды знакъ крижа святого на себе кладете, и зъ живота першѣй на правое раме, а потомъ на лѣвое руку переносите? (1603 *Пит.* 92); **знаки писаныи** – письмена: то є(ст) наоука... котóрѹю... бъ... мѡисеѡви... ѡб'явúлъ, прє(з) карак'тєры, албо знáки писáныи, в' тáємнúци своéй (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 15 зв.).

8. *(побіжне повідомлення)* згадка: кня(з) єго м(ст), и(ж) бы(л) ѡ(т)писа(л) до вл(д)ки... дивѹючисѧ єму же нє пишє(т) знаку ѡ соборѣ єс(ли) сѧ готѹє(т), албо поєдє(т) ли на нєго (Дубно, 1596 *ЛСБ* 299, 1 зв.).

9. Зірка, зоря, сузір'я: за встѹпєнъємъ слнца в' знаки пѹлънóчныи свѣтъ зéмный з' зимы сѧ смѣєтъ, гѡ́ры квѣтками ѡдѣвáєтъ (Київ, 1632 *Євх.* 293);

(зодіакальне сузір'я) знак: Вотѹйтє, бы мѣлъ фáворъ Зодіáкѹ, В бѣгѹ дорóчномъ бы сѧ тѣшилъ з' знáкѹ Бы вéдлѹгъ єго ходúла аспéкта: Кáжда Планéта (Львів, 1642 *Бут.* 8); **знакъ небесный, небесный знакъ** – **а**) зодіакальне сузір'я: Зѡдіѧ, ві знаки нб(с)ныи, на ві крѹгахъ нб(с)ных' бѹдѹчи (1627 *ЛБ* 207); На оурожє(н)є. Пéвными сѹ(т) свѣ(д)ками нб(с)ныи знáки (Київ, 1618 *Вѣзер.* 14); **б**) веселка: Дѹгá: Знáкъ нб(с)ный (1627 *ЛБ* 32).

ЗНАКЬ *див.* **ЗНАКЪ.**

ЗНАЛЕЗЕНЪЄ, ЗНАЛЕЗЕНЬЄ *с.* (*стп.* znalezienie) *(вирок)* рішення: которы(и) [Анъдре(и) Фи(р)лє(и)]... ѡ(д)ступуючи ѡ(д) апєляции,... ѡ(т) дєкрєту значєзєнъя нє поря(д)ного,... пєрєстаючи на и(н)ши(х) дєкрєта(х)... вє(р). вшу на полє позыває(т) (Шумськ, 1639 *ККПС* 230); ѡ(т)ступуючи ѡ(т) апєляцыи прє(з) повода, ѡ(т) дєкрєту значєзєнья нєпоря(д)но(г)о по(з)ву... в то(и) справє ѡ ро(з)граничє(н)є кгру(н)товъ ѡбухо(в)ски(х) (Горошки, 1642 *ДМВН* 223).

ЗНАЛЕЗЕНЬЄ *див.* **ЗНАЛЕЗЕНЪЄ.**

ЗНАЛЕЗТИ, ЗНАЛЕЗЪТИ, ЗЪНАЛЕЗТИ, ЗНАЛЕСЪТИ, ЗНАЛЕСТЬ, ЗНАЛѢЗТИ *дієсл. док.* (*стп.* znaleźć) **1.** (кого, що) *(розшукати, віднайти, виявити)* знайти: пойди по талѣры чворограня(с)тыи по кѹѳли и рѹчники: ѡхотнє моѧ Пани матко гдєжъ ѡны(и) сѹть. М. ничого ты нє ѹмѣєшъ значѣзти // ѡво сѹть (к. XVI ст. *Розм.* 7 зв.-8); толко не могли есмо шкодника своего и до сего часу зналесть (Овруч, 1629 *АрхЮЗР* 4/I, 48); тамже протестанта, хотечи его конечъне о смерт приправити, шукалъ а не знализъши въ избе, пичъ, розумеючы его тамъ зъналезти, посикъ (Луцьк, 1647 *АрхЮЗР* 1/VI, 812); Але есъче и тутъ запалъ срокгости и тыранъства пана Шылневого угаситисе не можетъ, лечъ,... такъ ве дне, яко по ночы, до господы протестантисъ и до инъшихъ, гдес оного зналесъти сподевалъ частокротъ приходилъ (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 309).

2. (що) *(затвердити, схвалити)* прийняти: дєкрє(т) суду головъно(г)[о], трибуна(л)ско(г)[о] значє(ж)ши в то(и) справє,... тую справу... знову до суду по(д)комо(р)ского ѡдо(с)лалъ (Вільшанка, 1639 *ККПС* 227); тєды жа(д)нымъ способомъ, тє(р)минъ тєпєрєшни(и) слу(ш)ны(и) и правъны(и), значєзєны(и) быти нє можє, понєважъ за запо(з)ванъємъ, пана комо(р)ника, суды ѡного су(т) и(н) дубиумъ вокованыє (Київщина, 1639 *ККПС* 246).

Див. ще **ЗНАЛЕЗТИСЕ, ИЗНАЛЕЗТИ.**

ЗНАЛЕЗТИСЕ *дієсл. док.* (*стп.* znaleźć się) виявитися, знайтися: отец Дениско игумен,... признал, же, што се может зналезти у нас, кажемо вернути (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 270).

ЗНАЛЕЗЪТИ *див.* **ЗНАЛЕЗТИ.**

ЗНАЛЕСТЬ *див.* **ЗНАЛЕЗТИ.**

ЗНАЛЕСЪТИ *див.* **ЗНАЛЕЗТИ.**

ЗНАЛѢЗЕНЫЙ *дієприкм. у знач. прикм. (віднайдений, відшуканий)* знайдений: намъ католикомъ, што зъ вашого того зъедноченьѧ з нами прибываєтъ нічого, а ничого окромъ дховной потѣхи, а вєсєльѧ ангєлского, которы(м) сѧ з ними зъ ѡвєцъ зналѣзєны(х) радꙋємо (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 200 зв.).

ЗНАЛѢЗТИ *див.* **ЗНАЛЕЗТИ.**

ЗНАМЄ *див.* **ЗНАМЯ.**

ЗНАМЕНАН *див.* **ЗНАМЕНАНЫЙ.**

ЗНАМЕНАНИЙ *див.* **ЗНАМЕНАНЫЙ.**

ЗНАМЕНАНІЙ *див.* **ЗНАМЕНАНЫЙ.**

ЗНАМЕНАНЇЙ *див.* **ЗНАМЕНАНЫЙ.**

ЗНАМЕНАНЫЙ, ЗНАМЕНАНИЙ, ЗНАМЕНАНІЙ, ЗНАМЕНАНЇЙ, ЗНАМЕНАН, ЗНАМЕНАНЬ *дієприкм. у знач. прикм. (добре відомий, знаний; помітний)* знаменний: А хотар тои..., ѡт толѣ на бєрєгь Бръладѣ на знамєнанїи дꙋбъ (Васлуй, 1502 *BD* II, 252); а хотаръ тому вышєписанномꙋ монастирꙋ..., ѡт липꙋ знамєнанꙋ и могила копана,... та на вєликы дꙋбъ знамєнань (Сучава, 1503 *Cost. S.* 260); а хотаръ... монастирꙋ..., на бꙋкь знамєнан,... на три липы знамєнани (Там же); а хотарь сєлоу... на знамєнаніи доуб (Ясси, 1508 *DBB* I, 3).

Див. ще **ЗНАМЕНЫЙ.**

ЗНАМЕНАНЬ *див.* **ЗНАМЕНАНЫЙ.**

ЗНАМЕНАТЕЛЬ *ч. (хоронитель печатки)* печатник: obsignator, пєчата(р), знамєнатє(л) (1642 *ЛС* 286).

ЗНАМЕНАТИ *недок. і док.* **1.** (що) Виконати, здійснити: **Ѡ** Сїмѡнє, што мо́вишъ; Єсли тꙋтъ мє́шкати бꙋдєшъ, слова Пр(о)рцкїи кто вы́полнитъ; а вы́роки Пропов ѣ(д)ничїи кто знамєна́є(т) (Київ, 1625 *Сур. Сл.* 124 зв.).

2. (що кому) Вказувати, показувати, визначати: Премногое число звѣздноѝ красоть бѣгъ свои ѡ(т)правꙋю(т) дивными ѡ́броть... Абы всѧкои твари́ Бога повѣдали на землї и мори́ пꙋти знаменали (к. XVI – поч. XVII ст. *ПДПИ* 182, 96); insignio, знамєнаю, пєчатаю (1642 *ЛС* 239);

(що) *(мати на увазі)* розуміти: имєноуєть жє сєбѣ х(с)ъ свѣ(т) мироу знамєнаючи свѣ(т) бжє(с)твєная славы (1489 *Чет.* 217).

3. (кого) *(звертати увагу на кого-небудь)* помічати, зауважувати: Недбайте мя знаменати, же смѣда есмь; бо мя есть слнце на бервѣ промѣнило (поч. XVI ст. *Песн. п.* 50).

4. (кого, що) Благословляти (благословити), освячувати (освятити): то́тъ дѣйствова́лъ, въ Ап(с)лѣхъ, то(т) и днє́сь знамєна́єтъ дши крща́ємы(х) (Київ, бл. 1619 *Аз. В.* 60); Взѧ́лъ тєды Мєлхисєдє́къ ро́гъ ма́сла и зна́мєнавъ єгѡ сло́вомъ божїимъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 25 зв.);

(що) *(осіняти)* хрестити: Христїа́нѡмъ далъ кр(с)тъ, кото́рымъ // абы́ знамєна́ючи лица́ свои́, оубѣга́ли ѡ(т) ѡбли́ча лꙋкꙋ (Київ, бл. 1619 *О обр.* 66-67); ѡ(т) мо́лодости лѣтъ оузброѧ́йтє єго орꙋжїє(м) дꙋхо́вны(м), и рꙋко́ю наꙋча́йтє чоло́ зна́мєнати (Там же, 78).

ЗНАМЕНАТИСѦ *дієсл. недок. (осінятися)* хреститися: ч(с)тныи кр(с)тъ намъ вєликая помочь на дьявола кр(с)томъ знамєнаємсѧ и прогонѧємъ є(г) (1489 *Чет.* 21); і нє то(л)ко въ црквн, алє и на трапєзꙋ сѣдаючи кр(с)то(м) сѧ знамєна(и)тє (1596 *Виш. Кн.* 223); Ажє з да́вныхъ ча́сѡвъ Христїа́нє зна́мєнїємъ кр(с)тнымъ жєкгна́лисѧ, то єстъ зна́мєналисѧ и крєсти́ли (Київ, бл. 1619 *О обр.* 75); Люби́ жъ тєды Правосла́вныи Христїа́нинє кр(с)тъ Стый, и носи́ єго на собѣ, и зна́мєнайсѧ о́ны(м) (Там же, 81).

ЗНАМЕНЄ, ЗНАМЕНЬЄ *с.* **1.** *(ціха, емблема організації)* знак: А голо(в)нꙋю сха(ж)кꙋ ѡбши(р)нѣйсѧ з собо́ю намовлѧ́ючи, за ѡ(б)сила́нѧмъ зна́мєнѧ своєго бра(ц)кого Ра(з) на мѣсѧ(ц) по ѡбѣдѣ сходити(с) з собо́ю маю(т) (1623 *ПВКРДА* I-1, 42).

2. Чудо: И далє такъ єстъ наука изъ святаго евангелія: первое: указавъ Христосъ муць и Божество свое, якъ инуда чинивъ (*у рук.* чнивъ. – *Прим. вид.*) знаменя (XVI ст. *НЄ* 101).

◇ **знаменє небесноє** – зодіакальний знак: Алєкса́ндеръ... ѣхалъ надъ бе́регомъ мо́рѧ проти́въ сторонѣ гдѣ слнце оустава́єтъ въ козоро́жцѹ зна́менѹ нб(с)номъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 463).

Див. ще **ЗНАМЕНИЄ, ЗНАМЯ.**

ЗНАМЕНИЄ, ЗНАМЕНІЄ, ЗНАМЕНЇЄ, ЗНАМѢНИЄ *с.* (*цсл.* знамєниє) **1.** *(позначка, яка вказує на що-небудь)* знак: lapis, камє(н), знамєниє (1642 *ЛС* 250).

2. *(слід, відмітина)* знак: Язва: Ра́на,... плѧ́га, а́бо тѧ(т)є, ра(з), кара(н)є, а́бо зна́мєніє (1627 *ЛБ* 160).

3. Зображення: Знаме́ніє тєзоимєни́таго кнѧ́зѧ Лва градъ се́й маєтъ (Львів, 1591 *Адел.*, тит. зв.); Кр(с)тє господьствоу́ѧй днє(с) въ всє(м) ми́рѣ,... Тѧ зна́мєніє имоу́тъ мо́р'стіи пловци, на кораблє́хъ свойхъ, и ры́бныє ловци (Дермань, 1604 *Нал. Кр.* 2); Єдинъ ты(ж) пога́ни(н) ѡбночлѣгова́лъсѧ въ пога(н)ско(м) Косте́лѣ, а боѧчи́сѧ, якото на пѹсто́мъ мѣсци, оузбро́илъсѧ зна́мєніємъ кр(с)та (Київ, бл. 1619 *О обр.* 79); Прошѹ имєнє(м) бж҃іимъ и напоминаю абыстє нє доптали ногами знамєнїѧ кр(с)та хва в цєрькви своєй (Скит, 1633 *ЛСБ* 520, 2);

(ціха, емблема організації) знак: А кгды бѹдєтъ братьство знамєниємъ ѡбсылано в четырє нєдѣли или якъ потрєба прилѹчиться или на погрєбъ нє схочєтъ ли при(и)ти которы(и) братъ... маєтъ ся ѡповѣсти перєдъ ста(р)шимъ братомъ (Львів, 1586 *ЛСБ* 71); єсли бы котори(и) бра(т) за цѣхою, то є(ст) за знамєниє(м) бра(т)ски(м), до бра(т)ства при(и)ти нє хотѣлъ, то конє(ч)нє дєкрєтованъ быти має(т) (Львів, 1599 *ЛСБ* 1043, 1); А ма́ю(т) тє(ж) сѧ кѹ вшєлѧ́кой потрє́бѣ зна́мєніє(м) обсыла́ти (Львів, 1603 *ЛСБ* 384); па(н) Мигалъ за ѡбє(с)ланя(м) знамения до бра(т)ства нє стави(л)ся (Львів, 1633 *ЛСБ* 1043, 35).

4. *(знак Бога)* знамення: И выш'ли закон'ници и пѡчали сѧ з' нимь гадати, глѧдаючи ѡ(т) нєго знамєнїи з нба пѡкоушаючи єго (1556-1561 *ПЄ* 156 зв.); чомъ евангелисты писали знамен(і)а Божія, не токму людскую (XVI ст. *НЄ* 101); Такъ тєжъ и на самѹю вє(л)кѹ ночъ, дивноє знамєніє бгъ показати рачилъ (Острог, 1587 *См. Кл.* 17 зв.); И приложи Гь Ахазѹ мо́вѧчи: проси собѣ зна́мєніа, то єстъ знакѹ ѡ(т) Га (Київ, бл. 1619 *Аз. В.* 40); Зна́мєніє ве́ліє яви́сѧ на нбси: Жєна́ облъче́нна въ Слнцє (Київ, 1625 *На г. Коп.*, тит. зв.);

чудо: твоими млтвами знамєниє будєть (1489 *Чет.* 181); Тогды зобралисѧ ар'хиєрєє и закон'ници в радоу, и мовили што маємо чинити ижє тот' члкь много знамєнїй чинить (1556-1561 *ПЄ* 398 зв.);

пророцтво: въ монастиру Печерскомъ 30 было чудотворцовъ, которыи бѣси виганяли, уздоровленя давали и многіи чуда и знаменія творили (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 848); Єліссе́й за́сь Іѡа́ссѹ Црю пла́чѹчомѹ зоста́вилъ надѣю и зна́мєніє, жє Сирі́ю три́кроть порази́ти мѣлъ (Київ, 1625 *Коп. Каз.* 27);

(символ) знак: И то́тъ то Кр(с)тъ... Ѡста́вилъ єго въ зна́мєніє Црк̃ви своєй (Київ, бл. 1619 *О обр.* 45); Побѣди́тє(л)наа: Зна́мєніє побѣды, три́ѹмфъ з' звитѧ́жства (1627 *ЛБ* 83); **знаменіє (знаменїє) креста** – знак хреста: О Знаменіи Креста Господня (1603 *Пит.* 4); Зна́мєніє кр(с)та на сєбѣ из'ѡбража́ютъ развращє(н)но пѧтма пе́рсти (Київ, 1621 *Коп. Пал. (Лв.)* 30); **знаменїє (знамѣниє) крестноє** – символ християнства: са́мъ Гдь въ де́нь сѹдный зна́мєніємъ кр(с)тнымъ ѡбличи́тъ нєвѣрныхъ (Київ, бл. 1619 *О обр.* 56); оупєрєдъ боудє(т) // знамѣниє кр(с)тноє (1489 *Чет.* 28-28 зв.); **знаменіемъ жекгнатися** – хреститися: коли хто тымъ знаменіемъ жекгнается, посполите звыкли мовити, же "мухи оганяетъ" (Вільна, 1608 *Гарм.* 222);

положити на са креста знаменїа – перехреститися: И кож(д)ый сѣдши ра(ч)тє положи́ти на са Кр(с)та Хва зна́мєнїа (XVI ст. *УИ* 1911/2, 73);

незвичайне явище: Року 1543 Было на небеси знаменіе: двое сонца, двое мѣсяца (поч. XVII ст. *КЛ* 75); Року 1621,… указалося на небеси знаменіе: на полуденной сторонѣ три слонци и три дузѣ кривавыхъ (Там же, 86).

5. Віра, віровизнання: Сего ради аз… православное вѣры простоты держюся и вас в той же вѣрѣ и простотѣ благочестия обрѣстися желаю и молю никако же вам уступати или выкоровати от черты знамения исповѣдного (1608-1609 *Виш. Зач.* 199).

6. Постать, образ: явитса знамѣниє сна члвчєского с нбси (1489 *Чет.* 375 зв.); тог(д)ы зьяви(т)са з'наменїє сна члчьс'каго на нбси, и то'ды жь боудоу(т), п'лакати в'сѣ поколѣна на зєм'ли, и оуз'ра(т) сна члчьс'каго, а онь идє(т) по ѡб'лако(х) нбсны(х) (1556-1561 *ПЄ* 103).

7. Виконання, здійснення: Обрѣжєтє пло́ть конє́чнѹю вшѹ, и бѹдєть въ зна́мєнїє завѣтѹ, мєждѹ мно́ю и ва́ми (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 902).

Див. ще **ЗНАМЕНЄ, ЗНАМЯ.**

ЗНАМЕНИКЪ *ч. (церковний інструмент, яким роблять печать на просфорі)* знаменник: Зна́мєнїє: Зна́къ, пя́тно, зна́ма, цѣха, або зна́мєни(к), що́ ни́мъ про́сфѡры знамєнѹю(т), або пєча́т' (1627 *ЛБ* 44).

ЗНАМЕНИСТИЙ *прикм.* Мічений, таврований: na(e)uos(us), знамєни(с)ти(й), пороч-ни(й) (1642 *ЛС* 277).

ЗНАМЕНИТЕ, ЗНАМѢНИТЕ *присл.* (*стп.* znamienicie) **1.** Дуже добре, бездоганно: мы Жикимонтъ… вбачивши вѣрнѹю, а пилнѹю, а знамѣнитє накладнѹю, николи нє вмєшканѹю слѹжбѹ… гєтмана нашого,… // …воловщинѹ людєм єго… ѡтпѹстили (Львів, 1509 *AS* III, 69-70); чєрєзъ кнжа́та рѹскїи… во́лность и трва́лость рєлѣи грє́чєскои знамєни́тє єсть оутвє́ржєна (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 21); блаженный Леонтій Карповичъ …мужъ богодѹхновенный, въ языку… Латинскомъ знамените бѣглый (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 913); Припоманѹ єщє и то, що знамєни́тє сватобли́вость живота єгѡ и вѣры пє́вность пока́зѹєтъ (Київ, 1623 *МІКСВ* 83); тєѡлїо́гїа… Сама́ жи́є оу сла́вѣ свѣторо́дной, Тылкоса часомъ пока́зѹє дѹши го(д)ной. З да́рѹ бо(з)когѡ знамєни́тє, Моу(д)ростю своє(ю) нє закри́тє (Чернігів, 1646 *Перло* 9 зв., ненум.);

набагато, значно: та́а потѹжнаа млтвы збро́а… нє то́л'кѡ вшєлакѹю мо́вѹ и вшєла́кїй до́втѣпъ, а́лє и што на́дто самыє приро-жє́на си́лы знамєни́тє прєвыша́єтъ (Київ, 1634 *МІКСВ* 313);

щедро: Молю бѡ(з)кѹю мл(с)ть твою, ѡбогати ни́щѹю дшѹ мою. В да́ры Нб(с)ныи знамєни́тє, И в добродѣйства твой бѡ(з)кїи ѡбфи́тє (Чернігів, 1646 *Перло* 32 зв.).

2. Урочисто, величаво; тріумфально: хто́ бы са бы(л) нє диви(л) томоу цєса́ру бога́томоу, пышномоу… вѣзо(м) триоу(м)фа́лны(м) вози́мого,… знамєни́тє в ри(м)скоє катѹлїоу(м),… входа́чого! (поч. XVII ст. *Проп. р.* 196); днь прєди́вный, в кото́рый ѡ(т)правѹєтъ и знамєни́тє тръжєствѹючи црковъ ма́тка на́ша всѣ(м) звита(ж)ца(м) нб(с)ны(м) всѣ(м) сты(м) па́маткоу цєлєбрѹєтъ? (Там же, 228 зв.); Якъ мы томѹ Па́мати з' любвє чини́ти нє ма́ємъ; я́къ о́номѹ Align Рочи́нъ на ко́ждый ѡ(т)вротъ ро́кѹ знамєни́тє ѡ(т)вротъ ро́кѹ знамєни́тє ѡ(т)правова́ти нє захо́чємъ; ѡ зайстє и з' вєли́кою охо́тою и с' поспѣхомъ (Київ, 1625 *Коп. Ом.* 164).

Див. ще **ЗНАМЕНИТО.**

ЗНАМЕНИТИЙ *див.* **ЗНАМЕНИТЫЙ.**

ЗНАМЕНИТО, ЗНАМИНИТО, ЗНАМѢНИТО, ЗНАМЯНИТО *присл.* Дуже добре, бездоганно: мы… з особливоє нашоє

ласки, длѧ… вѣрноє и знамєнито накладноє слꙋжбы…, на Єго милости чолом-Битє то вчинили (Краків, 1519 *AS* III, 194).

◇ **знаменито (знаминито) чинити, чинити знаменито (знамѣнито, знамянито)** – повідомляти, сповіщати: мы Стєфа(н) воєвода г(с)п(д)ръ землі молдавскои, знамєнито чини(м), ис си(м) наши(м) листѡ(м) въсѧ(м) кто на(н) оузрить (Бадевці, 1503 *МЭФ*, фотокоп. 109); Пєтръ воєвода… знаминито чиним… ѡжє… слꙋга наш Іѡн Шофранко комишєл и сєстра єго… продалі их правою ѡтнинꙋ и дѣднинꙋ (Ясси, 1587 *МЭФ* 128); Чинимъ знамєнито симъ… листомъ… Што єсмо дозволили королєвой… Бонє войтовство Лꙋцкоє… кꙋпити (Краків, 1536 *AS* IV, 66); Чини(м) знамѣнито си(м) нашимъ листо(м) …Комꙋ бꙋдєть потрє(б) того вѣдати (Межиріччя, 1503 *Арх. Р.*, фотокоп. 50); Я Михайло Павша, посполито съ моею жоною Ѳеклою… чинимъ знамянито симъ нашимъ листомъ, кому ся его усхочетъ видѣти (Київ, 1512 *АЮЗР* I, 45).

Див. ще **ЗНАМЕНИТЕ.**

ЗНАМЕНИТОСТЬ *ж.* **1.** *(славетність, винятковість)* знаменитість: И то еще знаменитый знакъ зацности и знаменитости Андреевы, ижъ… досталися Андрееви части свѣта по Іерусалимѣ переднѣйшіи, то естъ Греція и иныи той прилеглыи, гдѣ наймудрѣйшій людъ находился (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 968); Дв҃а Мріа,… єщє трвожиласѧ в҆ мыслахъ длѧ нєслыханоѣ знамєнитости чꙋда, боѧчи сѧ абы нє была зведєна (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 817).

2. Вишуканість, досконалість: вижоу бовѣ(м), ижъ тыє слова, вєликоую вєсєлѧ того знача(т) знамєнитость (поч. XVII ст. *Проп. р.* 236); Изѧщество: знамєнитость, прєвышанье, выборность (1627 *ЛБ* 47).

3. Радість, насолода, принада: в҆ особѣ той, котораѧ всѣми свѣта сєгѡ знамєнитостами доброволнє погордивши, ѡдною зацностю горнєгѡ ѡногѡ свѣта сєбє приѡздобити, // по вєсь вѣкъ свой оусиловала, зацности и знамєнитости свѣта сєгѡ шꙋкати,… рєчъ єстъ здоро(ж)наѧ (Вільна, 1620 *См. Каз.* 15 зв.-16).

ЗНАМЕНИТШИЙ *прикм. в. ст.* **1.** Кращий, досконаліший: лю(д)скаѧ натоура є(ст) простаѧ, грꙋбаѧ, прє(з) ласкоу єдна(к) бываєтъ лѣпшаѧ и знамєни(т)шаѧ на(д) сєрафимы, хєрꙋвимы, агг҃лы (поч. XVII ст. *Проп. р.* 248); За ч҃лвка… тол҆кѡ єгѡ мѣли, а нє за Б҃а: за ч҃лвка єдна(к) нарочитого, и на(д) всѣ(х) людій знамєни(т)шо(г) (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 113); Єслижъ кто нє толко // послꙋжитъ, алє и оумрєтъ за того комꙋ слꙋжит҆, што на(д)то быти можєт҆ бол҆шого, дивнѣйшого, знамєнитшого, и славнѣйшого (Там же, 161-162).

2. Славніший: Внѣмаль на(д) всѣ иншїи знамєнитшихъ народахъ Кгрєцкомъ и Ри(м)ско(м) были, мєжи мнѡгими таковои славы шꙋкаюкїи, (!) Ликгꙋркгꙋсѡвє, Кодрѡвє (Єв'є, 1616 *УЄ Єв.* 1 ненум.); привєдꙋ и знамєни(т)ши(х), Исидора ст҃аго (Київ, 1621 *Коп. Пал. (Лв.)* 30); сталис҆мѡсѧ сєгѡ днѧ… прирожє(н)ємъ, над҆ всѣ иншїє прирожє(н)ѧ знамєнит҆шимъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 297); а на(д) то в҆ Гробѣ Тѣло єгѡ запєчатованоє было, и сторожꙋ постановлєно, абы тым҆ знамєнитшєє з҆ мєртвыхъ Встанє єгѡ было (Львів, 1646 *Зобр.* 22-22 зв.).

Пор. **ЗНАМЕНИТЫЙ.**

ЗНАМЕНИТЪ *див.* **ЗНАМЕНИТЫЙ.**

ЗНАМЕНИТЫЙ, ЗНАМЕНИТИЙ, ЗНАМѢНИТЫЙ, ЗНАМЕНИТЪ *прикм.* **1.** *(славний, відомий, славнозвісний)* знаменитий: Бачачи єсмо высокии послꙋги в знамєнитых валькахъ вєлєможного кнѧзѧ… дозволѧєм Єго Милости… воском чєрлєным всѧкии листы свои пєчатовати (Вільна, 1552 *AS* III, 235); Костенътинъ цесаръ и Силвестеръ прехвалный великий и знаменитый соборъ

въ Никеи собрали (Вільна, 1599 *Ант.* 793); З вѣкꙋ зайстє той славе́нскїй ѧзы́къ є(ст) знамєни́тъ (Київ, 1623 *МІКСВ* 75); Жро́дло ѡкви́тє и прєзрочи́стє // тєкꙋчєє, я́къ мѣстцꙋ само́мꙋ вдѧ́чность вєли́кꙋю и сли́чность подало, та́къ піє(н)кнымъ єго и знамєни́тимъ оучини́ло (Київ, 1631 *Син. Тр.* 812-813); Домъ прєсла́вный Моги́лѡвъ..., Прє(з) ѡдва́жныи дѣла, ста́лсѧ знамєни́тый (Київ, 1646 *На г. Мог.* 1 зв.);

(високого роду, становища) знатний: Єп(с)-копове по(д) Ри(м)скою вла́дзою бꙋдꙋчїє,... Ве́лможными сꙋть, з҆намєни́тыми сꙋть, Кнѧжа́тами сꙋть: алє Єп(с)копами... жа(д)ною ме́рою нє сꙋть (Єв'є або Вільна, п. 1616 *Прич. отех.* 11); Пе́вными сꙋ(т) свѣ(д)ками нб(с)ныи зна́ки,... Урожє́нѧ твоє́го, ѡ(т)чє цнѡ(т) вєли́кихъ, жє(с) вы́шо(л) з Фамилїи про(д)ко(в) знамєни́ты(х) (Київ, 1618 *Вѣзер.* 14); усе духовенъство з обывателями,... обрали на архиманъдрыцию печарскую Киевскую велможного Петра Могилу, воеводича землъ Мулъдавских, чоловека высоце знаменитого (Луцьк, 1627 *АрхЮЗР* 1/VI, 586); Тѣло Гнє, Іѡсифъ съ Никѡди́момъ пома́зали, ма́ст҆ми дорѡги́ми; ба(л)са́мо(м), и изми́рною, я́кѡ былъ звича́й знамєни́тихъ Па́нѡвъ (Чернігів, 1646 *Перло* 95 зв.);

(незвичайний) знаменний: што(ж) с тыми лю(д)ми чинити маємо коли знамєниты(и) чу(д) ꙋчинили (II пол. XVI ст. *КА* 18); Ѡ(т)-мѣна Стой Литꙋргіи, в҆ кото́рой та(к) знамєнитаѧ и вєли́каѧ тайна совєрша́єтсѧ... нє возмо́жно (Київ, 1621 *Коп. Пал. (Лв.)* 28); в҆ сꙋбѡ́тꙋ пе́рвꙋю по́стѡвъ, чꙋдо ве́лцє знамє-ни́тоє, кото́роєсѧ прє(з)... пшєни́цꙋ варе́нꙋю ста́ло,... ѳео́дѡра Ти́рона, празнꙋємъ (Київ, 1627 *Тр.* 273); Нєдѣлѧ дєнь знамєни́тый (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 207); интє́нцыѧ є(ст) моѧ найба́рзѣй поновити дрꙋкомъ пора́докъ ѡ(т)правова́нѧ таємницы знамєни́тои, мєжи иншими Сакраме́нтами (Київ, 1639 *МІКСВ* 216); з того ѡбозу лє(д)во хто уишолъ для ѡповѣда(н)я чуда такъ знамєнитого захова(н) (серед. XVII ст. *ЛЛ* 179).

2. *(значний, великий, вагомий)* знаменитий: Звычай єсть подлѣ бєгꙋ свѣтл, абы знамѣнитыє, а ѡхотныє послꙋги, которыєж маєстатꙋ панскомꙋ напротивкꙋ нєприѧтєлєй єго вѣрными бываючиє зась щєдростливостью корѡлєвъ,... имъ ѡтдаваны были (Львів, 1509 *AS* III, 69); В то́м҆ Домꙋ за знамєни́тыи свои заслꙋги на ро́зны(х) Во́йнах҆ ѡ(т)правова́ныи ѡ(т) наяснѣ́йшы(х) кро́лєвъ по́лских҆... данины ма́ют҆ (Київ, 1623 *МІКСВ* 73); Па́нъ Константє(и) Долма(т)... длѧ ты́х҆ єгѡ цнѡ́т҆ и заслꙋ(г) в҆ Црькви Бжой ве́лцє знамєни́ты(х) оде́ржал҆ то жє на сла́вꙋ и́мєни єго и на Зголоше́н҆є доброчи́нности єго жєбы Въ па́мѧть вѣчнꙋю был҆ справєдли́вы(и) (Київ, 1625 *Коп. Апок.* 3); та́къ знамєни́тыи и нєма́ль врожо́ныи тобѣ по́стꙋпки на гороу нб(с)нꙋю в҆провaжа́ти побо́жныхъ людій звыкли (Київ, 1632 *Євх.* 293).

3. *(щедрий; дорогий)* значний: Всѧкии рєчи цнотливых справъ, которыиж длѧ годности заслꙋгъ ѡ(т) высоких панов ачкольвє заплатꙋ знамєнитꙋю щєдрє, а годнє приймꙋют (Вільна, 1522 *AS* III, 235); Я то бачачи, иж... таковый посагъ и дары знаменитые от... // пана отца нашого, намъ данъ естъ... даю и записую жоне моеи... часть... трех именей моихъ (Здолбунів, 1551 *АрхЮЗР* 8/III, 25-26); цареве Василій и Константинъ послали Кирила Философа Грека,... абы Володимера вѣры христіанской научилъ, а презъ него и упоминокъ знаменитый послали... запону зе золотомъ гафтованую (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 975); Авожъ то ты́лко Зло́то да́дь єст҆ знамєни́ты(и) (Київ, 1633 *Евфон.* 309); всѣ ре́чи на то́мъ свѣтѣ ѡ(т) Ба бывáютъ дава́ныє, ѡсобли́вы(м) єдна(к) спо́собом҆ малжо́нка до́браѧ за даръ знамєни́тый ѡ(т) Ба почита́на быва́єтъ (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 918);

(пишний, багатий) знаменитий: Которимъ чудомъ царъ… перестрашенъ бывши, тѣло его погребомъ знаменитымъ учтилъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 773).

4. *(бездоганний, безперечний, неомильний)* дуже добрий: Єстъ бо́вѣ(м) то́ знамєни́тымъ и живы(м),… довóдо(м), и(ж) чтыры Ап(с)лскіи… Столи́цѣ… опрѣснока нє оуживáли (Київ, бл. 1619 *Аз. В.* 286); Якóгожбы тєды тѹ кто бóлшогѡ хотѣлъ довóдѹ и свѣдóцтва жє фаміліа и́ рóдъ Четвертéнскихъ éст҆ рóд҆ княжáтскій… дóво(д) то знамєни́тый и свѣдóцтво Цáрскоє вáжноє єсть и знамєни́тоє (Київ, 1623 *МІКСВ* 71).

5. *(майстерний, блискучий)* знаменитий: Въ тыхъ же книгахъ, межы иньшими мѣс[т]цами знаменитыми, маетъ одно въ главѣ 12, где трудное оное пытанье розьвезуеть (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 125); Пристѹпѣтє и вы знамєни́тогѡ и выбóрногѡ Кѹнштѹ Типогрáфскогѡ стройтєли и дѣлáтєли (Київ, 1625 *Коп. Каз.* 41).

ЗНАМЕНИТѢЙ *присл. в. ст.* Краще: Пойдѣмъ до Зáконѹ лáски, до истóты, а ѡбáчмо, я́къ досконáлѣй тóєя оузаконяєтъ, я́къ знамєни́тѣй тóєся станóвитъ (Київ, 1625 *Коп. Ом.* 149).

Пор. **ЗНАМЕНИТО.**

ЗНАМЕНІЄ *див.* **ЗНАМЕНИЄ.**

ЗНАМЕНЇЄ *див.* **ЗНАМЕНИЄ.**

ЗНАМЕНОВАНЇЄ *с.* Значення: Знамєновáніа Мєждомéтіа сѹтъ ра(з)ли́чна (Кременець, 1638 *Грам.* 73).

ЗНАМЕНОВАТИ *дієсл. недок.* **1.** (що) *(ставити печать)* печатати: Знáмєніє: Знáкъ,… або знáмєни(к), щó ни́мъ прóсфоры знамєнѹю(т), або пєчáт҆ (1627 *ЛБ* 44);

(ставити знак, мітку) позначати: inuro, as, випалюю, печатую, знамєную, начє(р)таю (1642 *ЛС* 247).

2. (що) Символізувати: мла(д)шіи снь… знамєноу́є стáнъ грѣ(ш)ны(х) лю(ди) (Львів, 1585 *УЄ* № 5, 11 зв., на полях); осла которое ишло по(д)лѣ осли́цѣ которое бы́ло нє ѹз(д)ан҆ноє, тоє знамéновало нáро(д) пóга(н)скій кóторыи бы(л) нє ѹкрóчєн҆ный (к. XVI ст. *УЄ* № 77, 21 зв.); для того зъ живота напродъ на правое раме руку переносимо, знаменуючи тымъ сѣдѣне Сыновское по правицы Отца (1603 *Пит.* 93); Ѡчи знамєнѹютъ, вѣдомость всѣхъ рéчій створоных, ви́димыхъ и нєвидимыхъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 13 ненум.); на тóтъ чáсъ в҆ прáвдѣ полáнье Єлéа до стыхъ пóдвигѡвъ посвачáємого взывáлъ: а ннѣ Єлéй котóрыйся поливáєтъ, знамєнѹєтъ, и́жъ прєстáвльшійся ѡ(т) живота… зышóлъ (Київ, 1625 *Коп. Ом.* 161); Корóна знамєнѹєтъ; цр(с)тво єгѡ вѣчноє Нб(с)ноє; и зéмноє; Лѹкъ и стрѣлá; знамєнѹєтъ звѣтя(з)тво; єгѡ́ влáсти бо(з)кои (Чернігів, 1646 *Перло* 132 зв.).

3. (що) Передвіщати, прогнозувати: блѣдáя лоуна дóждъ на(м) знамєноуєтъ; краснáя вѣтры ти́хіє готоу́єтъ; в бѣлоую фарбѹ гдыся оубирáєтъ, ясно(ст) иднає(т) (поч. XVII ст. *Проп. р.* 270 зв.).

4. (що і без додатка) *(означати що-небудь)* значити: Што все хотяжь едино знаменуеть, мы однакъ свое "и зъ Сына" назадъ оставивши, Духа Светого отъ Отца через Сына одъ вѣку и истотне, яко отъ единое вины, исхожденіе исповѣдуемъ (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 129); То знамєнѹєтъ, и́жъ тóє мѣсто ѡ(т)ворéно ѡ(т) въсѣхъ четырóхъ чáстій свѣта (Почаїв, 1618 *Зерц.* 68); Троáкій грѣхъ знамєнѹєтъ, пєрворóдный, смєртéлный, и повсєднéвный (Київ, 1625 *МІКСВ* 129).

Див. ще **ЗНАМЕНОВАТИСЯ.**

ЗНАМЕНОВАТИСЯ, ЗНАМЕНОВАТИСЯ *дієсл. недок.* **1.** Позначатися, позначуватися: Скѹтки тоє тайны сѹть три: Пéршый éстъ Харáкти(р) áл҆бо пєчáть, котóроюся знамєнѹєть я́ко нѣáким҆ па(т)номъ, áбы былъ крѣпчáйши(м) вóиномъ Хвы(м) (Львів, 1645 *О тайн.* 36).

2. (що) Символізувати: Троистая на ‹па›пежи коруна, по выкладе Римскомъ, знаменуется троецарство, то естъ: земное, небесное, пекелное (1582 *Посл. до лат.* 1128).

3. (що) *(тлумачиться, трактується)* пояснюється: И що ты(ж) повѣдаєть быти цр҃(с)тво єго на рам(ѣ) єго тоє сѧ знамєноуєть. иже ѡнь тоє стоє цр҃(ст)во своє… имѣль взѧти на рамєна(х) своихь (XVI ст. *УИ* 1911/2, 77); тое дитя… такъ имъ повѣдило, ижъ тая манна и тое перлы и дорогое каменя так ся знаменуетъ… щастя и богатство и слава над тыми людми будетъ, которыи бы вѣровали в него (Вавилон, 1635-1636 *АрхЮЗР* 1/VI, 711).

Див. ще **ЗНАМЕНОВАТИ.**

ЗНАМЕНОВАТИСѦ *див.* **ЗНАМЕНОВАТИСЯ.**

ЗНАМЕНОНОСЕЦЪ *ч.* Знаменоносець: знамєноно́сєцъ, пропо́рчникъ, хорꙋжїй (1627 *ЛБ* 44).

ЗНАМЕНЬЄ *див.* **ЗНАМЕНЄ.**

ЗНАМЕСТНЫЙ *прикм.* *(нотований)* знаменний: псалтыр писаный; псалтыр на десте друкованая; ярмолой знаместный (Луцьк, 1621 *АрхЮЗР* 1/VI, 503).

ЗНАМИНИТО *див.* **ЗНАМЕНИТО.**

ЗНАМѢНИЄ *див.* **ЗНАМЕНИЄ.**

ЗНАМѢНИТЕ *див.* **ЗНАМЕНИТЕ.**

ЗНАМѢНИТО *див.* **ЗНАМЕНИТО.**

ЗНАМѢНИТЫЙ *див.* **ЗНАМЕНИТЫЙ.**

ЗНАМЯ, ЗНАМА, ЗНАМЄ *с.* **1.** *(позначка, яка вказує на що-небудь)* знак: тыи старци ты(м) людє(м) сꙋгра(н)нико(м) пєрє(д нами та(к) рєкли коли вы ты(х) знамє(н) свои(х)… нє вытєшєтє… тогды вы шари(н)ци заплатитє вины… пѧ(т)дєсѧ(т) кѡ(п) гро(ш) (Овруч, 1513 *ЦДІАК* 220, 1, 4); того много ся дєєть мєжи мужиковъ и(ж) бчолы для нєдоста(т)кꙋ дани прода(ст)… а ѡны на тыє пчолы знамєна свои положи(в)ши и за… знамєнємъ своимъ вхо(д) в тую пꙋщꙋ мєти бꙋдє(т) (1566 *ВЛС* 87); И по ты(х) знамєна(х) приєхали до колодєзѧ (б. Києва, 1585 *ЦНБ* ДА/П-216, 3); то по(д) таки(м) знамєнє(м) в зємли и части Сєлє(ц)ко(и) на дєрєвє бо(р)тно(м), прозываємоє знамє Ку(з)ми(н)скоє…, пановє Ко(р)чєвскиє поступили и подали (Житомирщина, 1598 *ККПС* 93).

2. *(слід, відмітина)* знак: Зна́мєнїє: Зна́къ, пѧ́тно, зна́мѧ (1627 *ЛБ* 44).

3. Зображення: Нєща́стьє вєли́коє кото́роє сѧ оусади́ло на́ мѧ, чоу́ло тѧ сє́рцє моє зна́ючи твоє́го гє́рбꙋ зна́мѧ (Острог, 1603 *Лям. Остр.* 22); Прика́зꙋєм҄ тє́ды Зна́мѧ чє́стногѡ… Крєста… ста́вити… по доро́гах҄… Іис Хa Образъ малюва́ти (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 79);

(ціха, емблема організації) знак: А маю(т) ся сходити за ѡбьсыла(н)ємъ знамєнє бра(т)ского в чєтыри нєдѣли (Львів, 1586 *ЛСБ* 71); И имаю(т)сѧ схо(ди)ти за ѡбсылана(м) знамєнє бра(т)ского во двѣ нє(д)лѣ (Перемишль, 1592 *ЛСБ* 399); а маю(т) ся сходити за ѡ(б)сыла́нїє(м) зна́мєнє бра(ц)кого, в҄ чєтыри нє(д)ли (Львів, 1609 *ЛСБ* 423).

4. *(умовлений сигнал)* знак: даю ва(м) то на знамѧ и(ж) которого ѧ поцѣлꙋю… тоти(и) є(ст) (поч. XVII ст. *УЄ* № 256, 8).

5. *(доказ, підтвердження)* знак: по(п) пєчє(р)ски(и) зємлю бо(р)тную тамъ по правє быти мєни(л) которы(и) выє(ж)дчи(и) листъ кнзѧ ружи(н)ского яко знамєны и свє(т)ни и ѡчєви(с)то яко самъ вида(л) (!) з моимъ выєздо(м) сѧ згоди(л) (б. Києва, 1585 *ЦНБ* ДА/П-216, 4).

6. *(попередження, передвістя)* знак: тєды іс… посади(л) го на вє(ч)ри мєжи сѣбою ис прч(с)тою, на знамѧ єй да(л) и(ж) сѧ розлꙋчити ма(л) (поч. XVII ст. *УЄ* № 256, 8 зв.).

7. *(знамення Бога)* знак: Проповѣдає(т) хс, збоурєньє цркєвноє ты(ж) о знамєни напослѣ(д)нєиши(х) днєвь (1556-1561 *ПЄ* 100 зв.); Вє́длꙋгъ доро́гъ пога́нскихъ нє оучи́тєсѧ, а зна́мєнъ нб(с)ныхъ нє бо́йтєсѧ кото́рихъ сѧ боѧ(т) пога́ныи (серед. XVII ст. *Хрон.* 3 зв.);

И ре́клъ до Мωисе́ѧ Г(с)дь: доко́лє жь бꙋдє мєнє дражни́лъ то(т) лю́дъ: по́ки(ж) вѣрить мнѣ нє бꙋдꙋ(т), на всѣ знамєна кото́ры(и) е́смь чини́лъ пред̾ ни́ми (Там же, 136);

(пророцтво) знак: стєгни руку твою нєха(и) бываю(т) ꙋздоровлє(н)ѧ абы чуда и знамєна были чинєны имєнє(м) свтого сна твоєго іса (II пол. XVI ст. *КА* 20); то(т) и(х) вывє(л) чинєчи чуда и знамєна во єги(п)тє и в мори чи(р)воно(м) (Там же, 35);

(символ) знак: И овшемъ естъ церковъ, гдѣ знамя Іисуса Христово светится (Вільна, 1608 *Гарм.* 187).

8. Ім'я: в бра(т)ствѣ вєдлꙋгъ є(в)гліи доскона́ло(м) Порѧ(д)кꙋ мни́шєского,... Зна́мѧ(м) хрвы(м) сєбє Титꙋлꙋючими, и члѡ́нками сѧ тѣла Црковнаго найдꙋючими (бл. 1623 *ПВКРДА* І-1, 37).

9. Постать, образ: то(г)ды яви(т)сѧ зна́мѧ сына члчєского на нбси (Вільна, 1596 *З. Каз.* 26).

10. *(зодіакальне сузір'я)* знак: солнце обходитъ 12 знаменъ небесныхъ за дней 365 (1603 *Пит.* 90); Зодіакъ є(ст) ѡкроугъ, або кѡ́ло на нбѣ, на́ кѡ́торых̾ сꙋтъ, двана́дєсѧ(т) зна́мєнь в̾кроу(г) (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 43 зв.).

ЗНАМЯНИТО *див.* **ЗНАМЕНИТО.**

ЗНАМѦ *див.* **ЗНАМЯ.**

ЗНАНАЦКА *див.* **ЗНЕНАЦКА.**

ЗНАНЄ, ЗНАНЬЄ *с. (пізнання дійсності)* знання: Разꙋмѣніє,... вѣде́ніє, зна́ньє (1627 *ЛБ* 166); добраѧ рє(ч) єстъ сєбє само́гѡ зна(н)є и поко́ра (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 6).

Див. ще **ЗНАНЇЄ, ЗНАТЇЄ, ЗНАТЯ.**

ЗНАНЇЄ *с.* (*цсл.* знаниє) те саме, що **знанє**: Свѣде́ніє: Зна́ніє (1627 *ЛБ* 166); **бєз знанїє** – без відома: И никто да имаєт тамо ѡвци пасти, или рыбꙋ гонити... или бꙋд що бєз их знанїє (1576 *МЭФ* 94).

Див. ще **ЗНАТЇЄ, ЗНАТЯ.**

ЗНАНЬЄ *див.* **ЗНАНЄ.**

ЗНАПАСТОВАТИ *дієсл. док.* (що) *(довести до занепаду, знищення)* занапастити, знапастити: єщє жє бра(т)ство прє(з) ѡрмѧны з єпи(с)копо(м) ваши(м) знапа(с)това(в)ши до вѧзє(н)ѧ ѡкрꙋ(т)ного вмєтали (Вільна, 1594 *ЛСБ* 154).

Див. ще **ЗНАПАСТОВИТИ.**

ЗНАПАСТОВИТИ *дієсл. док.* (що) Те саме, що **знапастовати**: єщє жє и прє(з) а(р)мєны по пє(р)вому своєму звычаю ꙋбогоє братъство знапастовивши до тє(м)ници ѡкру(т)ноє на ко(л)ко м(с)цєи посажа(л) (Супрасльський монастир, 1593 *ЛСБ* 233).

ЗНАТЕЛЬ *ч.* Знавець: О чо(м) дєони́си(и) Арєопаги(т) достато(ч)нє пи́шє, знати да́ючи, я(к) нєдосы(т) на то(м), єслибы и ты́є пѧ́ть стєпе́нє(и), вослѣ(д) Ба и(з)ше́дшїє, которы(х) вы(ш)шє помєни́лъ е́смъ испо(л)ни(л) // А свы(ш)шє ѡ(т) дха стго сѧ нє пости(л), и́сти(н)ны(м) зако(н)ны(м) Сщєннико(м), и зна́тєлє(м) достато(ч)ны(м) таи(н)ства вѣры бы́ти нє мѡ́жє(т) (1596 *Виш. Кн.* 271-271 зв.).

ЗНАТИ, ЗНАТЫ, ЗНАТЪ, ЗНАТЬ *дієсл. недок.* **1.** *(мати якісь відомості про кого-, що-небудь)* знати: мы Стєфань воєво(да) знаючи, и(ж) ка(ж)домоу наимоцнѣишомоу панствꙋ... є(ст) пожиточно заховати ми(р) и покои и(з) иншими панствы... здалосѧ є(ст) на(м) слꙋшно то(т) ми(р) и покои вичнїи ѡ(т)новити (Гирлов, 1518 *Cost. DS* 491); Рюкъ имъ Христосъ: "Якъ знаете, ци могутъ сватове постити ся, доку изъ ними женихъ?" (XVI ст. *НЄ* 14); мовил̾ ємоу ѳома ги нє вѣдаємь гдє идєш̾, як̾ жє можєм̾ и дорогу знати (Володимир, 1571 *УЄ Вол.* 86); А єстли бы тєжъ и в дрꙋгихъ мѣстє(х) знали и слышали поповъ бє(з)чинъниковъ... ты(х) повинъни християсни (!) ꙋпоминати писанъємъ, и ѡ(т)вѣтꙋ ѡ(т) нихъ жадати (Львів, 1586 *ЛСБ* 71); Знаем, яко рекл Христос Петру, а не нынѣшнему миролюбцови папе: знаем, яко "врата адовы не одолѣют" (1600-1601 *Виш. Кр. отв.* 183); Приходити повинно было, знаючы ка(ж)ды(и) ѡ своє(м) вла(с)но(м)

святитєли до бг҃оспасаємого Мѣста Кієва (Київ, 1621 *ЛСБ* 483, 1 зв.); зна́й тоє пе́в'нє… нє пришо́(л) є(м) для здо́ровы(х), а́лє для хо́рихь которіи потрєбоу́ють лѣкарства (поч. XVII ст. *УЄ* № 91, 48 зв.); вѣдай, и(ж) має(ш) готовы(м) быти, на каждый ча(с), нє знаючи ни дн҃я ани годины (Височани, 1635 *УЄ* № 62, 4); имєна и на(з)виска са(м) єго м(л). па(н) горо(д)ничи(и) та(к) тє(ж) и помо(ч)ники лєпє(и) вєдаю(т) и (з)наю(т) (Житомир, 1650 *ДМВН* 204).

2. *(мати певні чи спеціальні знання в якійсь галузі, бути обізнаним із чим-небудь)* знати: Знаютъ же зелія и коренія и камени, что где ражается, и на которую хоробу потребуется (Супрасльський монастир, 1580 *Пис. пр. лют.* 179); "Заповѣди знаешъ: не укради, не курварь, не убій" (XVI ст. *НЄ* 174); если тые байки риторские знают, то тѣжь к басням досконалшим,… паки возвращаются и отходят (Унів, 1605 *Виш. Домн.* 189); Па́стыръ те́жъ нєωспа́лый до́броть ωве́цъ знаєтъ, злыи за́сь прєчъ з' ωвча́рнѣ, за́вшє выкида́єтъ (Київ, 1632 *Єєх.* 298); Адамъ ґды билъ з раю вигна(н) знал кождое корѣня (серед. XVII ст. *Луц.* 533).

3. (кого) *(бути знайомим із ким-небудь)* знати: повѣдаю тобѣ пєтрє иже днє(с) єще коурь нє запоє а ты трыкро(т) запришься иже мєнє нє знаєшь (1556-1561 *ПЄ* 320); Тамъ ꙋ прꙋдцє при ихъ припали: Жєлєхъ, а Жолковский, а трєтєго нє знамы (Петрків, 1565 *AS* VI, 262); Ириней,… выписуючи личбу епископовъ рымских и споминаючи [и] Климента,… который апостоловъ зналъ добре… и третым епископом єго быти личит (Львів, 1605-1606 *Перест.* 54); в рокꙋ прошъло(м)… на(с)ла(в)ши мо(ц)но кгва(л)то(м) слу(г) и подданы(х) свои(х)… зо(ш)лые кн҃жата и(х) м(л) знали з маєтностє(и) свои(х) кгрꙋ(нт) и(х) дєди(ч)ны(и)… ωсєли (Київ, 1624 *ЦНБ* II, 23267, 1); Чему, пане, так нас сурове караєш, Чему, пане, юж нас якобы не знаєш? (1648 *Елег.* 152); Нє замо(л)чꙋ бра́та которого до́брє зна́лъ… в наоука(х) вы(з)воліоны(х) достатє́чнє ꙋчоны(и) (серед. XVII ст. *Кас.* 51);

(кого, що) *(вирізняти з-поміж інших, упізнавати)* знати: ωв'цѣ єго за ни(м) идоу(т) бо з'нають єго по голосоу єго а за чоужимь нє идоуть… бо нє з'наю(т) // голосоу чоужого (1556-1561 *ПЄ* 389-389 зв.); ωвца моя голосоу моєго слоухаєтъ, а по чоужо(м) нє идєтъ, алє бєжи(т) ω(т) нєго и(ж) нє знаєтъ чоужого го́лосоꙋ (1598 *Розм. пап.* 10 зв.); ѳилялета знати по томъ писанью его, же не естъ // Русиномъ (Вільна, 1599 *Ант.* 665-667); Научил нас господь таких вълков знати, именем таким их досто́ить называ́ти (к. XVI ст. *Укр. п.* 71); за часовъ апостольских… фалшивых апостолов, котріи християнъ зводили, по Гасле знати было (Вільна, 1600 *Катех.* 61).

4. (що) *(розуміти, усвідомлювати)* знати: Гдє я знаючи такий ꙋпоръ, а противность пана Мышчинꙋ…, єхалъ єсми ωтъ нєго прочъ (Луцьк, 1564 *AS* VI, 242); я знаючи вєликꙋю зы(ч)ливо(ст) и прия(з)нъ єго м(л) кꙋ собє… тоє имє(н)є… // …на кн҃зя ю(р)я… и ма(л)жо(н)цє єго… ба(р)барє з сєбє вливає(м) (Ковель, 1577 *ЖКК* I, 90-92); зна́є(м) же нє йн'шая потре́ба, то́л'ко абы тако́ю хи́трос-тю… // всѣ(х) простакω(в) звєсти могли (Вільна, 1596 *З. Каз.* 22-22 зв.); самй вл(д)ки людє(и) забйвають… своє маєтностй з блу(д)-ницами по́про́пйвалй, и такъ прикрйвшися плаще́мъ по́корй клꙋбꙋка, нє знаєть што диєть (1600 *ЦНБ* 476 П/1736, 45 зв.); тєды ω(н) повѣди(л), жє знаю що(м) тоє мови(л), алє(м) тоє з вєликого жалю своєго мови(л) (Львів, 1601 *ЛСБ* 1043, 5 зв.); ап҃(с)ль павє(л) оучи(т) на(с), абысмо имѣли члоньки свои в постягливости… Знаєтє то(є) гора(з)дь коли конєви оу(з)дꙋ до гꙋбы вложишь, тєды маєшь єго в моци своєй (Височани, 1635 *УЄ* № 62,

56 зв.); Ты самъ досконáлє бω(з)тво своє знáєшъ (Чернігів, 1646 *Перло* 30); **по собѣ знати** – по собі знати: Але могутъ Влохове по собѣ знати, гды бы тамъ у себе… або гдѣ индѣ зъ виголеною потилицею обачили, еслибы то имъ и въ посмѣхъ и въ подивъ …не было видѣти чловѣка, якобы на смѣхъ полголовы оголивши ходити (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 793).

5. (кого, що) *(визнавати)* знати: антихристъ хотяжъ самъ будетъ знати и фалити иного бога потаемне, вѣдже предъ людми самъ себе, надъ вси боги выносити будетъ (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 154); г҃и…, пролій гнѣвъ твой на язы́ки нєзнáючіє тєбє (Острог, 1598 *Ист. фл. син.* 56); Не хочет бог єдности не по єго воли, и зá то караєт, абы єго знали, // потóпом и огнем людей непокорных (к. XVI ст. *Укр. п.* 75-76); соборную голову соборной церкве правда евангелская единого знаетъ, единого оповѣдаютъ Христа (1603 *Пит.* 33); Знáти абовѣмъ Б҃а, єстъ вѣрити в Б҃а (Єв'є, 1616 *УЄ Єв.* 4 ненум.); Мы Паллáды Богúни ω(т)тóль южъ нєзнáємъ (Київ, 1632 *Євх.* 304); в҆ Цéркви бовѣмъ стóй Востóчной, єдино причащéніє Тѣла и Крóвє Сп҃сúтєлꙗ нáшого Іи҃с Х҃а, по(д) ωсóбами Хлѣба // и Вина быти знáємо, а причащéніє Агіáзмою ѝстаꙗ éстъ нєпотрéбница, и стáрый забобóнъ (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 5-5 зв.);

(кого за кого, що за що, кого ким) *(вважати ким-, чим-небудь, брати за кого-, щонебудь)* знати: Паршивые то быша главы,… гдыжъ толко Римъ ихъ чтитъ, а иные церкви… ни знати ее не хотятъ за гордость (1582 *Посл. до лат.* 1126); Ѡво згóла зá Ѡ(т)ца тєбé смо всѣ знáли Кгды цвичéн҆є, ωдѣжꙋ и жúвность мѣвáли (Луцьк, 1628 *Андр. Лям.* 12); Знáвши и(ж) ꙗ́мь такы(и), жьноу где нє сѣю, ꙋбирáю где нє рос҆сыпáю, длꙗ чого(ж) ты нє дáль срéбра моéго тръж҆нико(м) (1645 *УЄ* № 32, 140); Нн҃ѣ тєбє за црц҃ꙋ Нб҃(с)нꙋю знáємъ, и Славꙋ твою на вѣки проповѣдáємъ (Чернігів, 1646 *Перло* 38 зв.);

(кого, що) *(вважати кого-, що-небудь за кого-, що)* визнавати; признавати: тогды им ω(т)казано боудєть нікол҃ вас нє знаю пойдєтє ω(т) мєнє всѣ дѣлатєл҃ нєправды (Володимир, 1571 *УЄ Вол.* 50); христос не схоче о вас уже знáти, єстли умы́слите єго отступáти (к. XVI ст. *Укр. п.* 86); Пы́шни(ш)сꙗ, вынóси(ш)сꙗ ω свѣтолю́бчє ωчи взгорꙋ по(д)нє(с)ши нє хóчєшъ зємлѣ знáти, алє пóмни яко пра(х) єси (поч. XVII ст. *Проп. р.* 194); буль срокгій въ сердцу моем маю, Же свого доброго нехотѣли знати: Але, печъ от себе его отпыхати (Львів, 1630 *Траг. п.* 162).

6. (що) *(переживати на своєму віку)* знати, зазнавати: знаючы я от давныхъ часовъ ласку и великое добродейство от пана Михаила…, Свинюского, а не хотечы того именя моего…, никому иншому… в рукы пустити, одно его милости пану Свинюскому (Свинюхи, 1556 *АрхЮЗР* 8/VI, 54); знаючи ла(с)ку и мл҃(ст) єго ма(л)жє(н)скую к сєбє… дала(м) …ма(л)жо(н)ку моєму… ωпра(в)у мою вєно(в)ную (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 17); Розꙋмѣю єщє, жє… особлúвꙋю лáскꙋ и прíꙗзнь ю́жь мнѣ ωсвѣдчéнꙋю нє ω(т)мѣннє с҆ кóждым҆ чáсомъ знáти бꙋдꙋ (Київ, 1623 *МІКСВ* 77); Щасливий то чловек, котрий до покою Земного поспѣшил, где не знає болю (1648 *Елег.* 152); **мужа не знати** – *(зберігати цноту, невинність)* не знати чоловіка: ωна плáкала, гръко и мовила, жúвь г҃ь мой, и(ж) éмь чúста, и моýжа нє знаю (XVI ст. *УЄ* № 29519, 159); Не хочꙋ мꙋжа знати презъ ꙋвес мой живот (І пол. XVII ст. *Рєз.* 179).

7. *У знач. присудк. сл. (видно, помітно)* знати: три коло(ди) по(б)раны ω(д)но мє(ст)ца зна(т) где лєжа(ли) (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 19); я… видє(л) єсми… двє печи розвалены и та(м)же по(д)лє ты(х) избъ в стени зна(т) же комо(р) пя(т)… розобрано

(Жорница, 1590 *ЛНБ* 5, II 4046, 148); та(м) жє... видє(л) є(с)ми... гдє стоя(л) са(м) па(н) Си(н)гає(в)ски(и) го(с)подою зна(т) изба свєжо зъ гако(в)ни(ц) стрєляна (Житомир, 1605 *ЦДІАК* 11, 1, 4, 6); всє тѣло и голова ѡкрутънє збитоє спу(х)лоє синєє кровю набє(г)лоє знатъ жє киями и ѡбѹхами битоє (Овруч, 1643 *ЛНБ* 5, II 4064, 165).

8. *У знач. вставн. сл. (мабуть, очевидно, напевне)* знати, знать: По(д)старости(и) бєрєстє(т)ски(и)... вєлъ насъ болотомъ... ѡказываючы знаки на многихъ мєстъцахъ ровъки ижъ знать то колы в дожъдчовыє лєта або вєсною тогды тѹтъ можєть рєчъка быти (1546 *ОГ* 23 зв.); мещане... оказовали мнѣ на томъ тѣлѣ раны,... и въ тылъ головы двѣ раны, знать сокиркою тятые (Луцьк, 1596 *Ив.* 282); на полуденной сторонѣ три слонци и три дузѣ кривавыхъ... Знать то войну и кровопролитіе значило (поч. XVII ст. *КЛ* 86); Зна́ти жє єи нє заста(л) на та́(н)ци, ани на бе́сѣдѣ (1645 *УЄ* № 32, 310 зв.); ничого згола нє заста(л) вє (д)воє... ты(л)ко видє(л) мє(с)тъца, гдє, знатъ, будованя мыли (Житомир, 1650 *ДМВН* 197);

◇ **богъ знаєтъ, господь богъ знає** – Бог знає, Господь Бог знає: парты́ки яко́и хлѣба и́хъ оуча́сниками бы́ти могли, да́ютъ и́мъ, алє якъ хоу́тнє, то са́мъ б҃ъ зна́єтъ, а про́што, жє моу́сѧтъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 196); назвали єго слѡвѧнє свои(м) языко(м) цриграͮ(д) що на ѡстатокь // то(л)ко то є(д)но г҃ь б҃ь знає якоє про(з)ви(с)ко боудє мати (поч. XVII ст. *УЄ* № 91, 202 зв.-203); **бѣсъ знає** – біс знає: Бѣсъ зналъ як тые чиневали (поч. XVII ст. *Вол. В.* 80); **давати знати (знать), знати давати** – давати знати: Бѡгданъ воєвода... даєм вашєи млсти знати, аж... пан исак,... сѣ имил порѹкѹ коснара (Гирлов, 1513-1515 *Cost. DB* 509); панъ Романъ Вилгорский то все,... въ коморе, зъ слугами небожчиковъскими замкнувъши, запечатавали и слугъ... до мене... послали, даючи знать о смерти... отъца владыки (Луцьк, 1593 *АрхЮЗР* 1/І, 362); Пятая, же тут єст шпикгом и знати даєт до Турок, што ся ту у нас дѣєт (Львів, 1605-1606 *Перест.* 38); **даватися (даватисѧ) знати, знати даватисѧ** – даватися знати: Тымъ самымъ даєтся знати, же ваша наука слаба (1603 *Пит.* 105); Єщє изъ Авгѹсти́на, пова́жного на За́ходѣ Оучи́тєлѧ, я́снє да́єтъсѧ зна́ти, жє мл҃тва є(ст) хлѣбо(м) дш҃євны(м) (Київ, 1648 *МІКСВ* 348); зъ нѣкото́рыхъ Істо́рикѡвъ зна́ти сѧ дає(т), и́жъ ски́птръ албо зна(к) Єги́пєского Панства бы́лъ на лѣсцѣ плѹгъ (Київ, 1632 *МІКСВ* 279); **дати (дать) знати (знаты, знать), знати дати** – дати знати: Сщ҃е́нни(к) // хотѣлъ да́ти зна́ти людє(м), и збоѧ́всѧ (1509-1633 *Остр. л.* 131-131 зв.); Естлибы тежъ хто... якую переказу в держаню его чинил,... тогды мне его мил. маеть о томъ дать знать (Луцьк, 1571 *АрхЮЗР* 8/VII, 325); я, поведаетъ, вже и всимъ суседомъ своимъ о томъ знаты далъ (Овруч, 1629 *АрхЮЗР* 4/І, 80); то(т) єнора(л)... вєдомо(с)ти ѡ собє знати нє далъ (Брацлав, 1590 *ЛНБ* 5, II 4047, 27); **дати по собѣ знати** – *(виявити, виказати що-небудь перед кимось)* зрадитися: А Пила(т)... злѧкноу(л) сѧ того, и(ж) злє въчини(л), што выда(л) сн҃а́ бж҃їа на смр҃ть. Алє нє да(л) того никомоу по собѣ зъնати (XVI ст. *УЄ Трост.* 76); а пила(т)... // нє да(л) того́ ни́кому по со́бѣ зна́ти, стєрєгѹчи того́ абы сѧ тоє нє донєсло́ цѣсарѧ (Устрики, І пол. XVII ст. *УЄ* № 29515 74-74 зв.); и зъ нѣкото́рыхъ Істо́рикѡвъ зна́тисѧ дає(т), ижъ ски́птръ албо зна(к) Єги́пє(т)ского Панства бы́лъ на лѣсцѣ плѹгъ, а на концѹ лѣски ярмо воловоє (Київ, 1632 *МІКСВ* 279); **датися знати** – датися взнаки: И мещаном лвовским и виленским,... и теж берестейским мещаном далистеся знати; вѣдает то их хребет и мѣшок, и попа их Павла в Берестю якъ єсте...

мордовали (Львів, 1605-1606 *Перест.* 45); Полно́чныи ти́жъ краи бꙋдꙋтъ памята́ти Дѡ́лго, єго мꙋжєство, бо сѧ имъ да́лъ зна́ти,... Мѣста и Городы и́хъ мо́цныи псꙋючи (Київ, 1622 *Сак. В.* 45); **не знати** – невідомо: та́ѧ пашнѧ в копа́хъ кнжаѧ ки́лка со(т) ко́пь рознєсло нє зна́ти гдє (1509-1633 *Остр. л.* 128 зв.); межи ихъ духовенъства не знати, кое чий отець, кое чий сынъ? (1582 *Посл. до лат.* 1137); **якъ сѧ даєтъ знати** – як відомо: ѡ́ноє пахо́лѧ ї̈онаѳы, якъ сѧ дає(т) зна́ти з пєрши(х) книгъ цр(с)кї́хъ, з таки́(м) аффе́кто(м) ми́лости до па́на мо́витъ (поч. XVII ст. *Проп. р.* 304 зв.); **данє (даньє) знати (знать)** *див.* **ДАНЄ.**

Див. ще **ЗНАВАТИ.**

ЗНАТИСЕ *див.* **ЗНАТИСЯ.**

ЗНАТИСЯ, ЗНАТИСѦ, ЗНАТИСЕ *дієсл. недок. і док.* **1.** *(бути знайомим із ким-небудь)* знатися: прошу прєто ю(ж) вє(л) твоє(и): прєпо(м)ни тѧ вм, и за вы́мо(в)но(ст) мѣть рє(к): бо яко(с) мо сѧ мало зна́ли пєрє(д) ты(м), и тєпє(р) з҄ вє(л): твоєго ко(н)вє(р)сацыи жа(д)ноє мѣть нє хочу (XVI – I пол. XVII ст. *ЦНБ* 74 П/20, 23).

2. Дізнаватися, довідуватися: знаимосѧ въ єго вєликомъ дароу лихими нашими дѣлы (1489 *Чет.* 119).

3. *(бути яким-небудь насправді)* виявлятися: Чл҃вкѡвє // або́вѣм҄ на(д) камѣ(н)є нєчꙋлѣйшими бы́ти зна́ют҄сѧ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 296-297); **знатисѧ дати** – *(викрити, виявити себе)* розкритися: Алє послꙋхаймо далє́й, и(ж) зна́тисѧ даль проста́ко(м) вєликымь, пастꙋхомь, бо въвчарѣ соу́ть лю́дє про́стїи (XVI ст. *УЄ* № 29519, 173 зв.).

4. (на кому, на чому) *(бути обізнаним, мати досвід)* знатися, розумітися: и так дє́й повєдають тыє, которыє сѧ на шлѧху знают, иж дє́й ихъ ѡ дєсѧть тисѧч, або болшъ быти можєть и пошли дє́й просто под Ѡврꙋчовъ ꙋ волость Ѡлєвскꙋю (Вільна, 1558 *AS* VII, 21); Которыє по(с)ла(н)цы моє нє (з)нашли фалбы в ты(х) лєса(х) болшє(и) вє(д)лꙋ(г) ꙋ(з)на(н)я людє(и) добры(х)... которыє на то(м) сє знаю(т) (Житомир, 1605 *ЦДІАК* 11, 1, 4, 38); я́къ коню́шомъ призвойто є́стъ ко́ждого конѧ до́брость оумѣти познава́ти, а мысли́вцєви кото́рый пе́съ до́брє догоныє(т) вѣдати, а ге́тманови тє(ж) абы́сѧ зна́лъ на лю́дє(х) рыце́рскихъ, и якоє цно́ты є(ст) ко(ж)дый (Острог, 1614 *Тест.* 155).

5. (чого) Дізнатися, довідатися (про що): єсли тому бранью мытъ новыхъ и то(р)говъ бли(з)ко Володимєра и Луцка уставєныхъ знаються,... абы пєрє(д) на(ми) ѡ(б)явили (Луцьк, 1545 *ТУ* 67); Он ся того знал, жем дей я тое жито пожати казалъ (Луцьк, 1575 *АрхЮЗР* 8/VI, 420).

6. (до чого, к чому і без додатка) Зізнаватися, признаватися (до чого): А и самъ Калусовский къ тому ся зналъ, штож тамъ в томъ селе..., ни гребли, ни мосту нетъ (Краків, 1511 *АЛРГ* 147); ѡна дє(и) згола до жа(д)ноє рє(чи) нє зналасѧ жє ѡ то(м) ничого нє вєдає(т) (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 59); милосътивыє пановє цо панъ зкглиянъски(и) панъ малъжонокъ мо(и) прєдъ вм на мєнє ска(р)жи прєто сє знамъ жємъ то противъко ємꙋ высътꙋпила (Луцьк, 1580 *ЖКК* I, 185); Ка(з)даутови(ч) повєди(л), и(ж) сє я до того сєна нє (з)наю (Житомир, 1583 *АЖМУ* 47); Заремба знался, ижъ тежъ одинъ жупанъ узялъ (Луцьк, 1596 *АрхЮЗР* 3/I, 116); Того(жъ) часу тотъ же Пашко жаловал на Матвея десятника, ижъ дей побивъ, до чого ся Матвей не знавъ (Бориспіль, 1616 *АБМУ* 4); Єсли́сѧ до грѣха зна́єшъ,... попра́вжєсѧ на пото́мъ (Вільна, 1627 *Дух. б. передм.* 7 зв.); то ѡна́ оу своє(и) мо́ци має(т), Жє ба(и)ки пѡга(н)скїє... И навѣки дѡ ни́хъсѧ нє зна́єтъ, А сама́ в҄ пра́вдѣ па́чє слнца сї́ѧєтъ (Чернігів, 1646 *Перло* 9 зв. ненум.).

ЗНАТИСѦ *див.* **ЗНАТИСЯ.**

ЗНАТЇЄ *с.* (*цсл.* знатиє) знання, уміння: А што дотичет знатїє вѣдомости давати, тогды повѣдилъ, же того во писанiи моємъ не найдете (Львів, 1605-1606 *Перест.* 38).

Див. ще **ЗНАНЄ, ЗНАНЇЄ, ЗНАТЯ.**

ЗНАТНЫЙ *прикм.* **1.** (*відомий, славний*) знатний: Я максимъ михаиловичь... вє(с)поль из мальжонкою своєю... чинимо вєдомо Си(м) ли(с)томъ квитова(н)нимъ, о(т) на(с) Даннимь, Пану Івану волювачу знатному рєйстровому козаку и обиватєлю мє(с)кому Чєгєринскому (Чигирин, 1615 *ПИ* № 38);

знаковий: слнцє ѡбє(р)нєтсѧ въ тє(м)-но(ст) а мѣсєць въ кро(в) пє(р)вє(и) ни(ж)-ли при(и)дє(т) дє(н) па(н)ски(и) вєлики(и) и зна(т)ны(и), и будє(т) то жє хтоко(л)вє(к) призовє(т) имєни па(н)ского будє(т) збавє(н) (II пол. XVI ст. *КА* 8).

2. (*добре видимий*) чіткий, ясний: къ тому брєгы и яркы вєдлє циркусу а знаковъ мєджы, вь кол почавши понижє млина одъ броду просто въ гору ку полночи, ажъ на мєжду знатну одъ Глинника з Винного поля (Фольварк, 1606 *НЗУжг.* XIV, 225).

ЗНАТЫЙ *дієприкм. у знач. прикм.* (*відомий*) знаний: Лечъ вѣдомы суть православнымъ душегубныи знатыи машкари, и стрѣлы на нихъ самыхъ оборочаючіися! (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 578).

ЗНАТЪ *див.* **ЗНАТИ.**

ЗНАТЫ *див.* **ЗНАТИ.**

ЗНАТЬ *див.* **ЗНАТИ.**

ЗНАТЯ *с.* Те саме, що **знанє**: Учителюмъ своимъ поживлѣня чинѣте, котрыи справуютъ добрѣ уцѣ свои, двояко приложены сутъ у знатя Божіе у научєныхъ людехъ (XVI ст. *НЄ* 217).

Див. ще **ЗНАНЇЄ, ЗНАТЇЄ.**

ЗНАХОДИТИ *дієсл. недок.* **1.** (*виявляти, відшуковувати*) знаходити: ѡбрѣтаю знахожу (II пол. XVI ст. *ЛА* 187); ѡбрѣта́ю: Знахожꙋ (1627 *ЛБ* 149);

(кого) (*підшуковувати, добирати*) знаходити: Та́къжє га(и)дꙋки мо́вили нашы(м), мы ва(с) знає(м), а вы ты(х) га(и)дꙋко(в) и ба(р)тошка знаходи́тє (Львів, 1590 *ЛНБ* 4, 1136, 2, 30, 2); овѡ згола коли ко́лвєкъ Наѧснѣ́йшіи, Коро́ль По́лскіи ѡбира́лъ за́слꙋжо́ныхъ ѡ(т)чи́знѣ и мꙋдрыхъ мꙋжє́й на столци Сєнаторскіѣ, завшє знаходилъ въ домꙋ ПП: Стєткєвичѡвъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 5).

2. (*бачити, спостерігати що-небудь, натрапляти на щось*) знаходити: та(к) бовѣ(м) и пръвыє блгоч(с)ти́выє црїє хр(с)тїа(н)скіє (въ црквны(х) исто́рїѧ(х) знаходимо) чинили, пѣшо въ пꙋстыню драба(н)товали (1596 *Виш. Кн.* 240 зв.).

ЗНАХОДИТИСЯ, ЗНАХОДИТИСѦ *дієсл. недок.* **1.** (*бути, існувати*) знаходитися: Пироги и ѧица на(д)гробъныє... // ...оупразнѣтє, дасѧ в хр(с)тїанъствѣ то(т) квасъ поганьскіи нє знаходи(т) (п. 1596 *Виш. Кн.* 258 зв.-259);

(*бути в наявності*) знаходитися: єго гдръская мл(с)ть а(ж) до того ча́сꙋ ѡ́чєкива(л) грошє(и), по́ки ємꙋ при(и)дꙋ(т), абовѣ(м) нє (з)находилися при нє(м) на ты(х) часє(х) (Сучава, 1599 *ЛСБ* 336); А што в скри(н)цє брацъкой, знахо́ди(т)сѧ ѡпро(ч) гро́шє(и), то што бо(л)шїє ре́чи вкоро(т)цє напи́саны сꙋть (Луцьк, бл. 1627 *ПВКРДА* I-2, 265); Знахѡди(т)ся... манєлѣ злоцѣ(с)тиє,... таблицѣ ѡ(д) пна Михала Сло(з)ки (Львів, 1643 *Інв. Усп.* 80);

(*траплятися, попадатися*) знаходитися: ви́жꙋ ма́лосѧ ихъ ѡбира́є(т) и зна́хо́ди(тъ) на то(и) тѣсный гостинє(ц) // хотѧчи(х) и лю́бѧчи(х) ходи́ти (1599-1600 *Виш. Кн.* 205-205 зв.);

(*тривати*) знаходитися: То́є спра́вивши рꙋкодѣлїє возми: нє нꙋдѧчи анѣ примꙋша́ючи сє́бє, до чита́нѧ и рꙋкодѣлїѧ, жє́бы́сѧ въ то́мъ бє́зъ пє́рє́станкꙋ знаходи́ти, алє жєбы то́лко въ порожнєва́нꙋю нє быти (Київ, 1625 *Кіз. Н.* 200);

(в кому) *(виявлятися, проявлятися)* знаходитися: в҄ тыхъ свѣдкахъ на земли, знахо́дитъ сѧ є́дность и́стности (Київ, бл. 1619 *Аз. В.* 10);

(бути прийнятим, властивим) водитися: Пироги и ѧица на(д)гробъные въ // ѡ́строзѣ, и где бысѧ то знаходило, оупразнѣте (п. 1596 *Виш. Кн.* 258 зв.-259); То все зна́чить ω се́ми собо́рехъ… И все́мъ хрестія́но́мъ… того и(х) поста́нове́нья вжи́вати, И иньі́ми́ по ни(х) собо́рами́ ωсмьі́мъ и́ девяты(м) яко в ри́млянъ знахо́диться, не по́правля́ти (поч. XVII ст. *ЦНБ* 476 П/1736, 53).

2. *(міститися, розміщатися де-небудь)* знаходитися: не ср(д)це ли чре́во оутроба, слезе(н) ки(ш)ки, и прохо(д) в тобѣ сѧ знаходи(т), та(к)же я́ко и в҄ оубого(м) (п. 1596 *Виш. Кн.* 256 зв.); цр҃ъ кге(р), звы́клъ бы(л) прѣло котороє на чолѣ зміа в҄ индіи сѧ знахо́дитъ, на палца(х) носити (поч. XVII ст. *Проп. р.* 163 зв.);

(в чому) використовувати (для чого): не всєбо п҃шени́ца в҄ посѣѧнюсѧ знаходи(т), а́ле знайде(ш) дрѹгѹю ни́воу, котораѧ бо(л)ше(и) кѹколю, ни(ж)ли п҃шеницѣ народи(т) (п. 1596 *Виш. Кн.* 249);

(належати до певної категорії) знаходитися: єсли бы хорошѹю ωбѹ(в) люби(л), е́ще бы помысло(м) в ми́рѹ сѧ знаходи(л) (п. 1596 *Виш. Кн.* 234 зв.); Тот наш есть православных разум, мнимание и вырок о тѣх, которые внѣ церквѣ знаходятся (1600-1601 *Виш. Кр. отв.* 167); не соромѣйтеся от миродержца умудренымсѧ досады терпѣти, молю вас, – то есть, яко Русь проста, глупа и ненаказанна, – толко в вѣрѣ православной да ся знаходите (бл. 1610 *Виш. Посл. Лв. бр.* 233);

перен. (займати певне становище) знаходитися: прево(з)лѣтающіа мни́ма(н)ємъ вы(ш)ше, знаходящаѧ же сѧ искусом ниже всѣ(х), грѣдо(ст) (1599 *Виш. Кн.* 214).

3. (з ким, з чим) *(перебувати, пробува́ти)* знаходитися: ωзна(и)мѣте ми ω тако(и) ли то любви спс҃ъ ре́клъ,… // ви́жѹ не мо́жете ми ω не(и) певнѹю спра́вѹ да́ти, бо є(с)те єе и не слыха́ли, не то(л)ко жебы єсте з нею коли знахо(ди)тисѧ мѣли (1598 *Виш. Кн.* 304 зв.-305); а́ще и бра(т)скаѧ любо(в) правосла́вны(х) хр(с)тіа(н) с҄ предѣло(в) є(ст)стве(н)ны(х), мѧ вытѧгає(т)… мл҃юсѧ за ни(х)…, желаѧ с ни(ми) всѣгды сѧ знахо(ди)ти (Там же, 309 зв.); латынские мнѣхове – дома, во отечествах с своими ся знаходят,… костел свой боронят (1615-1616 *Виш. Поз. мисл.* 244);

(в чому) *(вести певний спосіб життя)* пробува́ти: котріи кгды бы собѣ напомина́нѧ ихъ ле́гце ва́жи(л), а в грѣхахъ бе(з)пе́чне с҃мрте́лныхъ жи(л), и в нерѧ́дѣсѧ знаходилъ, Презви́торови своємѹ… на него оуска(р)жати(с) маютъ (бл. 1623 *ПВКРДА* I-1, 41).

ЗНАХОДИТИСѦ *див.* **ЗНАХОДИТИСЯ.**

ЗНАХОЖЕНЄ *с.* Знаходження: Знахо́же́не, на(и)де́не (1627 *ЛБ* 149).

Пор. **ЗНАХОДИТИ.**

ЗНАЧАЛО *с.* Начало, початок: ◇ **нѣ мати конца и значала** *див.* **КОНЕЦЪ.**

ЗНАЧЕНЄ, ЗНАЧЕНЬЄ *с.* **1.** *(суть, зміст чого-небудь)* значення: Єст҄ ти в҄пра́вдѣ и, шо́ са́кгма, сло́во кгре́цкоє, дале́кω єдна́къ ω(т) того значе́нѧ ро́знитъ: значитъ або́вѣмъ, ча́сто, о́лстро на та́рчѹ, ча́стю Накрыва́дло, абω Бѹрды (Львів, 1642 *Жел. П.* 8 зв.).

2. Позначення чогось: Знаменова́ніе: Значе́ньє (1627 *ЛБ* 44).

Див. ще **ЗНАЧЕНІЄ.**

ЗНАЧЕНІЄ *с.* (*цсл.* значеніе) те саме, що **значене** у 1 знач.: И значе́ніємъ того походи́ти ωшѹкива́ючисѧ, то́єжъ терпи́шъ с҄ ты(м) што́ пе́рше мѹдрова(л), я́кобы Ѿц҃ъ Сн҃ъ не бы́лъ сполъисто́тный (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 280); Роже́нѧ бо́вѣмъ значе́ніємъ и то́тъ грѹ́бше оуве́дшисѧ мо́вилъ: Ижъ єсли́ роди́лъсѧ, те́ды не бы́лъ пре(д) роже́ніємъ (Там же).

ЗНАЧЕНЪ *див.* **ЗНАЧНЫЙ.**

ЗНАЧЕНЬЄ *див.* **ЗНАЧЕНЄ.**

ЗНАЧИСЕ *дієсл. недок., у знач. вставн. сл.* (*стп.* znaczy się) значить, *діал.* значиться: Тотъ, ижъ не былъ нигде посыланъ, съконтъ се на то взялъ; значисе, же былъ умысльне на то приготованый (Володимир, 1594 *Арх ЮЗР* 1/I, 417).

ЗНАЧИТИ[1], **ЗНАЧЫТИ** *дієсл. недок.* (що) *(мати певний зміст)* зна́чити, означати: а якъ то́л'ко́вники повѣда́ю(т). Клапышъ цвѣ(т) значи(т), кото́рїй в' зимѹ зє(м)лѧ в со́бѣ скрива́є(т) (Вільна, 1596 *З. Каз.* 75); Што(ж) то значи́ло... ни(ч) и(н)шого, є́дно тоє што ап(с)лъ па́вє(л) мо́ви(т), ко кори(н)то(м) (XVI ст. *УЄ* № 29519, 44); Сирскимъ языкомъ... "Кифа" значитъ камень або опоку (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 380); Щ́о жъ таѧ свѣтло(ст) значи́ла? заистє нѣчого иншого толко ла́скоу оупєрєжа́ючѹю, кото́раѧ на(с) грѣшныхъ ѡсщаєтъ? (поч. XVII ст. *Проп. р.* 179 зв.); Гажде́нїє... То́єжъ значи(т) што и хѹле́нїє (1627 *ЛБ* 25); Гла́съ трѹбы значи́тъ; послѹгѹ и справова́нѧ Агглскоє, в'збѹжа́ючи ме́ртвыхъ (Чернігів, 1646 *Перло* 147 зв.); Кни́ги што́бы значи́ли, ла́твый до́мыслъ: жє сѹді́ѧ нє кни́жный и нє оучо́ный, вла́сный Осе́лъ Коронова́ный (Львів, 1646 *Ном.* 6); ѡдѣнѧ за(с) плотє(н)ноє наоуча́ло, жє сѹть... оуме́(р)ли всѧ́ко(и) споле́чности свѣто́во(и)... И ѡ́но та́ко(ж)дє, що и(м) га́бѣтъ // або ѡдѣнѧ значи(т) (серед. XVII ст. *Кас.* 5 зв.-6);

(кого, що) *(символізувати)* значити: А тоє ѡ́слѧ нєѡ́бласканоє нєоу́крочє́ноє значи́ло на́ро(д) пога(н)скїй (XVI ст. *УЄ* № 29519, 36 зв.); Каин из Авелем двѣ церкви значили (к. XVI ст. *Укр. п.* 84); Овцы тутъ значатъ всѣхъ вѣрныхъ, бо и тые слова "паси, паси, паси" не до всихъ мовилъ, одно до Симона (Володимир, 1598-1599 *Відп. ПО* 1083); Живо́тъ нєтрва́лы(и), Зна́читъ то́тъ квѣтъ опа́лы(и) (Вільна, 1620 *Лям. К.* 27); вода в' крєщє́нїи значи́тъ ѡ(т)рожє́нїє дхо́вноє (Львів, 1642 *Жел. О тайн.* 10 зв.); Ко́нь той чєрво́нофарбова́ный; значи(т) ѡ́нїй вѣкъ (Чернігів, 1646 *Перло* 133).

ЗНАЧИТИ[2] *дієсл. недок.* **1.** (що) Значи́ти: Во всємъ томъ таковымъ ѡ(т)вѣтѣ, мѣстца всѣ... з' историй костєлны(х) приточованы на краєхъ значити здалосѧ длѧ того, жє з латинннико(м) єсть споръ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 6); Назнамєно́вѹю: Мо́вчки значѹ, та́йно значѹ (1627 *ЛБ* 68);

перен. (що) *(намічати, робити відомим)* значи́ти, позначати: Того те́ды оубра́вши повто́рє Ка́ллиста стгѡ в' Дїалє́ктъ Россійскїй, абы, щасли́вѣй сынѡ́вє Цркви Восто́чноѣ, в' то(и) лѹдцѣ плыва́ючїѣ дороги до нба собѣ готова́ли ска́лы грѣхѡ́в' значи́ли, звѣзды цнѡтъ оуглада́ли (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 4).

2. *(зауважувати, вказувати)* зазначати: Юрє(и) а Микула... выписъ с кни(г) намє(ст)ника вилє(н)ского пєрєдо мною показовали, в которомъ значи(т), и(ж) ѡни на рокъ зложоны(и) пєрє(д) ним сѧ станови(ли) (Луцьк, 1565 *ТУ* 109); Ꙗвлѧ́ю: Ска́зѹю, значѹ, ѡзна(и)мѹю, оука́зѹю (1627 *ЛБ* 160);

(що) *(відзначати, вказувати на що-небудь)* зазначати: Свѣтлостю свѣта Хс сєбє называ́єтъ, зна́чачи свѣтлость Бж(с)тве́нноѣ своє́ѣ сла́вы (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 333);

перен. (що чим) засвідчувати: Кг(д)ы на чоло рѹкѹ кладємо значимо ты(м) прє(д)вѣчно(ст) сна бжїа (1598 *Розм. пап.* 50 зв.)

перен. (що і без додатка) знаменувати: И всѧ́ зєлєновла́сїѧ дре́ва, в но́выѧ сѧ різы ѡблача́т', Ꙗко ве́тхаѧ ѡ(т)ложи́вшє всѧ́комѹ поновитисѧ знача(т) (Львів, 1591 *Просф.* 70); Сми́рною, якъ смртєльного, Ха почти́ли: И пре́зъ ню, Въскр(с)нїє єго значи́ли (Львів, 1616 *Бер. В.* 7).

ЗНАЧИТИСЯ[1], **ЗНАЧИТИСѦ** *дієсл. недок.* (чим і без додатка) *(мати певний зміст)* значити, означати: А та(к) водлє бєгу правного

и созна(н)ѧ того возного то сѧ значи(т) быти и(ж) ωтєць а(р)хима(н)дри(т) пєчє(р)ски(и) нє маючи ниякого на то(т) кгру(н)тъ права… росказує по(д)даны(м) свои(м) зъ сєла… заходи(т) и паха(т) (б. Києва, 1585 *ЦНБ* ДА/П-216, 3 зв.); що быса прє(з) тоє значи́ло? южъ досы(т) на ки́лкоу мѣсца(х) вспомина́лє(м) тыи четыри ре́чи (поч. XVII ст. *Проп. р.* 198); всѣми тыми цєрємонѣами… нѣчо́го са нє значи́ло то́лко тоє, ижъ… всѣ начи́нѧ таємницы кро́вїю ωцыща́ютсѧ (Там же, 294);

(що і без додатка) *(бути очевидним)* розумітися: к тому дє(и) вш҃а мл҃(ст) днѧ вчора(ш)нєго… пн҃є(и) моє(и) с по(д)даными єє ωсту(п) чини(л) звє(р) гони(л) с чого сѧ дє(и) значи(т) и(ж) вш҃а мл҃(ст)… панюю мою… с послушє(н)ства єє ты(х) по(д)даны(х) ω(т)ы(и)мує(ш) (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 5); То сторонє кѹ помочи быти нє можє(т) бо ся яснє значи(т) жє ѹря(д) нє при(и)мова(л) бы бы(л), ани придава(л) єго до спра(в) пана по(д)коморого (Брацлав, 1590 *ЛНБ* 5, II 4047, 26 зв.); Отожъ и съ того значитсе, же Златоустый светый папу Рымского прызнаетъ быти найвышьшимъ судьею всихъ Грековъ (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 136); для чого и до згоды, яко ся съ писанья в.м. значитъ, склонятися рачишъ (Вільна, 1599 *Ант.* 59); По том року 52 го пишет, по вознесенію Господню, не в Риме, але во Іерусалимѣ найдуєтся,… о чом маєшъ в Дѣяніях апостольских гл. 15, бо то значится з листу Павла святого (Львів, 1605-1606 *Перест.* 51);

(знаходити свій вираз, вияв) виявлятися: с ты(х) сᵗты(х) ап҃(с)ло(в), в то(м) сѧ на(м) значи(т), товари́скаа и братє(р)скаа згҍда и мл҃(с)ть (XVI ст. *УЄ* № 29519), 52); многиє ре́чи на то(м) свѣтѣ знайдоутсѧ, кото́рыє бо(з)ского маєста́тоу вла́сно(ст) выража́ютъ, и єгω моу́дро(ст), ωпа́трно(ст)… и иншїє которыє прє(з) тыи члѻнкы знача́тсѧ (поч. XVII ст. *Проп. р.* 235 зв.); Прє(з) того ада́да а́зажъ нє дш҃а сѧ на́ша значи(т)? (Там же, 271 зв.).

ЗНАЧИТИСЯ[2]**, ЗНАЧИТИСѦ, ЗНАЧЫТИСЯ** *дієсл. недок.* **1.** *(викладатися; писатися)* зазначатися: Якъ бовѣмъ нє жартѹючи(х) таковы́и ре́чи ра́дшєй, анѣжли філосо́фїєю и наѹкою ба́вѧчихъсѧ людє́й го́дныи рєче́тъ хто…, и́жъ Бозскоє поча́ткѹ нєма́ючєє и малѧ́рскомѹ дѣлѹ нєпо(д)лє́глоє спосо́бнє значи́тисѧ а́лбо ωписа́тисѧ мо́жєтъ (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 276); До(л)го бы ω то(м) писа́ти…, що сѧ ω бг҃ѹ лю(д)ски(м) подбє(н)ство(м) значи́тъ и фѣгѹрѹє(т) в пи́смѣ (серед. XVII ст. *Кас.* 118 зв.).

2. (що) Знаменуватися: Тре́тїй о чи́стцѹ, за чи(м) сѧ значи(т) конє(ц) моу́цѣ (Острог, 1598 *Ист. фл. син.* 37 зв.); што ωбачы́вши ω(т҃)цъ злѧ́кшисѧ до єр(с)лїмоу архикаплана ра́дитисѧ пришо(л), гдѣ ω(т)рима(л) ω(т)повѣ(д) ω(т) б҃а, жє тоу(т) сѧ потаємнє значи́тъ ст҃обли́во(ст) и го(р)ливω(ст) боудѹщаѧ того ωтрочатка (поч. XVII ст. *Проп. р.* 256).

3. *(знаходити орієнтири)* визначатися: я хотячи всє… досвѣ(д)чити ро(к) ҂афп҃ иха(л) є(м)… а(ж) до клоипєды… мєжи ку(р)ски(м) и ба(л)ти(и)ски(м) морє(м)… нє ѹзри(ш) ничо(г) и(н)шє(г) то(л)ко пѣ(с)ки водѹ а нєбо, па(ш)нѣ анѣ пыта(и), а го(с)по(д) то(и) котри прє(з) ми П҃с (!) и то далєко з дорогы, до которы(х) а(ж) прє(з) знаки и(з)дя(т), значачи ся по бочка(х) и пропо(р)чика(х) вывѣшєны(х) на гора(х) (1582 *Кр. Стр.* 81 зв.).

ЗНАЧИТИСѦ[1] *див.* **ЗНАЧИТИСЯ**[1].

ЗНАЧИТИСѦ[2] *див.* **ЗНАЧИТИСЯ**[2].

ЗНАЧНЕ *присл.* (*стч.* značně, *стп.* znacznie) **1.** Значно, сильно: Прото я, съ тыхъ таковыхъ єє постѹпковъ, собє єє значнє нєзычливою жоною, а дєткамъ моимъ… правє нєласкавою маткою бачєчи, тыє дєти,… въ зычливоє выхованьє Єє Милости… порѹчаю (1577 *AS* VI, 72); Ощовские… поехавши на

роки, ниякуюсь шкрутинею… барзо незгодную, мылную а значне вонтпливую… перед судом выправовали (Луцьк, 1583 *АрхЮЗР* 8/III, 411); Ро́внє бовѣмъ з҄ ни(м)и тꙑи блю́знѧтъ ба́рзо зна́чнє (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 260); што и са́мъ Сп҃си́тєль на́шъ оучини́ти ра́чилъ, Ґды на(д) Ла́зара оумє́рлого гро́бомъ пла́калъ та́къ рє́вно и зна́чнє, жє рєклѝ Жидовє (Київ, 1625 *Коп. Каз.* 13); колибы кото́рый з҄ нихъ,… ѡшпєцо́ный на тѣлѣ зна́чнє зоста(л)… // …повин҄ни собѣ… шко́ды нагоро́дити (1645 *О тайн.* 151-152);

перен. (значною мірою) щедро: Памѧта́йтєсѧ абыстє єго́ заживáли ба́чнє ста́нъ ва́ш҄ кнжац҄кїй оучти́востью ѡздо́бѧчи зна́чнє (Острог, 1603 *Лям. Остр.* 12); чого я… вдячна будучи и тую такъ гойную ласку и доброcть его милости поволностями и вшелякою щиростю моею ясне вызнати и значне нагородити… записую именъе свое материстое (Луцьк, 1580 *АрхЮЗР* 8/III, 322); Смє́рть… Порва́ла… Дє́льностю и цнѡ́тами зна́чнє прибра́ного. Григоріа з҄ до́мꙋ за́цного Жєлі́бѡрскихъ (Львів, 1615 *Лям. Жел.* 7 зв.); Кро́л҄: єдна́къ… принѧлъ ба́рзо вдѧ́чнє И оубо́гїй подарокъ нагороди́лъ значнє (Київ, 1632 *МІКСВ* 304).

2. Чітко, точно, акуратно: А вєджє тыє свє(т)ки которыє при справова(н)ю тєстамє(н)ту бываю(т) маю(т) вси слова… выразити значнє бє(з) ко(ж)дого ѡхилєнья (1566 *ВЛС* 76); которые [листы] въ голосъ читалъ …ксендзъ Остафий Воловичъ, досыть значне, толькожъ, кромъ нашихъ пановъ Поляковъ и кромъ пановъ Литовскихъ,… нихто поруску не зрозумилъ (Рим, 1595 *АрхЮЗР* 1/I, 483);

обґрунтовано, переконливо: я з стороны своєє… пєрєдъ самымъ… королє(м)… таковꙋю… ѡкру(т)нꙋю кри(в)дꙋ… досы(т) зна(ч)нє ѡкажꙋ (Ковель, 1574 *ЖКК* II, 279); ѡколо свєдє(ц)ства и присѧги на(д) тыє доводы зна(ч)нє показаныє свє(т)ковъ спирать… не было кому (б. Києва, 1585 *ЦНБ ДА/П-216*, 4); пр(о҃)ркъ… зна́чнє об҄ѧснѧ́єтъ нєхай далєй нє мыслѧ(т) вєрноути(с) на старо́є (поч. XVII ст. *Проп. р.* 140); што всє, з҄ само́го в҄ѣздꙋ єгѡ зна́чнє пока́зꙋєт҄сѧ, ижъ в҄ѣжджа́лъ, на жрє́бѧ осли́чєє вcѣдши (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 182).

3. Наполегливо, вперто: и смѣлъ в томъ ю́жъ нє насъ толко, алє и само(г) Хс҃та потварити, мовѧчи жє до тоє є́дности и тєразъ значнє насъ рачить вєсти прєз костєлный калєндаръ (Острог, 1587 *См. Кл.* 17 зв.).

Див. ще **ЗНАЧНО.**

ЗНАЧНЕЙ *див.* **ЗНАЧНѢЙ.**

ЗНАЧНЕЙШИЙ *див.* **ЗНАЧНѢЙШИЙ.**

ЗНАЧНЕЙШЇЙ *див.* **ЗНАЧНѢЙШИЙ.**

ЗНАЧНЕЙШЫЙ *див.* **ЗНАЧНѢЙШИЙ.**

ЗНАЧНІЙ *див.* **ЗНАЧНЫЙ.**

ЗНАЧНО *присл.* Чітко, ясно, виразно: прода́єтє своє достоа́нїє… в роу́ки тꙑє… кото́рїє… вєли́кїє кролє́в҄ства,… я(к) роба(ц)тво точа́чи, и дѣр҄коуючи ѡбвалѧ́ю(т), што нє то́(л)ко на посторо́н҄ны(х) // кролє́в҄ства я́сно и зна́чно сѧ оказа́ло… алє и в то(м) па(н)ствѣ (Острог, 1599 *Кл. Остр.* 226-227); Ажє бы то зна́чно бы́ло и вѣдомо, ѡ кото́ры(х) пр(о)р҃къ начинѧ(х) мо́вить, выкла́да́єтъ ап(с҃)лъ сватый, тимофєєви своємоу пи́шꙋчи (поч. XVII ст. *Проп. р.* 293 зв.);

обґрунтовано, аргументовано: Хитрых и лукавых значно выражаєт, змииного роду пророк называєт (к. XVI ст. *Укр. п.* 71); чи(м) бо́лшъ бовѣ(м) тыє подобє́нства ва(м) пєрєкладаю ты(м) бо́лшє ми мыслѧ́чомоу на па́мѧ(т) прихо́дѧтъ; кото́рыє ты(ж) на(м) тоую на́шꙋ та́ємницꙋ до́сы(т) зна́чно прєзє́нтоую(т) и ѡка́зоую(т) (поч. XVII ст. *Проп. р.* 295); Тая унѣя, которая яко бы любовъ держитъ, таковую изъ невѣрными пріязнь и братство // заховуетъ, а кровъ невинную проливаетъ, якъ то значно оказала въ Московскомъ царствѣ (бл. 1626 *Кир. Н.* 17-18).

Див. ще **ЗНАЧНЕ.**

ЗНАЧНЫЙ, ЗНАЧНІЙ, ЗНАЧЪНЫЙ, ЗЪНАЧНЫЙ, ЗНАЧЕНЪ *прикм.* **1.** *(досить великий)* значний: такъ при ожененъю моемъ, и в отпущенъю значное немалое позычоное на потребы мое сумы пенезей,… записую малжонце своей… на двохъ частех именей моих (Красне, 1557 *АрхЮЗР* 8/III, 34); ȣброжоному кн҃зю кирику… приви(л)ѧ, листы, на именья и на до(л)ги досы(т) немалыє и значныє,… свово(л)нє забрали (Краків, 1583 *ЛНБ* 5, II 4044, 121); тыє рим᾽скіє риболовє…, зна́чный обло́въ ѡ(т)но́сѧтъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 172 зв.); мысли́вецъ…, за́пȣсти на гора(х) ѡбе́хавши, з᾽ зна́чнымъ и ѡбфиты(м) ѡбло́вомъ воро́чає(т)сѧ (Острог, 1607 *Лѣк.* 117); Сȣмȣ зна́чнȣю гро́шїй до Бра́цства лєкгова́лъ (Київ, 1622 *Сак. В.* 47); По таково(м) // розво́дє пода́тки, а звла́ща єслибы бы́ли зна́чныє межи ни́ми, повин᾽ни собѣ вер᾽нȣти (Львів, 1645 *О тайн.* 151-152).

2. *(важливий)* значний, значимий: Коли бы в котором тастамє(н)тє… на мє(ст)цу зна(ч)номъ або на датє было скроба(но) тогды таковы(и) тєстамє(нт) маєть быти ни(к)чємны(и) (1566 *ВЛС* 77); гдибы и на дрȣги(и) ро(к) которы(и) з на(с) нє прибы(л) …кажды(и) бє(з) милосє(р)дъя з столици скинє(н) быти має(т) кро(м) єсли бы того ѡмєшканъя своєго ѡказа(л) явную зна(ч)ную причинȣ (Берестя, 1590 *ЛСБ* 141); еслиже такъ малые и значъные речи смелъ поѳальшовати, // а якъже тые, о которыхъ редкий Русинъ маетъ ведомость (Вільна, 1599 *Ант.* 899-901); Тых так значных свѣдоцтвъ и слепый ощутити може (Львів, 1605-1606 *Перест.* 54); нашѣ мл҃твы… нѣакȣюсь ѡхолодȣ и ратȣнокъ зна́чный и́мъ прино́сѧтъ (Київ, 1625 *Коп. Ом.* 163); вели́кїй же то́тъ да́ръ Б҃жїй в᾽ ст҃о́м᾽ малже́нствѣ, с᾽ которого зна́чнаѧ по́моцъ до сп҃(с)нїѧ росте́т᾽ (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 928);

у знач. ім. с. р. **значноє, зъначноє** – значне, -ого, вартісне, -ого: Проти́вко чо́мȣ, кгды́ вдѧчность боудєтъ вида́ти: Боудєтъсѧ тыжъ и що́ зна́чного, выдава́ти (Львів, 1616 *Бер. В.* 96); еслибы старший в монастыри што зъначного зъбудовалъ або направилъ, тотъ кошътъ маю вернути (Луцьк, 1642 *КМПМ* II, 235);

величний, урочистий: священники Киевскии значное отправовали набоженство (поч. XVII ст. *КЛ* 86).

3. *(відомий, славний)* значний: Ты(м) жє способо(м) и вси н҃ти которы(с)мо тȣ ѡ нѣкоторы(х) би(т)ва(х) зна(ч)ны(х) в то(и) истории положи(ли), ничого и(н)шого ѡ(д)но годны(х) мȣжовъ… вы(с)лавяю(т) (1582 *Кр. Стр.* 14 зв.); єстъ и межи ни́ми нѣкото́рыє в᾽ свѣ(т)скихъ цно́та(х) зна(ч)ными (Острог, 1607 *Лѣк.* 66); Ге́рбъ цны́хъ Бала́банѡвъ, межи всѣми е́стъ значный (Львів, 1614 *На г. Бал.* 2 ненум.); а єщє хашанєѡ(с) гисторыкъ зна́чный мови(т), жє та́въ бы(л) знако(м)… лю́дȣ ӥльского (поч. XVII ст. *Проп. р.* 292 зв.);

(впливовий, авторитетний) поважний: ѡн нє мєл моцы Жєлєха, яко слȣгȣ и врадника на дворє нашом значъного,… кȣ правȣ ставити (Вільна, 1565 *AS* VI, 275); За чимъ и немало людей значъныхъ веры Греческое,… просили насъ, абыхмо,… сеноть зложити велели (Варшава, 1596 *АрхЮЗР* 1/I, 503); при сеей продажи и куплѣ били значніе реестровіе козаки и обивателѣ чегеринскіе (Чигирин, 1615 *ЧИОНЛ* VIII-3, 16); значною добродѣ(и)кою бȣдучи здавна… пєлагїя сє(н)ковая ковалиха… дала личны(х) чы(р)воныхъ злоты(х) 50 (Львів, 1623 *ЛСБ* 1049, 3 зв.).

4. Помітний, примітний: Ото (ж), дє(и), то(л)ко пєча(т) нєправє значная притиснєна, а руки по(д)писи нѣ маєшъ (Луцьк, 1565 *ТУ* 111); тамъ же я возный… бачилемъ закопанъе и зарубанъе рознымъ деревомъ дорогу,

которая етъ (!) значная (Луцьк, 1623 *Арх ЮЗР* 6/I, 442); Котóры(х) пото(м), по и(х) слѣда(х), которийи в' ѡны(х) крáѧ(х) пѣщи́сты(х),... дóлго в' пѣскꙋ зна́чны, пóки яки(и) вѣтръ по(в)ста(в)ши нє завѣє(т) и(х) трваю(т), до(л)го и(х) шꙋкáючи в цѣлости фѣги ѡныи... знáйдєно (серед. XVII ст. *Кас.* 88 зв.);

виразний, чіткий: И выступилъ велебный Геръмогенъ, аръхиепископъ Полоцъкий, маючы листъ на паръкгамине, чыталъ голосно и значною мовою въ тые слова (Вільна, 1597 *РИБ* XIX, 220);

(спеціальний, специфічний) особливий: Жидовє в ко(ш)то(в)ныхъ шата(х)..., ходити та(к) тє(ж) сєрє(б)ра на пасє(х) и на ко(р)дє(х) носити нє маю(т), Алє ꙋбє(р) ихъ має(т) бы(ти) зна(ч)ны(и), ша(п)ки або бирєты жо(л)тыє (1566 *ВЛС* 94 зв.).

ЗНАЧНѢЙ, ЗНАЧНЕЙ *присл. в. ст.* (*стп.* znaczniej) *(більше, сильніше, виразніше)* значніше: розꙋмѣю жє на вы́водахъ в припомєнє́ныхъ пыта́ньѧ(х) оутаѐныхъ мóжєшъ мѣти дóсыть, звлáща кгды́ жъ сѧ тóжъ и ни́жєй с при́шлыхъ роздѣловъ ты́мъ знáчнѣй окáзовати боу́дє(т) (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 113); Алє абы тымъ зна́чнѣй за чáсовъ нáшихъ плачю гóдныхъ и єдностайноє набожє́нъство... в' вѣрѣ найдовáласѧ в' нáсъ (Дермань, 1604 *Охт.* 8); в то(м) жє пи́смѣ бг҃ѡдх҃новє́нно(м) жáдна́ѧ таємница я́снѣ(и) и значнѣ(и) змоцнє́наѧ нє єсть (поч. XVII ст. *Проп. р.* 229); А ап҃(с)лъ áбы значнѣи показа(л) оучи́тєлє(м) шкóлны(м) спóсобъ подáлъ жє заслоу́гоу двоѧко дѣлѧ(т) (Там же, 230).

Пор. **ЗНАЧНЕ.**

ЗНАЧНѢЙШИЙ, ЗНАЧНѢЙШІЙ, ЗНАЧНѢШИЙ, ЗНАЧНЕЙШИЙ, ЗНАЧНЕЙШІЙ, ЗНАЧНЕЙШЫЙ *прикм. в. ст.* **1.** Видатніший, знаменитіший: Павел святый значнейшихъ христіан,... споминаєт, а о Петрѣ святомъ жадноѣ змѣнки не чинит (Львів, 1605-1606 *Перест.* 52); Ксєнофа́нєсъ значнѣйшій з' Філосóфѡвъ дáвныхъ Ѡбывáтєль з' Грє́ціи Коліофóнѡвъ слáвныхъ, Архєти́помъ нѣѧким'сь Бóга называ́ти: // Бєз' почáткꙋ и конца казáлъ признавáти (Київ, 1632 *Єв.* 296-297); Таѧ то значнѣшая би(т)ва, в которо(и) П: Стєфа(н) сн҃ъ ста(р)шій ѡ(т)ца митрополита полѣгъ мєжи козаками (серед. XVII ст. *ЛЛ* 169).

2. Важливіший, вагоміший: также и оные слова: "проклятъ, который надею свою въ чоловеце покладаетъ". И другие значнейшые: "прокляти богове, которые неба и земли не сотворили" (Вільна, 1599 *Ант.* 609); а такїи бє(с)тыи и зна(ч)нє(и)шїи су(т) ни(ж) бы є(с)мо и(х) припоминати мѣли (XVI ст. *КАЗ* 611, на полях); поводовая... слушнє(и)шиє права и (з)наки граничныє значнє(и)шиє досы(т) показала (Київщина, 1600 *ККПС* 144); алє и моцнѣйши(х) и значнѣйшихъ дóводовъ тогѡ ѡ чо(м) мовимо слоу́хай (поч. XVII ст. *Проп. р.* 148 зв.).

Пор. **ЗНАЧНЫЙ.**

ЗНАЧНѢЙШІЙ *див.* **ЗНАЧНѢЙШИЙ.**

ЗНАЧНѢШИЙ *див.* **ЗНАЧНѢЙШИЙ.**

ЗНАЧЪНЫЙ *див.* **ЗНАЧНЫЙ.**

ЗНАЧЫТИ *див.* **ЗНАЧИТИ[1].**

ЗНАЧЫТИСЯ *див.* **ЗНАЧИТИСЯ[2].**

ЗНЕБАЧКИ *присл.* Необачно, мимоволі: Сꙋть бовѣм' нѣкоторїи на грѣхъ и псóтꙋ оумы́слнє зароблѧ́ючїи, а и́ншїи знєбáчки в'падаючїи (Вільна, 1627 *Дух. б.* 252).

Див. ще **ЗНЕБАЧУ.**

ЗНЕБАЧУ *присл.* Те саме, що **знебачки**: то па(к) то(т) слꙋжєбни(к)... на тыє слова... кн҃зѧ ку(р)пского повєди(л) пра(в)да... пн҃є и жє(м) я знєбачꙋ а (з) шалєнъства своєго нєзꙋпо(л)ного розꙋмꙋ допꙋщаючисѧ впъя(н)ства чини(л) (Володимир, 1578 *ЖКК* I, 140).

ЗНЕВАГА, ЗЪНЕВАГА *ж.* **1.** *(відсутність поваги, шанобливості)* зневага: Зажъ до писаня животдателнаа кровь Христова

есть подана, а не въ напой збавенный? Зажъ въ зневагу, а не въ почесть? (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 738); О што все, яко се вышней описало, а меновите о такий тумултовый наездъ, о зъневагу и неушанованъе местца светого,... подписати мели (Луцьк, 1627 *АрхЮЗР* 1/VI, 589); Ницепор Лосовский,... ускаржалсе и протестовал напротивко велебному его милости отцу Петру Могиле,... о контемптъ и зневагу найсвятшого сакраменту (Луцьк, 1638 *АрхЮЗР* 1/VI, 740); Четве́ртоє задєржа́н҄є запла́ты засл8жо́нымъ. На коне́цъ знєва́га ро́дичωвъ и добродѣєвъ (Львів, 1646 *Зобр.* 79); **зневагу чинити** (кому) – зневагу чинити: Тутъ еще другую зневагу Христу Спасителю чинятъ, же въ середу не постятъ (бл. 1626 *Кир. Н.* 22);

(ігнорування, нехтування) зневага: Теперъ южъ той привѣлей подъ лавою, въ зневазѣ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 714); **до зневаги привести** (що) – зігнорувати (що), знехтувати (чим): якъ то речъ слушная и подобная,... абы одной особы... противною хотью соборовъ вселенскихъ публичніи ухвалы знесени быти могли и до зневаги приведены? (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 688); попы некоторые релии кгрецкое..., на тую блюзнерскую секту арианскую приводилъ и привелъ, зъ образою маестату Божого и зневагою правъ и декретовъ помененыхъ (Люблін, 1644 *АрхЮЗР* 1/VI, 795).

2. *(приниження гідності)* зневага: Ага́віє: ога́вно(ст), ог8рно(ст), насмѣви(с)ко, шиде́рство, знєва́га (1627 *ЛБ* 162); Т8 ся починаєтъ ляменгъ ω 8трапєню мєщанъ ω(с)тро(з)ки(х) и ω (з)нєвазѣ шля(х)ты пєрє(д)нѣ(с)шєи ω(т) люд8 по(с)поли(т)го (1636 *Лям. о пр.* 3); Писаны(и) Тотъ Позовъ... ω кгвалътовъны(и) Наєз(д) На домъ Єє албо на дво(р) в сєлє мизинє... и знєваг8 ωсобы єє шъляхє(ц)коє (Чернігів, 1641 *ЛНБ* 5, III 4063, 177); Чємоу(ж) ты мизе́рный чл҃чє нє тръпи(ш) знєва́ги (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 410 зв.); Ин҄шіє за(с) прєст8плє́ніѧ... я(в)ныє знєва́ги..., гнѣвы, сва́ры,... // ...вы(г)на́ніє(м) ωчища́ю(т) (серед. XVII ст. *Кас.* 42 зв.); менованые попы,... неконтенътуючисе першими розными кривъдами, деспекътами, зневагами и шкодами, подчасъ ребелии козацъкое... починеными,... похвалки и деспекта чинятъ (Володимир, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 475); **зъневагою накормити** (кого, що) – завдати зневаги (кому, чому): панъ Анъдрей Трецянъский,... зъневагою великою и конъ-тенптом станъ капланский и самого мене, возного, накормил (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 158).

ЗНЕВАЖАТИ *дієсл. недок.* **1.** (кого, що) *(ставитися без поваги, шанобливості до кого-, чого-небудь)* зневажати: Мо́лодость свою приωздо́бь... спо́собами цно́тъ, и нє знєважа́й своє́го прирожє́ньѧ (Острог, 1614 *Тест.* 168); Въ Коринѳѣ нѣкоторыи почали были зневажати Павла (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 464); Я Мєлє́тій Смотри́цкій... // ...назва́ный скри́птъ знєважаю, ша́рпаю и по(д) ноги моѣ помѣта́ю (Київ, 1628 *Апол.* 3 зв.-4); ты́и грѣша́тъ кото́рыи з҄ родичами своими и покрє́вными сро́го пост8п8ютъ, и знєва́жаютъ (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 908); хто бы єноко(л)вє(к)... важи(л)сє... 8ря(д) мєски(и) знєважати и до шкоды 8боги(х) людє(и) в нѣжинє мє(ст)є приводити,... таковы(и)... на го(р)лє кара(н) б8дє(т) (Ірклїів, 1650 *ЛОИИ* 238, 2, 69/27, 1);

(що) *(ігнорувати що-небудь, нехтувати чимось)* зневажати: Велик єсть бог,... пред которым станут папы того вѣку, кото́рыє смѣють Христова декрета велце зневажати (к. XVI ст. *Укр. п.* 76); єго мл҃(ст), знєважаючи права, во(л)но(с)ти, свєбоды... // ...мыто якоє(с) новоє нє(з)вы(к)лоє... ω(т) купцо(в)... бра(л) (Володимир, 1608 *ТУ* 245-246); Слоу́шнє а́бысмы рє́чи тыє знєважа́ли, А з҄ Бо́з-

скимъ Дв҃домъ, ма́рными называ́ли (Львів, 1615 *Лям. Жел.* 5 зв.); Кровь вдаленныхъ звѣрятъ и птаства уживаютъ, зневажаютъ росказаніе Духа св. (бл. 1626 *Кир. Н.* 27); по(з)ваны(и)..., право по(с)политоє и вины, в нємъ ѡписаныє, знєважаючы, уря(д)ника своєго... насла(л) мо(ц)но кгва(л)томъ... на кгру(нт) вла(ст)ны(и) поводовъ (Люблін, 1633 *ТУ* 298).

2. (кого) *(принижувати гідність)* зневажати: тивон Дроздовский Ермакъ, не паметаючи на стан его и особу духовную, але и овшем зневажаючи отца архимандрыта, по твари его правое пястю ударилъ (Луцьк, 1622 *АрхЮЗР* 1/VI, 526); Хс Г(с)дь бꙋдꙋчи Рицєромъ, никого нє билъ, ни шарпалъ, ни знєважалъ, ни лаѧлъ (поч. XVII ст. *Пчела* 32); Оунєдостоа́ю: Чиню́ нєго́днымъ, горджꙋ, бры́джꙋсѧ, знєважа́ю (1627 *ЛБ* 139); куха(р) вє(л)цє иноковъ знєважає(т), на(д)то жє ся нєря(д)нє на то(м) мѣсци сто(м) заховꙋєтъ (Львів, 1634 *ЛСБ* 1043, 40 зв.); отца священъника Новоостровского,... челядъ пана Страшова, словы неучтивыми зневажаючи, зъ дому выгнавши,... побили окна (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 6/I, 569).

3. (що) *(осквернювати)* зневажати: Тє́ды ... самоє єрє́йство стра́шноє, кото́роє з Нба прє(з) Ха ар'хіє́рє́ѧ вєли́кого, знєва́жєно и обє́л'жєно бы́ва́є(т) (Львів, 1603 *ЛСБ* 384).

Див. ще **ЗНЕВАЖИТИ.**

ЗНЕВАЖАЧЪ *ч.* Зневажник: Єсли росказаню и Листу Нашому, хто з вас спротиви(т)ся, таковый яко Войсковый нєприятєл, и знєважа(ч) листу нашого, го(р)ло(м) караный будє(т) (Київ, 1648 *ЛОИИ* 68, 1, 1).

Див. ще **ЗНЕВАЖИТЕЛЬ, ЗНЕВАЖЦА.**

ЗНЕВАЖЕНЄ, ЗЪНЕВАЖЕНЄ *с.* (*стп.* znieważenie) **1.** *(приниження гідності)* зневаження: бєзчє́стіє, знєважє(н)є, зєлжи́во(ст), посоромолє́ньє, або соромота (1627 *ЛБ* 32); над то, што тяжшая, викария и послушник его смѣет и важится тытуломъ церкве святого Спаса тытуловатися,... и пастыром власнымъ въ его паствѣ оголошатися, и до зневаженя старшого своего и до ростырку приводити (Київ, 1629 *АрхЮЗР* 1/VI, 601); Поча́ткомъ пыхи, знєважє(н)є бы́ти здаєт'сѧ. Ижъ... чл҃къ... иншихъ понижа́єтъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 7).

2. *(ображання; поганьблення)* зневажання: Во всѣхъ спра́вахъ нємѣрность, нєпостєрєжє́нє Побо́жности, пожи́ткꙋ, чє́сти знєважє́нє Всє то... нєха́й про́чъ оустꙋпитъ (Вільна, 1620 *Лям. К.* 25); грѣшы́лъбы смєртє́льнє, кгды́бы ви́дѣлъ знєважє(н)є а́л'бо собла(з)нꙋ якꙋю з' прича́стіѧ таковыхъ людє́й, а прє(д)сѧ бы подава́лъ и(м) тꙋю ст҃ыню (Львів, 1645 *О тайн.* 44).

3. *(погорда, гординя)* зневажання, зневага: зара(з) єсли хто тѧ [покоуто] сма́чно скоштоу́єтъ, пышныє знєважє́нѧ, за́здрости и нєнависти выбиваєтъ зꙋбы (поч. XVII ст. *Проп. р.* 173 зв.); всє ѡнъ тоє, // злос́т'ю знєважє(н)ѧ ѡпано́ваный, чи́нитъ, само́го то́л'ко сє́бє розꙋмѣючи бы́ти и мꙋдрым', и розꙋмны(м) (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 7-8); ѡ(т) розмайтыхъ по́кармѡвъ похо́дитъ нєчистота вшєтєчє́н'ства, такъ то́єжъ роско́шноє мно́гих' потравъ... оужива(н)є, жро́дломъ єстъ знєважє(н)ю (Там же, 10).

4. *(ігнорування, нехтування)* зневажання, зневага: зъ сего свѣта марностей родится зъневажен'е, а оттоль и самого себе для хвалы святого имени Божого выречен'е походитъ, и душъ нашихъ въ приватностяхъ ихъ зневажене, и тѣла въ пожадливостяхъ его уморен'е (бл. 1626 *Кир. Н.* 24).

5. *(осквернення)* зневажання, зневага: Писаные... позвы... в справе... деляторовъ вышъменованыхъ побитъе, помордованъе, покалеченъе и удеспектованъе, сакраменъту пренасвятшого спрофонованъе зневажене (Луцьк, 1646 *АрхЮЗР* 1/VI, 800).

Див. ще **ЗНЕВАЖЕНІЄ.**

ЗНЕВАЖЕНІЄ, ЗНЕВАЖЕНЇЄ *с.* **1.** Те саме, що **зневаженє** у 3 знач.: Прєз что́ па́пижвє Цр҃ко(в) Хв҃ѹ розрозни́ли и старожи́тных собо́рових оухва́лъ знєважє́нїє(м), а ново́тних дєпта́то(в) змі́шлє(н)ных Цр҃ко(в) захо́днюю ѡ(т) восточнїа ѡ(т)ѡрва́ли (Київ, 1621 *Коп. Пал. (Лв.)* 25).

2. Те саме, що **зневаженє** у 4 знач.: Єсли хто нарѹша́є(т) штоко́лвєкъ з҄ наѹки и оухва́лы Ст҃ыхъ и Бо(з)скихъ Ѿц҃о́въ, то́єю(ж) да́лѣй нє маєт(т)сѧ зва́ти смотрє́нїє,… а́лє вышпочє́нїє и знєважє́нїє вѣры (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 234); "єрє́й нєха́й нєла́цно позволѧ́єтъ причастїѧ дѣт҄комъ ма́лымъ, бо… // …в҄ знєважє́нїє пѹститъ тѹю ст҃ыню, бо нємова(т)ка причаща́ючисѧ, ла́тво выкида́ют҄ з҄ оу́ст҄ свойхъ тѹю прєст҃ѹю пи́щѹ (Львів, 1645 *О тайн.* 45).

ЗНЕВАЖЕНЇЄ *див.* **ЗНЕВАЖЕНІЄ.**

ЗНЕВАЖИТЕЛЬ *ч.* Те саме, що **зневажачъ**: Досади́тє(л): ѹкори́тє(л),… кото́рый ра́дъ кри́вди(т), нє звыча́йны(и), пышный, надѹты(и), знєважи́тєль, злорѣчачїй (1627 *ЛБ* 32).

Див. ще **ЗНЕВАЖЦА.**

ЗНЕВАЖИТИ, ЗНЕВАЖЫТИ, ЗЪНЕВАЖЫТИ *дієсл. док.* **1.** (що) *(поставитися до чого-небудь без поваги, шанобливості)* зневажити: Аза нєвла́снє в҃м ѡ(т)чє владыка…, лє(г)цє са́нъ ст҃и́тє(л)скы(и), на кото́ры(и) пово́лани є́стє были, но́вы(и) нѣѧ́кїйсь собѣ оутворѧ́ючи, знєва́жили и пасты́ра своє́го,… оуничижи́ли, и ново́го оутвори́ли (Острог, 1599 *Кл. Остр.* 215); Артыкѹлъ s҃i. Ижъ пока́ѧнїє длѧ ѡ(т)пѹстѹ грѣхо(в) знєва́жєнно, кото́рїи(м) всѧкѹю своєволю и роспѹстность в҄ людєх спра́вили (Київ, 1621 *Коп. Пал. (Лв.)* 31);

(що) *(зігнорувати що-небудь, знехтувати чимось)* зневажити: Маючи во́жа застоу́п҄ника, и оборо́н҄цѹ, крола на́шєго,… то всє́ лє(г)цє знєва́живши, но́вы(х) пра́въ чоужозє(м)скихъ, нєзвы́клы(х) порѧ(д)ко(в) жада́єтє (Острог, 1599 *Кл. Остр.* 217); зло́то заро́вно з боло́то(м) поважа(л), и ро́ско(ш) вшєлѧ́кѹю, я́ко рє(ч) в҄ гной ѡборочаю́чѹюсѧ знєва́жил҄ (Острог, 1607 *Лѣк.* 14); знєваживши право посполитоє и вины в нє(м) ѡписаныє… грєблю засыпавши млы(н) забудова(в)ши пожи(т)ки з нє(г) бєрєтє (Київ, 1618 *ЦДІАК* 221, 1, 68, 4); Приказа́нѧ твоѣ знєва́жилис҄мѡ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 258); презъ што протесътанъта до шкодъ на десетъ тисечей золотыхъ привели, право посполитое зневажыли и в вины в немъ описаные попали (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 434).

2. (кого) *(принизити гідність)* зневажити: Богуринскій такъ былъ острожный и чулый, // же не первѣй ся осмянъ быти обачилъ, ажъ гды митрополитъ Рагоза,… оного Діонисія ексарху патріаршого, зневажоного ни зъ чимъ отправилъ! (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 1061-1062); Попра пѧто́ю: ѡ(т)вєржє́, знєва́жи(л), взгорди́лъ внѣвє(ч) ѹмыслнє (1627 *ЛБ* 88); панъ Булгакъ,… протестуючого спячого заставши, напервей особою и рукою своею торгнувшысе зневажил, потомъ…, речи его властные,… побрал и заграбил (Луцьк, 1632 *АрхЮЗР* 1/VI, 653); што за трѹдность дш҃ѹ оупокори́ти, сєбє само́го знєва́жити, в҄ скро́мности роскоха́тисѧ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 58); повѣжтє ми вра́зи мѡи…, чи́мъ закри́вдилємъ ва́съ, щостє мєнє знєва́жили (Чернігів, 1646 *Перло* 152 зв.).

3. (кого, що) *(погордити ким-, чим-небудь)* зневажити: ча́сомъ к҄гды ви́дѣлъ до́броть свою знєва́жєноую ѡ(т) ч҃лка, оумы́сливъ бы́лъ єго загѹбити (Дермань, 1604 *Окт. (передм.)* 3); Чомѹ кгды(с) жона́ єго Ми́хо(л) посмѣ́ѧласѧ, и знєва́жила єго в҄ ср(д)цѹ свбє́мъ, бы́ла а́жъ до смє́рти свбє́й ка́рана нєпло(д)ство(м) (Київ, бл. 1619 *О обр.* 40); нынѣ нѣсть тобѣ пока́ѧнїѧ…, зна́йжє щось знєва́жилъ см҃рть нєви́ннѹю; и Кро́въ дорогѹю сн҃а Бж҃їа (Чернігів, 1646 *Перло* 157 зв.).

ЗНЕВАЖЦА *ч.* (*стп.* znieważca) те саме, що **зневажачъ**: Теперъ южъ той привѣлей подъ лавою, въ зневазѣ, гдижъ южъ отъ колко сотъ лѣтъ сами папежеве… натяжшими святыхъ соборовихъ ухвалъ… зневажцами сталися (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 714); Дєнь Сѹдный, єдна́кѹю по́мстѹ ма́єтъ оучини́ти з҆ ко́ждого знєва́жцы и пы́шного (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 8).

Див. ще **ЗНЕВАЖИТЕЛЬ.**

ЗНЕВАЖЫТИ *див.* **ЗНЕВАЖИТИ.**

ЗНЕВЕРЕНЫЙ *дієприкм.* (у кого) Зневірений: потлѹми́в҆ бг҃ъ ѡ́ного ѡ(т)стѹпника; та(к) я́косѧ годи́ло єго потлѹмити; нѣ; а́лє єщє бо(л)шій ємѹ своє́є си́лы зна(к) оуказа́л҆ …абы нє знєвє́рєны были оу нєго ѡ́ныє чюда… пока́зова(л) (Острог, 1607 *Лѣк.* 21).

ЗНЕВОЛЕНЄ, ЗНЕВОЛЕНЬЄ *с.* (*стп.* zniewolenie) **1.** Утиск, гніт: ѡбачивши єсмо вєликоє стисненьє и з(н)єволєньє яко купцовъ и по(д)даны(х)… постановили…, што… повиньни будуть мыта давати (Луцьк, 1545 *ТУ* 68); А па(к) ли бы тыє людє наши за таковы(м) знєволє(н)є(м) про(ч) ѡты(и)шли. И засєли на зємля(х) нашихъ… таковыхъ за во(л)ныхъ мєти хочємъ (1566 *ВЛС* 95); Тоє(ж) нынє знєволє(н)є… на ѡсоба(х) дховны(х) чєрє(з) пн҃ы ра(д)цє нашѣ лвовъскиє дѣє(т)ся (Львів, 1595 *ЛСБ* 277, 1); А другоє стороны – наших патріархов убозствомъ и зневоленєм не стыдися (Львів, 1605-1606 *Перест.* 55); Алє до скѹ(т)кѹ для за́висти и нєнави(с)ти… ѡ(т) злы(х) пріатєлєй сѹсѣдо(в) свои(х) ѡ(т) котори(х) знєволєня стиснє́ня… тє(р)пячи При(и)ти и рєчіи На свѣ(т) доскона́лє Показа́(т)… могѹ(т) (Львів, 1609 *ЛСБ* 422 (2)); Адамъ и Ева… почали терпѣти утиски, утрапленя, нендзу, голоды и небезпеченства, зневоленя и смерть (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 821).

2. Узалежнення, звичка, унада: Єстъ на́про(д) Намѣтность, Потѣ́м҆ зєзволє́н҆є, Потѣ́мъ засмакова́н҆є, потѣ́мъ з҆нєволє́н҆є, нако́нє́ц҆ стра́сть змоцнє́наѧ обы́чаємъ и ча́стымъ оужива́н҆ємъ (Київ, 1626 *Кіз. О степ.* 204); А Знєволє́н҆є лю́бо Ґвалто́вный є́стъ и понєво́лный дш҃(и) оупа́докъ (Там же, 205).

Див. ще **ЗНЕВОЛЕНІЄ.**

ЗНЕВОЛЕНІЄ *с.* Те саме, що **зневоленє** у 1 знач.: видячи мы епископы въ старшихъ нашихъ, ихъ милости патріархахъ великіе нестроенія…, и ихъ самихъ зневоленія,… яко тамъ на столицахъ своих животы свои ведутъ,… хочемъ, за помочью божіею, до соединенія // вѣры приступити (Новогородок, 1594 *MCSL* I-1, 554-555).

ЗНЕВОЛЕНЫЙ *дієприкм.* **1.** *У знач. прикм. (поневолений)* зневолений: Кроль Ассирійскій, знєво́лєныхъ ста́рцѡ(в) Ізра́ил҆ски(х), ѡ причи́нѣ тогѡ Бж҃гѡ кара́нѧ пыта(л) (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 255);

(позбавлений прав) зневолений, упокорений: Змилуйтеся о свободѣ зневоленыхъ братьи нашихъ и церквей православныхъ ве Львовѣ (Київ, п. 1621 *АСД* I, 265); Памѧта́лъ ѡ та(к) знєволе́но(м) животѣ чловѣ́чомъ ѡ́ный прємѹдрый Самойлъ (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 936).

2. *У знач. ім. (той, хто насильно поневолений)* невільник: розважи звѧ́зки нєзбо́жности, знєси ѡбовѧ(з)ки оути́снєныхъ, знєво́лєныхъ пѹсти во́л҆ными, и вшєлѧ́кій тѧжа́ръ ѻ́писѡвъ розорви́ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 67).

ЗНЕВОЛЕНЬЄ *див.* **ЗНЕВОЛЕНЄ.**

ЗНЕВОЛИТИ *дієсл. док.* **1.** (кого, що) *(поневолити, підкорити, захопити)* зневолити: въ азы(и)… тєпєр єщє пє(р)совє и асириянє, а нєкоторы(є) тѹрєцки(м) ярмо(м) знєволєни широко панѹю(т) (1582 *Кр. Стр.* 27 зв.); тѹрци… го́ловоу и клє́йно́тъ всєго хр(с)тїа́нства знєво́лили, стє(р)ли, ворота до всєи євро́пы ѡтвори́ли (Острог, 1598 *Ист. фл. син.* 52 зв.); мови(л) к нєму бо(г) будє(т) сѣмѧ твоє мє(ш)кати в зє(м)ли чужо(и) гдє будє(т) знєволєно

и буде(т) сти(с)нено великими тру(д)но(с)тами (II пол. XVI ст. *КА* 31); то́ты дᲂуфаючи своѐи си́лѣ и ᲂуро́дѣ вели́кой, вымы́сли́вши збро́ю в҆ши(ст)ки зневолили лю(ди) (поч. XVII ст. *Крон.* 5 зв.); алекса́нде(р) македо́нский кды мѣ(л) перси́дᲂу себѣ знево́ли́ти снѣ(г) вели́кій ба́рзо на доро́зѣ знашо(л) (поч. XVII ст. *Проп. р.* 19);

(позбавити прав) зневолити: справу всю церковъную розорвано и зневолено и даньми обтяжено, а великих панов науками и способами розмаитыми от церквей выведено (Львів, 1605-1606 *Перест.* 43);

(кого, що) *(підкорити своєму впливові)* зневолити: Не Грекове..., винни того розерваня, але папежъ Римскій, который ся почалъ надъ всѣ сполслужебники свои выносити, оныхъ хотячи зневолити подъ змышленые свои неотеризма (1603 *Пит.* 32); если та кото́рые и терпа́тъ (ты́хъ са́м҆ знаешъ же немно́го е́стъ...) теды пе́вне знево́лени (Дермань, 1605 *Мел. Л.* 43 зв.); ба́чи(ш) я́къ то е́стъ речь зла́а непов҆стагли́ваа ро́скош҆, и дла не́е тратити прирожо́нᲂую звѣрхность, и мᲂуже(м), невѣстами быти знево́леномᲂу (Острог, 1607 *Лѣк.* 101); Та́кже и мы́ вѣрныи по́стмо, абы́смы оуде́ржали // тѣло, и знево́лили е(г) дхови (Київ, бл. 1616 *О обр.* 159-160);

(кого) *(примусити діяти певним чином)* зневолити, приневолити: Вѣдаю же(м) з грани(ц) того ли́стᲂу вы́шолъ, а́ле ма ты(м) дароу́й, бо(м) то не с хо́ти оучини(л), а́ле з жа́лю, и ми́лостью знево́ленъ боу́дᲂучи (Острог, 1607 *Лѣк.* 114); до ѡного теды пристᲂупᲂу́йте кото́рій мл(с)тю зневоле́ный и зны́тый мл(с)ти потребоуетъ (поч. XVII ст. *Проп. р.* 220 зв.); мл(с)тю Наро́да мо́его я пра́ве знево́лены(и),... и овше(м) оуфа́ючи, же пра́ца моа... ᲂу пото(м)ны(х) в҆да(ч)ност҆ ѡ(т)несе́тъ... ѡто... на свѣт҆ выпуща́ю (Київ, 1627 *МІКСВ* 185); за ты(м) до поря(д)кᲂу елекциеи ѡ(т)правованя всѣ братїа при(с)тупили пе(р)вота: и кандидато(в) на ста(р)шы(н)ства чотыро(х)..., зго(д)не ѡбра(в)шы... про(з)бами своими ѡныхъ звитяжывшы зневолили мѣ(с)це ста(р)шы(н)ства засѣсти (Львів, 1644 *ЛСБ* 1043, 62);

(примусити себе) приневолити себе: я... постанови́лем҆ и з҆нево́лилем҆ все мое переба́чити и в҆згордѣти, а ѡ твое́й то́лко къ мнѣ вѣрѣ стара́н҆е чини́ти (Київ, 1625 *Кіз. Н.* 195).

2. (кого до кого) Прихилити, привернути: я, видечи доброе а цнотливое жоны моее до себе захование и хотечи ее тымъ склонниийшую и поволнийшую до себе зневолити, протожъ напротивко того внесеня ее в дом мой записую... на третеи части всего именя моего (Вітоніж, 1573 *АрхЮЗР* 8/III, 272);

(чим) заохотити: учинити ваша королевская милость рачишъ речъ, собе и маестату своему,... власне належную, ку задержанъю карности въ церкви..., а такое, которою ихъ милость всѣхъ верныхъ подданыхъ и унижоныхъ слугъ своихъ до уставичного за себе и за фортунъное панованe свое богомольства вечъне зневолити рачишъ (Берестя, 1596 *АрхЮЗР* 1/I, 515); Не мнѣй те́жъ и це́саръ палеѡлокгъ, ачъ бы́лъ оударо́ванъ вели́кими пода́рками, и знево́ле(н) еще бо́лшими ѡбѣтницами, трво́живса на мысли и не мо́гъ во́лного и безпе́чного сᲂумнѣнья мѣти (Острог, 1598 *Ист. фл. син.* 52);

(чим) знеохотити: Лечъ и тыхъ, которыи любовъ забами (!) тогосвѣ(т)ними, любъ якимъ недбалствомъ тежъ и недовѣрствомъ, и яковымъ кольскъ (!) презорствомъ зневолены, мѣсца сіи святыи... видѣвшы разъ удвоити и утроити не зезволяютъ (Київ, 1628 *КМПМ* I, дод. 301).

Див. ще **ЗНЕВОЛЯТИ.**

ЗНЕВОЛЯТИ, ЗНЕВОЛАТИ *дієсл. недок.* **1.** *(поневолювати)* зневолювати: порабоща́ю, зневола́ю (1596 *ЛЗ* 72); Порабоща́етъ: Зневола́ет҆ (1627 *ЛБ* 88);

(кого, що) утискувати; пригноблювати: Поп, которыи бы собѣ цєрков купил от мирскоє власти и дєдицтвом на свои потомки собє привлащал, знєволяючи цєрьков и люди, такового попа… нє маєт єго єпископ совєрьшати (Берестя, 1591 *ПІФ* 104); тая унѣа труднѣйшая надъ турецкую неволю, бо тамъ въ Турцехъ вѣры не зневоляютъ (бл. 1626 *Кир. Н.* 14);

(кого чим) зневолювати, гнобити: доколъ панъ Тиминский тую маетность будетъ тримати, а насъ тяжкими роботами, же надъ повинность чинити зневоляти будетъ, и вси одтоль пойдемо (Луцьк, 1620 *АрхЮЗР* 6/I, 421);

(кого, що) упокорювати, усмиряти: пóстмо дни назнáчєныи нáмъ ω(т) Цр҃квє Б҃жєй, и ты(м) знєволѧ́имо тѣло нáшє (Київ, бл. 1619 *О обр.* 159); Ґвáлтомъ нѣѧкимсь сєбє знєволѧ́ючи, скры́тости свои, то єстъ, оу́мъ, и мы́сли ω(д)даєтъ Бг҃ꙋ: таковóго Г(с)дь в҆ мнóгой свѧтобли́вости и чистотѣ, таємницъ оучáстником҆ чи́нитъ (Вільна, 1627 *Дух. б.* 120); Тáкъ и ты́и котóрыи зы́и пожадли́вости ω(т)кидáют҆, и ώныи ωбꙋздавáютъ, и пóхоти свои знєволѧ́ютъ, хв҃и свѣдóцтво выдáютъ (Київ, 1632 *МІКСВ* 283); Прéтожъ пови́нєнъ єси гамовáти и знєволѧ́ти тѣло пóстомъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 657);

(кого чому) *(підпорядковувати, підкоряти)* узалежнювати (кого від чого): и́лє их҆ єстъ, котóрыѣ сєбє ωбжи́рствꙋ и п҆ѧ́нствꙋ, знєволѧ́ют҆ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 657).

2. (кого) Перемагати: пановáла смéрть на(д) всими сынáми єго, и знєволѧ́ло // тѣло мéртвоє оужа живóго (Вільна, 1627 *Дух. б.* 96-97).

3. (кого, кого до кого) Привертати, прихиляти: И такъ уставичне и по сей день на церковъ воюєт, кого могучи лагодными словы, врядами, достойностями до себе зневоляют, а инших мучат, грозят, книгами фалшивыми закидают (Львів, 1605-1606 *Перест.* 49); жона єгω… мóвила спи зо мнóю: áлє коли встыдли́вый млодéнєцъ и óчью над нéй подноси́ть нє смѣлъ, подáрками и обѣтницами єгω знєволѧ́ла (серед. XVII ст. *Хрон.* 64).

Див. ще **ЗНЕВОЛИТИ.**

ЗНЕВОЛАТИ *див.* **ЗНЕВОЛЯТИ.**

ЗНЕВОЛАТИСА *дієсл. недок.* (чому, чим) *(підкорятися, коритися)* піддаватися: хто досконáлꙋю любóвь мáєтъ, тóтъ вѧ́жєтъсѧ и знєволѧ́єтъсѧ лáскою (Вільна, 1627 *Дух. б.* 242); стары́й нашъ ч҃лвкъ поспóлꙋ роспѧ́тъ єстъ, áбы сѧ зни́щило тѣло грѣха, абы́с҆мо сѧ оужє нє знєволѧ́ли грѣхóви (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 893).

ЗНЕВѢСТѢЛЫЙ *прикм.* (*стп.* zniewieściały) женоподібний: Мѧккі́й: Вдѧ́чны(и), сꙋпте́лны(и), тонкій, нєвѣстѣ(и), знєвѣстѣлы(и) (1627 *ЛБ* 67).

ЗНЕВѢСТѢТИ *дієсл. док.* (*стп.* zniewieścić) *(стати м'якосердим, надмірно чутливим)* збабитися: Та(к) соло(д)кого вина, в роскошно(и) зє(м)ли ꙋтѣшили, и ро(с)пє(с)тили, кгды жъ по(с)политє жо(л)нѣро(м) ро(с)коши вадя(т), бо в ны(х) налѣпшиє рыцєрє знєвѣ(с)тѣють (1582 *Кр. Стр.* 44 зв.).

ЗНЕДУЖАТИ *дієсл. док.* Ослабнути: Слꙋхай жє я́ко цр҃ь дв(д)ь чи́ни(л), оу́смирѧ(л) пóсто(мъ) дш҃оу свою, в колѣна(х) нóги єго знєдꙋжáли ω(т) постꙋ (XVI ст. *УЄ* № 29519, 14).

Див. ще **ИЗНЕДУЖАТИ.**

ЗНЕЗЪТИСЯ *див.* **ЗНЕСТИСЯ.**

ЗНЕНАВИДЕТИ *див.* **ЗНЕНАВИДѢТИ.**

ЗНЕНАВИДѢТИ, ЗНЕНАВИДЕТИ *дієсл. док.* (кого) Зненавидіти: и тогды згóрша(т)сѧ мнώгїє, и єди(н) дрꙋгóго выдасть, и знєнави́ди(т) дрꙋгъ дрꙋга (Вільна, 1596 *З. Каз.* 36); Посла(л) ώц҃ъ нб(с)нїй сн҃а своєго… котрóго жи́довє знєнави́дѣли, за тоє и(ж)… слѣпы(м) ωчи просвѣща(л) (XVI ст. *УЄ* № 29519, 104); патриѧ(р)хове знєнавидє(в)ши иωсифа продали єго до єгипту алє бо(г) бы(л) з ни(м)

(II пол. XVI ст. *КА* 31); Пєтръ,... помы́слилъ въ собѣ: Ро(з)гнѣвалъса на ме́нє Хс..., знєнавидѣлъ мєнє, и ѡ(т)ки́нулъ, жем̾са а єго за́прѣлъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 231).

Див. ще **ИЗНЕНАВИДѢТИ.**

ЗНЕНАДСКА *див.* **ЗНЕНАЦКА.**

ЗНЕНАЦКА, ЗНЕНАДСКА, ЗНАНАЦКА *присл.* (*стп.* znienacka, znienadzka) *(раптово, несподівано)* зненацька: Слꙋшны(и) є(ст) тєды дово(д) ижъ захо́(д)ныє и по(л)но(ч)ныє краины полє(г)ку а знєна(д)ска были тєпє(р) народами лю(д)скими напо(л)нєно (1582 *Кр. Стр.* 47 зв.); А Павєлъ грозбы готоуючїй и оубїєнїє на оучєники г(с)дна. Пристоупи до старши(х) їєрєѡ(в) и за́ра(з) ѡ(т)мѣна́єтъ мо́воу мо́вачи, знана(ц)ка ѡсвѣти́ла єго свѣтло(ст) зъ нба (поч. XVII ст. *Проп. р.* 179 зв.); окрꙋтнаа сме́рть, томꙋ поза́йзрала, Правди́вого Па́стыра знєна́цка порва́ла (Луцьк, 1628 *Андр. Лям.* 3); Ѡ дꙋшє... // Роскажи огню зъ нба знєна́цка зстꙋпити (Львів, 1631 *Волк.* 12-12 зв.).

ЗНЕНДЗНЕНЫЙ *дієприкм. у знач. прикм.* (*стп.* znędzniały) озлиднілий, злиденний, нужденний: Якъ яка́а нєвѣста ошарпанаа, голо́днаа, и знєн̾дзнє́наа, зъ вєли́кою трꙋдностю Кроле́вской че́сти достꙋпівши, а пꙋрпꙋрою и коро́ною приѡздо́блєна, ѡблюбе́нїцєю Кроле́вскою зостає́тъ... та́къ и ты́и кото́рїи ла́ски Бжєи скоштова́ли, и дха // оуча́стниками ста́лиса, нє бꙋдꙋтъ ли ѡсторо́жными (Вільна, 1627 *Дух. б.* 150-151).

ЗНЕОБАЧКА *присл.* Несподівано, раптом, *діал.* знебачки: Вънєзаа́пꙋ: Спрꙋдка, зна́гла, знєѡба́чка (1627 *ЛБ* 21).

Див. ще **ЗНЕОБАЧКИ.**

ЗНЕОБАЧКИ *присл.* Те саме, що **знеобачка**: Напра́снѡ: Внєзаа́пꙋ, надаре́мнє, зна́гла, зъпрꙋдка, зъ̾нєѡба́чки (1627 *ЛБ* 69); Нєпрє(д)видѣннѣ: Знєѡба́чки (Там же, 75).

ЗНЕСЕНЄ, ЗНЕСЕНЯ, ЗНЕСЕНА, ЗНЕСѢНЯ, ЗНЕСЕНЪЄ, ЗНЕСЕНЬЄ, ЗЪНЕСЕНЪЄ *с.* **1.** *(відміна, анулювання)* скасування: кто бы єи хотѣ(л) знєсти, бєзъ всѣхъ конститоуцїй знєсе́нья трꙋдно бы того мѣлъ доказа́ти (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 27); поводъ с права посполитого ꙋказа(л) жє и тыє дрꙋгиє ꙋчасники в позовъ вложоныє и знєсєнъємъ позву ничого то(и) акъции моє(и) проти(в) нєму дєрєкговатъ нє можєтъ (Кременець, 1600 *ЛНБ* 103, 15/Ic, 1860, 17 зв.); поводъ,... хотечи то зъ себе правъне знести, а за тотъ вашъ зълый и своволный поступокъ, винъ правныхъ позыскати, до которыхъ на васъ показаня и ростягненъя на горлахъ вашихъ и до зънесенъя тыхъ всихъ калумънїй, поводъ тымъ позвомъ позываетъ васъ (Люблін, 1624 *АрхЮЗР* 3/I, 278); знєсєня запису по ѡ(д)даню рати дрꙋгои пови(н)ны бꙋдꙋ(т) П.П. Бра(т)сто (!) ꙋчинити (Львів, 1633 *ЛСБ* 1043, 32); о знесенъе инъфамии на панах поборцахъ о ретенъта отрыманое старатися злецоно (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 93).

2. *(знищення, зруйнування)* знесення: урожоный панъ Анъдрей Ходика,... пановъ Тишовъ-Быковъских до шъкод немалыхъ през знесене вышъ речоного двору, побранемъ и знесенем будованя розного, вырубанем саду, овоцов розмаитыхъ приправилъ (Житомир, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 493); за знесене будованя с пляца... тот же слуга именемъ вышъ речоныхъ пановъ своихъ соленно се протестовалъ (Там же);

(припинення функціонування) ліквідація: панове мещане Киевские так о знесене тых карчемъ и шынковъ, яко и о шкоды свои вышей менованые..., правне, яко с права прыйде, чынитъ декларовали и оферовали се (Житомир, 1618 *АрхЮЗР* 1/VI, 469); на болшую уйму и знесенъе добръ наших и провентов з них походячихъ,... посягнулъ (Варшава, 1646 *ЧИОНЛ* XIV-3, 177);

(винищення, вибиття) розгром: року прошлого,... подчасъ знесеня войска квар-

цяного его кор. мил. под Корсунемъ од татаровъ,… манифестуючый в местечъку Оратове,… зоставалъ (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 168).

3. *(витримування, перетерплювання)* знесення: Они…, зачали // зъ мѣщаны, зъ людомъ посполитымъ… пустили межи ныхъ… кіи, посторонки,… баниціи и иныи мученія… которыи бы тяжкою и трудною до знесеня… проповѣдію до наслѣдованя отступства ихъ народъ примушали (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 1064-1065); Сла́ва ѿнаа высо́кы(м) и новы(м) якымсь чоудо(м) в ча́сти шлахетнѣйшо(и) // замыка́ласа, жебы́са в тѣло нє пєрєли́ла; бо тре́ба было абы на знєсє́на моу́къ, ра́нъ, и смрти было спосо́бноє (поч. XVII ст. *Проп. р.* 268-268 зв.).

4. Порозуміння, погодженість: заразъ, за зьеханьемъ ся ту до Берестя…, были отъ некоторыхъ поселства до митрополита, которыми, яко витаный, такъ и до знесенья и порозуменья зъ стороны местца, часу и порадку схажокъ и иншыхъ справъ сенодовыхъ, бывалъ ужывалъ (Берестя, 1596 *Арх ЮЗР* 1/I, 520); Въ томъже шкрыпте своемъ поведаютъ, якобы "одъ некоторыхъ поселства до митрополита были, которыми яко витаный, такъ и до знесеня и порозуменья местъца, часу и порядку схажокъ… бывалъ ужывалъ" (Вільна, 1599 *Ант.* 519); То, што зъ Ватикану вышло,… розумѣютъ и удаютъ за тисячолѣтное, без жадного уваженя и знесеня тыхъ, которыи ся въ той справѣ уважати звыкли, околичностій! (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 505).

5. *(назва християнського свята)* Вознесіння Господнє, *діал.* Знесення: чудо того рокꙋ на знєсѣня нєвѣста ꙋродила дѣтє(и) двоє, которыєся зросли были (серед. XVII ст. *ЛЛ* 166).

Див. ще **ЗНЕСЕНІЄ, ЗНОШЕНЄ, ЗНОШЕНІЄ.**

Пор. **ЗНЕСТИ.**

ЗНЕСЕНЄСЕ *с. (переселення, відхід)* зняття: хлоповъ, которыхъ…, зъ тыхъ кгрунтовъ знесли были, и которые съ тое слободы Красина, по знесеню се, яко люди волные, слободяне, розно розошлися были, знову позберавши…, тые татарове пригнали (Луцьк, 1637 *АрхЮЗР* 6/I, 505).

Пор. **ЗНЕСТИСЯ.**

ЗНЕСЕНЄСА *с.* Зносини; зустріч: Послѡвє тыи… зго́ла з҄ зна́чною нєвдя́чностю ѡ(т)правова́ли были, што тєрплівє зно́сячи нѣ(л)зє бы́ло є́дно того знєсє(н)яся з ни́ми, а(ж) до дня шєстого, м(с)ца ѡктєбра…, кꙋ зачина(н)ю сино́дꙋ назначо́ного чєкати с тою отꙋхою (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 11 зв.).

Пор. **ЗНЕСТИСЯ.**

ЗНЕСЕНІЄ *с.* Те саме, що **знесенє** у 1 знач.: Събѡръ… Ѡсмый събра(н) бы́лъ… на потвръжє́ніє // Стго Сємого Събо́ра, и на знєсє́ніє но́вовзни́клого прида́ня до вызна́ня вѣры и ѡ(т) Сна (Київ, бл. 1619 *Аз. В.* 150-151).

ЗНЕСЕНЪЄ *див.* **ЗНЕСЕНЄ.**

ЗНЕСЕНЫЙ *дієприкм. у знач. прикм.* Зрозумілий, звичний: што ся бородъ голеня и усовъ дотичетъ, мы,… зъ лѣтъ нашихъ дітинныхъ смотрѣти привикли, здается то намъ речъ быти ровная и знесеная (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 793).

ЗНЕСЕНЬЄ *див.* **ЗНЕСЕНЄ.**

ЗНЕСЕНЯ *див.* **ЗНЕСЕНЄ.**

ЗНЕСЕНА *див.* **ЗНЕСЕНЄ.**

ЗНЕСТИ *дієсл. док.* **1.** (що) *(принести в одне місце)* знести: З дрꙋгоє коморы до тоє(ж) до захова(н)я знєсєно… скрыня чо(р)ная …скрыня билая… та(р)чи стрыфастыє три… ѡболоны шкляныє (Забороль, 1566 *ПВКРДА* III-2, 7); мусели есмо тые речи тутъ до двора знести о полночи, абы намъ и все не разграблено (Володимир, 1591 *АрхЮЗР* 1/I, 289); Також єст и ве Лвове у мниховъ доминикановъ склеп великій книг наших словенских учительских докупи знесеных по збуреню и

осягненю панства руского (Львів, 1605-1606 *Перест.* 26);

(нагромадити, накопичити) зібрати: сребро и злото и шаты,... оные речи и товары вси спродати... и сподавши и пенязи за той товаръ и сребро и за вси речи до купи знесши и зобравши,... на выдеркафъ дати, абы сума тая вся цело завъше зоставала (Луцьк, 1621 *АрхЮЗР* 1/VI, 507).

2. (що) *(зрушити з місця, перемістити)* знести: скóробы рѣка якáѧ бы́страѧ потєкла, хóчъ бы́ трóхи воды́ приразúлосѧ до плóтꙋ, знєслáбы єгó з' грꙋ́нтꙋ, и нашéдши прохо(д), попсовáвалабы фꙋн'даме́нта (Вільна, 1627 *Дух. б.* 341); коли стѧгнꙋлъ Мѡисє(и) рꙋкꙋ на мóрє зне́слъ єгѡ г(с)дь вѣньємъ вѣ(т)рꙋ квáлтовногѡ всхóднєгѡ..., и ѡбороти(л) в сꙋшꙋ (серед. XVII ст. *Хрон.* 92 зв.);

перен. (кого) прогнати, вигнати: Крорь (!) Ассирі́йскій... з' мѣст' и з' сєл' Самарі́йских' знєсл' и́хъ, и в' нєвóлю и́х' плѣном' до Вавилѡ́нꙋ и до Мє(д)скоѣ зємлѣ запровáдил' (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 255).

3. (що) *(несучи, забрати певну кількість чого-небудь)* винести, понести: бо(р)тнико(м) во(л)но на лєзиво лы(к) або лꙋбъя на лазбє(н) и на и(н)шиє по(т)рєбы... што можє(т) быти на собє знє(с)ти а нє возо(м) // вывє(з)ти (1566 *ВЛС* 86-86 зв.).

4. *Перен.* (що, що з кого) *(відмінити, анулювати, скасувати)* знести (що): умоцованые мещанъ переяславских, выводечи кгвалтовный и примушоный сказ комисарский, просили, абы з них знесен былъ (Віслиця, 1592 *ЗНТШ* XXXI-XXXII, 7); мы су(д) то(т) позо(в) ѡтъ пана ко(л)мо(в)ского... знєсти допустили (Кременець, 1600 *ЛНБ* 103, 15/Іс, 1860, 17 зв.); тот запис... жаднымъ и ниякимъ квитомъ знесеный быти не может̃ъ (Луцьк, 1613 *АрхЮЗР* 1/VI, 437); отступникове поставити усилуютъ, абы одной особы приватною незычливостью або противною хотью соборовъ вселенскихъ публичніи ухвалы знесени быти могли (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 688); що кгды ся донєсло до хмє(л)ницкого,... былъ пу(н)кгта (!) послалъ до кроля, абы воєвода кієвски(и) завшє рꙋси(н) бы(л),... и ꙋнѣя абы повсюдꙋ знєсєна была (серед. XVII ст. *ЛЛ* 181);

(що) *(припинити функціонування)* ліквідувати: Теды отец Киприянъ,... на таковое реквироване панов мещан Киевских, тых карчемъ и канунов же тепер заживают и впрод заживать будут, декляровалсе и тых броваров и винниц... знести не хотел и не знес (Житомир, 1618 *АрхЮЗР* 1/VI, 467);

(що, що з кого, що з чого) *(очистити кого-, що-небудь, звільнити від чого-небудь)* зняти: Петра самого, Христосъ Господь,... абы его улѣчилъ,... // ...трикротное теплое зъ него вызнане вытягаетъ, абы презъ то трикротного запрѣняся нечесть зъ него знеслъ и змазалъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 427-428); поводъ, велце укривжоный, ошарпаный, обелжоный и ошкаражоный одъ васъ Михайле Жилинъскій и Федоре Деружинскій, хотечы то зъ себе правъне знести,... тымъ позвомъ позываетъ васъ и припозываетъ (Люблін, 1624 *АрхЮЗР* 3/I, 278); Грѣхъ абóвѣмъ єдéнъ смєртéл'ный,... ѡ вѣчнꙋю смєрть и огéнь Пєкéл'ный,... того котóрыйсѧ єгó допꙋсти́лъ, приправꙋєтъ; єсли правди́вою покꙋтою з' дш҃ѣ зне́сєнъ и зглáжонъ нє бꙋдєтъ (Львів, 1645 *Жел. Тр.* 4); нємовѧ́тка..., пови́нны сꙋть змáзꙋ пєрворóдногѡ грѣха з' сєбє знєсти прє(з) Тáйнꙋ ст҃гѡ Кр҃щєні́ѧ (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 908);

(що) побороти, здолати: южъ хоруговъ звитязства, естъ поднесена: А потенжностъ тирана Душъ, пречъ юж знесена (Львів, 1630 *Траг. п.* 174).

5. *Перен.* (що на кого) *(про провину)* зваловати, перекладати, спихати: ѡто вжє по(л)но въ єрусалимє наꙋки вашє(и) и хо-

четє на на(с) знє(с)ти кро(в) чл҃вка того (II пол. XVI ст. *КА* 25).

6. *Перен.* (що) *(витримати, стерпіти, витерпіти)* знести, перенести: онъ теды нехай власть свою подастъ мужомъ выбранымъ, которые бы працы подорожніе знести могли (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 135); кѡторомꙋ чл҃коу ты(х) ра́нь нє бы́ло мощно знє́сти жа(д)номꙋ (Смотрич, II пол. XVI ст. *Проп. Д.* 15 зв.); видѣль... такыи ѡкрꙋ(т)ныи справы, що тои троу(д)но было знєсти розꙋмови чл҃ч(с)комꙋ (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 42); Вѣдали абовѣмъ тыи совы, же того свѣта знести не могли (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 1059); А кто(ж) такъ з҆нєсти можє(т) и витривати? (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 268); жа(д)ны(м) спо́собо(м) бы́ти нє мо́жє, абы... слабо́є тѣло на́шє, цѣлои но́чи нє спа(в)ши, чꙋ́йно(ст) всєго дн҃ѧ цѣло бє(з) дрѣма́нѧ и бє(з) отѧжа́лости оумы(с)лꙋ знєсти могло (серед. XVII ст. *Кас.* 30).

7. (що) *(про птахів) (відкласти яйце)* знести: По ко́лькꙋ дні́и сѣда́чи фили́ппъ цр҃ь в҆ пала́цꙋ свое́мъ, оуказа́лсѧ ємꙋ ма́лый, а вєльми ти́хїй пта́шєкъ, кото́рый прилєтѣлъ на єгѡ ло́но и знє́слъ яицє (серед. XVII ст. *Хрон.* 397 зв.).

◇ **с того света знести** *див.* **СВѢТЪ.**

Див. ще **ЗНОСИТИ, ЗНОШУВАТИ, ИЗНЕСТИ, ИЗНОСИТИ.**

ЗНЕСТИСЕ *див.* **ЗНЕСТИСЯ.**

ЗНЕСТИСЬ *див.* **ЗНЕСТИСЯ.**

ЗНЕСТИСЯ, ЗНЕСТИСЕ, ЗНЕСТИСЬ, ЗНЕСТИСѦ, ЗНЕЗЪТИСЯ, ЗНѢСТИСѦ *дієсл. док.* **1.** (з ким, з чим) *(увійти в стосунки; порозумітися)* знестися: кто хочеть з нимъ видитисѧ я ѡчєви́стє з нимъ прагнꙋ знєстисѧ (к. XVI ст. *Розм.* 15 зв.); пєрє(д)... паномъ... по(д)коморы(м)... має(м) ся с крывдами своими знєсти (Луцьк, 1606 *ЛНБ* 5, II 4049, 140); учинили есмо такую намову: ижъ скоро бы далъ я знати, абы ся заразъ знезъшися, и съ тымъ то Дирбахомъ до мене а боли на местъце назначоное пришли (Володимир, 1625 *АрхЮЗР* 6/I, 427); Смирє́нїє на́шє вѣдомо чи́нимъ, и́жъ мы́ з҆ Дхове́нствомъ... знє́сшисѧ з҆ собо́ю в҆ Обитєли... Архистрати́га Міхайла... //...рєчъ потрє́бнꙋю оусмотрилисмо (Київ, 1628 *Апол.* 4 зв.-5); Яко(ж) многокро(т)нє я са(м) и многїє такъ з дховны(х) // яко и свѣцки(х) ѡ то(м)... розмовꙋ мѣли, и зычили собѣ ꙋпрє(и)мє, абыхмо колижъ ко(л)вє(к) з собою пospолꙋ знє(с)ши(с), ѡ(т) (!) то(м) нарадили (Городок, 1640 *ПВКРДА* I-1, 153-154).

2. (з чого на що) *(переселитися на інше місце)* перенестися: естлибы люде з кгрунтовъ ихъ зыйти и знестися хотели на иншие кгрунты местские, тогды тые священники не маютъ тыхъ людей ничимъ гамовати (Володимир, 1569 *АрхЮЗР* 8/VI, 254).

3. *Перен.* *(бути знесеним, скасованим)* знестися: Вынявши артикоулъ который сѧ знѣсъ послѣднѣйшєю конфєдєрацією (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 25 зв.); слова дѣєписовы на фоу(н)дамє(н)тѣ змышлєного чєрє(з) єго єдіновла(д)ства костє(л)ного, котороє сѧ... писмо(м) стымъ и свѣдоцтвы ѡ(т)цовъ, стыхъ знєсло (Там же, 108).

4. *Перен.* (чого) *(звільнитися від чогось небажаного)* позбутися: Наслєдꙋймо тєды ѡ(т)чє нащасли́вший, и вы ѡ(т)цо́вє и бра(т)ѧ, и колє́говє свѧтє́йшыє, Киприа́на: Аꙋгꙋсты́нꙋ послꙋшныи бꙋдмо, а́бы напєрє́дъ всєго ѡ(д)щєпє(н)ства сє знєсли (Єв'є або Вільна, п. 1616 *Прич. отех.* 18 зв.).

Див. ще **ЗНОСИТИСЯ.**

ЗНЕСТИСѦ *див.* **ЗНЕСТИСЯ.**

ЗНЕСѢНЄ *див.* **ЗНЕСЕНЄ.**

ЗНЕТИ *див.* **ЗНЯТИ.**

ЗНИЖАТИ *дієсл. недок.* (кого в чому) Принижувати: a szto sia tknet Panow Woiewod Kiiewskich, ino ne maiut Panowe Woiewody ieho ni w czom znižati (Вільна, 1546 *ЧИОНЛ* V-3, 155); **знижати себе** – *(принижувати свою*

гідність) принижуватися: Бгъ для тебе смирилъ себе, а ты са(м) для тебе не знижаешъ себе, алеса выносишъ и пышнишъ (Вільна, 1627 *Дух. б.* 250).

Див. ще **ЗНИЖИТИ.**

ЗНИЖАТИСА *дієсл. недок. (принижуватися)* знижатися: Часомъ тежъ таковою любовію и радостію запалаю(т)са ω(т) Дха, же гдыбы имъ было можно, всѣхъ людей въ свои в'нѫтрности,... забралибы, иногды нижей всѣхъ людей зъ покоры дха маючи себе за взго(р)жен'шихъ и ме(н)шыхъ, знижают'са (Вільна, 1627 *Дух. б.* 193);

(чим, до чого і без додатка) *(ставати покірним, смиренним)* упокорюватися: жаденъ не маетъса выносити, хоть бѫдетъ добрыи оучинки полначїй, але завше знижатиса и корити (Київ, 1627 *Тр.* 11); А которіи нестатечными и лѣнивыми сѫть, не шѫкаючи тыхъ помѣненыхъ речїй; такїи... живѫтъ беспечне, не скрѫшаючи ср(д)ца, не знижаючиса оумысло(м), не приходачи въ досконалы(и) во(з)растъ бе(з)странстїа (Вільна, 1627 *Дух. б.* 87); до покоры христовы знижатиса не хотѣлъ... и ωстрости манастырской вытривати не могѫчи, зъ законѫ не выстѫпилъ (серед. XVII ст. *Кас.* 34 зв.).

Див. ще **ЗНИЖИТИСА.**

ЗНИЖЕНЬЄ *с. (переміщення вниз, опускання)* зниження: Сънизхож(д)енїе: Вкѫпѫ зстѫпованье, спѫще(н)е, знижень е (1627 *ЛБ* 127).

ЗНИЖИТИ *дієсл. док.* (кого) *(зробити покірним, смиренним)* упокорити: вывышшилъ тыхъ которыѣ себе знижили по(д) ложнѫю рѫкѫ Бжѫю (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 824).

Див. ще **ЗНИЖАТИ.**

ЗНИЖИТИСА *дієсл. док.* **1.** *(опуститися нижче)* знизитися: Ѡнаа звѣзда не оуказала бы видочне и явне Ха, если бы не знижиласа и надъ головою отрочати не стала (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 858);

(стати нижчим) знизитися: Нива гды пожата бѫдетъ, зпорожнит'са: и лоза виннаа гды ωбрѣзана бѫдетъ, знижит'са (Київ, 1625 *Сур. Сл.* 123).

2. (для кого і без додатка) *(стати покірним, смиренним)* упокоритися: ты которїй зъ прироженьа глиною естесь, хочъ бы(с) са невѣдь якъ знижилъ, ничого подобного Г(с)дѫ своемѫ не оучинишъ (Вільна, 1627 *Дух. б.* 250); до тогω, который са для насъ знижилъ, и слѫжебничѫю поставѫ на себе взалъ, пришли (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 825).

Див. ще **ЗНИЖАТИСА.**

ЗНИЖОНЫЙ *дієприкм. у знач. прикм.* (*стп.* zniżony) *перен. (спрощений; грішний)* знижений; низький: не вмѣшаетъ са и не вложитъса въ знижонѫю члвчѫю // натѫрѫ з оного вѣкѫ, зъ онои ω(т)чизны нб(с)ныи квасъ Дха (Вільна, 1627 *Дух. б.* 219-220).

ЗНИЗИТИ *дієсл. док.* (що) *(зробити низьким, доземним)* знизити. ◊ **поклонъ знизити** – низько вклонитися, віддати шану: Можномѫ Гетманѫ, а еще всѣхъ Панѫ,... Ласкъ егω зажившии, На(ш) Поклонъ знизивши, Досыть слѫшна дати (Київ, 1630 *Имнол.* 6 зв.).

ЗНИЗУ *присл. (з пониззя)* знизу: Мыто соланое. Кгды соль идеть низѫ дають с кажъдого чо(л)на мыта... по каменю соли (1552 *ОКЗ* 38 зв.); Козакъ або яки(и)кольвекъ гость хто до киева зве(р)хѫ знизѫ або зъ запольа приедеть повиненъ дати... наме(ст)никѫ воеводиномѫ грошъ (Там же, 39).

ЗНИЗЧЕНЪЄ *див.* **ЗНИЩЕНЄ.**

ЗНИКАНЬЄ *с. (ухиляння від чогось)* уникання, нехтування: послалисмы до него, прекладаючи емѫ, яко иншїи его и в складанью и въ оголошанью синодѫ, и в зниканью розмовъ з нами на не(м), малобачные постѫпки (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 13).

ЗНИКАТИ *дієсл. недок.* **1.** *(переставати існувати)* зникати: животъ вашъ; // на кшталтъ пары естъ, котораа скороса зъ'я-

витъ, натыхъмѣстъ зникáєтъ (Київ, 1625 *Коп. Каз.* 4-5); Ищєзáю: Зникáю (1627 *ЛБ* 52); тáк҄сѧ розѹ́мѣєт҄; же притóмныѣ, стрáшныѣ и ѡкрѹ́тныѣ нєбєз҄пєчєн҄ства и припа(д)ки, на(д)хóдѧт҄ и ѡминáют҄; сставаю(т)сѧ, и зникáют҄ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 444);

(умирати, гинути) зникати: лю́бый мóй сн҃ъ срóдзє скатовáный,.. ѡ свѣтє очїй мойхъ, то(ж) зникáєшъ, Мєнє смѹ́тнѹю гóрко оуязвлѧ́єшъ (Львів, 1631 *Волк.* 21); **з очїю зникати** – умирати, гинути: Плáчтє, ѡ́то ѹтѣ́ха вáша, ѹмирáєтъ, вáшъ, прєлюбє́зный Пастыръ, з҄ ѻ́чїю зникáєтъ (Луцьк, 1628 *Андр. Лям.* 7).

2. (від чого, перед ким, перед чим і без додатка) *(ховатися, скриватися від кого-, чого-небудь, уникати кого-, чого-небудь)* зникати: рачилъ мнє... листъ свой причинный до Єго Королєвскоє Милости писати, абымъ собє справєдливость съ тымъ зрадцою..., который, зчинивши такий нєпобожный злый ѹчинокъ, прєдъ справєдливостю зникаєтъ (Турійськ, 1564 *AS* VI, 244); он, обачивши мене возного,... с того дому выскочил и у дворе у стайни замкнулъся, зникаючи дей передо мною (Володимир, 1567 *АрхЮЗР* 8/VI, 203); ты спо(л)нє с чо(л)га(н)ски(м)... таковогосѧ злого свово(л)ного ѹчи(н)ку допустивъши и до сихъ часовъ зникалъ (Варшава, 1571 *ЛНБ* 5, II 4043, 80 зв.); мы... варовитє ѡбоимъ сторонамъ во(л)ноє право зоставуємъ вѣдаючи нє разъ, нє два и нє три єп(с)кпа в подозрєномъ правє єго досвѣдъчивши, ижъ ѡнъ ѡ(т) права дх҃овного зникаючи казни ѹходя(чи) до свѣцъкого права вдаєтъся, якъ на єго ста(н) нє належитъ (Новогородок, 1595 *ЛСБ* 276, 1 зв.).

3. (чого) Уникати (чого), нехтувати (чим): я на он час перед их милостъю жалобу положил на князя Корецкого, иж он, за пер-вым позвомъ моим о посягане земль и обо вси кривды и шкоды, зникаючи права, в отказе быти не хотел а отозвался до сойму (Володимир, 1542 *АрхЮЗР* 1/VI, 34); ты нє за форобою своєю пєрєд нимъ нє стал, ѡдно зникаючи того права, тѹю дєй єс причинѹ дал и форобоюсѧ заложилъ (1559 *AS* VI, 53); оповедали и протестовалисмысе, же ачъколвекъ въ розѹменью зъ стороны веры межи хрестяны зъедноченья и згоды зичимо, а за тымъ и розмовъ зъ стороны ее, зъ ихъ милостью, паны Римское релѣи, не зникаемо (Берестя, 1596 *АрхЮЗР* 1/І, 522).

Див. ще **ЗНИКНУТИ.**

ЗНИКАЮЧИЙ *дієприкм. у знач. прикм.* Минулий: нє бóймѡсѧ ѡминáючихъ и зникáючихъ нєбє(з)пєчєн҄ствъ брáтїє (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 444).

ЗНИКНУТИ, ЗНИКЪНУТИ *дієсл. док.* **1.** *(перестати існувати)* зникнути: Вáмъ шлѧ́хтамъ котóрыє мáєтє сыны,... сáмъ боу́дь ємоу приклáдом҄ и наоучє(н)ємъ. Абы́ є́слись дóбрый, твоѧ..., слáва в нє́мъ кви(т)нѹла и нѣкг(д)ы нє зни́кла (Острог, 1607 *Лѣк.* 184 зв.); латвѣй Нє́бѹ зни́кнѹти и зємли погíбнѹти, анижє́ли што злóє оутє́рпѣти Цр҃кви (Київ, 1625 *Злат. Н.* 129 зв.); нєхáй розбѣгнѹтъсѧ нєпрїáтєлѣ нáшѣ, и зни́кнѹтъ ѧ́къ ды́мъ, и ростóпѧтсѧ ѧ́къ вóскъ ѡ(т) ѡблúча огнѧ (Київ, 1627 *Тр.* 660);

(умерти, загинути) зникнути: гóлодъ бѹдєтъ вєлúкїй, гды́сѧ живíбла всѣ пєрєворочáти бѹдѹтъ, тáкъ, жє мáло всѣ нє зни́кнѹтъ и нє погúнѹт҄ (Київ, 1627 *Тр.* 58).

2. (від чого і без додатка) *(сховатися; скритися)* зникнути: ѹпєвнѧючы, а ѹищаючы Жєлєха, абы ѡт того вырокѹ нашого нє зникнѹл, мы єго... до рѹкъ наших завєзати и ѹистити казали (Вільна, 1565 *AS* VI, 280); пан Василей Пузовский поведил, же дей тепер з нами у дворе был, обедал, нижли тебе, пане возный обачивши, зникнул (Володимир, 1567 *АрхЮЗР* 8/VI, 203); Иванъ Терлецкий ...с тыхъ семисотъ золотыхъ не зыстивши,

из иныхъ доходовъ и пожитковъ личбы не учинивши,... зникнулъ (Луцьк, 1600 *АрхЮЗР* 1/VI, 282); я... забегаючи тому, абы се тот дякъ того учинку своего не заприсегши,... зникънути мѣлъ, то за часу до ведомости ваш. Милости врядовое доношу (Володимир, 1607 *АрхЮЗР* 8/III, 525); одъ его милости пана своего не уволнивши, и, такъ яко се слузе // доброму и потстивому угодитъ, не освободивши,... потаемне и криіому, не видати где, яко и до колъ, зъехалъ и зникнулъ (Володимир, 1637 *АрхЮЗР* 3/I, 360-361);

(пропасти, щезнути, стати недоступним зорові) зникнути: Ѡжидаючи зачимъ ємꙋ ѡтвóрѧтъ врáта, и там' зараз' ѡный оубогїй зникнꙋлъ, а на ты(х) мѣстъ ѿтворилося нбо (поч. XVII ст. *Пчела* 3 зв.); В той часъ матка сама злякалась. А тое дитя на повѣтря было зникнуло (Вавилон, 1635-1636 *АрхЮЗР* 1/VI, 711).

3. (чого) *(уберегтися, врятуватися від чого-небудь)* уникнути: ѡ(т)стоупники хотѧчи казни за своє ѡ(т)стꙋпство зникнꙋти... забѣгали томꙋ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 208 зв.).

Див. ще **ЗНИКАТИ.**

ЗНИКЧЕМНѢТИ *дієсл. док.* Знікчемніти: котóрыи нє хотѣли бы́ть послꙋшны г(с)дꙋ бгꙋ своємꙋ,... и пошли за никчє́мностѧми и знѣкчємнѣли (серед. XVII ст. *Хрон.* 339 зв.).

ЗНИКЪНУТИ *див.* **ЗНИКНУТИ.**

ЗНИМАТИ *дієсл. недок.* **1.** (що) *(опускати, спускати)* знімати: пришє(д)ши Іωсифъ съ Никодимо(м) коу тѣлоу стомоу,... почали з'нимати тѣло Ісово съ кр(с)та (XVI ст. *УЄ Трост.* 80).

2. (що) *(відчіпати, скидати)* знімати: тые концы отогнены и приломълены, и знать, же желѣзо приложивъши до гаку, бито такъ у гаки черезъ одверъки,... ижъ двери коморные пазъ веръхний у въ одверъковъ минули, // же двери зъ оныхъ гаковъ праве добре знимано (Луцьк, 1591 *АрхЮЗР* 1/I, 316-317).

3. (що) *(скидати що-небудь одягнуте)* знімати: єдни ша́ты з' сєбє знимаючи пω(д) нóги слáли: дрꙋгїи... голꙋзки... простирали (поч. XVII ст. *Пчела* 34 зв.); **знимати шапку** *див.* **ШАПКА.**

Див. ще **ЗНЯТИ, ИЗНѦТИ.**

ЗНИМАТИСЬ *дієсл. недок. (збиратися разом)* сходитися: засъ на томъ местцу, где есмо промежъ собою были зрокъ знυматись учинили, тамъжехмося вси въ купу зышли (Овруч, 1629 *АрхЮЗР* 4/I, 81).

Див. ще **ЗНЯТИСЯ.**

ЗНИСЧАТИ *див.* **ЗНИЩАТИ.**

ЗНИСЧЕНЄ *див.* **ЗНИЩЕНЄ.**

ЗНИСЧЕНЪЄ *див.* **ЗНИЩЕНЄ.**

ЗНИСЧЕНЬЄ *див.* **ЗНИЩЕНЄ.**

ЗНИСЧИТИ *див.* **ЗНИЩИТИ.**

ЗНИСЧИТИСЕ *див.* **ЗНИЩИТИСЯ.**

ЗНИШЧИТИ *див.* **ЗНИЩИТИ.**

ЗНИШЪЧИТИ *див.* **ЗНИЩИТИ.**

ЗНИЩАТИ, ЗНИСЧАТИ, ЗЪНИСЧАТИ, ЗНИЩЕТИ *дієсл. док.* **1.** *(стати убогим)* зубожіти, збідніти: Еслибы теж тые добра через неприятеля коронного, жолнера, козаки, огънемъ припали, спустошали и за держанъя их знищели, теды мы... доходитъ [того] не маемъ (Гнойня, 1596 *ПККДА* I-2, 168); самъ знищєвши потрєбовалъ // иншого, засъ новотного (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 100-100 зв.); христїáни(н)... лє́чъ тогды зоставає(т) богáты(м), кг(д)ы знищáєтъ, и тогды́сѧ вывыш'шáєт', кг(д)ысѧ понúзити стáрає(т) (Острог, 1607 *Лѣк.* 104);

(знизитися, спасти, зменшитися) зубожіти, збідніти: мешъчан сила погинула, зачым инътрата зъ староства Володимерского зънисчала и устала же его милост панъ староста жадною мирою инътраты зъвычайное... выбрати не моглъ (Володимир, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 149).

2. *(виснажитися, знесиліти)* занепасти: И бꙋдєтъ в' дє́нь óнъ на всю зє́млю, мóви(т)

Пáнъ, двѣ єй чáсти знйщаю(т) и погйбнꙋ(т): а трéтаѧ зостáнєтъ на нéй! (Київ, бл. 1619 *О обр.* 142); Ѡскꙋдѣ: Знйща(л), оустáлъ (1627 *ЛБ* 153);

(ослабнути, втратити могутність) підупасти: Нн҃ѣ нá зємли слꙋжба бѣсѡ́вскаѧ оупáла, Знищáла, И навѣки пꙋста зостáла (Чернігів, 1646 *Перло* 49 зв.).

ЗНИЩЕВАТИ *дієсл. недок.* (що) *(нівечити)* знищувати: книгъ нє потрáтили, побо(ж)ности нє ѡ(т)стꙋпили, вѣры нє здѣравйли, книгѣ... нє знищєвáли (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 157 зв.).

Див. ще **ЗНИЩИТИ, ИЗНИЩИТИ.**

ЗНИЩЕЛЫЙ *прикм.* Знищений: Гуменицкая... въ дозоръ взявши состарѣлую и знищелую церковь реставровала (Варшава, 1636 *АЮЗР* II, 97).

ЗНИЩЕНЄ, ЗНИЩЕНА, ЗНИЩЕНЪЄ, ЗНИЩЕНЬЄ, ЗНИЗЧЕНЪЄ, ЗНИСЧЕНЄ, ЗНИСЧЕНЪЄ, ЗНИСЧЕНЬЄ, ЗНѢЩЕНЄ *с.* **1.** *(призведення до загибелі, смерті)* знищення: якаа згóда хвй с чóртомь... а чого(ж) сѧ инъшєго сподѣвати має(т) с того злоучéнѧ, єдно скажéнѧ а знищєнѧ сєбє само(г) яко слáбшєи стрóны (Львів, 1585 *УЄ* № 5, 113, на полях); его мил. отецъ Меленътый игуменъ... подчас козацъкое ребелии и хлопъское сваволи, выузданое праве на знизченъе в вере святой католицкой людей вшелякого стану зостаючых, а набарзей духовного уданыхъ, ведячы добре, же протестансъ сумптъ великий, а праве всю субстанъцию свою на збудоване... ложывъшы, важыл, яко чуйный и дбалый пастор своее овчарни (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 269);

упокорення, приборкання: стороны ты́хъ стрáстє(и), ѡ чóмъ всѣ звы́клисѧ пытáти, тóє мáємъ знáти, жє тѣла оукрочéнъємъ и знищéнъємъ, по лáсцє Б҃жой, вéдлꙋгъ здáнъѧ с(т): ѡ(т҃)цъ напєвнѣйшаѧ набывáєтъсѧ встрємєжлйвостъ (Київ, 1626 *Кіз. Н.* 202).

2. *(руйнування, плюндрування)* знищення: естлибы... презъ неприятельское знищене и звалчене добра оные косътелъные столу викарейского утерпить притрафили се, на тотъ часъ иншую угоду аренъды зо мъною ...учинити будут повинъни (Луцьк, 1559 *АрхЮЗР* 8/VI, 68); кгды бы(л) въ силйвріи пришла новинá ѡ знищéнью прєзъ тꙋръки знамєнйтых мѣстъ... жé до кгрꙋнтꙋ збꙋрєны (Острог, 1598 *Ист. фл. син.* 52); О которое таковое злупене, сплюндроване и знищене маетности тое, места Рожова позабияне душъ невинныхъ,... пани Маршалковая, правомъ чинитъ не занехаетъ (Житомир, 1618 *Арх ЮЗР* 3/I, 262); мы шляхє(т)но(г) Пн҃а Сєбє(ст)иана Снєтинъско(г)... бачєчи такоє зни(с)чєнє ѡ(д) козако(в) свово(л)ны(х)... оно(г)о в оборону свою гє(т)ма(н)скую взя(в)ши (Київ, 1648 *ЦНБ* II 22645); и на том мало маючы, лечъ на болъшое тогожъ его мл. пана Кнегининъского добр знищенъе, тотъже // Васко Боднарчикъ стайню и возовъню, сенъникъ... знесълъ (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 185-186).

3. *(втрата могутності, впливу)* занепад: если бы // оный монастыръ печерскій мелъ въ таковомъ не осмотреню а нерадности быти, тогды бы за таковымъ способомъ могъ ку великому знищеню пріити (Краків, 1540 *КМПМ* I, дод. 2-3); нєхáйсѧ встыдáютъ я́внє, котры́и знищéнѧ нáшє рáди вйдатъ... //... Бодáй за бóжїю възгóрдꙋ всѣ поганъбéни бы́ли, которы́и оупáдокъ хвáлѧ(т) (Львів, 1591 *Просф.* 66-67); о[дъ] давныхъ часовъ была у мне хуть такая, которая и до тыхъ часовъ еще не устаетъ, и овшемъ се роспаляетъ, абыхъ въ такомъ упадку, знищенью и опущенью матки нашое церкве светое... розважалъ и розмышлялъ (Вільна, 1599 *Ант.* 577); Але повѣдаютъ нѣкоторіе, же всѣмъ тымъ утрапенемъ и утискомъ, которыи християне православные на собѣ относятъ,

такъ тежъ и знищеню царства быти иншую причину (Єгипет, 1602 *Діал.* 52); козаки, люд своеволный... умыслъне зконъферовавъшысе на знисченъе въсее и Речи посполитое и ексъторминацио стану рыцерского,... поймавши працовитого Грыца Кипменяти,... розными муками оного мучили (Володимир, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 98);

перен. (занепад духовності) спустошеність: а́лє єсли в'про(д) по́ки єщє нє пришло до вєлі́кого знищє(н)ѧ, и по́ки єщє нєконє́чнє пото́плєна єстъ твоѧ робо́та, затка́єшь жро(д)-ло зло́стєй (Острог, 1607 *Лѣк.* 95).

4. *(скасування, відміна)* знищення: Алє до скѹ(т)кѹ для за́висти и нєнави(с)ти... ѡ(т) злы(х) пріатєлєй сѹсѣдо(в) свои(х) ѡ(т) котори(х) знєволєня стиснє́ня, сповлочєня знищєня задво(р)ны(х) И сєймовы(х) пра(в) тє(р)плячи При(и)ти и рєчіи На свѣ(т) досконáлє Показа(т)... трѹ(д)но могѹ(т) (Львів, 1609 *ЛСБ* 422(2)); татаровъ и разныхъ бисурмановъ, на выкоренене стану рыцерского и на затлумене а праве знищене и выгублене шляхецкихъ вольностей... // затегнулъ (Кременець, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 138-139).

5. *(зубожіння, розорення)* знищення: А двор дей... маршалкѹ нашомѹ,... в рѹки завєла и постѹпила єси кѹ нємалой кривдє и шкодє их, а знищєню тых имєнєй, якож нє хотєчи ѡн и братѧ єго, ижбы ты,... болших шкод и знищєнѧ тым имєнѧмъ нє чинила, хочет с тобою пєрєд нами ѡчєвисто мовити (Вільна, 1552 *AS* VI, 130); фольварки ихъ зо всими маетностями... погорѣли, для чого они ку великому вбоству и знищеню пришли (Вільна, 1564 *PEA* II, 132); просили мене... доведати о детех небожчиковскихъ ...а о тое нерадное роспрошене и знѣщене маетности (Володимир, 1580 *АрхЮЗР* 8/III, 312); прошѹ и жєдаю пи(л)но, абыстє В҃м, маючи политова(н)є на тако(м) знищє(н)ю має(т)ности Васи(л)єво(и) до которое чєрє(з) своволє(н)ство жоны своє(и)... пришо(л)... ро(с)правѹ ѹчинили (Гологори, 1605 *ЛСБ* 398); тую дорогу и гостинецъ одъ пречечоного миста Красного // Ставу одворочаетъ... и на инъшии села наворочаетъ, ку великой кривде и шкоде и знисченю места пречечоного Красного Ставу (Луцьк, 1623 *АрхЮЗР* 6/I, 440-441).

6. *(спотворення, перекручення)* нівечення: А пре́то абы́сь нє до конечного знищє(н)ѧ то́є выѡбражє(н)є привю(л) ѡ това́рышѹ, а́лє в ры́хло(м) ча́сѣ абы́сьто выра́знѣй понови(в) и вы́ѡбразивъ (Острог, 1607 *Лѣк.* 57).

ЗНИЩЕНЪЄ *див.* **ЗНИЩЕНЄ.**

ЗНИЩЕНЫЙ *дієприкм.* **1.** Зубожілий, бідний: мєщанє гдръскиє зѹбожоны знищєны ижъ ѡни только сами тѧгнѹть и носѧть бєрємѧнь мєстъскиє (1552 *ОВол. З.* 201); а подданые зубожалые, знищеные (Луцьк, 1586 *АрхЮЗР* 1/I, 216); п҃новє Лвовянє су(т) барзо знищєни и стиснєни (Львів, 1609 *ЛСБ* 422(1)).

2. *У знач. прикм.* Знищений, зруйнований: Розѹмѣй жє собѣ бра́тѧ ми́лыи, ѡ́ то(м) кора́бли, котры(и) на бе́рєгѹ єзєра стои(т), // знищєнїй, здѣравлє́ный (XVI ст. *УЄ* № 29519, 116-116 зв.);

Див. ще **ЗНИЩОНЫЙ.**

ЗНИЩЕНЬЄ *див.* **ЗНИЩЕНЄ.**

ЗНИЩЕНѦ *див.* **ЗНИЩЕНЄ.**

ЗНИЩЕТИ *див.* **ЗНИЩАТИ.**

ЗНИЩИТИ, ЗНИСЧИТИ, ЗНИШЧИТИ, ЗНИШЪЧИТИ, ЗЪНИШЪЧИТИ *дієсл. док.* **1.** (що) *(припинити існування чого-небудь, погубити)* знищити: двѣ рѣчи проти́вны жа(д)ны(м) спо́собомь стати нє могоу(т) яко ѡгнь з во(д)ю д҃нь з но́чю... алє єдна дроугоую зни́щити а зопсова́ти моу́си(т) (Львів, 1585 *УЄ* № 5, 112 зв., на полях);

(що) *(вигубити, погубити, убити)* знищити: Та(к)жє ѡного ѡкроу(т)ного сєн'нахєрима, кто́ры́й добываючи мѣста ієр(с҃)лима блюз-

ни(л) и́мѧ б҃жїє зни́щиль вши(т)ко во́иско єго. Ча(ст)… лю(д)и забиль а҃ггль єднои ночи)… // а самого пото(м) замордова́ли вла́снїи с҃нвє єго (Львів, 1585 *УЄ* № 5, 6, на полях).

2. (що) *(зруйнувати, сплюндрувати)* знищити: якъ ся мне тотъ манастыръ зъ ласки, наданя его // кролевское милости,… знищоный и спустошоный зосталъ, тедымъ немало около того манастыра побудовалъ (Луцьк, 1585 *АрхЮЗР* 1/І, 194-195); маєтъно(ст) єго… пограбили… знишчили и зѹбожили (Київ, 1635 *ЛНБ* 5, ІІ 4060, 103 зв.); позосталые на мейсцахъ своихъ оборы, столы и иншие до фолварку належачие будинки, огнемъ знесли и знишъчили (Житомир, 1646 *АрхЮЗР* 6/І, 540); тое старосътво володимерское… през козаков,… барзо ест зубожоне и знисчоное (Володимир, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 149); то мешъчане луцъкие въсе пану судъи поробили и през них самых зъ козаками естъ тая маетность зънишъченая (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 428);

(що) *(призвести до занепаду)* знищити: Сии жє нєприятєли н҃ши и цє(р)квє с(т҃) лвѹ сє(мѹ) помощни сѹ(т) и до (с)ко(н)чєния хотячи зни(с)чити єє такомѹждє стараю(т)ся… єп(с҃)кпию до рѹкъ пода(ти) которы(и) абы… всѣ добра ц(р҃) с(т҃) в рѹки и(м) ѡ(д)дава(л) (Перемишль, 1592 *ЛСБ* 217); Отожъ, смотры собѣ, ижъ панство Рымское не естъ еще до конца знищоно, зепсовано и спустошоно: бо еще якожъ колвекъ держитсе (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 151);

(кого) *(позбавити влади, сили)* знищити; знешкодити: а онь бы(л) збѹрєнь и зни́щєнь и на́ зємли пото́п҄та(н)… ото ю(ж) оупа(л) съпро́ти(в)҄ни(к) на́шь (XVI ст. *УЄ* № 77, 88 зв.); х҃с… чєрє(з) смє(р)ть знищи(л) того // которы(и) мє(л) па(н)ство смє(р)ти то є(ст) чо(р)та (ІІ пол. XVI ст. *КА* 248-249).

3. (кого, що) *(призвести до зубожіння, розорити)* знищити: и досе́лѣ в на(с) того и мєжи хр(с҃)тїаны мно́го знаити о́жє и(ж)… мы́слѧ(т) я(к)бы што нєпобо(ж)ного злє оучинити бли(ж)нє(мѹ) своємоу, забра(ти) ма́єтно(ст) а знищити єго. І ты(м) свои прибы(т)о(к)… напо(л)нити (Львів, 1585 *УЄ* № 5, 139, на полях); естемъ отъ одного пана невинне знищоный на маетности моей (Краків, 1595 *АСД* І, 197); ѡ(т) вєля людє(и) ѡ(д)ны(х) ѹкраины(х) которыє ѡ(т) того(ж) п҃на михала мы(ш)ки знищоны жалобъ вєлє ся єго К(р) М доносило и доноси(т) будє(т) (XVI ст. *ЦНБ* ІІ, 22641, 7 зв.); всаже́ньємъ а́рона на господа́рство воло́скоє, вєли́кїє долгы́ втѧгноу(л) былъ на волѡ́хы, котѡ́рыє бы́ и́хъ зни́щити были́ моусѣли бы бы́лъ и(м) бо́лшє аро(н) господарова(л) (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 89 зв.); тымъ розогнанемъ и кгвалтовнымъ наеханемъ и оныхъ забранемъ съ помененыхъ маетностей церковныхъ, знисчили… грабежовъ розмаитыхъ сила починили (Луцьк, 1619 *АрхЮЗР* 6/І, 401); **на корень знищити** (кого) – доценту розорити: то все отъ мала и до велика з дому моего, съ коморъ и з скринь моихъ побралъ, ижъ дей мя праве на корень знищилъ а ни чомъ зоставилъ (Луцьк, 1563 *РЕА* ІІ, 126);

(що) *(занапастити)* знищити: гєдєѡ(н) болобанъ… то(р)гнѹлъся на вѣрѹ и на на(с)… люди пороздира(л) ялъмѹжнѹ н҃шѹ ц҃рковнѹю знищи(л) (Львів, к. XVI ст. *ЛНБ* 4, 2, 31).

4. (кого) *(зганьбити чиюсь честь, зруйнувати репутацію)* погубити: избавтє мя сѹдо(м) свои(м) ѡ(т) таково(г) ѡ(б)стоянїя и напа(с)ти,… понєва(ж) с҃щє(н)ство моє ѡбє(з)чє(с)ти(л), и мусѣ(л) є(м) и(з)дити ко а(р)хиє҃ппу нашєму до києва… и знищи(л) мя и кля(т)ва(ми) своими ѡбє(з)чє(с)ти(л) // прє(д) всѣ(м) народо(м) (Гологори, XVI ст. *ЛНБ* 4, 1136, 35, 1 зв.-2).

5. (кого) *(зробити нещасним)* занапастити, знедолити: гдє́жъ твоѧ, ѡ с҃нѹ мо́й, лѣпота; Прєлюбє́знаѧ гдє твоѧ красота; Южєсь мѧ

моꙗ сли́чно(ст) ѡпꙋсти́ла, Мєнє знищи́ла (Львів, 1631 *Волк.* 21).

6. *(забутися, безповоротно втратитися, пропасти)* змарнуватися: памє(т) лю(д)ская є(ст) слаба и ѡ(т)мє(н)на за чимъ абы справы лю(д)скиє… за прєдлꙋжє(н)ємъ ча(с)у нє были знищоны ѡпатръ на людє(и) мудры(х) постановила ростро(п)ность справы вє(ч)ноє памєти годныє пи(с)ма вєдє(ц)ствомъ кꙋ вєдомо(с)ти потомству приводить (Люблін, 1569 *Пр. ВЗ* 111 зв.).

Див. ще **ЗНИЩАТИ, ЗНИЩЕВАТИ, ИЗНИЩИТИ.**

ЗНИЩИТИСЕ *див.* **ЗНИЩИТИСЯ.**

ЗНИЩИТИСЯ, ЗНИЩИТИСА, ЗНИЩИТИСЕ *дієсл. док.* **1.** *(припинити своє існування)* знищитися: стары́й нашь чл҃вкъ поспо́лꙋ роспѧ́тъ єстъ, а́бы сѧ зни́щило тѣло́ грѣха (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 893).

2. *Перен.* (чим) Деградувати, звироднiти (від чого): митрополи́тъ… пъянство(м) ѡкру(т)ны(м) зни́щившисє бачєня вся́коє стра́тивши, гнєвался на єкзархꙋ (1600 *ЦНБ* 476 П/1736, 45).

◇ **на корень знищитися** – остаточно розоритися: ся въ короткомъ часу на корень знищили и ку сильному убозству пришли (1538 *АЮЗР* I, 93).

ЗНИЩИТИСА *див.* **ЗНИЩИТИСЯ.**

ЗНИЩОНЫЙ *дієприкм. у знач. прикм.* (*стп.* zniszczony) те саме, що **знищеный**: цє́саръ… за пє́ршимъ сло́вомъ о што боу́дємъ ємоу́ мо́вити, и чого́ по нє(м) потрєбова́ти а звла́ща за яки́ми обѣтницами и пода́рками, кгды(ж) єсть вєлми потрє́бный, и ю́жъ знищо́ный… на всє… позволи(т) (Острог, 1598 *Ист. фл. син.* 49).

ЗНОВ *див.* **ЗНОВЪ.**

ЗНОВА *присл.* Те саме, що **знову** у 1 знач.: ино какъ Леринъ годъ одинъ тое мыто выдержить, тогды Маемъ съ нимъ знова вмову вчинити (Краків, 1507 *АЮЗР* II, 118).

Див. ще **ЗНОВЪ.**

ЗНОВЕНЄ *с.* (стп. znowienie) *(поновлення раніше припиненої дії)* відновлення: отступил есми собѣ самому и потомству своему, вечне до зновеня и верненяся до нихъ и до иныхъ поступковъ правныхъ дорогу завираю (Луцьк, 1600 *АрхЮЗР* 1/VI, 293).

ЗНОВИТИ, ЗНОВЇТИ *дієсл. док.* **1.** (що) *(установити, поновити те, що було ліквідоване)* відновити: То(т) цѣса(р) хотѧчи тꙋю є́рєсь знови́ти, и по всѣ(м) па́нствѣ своє(м) ро(с)сѣати, зозвал // всѣ(х) Єп(с)копо(в) (XVI ст. *УЄ* № 29519, 292 зв.-293); integro зновїти (I пол. XVII ст. *Сем.* 100).

2. (що) *(поновити яку-небудь припинену дію)* відновити: што сѧ ко(л)вє мнє за ѡбжалова(н)є(м) єго стало того я всєго ани жа(д)ноє рєчи с ты(х) вси(х) на нє(м) само(м) и ни на ко(м) и(н)шо(м) ничи(м) по(з)искивати ани ꙋпоминати и знови(т)… нє маю (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 52).

Див. ще **ЗНОВЛЯТЬ, ИЗНОВИТИ.**

ЗНОВЇТИ *див.* **ЗНОВИТИ.**

ЗНОВЛЯТЬ, ЗНОВЯТИ *дієсл. недок.* (що) *(поновлювати яку-небудь припинену дію)* відновлювати: тое речи мы… его милости ничого таковъского зновлять правным и неправнымъ обычаемъ коло тых имен Боравои и Яровои…, ничим доходит не маемо (Сморжів, 1571 *АрхЮЗР* 8/VI, 332); а тое справы знову зновяти и оное контровертовати сторона не можетъ (Володимир, 1583 *АрхЮЗР* 1/I, 168).

Див. ще **ЗНОВИТИ, ИЗНОВИТИ.**

ЗНОВЛѦТИСѦ *дієсл. недок.* (у чому) *(відроджуватися)* відновлюватися, поновлюватися: Цє́рковъ Б҃жа, ю́жъ того́ сма́кꙋ заживá́єтъ; Абовѣмсѧ вь вшєлѧ́кихъ порѧ́дка(х) зновлѧ́єтъ (Львів, 1642 *Бут.* 6).

ЗНОВУ, ЗЪНОВУ *присл.* **1.** *(ще раз, ще, удруге, повторно)* знову: тыи семъ свѣдковъ маютъ знову то передъ ними свѣдчити (Вільна, 1516 *АЮЗР* I, 51); прото знову в мєстє(ч)-

ку росос(ш)ко(м)... на слугу того(ж) брода(в)ки спра(в)цы поборо(в) и мы(т)... таковая (ж) помова ѡ зарѣза(н)є дєтати хрєстия(н)ско(г) вынурилася была (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 54); гѹпалиха на (и)мя фєн'на, с послѣднимь мужє(м) свои(м) юско(м) зновѹ ѹчинили то(р)гь з мискомь (Львів, 1597 *Юр.* 17 зв.); такъ тє(ж) тогожъ часѹ в ты(ж)дєнъ зновѹ нагна(в)шы мєнє и(з) комягою на днєпрє погромилъ и нєво(д) которы(и) бы(л) кѹплєнъ.. ѡ(т)нялъ (Черкаси, 1604 *ЦДІАК* 221, 1, 47); а прє́то в'ста́ти зно́вѹ при́стои(т) а нє по(л)зати по зє(м)ли (Острог, 1607 *Лѣк.* 67); Пасха панская Пасха: и засъ рекѹ знову: Пасха, на честь Тройци: здобячи свою мову (Львів, 1630 *Траг. п.* 174); зъново до Федора Ткача, нападъши въ ночи,.. окрутъне посекли (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 6/I, 569);

(наново) знову: я́кои жє пра́ци... пе́тръ моги́ла митрополи́тъ на то́є наложи́лъ... по́ки ѡбнови́ласѧ зно́вѹ цр҃ко(в) ст҃ѣи соѳѣи на сла́вѹ и застѹплє́нїє правовѣрны(м) (1509-1633 *Остр. л.* 131); Чєтвє(р)таѧ вєжа зємъскаѧ всєго повєтѹ... таѧ почата робити зновѹ (1552 *ОВол. З.* 192); а щобы тє(ж) на попра(в)у нє згодило(с), тоє знову до ча(с)у побѹдова(т) (Львів, 1591 *ЛСБ* 154); є(д)на(к) жє є́здра в'ши(т)ки кни́ги... зно́вѹ на́па́ма(т) написа(л) (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 16 зв.); Рай наса́жєны(и) чѹда вєли́кїи сѧ ставала́. Мо́рє сѧ роздѣла́ло, и зно́вѹ зшива́лосѧ (Київ, 1625 *Злат. Н.* 129); а гды за́битый здо(х)нє, то ѡни́ зно́вѹ до своихъ коры(т) наврътаютъсѧ (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 267); и па́мѧ(т) кото́раѧ томѹ свѣтѹ ѡ(т)каза(в)ши, была́ ми я(к) мє́ртва, ѡживи(в)ши зно́вѹ и(х) до се́бє припѹсти(т) (серед. XVII ст. *Кас.* 83).

2. *У знач. спол.* Також: Пришла корона́цїа, та(м) к(р҃) єго м(л҃) па(н) нынѣшнїй якъ в' олївѣ оучїнєнѹю прїсѧгѹ понови(л), якъ зно́вѹ ко(н)фєдєра́цїю (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 26 зв.); Вѣдати те́жъ нале́житъ, и́жъ ни́нѣ на нѣкоторыхъ видѣлєныхъ мѣсцахъ дш҃и справєдли́выхъ ме́шкаютъ, и грѣшныхъ зно́вѹ напрємѣны (Київ, 1627 *Тр.* 39);

у сполуч. **и знову** – а також: Пѹшкаръ на (и)мя ворона родомъ з мєнъска... з дєлъ добры(и) порохи робить дєла ѡправѹєть и зновѹ рѹ(ч)ницы ковати ѹмєєть (1552 *ОЧерк. З.* 7); за оказанем протестанта видилъ рану тятую, шкодливую въ рогъ лба, над окомъ з левое стороны, з которое кости идутъ, и знову тело его въсе... синее, збитое (1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 532).

Див. ще **ЗНОВА, ЗНОВЪ, ИЗНОВУ.**

ЗНОВЯТИ *див.* **ЗНОВЛЯТЬ.**

ЗНОВЪ, ЗНОВ *присл.* Те саме, що **знову** у 1 знач.: алєж вжо тоє слипоти позбылися, бо й знов до Старого Калєндара привєзалися (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 50 зв., на полях); зновъ в копачовѣ жо(л)нѣрѡ(в)... збили, и возы и(х) побрали з ска(р)бами (серед. XVII ст. *ЛЛ* 169).

Див. ще **ЗНОВА, ИЗНОВУ.**

ЗНОИ *ч.* (*цсл.* знои) жара, спека: Сємєѡнъ... змѹровалъ собѣ камѣниє(м) мало мѣстьцє и стоялъ на нє(м) .г҃. лѣта мока доздє(м) и горѧ ѡ(т) солнца зноє(м) (1489 *Чет.* 5); Пра́гнѹла тѧ дш҃а на́ша, пра́гнѹли тѧ и ко́сти мои, я́къ зємлѧ пра́гнєтъ дожда́ в лѣтнїи зно́и (Львів, 1591 *Просф.* 65); та́къжє соу́тъ а́гг҃лѡвє, кото́рии... справѹютъ... тре́тїю стихи́єю воздоу́хомъ, вѣтрами мра́зомъ и зно́ємъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 5); Скваръ: Зно́й, посѹха (1627 *ЛБ* 114); дрѹго́є па́ло в' дш҃ѹ ѡ́зѧб'лѹю,... Закамєнѣлѹю и нєпослѹш'нѹю: єжєли что в' нєй ма́ло зростє(т), то посыха́єтъ ѡ(т) зно́ю сълънє́чънаго (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 192).

ЗНОИТИСЯ *дієсл. недок. (мучитися від спеки)* знемагати: aestuo, горю, зноюся, варюся (1642 *ЛС* 74).

ЗНОСИТИ *дієсл. недок.* **1.** (що) *(переносити з одного місця в інше)* зносити: що папѣ(р) зносили зъ изъдєпъки до склєпꙋ fr. 10 (Львів, 1636 *ЛСБ* 1054, 18 зв.);

(що) *(знімати з чого-небудь)* зносити: пото(м) росказа(в)ши слꙋга(м) свои(м) рєчи тоє жоны моєє бы(в)шоє пєрє(д) во(з)ны(м) з воза зносити и до мєнє возники с колєбкою ѡтосла(л) (Володимир, 1578 *ЖКК* I, 138);

(що) *(зрізуючи, знімаючи що-небудь шарами, виносити)* знімати: єднóго чáсꙋ стЪ́й оц҃ъ росказалъ бы́лъ, жєбы з҄ єдного мѣстца матє́рїю глєіовáтои зємлѣ зноси́лъ, для вєсє́лшого выправє́нья огорóдца и яри́нъ (Київ, 1627 *Тр.* 556).

2. (що) *(нищити, руйнувати)* зносити: наєжджаючи кгвалтовне на маетности и домы шляхетские, яко одинъ неприятель заграничный, // штурмами добываючи, презъ огонь до кгрунту зносечи,... быдла, кони беручи, до домовъ своихъ отпроваживали (Житомир, 1618 *АрхЮЗР* 3/I, 214-215); Мы..., позволили есмо ему на оном кгрунъте побудоватися... и кому онъ самъ схочетъ продати, даровати, любъ зносити оное будоване (Луцьк, 1622 *АрхЮЗР* 1/VI, 523); а съ тыми всими... домы шляхецкие презъ люде свое сваволные наежалъ, маетности... огнемъ зносилъ (Кременець, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 139); войтъ киевъский, недбаючи то на право посполитое и на вины в немъ, на таковыхъ виоляторов, которые домы шляхетъские зносятъ, описаные,... смел и важился..., дворъ протестуючихъ..., на улицы Оскресенской, через тыеж два лета фунъдитусъ знес (Житомир, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 493).

3. (кого) *(громити, вибивати, вигублювати)* знищувати: гетманъ коронный Конецъ-Полскій зо всею силою своею пришолъ подъ Кіевъ козаковѣ (!) зносити, чого, Боже, имъ не допомози и не дай (Галич, 1625 *Крыл. дод.* 87); Кꙋпилися зновꙋ ко(н)фєдєрати, а кро(л) росказалъ и(х) зносити, тєды гдє заскочєно, то имано и гублєно (серед. XVII ст. *ЛЛ* 166); гє(т)ма(н) конєцпо(л)скій ходи(л) за Днѣпръ козакѡ(в) зносити, людій мнѡ(г) страти(л) (Там же, 168); не фолкгуючи ани... законникомъ, слугом Божым, панъном законным,... немовятком, огнем и мечем зносили (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 425).

4. *Перен.* (що) *(відміняти, анульовувати, скасовувати)* зносити: Кгдыжъ есми перъвей сего никому на тую... маетность мою жадныхъ описовъ не давалъ и права на нее не зносилъ (Затурці, 1590 *ИКА*, дод. 93); Лати́нникѡвє за(с) ты́м жє взгля́домъ Црко́внꙋю с(т). и Ап(с)льскꙋю оухвáлꙋ бꙋря(т) и зно́ся(т) (Київ, бл. 1619 *О обр.* 172); Ни, заправды, не можная речъ – голимы словы и выкрутами облудными соборовыхъ уставъ зносити (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 591); в то(м) дє(к)рє(т)є су(т) двоє конътради(к)тория: пє(р)вшая, жє вцалє заховує права и диспозициє сторо(н) ѡбохъ, а ты(м) жє дєкрєтомъ докумєнътъ грани(ч)ны(и) зноси(т) (Київщина, 1639 *ККПС* 242); остаток с тое ж маетности Суховецъ, водлуг сумы, на кождого зъ нас особу служачое, помененые довъгы зносити мают и повинни будут (Руда, 1646 *ПККДА* I-1, 86);

(що) спростовувати, заперечувати: Доводъ отступничій первый зъ бож. Златоуста... приведеный, не толко монархіи ихъ не вспомагаетъ, але овшемъ еи зноситъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 493); ихъ наꙋки и пи́сма,... прє́зъ мно́гіи спо́собы выворочáєтъ и потлꙋмля́єтъ, и всѣми си́лами до грꙋнтꙋ зно́ситъ и звѣтажáєт҄ (Київ, 1627 *Тр.* 397); покáзꙋєтъ... єдиностáйный... звы́чай... заживáня Бж(с)твє́нны(х) сєдми́ Тáин҄... вєдлꙋг҄ чи́нꙋ... Црькви с(т) Всхо́днєи Мáтки нáшєи, котóрая які́й принялa звы́чай..., такóвы(и) лáскою Бж҃єю, и до нн҃ѣ... съдє́ржи(т), и крѣпкѡ храни́т҄: нєхáй хто хóчєт҄ зно́ситъ грє́цкіи рꙋкописá-

ными Євхолѡгїѧ, и на́ши Рꙋскїи, зна́йдеть нєωмы́лнє в̾ ѡ́ныхъ, єдинойстнꙋю згѡ́дꙋ, ω дѣйствїи… сєдми́ Та́инъ (Київ, 1646 *Тр.* 4 зв.).

5. (що) *(терпіти, витримувати)* зносити: Та́к жє и ти чл҃чє… // …мо́жє(ш) ємꙋ вины ω(т)пꙋстити мо́жє(ш) нєдостатки албо кривды єго зноси(ти) (Львів, 1585 *УЄ* № 5, 269-269 зв., на полях); Мы вси маемъ ся тымъ оображати отъ тыхъ здрайцовъ нашихъ, которые то наварили, и отъ тыхъ, хто имъ того помогаетъ, вжды терпливе зносячи якую крывду (1596 *МИВР* 67); Али внє(т) новина́ми затрървóжишъ мóєго сéрца си́лы, котѡ́рыхъ тѧ́жкость лє(д)во смы́слы сéрца моє́го знωси́ли (Острог, 1603 *Лям. Остр.* 23); Які́и на óнъ ча́съ дїа́волскїи покꙋсы ст҃óмꙋ сємꙋ Мꙋжꙋ зноси́ти приходи́ло (Вільна, 1620 *См. Каз.* 17); Стєрпи́мо, оудобонóсно, що мóжнω стєрпѣти зноси(ти) (1627 *ЛБ* 121); Нехай ганби ωд людий не бꙋдꙋ зносити, Твое имя ст҃ое в свѣтѣ голосити (I пол. XVII ст. *Рєз.* 176); малжóнокъ пови́нєнъ нéмощи и нєдоста́тки малжóнки свóєи зноси́ти (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 921).

6. (що) *(будувати)* зводити: рачте ваша милость достатечне освободити церковцу Василевскую и кгрунтикъ ее у Кіевѣ, абы собѣ будованье панове мнишы… зносили,… бо негдѣ свещеннику мѣшкати (Київ, п. 1621 *АСД* I, 265).

Див. ще **ЗНЕСТИ, ЗНОШУВАТИ, ИЗНОСИТИ.**

ЗНОСИТИСЕ *див.* **ЗНОСИТИСЯ.**

ЗНОСИТИСЯ, ЗНОСИТИСѦ, ЗНОСИТИСЕ, ЗНОСИТСЕ *дієсл. недок.* **1.** *(відмінятися, анульовуватися, скасовуватися)* зноситися: И оунѣ́ѧ (!) зноси́тисѧ ка́зано прє(з) оувє(с) сєна(т) коронныи. И привéрнєно цр҃ковь столи́чнꙋю митропóлїю ст҃ѣй сóфїи в кїєвѣ (1509-1633 *Остр. л.* 131);

пробачатися, прощатися, даруватися: прє(з) Кр҃щєнїє знóситсѧ грѣхъ пєрворóдный в̾ нємова́ткахъ (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 902);

спростовуватися, заперечуватися: жал҆сѧ б҃жє жє хр(с)тїанинъ на хр(с)тїаны тоє волочєтъ, што имъ и ω(т) тоуркω(в) зрѣдка приписовано бываєтъ волочєтъ тоє, што сѧ нєподобєнство(м) рєчи латвє зноси(т) (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 178).

2. *(втрачатися, губитися)* пропадати, зникати: Цнóты за́сь тыи, я́къ вси в̾ собѣ замыка́ютъсѧ, та́къ и одна дрꙋгꙋю рóдитъ в̾ нєдоста́т҆кꙋ абовѣмъ пéршєи прє(ч) знóсѧтъсѧ вси (Вільна, 1627 *Дух. б.* 318).

3. (з ким, до кого) *(звертатися; спілкуватися)* зноситися: пова́бцов̾ жа́дны(х) никóли нє мєлє(м),… Ѡ(т) жа(д)ного в то(м) ра́ды нє зажыва́лє(м): з̾ жа́дны(м) живы́м̾ чл҃вéко(м) в тóмъ нє зноси́лєм҆сє (Єв'є або Вільна, п. 1616 *Прич. отех.* 2); Обє́цнє з̾ ѡ́ныхъ жа́дєнъ сѧ тоу нє найдоу́єтъ, Анисѧ самови́дєцъ кто бы́ти мєноу́єтъ, Алє óво котры́й нє ра́зъ з ни́ми сѧ зноси́лъ, Ия́къ тωва́риства пи́льнє ω то проси́лъ (Львів, 1616 *Бер. В.* 70); ω наꙋцє и за́конє бóжомъ знóси(т)сє до жє(р)ца то єстъ до капла́на ви́нъни бы́ли вси, и вы́рокꙋ єго слꙋхали (Вільна, 1627 *Дух. б.* 25).

4. *(терпітися, витримуватися)* зноситися: за́вшє ка(ж)доє спрацова́нїє, ты(м) сѧ скро(м)нѣи знóси(т)… ґды або ω(т)мѣна якаѧ(ж) ко(л)вєкъ спра(в) и заба(в) настꙋпꙋє або яки(м) ꙋфо(л)ґова́нїє(м) ꙋстави(ч)но(ст) заба́вы сѧ ро(з)рыва́єтъ (серед. XVII ст. *Кас.* 32).

5. *(уноситися; вписуватися)* заноситися: А и(ж) сєго часꙋ дрꙋка(р)ню ωгнє(м) зложєную постави(ти) и ω(х)тои(х) книгꙋ дрꙋкова(ти) зго(д)нє постанови(ли) братїа прωто и сꙋ(м)мы ωсобныє до сєго рє(и)стрꙋ знося(т) ся (Львів, 1628 *ЛСБ* 1049, 7 зв.).

6. *Перен. (досягати високого морального рівня)* підноситися: д҃ша на́ша єсли прє(з) малый ча́съ до бо(з)ски(х) рєчїй знóси(т)сѧ, зара(з) своєю тѧготóю до ты(х) // зéмны(х) и мина́ючи(х) рéчїй спа́дꙋєтъ (поч. XVII ст. *Проп. р.* 224 зв.-225);

(ставати вагомим, цінованим, шанованим) підноситися: кре́стъ по(д)нєсє́ны(и) є(ст) а ѡто цє(р)кви сѧ бꙋ́доую(т), ѡлтарѣ посщо́ныє бывáю(т), сакрамє(н)та сѧ знóсѧ(т) (поч. XVII ст. *Проп. р.* 298 зв.).

Див. ще **ЗНЕСТИСЯ, ИЗНОСИТИСА.**

ЗНОСИТИСА *див.* **ЗНОСИТИСЯ.**

ЗНОСИТСЕ *див.* **ЗНОСИТИСЯ.**

ЗНОСНЫЙ *прикм.* (*стп.* znośny) стерпний: Гор'дѧчи́ ѧрмá хва́ дóброго знóсного, и бре́мєни ле́гкого ѡ(т)стоупꙋ́єтє (Острог, 1599 *Кл. Остр.* 218); якъ то речъ зносная и до увѣреня подобная быти можетъ, абы бискупъ... болшую надъ апостолы въ церкви... владзу мѣлъ? (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 492); Ане́к(т): Знóсны(и), вы(т)рвáнѧ го(д)ны(и) (1627 *ЛБ* 176); з' прирожє(н)ѧ нє мѣти рóзꙋмꙋ е́ст' рєчъ знóс'наѧ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 295); знóсно бы зло бы́ло, и молчáла бы(м) воздыхáючи а тепе́рь нєпріѧ́тєль нáшъ є(ст) котóрогѡ окръце́нство стєгáє(т)сѧ на цри (серед. XVII ст. *Хрон.* 381 зв.).

ЗНОСНѢЙ *присл. в. ст.* (*стп.* znośniej) легше: Ѡ(т)рáднѣє: Лжѣй, знóснѣй (1627 *ЛБ* 146); частѡкрóть здає́т'сѧ имъ зноснѣй бóль з' хорóбы тєрпѣти, нѣжъ з' лѣкáрских' трꙋн'кѡвъ оул'же́ніє (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 403).

Див. ще **ЗНОСНѢЙШЕ.**

ЗНОСНѢЙШЕ *присл. в.ст.* Те саме, що **зноснѣй**: все бы то зноснѣйшє, хоть ба(р)зо жалосныє были рєчи (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 207).

ЗНОСНѢЙШІЙ *прикм. в. ст.* Легший: Ѡ сы́нꙋ мóй Іѡсифє... Ѡ я́кѡ ѡплáкать мáю сме́рть твою;... бы бы́хъ тєбє погре́блъ а положи́лъ во грóбѣ мáтки твое́й, бы́лъ бы мнѣ зноснѣ́йшій фрасꙋнокъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 61 зв.).

Пор. **ЗНОСНЫЙ.**

ЗНОШАТИ *дієсл. недок.* (що) Зносити, приносити: вáга была зóлота... хѯѕ. талáнтовъ зóлота: ѡпрочь тое́й сꙋммы, котóрꙋю послóвє... и кꙋпцы звы́кли бы́ли приношáть и вси цре́вє арáвскіи и кнѧжáта зе́мль котóры зношáли зóлото и сре́бро соломѡ́нови (серед. XVII ст. *Хрон.* 299).

Див. ще **ЗНЕСТИ, ЗНОШУВАТИ.**

ЗНОШЕНЄ, ЗНОШЕНЬЄ, ЗЪНОШЕНЄ *с.* **1.** *(ліквідація, анулювання)* скасування: кгды(ж) зношє(н)ємъ позву то(л)ко вла(с)ностъ добръ єго ѡстєрєгло алє ты(м) до справованъя ся пну чо(л)га(н)скому дороги нє зава(р)ло (Кременець, 1600 *ЛНБ* 103, 15/Іс, 1860, 17 зв.); нѣгды старыхъ латинніковъ старая цнота на зношене // тыхъ каноновъ-подобенствъ, анѣ рацій не вносила (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 591-592);

спростування, заперечення: и(х) слѡвы ркомо позволѧючи, речью самою заразъ зносит'. Лєчъ єсли того хто за зношє(н) мѣти нє хочет', тогды радъ бымъ то вѣдалъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 42 зв.).

2. Терпіння, витримка: Зношєньємъ стары(х) крывдъ нѡвыє побꙋжаємо (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 214); Наготꙋ(и)сѧ до (з)ношєнѧ много ре́чій проти́вны(х) и ро(з)ли(ч)ны(х) (Київ, 1623 *Мог. Кн.* 7); на к(р)стѣ дшоу свою хотѣлъ положи́ти, жєбы... дода(л) сєр(д)ца до зноше́нѧ стате́чнє и тє(р)пли́вє вшйсткыхъ рєчи(и) ѡкрꙋтныхъ (поч. XVII ст. *Проп. р.* 298 зв.); Крóтость: Ти́хость, зношє(н)є (1627 *ЛБ* 56); чловкови... нє тóлко трвáло(ст) в' зноше́н'ю бѣдъ и оути́скѡв' мѣти ємꙋ присл8шáє(т), алє и до всѣх' цнѡ́тъ тре́звость заховáти (Київ, 1632 *МІКСВ* 284); Лєчъ длѧ самóгѡ нáйпєрвѣй товáришства и пóмочи, до зноше́нѧ нєдостáткѡвъ ѡди́нъ дрꙋгóгѡ поймовáтисѧ мáютъ (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 930).

3. Взаємозв'язок, єдність: иншєй пробы пєвнѣйшєй нє вѣдаємо, одно зношєньє з собою стого писма, которого одно мѣстцє звыкло дрꙋгоє об'яснѧти (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 100).

Див. ще **ЗНЕСЕНЄ, ЗНЕСЕНЇЄ, ЗНОШЕНЇЄ.**

ЗНОШЕНЇЄ *с.* Те саме, що **зношенє** у 2 знач.: Жєбы(с) тєпєръ… мѣлъ єи показа́ти… гды тѧ нѣхто нє розгнѣває(т) и нє дражни(т) …тєрпливоє зноше́нїє, котро́є по(д)лєгло мо́цы твоє́и (серед. XVII ст. *Кас.* 60 зв.).

Див. ще **ЗНЕСЕНЄ, ЗНЕСЕНЇЄ.**

ЗНОШЕНЬЄ *див.* **ЗНОШЕНЄ.**

ЗНОШОВАТИСѦ *дієсл. недок. (спілкуватися)* зноситися: нє поспо́лꙋ бꙋ́дꙋчи, анѣ сѧ зно́шꙋючи, алє ко́ждый з' нихъ… о той жє одно́й ре́чи якъ з' одны(х) оустъ написа́ли (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 495).

ЗНОШОНЫЙ *дієприкм. у знач. прикм. (перенесений, складений)* знесений: Якожъ и я возный… видилъ есми вже зношоные речи его милости: скрини, шкатулы и тлумоки съ постелью, все барзо мокро, и до двора его милости,… вношоно (Володимир, 1591 *АрхЮЗР* 1/I, 288).

ЗНОШУВАТИ *дієсл. недок.* **1.** (що) *(переносити з одного місця в інше)* зносити: єго мл҃(ст),… // …кгды с комягъ това(р) въ возы зношувано и в мѣсто до комо(р) проважоно, ѡ(т) кождого воза по три грошє(и) по(л)ски(х),… бра(л) (Володимир, 1608 *ТУ* 245-246); зно́шꙋю, ѡ(т)но́шꙋю, ѡ(т)бираю (1627 *ЛБ* 23).

2. (що) *(терпіти, витримувати)* зносити: Приємлю: По(д)ємлю́, тєрплю́,… зно́шꙋю, пєрєтє́рплюю (1627 *ЛБ* 97); **крест зношувати** *див.* **КРЕСТЪ.**

Див. ще **ЗНЕСТИ, ЗНОСИТИ, ЗНОШАТИ, ИЗНОСИТИ.**

ЗНУДИТИ *дієсл. док.* (що) *(вимучити, знесилити)* знудити: А є́сли мєнє нє оуслꙋхаєтє…, навє́жꙋ ва́съ прꙋдко оубо́жство(м) и горѧ́чкою, кото́раѧ бы показа́ла о́чи ва́ши и знꙋдила дꙋши ва́ши (серед. XVII ст. *Хрон.* 126 зв.).

ЗНУТА *ж.* Знущання: пан Александро Семашко… мене… яко… неволницу у везенъе всадил и у великомъ а незносным утрапеню, нендзи, бѣди, погрозках, знутах непомерных мене в себе ховалъ (Володимир, 1573 *Арх ЮЗР* 8/III, 249); особъ свецкихъ, дяковъ, по местцах где бы их укрили найдуючи, для обмерженя оным местца того, абы церковъ Божая пуста зоставала, били, шарпали, уругали и розные знуты, преграждаючи оныхъ и законъниковъ выволочаючи, бити и лапати, калечити…, навет и самую церковъ и тот шпитал старожитный знести, заледве… пречъ отошли (Луцьк, 1627 *Арх ЮЗР* 1/VI, 595).

ЗНУТРА, ЗНУТРѦ *присл. (із внутрішнього боку)* зсередини: Знꙋтра валъ тотъ нє тамованъ хворостъ на(д)гнилъ (1552 *ОЧерк. З.* 16);

перен. (із сфери внутрішнього світу людини) зсередини: самы́є ты́є тѣла ѡфѣрою прїє́мною бг҃ꙋ назва́лъ, єсли зноутрѧ ѡ(т) ср(д)ца похо́дѧчими зло́стьми нє пока́лѧни боу́доу(т) (Дермань, 1604 *Охт.* 12); Кгды смы́слы, Сє́рцє з'нꙋ́тра з'ранє́ными ма́ю, то́й смꙋтны(и) тре́нъ: слє́зны ры́тмъ: Ѿч҃є покла́даю Гро́бъ тѣсны́й,… тєбє обыймꙋєтъ (Луцьк, 1628 *Андр. Лям.*, тит. зв.).

Див. ще **ЗВНУТРА, ЗВНУТРЪ.**

ЗНУТРѦ *див.* **ЗНУТРА.**

ЗНУЧАТИ *дієсл. недок., перен.* (що з кого) *(б'ючи, примушувати забути що-небудь, відмовлятися від чогось)* вибивати: студенъты… до школы,… впали,… детокъ велю шляхецкихъ и люду посполитого учечихъсе заставши, одних, книги одбираючи, о голови // имъ ими и нагайками безвинъне били, секли, знучали з них азбуки (Луцьк, 1627 *АрхЮЗР* 1/VI, 593-594).

ЗНУЧАТИСЕ *дієсл. недок.* (над ким) Знущатися: отецъ Иозефатъ,… // …впадшы до дворку… дворника.., выволокшы с тогож дворку розмаитыми и вымыслъными способы его страшыл и знучалсе над нимъ (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 357-358).

ЗНЫДѢВАТИ *дієсл. недок. (втрачати силу, здоров'я)* нидіти: Ны́дѣю, зныдѣва́ю, гнꙋ́снѣю, срѣдцє тра́чꙋ (1627 *ЛБ* 139).

ЗНЫДѢЛОСТЬ *ж. (важкий душевний стан)* нидіння: оуныні́є, оуны́лость, зны́дѣлость (1596 *ЛЗ* 66).

ЗНЫДѢЛЪ *див.* **ЗНЫДѢЛЫЙ.**

ЗНЫДѢЛЫЙ, ЗНЫДѢЛЪ *дієприкм. у знач. прикм.* Знидiлий: оуны́ли(и), фрасо(в)ли́вы(и), зны́дѣлы(и) (1596 *ЛЗ* 66); Оуны́лъ: Зныдѣлъ, зныдѣлы(и) (1627 *ЛБ* 139); Оуны́лый: Гнюсный, фрасовли́вы(и), зныдѣлый (Там же).

ЗНѢСТИСѦ *див.* **ЗНЕСТИСЯ.**

ЗНѢЩЕНЄ *див.* **ЗНИЩЕНЄ.**

ЗНЮХАТИ *дієсл. док., перен.* (що) *(довідатися, дізнатися щось про когось або про щось)* пронюхати: єсли наꙋкꙋ правди́вꙋю Каѳтоличєскꙋю и проповєда́ти, // и вы́конывати хотє́лъ бы́мъ; ба́рзо бы́мъ та́жкіє на головꙋ мою Ри(м)скіє што́рмы,... в'прова́дилъ, проти(в) кокóрого (!) ю́жъ... зача́таѧ нєна́вистъ в Ри́мє ро(з)жара́ласѧ. Кото́рыѧ мои проти́вкꙋ собє в' писа(н)ю з'даньѧ и пра́цꙋ ю́жъ была знюхала (Єв'є або Вільна, п. 1616 *Прич. отех.* 111 зв.-112).

ЗНЯТИ, ЗНѦТИ, ЗНѦТЬ, ЗНЕТИ, ЗДНЯТИ *дієсл. док.* **1.** (кого, що) *(забрати зверху чи з поверхні чого-небудь)* зняти: жидовє,... проси(ли) // пилата абы были поламаны голєни и(х), абы были знѧти [с крєстов] (1556-1561 *ПЄ* 433-433 зв.); ѡники(и) бо(г)данови(ч) ставє(ц)ки(и)... мєнє само(г) ша(р)па(л) и с конѧ моєго сєдло знѧ(л) (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 42); коверецъ зняли съ подъ труны (Луцьк, 1593 *АрхЮЗР* 1/І, 348); вси стали провадити х҃а на гробь, и знѧли камє(н) котрій лєжа(л) на нємь (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 38); Видили есмо теж звонницу деревеную..., с которое звоны чотыры, снать, же свежо зднято (Луцьк, 1625 *АрхЮЗР* 1/VI, 562); Грица Тучича киями збили, змордовали..., з оного месца знявъшы, за умерлого в лозу занесли (Луцьк, 1635 *АрхЮЗР* 1/VI, 702); корꙋ(н) кі(л)ка з образо(в) зняти(х) (Львів, 1637 *Інв. Усп.* 5 зв.);

(що) *(відчепити деталь від пристрою)* зняти: Дєло спижъноє тымъ ѡбычаємъ яко мо(ж)чи(р) в ложи стары(и) ѡбручи д҃ с нєго знѧты (1552 *ОЛЗ* 159).

2. (що) *(скинути з себе чи кого-небудь щось надіте)* зняти: За которые слова (блюзнерские), не могучи ихъ стеръпети, другий чоловекъ побожный,... знявши зъ ноги пантоѳель, губу (тому предотечы шылскому) отеръ! (Вільна, 1599 *Ант.* 941); Ґды́бы якаѧ Па(н)на, на(д) всѝ и́ншїи сличнѣйшаѧ,... взѧла́ собѣ за мꙋжа оубо́гого,... // ...сꙋкнисками пошарпа́ными ѡдѣтого: а знѧ́вши з нєго спро́сныи рꙋбы, ѡболокла́бы єго в' Кролє́вскїи ша́ты (Вільна, 1627 *Дух. б.* 66-67); ка́ющыйсѧ пры и́сповѣди ст҃ой, з боѧ(з)нію, знѧ́вшы ша́пъкꙋ, тва́ръ нє до сщ҃єн'ника, а́лє в'бо́къ єго обєрнє́нꙋю ма́ючи, стоѧ́ти маєє(т) (Львів, 1645 *О тайн.* 80); Бг҃ъ... знѧ́вши з' ни́хъ квитнꙋчогѡ ли́стѧ смоко́вногѡ, прєпоѧса́ніє да́лъ и́мъ ризы кожа́ны (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 939); **знѧти ярмо** *див.* **ЯРМО; мунштукъ знѧти** *див.* **МУНШТУКЪ;**

(що) *(грабуючи, відняти що-небудь надіте)* зняти: Стєпан,... пана моєго, Єца... збил и змордовал, сєрмагꙋ и кожꙋх новый знѧл, сокєрꙋ и грошей двадцат с калитою ѡтнѧл (Луцьк, 1558 *AS* VII, 45); з мєнє дє(и) знѧли су(к)ма(н)... шары(и) а ша(п)ку чо(р)ную з головы зо(р)вали (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 25); ч҃лкь нѣѧкый идꙋчи з Єр(с҃)лима́ до є́рихо́на и впа(л) мє(ж) разбойники, а ѡ́ни знѧвши с нєго ѡ́дѣнѧ, и зада́ли є́мꙋ ра́ны (XVI ст. *УЄ* № 29519, 131 зв.); зъ сына его зняли жупанъ сермяжный, за полкопы купленый (Житомир, 1605 *АрхЮЗР* 6/І, 306); то(т) жє пн҃ъ янъ... с то(г) тимоша сꙋкню

злѹпи(л) и поє(с) з мѣ(ш)кє(мъ) и (з) ножа-(ми) зня(ли) и зо(р)вали (Житомир, 1609 *ЦДІАК* 11, 1, 5, 23); Ивана осадцу бито и сермягу новую знято (Житомир, 1618 *АрхЮЗР* 6/І, 391); Володімєръ зь конѧ // мѹжнє вы́садивши [Кнѧ́зѧ Ка́фского], до своє́гѡ во́йска привє́лъ, знѧ́лъ тє́жъ (якѡ пи́шєтъ) зь нєгѡ ланцѹх вєли́кїй золоты́й (Київ 1623 *МІКСВ* 69-70).

3. (що) *(зжати)* зняти: южъ въ самые морозы, знявши просо, которое была пани Кганецкая въ паранину на той новине посеяла, посеяно штось суржице (Луцьк, 1619 *АрхЮЗР* 6/І, 411); єхали,... чєрє(з) поля,... с которы(х) свєжо збожа су(т) знятыє (Житомирщина, 1639 *ККПС* 210).

4. (кого і без додатка) *(про почуття, який-небудь стан)* зняти, пройняти, охопити: нѣкоторы(и) млодєнє(ц) имєнє(м) євтихи(и) в о(к)нѣ знѧ(т) тѧ(ж)ки(м) сно(м)... спа(л) на до(л) с трєтєго пѧтра (II пол. XVI ст. *КА* 109); мниси... стра́хо(м) знѧ́ты боу́дѹчи, вы́шли проти́въ имъ со кр(с)ты (Острог, 1598 *Ист. фл. син.* 55); Виѳлєє́мъ смоу́тко(м) окроу́тнє знѧ́тый, И крвю́ дѣтѡ́къ нєви́нныхъ облѧ́тый (Львів, 1616 *Бер. В.* 93); троудоваты(и),... тѧ́жкою хоро́бою знѧты(и) лєжа́лъ вєдлє тоєи са́жавки (поч. XVII ст. *Проп. р.* 170); оуспокоє́нїємъ и ра́достю знѧ́тый, та(м), я́кобы привѧ́заный зоста́єтъ (Вільна, 1627 *Дух. б.* 67); знѧ́ло ихъ было дрыжа́нє и стра́хъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 231); пановє... милосє(р)диє(м) знєты будучы позволили и(м) чєкати (Львів, 1645 *ЛСБ* 1043, 71);

(про процес) охопити: Зємлѧ трѧсє́нѧмъ знѧ́та бы́вши грози́ла жє... спро́снико(в) в собѣ скры́єтъ (поч. XVII ст. *Проп. р.* 104 зв.).

5. (що з кого, що від чого) *(увільнити від чого-небудь, відмінити що-небудь)* зняти (що з кого, що з чого): пановє сѹди... змовє своєй досыт нє чинили, найпєрвєй до Шайна нє приєхали с нами тоє минѹти справовати и ач справивши сами, нє до нас прислали, а з нас то знѧли и сами сѧ проч розєхали (Ковель, 1539 *AS* IV, 182); твръдый то записъ имаєть быти знѧть ѡ(т) чл҃чєского народоу и на свободоу вѣчноую выпоустититисѧ имаєть быти (XVI ст. *УИ* 1911/2, 76); **знѧти чернецство** *див.* **ЧЕРНЕЦТВО.**

Див. ще **ЗНИМАТИ, ИЗНЯТИ.**

ЗНЯТИСЯ, ЗНѦТИСѦ *дієсл. док.* **1.** Виникнути, початися (що): Кгды лысканье Бозства страшное их обняло: Теды ляканье ся окрутное, ихъ зняло (Львів, 1630 *Траг. п.* 177).

2. (з ким) З'єднатися, зійтися: кнѧзю... Жославскомѹ вєлѣли єсмо... там єхати и с тобою сѧ знѧти (Львів, 1537 *AS* IV, 87); самъ с почтомъ слѹгъ своих конно, а збройно на // тѹю послѹгѹ нашѹ єхал и с кнѧзємъ старостою Володимєрскимъ на ѡдно мєстцо сѧ знѧл (Варшава, 1544 *AS* IV, 387-388); напоминаемъ, жебысте... знявшися зъ войскомъ нашимъ, рушилися противко тымъ людемъ своволнымъ (Луцьк, 1596 *АрхЮЗР* 3/1, 85).

Див. ще **ЗНИМАТИСЬ.**

ЗНЯТЬЄ *див.* **ЗНѦТЄ.**

ЗНѦТЄ, ЗНЯТЬЄ *с. (віднімання, відбирання, грабунок)* знімання: Я... за знѧ(т)є ша(п)ки с того жида Бєнєша,... два(д)ца(т) ко(п) гр҃шє(и) на то(м) Кгрєкгору єсми єму присуди(л) и всказа(л) (Володимир, 1568 *ТУ* 127); до знятья жупана и шапки Карлинский признался (Луцьк, 1596 *АрхЮЗР* 3/І, 115).

Пор. **ЗНЯТИ.**

ЗНѦТИ *див.* **ЗНЯТИ.**

ЗНѦТИСѦ *див.* **ЗНЯТИСЯ.**

ЗНѦТЬ *див.* **ЗНЯТИ.**

ЗО *див.* **ЗЪ.**

ЗОБАПОЛНЕ *див.* **ЗОБОПОЛНЕ.**

ЗОБАПОЛЪ *присл.* Те саме, що **зобополне**: стану(в)ши ѡбли(ч)нє на (и)мя макси(м) и(з) романо(м) сусѣдо(м) свои(м),... фри-

ма(р)чили ся имѣня(м) доброво(л)нє зобапо(л) и прида(л) па(н) рома(н) панꙋ максимови ѕ҃ золоты(х) (Львів, 1597 *Юр*. 18).

ЗОБГАНЪ *див.* **ЗОБГАНЫЙ.**

ЗОБГАНЫЙ, ЗОБГАНЪ *дієприкм. (зім'ятий, зіжмаканий)* зобганий, зібганий: теды маютъ при собѣ аркушъ паперу зобганого штучне (бл. 1626 *Кир. Н.* 20);

(відгорнутий, відслонений) зобганий, зібганий: тогды... ѡтво́рєны боу́дꙋтъ нб҃сныхъ кроу́говъ всѣ ворота́, а на(д)то и самбє спосро(д)кꙋ взѧ́то боу́дє(т) нб҃о, я́кобы нѣякого присѣнʼкꙋ пєрєгоро́да и завѣса зо́бгана на́ стороноу (Острог, 1607 *Лѣк*. 53).

ЗОБИЖЕНЪ *дієприкм.* Зобижений, зобиджений, скривджений: Єсли вѣрніи вʼ на(с) зʼобижени бываю(т), гоними нєнавидими длѧ чо(г) то прєбачєно бывaє(т) (Вільна, 1596 *З. Каз.* 86).

ЗОБОПОЛНЕ, ЗОБАПОЛНЕ, ЗОБОПОЛЪНЕ, ЗОБОПОЛЬНЕ *присл.* (*стп.* zobopólnie) обопільно: теды в том листе своемъ розводномъ зобополне признавають, иж листы розводные..., абы ми од вашей милости отданы были (Володимир, 1583 *АрхЮЗР* 8/III, 338); вы з обу сторо(н), нє зычєчи собє затяго(в) правныхъ... в то(м) всє(м) єстє ся зобопо(л)нє по(д)дали (Бишів, 1599 *ККПС* 110); станꙋ(в)ши зобапо(л)нє ѡбли(ч)нє фєдꙋ(р) лєцєвя и васи(л) марꙋши(н)... зєзнали доброво(л)нє жє ся фрымарьчили ролями (Одрехова, 1618 *ЦДІАЛ* 37, 2, 19); мы вси(х) добръ свои(х) дєди(ч)ныхъ... зобополънє и сполєчьнє по(з)волили єсмо... доживотного ꙋжива(н)я (Луцьк, 1619 *ЦДІАЛ* 201, 4, 189, 1); Позна́ймосѧ зобопо́льнє бы́ти // Бра́тїєю (Київ, бл. 1619 *Аз. В.* 169-170); Ижъ мы зѡбопо(л)нє з ѡбо(х) сторонъ зо вси(х) справъ крывъдꙋ... квитꙋємо сє выпꙋщаємо и во(л)нымъ вєчъными часы чинимо (Вінниця, 1623 *ЛНБ* 5, II 4058, 27).

Див. ще **ЗОБАПОЛЪ.**

ЗОБОПОЛНЫЙ, ЗОБОПОЛЬНЫЙ *прикм.* Обопільний, взаємний: Пова́дили єстє свѣтъ, потꙋрбова́ли лю́дє, вы́сꙋшили вʼ лю́дєхъ зобо́полʼнꙋю ми́лость (Острог, 1598 *Отп. КО* 16 зв.); мы всѣ тые шкоды, за ошацованемъ приятелей зобополныхъ,... нагородити будемъ повинни (Полонна, 1601 *АрхЮЗР* 6/I, 286); которыє то записы нш҃и дѣловыє зобопо(л)ныє рꙋками нашими вла(ст)ными по(д)писаныє... тыє... записы нш҃и... ꙋтвє(р)жає(м) (Жорнища, 1615 *ЛНБ* 5, III 4054, 112); Я Иосиф Никифорович Путивєц... а я Овъдотя Ситковна зобополныє малжонковє єдна заповєдає за одну особу (Київ, 1625 *ПІФ* 146).

ЗОБОПОЛЪНЕ *див.* **ЗОБОПОЛНЕ.**

ЗОБОПОЛЬНЕ *див.* **ЗОБОПОЛНЕ.**

ЗОБОПОЛЬНЫЙ *див.* **ЗОБОПОЛНЫЙ.**

ЗОБРАВШІЙСА *дієприкм. у знач. прикм.* Повноводий: прєтожъ ани шоумы кгвалтѡвны(х) вѣтровъ, // ани зобра(в)шіисѧ рѣки зроушити васъ могли (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 185 зв.-186).

ЗОБРАНЄ, ЗОБРАНЪЄ, ЗОБРАНА *с.* **1.** *(згромадження групи людей)* збір, збирання: оного, для инъшихъ потребъ, и зобранъя, и зведенъя болшей людей рыцерскихъ, зъ листами своими, яко... Гетманъ, тутъ до панъства тутошнего ехати росказати рачили (Житомир, 1611 *АрхЮЗР* 3/I, 169).

2. Нагромадження, накопичення: Которыхъ шкодъ, за наездомъ кгвалтовнымъ и розобранемъ всее маетности властного зобраня отца архимандрыта..., шацуетъ собе на шестъ тисечи на съто и деветьдесять золотыхъ полскихъ (Луцьк, 1597 *АрхЮЗР* 1/VI, 162); Лихоимѣніє: Збы́тнєє зобра(н)є маѐтности, ла́комство (1627 *ЛБ* 58); Што се засъ дотыче маетностки, худобки зобраня моего, тую таковымъ способомъ споражаю и конечне мѣти такъ хочу (Київ, 1631 *ПККДА* II-1, 408); Шє́стоє нєбєзпєчє́нство є́стъ ѡ(т) смє́р-

ти: кото́раѧ ꙗ́кѡ злоде́й бє(з) вѣсти прихо́дитъ, и ѡ(т) бога́тствъ и мае́тностєй порыва́єтъ, а ча́сомъ и того́жъ днѧ єщє ни́мъ по́рвєтъ, всє зобра́н҄є роспоро́ши(т) (Київ, 1632 *МІКСВ* 288); збира́ютъ мнѡ́гїѣ а частокро́ть, анѣ дѣти их҄ того зобра́нѧ нє ѡдѣдичꙋютъ, нѣ прия́тєлѣ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 659);

(скупчення чого-небудь) збір, накопичення: вѡ́ды заса тьıи,... //...събра́лисѧ в҄ сѡ́нмы въ єдино мѣсто зе́мноє, и ста́лисѧ мо́рємъ вєли́кимъ окия́нски(м)..., и нарєчє бгъ зобра́нѧ вѡ(д) морє(м) (Почаїв, 1618 *Зерц.* 15-15 зв.).

3. *(громада, група)* збір: ту(т) и тєпє(р) єсть сои(м) по(д) которого часомъ таяся справа ѡ(т)правує(т) гдє вєликоє на то(т) ча(с) зобра(н)є сєнаторо(в) (Володимир, 1569 *ЖКК* II, 191); Слоу́хай жє ꙗ́ко пр(о)ркь ісáіа пишє(т) ти́ми сло́вы, и(ж) длѧ сїѡ́нꙋ то є(ст) длѧ зобра́нѧ вѣрны(х) свои(х) мо(л)ча́ти нє бꙋдꙋ (XVI ст. *УЄ* № 29519, 37); во(з)ны(и)... ховаючи тѣло до зє(м)лѣ при зобра(н)ю вєлє(и) людє(и)... ѡбвола(н)є ꙋчини(л) (Житомир, 1609 *ЦДІАК* 11, 1, 5, 10 зв.); прєто и ѧ́..., нє мꙋры ри́мъскїи, анѣ ѡбыва́тєлєй єго; вавило́ном҄ те́мны(м) имєнꙋю: но згромажє́нѧ и зобра́нѧ, всєгосвѣ(т)ныхъ пога́нꙋвъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 33); принѧ́тый до манастырѧ, нє зара(з) до зобра́нѧ бра́тїй припꙋщєны быва́ютъ, алє пе́рвѣй до гости(н)ного до́мꙋ быва́ютъ ѡ(т)даны (серед. XVII ст. *Кас.* 36); По(д)можъ єщє; до кꙋпцовъ тогѡ свѣта, якова́ѧ тма та́мо и че́рность; при ва́зѣ и́хъ; нєви́нныи клѧ́твы,... фа́лшє, ло́жъ пра́вдѣ мѣсцє засѣл҄, нєпра́вє(д)ноє зобра́нѧ; тмо́ю че́рности покри́то (Чернігів, 1646 *Перло* 135);

(релігійне об'єднання) збір, громада: В се́й ...де́нь... правовѣрных҄ з҄громажа́ют҄сѧ зобра́нѧ, Моли́твами и Мол҄бами поспо́лꙋ вєсєлѧчи́сѧ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 75); Пови(н)нысмо бо... послꙋшєн(ст)во ѡ(т)давати чи́номъ и на всє(м) бє(з) ро(з)сꙋжє́нѧ оуставо(м) нє ты(м) кото́рїє ки(л)кꙋ и(х) во́лѧ и ꙋподоба́нїє, внєсла або в҄проважає(т) до зобра́нѧ; алє ты(м) ко(т)ри́є... мно́(з)ство сты(х) ѡ(т)цє(в)... оутвєрди́ло (серед. XVII ст. *Кас.* 4 зв.).

4. *(скликання членів організації, общини)* збір, зібрання: Братство при загаєно(и) цѣсѣ, и при зꙋпо(л)но(м) зобра(н)ю радѧчи, сꙋдѧчи,... Лꙋкаша Ба(р)тниковича... карали єго (Львів, 1600 *ЛСБ* 1043, 2); При то(м) зобраню... подлꙋгъ звычаю ѡ(д)дали всѣ скла(д)ку г грошєвꙋю до скринъки (Львів, 1633 *ЛСБ* 1043, 35 зв.); нѣкотори(м) за(с), подо́баλосѧ ли(ч)бꙋ шє́стꙋю... на ка(ж)до(м) зобра́ню бра́ти(и) ѡ(т)правова́ти (серед. XVII ст. *Кас.* 10); отецъ Гекторый з меноваными поддаными прыехавъшы, подданымъ тамошнымъ до громады зъитися казавъшы, онымъ, абы южъ его мл. отъцу архимандрыте послушными были..., приказали... под который час зобраня... в дворе тамошънемъ, неводовъ два... // ...взяли (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 344-345);

5. *(подання, виклад)* запис: Ґра(м)ма́тїцє се́й на чо(м) бы сходи́ло нє е́сть та́къ дале́цє е́й и́стотноє ꙗ́къ ва́мъ оучи́тєлє(м) вла́сноє Ано́малны(х) мо́влю име́нъ и глъ зобра́н҄є и до вѣдомости оуча́щи(х)сѧ пода́н҄є (Єв'є, 1619 *См. Грам.* 4); бца... нє за́ра(з) з҄ сыно(м) оумръла,... алє долго живоучи по нє(м) свѣ(т) то(т) пожєгна́ла, що гисторїи и та́ємници нынєшнєи єстъ коро́ткоє зобра́нѧ (поч. XVII ст. *Проп. р.* 275); Поличѣ(н)є, порахова(н)є, в҄ кꙋпꙋ зобра(н)є, ре́єст(р) (1627 *ЛБ* 130);

6. *(знімання урожаю)* збирання: Озимины волное зобране съ тыхъ волокъ..., позволяемъ самымъ и потомкомъ ихъ власнымъ, и привистю заставы и квитъ на то далъ для спокойного зобраня озимины и сена (Луцьк, 1619 *АрхЮЗР* 6/I, 395); Ни́ва в҄ єдє́нъ ча́съ ма́єтъ зобра́н҄є (Київ, 1625 *Сур. Сл.* 123); тре́тєє свѧ́то Кꙋчок҄, Мѣсаца Сєпте́мврїа, Кото́роє обходи́ли дѧ́кꙋючи... Бгꙋ за зобра(н)є

з҃ по́ль, з҃ са́дѡвъ, и з҃ ві́нни(ц) вшєла́когѡ збо́жа, о́воцѡ(в) и виногра́дꙋ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 238).

Див. ще **ЗБИРАНЄ, ЗЕБРАНЄ, ЗОБРАНЇЄ.**

Пор. **ЗОБРАТИ.**

ЗОБРАНЇЄ *с.* **1.** Те саме, що **зобранє** у 4 знач.: Ґды в҃ве́чоръ зобра́нїє чи́нѧ(т)... ꙋ ни(х)... сѧ... рѧдити нє годи(т) жа(д)номꙋ (серед. XVII ст. *Кас.* 10 зв.).

2. *(набирання певної кількості чого-небудь)* збирання: Набоже́нства Пра́вило понѣкоим҃ скороти́вши, а ба́рзѡ потре́бными и ла́твыми Наꙋками и розмышлѧ(н)ми ѡбѧсни́вши, Титꙋло(м) за(с) Анѳологїа... албо зобра́нїєм҃ Квѣтковъ҃, ѡтитꙋлова́вши... до рꙋкъ ва́шихъ подаю (Київ, 1636 *МІКСВ* 317).

3. *(у заголовку)* зібрання, збірник: по(д) то́й же вла́снє часъ робле́на была и́ншаѧ робо́та, то єсть Зобра́нїє Коро́ткоє ѡ Артыкꙋла(х) Вѣры Православнѡ Каѳоли́цкоѣ (Львів, 1646 *Жел. Сл.* 3).

Див. ще **ЗЕБРАНЄ.**

Пор. **ЗОБРАТИ.**

ЗОБРАНЪЄ *див.* **ЗОБРАНЄ.**

ЗОБРАНЫЙ *дієприкм. у знач. ім. с. р.* **зобраноє** – *(надбання, нагромадження)* майно: збира́ютъ мно́гїѣ, а частокро́ть, анѣ дѣти их҃ того зобра́нѧ нє ѡдѣдичꙋютъ, нѣ прїѧ́тєлѣ,... алє ѡбцыѣ, и зго́ла чꙋжїѣ,... зо́браноє ѡдє́ржꙋютъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 659).

ЗОБРАНѦ *див.* **ЗОБРАНЄ.**

ЗОБРАТИ *дієсл. док.* **1.** (що) *(знести, скласти що-небудь докупи, в одне місце)* зібрати: в҃зѧв҃ши пѧть хлѣбьвь и двѣ рыбѣ... и роз҃ламаль, и даваль оучнико(м) // абы прє(д) народо(м) покладали или в҃си и наилисѧ и зобрали ѡпосли ш҃то было ѡстало ѡкроуховъ дванадєсѧть кошовь (1556-1561 *ПЄ* 254 зв.-255); И рєкль, такь оучиню, роз҃мєчоу жи(т)ницоу мою // [клоуню, або стодолоу]. И бол҃шіи побоудоую, и з҃бєроу до нєи всѣ жита мои, и в҃сє добро моє (Там же, 274 зв.); нє маю гдє бых зобрал҃ жїта мой (Володимир, 1571 *УЄ Вол.* 75); Которые то листы... вси зобравши въ одно мѣстце, ему отданы быти мають (Луцьк, 1607 *АСД* I, 234); аггли... кро́въ, кото́рꙋю на горѣ ѡли́вной, в ра́тꙋшꙋ пилата, прє(з) оулицы мѣста... выл҃лѧлъ бы́лъ, пи́лнє зобра́ли,... та(к) ижъ... жаднои к҃рви хвы кропє(л)ки на зємли нє зоста́ло (поч. XVII ст. *Проп. р.* 164 зв.); пшєни́цꙋ жє збєрѣтє въ жи(т)ницꙋ мою (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 194 зв.).

2. (кого, що) *(скликати, звести докупи)* зібрати: клъкокро(т) хотѣль єсми зобрати дѣти твои такь якь жє събирає къкошь [або коурица] свои коур҃чата по(д) свои крыла (1556-1561 *ПЄ* 283); И апо́столовъ ѡ(т) оубо́гихъ людї́й сєбѣ зобра́лъ, всѣмъ по нє́мъ идꙋчи(м) ѡ́бразъ собо́ю показа́лъ (Львів, 1591 *Просф.* 74);

(кого, що) зосередити: су(т) духи чо(р)товьскїи... и зобрали и(х) на мѣ(с)цє котороє є(ст) рєчє(но) по жидо(в)ски(и) а(р)магєдо(н) (XVI ст. *КАЗ* 641); То прїи́мꙋємо и Шєсти со́тъ и три(д)цатѝ Стыхъ Ѡцѡвъ в҃ Халкидо́нѣ зо́браны(х), кото́рыи та́кжє въ вши́тко(м) похвали́ли прєрєчо́ныи Тры Събѡ́ры Стыи (Київ, бл. 1619 *Аз. В.* 137); Року 1610 знову одозвався тотже Дмитръ Ивановичъ царь московскїй, скупивши войска полского, которое зобрано было на рокошъ противъ его кролевское милости (поч. XVII ст. *КЛ* 79); И ре́клъ г(с)дь до Мѡисе́ѧ мо́вѧчи: коли збєрє́шъ сꙋммꙋ снѡвъ Ізра́илєвыхъ во́длꙋгъ ли́чбы, да(ст) ко́ждый ѡ́(т)кꙋпъ за дшꙋ свою г(с)дꙋ (серед. XVII ст. *Хрон.* 108); ѡ(н), возны(и),... зобравши по(д)даныхъ всихъ в то(м) сєлє Рагозовцє мєшкаючыхъ,... пану Яну..., послушє(н)ство вшєлякоє,... оны(м) прыказалъ (Житомир, 1649 *ДМВН* 186);

(що) *(скликати сесію, з'їзд)* зібрати: Пєрє(д) нами дєпꙋтаты сꙋдꙋ головно(г) трибуналу любє(л)ско(г) зо вси(х) воєво(д)ствъ

короны по(л)скоє на рокъ тєпєрєшни(и)… зобраными и высажоными: приточила справа з рєєстрȣ сȣдово(г) (Київ, 1618 *ЦДІАК* 221, 1, 68, 4); А по тогω зе́стю Ири́на и Кω(н)ста(н)ті́нъ дѣдичами Цєса́рства зоста́ли; кото́рыѣ… Се́мый Всєле́н'скій Събо́ръ в' Ніке́и зобра́ли (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 76).

3. (що) *(нагромадити, наскладати, скласти)* зібрати: тȣю сорокъ копъ грошей Єє Милость,… зобравши з ымєнъѧ моєго, Ихъ Милости ωтослати, а квитъ…, ижъ таѧ заплата всѧ ихъ дошла, вєлѣть взѧти маєтъ (1577 *AS* VI, 76); ємоу нє было нѣ ω чомь и(н)шо(м) тро(с)кы, то(л)ко є(д)но абы мѣль зобрати має(т)ности и піти… а гла(д)ко ходити (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 209); кто що нєсправє(д)ли́вє зобра́лъ, слȣшнє роздай (Острог, 1607 *Лѣк.* 125); яко бы то моглосѧ ста́ти жєбы богатства // собѣ набы́ти, пѣнѧзе́й и ска́рбовъ зобра́ли, яки(м) бы спо́собо(м) го́норовъ и го(д)ностій оумѣли забѣчи (поч. XVII ст. *Проп. р.* 213 зв.-214); Ла́комый те́ды ста́раєт'сѧ на зємли зобра́ти ска́рбъ… тымъ кото́рыѣ в' зλотѣ надѣю свою покладаю́т' (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 68); П: Стефанъ усъ,… зоставуючи, такъ свою остатнюю волю, въ все(м) имѣніи своє(м), котороє… пре(з) весь вѣкъ сво(й) зобра(л) роспоражає(т) и всѣ(м) дѣтка(м) свои(м) такоє споражєніє зоставує(т) (Холм, 1648 *Тест. Ст.* 470);

(що) *(виявивши окремі факти, тексти, звести їх разом)* зібрати: зобраныє вѣръшѣ до привилєѧ цє(р)ко(в)ного ω которие бо(л)шєсѧ старати потрєба (Львів, 1592 *ЛСБ* 206, 4 зв.); оумыслилє(м)… штоко(л)вє(к) зобравши с писма бж҃(с)твнаго, по вопроса(х) и ω(т)вѣта(х) оуказати (1598 *Розм. пап.* 7); А вм҃ абы ча(с) пєвны(и) собє ωбравши а з оны(ми) сє знєшъши вшєлякиє подобє(н)ства и вєдомо(с)ти люди(и) стари(х) свѧдєцъства ȣваживши и зобравши слушнє и присто(и)нє помє(р)кова(ли) (Острог, 1602 *ПИ* № 25); Той же книзѣ имя быти имѣет "Соборник", то есть зобраные всѣ таемницѣ невѣдомые розных часов (1608-1609 *Виш. Зач.* 204); взѧлємъ… на сєбє пови́нност', абы(м)… Писмъ ст҃ы(х) зобра́вши, вам'…, в да́ръ ωфѣрова(л) (Київ, 1636 *МІКСВ* 317).

4. (що) *(узяти собі, з собою)* забрати: А нє по мно́гихъ днєхъ, зобра́вши всє моло(д)шій Сынъ, ω(т)ишолъ в' дале́кȣю сто́ронȣ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 17); **Богъ (душу) съ того света зберетъ** *див.* **БОГЪ; конецъ зберетъ** (кого) *див.* **КОНЕЦЪ**;

(що і без додатка) *(відняти, пограбувати)* забрати (що): ωни дей як имєнє звоєвали, зобрали, шкоды вєликии подєлали (Кременець, 1542 *AS* IV, 315); Федор Дюгот,… постѣль з воза зобралъ (Луцьк, 1583 *АрхЮЗР* 8/III, 382); Панъ рыкалъски(и) и Па(н) милковъски(и)… // …маєтъно(ст) єго рȣхомȣю… и зо вси(х) правє доста(т)ковъ чєрєзъ ȣвєсъ вѣкъ єго… збираны(х) зобрали знишчили и зȣбожили (Київ, 1635 *ЛНБ* 5, II 4060, 103-103 зв.).

5. (що) *(зняти врожай)* зібрати: в ча(с) жатвы рєкоу жєн'цюмь вытрьгнѣтє прьвѣє плєвєлы а свѧжѣтє и(х) в' снопы яко пожєчи и(х) а п'шєницоу з'бєрѣтє в' жыт'ницоу мою (1556-1561 *ПЄ* 62 зв.); жита и ярины,… мает волно яко свое властное пожати и в целости зобрати (Вільна, 1562 *АрхЮЗР* 8/VI, 128); к(д)ы ю(ж) пріше(л) ча(с) к(д)ы ωныи плоды мали быти зобраны и(з) ωного виноградоу, посла(л) ωно(н) го(с)пода(р) слоу(г) свои(х) до ωны(х) робо(т)ніков (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 166); якъ з' по́ль и з' збо́жъ дойзрѣлыхъ ґды кто зобра́вши ко́лосы Бг҃ȣ на офѣрȣ прино́ситъ, вшєлѧ́кого благословє́нства по́лє достȣпȣєтъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 292); Свѧ́то те́жь тре́тєє на схо́дѣ ро́кȣ, кгды збєре́шъ вси збо́жьѧ твои з по́лѧ (серед. XVII ст. *Хрон.* 100 зв.).

6. *(стягнути у складки)* зібрати: О шкаплѣра(х)… кото́ріє ω(т) шии само́и спȣсти́с-

тыє..., вокóло члвка ѡкривáют҆ и зо всѣ(х) сторон по(д)тѧгаю(т) áбы за прєпоѧсáнїє(м) и(х), широко(ст) ѡдѣнѧ до тѣла згромáжєна и зобрáна была (серед. XVII ст. *Кас.* 6).

Див. ще **ЗБИРАТИ, ИЗБИРАТИ², СОБИРАТИ, СОБРАТИ.**

ЗОБРАТИСЕ *див.* **ЗОБРАТИСЯ.**

ЗОБРАТИСЬ *див.* **ЗОБРАТИСЯ.**

ЗОБРАТИСЯ, ЗОБРАТИСѦ, ЗОБРАТИСЕ, ЗОБРАТИСЬ, ЗОБРАТЬСЕ *дієсл. док.* **1.** *(згромадитися, зосередитися в одному місці)* зібратися: наєхавши на имєнє кнѧзѧ... так сѧ их много зобравши, кони и иншихъ рєчєй много побрали (Петрків, 1538 *AS* IV, 131); гдє боудє(т) тѣло, та(м) сѧ збєроу(т) и ѡрьловє (1556-1561 *ПЄ* 298 зв.); а въ другую суботу мало нє всє мѣсто зобралосє слухати слова божєго (II пол. XVI ст. *КА* 72); тыє оуслы́шавши ѿ прихóдѣ митрополи́та роу́ского, зобрáвшисѧ съ кр(с)ты по ѡбы́чаю, споткáли митрополи́та пєрє(д) мѣстомъ (Острог, 1598 *Ист. фл. син.* 36 зв.); а гды пришóл҆ до горы, зобрáлисѧ до нє́гѡ всѣ лю́дє (Київ, 1625 *Коп. Каз.* 21); Всѣж҆сѧ зо всє́го свѣта ѡхóтнє збєрѣтє. Чȣдєси прєди́вномȣ съ стрáхом҆ дивѣтє (Львів, 1631 *Волк.* 4); скоросѧ з бли(ж)нѣ(х) мѣ(ст) зобрали скї(л)кадєся(т) и(х) до замостя (серед. XVII ст. *ЛЛ* 175);

(з ким, чим) *(об'єднатися для спільних дій, заходів)* зібратися: па(н) василє(и) болоба(н)... зобра(в)шисѧ з слугами... своими... мєнє... само(г)... и на(и)мита моєго курила збили (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 23); зобравшисє зо всєю ротою своєю ко(н)но збро(и)но... наєхавши мо(ц)но... на дво(р) и имє(н)є... пна моєго то(л)пыжинъ по(д)даныхъ єго м(л) тамошни(х)... позбивали поморъдовали (Луцьк, 1595 *ЛНБ* 5, II 4048, 88); па(н) я(н) сє(р)ховє(ц)ки(и) з слȣга(ми) ...зобра(в)ши(с)... хотє(чи) мнє заби(т)... почал и(з) рȣ(ч)ни(ц) стрєля(т) (Житомир, 1609 *ЦДІАК* 11, 1, 5, 26 зв.); вы... зобра(в)ши(с) кȣпою нємалою... ѡ(т) сȣпрȣнова и и(н)дє(и) пєхотою зобра(в)ши(с) Подъданы(х) Кнжти ... збили (Вінниця, 1634 *ЛНБ* 5, II 4060, 72 зв.); Што коли оуслы́шали вси црєвє за Іѡрдáно(м), котóрїи мє́шкали по горáхъ... зобралися посполȣ áбы вáлчили проти́въ Іс8сȣ и Ізрáилєви (серед. XVII ст. *Хрон.* 165 зв.).

2. *(приготуватися до чогось)* зібратися: отєцъ Фєодосий... // зобрался... у столицу уєхати и єє осєсти (Луцьк, 1565 *АрхЮЗР* 1/I, 7-8); И то сє сталó в грȣбє́шовє мєстє гдє́стєсє бы́ли пóсполу зобралú служи́ти свою слу(ж)бу в цє(р)кви (1600 *ЦНБ* 476 П/1736, 46).

3. *(про рідину) (стектися)* зібратися: Абóвѣ(м) и Гдъ обрѣзаный былъ, и на кр(с)тѣ з҆ нѡ́гъ и з҆ рȣкъ и з҆ бóкȣ крóвъ вы́лѧлъ, áлє в҆ кȣпȣ и тáѧ сѧ зобрáла: встáло бóвѣ(м) всє́ тѣло и зȣпóлноє (Київ, бл. 1619 *Аз. В.* 201); нєха(и) сѧ збєрȣ(т) вóды до єднóго мѣсца, нєха(и) боудє(т) соу́ша (поч. XVII ст. *Проп. р.* 212); коли́сѧ оужє вода на óдно мѣсцѣ зобрáла, а зємлѧ сє тогды розстȣпи́вши пáзȣхи то єстъ горы и óстровы... почини́ла (серед. XVII ст. *Хрон.* 2 зв.); Трєтьє́гѡ днѧ рє́клъ бгъ: нєхáй сѧ збєрȣтъ воды... на óднѡ мѣсцѣ. А нєхáйсѧ оукáжє сȣша (Там же).

4. (на чому) Вміститися, поміститися: А маєт Єго Милость тȣю сто лаштов жита и шєстдєсѧть лаштов попєлȣ поставити на бєрєгȣ рєки Бȣга,... ȣ в ыимєни Их Милости пановъ Крȣпъских и с комѧгами... и зо всими иными потрєбами кȣ проважєню тых комѧгъ прислȣхаючимъ, на которыєбы тоє жито всє, сто лаштов и тот попєлъ, шєстдєсѧть лаштов могло сѧ зобрати (Вільна, 1555 *AS* VII, 9).

5. (на що) Спромогтися: Зобрáлєсьсѧ ѡ(т)чє ипáтїй ажъ ди́въ, на тáкъ потоу́жный довóдъ яко паоу́къ на сѣти (Острог, 1598 *Отп. КО* 29); в.м. самъ того дознаваєтъ, зъ якою трудностью то в.м. приходитъ: хотяcь на

всемъ паномъ великимъ, а предъся, якобы потреба, не можешъ ся на то зобрать (Вільна, 1599 *Ант.* 605);

(до чого) *(збагнути що-небудь)* добратися: лю́дє... ѡ(т) ра́ла, про́стыє, и нєꙋ̀кѡвє, што ѡ Бж(ст)вє́нныхъ... таємницахъ розꙋ̀мѣти могꙋ̀тъ? За́вжди сохи́ пилнꙋ̀ючі́й,... до пона́тѧ нб(с)ныхъ таємницъ зобра́тисѧ мо́жєтъ? (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 678).

Див. ще **ЗБИРАТИСЯ.**

ЗОБРАТИСѦ *див.* **ЗОБРАТИСЯ.**

ЗОБРАТЬСЕ *див.* **ЗОБРАТИСЯ.**

ЗОБЪ *ч.* **1.** Їжа, корм: esca, снѣдь, пища, брашно, зо(б) (1642 *ЛС* 183).

2. Воло: ligustrum,... зобъ птицъ (1642 *ЛС* 255); viscus, зобъ (Там же, 415).

ЗОВЕМЫЙ, ЗОВОМЫЙ *дієприкм.* **1.** *(який зветься)* званий, називаний, іменований: взяли... Евангелие, сребромъ оправное зъ шмалцомъ, велми коштовное, на перкгамене писаное, зовомое Катерининское (Луцьк, 1585 *АрхЮЗР* 1/I, 208); дхи бо нєч(с)тїи по(д)нєбєснїи вєздє во єстєствѣ зовє́мыхъ хр(с)тїа(н) гнѣздѧтъсѧ (до 1596 *Виш. Кн.* 263); Іа́кѡвъ родилъ Іѡ́сифа, мꙋ̀жа Ма́ріина, зъ котороѣ народи́лъ сѧ Іи̃с, зовє́мый Хс (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 837).

2. *У знач. прикм.* Званий: Признаваю ти тое, езовито, яко и римского костела зовомая вѣра состоит, але показал есмь, иж пофальшованная (1600-1601 *Виш. Кр. отв.* 186).

ЗОВОМЫЙ *див.* **ЗОВЕМЫЙ.**

ЗОВСИМЪ *див.* **ЗОВСѢМЪ.**

ЗОВСѢМЪ, ЗОВСѢМ, ЗОВСИМЪ, ЗОВСИМ, ЗОВЪСИМЪ *присл.* **1.** *(цілком, повністю)* зовсім: вєжа... таѧ зовъсимъ справълєна єстъ (1552 *ОЛЗ* 167 зв.); Я бы́мъ ты́жъ ѡ Астрола́тра(х) Крѡ́лєхъ промо́ви(л), На́щомъсѧ ачко́лвє(к) зовсѣ́мъ и нє гото́ви(л) (Львів, 1616 *Бер. В.* 77); И кгды пра́вє зовсѣ(м) добꙋ̀дова(л) и приѡздо́би(л) до́мъ Бжі́й,... тогды: ...сла́ва Гиѧ напо́лнила до́мъ (Київ, бл. 1619 *О обр.* 5); пытаючи его, где добро панское... и в той же его пекарни зовсим спалили (Володимир, 1649 *Арх ЮЗР* 3/IV, 262); взяли... У Миска Шєвца: шкапу зо вси(м) половую, другую гнєдую (Житомир, 1650 *ДМВН* 194).

2. *(остаточно, до кінця; назавжди)* зовсім: пан Марко... писал до него листъ, абы ми жадъной переказы не чинил до того часу, поколся я с того имення зовсѣм выпроважꙋ (1561 *Арх ЮЗР* 8/VI, 104); там штось (забрано)... (кгдыж он былъ опатрным, ничого на Волыню не держалъ, але у глухом Полѣсю,... учинивши собѣ сѣдалище, там ся зовсѣмъ упровадилъ, все сокровище там маючи) (Львів, 1605-1606 *Перест.* 31); Бо та(к) сѧ наоу́чишъ... гды сѧ нє бꙋ̀дє(ш) встыда(л) нѣчо́го покривати прє(д) старши(м) твои(м), алє сѧ зовсѣ(м) яснє ѡ(т)во́ришъ (серед. XVII ст. *Кас.* 57 зв.).

ЗОВСЮДУ *присл.* Звідусіль, звідусюди: Розмаитыи назвиска дха стого... з вызнанѧ соборꙋ никєискаго зовсюдоу събравши на то(м) мѣсцꙋ ꙋказꙋє(т) бгосло(в) (Височани, 1635 УЄ № 62, 46).

Див. ще **ЗОВСЮДЪ, ЗОВЪСЮЛЪ.**

ЗОВСЮДЪ *присл.* Те саме, що **зовсюду**: позваные...//...важылисе и смелы... на... речи... державы поводовое..., стрелбу зовсюдъ огнистую выпустившы,... на нее ударыти (Варшава, 1641 *ЧИОНЛ* XIV-3, 157-158).

Див. ще **ЗОВЪСЮЛЪ.**

ЗОВЪСИМЪ *див.* **ЗОВСѢМЪ.**

ЗОВЪСЮЛЪ *присл.* Звідусіль, звідусюди: а отчызъну милую ажъ по самую Высълу зовъсюлъ нелютосътиве пусътошили (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 394).

Див. ще **ЗОВСЮДУ, ЗОВСЮДЪ.**

ЗОГНАНЄ, ЗОГНАНЬЄ *с.* **1.** Вигнання, виселення: Такаа то правда на Фотіа отъ отступниковъ... якобы соборуючіи напротивъ Фотіа отцеве... животодателною Хрис-

та... кровію, на зогнане его зъ столицы подписовалися! (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 737).

2. *(усунення від влади)* скинення: естъ речъ на вѣдоку, же Фотій не былъ причиною зогнанья зъ Престола Игнатіа, але Барды грѣхъ, // якъ ся вишше поменило (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 743-744).

Пор. **ЗОГНАТИ.**

ЗОГНАНЬЄ *див.* **ЗОГНАНЄ.**

ЗОГНАТИ, ЗОГЪНАТИ *дієсл. док.* **1.** (кого) *(примусити покинути певне місце)* зогнати, зігнати, прогнати: Кгды зжєнєть хто злодєа ѡтъ конє(и) зго(н)щи(з)ны ѡ(т) кона // по ві грш҆ (1552 *ОВін. З.* 133 зв.-134); пан Янъ Томилович Ворона, наехавши моцно... на... кгрунт церквей Божих Реванецкий,... властный плуг мой Троецкого с поля... церковного вечистого кгвалтовне зогнал (Луцьк, 1574 *АрхЮЗР* 8/VI, 391); которые то бояре... // ...зогнавши стадо... с пол плодных, нагнали ихъ... в збожа озимы и ярины (Луцьк, 1604 *АрхЮЗР* 1/VI, 350); **з (из) очю зогнати** *див.* **ОКО; изъ сего свѣта зогнати** *див.* **СВѢТЪ.**

2. (кого) *(усунути від влади)* скинути: а вєсоло(м) въста(л) на ѡ́ца своє́го дв(д)а, хотячи єго з҆ цр(с)тва зогна́ти (XVI ст. *УЄ* № 29519, 230); Подкова, воевода Волошскій,... низовыхъ козаковъ набравши, Петрыла воеводу Волошского зогналъ, а самъ на воєводствѣ осѣлъ (поч. XVII ст. *КЛ* 76); Але речъ ся маетъ, же якъ Ігнатіа Барда кесаръ несправедливе съ престола зогналъ,... такъ потомъ и Фотія... царъ зогналъ зъ престола (Київ, 1624 *Коп. Пал.* 614).

3. (кого) *(примусити зібратися в одному місці)* зогнати, зігнати: отецъ владыка,... // маючи тежъ при собе съ плугами подданыхъ своихъ... на то зогънаныхъ,... кгрунтъ нашъ ...пooралъ, и волоки наши попсовалъ (Луцьк, 1594 *АрхЮЗР* 1/I, 434-435);

(що) *(про худобу)* *(підганяючи, привести кудись)* зогнати, зігнати: быдла розной шерсти волов трынадцат, а коров семнадцат, всего быдла у личбе было поголовя пятдесят и шестеро,... зогнавши в одно мѣсце, самъ панъ Лишъка... одпровадилъ под Киевъ до перевозу (Житомир, 1630 *АрхЮЗР* 1/VI, 616).

ЗОГНЕНЪ *дієприкм.* Зігнутий: Съгбе́нъ: Скорче́н҆, кри́в҆, зо́гнє(н) (1627 *ЛБ* 126).

ЗОГРИТИ *див.* **ЗОГРѢТИ.**

ЗОГРІТІ *див.* **ЗОГРѢТИ.**

ЗОГРѢВАНЬЄ *с.* Зогрівання, зігрівання: Та́къ и ты́и кото́рїи ю́жъ цр(с)тво нб(с)ноє порва́ли, и нб(с)ного по́кармꙋ, живꙋчи в҆ дхꙋ скоштова́ли, ча́сꙋ зме́ртвых҆ в҆ста́н҆а за ѡдѣн҆є и зогрѣва́н҆є всѣх҆ члонков свои́хъ бꙋдꙋт҆ мѣти (Вільна, 1627 *Дух. б.* 296).

Пор. **ЗОГРѢВАТИ.**

ЗОГРѢВАТИ *дієсл. недок., перен.* (чим) *(морально підтримувати)* зогрівати, гріти: коли хо́чет҆ быва́єтъ ра́достю, и поко́єм҆ зогрѣва́ючи и боро́начи (Вільна, 1627 *Дух. б.* 35); скоштова́вши Бга и Дха стго оуча́стником҆ зоста́вши: то чинитъ, жебы зогрѣва(л), и до взро́стꙋ приводи́лъ // даннꙋю ла́скꙋ, котораа бы в҆ поко́рѣ любви и ти́хости єго ѡпочива́ла (Там же, 201-202).

Див. ще **ЗОГРѢТИ.**

ЗОГРѢТИ, ЗОГРИТИ, ЗОГРІТІ *дієсл. док.* **1.** *(гріючи що-небудь, зробити теплим, гарячим)* зогріти, нагріти: нє є(ст) воды исно(ст), кото́рая єсли зогрѣє(ш) зи́мно(ст) оутрача́єтъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 215); зогріті calefacio (I пол. XVII ст. *Сем.* 41); зогрити excalefacio (Там же, 80).

2. (кого чим) *(викликати відчуття тепла)* зогріти, зігріти: на фоудаме́нтѣ (!) цно́ты добрє оумѣє(т)но(ст) засади(т)са, бо кды кобе́рцє(м) албо ко́цо(м) оумрълого приѡдѣєшъ... бынамнѣй нє зогрѣєшъ (поч. XVII ст. *Проп. р.* 212); *Образно*: єго сла́бость любви єстъ осты́лость, ты пре́то зогрѣй єго озя́блост҆ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 806).

Див. ще **ЗОГРѢВАТИ.**

ЗОГЪНАТИ *див.* **ЗОГНАТИ.**

ЗОДЇАКЪ *ч.* (*гр.* ζωδιαχόs) Зодіак: Зодїакъ є(ст) ѡкроугъ, або кѡ́ло на нбѣ, на́ ко́торыхъ сѫтъ, двана́десѧ(т) зна́мєнь вкроу(г), єдно по́ дрѫгомъ (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 43 зв.); Астролюгъ бѣгъ слчный, въ Зодїа́цѣ зна́єтъ И презъ то, въ ре́чахъ пришлыхъ скѫтокъ ѡсвѣдча́єтъ (Київ, 1632 *Євх.* 297); Вотѫйтє, бы мѣлъ фа́воръ Зодїа́кѫ, В бѣгѫ доро́чномъ бы сѧ́ тѣшилъ зъ зна́кѫ (Львів, 1642 *Бут.* 8).

Див. ще **ЗОДЇЄ.**

ЗОДЇЄ *с.* Те саме, що **Зодіакъ**: Бли́знєцъ: Близнѧ(к)… Мєтаѳ: двод‍ѫшє(н) кѫпно и двоєѫмє(н), зо́дїє…, Маїєво, планє(та) нб(с)на(а) (1627 *ЛБ* 10).

Див. ще **ЗОДЇАКЪ.**

ЗОДМИТИСЯ *дієсл. док.* (*розширити свій обсяг, піднятися*) здійнятися: что(ж) за сила твоя бѫдє(т), ѫбогїй чл҃вѣчє, ижъ дрижанїє сє(р)дца настѫпѫє(т), пє(р)си зодму(т)ся, пѫлъси ѫстанѫтъ (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 267).

ЗОДНОЧЕНЬЄ *див.* **ЗЪЄДНОЧЕНЄ.**

ЗОДНОЧИТИСЕ *дієсл. док.* З'єднатися, об'єднатися: подданые короля… греческое веры зодночи(т)се хочуть с католиками, и до головы и пастыра церкви всего вернутисе (Вільна, 1597 *РИБ* XIX 196).

Див ще **ЗЪЄДНОЧИТИСЯ.**

ЗОДРАНЄ *с.* (*позбавлення покриття, оголення*) здирання: тотъ отецъ владыка, взявши передъ себе умыслъ, неведати який,… антимисъ неподвижный,… взялъ и зодралъ …Якожъ, для огледаня того кгвалтовного настъя на тую церковъ… и зодране и зопсоване олтаря,… речоный служебникъ… //…просилъ, абы судъ нинешний самъ зъехалъ и того всего огледалъ (Володимир, 1596 *Арх ЮЗР* 1/I, 506-507).

Пор. **ЗОДРАТИ.**

ЗОДРАНЫЙ *дієприкм. у знач. прикм.* **1.** Порваний, подертий: при которомъ збитю, шкодъ менилъ тотъ свещенъникъ: сукню зодраную, книжку потребную (Луцьк, 1590 *Арх ЮЗР* 1/I, 275).

2. Здертий, відірваний: а ѡ(т) м(с)та видно было на кро(в)лє драницы зодраны (Володимир, 1578 *ЖКК* I, 96);

здертий, обдертий: Яко жь и я возный видиломъ того пана Петра Куколского, барзо хорого, // голову потолчоную, спухлую,… на носе рана кривавая, скура зодраная, на губе такъ же рана кривавая (Луцьк, 1607 *АрхЮЗР* 6/I, 346-347).

ЗОДРАТИ *дієсл. док.* **1.** (що на чому) (*зірвати, зняти*) зідрати, здерти (що з чого): отецъ владыка… на ономъ [олтаре] антимисъ неподвижный,… взялъ и зодралъ, и оный въ ни во што обернулъ (Володимир, 1596 *АрхЮЗР* 1/I, 506).

2. (що) (*розірвати на шматки*) роздерти, подерти: прото и то(т) мє(м)ранъ пановє ла(с)човє… пови(н)ни будѫ(т) ѡказа(в)ши пано(м) приятєлє(м) мои(м), єго зо(д)рати и скасовати (Пашева, 1592 *ЛНБ* 5, II 4047, 86).

3. (з кого) (*взяти за що-небудь дуже високу плату*) зідрати, здерти: а я тежъ… где могу, убогая невеста, крывавымъ потом моим выслужити, то онъ з мене зодравши пропъетъ (Луцьк, 1622 *АрхЮЗР* 8/III, 578).

4. *Перен.* (з кого що) Позбавити (кого чого): То ли и х(с)а дѫрны(м)… нарєчєтє, которы(и) видѣвши Аръхиєрє́є и пастырѣ бє(з)плодныє мѣста цє(р)ковныє в широки(х) рєвєрєнда(х) позасѣдалыє, обѣдо(в) и вє(ч)рєй… пи(л)нѫючиє,… зъ ѡ́ны(х) дх҃овє(н)ство дх҃овноє цє(р)ко́вного строєнїя и ра́ду зодра(в)ши, на про(с)ты(х) сѣтоткатєлє(и) рыболо́во(в) вложи(л) (1598 *Виш. Кн.* 289).

Див. ще **ЗДИРАТИ.**

ЗОДРАТИСѦ *дієсл. док.* (*зійти*) здертися. ◇ **зодраласѧ машкара** *див.* **МАШКАРА; зодралосѧ одѣньє овчеє** *див.* **ОДѢНЄ.**

ЗОДХНУТИ *дієсл. док.* Зітхнути: зо(д)хнѫла тѧжко Єлисавєѳъ и рєкла. горо, го́ро,

прійми ма(т)кꙋ з дѣти́ною, бо южь далей нє могла с ни(м) оутѣка́ти (XVI ст. *УЄ* 29519, 162); кгды вже пана на сани вложили, то пакъ панъ, уже лежечи на саняхъ, зодхнулъ (Володимир, 1601 *АрхЮЗР* 8/III, 482); аза́жъ нє до таково́го вєрноу́вши сѧ, оу́мыслꙋ, зо(д)хноувши в҄ дши, и рєче́шъ са́мъ в собѣ (Острог, 1607 *Лѣк.* 122); Мы́таръ здалєка сто́ѧчи, и та(к) гꙋдꙋ́ю єго́ мо́вꙋ слы́шачи: жалоснѣ зотхнꙋлъ до Гда Бга (поч. XVII ст. *Пчела* 17 зв.).

Див. ще **ЗДЫХАТИ²**.

ЗОЖАТИ *див.* **ЗЖАТИ.**

ЗОЖЕЧИ *див.* **ЗЖЕЧИ.**

ЗОЗВАНЄ *с.* Скликання: в҄ ѓрє́цкомъ язы́кꙋ... црковь... называ́єт҄сѧ, събо́ръ, ѡ(т) зобранѧ, згромаджѣ(н)є, ѡ(т) зозванѧ в҄ кꙋпꙋ на грома́дꙋ (1627 *ЛБ* 155).

Пор. **ЗОЗВАТИ.**

ЗОЗВАТИ *дієсл. док.* (кого) Скликати, зібрати: Воини пакь оувєли єго вноутрь двора которыи называєт҄сѧ прєторь [дом радєцкии, або ратоушь] и зозвали вєсь соборь (1556-1561 *ПЄ* 192 зв.); То(т) цѣса(р) хотѧчи тꙋю є́рєсь знови́ти и по всѣ(м) па́нствѣ своє(м) ро(с)сѣати, зозвал҄ // всѣ(х) Єп(с)ко́по(в) (XVI ст. *УЄ* № 29519 292 зв.-293); Алє и(ж) єдиноу дра(х)мꙋ знашє(д)ши нєвѣста соусѣдо(в) зо(з)ва́ла (Острог, 1607 *Лѣк.* 12); вдова юдифь... людє́й мно́жєство зозвавши та(к) до нихъ мовила: що то па́на покоушаєтє або гнѣваєтє? (поч. XVII ст. *Проп. р.* 158 зв.).

Див. ще **ИЗЬЗВАТИ.**

ЗОЗВАТИСѦ, ЗОЗЪВАТИСЯ *дієсл. док.* Зібратися: што ижъ ꙋчини(л) и на то своє привилиѧ и писма по(с)лалъ росказꙋючи абыхмо сѧ на сєно(д) зозвавши исповєданиє вѣры свтоє ꙋчинили (Берестя, 1596 *ЦДІАЛ* 131, 1, 627); Што ижъ учинилъ, и на то свои привилея и писма послалъ, росказуючи, абы ся на соборъ зозъвавъши, вызнанье вѣры светое учинили (Вільна, 1597 *РИБ* XIX, 224).

ЗОЗДРѢТИ *дієсл. док. (стати спілим)* визріти: а коли зоз(д)рѣєть плодь бор҄зо пошлє(т) сєр҄пь бо єсть пос҄пѣла жа(т)ва (1556-1561 *ПЄ* 141 зв.).

ЗОЗНАВАНЪЄ *с. (повідомлення якихось даних, свідчення про кого-, що-небудь)* зізнання: навет и зознаванъя, которые в кгродех перед книгами,... през сведки добре ведомые сутъ учиненые, выпису не хотел до суду приняти (Володимир, 1619 *АрхЮЗР* 8/III, 560); зачин его кнежацкая милостъ так своих, яко и моих сведковъ зознаванъя слухал (Там же).

Див. ще **ЗЕЗНАНЄ, ЗОЗНАНЄ.**

Пор. **ЗОЗНАВАТИ.**

ЗОЗНАВАТИ *дієсл. недок.* **1.** (чим і без додатка) *(визнавати достовірність, істинність)* підтверджувати: Я ѡстафє(и) со(л)та(н) су(л)ми(ц)кы(й) и га(н)ка со(л)тановаѧ су(л)ми(ц)каѧ зо(з)наваємо ты(м) нши(м) листо(м)... и(ж) єсмо продали зємлю свою (Дубно, 1571 *ЛОИИ* 238, 2, 69/5, 1); я стєпа(н) кунашєви(ч)... и(з) ма(л)жє(н)кою... чини(м) явно и зо(з)наває(м)... иж позычили єсмо посполи... у пна бгдана покотила... пя(т)дєся(т) ку(п) грошє(и) (П'ятигорщин, 1573 *ЛНБ* 103, 459/III с, 114); па(н) кози(н)ски(и) ємꙋ тыхъ пнєзє(и)... позычи(л) квиты жида... и(ц)ка... которыми зо(з)наваєт(т) жє взѧ(л) на попє(л) тисєчꙋ талярє(и) а попєлꙋ нє выда(л) (Володимир, 1578 *ЖКК* I, 132); Я Яни(и) Афє(н)дикови(ч) мєщани(н) лво(в)ски(и) зознаваю са(м) на сєбє и на пото(м)ки моѣ... и(ж)... бєру до ру(к) мои(х) то(т) пє(р)стє(н) ѡ(т) бра(т)ства (Львів, 1590 *ЛСБ* 128).

2. (що і без додатка) Свідчити, засвідчувати: врѧ(д)никъ тамошъни(и) мꙋ(р)за то всє зознavалъ (Житомир, 1552 *ОЖЗ* 122 зв.); Тое жъ и подданые Вышковские зознавали: ижъ видели кгды тотъ небожчикъ..., крывавый ехалъ вже передъ вечоромъ (Луцьк, 1596 *АрхЮЗР* 6/I, 256); я... єнєра(л) во(з)ны(и)

зє(м)ли киє(в)скоє зо(з)наваю… и(ж)… видєло(м) мє(ст)цо гдє то(г) Сȣ(п)рȣна имано (Житомир, 1609 *ЦДІАК* II, 1, 5, 26 зв.); Штом слышал од того попа… зознаваю, такъ яком и перед паном владыкою зознавал (Володимир, 1619 *Арх ЮЗР* 8/III, 554);

(о кім) сповіщати, повідомляти (про кого): та́мъ пе́рвѣй ѡ(т) бг҃а, а тȣ́тъ ѡ(т) ѡц҃а, и я́ко ѡ собѣ зо(з)нава́лъ, и́жє мъ ѡ(т) ѡц҃а зышо́лъ, та́къ и дх҃ȣ свт҃о́мъ, и(ж) ѡ(т) ѡц҃а похо́дитъ (Острог, 1598 *Ист. фл. син.* 43).

3. (що) Признавати, признaчати: Я… зєзнава(м)… и(ж) є(м) взѧ(л) о(д) олє(х)на… пѣнѧзѣ… ко(т)рую чѧ(ст) свою єму зознаваю и єму привла(ш)чую даро(м) вѣ(ч)ны(м) (Одрехова, 1575 *ЦДІАЛ* 37, 16, 3).

Див. ще **ЗЕЗНАВАТИ, ЗЕЗНАТИ, ЗОЗНАТИ.**

ЗОЗНАНЄ, ЗОЗНАНЪЄ, ЗОЗНАНЬЄ, ЗОЗНАНЯ *с.* Зізнання, свідчення: И мы водлє зознанѧ єго… знашли: Иж,… маєт Гринко Ѡранский… тȣю дванадцат коп грошєй… ѡтдати (Берестя, 1512 *AS* III, 99); Горо(д)ни такъ жє голыє… на то зо(з)наньє пн҃а цатино а пн҃а Кваша бєрєзє(ц)кого (1552 *ОКр.З.* 147); которогожъ я зознанъе возного до книгъ кгродъскихъ Луцъкихъ записати казалъ (Луцьк, 1584 *АрхЮЗР* 3/I, 14); ста(в)ши ѡбли(ч)нє прє(д) нами ȣрядѡ(м) вы(ш)помянєнымь романь… вєсполо(к) и(з) жонюю (!) своєю тацєю ȣчинили зознаня и(ж) придали (!) имѣня своє (Львів, 1598 *Юр.* 18 зв.); На што…, прерeченые особы…, просили, абы то ихъ очевистое зознанье до книгъ принято и вписано было (Київ, 1622 *АЮЗР* II, 74); Што устнымъ своимъ зознанемъ ствердивши, просилъ, абы тая реляция,… была принята и до книгъ записана (Володимир, 1650 *АрхЮЗР* 6/I, 565).

Див. ще **ЗЕЗНАНЄ, ЗОЗНАВАНЪЄ.**

Пор. **ЗОЗНАТИ.**

ЗОЗНАНЪЄ *див.* **ЗОЗНАНЄ.**

ЗОЗНАНЬЄ *див.* **ЗОЗНАНЄ.**

ЗОЗНАНЯ *див.* **ЗОЗНАНЄ.**

ЗОЗНАТИ *дієсл. док.* (що) Засвідчити; зізнатися (у чому): Стало сѧ єсть… прє(д) присѧ(ж)никы ставши ива(н) глодє(н)скы(и) доброво(л)нє зозна(л) то ижє о(н) прода(л) ролю свою… сынови бры(н)циномоу (Одрехова, 1549 *ЦДІАЛ* 37, 16, 1); зозна(л) ты(ж) ѡ(т)ць лєѡ(н)ти(и) пєрє(д) всѣми пѣнѧзи(и) црковны(х) ѡсмьдєсѧ(т) золоты(х)… тамжє были (Львів, 1579-1588 *ЛСБ* 1034, 2 зв.); ива(н) Волото(в)ски(и)… зо(з)на(л) тыми словы и(ж)… ѡ(т)нє(с)лъ єсми по(з)во(в) два… до мєста Паволочи (Житомир, 1609 *ЦДІАК* 11, 1, 5, 39); Микола Закревскій, возный земскій, енералъ воеводства Волынскаго, для записаня до книгъ… явне, ясне и добровольне зозналъ и на письме реляцию свою подалъ (Володимир, 1622 *Ив.* 291); а на доводъ того тотъ жє помянєнній протєстȣючи… офѣцѣи министєрія листȣ зозналъ ижъ ѡнъ… видєлъ помєнєнних мєщанъ… битихъ и змордованнихъ (Київ, 1646 *ЛНБ* 103, 22/I d, 2011, 1 зв.); тот же возный зозналъ, ижъ онъ, з приданя уряду…, тѣло небожъчика… видилъ и урядовъне огледалъ (Володимир, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 70).

Див. ще **ЗЕЗНАВАТИ, ЗЕЗНАТИ.**

ЗОЗУЛКА *ж.* Зозулька. Особова вл. н., *ч.*: Кȣ(з)ма Зозȣ(л)ка (1649 *РЗВ* 143 зв.); Гринєцъ зозу(л)ка (Там же, 164); Микита зозу(л)ка (Там же, 394).

ЗОЗУЛЯ, ЗАЗУЛЯ, ЗЕЗУЛЯ, ЗЕЗЮЛЯ *ж.* Зозуля, *діал.* зазуля, зезуля. Особова вл. н., *ч.*: пилипъ зєзȣля (1649 *РЗВ* 26); Сємє(н) зєзюля (Там же, 26 зв.); Стєфанъ зазȣля (Там же, 36); ва(с)ко зозȣля (Там же, 320 зв.).

ЗОЗЪВАТИСЯ *див.* **ЗОЗВАТИСѦ.**

ЗОИСТЪЄ *див.* **ЗОЙСТЄ.**

ЗОЙСТЄ, ЗОИСТЪЄ, ЗОСТЄ, ЗОШЪТЪЄ *с.* Смерть, кончина: ȣмоцованы(и)… // …ȣпоминалъ ся впєрє(д) жєбы сторона

поводовая… позъву своєго вывєла, в то(м) звлаща пȣ(н)ктє гдє собє… бли(з)ко(ст) крє(в)ную по зо(ст)ю нєбожъчика князя борє(м)ского приписȣю(т) (Кременець, 1611 *ЛНБ* 5, III 4053, 25 зв.-26); **зойстє (зоистъє) с того света (свита), з того свѣта зошъ-тъє** – смерть: козаки и татарове, по зойстю с того света… короля полского Владислава четвертого, на Речъ посполитую кгвалтовне наступили (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 304); єго м(л)…, довєдавъшисє ѡ зо(и)стъю с того свита… пана Алєкса(н)дра Прусовъского,… тыє пинєзы в моцъ нєслушъного цла забралъ (Володимир, 1632 *ТУ* 297); Еи Мил… важиласе… панъну Катерину Потеевну… // в станъ малъженъскій отдати… в милченъѐ противъко собе о маетъности лежачие и рухомые… по небожъчику отцу ее… при ней Паней Маршалъковой безъ жадъного ихъ през невожъчика за прудъкимъ з того свѣта зошътъемъ объварованъя позосталыхъ, приводечи (Володимир, 1615 *ИКА*, дод. 111-112); **зостє зъ сего света** – те саме, що **зойстє с того света:** Ознаймуемъ упреймости вашой, ижесмо… за упреймые противко намъ… Послуги, владыцство Володимерское… кашталянови Берестейскому, по зостю зъ сего света… Мелентия Хрыбтовича… дали (Варшава, 1593 *АрхЮЗР* 1/I, 359).

Див. ще **ЗЕСТЄ.**

Пор. **ЗОЙТИ.**

ЗОЙТИ, ЗЪЙТИ *дієсл. док.* **1.** Вийти, прийти: а коли о(у)вошли зошли на кганокъ гдє мєшкали пєтръ и яко(в) иѡа(н) (II пол. XVI ст. *КА* 3).

2. *(увійти куди-небудь)* зайти: Спокóйнє вшóлъ éсь замврїю оубі́йцє пáна своєгѡ, и поднéслъ Iȣє твáрь свою кȣ окнȣ и рéклъ // хто то éсть, зойди сюда (серед. XVII ст. *Хрон.* 329 зв.- 330).

3. *(покинути що-небудь)* піти: по(д)староста чыгири(н)ски(и) нє маючы жа(д)ноє потравы… з ȣходȣ нашого вла(с)ного зошолъ (Черкаси, 1604 *ЦДІАК* 221, 1, 47);

перен. (без чого) *(запобігти чому-небудь, уникнути чого-небудь)* ухилитися (від чого): ажєся ча(с) крати(лъ) и но(ч) наступала абы бє(з) кари злочи(н)ца нє зошолъ хотѣли го в куну… всадити (Львів, 1634 *ЛСБ* 1043, 40 зв.).

4. Укрити, покрити (що): вы(и)дє(т) абы зводи(л) народы… абы и(х) збира(л) на ва(л)ку которы(х) є(ст) ли(ч)ба я(к) пєсо(к) мо(р)ски(и) и зошли на широко(ст) зємлѣ (XVI ст. *КАЗ* 655).

5. *(спуститися з небес)* зійти: Духъ Святый явне на нихъ якобы во языкахъ огнистыхъ зшолъ и наполнилъ ихъ вшелякого дару (Єгипет, 1602 *Малыш.*, дод. 55); Сáмъ Гдь въ росказа(н)ю и въ гóлосѣ Архáгглово(м), и въ трȣбѣ Бжой зóйдєтъ зъ нба (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 304).

6. (з чим) Зійтися, з'єднатися: зє(м)ля и граница кнєгини(н)ская зъ зє(м)лєю границою свищо(в)скою и(з) зємлєю границою бȣкоє(м)скою ȣ дороги рȣ(д)лє(в)скоє ȣ то(г) копца зошла (Луцьк, 1607 *ЛНБ* 5, II 4052, 18 зв.).

◊ **въ летехъ зойти** *див.* **ЛѢТО; зойти кровю** *див.* **КРОВЬ; с того света (свѣта) зойти, зъ сего света зъйти, з свита зъйти, зойти с того света (свѣта), зъ того света смертъю зъйти** *див.* **СВѢТЪ.**

Див. ще **ЗЕЙТИ, ЗЫЙТИ, ИЗОЙТИ, ИЗЫЙТИ.**

ЗОЙТИСЕ *див.* **ЗОЙТИСЯ.**

ЗОЙТИСЯ, ЗОЙТИСЕ, ЗОЙТИСѦ, ЗІЙТИСЯ, ЗУИТИСЯ, ЗЪИТИСЯ *дієсл. док.* **1.** *(прийти з різних місць в одне, зібратися)* зійтися: оуслышавъши фарисєє ижє замъкноу(л) оуста са(д)доукєѡ(м) зошълисѧ въ(оу)поу (1556-1561 *ПЄ* 96); Пословє… кгды тєды тотъ днь пришóлъ, зшє(д)шисѧ на єдно мѣстцє, котóроє єсмы за простръóностью до того, въ бéрєстю найспокойнѣйшєє бáчили (1598-1599 *Апокр.* 11 зв.); тая сє(с)сия має(т)

быти в мана(с)тири... на про(з)бу... игѹмєна, котри(и)..., ѡбєцѹючи намъ причинѹ того ѡповѣсти ґди тамъ... братия ся зѹ(и)дѹ(т) (Львів, 1634 *ЛСБ* 1043, 40); за кото́рых҆ во́лєю и по́водом҆, з҆шє́дшисѧ всѣ Православ́їѧ ѹчи́тєли... я́вно всю́ды Правосла́вїѧ ѡповѣда́ли (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 77); отецъ Гекторый з меноваными подданымъ прыехавъши, подданымы тамошнымъ до громады зъитися казавъши, онымъ, абы... отъцу архимандрыте... послушенство оддавали (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 344);

(з ким) зустрітися: оная дѣвка, на свитаню, стамътоль до Володимера пришла и въ Володимери, зъ Закревскимъ зшедшисе, кгвалтъ свой ему оповедала (Володимир, 1594 *АрхЮЗР* 1/І, 420).

2. Зійтися, з'єднатися: обѣ вершини зойшедшися повинни битъ тож съ поселеніемъ людей и сѣнокосами по оба боки, с пахатним и степним полем (Чигирин, 1615 *ЧИОНЛ* VIII-3, 16);

(з ким) злитися: Єслѝ бовѣмъ з҆ потрє́бы зо́йдєтъсѧ Сн҃о́вскаѧ пєрсо́на з҆ Ѿц҃євскою кѹ выпѹщє́ню Дх҃а, якъ то́є нє поли́читъсѧ за нємо́жность Ѿц҃єви, я́кобы нє здо́ла(л) выпѹща́ти Дх҃а бє(з) по́мочи Сн҃о(в)ской (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 290).

3. (до чого) *(бути придатним)* підійти (для чого): Теперъ зъ початку дерево будованя старого замку, которое ся зійдеть до того мѣстца святого, дарую (Вишнівець, 1619 *АЮЗР* ІІ, 71);

придатися, пригодитися: А што о быдло рачилисте писати... до насъ, и то не подобно, бо штобысмо до сего часу тутъ живучи... мусилисмо продавши стравоватися и одегнутися, а другое на далшій часъ зойдется, бо болшую часть овечекъ и быдла Татаре побрали (Путивль, 1638 *АЮЗР* III, 11).

4. (з чим) *(вступити в бій)* зійтися: Такъ, яко се биютъ воды о скалы Такъ се князя Лыки войско съ татарскимъ зошло, не великостю алє мощю его прошло (поч. XVII ст. *КЛ* 92).

Див. ще **ЗЕЙТИСЯ.**

ЗОЙТИСѦ *див.* **ЗОЙТИСЯ.**

ЗОКРВАВИТИ *див.* **СКРИВАВИТИ.**

ЗОКРИВАВЕНЄ *див.* **СКРИВАВЕНЄ.**

ЗОКРЫВАВИТИ *див.* **СКРИВАВИТИ.**

ЗОЛВИЦА *ж.* (*цсл.* зълъва) зовиця: Niskim żyty. Rozmowity, Ni siestrzyce, Ni zołwice – Z kozakom, z hulakom (1625 *П. про Кул.* 25).

Див. ще **ЗОЛОВЪКА.**

ЗОЛГАТИ *дієсл. док.* (кому) *(сказати неправду)* збрехати: Нє́прїатєлѣ єгѡ зол҆гали ємѹ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 271).

ЗОЛЕНКО *ч.* Зілля: То́жъ и нѡ(з)рѣ почѹютъ сво(ю) оудѣлнѹю мѹкѹ; кото́рыи ра́ди былы наслаж(д)а́тисѧ вдѧ(ч)ныхъ за́паховъ; золе́нкѡвъ; ѡпиґина́ртѡвъ и спижма (Чернігів, 1646 *Перло* 156 зв.).

Див. ще **ЗОЛКО.**

ЗОЛЖИТИ *див.* **ЗЕЛЖИТИ.**

ЗОЛКО *с.* (*стп.* ziółko) зілля: А кнѧ́жна, ко́сти пєрємы́ла золками пахнѹчими пєрєкла́ла (1509-1633 *Остр. л.* 131 зв.).

Див. ще **ЗОЛЕНКО.**

ЗОЛЛѦТИ *дієсл. док.* (на кого) Полити, зілляти: Самарѧ́нинь жє нѣѧкїйсь ишо(л), и оувидѣвши прїшо(л) на(д) нєго..., завинѹ(л) ра́ны єго и зо(л)лѧ(л) на нєго ма́сло и вино (XVI ст. *УЄ* № 29519, 131 зв.).

ЗОЛОВЪКА *ж.* Зовиця. Особова вл. н., *ч.*: Иванъ золовъка (1649 *РЗВ* 39).

Див. ще **ЗОЛВИЦА.**

ЗОЛОТАРЕЦЪ *ч.* Золотар. Особова вл. н.: Дмитро золотарє(ц) (1649 *РЗВ* 106 зв.).

ЗОЛОТАРСКИЙ, ЗОЛОТАРЬСКИЙ *прикм. (який належить золотареві)* золотарський: Связкове бедръ твоихъ якоже то запонки, которыи жъ то соуть скованы руками золотарьскими (поч. XVI ст. *Песн. п.* 55); **золотарская робота** *див.* **РОБОТА.**

ЗОЛОТАРЪ, ЗОЛОТАРЬ *ч.* **1.** Золотар, ювелір: ка(к) и(х) права ма(д)иборъскоє нєсєть кра(в)ци ку(ш)нєри швєци постригани золотари (Київ, 1518 або 1533 *Арх. Р.* фотокоп. № 29); А в томъ зєманє... ꙋрадили податисѧ зъ замъкомъ царꙋ и посылали с тымъ до нєго золотарѧ (1552 *ОБЗ* 143); Голо(в)щина рємєсныхъ людє(и): Золотарꙋ, ѡ(р)ганистє, пꙋшкарꙋ (1566 *ВЛС* 94 зв.); Зла́таръ: Золотни́къ, золота(р) (1627 *ЛБ* 43); Золота́ръ aurifex (Уж. 1645, 40).

2. Особова вл. н.: Люди пробощовы стасъ золота(р)... дмитръ сага(и)дачъни(к) (1552 *ОЛЗ* 182 зв.); А з дрꙋгоє такъжє оулицы, котораѧ вєдєть от Рынкꙋ кꙋ Днѣпрови мимо́ Дворъ Крыштофа Золотарѧ и Пєтра Нєчаѧ (Київ, 1615 *ПВКРДА* II-1, 11); Наза(р) Золота(р) (1649 *РЗВ* 366).

ЗОЛОТАРЬ *див.* **ЗОЛОТАРЪ.**

ЗОЛОТАРЬСКИЙ *див.* **ЗОЛОТАРСКИЙ.**

ЗОЛОТИЙ[1] *див.* **ЗОЛОТЫЙ**[1].

ЗОЛОТИЙ[2] *див.* **ЗОЛОТЫЙ**[2].

ЗОЛОТИКЪ *ч.* *(монета)* золотик: сикль лотъ, три золотики (II пол. XVI ст. *ЛА* 191).

ЗОЛОТЇЙ *див.* **ЗОЛОТЫЙ**[2].

ЗОЛОТКО, ЗОЛОТЪКО *ч.* Золотко. Особова вл. н.: Иванъ золотъко (1649 *РЗВ* 322); Гри(ц)ко Золо(т)ко (Там же, 370).

ЗОЛОТНИКОВЪ *прикм.* *(який належить золотареві)* золотників: Лво(в)чи(к) лаховити(н) димидє(ц)ки(и) золо(т)нико(в) дꙋхни(н) сы(н) (Львів, 1599 *ЦДІА Лен.* 823, 3, 67, 6 зв.).

ЗОЛОТНИКЪ[1], **ЗОЛОТНЇКЪ** *ч.* Золотар, ювелір: золотнїкъ aurarius (I пол. XVII ст. *Сем.* 34); Зла́таръ: Золотни́къ, золота(р) (1627 *ЛБ* 43); Золоты(х) двѣстѣ тыє зара(з) ѡ(д)далє(м) за лѣ(х)тарѣ пнꙋ янꙋ золо(т)никꙋ (Львів, 1634 *ЛСБ* 1054, 1); шляхетный панъ Станислав Шелемьпецкий ...протестовал противъко... золотникомъ (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 203).

ЗОЛОТНИКЪ[2] *ч.* *(міра ваги, що приблизно дорівнює 4,27 г)* золотник: побралъ... сагайдакъ, серебромъ оправленый, на которомъ было серебра полторы гривны и дванадцать золотниковъ (Луцьк, 1563 *РЕА* II, 126); єпитимꙋ(м) прїато по(л)пѧта золо(т)ника да смєшано с мєдо(м) прѣсны(м) (XVI ст. *Травн.* 200); галба(н) прїа(т) три золо(т)ники въ яицѣ смѣшєнь варєно(м) в смѧ(т)кꙋ (Там же, 232 зв.); а въ шкатꙋлє(х) нє видє(л) є(с)ми ничого и(н)шого ѡ(д)но шо(л)кꙋ ро(з)ного ки(л)ка золо(т)никовъ (1578 *ЖКК* I, 122); то єсть згынуло в мєнє с коморы зъ замка двѣсти прадива лну,... шо(л)ку чи(р)воного золо(т)нико(в) два(д)цать (1583 *АЖМУ* 65).

ЗОЛОТНИЧИЙ *прикм.* Золотарський, ювелірний. ◇ **робота золотничая** *див.* **РОБОТА.**

ЗОЛОТНЇКЪ *див.* **ЗОЛОТНИКЪ**[1].

ЗОЛОТО *с.* **1.** *(благородний метал)* золото: сла(в) бо г(с)нѧ слава ч(с)та рожьданая лѣпшє золота (1489 *Чет.* 218 зв.); д҃ поча(т)ки єв(г)льски(х) на золотѣ малєваны(х) (Львів, 1579 *ЛСБ* 1033); я́ко пи́шє(т) вь вто́ры(х) кни́гахъ Мѡисєѡвы(х), вь главѣ к҃є, росказа(л) оучини́ти ѡ́бразы подобє(н)ствомъ дво(х) Хєрꙋви́мѡвъ вы́литыхъ зь зо́лота (Київ, 1619 *О обр.* 2); Ѓды(ж) я́къ Жєлѣзо, Оловь, Зо́лото, а́лбо Срє́бро, вь ого́нь вки́нєноє тратать тве́рдость натꙋры своє́и, ѡ(т)мѣни́вшисѧ на мѧ(к)кость: и и́мъ бо́лѣй вь огни́ трва́ютъ, ты́мъ бо́лєй роспꙋска́єтьсѧ (Вільна, 1627 *Дух. б.* 36); два ланцꙋшки з начи́стшогѡ зо́лота (серед. XVII ст. *Хрон.* 105); **безприсадноє золото** – чисте золото: нє матєрїа́льный абовѣмь а́лє Бо(з)скїй о́нь ѡго́нь ѡсвѣча́єть дш҃и, и звы́клъ и́хъ досвѣдьчати, я́къ бє(з)приса́дноє зо́лото вь пе́чи (Вільна, 1627 *Дух. б.* 228); **литоє золото** – зливок: внєсєнє єє взѧлъ ѡтєцъ нашъ ничим иншим, толко чєрлєными золотыми Вгорскими... а кꙋ томꙋ литым золотом и сєрєбром тисѧчꙋ коп грошєй (Володимир, 1542 *AS* IV, 311); **золото**

нитеноє – золота нитка: Иванъ филиповичъ мє(л)… // …золота нитєного фу(нт) (Берестя, 1583 *Мит. кн.* 24-24 зв.); **золото тягненоє, тягненоє золото** – золотий дріт: зємя(н)ка г(с)дрская… [пограбила]… двє цєвки золота тя(г)нєного… запя(ст)є пєрловоє (1584 *АЖМУ* 79); жȣпанъ лазȣровы(и)… з кгȣзиками тягнєного золота (Київ, 1635 *ЛНБ* 5, II 4060, 104); *У порівн.*: той фȣндаментъ… //…з таковою са матєрїєю зливаєт, котораѧ ω(т) приваръ зємли солнє́чны(м) ва́ромъ пєрєчи́щєна, якъ єстъ зо́лото, сє́рєбро (Єв'є, 1616 *УЄ Єв.* 3-4 ненум.); *Образно*: Длѧ того и(ж)… бранты: золото, срѣбро… то є(ст) щиро(ст), сȣдъ и правда, в ни(х) цар(с)твуе(т) (1598 *Виш. Кн.* 308); Чита́нїє книгъ щи́рого зо́лота поста́въ є́стъ, осно́ва золота́ѧ и оу́токъ золоты́й (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 203).

2. *зб. (золоті речі)* золото: цр҇ъ… повєлѣлъ дати ємоу боги своѧ златыѧ, в нихъ же было много золота вковано (1489 *Чет.* 31); Я кнѧзь Костєнтин… вызнаваю… Штож… понѧл єсми был за сєбє жонȣ,… и взѧл єсми по нєй посагȣ нє мало, яко имѣнєй, так…, золота, срѣбра, пєрєл (Острог, 1522 *AS* III, 236); и кȣ томȣ… єси побрал статки вси брата их, якъ срєбро, золото, шаты и чєлѧд нєволнȣю, кони и иншиє многиє речи (Вільна, 1541 *AS* IV, 273); о(с)та(т)нєю волєю моєю ωписȣю… вси рєчи мои рȣхомыє то є(ст) золото, срєбро, шаты кони є(з)дныє (Вінниця, 1567 *ЛНБ* 103, 17/Іс, 1943, 16); товаро(в) и(х) жадє(н) нє купуе(т) товару золота и сєрєбра и камѣ(н)ѧ дорогого (XVI ст. *КАЗ* 647); бра(т)… тыє добра… золото сєрєбро шаты… кони… и (в)вє(с) спря(т) домовы(и) … по братє(р)ску подєли(л) (Жорница, 1615 *ЛНБ* 5, III 4054, 115); хмє(л)ни(ц)ки(и)…, ажъ по(д) Лвовъ прытягнулъ… вышнєвє(ц)кого гонячи, которы(и) прє(д) єго прыстя(м) …всѣ клє(и)нωты и золото и срєбро ω(т)… костєловъ… пош(т)биралъ (серед. XVII ст. *ЛЛ* 179); тєпєрь быхъмо оужє красти мѣли з домȣ пана твоєгω золото або срєбро (серед. XVII ст. *Хрон.* 71).

3. Позолота: ты… взялес… речи: …двє стуце сребрные, накшталт раков, золотом поволоканые (Володимир, 1620 *ЧИОНЛ* XIV-2, 92); Прє(д) ты(м) ω Соломо́нѣ рє́чєно єстъ, жє ω(н) собѣ былъ збȣдова(л) ѳро(н) слонєвы́й, чи́стымъ золотомъ прикри́тый (поч. XVII ст. *Проп. р.* 300 зв.); Спра́вилъ тє́жь в' домȣ ст҇а́ѧ ст҇ыхъ два хєрȣви́мы робо́тою шница́рскою и окри́лъ и́хъ зо́лотомъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 294).

4. *(фарба чи порошок із золота)* позолота: Свири(д) Сємєнови(ч) шостакъ… мє(л)… купорвасу камєнє(и) к҇а… // …золота и сєрє(б)ра малѧрского за ко(п) и҇ (Берестя, 1583 *Мит. кн.* 33-33 зв.);

(золоті нитки; золототкані тканини) золото: Ѿтъ корована кгды зъ ωрды идєть старостє камка алєкса(н)дры(и)ская на золотє (1552 *ОЧерк.З.* 8 зв.); то(р)бȣ с кошȣлами в которо(и) было кошу(л) флямскихъ золото(м) вышиваныхъ три (Володимир, 1572 *ЖКК* II, 26); єди(н) єпєтрахи(л) аксами(т)ны(и) чорны(и) два кр҇(с)ты на нєм золото(м) шитый (Львів, 1579-1588 *ЛСБ* 1034, 2); сорокъ простирадлъ з золото(м) и ро(з)маитою роботою (Київ, 1633 ЛНБ 5, II 4060, 26 зв.).

5. *(золоті монети, гроші)* золото: А маеть намъ давати въ кождый годъ напередъ по двѣстѣ золотыхъ Вгорскихъ въ золотѣ на Запусты великіе (Краків, 1507 *АЮЗР* II, 115); а я маю Єго Милости за дєвъкою своєю посагȣ дати… клєйнотовъ,… и иных рȣхомых рєчєй, прилȣчивши кȣ тымъ тысєчьма золотыхъ чєрълєных в золотє (Берестя, 1558 *AS* VII, 34); по которо(и) взѧ(л) в нє(г) посагу гро(ш)ми готовы(ми) в золотє сєрєбрє (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 39); взято шкатȣлȣ… в которо(и) было в золотє Самомъ, и срєбрє и въ инъшо(и) монєтє… золотыхъ

шестьдесятъ тисечє(и) (Київ, 1635 *ЛНБ* 5, II 4060, 104); Веніаминȣ далъ г҃ золотыхъ в золотѣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 73); **золото венкгерскоє** – *(назва різновиду золота за місцем виготовлення)* угорське золото: Найпервей дей взял… ланцухов золотых три золота венкгерского (Володимир, 1573 *Арх ЮЗР* 8/III, 244).

6. *Перен. (матеріальне багатство)* золото: Ле́чъ зо́лота нє мѣвши, тє(ж) нє потрєбȣєшъ, Ѡвшємъ єго потре́бны(м) ѡбфитє дарȣєшъ (Київ, 1618 *Вѣзер.* 16); Алє єще́ зе́млю лю́би(ш) ви́дѣти, и на пѣнѧзѣ и зо́лото позира́ючи вздыха́єшъ (Київ, бл. 1619 *Аз. В.* 299); ты́мъ кото́рыѣ в золотѣ надѣю свою поклада́ютъ, зо́лото єстъ бо́гомъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 68); длѧ́ того офєрȣємо в да́ри г(с)днїи ка́ждый што єсмо могли найти в коры́сти зо́лота (серед. XVII ст. *Хрон.* 148 зв.).

7. *Перен. (що-небудь цінне, вартісне)* золото: И мы Россове, если для наукъ въ краи Нѣмецкіи удаемося…, зъ ростропностю еднакъ сметье отметуемо, а зерно беремо, уголе зоставуемо, а золото // выймуемо (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 900-901); Ѡ зайстє *зо́лотомъ* е́стєсь, Гды золотомъ погоржа́єшъ (Київ, 1632 *Євх.* 292).

ЗОЛОТОВЕРХИЙ, ЗОЛОТОВѢРХИЙ *прикм.* **1.** Золотоверхий. У складі вл. н.: тую пȣсто(в)щинȣ сѣливано(в)щинȣ придали єсмо монастырю ст҃го арха(н)гєла миха(и)ла золотовѣрхо(г)о в Києвѣ (Київ, 1540 *ЦНБ* ДА/I-216, № 37); А по дȣши моєй жона и дєти мои мают дати… на свѧтого Михайла золотоверхого дєсєт коп грошєй (Володимир, 1547 *AS* IV, 563); Били на(м) чоло(м) игумє(н) и вси єжє во христє бра(т)ѧ манастыра світого миха(и)ла золотовє(р)хо(и) цє(р)кви, и жалова(ли) на(м) на зємінина киі(в)ского (Київ, 1572 *ЛОИИ* 68, 1, 24); з монастыря миха(и)ло(в)ского цр҃квє золотовє(р)хоє в києви (Київ, 1628 *ЛСБ* 501, 1 зв.).

. *у знач. ім.* Особова вл. н.: Хома Золотовє(р)хи(и) (1649 *РЗВ* 385 зв.).

ЗОЛОТОВЫЙ *прикм. (виготовлений із золота)* золотий: бл҃горѡ(д)ны(и) ки(р) дімітрыє… в совє(р)шеніє цр҃кви са(м) собою прынєсъ и дѡ(б)рохо(т)нѣ ѡ(т)дадє 150 та́ляро(в) золото́вы(х) (Львів, 1629 *ЛСБ* 1031, 2); Дховны(м) Клирошано(м) Холмски(м), абы за мене Гда Бга просили по таляру золотовому абы дали о(т)писую (Холм, 1648 *Тест. Ст.* 471).

ЗОЛОТОВѢРХИЙ *див.* **ЗОЛОТОВЕРХИЙ.**

ЗОЛОТОГЛАВОВЫЙ *прикм.* Золотоглавовий, парчевий: А то естъ меновите речей церъковныхъ… побраныхъ…//…покровъцовъ два, одинъ золотоглавовый,… другий китайчаный (Луцьк, 1590 *АрхЮЗР* 1/I, 279-280); воздуховъ, албо покровцовъ 15, то есть: золотоглавовыхъ чирвоныхъ 5 (Локачі, 1593 *АрхЮЗР* 1/I, 367).

Див. ще **ЗЛАТОГЛАВОВЫЙ, ЗЛОТОГЛАВНЫЙ, ЗЛОТОГЛАВОВЫЙ, ЗЛОТОГЛАВЫЙ, ЗЛОТОГЛОВНЫЙ, ЗЛОТОГЛОВОВЫЙ, ЗЛОТОГЛОВЫЙ.**

ЗОЛОТОГЛАВЪ *ч.* Злотоглав, парча: за тоую канонизацію выдавъ, мнѡго лѡктєй золотоглавȣ, мнѡго иншихъ коштѡвны(х) матєрѣй мєжи кардиналы роскраѧвъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 172 зв.).

ЗОЛОТООКІЙ *прикм.* Золотоокий: И гдє́жъ по пла́чȣ ра́дость нєбыва́єтъ, Золото́ѡкій гдѣ нє обѧснѧ́єтъ Ти́танъ по хмȣрахъ, мȣси(т) ра́дость жи́ти, По смȣткахъ в свѣти (Київ, 1633 *Евфон.* 308).

ЗОЛОТУХА *ж.* Золотуха. Особова вл. н., ж.: Куцъ Золотуха (1649 *РЗВ* 145 зв.); Грыцько Золотȣха (Там же, 326 зв.).

ЗОЛОТЪКО *див.* **ЗОЛОТКО.**

ЗОЛОТЫ *див.* **ЗОЛОТЫЙ[1].**

ЗОЛОТЫЙ[1], ЗОЛОТЫ *прикм.* **1.** *(який містить у собі золото)* золотий, золотоносний: богатыє горы крȣшцє(м) золоты(м)

(1582 *Кр. Стр.* 31 зв.); ґды крꙋшє(ц) золоты(и) в горѣ чи(м) далѣ(и) глꙋбѣ(и) копає(ш), ты(м) собѣ бо(л)шє бога(т)ства зна(и)дꙋє(ш) (Київ, 1623 *Мог. Кн.* 2 зв.); Зроди́ла зємлѧ... ѡздобныи // го́ры крꙋшцы золоты́и (серед. XVII ст. *Хрон.* 2 зв.-3).

2. *(виготовлений із золота)* золотий: А при том тєж, што єсми ѡбєцалъ до ѡбраза намєстныѧ иконы... на ѡкованє ланцꙋх мой золотый (Володимир, 1547 *AS* IV, 563); взѧли были скри(н)ку с пла(т)ємъ и ла(н)цушко(м) золотымь (Кременець, 1563 *ЛНБ* 103, 26/Id, 1810, 8 зв.); видѣ(л) єсми сє(м) лихтаро(в) золоты(х) (XVI ст. *КАЗ* 595); Май перше каралъ жиды, коли собѣ были учинили теля золотое и кланяли ся ему (XVI ст. *НЄ* 220); мл(с)ть єстъ якобы монє́та золота́ѧ и да́ръ нѣѧкїй которы(и) оу ка́ждого можєтсѧ знайдова́ти (поч. XVII ст. *Проп. р.* 222); трєтяя ѡбрꙋчъка золотая в сєрєдинє рꙋгъ лоси(и) (Київ, 1633 *ЛНБ* 5, II 4060, 24 зв.); Крє(ст) самы(и) щыри(и) золоты(и), нєвєлики(и) (Львів, 1637 *Інв. Усп.* 4 зв.); пє(р)стє(н)ки золотыє (Житомир, 1647 *ЦДІАК* 11, 1, 12, 72); Нє бꙋдєтє чини́ть бг҃овъ срє́брѧнихъ ани золоты́хъ, олта́рь мнѣ з҄ зємли оучини́тє (серед. XVII ст. *Хрон.* 97); *У порівн.*: Hey brátia iam w nebi byu Hey tam siá tám chorosze miu... Sczom ia tám mohł ochledáty Tá tot nebo iák zołoty zamok sczo takey roboty w świtym nie wydał (Яворів, 1619 *Гав.* 21); **золотаѧ брама** *див.* **БРАМА.**

3. *(виготовлений, витканий із золотих ниток; шитий золотими нитками)* золотий: споурки золотыи оучинимо тобѣ перевияныи серебромъ (поч. XVI ст. *Песн. п.* 50); а в друго(и) скринє... кошулє(к) золотыхъ бє(з) пєрє(л) три́ (Кременець, 1571 *ЛНБ* 103, 1921, 6 зв.); вышли с цє(р)кви сє(м) аньгєло(в)... ѡболочєни в одѣньє з о(л)ну чи(с)того и ѡпєрєзаны по(д) пє(р)си поѧсы золотыми (XVI ст. *КАЗ* 639); по(з)ваны(и) побра(л)... су(к)мано(в) фалє(н)дышовы(х) два бу(р)на(т)ны(х) ѡдєва(л)ны(х) и(з) строкою золотою (Вінниця, 1610 *ЛНБ* 5, II 4052, 148 зв.); Искꙋса зла́тнаа: Зо́лото, выбо́рноє, чєпєц҄ золоты(и) (1627 *ЛБ* 49).

4. *(який має колір золота)* золотий, золотистий: ѡ(т) Барлємон(т) мєшкаючого... на высокой ꙋлицы бли́зко та́рчи золотои ꙋчтивый... ѡ(т)чє залєцаю́сѧ... в ласкꙋ твою (к. XVI ст. *Розм.* 61 зв.); ко́лькаѧ єстъ мєжи ѡловѧно́ю и золото́ю я́сностью ро́зность, та́къ на(д) тєпе́рѣшнюю вла́сность та́мъ та́ѧ лѣпшаѧ боу́дєтъ (Острог, 1607 *Лѣк.* 45).

5. *Перен.* Достойний, благородний: рѣка ѡгни́стаѧ тєчи бꙋдє(т) пробꙋю́чи чл҃кѡ(в). єсли кто золоты́и оучи(н)ки свѣ(т)лѣишїи бꙋдꙋ(т) (Вільна, 1596 *З. Каз.* 75 зв.).

6. *Перен.* *(досконалий, високоякісний)* золотий: перекладач писма... Златоустого бѣседу золотую калом помазав, – чего чинити не умѣл (1615-1616 *Виш. Поз. мисл.* 237); Тоє(ж) вла́снє ѡ то(и) книжицѣ золото(и) має(т)сѧ зрозꙋмѣти (Київ, 1623 *Мог. Кн.* 2 зв.); Ѡ то́й то́л҄кѡ єднакъ нєнасичо́ной ѡ(т)хла́ни пєкє́л҄ной, то́ єстъ, Ла́комствѣ на мєню, жє о́наѧ золота́ѧ Рєлѣгїєй и побо́жности трꙋба, а найчи́(ст)шєє выбра́ноє на́чинїє (Львів, 1645 *Жел. Тр.* 4 зв.).

7. *Перен.* *(щасливий, благодатний, добрий)* золотий: Ѡ ча́сє вдѧчный! Ѡ лѣта ст҃ыи! Дни золоты́и (Київ, 1633 *Евфон.* 307); Вотꙋйтє, бы мѣлъ Сатꙋрнꙋсовы́ми зе́мный оурожа́й ча́сы золоты́ми Приѡздобле́нный (Львів, 1642 *Бут.* 8).

8. *У знач. ім.* Особова вл. н.: а чє(р)нъцы манастырѧ ст҃ого Миколы пу(с)ты(н)ского иѡна золоты(и)... ѡлєкъсє(и) пола(т)никъ (Київ, 1578 *ЦНБ* ДА/II-216, 108); Жаловали намъ Иона Золотый а Иона Федоровичь, черцы монастыра светого Николы Пустинского с Киева (Варшава, 1581 *АрхЮЗР* 1/VI, 73).

◇ **золота (золотая) рука** *див.* **РУКА; слова золотыи** *див.* **СЛОВО; уста золотыє** *див.* **УСТА.**

Див. ще **ЗЛАТЫЙ, ЗЛОТЫЙ**[1].

ЗОЛОТЫЙ[2] *ч. (грошова одиниця)* золотий: Я дей... тыхъ золотыхъ у васъ есьми не бралъ (Берестя, 1507 *РЕА* I, 72); того вши(т)кого выносить... на поувьрочоу окроумь оддана рокоу поульшєста золотого (Одрехова, серед. XVI ст. *ЦДІАЛ* 37, 16, 20); Я алєкса(н)дро жора(в)ницки(и)... вызнаваю... ижє(м) вза(л) побору... ω(т) пна... сєнюты... сумою всєго золотых шє(ст)на(д)ца(т) (Кременець, 1570 ЛНБ 103, 46/Id, 3752, 2); тє(с)лямъ да(л) ямъ г҃ золоты(и) и (д)ваця(т) гроши(и) (Львів, 1594-1595 *ЛСБ* 1041, 8); естли ми двана(д)цати тисечей золотыхъ не пошлешъ достоенъство стратишъ (Вільна, 1597 *РИБ* XIX, 56 зв.); Пу(д) залугъ єго давъ Фєдуръ попувъ Бахорови Мигалїови оу 6 золоты(х) (Бенедиківці, 1603 *НЗ Ужг.* XIV, 222); ω(д) ко(л) млыновы(х) дво(х) по по(л)тора золотого (Київ, 1613 *ЛНБ* 5, III 4054, 21); габа(ч), кошътова(л) золотыхъ пя(т) (Житомир, 1650 *ДМВН* 205); **золотый Вгорский (угорский)** – *(назва золотої монети угорського карбування)* угорський золотий: А маеть намъ давати въ кождый годъ напередъ по двѣстѣ золотыхъ Вгорскихъ въ золотѣ на запусты великіе (Краків, 1507 *АЮЗР* II, 115); ωлєкса калинѹв дал д҃ золотих ѹгорских (Білий Потік, 1646 *Паньк.* 10); **золотый полский (польский)** – *(назва золотої монети польського карбування)* польський золотий: котелъ великий, который коштовалъ три золотыхъ полскихъ (Луцьк, 1563 *РЕА* II, 127); прето я даю... сыну моему... на именях и дворах моих... суму пенезей десет тисячей золотых польскихъ (Луцьк, 1593 *ИКА*, дод. 95); **золотый личбы полской** – *(назва золотої монети польського карбування)* польський золотий: С того домѹ моєго... бра(т) мо(и) гаврили(и) повинє(н) будє(т) дати... в мо(ц) свою золоты(х) л҃ ли(ч)бы по(л)скои (Львів, 1594 *ЛСБ* 265); ацько гри(н)ча(к)... зєзнал... ижє прода(л) пасѣку... анѣдрѣєви токарєви за... н҃ золоты(х) личбы польскы(х) (Одрехова, 1519 *ЗНТШ* L, 4); **золотый черленый, золотый червоный (чирвоный), червоный золотый** – *(назва монети, виготовленої із золота високої проби)* червоний золотий: тотъ маєть ємѹ ωтдати (триста копъ грошєй и сто золотыхъ чєрлєныхъ) (Краків, 1538 *AS* IV, 114); от куфы мушкателу, малмазии и вина по золотому червоному (Вільна, 1568-1573 *ПККДА* II, дод. 561); побралъ... ножи турские... за которые далъ три золотыхъ чирвоныхъ (Луцьк, 1563 *РЕА* II, 126); Другіє явнє мовили... же у Янего взяли килька сот червоных золотых (Львів, 1605-1606 *Перест.* 39).

Див. ще **ЗЛОТЫЙ**[2].

ЗОЛЪ *див.* **ЗЛЫЙ.**

ЗОЛЪЖИВЕ *присл.* (*стп.* zełżywie) зневажливо: тыежъ... принцыпалове... о секте бридловой ариянъской мову всчали,... а веру повъшехъную католицъкую золъживе тлумячи (Житомир, 1643 *АрхЮЗР* 1/VI, 787).

ЗОЛЪЖИТИ *див.* **ЗЕЛЖИТИ.**

ЗОЛЯТИ *дієсл. док.* (що) Вилити, розлити: А што золялъ масло,... евангеліе, добрыи повѣсти,... и проща грѣхумъ (XVI ст. *НЄ* 160).

ЗОМДЛЕЛЫЙ *дієприкм.* (*стп.* zemdlały) зомлілий: А тымъ дей не будучи натешенъ, мене дей, чоловека так утрапеного, змордованого, для зыстъя крви зомдлелого, балверови мене з росказаня того владыки опатрить а ни оного припустить до мене,... заказалъ (Володимир, 1592 *АрхЮЗР* 1/VI, 92).

ЗОМДЛЕНЇЄ *с.* (*стп.* zemdlenie) зомління: до(л)гоє тѣла море́нїє, ґды по нє(м) настѹпи(т) сытость тѣла, змѹче́нїє... // и зо(м)длєнїє доча́сноє (серед. XVII ст. *Кас.* 66 зв.-67).

ЗОМЕРТИ *див.* **ЗМЕРТИ.**

ЗОМКНУТИСА *дієсл. док.* (*стп.* zemknąć się) (з чого) зсунутися, сповзти: Єдєнъ чл҃вкъ, оутѣкаючи прє(д) єдноро(ж)цємъ: хотѣлъ зомкнꙋтиса з' высокой скáлы (поч. XVII ст. *Пчела* 7 зв.).

ЗОМЛѢТИ, ЗЕМЪЛЕТИ, ЗУМЛѢТИ *дієсл. док.* **1.** *(втратити свідомість)* зомліти: нашолъ есми отца епископа... съ хлопцемъ,... который... // ...измерзъ отъ студени и зомлѣлый зъ безводя (Володимир, 1591 *АрхЮЗР* 1/І, 294-295); тóй дѣвцѣ котóраа идєтъ зáмоу(ж), нє дáдоу(т) єй ничь исти своими ꙋсты, до третїаго дн҃є, є(д)на(к)жє, абы нє зомлѣла (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 94 зв.); во(и)тєхъ... хотєчи протє(с)танъта ѡ смє(р)тъ приправитъ и тира(н)ско замо(р)доватъ ѡтъ которого вдарєня протє(с)тантъ заразъ с коня зємълєвъши спавъ (!) (Житомир, 1643 *ЦДІАК* 11, 1, 10, 91 зв.).

2. Зомліти, завмерти, оціпеніти: г(с)дь далъ ва(м) зємлю; бо припалъ страхъ вашъ на насъ, жє зомлѣли вси ѡбыватєли зємли (серед. XVII ст. *Хрон.* 160 зв.);

(втратити здатність на якийсь час рухатися) зомліти: Оуслы́шалъ Гєвастéй сн҃ъ Саꙋловъ, жє Авєпі́ръ лéглъ в' хєврóнѣ: и зꙋмлѣли рꙋки єгѡ и вéсь Ізрáилъ бы́лъ пєрєстрáшонъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 247).

Див. ще **ЗУМЛѢВАТИ, ИЗИМЪЛѢТИ.**

ЗОМСТИТЕЛЬ *ч.* Відімститель: хто бы словъ єгѡ которыи бꙋдє(т) мовилъ во имѧ моє слꙋхать нє хотѣлъ, я зомститєлє(м) бꙋдꙋ (серед. XVII ст. *Хрон.* 154).

ЗОМСТИТИ *дієсл. док.* (кому, на кого) Помститися; відімстити (кому): онъ насъ ратꙋєт' и зомсти(т): мнѣ мóвитъ пóмста, я ѡ(т)дáмъ, я зомщꙋ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 976); Бг҃ъ всємогꙋщїй кри́вдꙋ Намѣстникѡвъ и слꙋгъ своихъ на(д) нєпокори́выми... сни́тїємъ въ Адъ живы́хъ зомсти(л) (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 6 зв.).

ЗОМЫКАТИ *дієсл. недок., перен.* (що перед ким) Відвернути, відкинути, відмежувати (кого від чого): О, горе вамъ, книжници, попове лицемѣри, якъ вы зомыкаете царство небесное передъ людми (XVI ст. *НЄ* 30).

ЗОНА *ж. (певна територія, що характеризується спільними ознаками)* зона: Ты́ що в' Зѡ́ни ѡд'лéглой нá Гєрбъ ѡказáлый Пóизри, якъ тóтъ, познáєшъ, Дóмъ зáвшє в'спанѧ́лы(и) (Київ, 1631 *Зем. Зам.*, тит. зв.); Оукопáлєсь Колю́мнꙋ ѡ(т) зи́мнои Зѡ́ны, При́ бéрєгахъ Днѣпрóвыхъ по(д) Сєдмитрї́ѡны (Київ, 1632 *Євх.* 298); Штó то за рáдость в' Рѡссі́йскомъ Сїѡнѣ: в' Кїєвской Зѡ́нѣ (Київ, 1633 *Евфон.* 307); Имѧ́ Могилы и в' словéнской Зѡ́ни, И в' Бг҃омы́слномъ бꙋдєтъ мѣти Трїѡ́ни Нєсмєртéлноє своє залєцéньє, и вывышшéньє (Там же, 308).

ЗОНТЪ *присл.* (*стп.* zonąd) *(з цього місця)* звідси, звідти: Дроугóє порушéнѧ, мáютъ вѡ́ды мѡ́рскїи; м(с)ць идꙋчи прéз' горы: зо(н)тъ прóмєнѧми свои́ми тѧ́гнєтъ вѡ́ды за собóю (Почаїв, 1618 *Зерц.* 16).

ЗОПАКОВАНЫЙ *дієприкм. у знач. прикм.* Перекручений, переінакшений: з' ѡ(т)мѣнєныхъ а штоучнє з'опакованы(х) словъ х҃а Га, с по(д)киданыхъ // докторѡвъ, змышлєныхъ канонѡвъ, с фалшованыхъ тєстамєнтѡвъ... чєрпнєными свѣдоцтвы доводѧтъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 154 зв.-155);

ЗОПАЧИТИ *дієсл. док.* (що) Перекрутити, переінакшити: до оной сполєчности... римской, котораѧ римской цр҃кви вѣрꙋ, и давныє прєданїѧ зопачила, вырвавшиса потайкомъ єстє оутєкли (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 190).

ЗОПОЛНО *присл.* (*стп.* zupełnie) зовсім; повністю: А дóмъ свóй бꙋдовáлъ г҃ї лѣтъ и зопóлно єгѡ доконáлъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 294 зв.).

Див. ще **ЗУПЕЛНЕ, ЗУПОЛНА, ЗУПОЛНЕ.**

ЗОПОЛНЫЙ *прикм.* (*стп.* zupełny) весь, цілий: пришо(л) андрєи ись сыно(м)... взѧ-

ли заплату вы(д) давыда зополную и вызнали то пєрєд право(м) (Одрехова, 1550 *ЦДІАЛ* 37, 14, 14).

Див. ще **ЗУПОЛНЫЙ.**

ЗОПСОВАНЄ, ЗОПСОВАНЬЄ, ЗОПСОВАНЯ, ЗОПСОВАНА *с.* **1.** *(пошкодження)* зіпсуття, зопсуття: Якожъ, для огледаня того кгвалтовного настья на тую церковъ... зопсоване олтаря,... речоный служебникъ... // ...просилъ, абы судъ нинешный самъ зъехалъ и того всего огледалъ (1596 *АрхЮЗР* 1/I, 506-507); рыбы изъ сажавокъ одну зловили, а другую безъводя поморили, – шкоды зопсованемъ кола и выморенемъ рыбъ двѣсти золотыхъ собе шкоды шацуетъ (Володимир, 1597 *АрхЮЗР* 1/VI, 138);

(зруйнування) знищення: Впра́вдѣ зо́лога,... нє приношꙋ: а те́жъ то тєле́сной и ко́нской оздо́бѣ слꙋжит҄, и зопсова́ню подле́жит҄ (Київ, 1623 *МІКСВ* 75); Раздрꙋше́ніє: Зопсова́ньє (1627 *ЛБ* 105); зопсованѧ abolitio (І пол. XVII ст. *Сем.* 5);

(припинення існування) знищення, зникнення: по принѧтю тѣло и кро́въ зопсова́ню нє по(д)ле́жа(т), в҄ съста́вѣ и в҄ и́стности д҃ши на́шєи мѣсцє ма́ючи (Київ, бл. 1619 *Аз. В.* 201); дꙋшѣ нєвѣ́рных҄ и нєзбо́жных҄ нєсмєрте́л҄ны сꙋт҄, и ска́зѣ нє подле́глы: которым҄ нєро́вно лѣпшаѧ бы рєчъ была, гды́бы были сме́рти, а́бо зопсова́н҄ю по(д)ле́глыми (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 381).

2. Розклад, гниття: сє о(у)пєрє(д) видє(л) повѣди(л) ѡ змє(р)твы(х)въста(н)ю... и(ж) нє зо(с)тала въ гробе душа єго ани тѣло єго почуло зопсова(н)ѧ (ІІ пол. XVI ст. *КА* 10); Тѣло єгѡ, абы за́вшє па́хнꙋло, и до зопсова́нѧ нє пришло́ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 229).

3. *Перен.* Ослаблення, знищення: Потомъ ижъ противъниковъ... зъедноченя нещырость такъ естъ велика, же,... лъживе справы сыноду того до ушыю людскихъ односятъ, ку огиде и зопсованью унии светое (Вільна, 1597 *РИБ* XIX, 186); Алє на ты(х) мѣст пришє(д)ши посрє(д)кꙋ всѣ(х) събра́ны(х)..., обѣца́тисѧ має(т) до збꙋдованѧ мл҃(с)ти братє́рскои, и до охоронє́нѧ єи, а нє до... розор҄ванѧ и зопсо́ванѧ (Львів, 1603 *ЛСБ* 384).

4. *Перен.* Скасування, ліквідація, порушення: ку праву сами стали ѡ ро(с)копа(н)є копцо(в) зопсова(н)є границы ѡ вырꙋба(н)є запуста (Луцьк, 1583 *ЛНБ* 5, ІІ 4044, 123); види(л) єсми противъ бродꙋ го(р)довского... зна(к) зопсова(н)я слободы (Вінниця, 1599 ЛНБ 5, ІІ 4049, 122 зв.); зопсованя abolitio (І пол. XVII ст. *Своб.* 5).

5. *Перен. (духовний, моральний занепад; гріховність)* зіпсуття, розтління: Якъ тєды цно́та фꙋндамєнтъ єстъ жа(д)но(и) ска́зѣ нє по(д)ле́глый, та(к) и на́мєншємꙋ зопсова(н)ю, в одно з ни(м) злѧ́ноє бꙋдова(н)є по(д)лєчи нє мо́жє(т) (Єв'є, 1616 *УЄ Єв.* 4 ненум.); Уважай за тымъ и знесене и зопсоване всѣхъ дѣевъ того соборища (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 751); **в зопсованє упасти** – морально занепасти, стати грішним: Ч҃лкъ жє за́зрости діа́волской вѣрꙋ ємши прєстꙋпи́лъ за́ко(н), в҄ вотлѣніє, або, в зопсова(н)є оупа(л) єсть (Острог, 1588 *Сур.* 5).

Див. ще **ЗЕПСОВАНЄ, ЗОПСОВАНІЄ.**

Пор. **ЗОПСОВАТИ.**

ЗОПСОВАНІЄ *с.* **1.** *(припинення існування)* знищення, зникнення: Нє идꙋтъ тє́ды та́йны Пр(с)ты́и в҄ зопсованіє и згинє́ніє в҄ нєбытіє, я́ко и са́мъ то Х҃с рє́клъ // ...Хто ѣсть тѣло моє... въ мнѣ мє́шкаєтъ (Київ, бл. 1619 *Аз. В.* 201-201).

2. *Перен.* Скасування; порушення: Нє є́стъ тє́ды то́й при́кла(д) на зопсова́ніє по́стꙋ, а́лє на ча́съ голо́дный, и в҄ нєдоста́токъ по́стныхъ по́кармѡвъ, мо́глъ бы сѧ приводи́ти (Київ, бл. 1619 *О Обр.* 177).

Див. ще **ЗЕПСОВАНЄ, ЗОПСОВАНЄ.**

Пор. **ЗОПСОВАТИ.**

ЗОПСОВАНЪ *див.* **ЗОПСОВАНЫЙ.**

ЗОПСОВАНЫЙ, ЗОПСОВАНЪ *дієприкм.* **1.** *У знач. прикм. (покалічений)* знівечений: ꙗ́къ тѣла и́хъ зопсо́ваны были на ѡ́нъ часъ: та(к) и мы́сли нѣкоторыхъ ѡ(д) шата́на зєпсова́ными и ме́ртвыми были в животѣ (Вільна, 1627 *Дух. б.* 92).

2. *У знач. ім.* Хворий, -ого; каліка: Що взꙗвши ѡный стратилъ, тоє тєпє(р) ꙗ ѡдыскоую и прибрътаю оупа́длого... ѡ(т)новлꙗ́ю зопсова́ного, ѡживлꙗ́ю оумрълого (поч. XVII ст. *Проп. р.* 139 зв.).

3. *У знач. ім. с. р.* **зопсованоє** – неправильність, помилка: Але якъ тіи два папежеве... безвинны суть въ томъ, такъ и святый Фотій въ томъ естъ безвиненъ же Римскихъ епископовъ за той придатокъ былъ екскомуниковалъ, поты ажъ ся то зопсованое засъ направило (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 736);

підступність, лукавство: Прєлюбодѣ(и)чєскоє: Лєстноє, растлѣнноє, сфалшо́ваноє, зопсованоє (1627 *ЛБ* 95);

Див. ще **ЗЕПСОВАНЫЙ.**

ЗОПСОВАНЬЄ *див.* **ЗОПСОВАНЄ.**

ЗОПСОВАНЯ *див.* **ЗОПСОВАНЄ.**

ЗОПСОВАНꙗ *див.* **ЗОПСОВАНЄ.**

ЗОПСОВАТИ, ЗОПСОВАТЇ, ЗОПСУВАТЇ, ЗОПЪСОВАТИ *дієсл. док.* **1.** (що) *(зробити непридатним до вжитку, поламати)* зіпсувати: А потомъ, кгды его милость, отецъ владыка, давъши ключъ отъ того замъку, казалъ замокъ отомъкнути, которого заледве отомъкнено, бо былъ побитый и зопъсованый (Луцьк, 1591 *АрхЮЗР* 1/I, 317); То тежъ намъ оказано, ижъ коло, которое на Стыру рецѣ коштомъ великимъ направлено было,... зопсовали и в нѣвошто обернули (Луцьк, 1597 *АрхЮЗР* 1/VI, 161); ноци прошлое... люде якыес..., до дверей церковных добываючисе, колодку одбияли и в нивеч оную зопсовали (Луцьк, 1621 *АрхЮЗР* 1/VI, 491); Кгды кото́ры(и) з ни(х) дзба́нокъ гли́ꙗны(и),... зопсѹє, або згѹби(т)... ємѹ нє бывáєтъ прощє(н)но (серед. XVII ст. *Кас.* 41 зв.); *Образно*: Са(м)псонъ, кото́рїй бра́мы пєкєлныє полама́вши, и всю мо(ц) цєрбє́ровѹ, и ко́сѹ смрти зопсова́вши на на(и)вы(ш)шєє нбо встѹпи(л) (поч. XVII ст. *Проп. р.* 201);

(що) зруйнувати, знищити: а іс ѡ(т)повѣдаючи рєкль ємоу видиш' ли тото вєликоє боудованꙗ нє ѡстанєть тоу камє(н) на камєни, абы нє быль зоп'совань (1556-1561 *ПЄ* 179 зв.); кгды то зопсовано, того всего достаточъне дей есми огледал, то ест,... перекопы попсованы и валы округне покажены так, // ижъ на валѣх ямы не малые сут (Луцьк, 1566 *СИМКЦА* 62); зопсѹватї collavefacto (I пол. XVII ст. *Сем.* 52); зопсоватї corrumpo (Там же, 60); depraedo зопсѹвати сказити (Там же, 68); ѡ то(ж) и(х) па(н)ство избоу́рєно и зоп'сова́но и(ж) сꙗ розсѣꙗли по свѣтѹ ꙗ́ко бы насѣнꙗ (1645 *УЄ* № 32, 123);

(що) *(призвести до загибелі)* знищити: По сє(м) пѹсти(л) гь бгъ // кони́ки, а(л)бо са́ра(н)чѹ, и(ж) до ѡста(т)ка в'ши(ст)кѡ зо́псова́ли, чого гра(д) нє поби(л) (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 18 зв.-19); робачо(к) яки́й з зємлѣ выхо́дꙗчи... ко́рє(н) зопсова́вши лоу́пи(т) єго зо всєй зєлє́ности (поч. XVII ст. *Проп. р.* 244);

(що) *(довести до розорення, розвалу)* знищити: За которы(м) таковы(м) єго мл(ст) нєслушны(м) бра(нєм) мыта ярмаро(к) Луцки(и) зопсова(н) и внивє(ч) єсть ѡбє(р)нєнъ (Володимир, 1608 *ТУ* 246);

(що) скасувати, ліквідувати: границѹ стародa(в)ную зопсовати дє(и) вша ми(л) казали (Луцьк, 1583 *ЛНБ* 5, II 4044, 123); уступили ми,... границы своєє,... которую па(н) Дорогоста(и)ски(и) скасовати, зопсовати хочє(т) (Київщина, 1600 *ККПС* 146).

2. (кого) Збороти, нейтралізувати: Што́жъ ѡ о́смогѡ грѣха... ѡчищє́н'юсꙗ, то єсть Пыхи, мо́вити бѹдѹ; кото́роє почáлъ в' прáвдѣ..., а доконч́илъ... покóрѹ проти́вко нє́й вывы-

ша́ючи, бе́зъ кото́рои діа́вола и єгѡ подо́бны(и) ємꙋ гꙋ́фь зопсова́ти ре́чъ е́стъ нємо́жнаа (Київ, 1627 *Тр.* 555).

3. (що) *(про здоров'я) (негативно вплинути)* зіпсувати: єсли єсть конь твой... // ...єщє нє поєны(и) нє прова(д) тєра(з) до воды абовѣмъ єщє нє вы(т)хно(л) зопсова(л)бы(с) ѡного внꙋтрности (к. XVI ст. *Розм.* 40-40 зв.).

4. (що) Споганити, знеславити: Тая патрыярхия Царыгородская, и иные, яко есть зопсована, понижона и отъ Пана Бога проклята – откуль инуль доведатсе можете (Вільна, 1597 *РИБ* XIX, 208); Подоба́єтъ жє вѣдати и́ сє, кто сꙋ́тъ, и кото́рїи хота́тъ ви́дѣти бга в' дхꙋ боурълйвомъ, я́вно, я́ко... прєвро́тныи дѣти єрєти́чєскїи, кото́рїи си́лꙋютъ сѧ зопсова́ти и съкрꙋши́ти вѣроу ка́мєннꙋю тве́ръдꙋю (Почаїв, 1618 *Зерц.* 9 зв. ненум.).

5. (кого) *(морально, духовно розкласти)* зіпсувати: Хотѣ(л) ѡнъ бє(з)бо́жный збо́йца в'вє(с) ро́жай то(т) з'гла́дити... або принамнѣ(и) зопсова́ти и зарази́ти жєбы и(м) собѣ з'врй́ди(л) (поч. XVII ст. *Проп. р.* 40 зв.); Аггл̑ъ... нє то(к)мѡ са(м) сєбє єси ѡсквє(р)нилъ, алє и ини(х) зопсовалъ (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 272); з' того оу́чачи сѧ пра́вды, фалшєм' гєрєти́цкимъ звє́дєнысмѡ нє были, и ѡбы́чаѣ на́ши а́бы нє ѡвшєки зопсо́ваны были (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 827).

6. (чого) *(припинити, перервати)* порушити (що): Томꙋ кгвалтъ и грозна́ѧ збро́ѧ, нє мо́жєтъ нѣгды зопсова́ти поко́ѧ (Львів, 1591 *Просф.* 68).

Див. ще **ЗЕПСУВАТИ.**

ЗОПСОВАТИСЫ *див.* **ЗОПСОВАТИСѦ.**

ЗОПСОВАТИСѦ, ЗОПСОВАТИСЫ *дієсл. док.* **1.** *(стати непридатним для використання, вживання)* зіпсуватися: Аппараты црковныє,... // ...маю(т) быти в дозорѣ... самого игꙋмєна,... которы(и) стєрєчи повинє(н) бꙋдєтъ жєбы сы што нє зопсовало (Луцьк, 1624 *ПВКРДА* I-1, 65-66).

2. *(про хворобу)* уразитися: Га́ґгрєна: Ка́нцєр',... Ча́сти кото́рои тѣла змєртвѣ(н)є: чомꙋ ґды завча́сꙋ нє забѣгнє(т)сѧ, тє́ды вє(с) чловє(к) зопсꙋє(т)сѧ (1627 *ЛБ* 197).

3. *(засвоїти погані звички, нахили)* зіпсуватися: И до́мъ дш҃ѣ єго доча́снєсѧ зопсова́лъ, Ле́чъ та́мъ в' прибы́тка(х) вѣчны(х) боу́дє(т) роскошова(л) (Львів, 1615 *Лям. Жел.* 4 зв.); диѡнисїй... грєчє́скы(х) младєнцо(в) оупомина(л),... жє нє тре́ба допоуща́ти молоды(м) ма́рнотра́вности анѣ збы́ткоу, кды бовѣ(м) ра́зъ ѡ(т) ни(х) рє(ч) посполи́таѧ зара́зи́тсѧ, згбла оупа́сти и зопсова́тисѧ моуси(т) (поч. XVII ст. *Проп. р.* 289).

Див. ще **ЗЕПСОВАТИСѦ.**

ЗОПСОВАТЇ *див.* **ЗОПСОВАТИ.**

ЗОПСУВАТЇ *див.* **ЗОПСОВАТИ.**

ЗОПХНУТИ, ЗОПЪХНУТЬ *дієсл. док.* **1.** (кого, що) *(штовхнувши зрушити з місця, скинути з гори)* зіпхнути: я, возный, видалъ тое, ижъ отъ гумна пана Ласкова, которое ...на высокой а крутой горе стоитъ, много соломы лежитъ и сточила се, або зопхнена ...у воду (Кременець, 1594 *АрхЮЗР* 6/I, 243); алєкса(н)дрь зоп'хноу(л) єго на́до(л), зла́малъ ка́ркь спадшы на́долъ (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 71); Възрази: Зопхни́, стрꙋти́ (1627 *ЛБ* 20).

2. *Перен.* (що) *(звести з праведного шляху)* зіпхнути, збити: атоли́ нє мо́жє(т) з стє(ж)ки зоп'хнꙋти зако́нополо́жє́нїа ѡ(т)че́скаго, ѡ(т) прєда́нїй бг҃оносны(х) ѡ(т)цъ (Острог, 1599 *Кл. Остр.* 224).

3. *Перен.* (кого) *(позбавити влади)* скинути: И зъ оного Єремея, который тутъ былъ якую взяли есте потехꙋ? Набравъши пенезе(й), пошолъ а коли хто хотелъ што собе подъ другимъ зъеднать, и другого зъ владыцъства зопъхнуть (Вільна, 1597 *РИБ* XIX, 310).

ЗОПЪСОВАТИ *див.* **ЗОПСОВАТИ.**

ЗОПЪХНУТЬ *див.* **ЗОПХНУТИ.**

ЗОРА *див.* **ЗОРЯ.**

ЗОРАННИЙ *див*. **ЗОРАНЫЙ.**

ЗОРАНЫЙ, ЗОРАННИЙ *дієприкм. у знач. прикм.* Зораний: кнѧзь Ковєлский повєл чєрєз полє и вказывал грани ȣ соснахъ вырȣбаныи и выжжєныи и копцы зораныи (Шайно, 1538 *AS* IV, 174); Виглядаєм з неба роси заранноі, Аби отвѣлжила поля зораннии (1648 *Елег.* 152).

ЗОРАТИ, ЗОРАТЬ *дієсл. док.* (що) Зорати: на першемъ въ томъ поли, на которомъ село седитъ, нивъ чотыри, которыхъ кажъдую за три дни плугомъ зорати можетъ (Луцьк, 1528 *АрхЮЗР* 6/I, 10); над то владыка... с капитулою... вызнали..., иж... у мещанъ володимерских толко от кождого дня поля, што может плугом на ден зорати, на озимину по два гроши (Володимир, 1569 *АрхЮЗР* 8/VI, 254); А была пе́рваѧ пора́жка, кото́рою порази́лъ Іωанафа́нъ и алȣга єгω, ѡ́коло дватцєти мȣжєвъ наполови́цы ста́ѧ, кото́роє звы́кло па́ра воло́въ на де́нь з̕орать (серед. XVII ст. *Хрон.* 213).

ЗОРАТЬ *див.* **ЗОРАТИ.**

ЗОРВАНЄ, ЗОРВАНЬЄ *с. (звільнення водойми від води)* спускання: А где быхмо мы... отъ крывдъ вшелякихъ ихъ не боронили, а у права о кождую речь не заступовали... албо о спустошене именей, спалене дворовъ..., о зорване ставовъ...// ...тогды о кождую речъ таковую... повинни будемо имъ, арендаромъ нашимъ... суму исную... имъ вернути (Полонне, 1601 *АрхЮЗР* 6/I, 287-288); А где бы зъ допущеня Божого, а не съ причины ихъ, млыны, або корчмы погорели, албо зорванье ставовъ,... за чимъ бы значную шкоду отнесли, на то все повинна буду взглядомъ мети, маючи, направити (Камениця, 1607 *АрхЮЗР* 6/I, 343); То тежъ особливе тому арендарови нашему тымъ листомъ варуемъ, еслибы,... спустошеня тыхъ маетностей отъ неприятеля якого,... любъ тежъ зорванья ставовъ и якого колвекъ припадку,... теды мы, тое все упатруючи, повинны будемъ на то приятелю оному высадить (Бердичів, 1611 *АрхЮЗР* 6/I, 374).

Пор. **ЗОРВАТИ.**

ЗОРВАНЬЄ *див.* **ЗОРВАНЄ.**

ЗОРВАТИ, ЗОРЪВАТИ *дієсл. док.* **1.** (що з чого) *(грабуючи, рвучко зняти що-небудь надіте)* зірвати: Врѧ(д)ни(к) єго мл(с)ти п҃на Ма(р)ка Васи(л)євича Жоравницкого... шлы(к) лиси(и) з головы моєє зо(р)валъ (Луцьк, 1563 *ТУ* 102); а паробо(к) дє(и) єго курило повєди(л) з мєнє дє(и) знѧли су(к)ма(н)... шары(и) а ша(п)ку чо(р)ную з головы зо(р)вали (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 25); гла(в)у и(з) корȣ́нóю зор̕ва́ли и(з) ѡного стлъпа Папє(ж)скȣю (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 123); поє(с) з мѣ(ш)кє(мъ) и(з) ножа(ми) зня(ли) и зо(р)вали (Житомир, 1609 *ЦДІАК* 11, 1, 5, 23); Янъ Кграбовецкий – перстенки съ пальца,... // ...изъ шии ланьцужокъ,... зорвали (Луцьк, 1622 *АрхЮЗР* 6/I, 428-429).

2. (що) Надсадити: впалъ в великую болестъ, в которой болести вомиты ему тяжкие // припали, которие аж внутръности его зорвали (Луцьк, 1631 *АрхЮЗР* 8/III, 584-585).

Див. ще **ИЗОРЪВАТИ.**

ЗОРВАТИСЯ *дієсл. док., перен.* (з чого) *(звільнитися від важкого обов'язку)* вирватися: Онъ, такъ помыслной погоды набывши, тріумфуетъ, же ся зъ такъ трудного на себе гаку зорвалъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 1060).

ЗОРИСТЫЙ *прикм.* Узористий: Обросъ зористый на престолъ, другый простый в притворе на столцю (Пересопниця, 1600 *АрхЮЗР* 1/VI, 296).

ЗОРКА *ж.* Зірка. Особова вл. н., *ч.*: Тимошъ Зо(р)ка (1649 *РЗВ* 448).

ЗОРНИЦА, ЗОРНИЦЯ *ж.* **1.** *(ранкова зірка)* зірниця: И в̕ тамты́хъ запра́вды звѣзда́хъ, ѻ́наѧ вєчє́рнаѧ звѣзда, а ѻ́ваѧ зорни́ца назы-

ва́є(т)сѧ а межи Ап(с)лами ла́де(н) не є(ст) Вечє́рнѧа, але́ вси зорни́ци (Київ, 1625 *Злат. Н.* 127 зв.); за зорни́цею выстꙋпꙋет сл҃нце (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 877); *У порівн.*: ѡко его правоє какъ зорница звѣзда (1489 *Чет.* 373).

2. *Перен. (світлість, чистота)* ясність: нагѡ́ршаѧ єсть межи стра́ст(ь)ми, страсть пыха и надꙋтость, же пре́з ню не то́лко выпаднє́н(ь)є з(ъ) Нба, дїа́володꙋ ста́лосѧ, который пе́рвѣй бы́лъ зорни́цею, а по́тымъ те́мности зоста́лъ (1627 *Тр.* 11).

ЗОРНИЦЯ *див.* **ЗОРНИЦА.**

ЗОРНЫЙ, ЗОРЪНЫЙ *прикм.* Зоряний: посла(н) єсть вестоноша поведая со(л)нцѣ. ка(к) звезда зоръная пред зорею (1489 *Чет.* 157 зв.); **зорная трава** – назва рослини: зо́рѧ огорѡднаа... зорная трава ростетъ при поути и по огородо(м) (XVI ст. *Травн.* 265 зв.).

ЗОРЪВАТИ *див.* **ЗОРВАТИ.**

ЗОРЪНЫЙ *див.* **ЗОРНЫЙ.**

ЗОРЯ, ЗОРѦ, ЗОРА *ж.* **1.** *(яскраве освітлення горизонту перед сходом і після заходу сонця)* зоря: Нєха́й се затмѧ(т) звѣзды мо́рокомъ єй, нєха́й жде́тъ свѣтла а не ѡглѧ-да́єтъ а ни всхоже́нья встава́ючой зори (серед. XVII ст. *Хрон.* 57 зв.); **вечерняя зоря** – *(вечірня зірка)* зірниця: noctifer, вече(р)няя зоря (1642 *ЛС* 281); **зорею** – на зорі, на світанку, рано-вранці: єще сл҃нце было не взы́шло, але ю(ж) ю(ж) мѣло зыйти: ґды хто ґеды зоре́ю и свита́нѧ(м) вста́єтъ, тре́ба ємоу походнѣ (поч. XVII ст. *Проп. р.* 255 зв.); **зори завелися** *див.* **ЗАВЕСТИСЯ; ѡтъ зорѣ** – з раннього ранку: Єѵѳи́мїа... справедли́ве жилъ, а́но о́воцъ стора́кїй Гви принѣсъ, ано ... оумно́жилъ тала́нты,... ѡхо́тне ѡ(т) само́и зорѣ працова́лъ в(ъ) ви́нници Гда (Київ, 1625 *Коп. Ом.* 164); **предъ зорѧми** – до сходу сонця: Іѡа(н) за(с) повѣдає(т), и(ж) пре(д) зо́рѧ-ми пришла мрїа с котрой воу́гна(л) седмь бѣ-со(в) (XVI ст. *УЄ* № 29519, 60); *У порівн.*: Свѣтлаѧ ѡнаѧ звѣзда значи́ла бл҃гда(т) або ла́скоу оупережаючоую: кото́раѧ якъ пре-свѣтлаѧ зорѧ на́шѣ дѣла // оупережаєтъ (поч. XVII ст. *Проп. р.* 179 зв.-180); Ѡзарѧ́ю: Ѡсвѣчꙋю якѡ зорѧ́ (1627 *ЛБ* 151).

2. *Перен. (початок чого-небудь)* зоря: и длѧ того(ж) іѡа́нъ кр(с)титель єще ѡ(т) зори живота въ(с)ходѧчого... оухиле́нѧ ра́ди в поущꙋ внїйшо(л) (поч. XVII ст. *Проп. р.* 255).

3. *Перен. (доля, щастя)* зірка: Впо(д)зе́мныи, Тита́не и ты злотовло́сы, Те́мныи кра́и, пꙋсти свѣтло твои ко́сы. Весе́лѣй, яснѣй, ра́нѣй з(ъ) оцеа́нꙋ мо́ра, Нєха́й повста́єть твоѧ пресвѣтлаѧ зо́ра (Львів, 1631 *Волк.* 25).

4. *Перен. (слава, хвала)* зоря, зірка: Ѡда вторая до дꙋховныхъ. Взыйдѣте всѣ днє́сь Сїѡ́нскїи зо́ри, ѡмы́вши те́мность в(ъ) Роксо-лѧ́нскомъ мо́ри; А тва́рь на себе́ яснꙋю вложѣте: И засвѣтѣте (Львів, 1642 *Бут.* 8 зв.).

5. Особова вл. н., *ч.*: Косте(н)тинъ кнжа о(ст)ро(з)скоє воєвода киє(в)ски(и) намє(ст)нику нашому туро(в)скому григорю зорѣ а писару (Острог, 1577 *ЛОИИ* 52, 1, 1).

◇ **зорѧ огороднаа** – назва рослини: зо́рѧ огорѡднаа... зорнаа трава ростетъ при поути и по огородо(м) (XVI ст. *Травн.* 265 зв.).

ЗОРѦ *див.* **ЗОРА.**

ЗОСЛАНІЄ *с.* Зіслання, засилання: Ѡто я́снє тꙋтъ ми́лость Ѡ(т)цо́вскꙋю называ́є(т), Сно́вскоє к(ъ) На(м) зосла́ніє, а не персо́нꙋ Дха, яко ты мо́вишъ (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 302).

Пор. **ЗОСЛАТИ.**

ЗОСЛАТИ, ЗЪОСЪЛАТИ, ЗЪСЛАТИ *дієсл. док.* **1.** (кого) *(направити куди-небудь для виконання певного доручення, завдання)* заслати, послати: Напервѣй старался у святѣйшо(го) патріархи, абы ся зде дидаскаловъ ку розмноженю наукъ вѣрѣ православной зослалъ (Львів, 1605-1606 *Перест.* 27); Пано(в) Комисаро(в)... до воєво(д)ства че(р)ниговского зосла(л) на ро(з)сꙋжене ꙋшеляки(х) кривдъ (Чернігів, 1636 *ЛНБ* 5, II 4061, 17); Вѣдомо є(ст) Мл(с)тямъ ваши(м) яко я недавъного часꙋ бꙋдꙋчи зъсланымъ... до

Львова для набы(т)я Дрꙋка(р)ни... зычливои Помочи... дозналє(м) (Ясси, 1642 *ЛСБ* 557); рачъ тєды в.м. людє(и) своихъ росъсꙋдъныхъ на границꙋ зъѡсълати... абы правъдивє... кꙋпъци... были росъправлєны (Переяслав, 1650 *ЦДАДА* 124, 3, 38).

2. (що) *(переказати, передати)* заслати: Яко з писанѧ ва(ш) мл(с)ти, та(к) и и(з) ꙋ(с)тно(г) злєцєнѧ, чєрє(с) братии свои(х) пана николаѧ лꙋкашєвича: и пана николаѧ добра(н)ско(г): до на(с) зослани(х) зрозꙋмили(с)ми: дилѧ которои рєчи: и сами зичилиби(с)ми собиє, якоби таѧ робота то(г) стго храмꙋ: чи(м) скории до своє(г) скꙋ(т)кꙋ могла прийти (Ясси, 1602 *ЛСБ* 370, 1).

3. (кого, кого кому, кого на кого) *(дати кому-небудь, обдарувати кого-небудь)* зіслати: гъ бгъ... хотячи законъ нашъ... просвѣтити ...зослати на(м) рачы(л) ты(х) ннѣшнихъ часо(в) єго мл(с)ти стѣишаго Ієрємєю (Стрятин, 1588 *ЛСБ* 102); Бъ... рачи(л)... зослати сна своєго дхо(м) сты(м) зача́того абы ѡ(н) ...взѧ(л) примирѧти мєжи бго(м) и члко(м) (XVI ст. *УЄ* № 29519, 21 зв.); Iисусъ Христосъ... зъ горы Оливной на небеса поднеслся... зослалъ... Духа Святого на своихъ учениковъ, и ними весь свѣтъ засвѣтилъ пресвятыми дарами его (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 839); Азажъ іѡанъ з҄ нба зосла́ный єстъ, азажъ з высо́кости з҄стоупи(л), якъ тєды до на(с) пришо(л) (поч. XVII ст. *Проп. р.* 138 зв.).

Див. ще **ЗАСЛАТИ, ЗЕСЛАТИ.**

ЗОСОБНА, ЗОСОБЪНА, ЗЪОСОБНА *присл.* Зосібна, зокрема; окремо: Мы в кождого озера з особна пытали обѥюх сторон: чие бы то озера были? (Київ, 1545 *АрхЮЗР* 1/VI, 42); а въ мѣсте отъ воротъ по два гроши, отъ шинкованья пити кождого зъособна по грошу (Луцьк, 1582 *АрхЮЗР* 1/I, 156); дає(м) вашъмостя(м) всѣ(м) вобє(ц) и ка(ж)домꙋ з особна знати (Львів, 1595 *ЛСБ* 277, 1 зв.); о то з Ихъ Мил. посполу и з кожъдою особою зособъна, яко справа только належати будетъ,... правъне чинити (Володимир, 1615 *ИКА*, дод. 112); Всѣмъ посполитє яко тє(ж) и ка(ж)домꙋ зособна народу Рѡси(и)скѡго православны(м) цркве стѡє восточноє (Київ, 1628 *ЛСБ* 160); ꙋ рꙋки имъ кажъдомꙋ зособна тыє ли(с)ты зарꙋчъныє поѡ(д)дава(л) (Овруч, 1641 *ЛНБ* 5, III 4063, 136 зв.); Бо(г)да(н) Хмє(л)ни(ц)кии Гє(т)ма(н)... Всим вобєцъ и ка(ж)дому зособна... до вєдомости доноси(м) (Чигирин, 1649 *ЦДІАК* 203, 1, 5, 1); Всѣмъ вобецъ и кождому зособна, кому о томъ // будетъ вѣдати потреба, ижъ..., даю на поратунокъ усему мѣсту, млиновъ пять (Чернігів, 1650 *АИЗМ* 13-14).

Див. ще **ЗОСОБНЕ.**

ЗОСОБНЕ *присл.* (*стп.* zosobnie) те саме, що **зособна**: тую суму по възро(с)ту лет их кождому зособне въ ровный дел отдастъ (Руда, 1646 *ПККДА* I-1, 85).

ЗОСОБЪНА *див.* **ЗОСОБНА.**

ЗОСТАВА *див.* **ЗАСТАВА.**

ЗОСТАВАТИ, ЗОСТАВАТЬ *дієсл. недок.* **1.** *(продовжувати своє перебування де-небудь)* зоставатися, залишатися: Роботу... столярскую до двохъ придѣловъ великое церкви святого Михаила,... повинни будутъ братія капитула... до рукъ своихъ отобрати и пилное старане около нее приложити, якобы... въ помененыхъ олтарахъ зоставала (Київ, 1631 *ПККДА* II-1, 409); помененый отецъ Касиянъ,... везвал его до монастыра..., почал намовъляти и грозити, абы з нимъ зоставал..., оного зо всимъ в манастиру своемъ затримал и выпусътити не хотел (Луцьк, 1637 *АрхЮЗР* 1/VI, 730); протестансъ,... до... села... Кнегинина приехалъ, тамъ недолъго зостаючы,... къ Дубну былъ поехалъ (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 187); панъ Григори(и) Ли(п)ля(н)ски(и), яко ѡпєкунъ... Стєфанови, Настазиє(и) на воли будучимъ, Самуєлови,

Янови, Маринє в рукахъ пога(н)скихъ зоставаючи(х),... манифєстацию заноси(л) (Житомир, 1650 *ДМВН* 196);

(перебувати де-небудь з певною метою) зоставатися, залишатися: ꙋфаляє(м) абы дворанє наши которие на двори нашо(м)... за п҃нзи служа(т) сами ѡсобами своими при на(с) г҃(с)дру зоставати звы(к)ли абы почты свои з ымєнє(и) до во(и)ска слали (1566 *ВЛС* 33); Албовѣмъ любо кто кꙋпєцтвомъ сѧ бавить любо при дворꙋ сє знайдуєть любо на войнѣ зостаєть любо в дорозѣ потрѣба бы было тлꙋмача нєякого принамнє(и) которого ко(л)вє(к) з тыхъ языковъ (к. XVI ст. *Розм.* 2 зв.); Хто во гнилómъ похи́ломъ домꙋ жи́ть зєсвóлитъ... Гды обáчитъ а óно... Бáл҃ки трєщáтъ, а вéсь домъ зовсѣмъ оупадáєтъ Хто з розꙋмныхъ в҃ таковы́хъ рꙋ́инахъ зостáєтъ (Вільна, 1620 *Лям. К.* 17); В спрáвах҃ ó чомъ нáшимъ по(д)лéглыхъ за оголошéньємъ воины, нє ѣдꙋтъ оучóныи и вєл҃мóжи нá ню, лéчъ дóма боѧчи́сѧ смéрти зоставáютъ: á хтóжъ идéтъ: мóлодѣжъ, оýбо(з)ство, и хлóпство (Вільна, 1627 *Дух. б.* 342);

(знаходитися де-небудь, будучи залишеним там) зоставатися, залишатися: Жидове Христа Господа умучившы и забившы на крестѣ, а потомъ и тѣло его светое со креста знявшы, абы не зоставали тѣлеса на крестѣ (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 141).

2. *(перебувати в попередньому стані, не змінюватися)* зоставатися, залишатися: што ся дотыче... золотыхъ девет сот семдесят и шесть, которые бы нам водлугъ аренды еще зоставали винни, теды и тое вытрутити им маем (Локачі, 1591 *ПККДА* I-2, 162); роýшає(т)сѧ трѧсéньєм҃ и зємлѧ, áлє знóвꙋ в҃ свою̇ й мóци зоставає(т) (Острог, 1607 *Лѣк.* 127); єсли штó на припатровáнiє нáшє рóзꙋмо(м) нє понѧ́то зостаéтъ, длѧ тóго нє припи́сꙋймо Бо(з)скомꙋ пи́смꙋ нємóжности (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 273); закамєнѣлый богáчъ... на(д) звѣра сꙋровѣйшимъ, и нємилосєрднѣйшимъ зоставáлъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 598); Бѣда грѣшникѡмъ... в҃ нáгости зоставáю(т) спрáвы и́хъ, и кновáнѧ ср(д)цъ я́вними ставáю(т)сѧ (Львів, 1642 *Час. Слово* 273); вашихъ милостєй непріятель,... непрестанно зоставалъ в смутку и болю сердечномъ (Київ, 1644 *КМПМ* II, 288); Ч҃лвкъ... // ...пєрє(д) грѣхóмъ зоставáлъ в҃ стáнѣ нєви́нности (Львів, 1646 *Зобр.* 9 зв.-10); мы мети хочемо... абы... онъ ...завше безпеченъ здоровя своего и маетности одъ кождого... // ...зоставалъ (Київ, 1648 *Тр. ЧАК* 144-145); **зоставайте зъ богомъ** – *(усталена форма прощання)* зоставайте з Богом: Жычу вамъ щаслывой ночи... зостава(й)тє з҃ бóгомъ (к. XVI ст. *Розм.* 25); **въ живых зоставати** – залишатися живим, продовжувати жити: Уляне тежъ Ивановой дяковой коня, дви корови... дарую, а еслибы въ живых не зоставала, теды потомству еи маетъ то быт оддано (Луцьк, 1641 *ПККДА* I-1, 74); **в клятвѣ зоставати** *див.* **КЛЯТВА;**

(не зникати, зберігатися) зоставатися, залишатися: тыи то рѣчи мовиль єсми вамь абы радо(ст) моѧ зоставала в҃ вась а и ваша радость была бы выплънєна (1556-1561 *ПЄ* 415 зв.); А єсли бы пакъ такъ пєнєзєй... ѡтдати нє хотєли, тогды даю моцъ върѧдꙋ..., то ѡтъ дєтєй моихъ моцно взѧвши, къ цєркви Апостолской, въ дєржаньє и ꙋживаньє свєщєнника ѡноє цєркви подати, абы за то, як на моєй дꙋши, такъ на дꙋшахъ дєтєй моихъ грєхъ нє зоставалъ (1577 *AS* VI, 83); списавши то все на реестъ... до капитулы Луцкое и звыклого схованья церковного,... вцале оддано быти маеть, постерегаючи, якобы то на души моей не зоставало (Луцьк, 1607 *АСД* I, 231); справєдли́вый в҃ вѣчной пáмѧти, вєдлꙋгъ б҃жєствє(н)ногѡ Д҃вда, зоставáти мáєтъ (Вільна, 1620 *См. Каз.* 3 зв.); вшєлякiє речи,... которыє письмомъ утвєржоны бываютъ, тыє въ поважєню и въ памєти людской

...на потомныє часы захованы зостаютъ (Загайці, 1637 *ПВКРДА* IV-1, 63); Очище́ніє за(с) дава́ли, ѡ(д) кара́нѧ в҆ за́конѣ до тѣла ѡзначо́ногѡ, а нє ѡ(д) зма́зы на дꙋшѣ зостава́ючой (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 900);

(продовжувати бути в силі) зоставатися, залишатися: а и(ж) бы тоє право вєчистоє... на всѣ пришлыє пото(м)ныє часы в цєло(и) и зупо(л)но(и) моцы нєнару(ш)нє зоставало ꙋмо(ц)нѧючи тотъ доброво(л)ны(и) запи(с) мо(и) вєчисты(и) зознало(м) єго пєрє(д) ꙋрѧдомъ (Берестя, 1593 *ЛНБ* 103, 14/Іс, 1833, 26 зв.); сє(с) ли(ст) дє(л)чи(и)... при зꙋпо(л)но(и) моцы и владзы зо(с)тавати має(ть) (Ковалин, 1599 *ЦНБ* ДА/П-216, 100); мѣти хочє(м)о, абы тоє нашє постановє(н)є вцалє зоставало и вєчнє тръвало (Луцьк,1624 *ПВКРДА* I-1, 79); а гдє бы Па(н) А(н)дрє(и) досы(т) которо(є) ратѣ нє ꙋчини(л), тєды запи(с) вцалє зоставати має(т) (Львів, 1633 *ЛСБ* 1043, 32); Который то тестаментъ остатнее воли моее конъчачы, завераючы, хотечы, абы по смерти моей в моци и вази зупольной зосталъ (Луцьк, 1641 *ПККДА* I-1, 75);

(продовжувати бути ким-небудь) зоставатися, залишатися: Fio Dux Зостава́ю гєтма́номъ (*Уж.* 1645, 78); Пр҃ч(с)таѧ Дв҃а Мрі҃ѧ, якѡ пєрє(д) зача́т҆ємъ... па́нною зостава́ла та́къ пєрє́дъ порожєн҆єм҆, при порожє́ню, и по порожє́ню // навѣки зостає(т) па́нною прєч(с҃)тою и бц҃ею (Львів, 1646 *Зобр.* 18-18 зв.);

(перебувати в попередньому статусі) зоставатися, залишатися: Яко(ж) многиє бача(т) з многи(х) важны(х) причи(н) с пожи(т)ко(м) посполито(м) быти абы на то(и) столици єг҆о мл҃(с)ть ѡтє(ц) Балаба(н) зостава(л) (Острог, 1607 *ЛСБ* 410, 1 зв.);

(продовжувати утримуватися, не відділятися повністю) зоставатися, залишатися: недалеко тоежъ фурты, одного зъ них Павла Подгорского посечоно и оному на руце левой палец еденъ великий утято, же толко на самой шкурце ледво зостаетъ (Луцьк, 1639 *АрхЮЗР* 1/VI, 754).

3. *(робитися ким-, яким-небудь)* ставати: А чомужъ Кгреція ваша жадного патриархи не маетъ, который бы ся на столицу патриаршую выжебраными и выфалшоваными пѣнязми не скупилъ: одинъ другого на ней, за поданемъ Туркомъ болшихъ пѣнязей спыхаетъ, которые для того власного зостаютъ Симоніянами, то естъ святокупцами? (1603 *Пит.* 27); хри́стїа́ни(н)... ле́чъ тогды зоставає(т) бога́ты(м) кг(д)ы знища́єтъ (Острог, 1607 *Лѣк.* 104); нє тѣло дꙋшѣ рꙋшанє сѧ и чꙋлость да́єтъ, а́лє дꙋша́ тѣлꙋ, кото́рои трꙋпъ по выстю єй нєчꙋлый и стрєнътвѣлый зостаєтъ (Київ, бл. 1619 *О обр.* 102); Мꙋсѣлъ бы(с) заистє Смє(р)тє(л)нє Грѣшити, а затымъ... вѣчнє ѡ(т) цє(р)квє прокляты(м) зоставати (Київ, 1621 *ЛСБ* 483, 1); жа́дєнъ два ра́зы крєсти́тисѧ,... та́кжє ми́ромъ пома́зоватисѧ, и Ієрє́рємъ зостава́ти,... нє ма́єтъ (Львів, 1642 *Жел. О. тайн.* 3 зв.); Скойтинови правую руку выбили, кость по кгру оттяли, на которую руку калекою вечънымъ зоставати мусит (Володимир, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 465);

(в чому) *(потрапляти в який-небудь стан, певну ситуацію)* опинятися: кто чого на кого ведетъ а недоведетъ, самъ въ томъ зоставаетъ (Володимир, 1608 *АСД* VI, 118); До дшѣ, мовлю, того ча́сꙋ по́минки ты́и бо́лш҆ стѧга́ю(т)сѧ: бовѣмъ вы́шє(д)ши она́ з҆ тѣла зостає(т) в҆ трє́пєтѣ и бо́ѧзни (Київ, 1625 *Коп. Ом.* 158); прошлоє ночы въ нєбєсъпєчєнъствє здоровє єє одъ ты(х) наєзъниковъ зоставатъ мєло (Київ, 1633 *ЦДІА Лен.* 823, 1, 626, 38 зв.).

4. *(лишатися, втративши кого-, що-небудь)* зоставатися, залишатися: хотѣль єсми зобрати дѣти твои, такь якь жє събираєкъкошь,... свои коур҆чата, по(д) свои крыла, алє вы нє хотѣли, ѡто (ж) вамь зоставаєть

до(м) вашь поусть (1556-1561 *ПЄ* 283); тыежъ мешчане борокъ, до костела належачый, вырубали, выпустошили подъ тотъ часъ и въ нивечъ обернули, же толко пне сосенъ зостаютъ, которыхъ и зличити трудно (Володимир, 1650 *АрхЮЗР* 6/I, 564).

5. *(бути в наявності після використання, вживання)* зоставатися, залишатися: зобрали плъны(х) дванадєсѧть кошо(в) зь ѡны(х) пѧтє(х) хлѣбовь ячьмѣн'ны(х) которыи зос'тавали // по ѡны(х) то которыи или (1556-1561 *ПЄ* 364 зв.-365); нѡже пий нє выпилєсь цалого… аза нє выпилємъ? Якъ вєлє зостáєть? (к. XVI ст. *Розм.* 19 зв.); А то(ж) и втóрою влáсностю Лилiѧ своєю хлѣбъ дш҃евный прiωздóбила… Зостає(т) єщє трєтаѧ вóнно(ст), áлбо зáпа(х) Лилiи вдѧчный, áлє и тоєи кѹ ωздóбѣ хлѣба оузычáє(т) (Київ, 1648 *МІКСВ* 350).

6. *(перебувати в чиїй-небудь власності)* зоставатися, залишатися: Добра и маєтности цркω(в)ныи абы по смрти митрополúта…, в мóцы и шафоýнкоу капитоýли… зоставали (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 37 зв.); до того з особна варую и записуюсе отца Герасима… якие колвекъ пожитки в семъ записе нашомъ помененые заходячихъ,… жебы… в уживанью того всего,… зоставати,… заступовати и тые добра волные учинити (Луцьк, 1613 *АрхЮЗР* 1/VI, 4 зв.); Што зась тычет книгъ церковныхъ также быдла, спрятовъ, тутъ в манастырцу знайдуючогося,… то все вечными часы при брати и томъ же манастиру зоставати мает (Чорненський монастир, 1635 *ПККДА* I-1, 65); поле все, што одно отчизны его естъ на всѣх руках, при Феску зоставает…, а Яцко при своем зоставает, што ему належит (Бориспіль, 1638 *АБМУ* 26); шъто ся тычєтъ має(т)но(с)ти убогоє моєє лєжачоє и рухомоє,… у брата моє(г)[о] …зо(с)таютъ (Тригорськ, 1649 *ДМВН* 212).

7. Відбуватися, проходити: Естли се вси братья на одного игумена, чого Боже уховай, не згодятъ, тогды при болшой части згоды межи братьею обранье игумена зоставати мает (Клевань, 1596 *АрхЮЗР* 1/I, 496).

Див. ще **ЗОСТАВАТИСѦ, ЗОСТАВЛЯТИСѦ, ЗОСТАТИ.**

ЗОСТАВАТИСЕ *див.* **ЗОСТАВАТИСѦ.**

ЗОСТАВАТИСѦ, ЗОСТАВАТИСЕ *дієсл. недок.* **1.** *(продовжувати бути ким-небудь)* зоставатися, залишатися: Ижъ синѡ́ды были вáжныє,… посвѣдчáєтъ того то, же на нѣкоторыхъ синѡ́дахъ противъ ри(м)скимъ, бíскѹпомъ дєкрєта, ѡ́ныхъ потоплѧ́ючiє сбуть чинéныи, и на мѣсцѹ сѧ своймъ зоставáли (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 148 зв.); назначоный чєрєзъ бискѹпа настѹпца нєиначєй сѧ на томъ оурѧдѣ зостава(л), дно єгда єго ввєсь людъ принѧлъ (Там же, 74 зв.).

2. *(перебувати в попередньому стані)* зоставатися, залишатися: таѧ половица… и до сєго часу в споко(и)но(и) посє(с)сии добръ ѡны(х) зоставала(сє) яко запи(с) дєкрєта (Київ, 1644 *Гр. Посох.* 1).

3. (кому) *(ставати чиїмсь набутком)* зоставатися, залишатися: бѣдныи мóвлю ω(т)цéвє забíáєтє сєбє самы(х) прáцами… дóмы боýдѹєтє, грóшѣ збирáєтє, а чáсто трафлѧ́єтсѧ жé тоє всє зостáєтсѧ роспоýстны(м) и мáрнотравны(м) дѣдичо(м) (поч. XVII ст. *Проп. р.* 290 зв.).

4. *(втрачати що-небудь, залишатися без чого-небудь)* зоставатися, залишатися: До сєгω мѣстца мóвы мóєи и пóвѣсти дошéдши,… бє(з)' гóлосѹ ω(т) здѹмѣвáньѧ сѧ зоставáю (Київ, 1627 *Тр.* 668).

5. *(бути єдиним можливим із ряду варіантів)* зоставатися, лишатися: чл҃къ нє єстъ… такъ ты(ж) ани пáно(м) тѣла, кдыж можєсѧ ω(т)нѧ́ти, анѣ пáно(м) живота кды(ж) ѡного можє(т) оутрáтити… // …ты́лко зостаєтсѧ, жєбы пáно(м) бы(л) вєдлугъ ѡнои части,

котóраѧ на(и)вышшаѧ єсть (поч. XVII ст. *Проп. р.* 223-223 зв.).

Див. ще **ЗОСТАВЛѦТИСѦ, ЗОСТАВАТИ.**

ЗОСТАВАТЬ *див.* **ЗОСТАВАТИ.**

ЗОСТАВЕНЄ *с.* Залишення: знаменитого кóштꙋ и наклáдꙋ нá то стє нє жáловали, абы... // Казнодѣѧ и оучитєль, котóрый... прє(з) зоставє(н)є на пи́смѣ наꙋки... нáродъ свой оучилъ... вєлми потрéбєнъ и пожи́точє(н) бы(л) (Єв'є, 1616 *УЄ Єв.* 5-6 ненум).

Пор. **ЗОСТАВИТИ**[1].

ЗОСТАВИТИ[1], **ЗОСЪТАВИТИ** *дієсл. док.* **1.** (кого, що) *(не брати зі собою, залишити на місці)* зоставити: панъ бучаски(и)... з домꙋ моєго прочь поєха(л), конє(и) дє(и) чтвєро свои(х)... в стадо моє(м) зостави(л) которыє и тєпє(р) суть (Луцьк, 1517 *ЛНБ* 5, II 4044, 5 зв.); И такъ взявшы только одинъ антимисъ, а иное все въ целости зоставившы..., прочъ одышолъ (Вільна, 1599 *Ант.* 931); єлєна... взѧла съ сóбою гвозди и штоу́кꙋ дрéва кр(с)та стго, а ѡстáто(к) // въ ієр(с)ли́мѣ зостави́ла (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 37 зв.-38); ге(т)ма(н) конєцпо(л)скіи ходи(л) за Днѣпръ козакѡ(в) зносити,... и са(м) лє(д)вє ся вынѣ(с) алє... га(р)маты и(м) зостави(л) (серед. XVII ст. *ЛЛ* 168); сам з малжонкою и детьками своими,... зосъставившы челядку и убоство свое нижей менованое, уходили (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 534);

(залишити з певною метою) зоставити: часть войска Зємли Волынскоє с хорꙋговю тамъ зоставити вєлєли длѧ всѧкоє ѡсторожности..., а никоторых до войска нашого вєзвати єсмо вєлєли (Вільна, 1557 *AS* VI, 22); на(с) дє(и) врядникъ ковє(л)ски(и) па(н) гаврило в то(м) дворє зо(с)тави(л) сторожами абы(х)мо в нє(м) мєшкали и стєрєгли (1581 *ЖКК* I, 105); Длѧ тóго(м) тѧ зостáви(л) в꙽ кри́тѣ, абы(с) нєдоко(н)чáноє испрáви(л) (Вільна, 1596 *З. Каз.* 102 зв.); Господь их зостáвил на вашу науку, иж бысте желали честному их лику (к. XVI ст. *Укр. п.* 88); Єсли жалъ бꙋдєтъ з꙽бóжьє з꙽ зє(м)ли твоє́й нє бꙋдєшъ голи́лъ зємли áжь до кгрꙋнтꙋ,... ани в꙽ ви́нницы твоє(и) гро(н) и я́годъ оупадáючихъ, áлє оубóгимъ, и гóстємъ на (з)бира(н)є зостáвишъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 122 зв.);

(кого, що) *(покинути без догляду, опіки)* зоставити, залишити: а людей ихъ в полю, пешихъ колкодесѧть чєловєков зоставил, гдєж... нєкоторыи люди... на поли погинꙋли (Вільна, 1546 *AS* IV, 456); а ѡни того(ж) часоу зоставив꙽ши сѣ(т) свою и за нимь пош꙽ли (1556-1561 *ПЄ* 29); а заставшы мене,... спячого в постели,... кийми побили и помордовали, а зоставивши на земли, в избе, на полыумерлого,... маетности з дому моего немало побрали (Бориспіль, 1615 *АБМУ* 9); Пошолесь, о сыну, мене зоставивши, И смутную Матку, жалю набавивши (Львів, 1630 *Траг. п.* 164); и гдє хто мо(г), а(р)мату, ѡрꙋжїя, и добра всѣ зоставивши ꙋтєкли (серед. XVII ст. *ЛЛ* 179);

(кого) *(залишити в певному стані)* зоставити: па(н) Богда(н) гарасимови(ч)... наєхавши ꙋ по(л)но(ч) на со(н)ного єго самого ро(з)би(л) зби(л) змо(р)дова(л)... лє(д)во живого зостави(л) ро(з)бо(и)ны(м) ѡбычає(м) (Київ, 1501 *ЦНБ* II 20651, 1); Нє хотѣ(л) и(х) оу́ сиро(т)ствѣ зостáвити (XVI ст. *УЄ* № 29519, 71 зв.); А єсли бы тє(ж) мѧ котóрыє ѡ(т) того плáчꙋ загомовáти коусилисѧ, проро(ц)кїє до ни́хъ боу́дꙋ мóвити слова, зостáвтє мѧ го(р)ко плакати и нє тѣштє мѧ (Острог, 1607 *Лѣк.* 13); Ємꙋсь Бжє прєдóбрїй по єго жєла(н)ю Дати рачилъ насъ єсй зостáвилъ в꙽ вздыхáню (Вільна, 1620 *Лям. К.* 9); Стáрєцъ нáшъ зостáвивши нáсъ сиротáми до Бга одишóлъ (Київ, 1625 *Коп. Каз.* 19);

(що) *(покласти, помістити)* зоставити, залишити: и при томъ позвє зоставилъ єсми кви(т) по(д) пєча(т)ю моєю для ѡзна(и)мєня року (Житомир, 1584 *АЖМУ* 131); панове Пузовские... такъ же и верцимакъ крывавый, знакъ того мужобойства, зоставили (Воло-

димир, 1601 *АрхЮЗР* 8/III, 483); Маю вѣдомо(ст) и(ж) слѹга мо(и) Панъ Бє(р)жєцки(и) застави(л) та(м) ѡ(т) и(х) м(л)(с)тє(и) бра(т)ства вилє(н)ского мє(м)ра(н) на взя(т)є книгъ (Білий Камінь, 1620 *ЛСБ* 474);

(що) *(вирушити звідки-небудь)* покинути, зоставити: Оуслыша(ль) пакь і҃с, ижь іѡан'нь в'сажє(н) єс'ть до тєм'ницѣ пошєль до галилєи зоставив'ши назарєта (1556-1561 *ПЄ* 28 зв.); Ц҃ръ Ира́клі(и),... зоста́вивши Ца́рство, шо́лъ по Євксінопо́нтѹ, то́ єст', по́ вєли́комѹ мо́рю (Київ, 1627 *Тр.* 658).

2. (що) *(зберегти без змін)* зоставити: Якож... ѡбєдвє сторонє... били нам чоломъ, абыхмо тѹю ѹгодѹ их при моцы зоставили и листомъ нашимъ потвєрдили (Львів, 1537 *AS* IV, 93); На столици епископскіє не дбают о годного албо жебы ведле каноновъ, хотяй повѣдают, же вцале им каноны зоставлено; поставят его, быле вызнал папежа за голову (Львів, 1605-1606 *Перест.* 50); всє в цѣлости зоста́вивши, справи(л), жє то́є всє нє мѣло мо́ци (Острог, 1607 *Лѣк.* 22); И для того трѹн(н)ѹ... за ча́сѹ собѣ наготова(л), подоба-чи́ся в' то́мъ... Архієп(с)пѹ // Кото́рый..., Гро́бъ собѣ росказа́лъ роби́ти, и нє доро́блєный зоста́вити (Київ, 1625 *Коп. Каз.* 30-31); Если кляли тое, теды Зызаніевъ нашихъ блуды и ереси вѣры нашой догматами вѣри быти суть зоставленны (Дермань, 1628 *КМПМ* I, дод. 319);

(кого, що) *(не чіпати, зберегти при комусь, чомусь)* зоставити: Ино мы выслухавшы того привилея брата нашого, при томъ таки есмо ихъ зоставили, и подтвержаемъ // то симъ нашимъ листомъ (Краків, 1507 *АЗР* II, 11-12); Ино мы на єго чоломъ битьє то вчинили, при той выслѹзє Ивана Хрєбтовича єго зоставили (Петрків, 1527 *AS* III, 320); Мы, вряд, наказали и тую ниву при Тишку зоставили (Бориспіль, 1614 *АБМУ* 8).

3. (кого, що) *(залишити після себе)* зоставити: Кня́зь вєли́кїй васи́лєй оумє́ръ, зоставши с҃на ива́на оу д҃хъ лѣтє(х) (1509-1633 *Остр. л.* 126 зв.); И который мещанинъ замреть, а жону, дети и близкихъ по собе зоставить, вы, о то не дбаючи, тые спадки на себе берете (Краків, 1532 *АрхЮЗР* 5/I, 32); ма(т)ка моя... василиса зоставила по собѣ мєнє сы́на своєго яцка́ (Володимир, 1544 *ЛНБ* 103, 22/Id, 2032, 5); Якую паметку по собе зоставилъ въ тыхъ краяхъ Гаврилей... который... // ...светые речи, розгрешенья малые и великие, торгомъ продавалъ (Рожанка, 1598 *Л. Пот.* 1023-1025); Ажє Шахма́ты, а нє ѳавма́ты,... вошло то сна́ть за ѡмы́лкою ста́рыхъ Пи́сарѡвъ, кото́рыи того нєма́ло по собѣ зоста́вили (Львів, 1642 *Жел. П.* 8 зв.); оумє́рлого погрєбсти, а найба́рзѣй ты(х), кото́рыи нє зоста́вили нѣчогѡ по собѣ (Львів, 1646 *Зобр.* 70);

(кого на чому, кому, що) *(залишити у спадок)* зоставити (кого, що): земли ѡтєцъ мой спокойнє дєржал и мєнє на том зоставилъ и тєпєр я их дєржѹ (Львів, 1537 *AS* IV, 84); Што зять нашъ нєбо(ж)чикъ панъ гнєвошь пєсочи(н)ски(и) прєставъляючися зоставилъ намъ дѹховницою своєю ѡпєкунами жонє дєтє(м) (Єсківці, 1569 *ЛНБ* 5, II 4043, 25); Зоста́вилємъ вамъ по собѣ подѡбныхъ собѣ чтыри лѣторѡ́стъки (Острог, 1603 *Лям. Остр.* 17); зна́л' ланцѹхъ... кото́рый зоста́вилъ по собѣ Вєли́ким' Князє́мъ пото́мкѡмъ сво́имъ (Київ, 1623 *МІКСВ* 70); Оуказа́лъ то на Та́йной вєчє́рѣ кгды з' нєвымо́вного мл(с)рдія своє́гѡ постанови́вши собо́ю намъ в' по́кармъ, Тѣло своє Пр(ч)стоє, в' пи́тїє за́сь, Кро́вь Прєна́йдорожшѹю зоста́вити (Київ, 1639 *МІКСВ* 215); Будучи на тот час от Господа Бога на теле зложона хоробою, але доброго розуму и смыслу, умыслилам роспоряжене маетности моее убогое... въ порядку зоставити (Руда, 1646 *ПККДА* I-1, 82).

4. (що, що кому) *(зберегти для себе)* зоставити, залишити: Какжо княз Костєн-

тинъ... далъ єє в малженство за кнѧзѧ Ивана Вишнєвского, а тыє имєньѧ прєдсѧ собє зоставилъ (1541 *AS* IV, 270); одножъ на потрєбы наши зоставили есьмо были сѣножать зъ врочищемъ Рогатинскую (Городок, 1559 *АЮЗР* I, 147); Слухай же теперъ того листу власного,... которого-мъ тутъ слово до слова уписалъ съ копеи, которую былъ владыка пры собе зоставилъ (Вільна, 1599 *Ант.* 601); зоставили єсмо собє и зоставꙋємъ частъкꙋ нєвєликꙋю того(ж) плацꙋ нꙿшого на побꙋдованьє халꙋпки (Київ, 1616 *ЦДІАК* 221, 1, 62, 1); Тогда прєнастѣйшаѧ Мꙿти... зоста́вила сєбѣ Вѣнє́цъ Тєрно́вый, и Гво(з)ди (Чернігів, 1646 *Перло* 95).

5. (що, чого) *(зберегти, приберегти, не використати)* зоставити: а у другому мамраму ...только одна печать єго Милости самого, съ подписъю вышеменованныхъ особъ, и местце на приятельские печати зоставлено (Луцьк, 1596 *АрхЮЗР* 3/I, 134); братє... нє зꙋдай всєго зоставъ то што назбы(т) бꙋдє(т) (к. XVI ст. *Розм.* 11); Я Пафнꙋтиє Ку(н)цєви(ч) а(р)химa(н)дри(т) ѡзна(и)мую жє(м) взя(л) кни(г) свои(х) положєны(х) в склєпѣ бра(т)ско(м) сто на што для памя(ти) само(и) кни(г) зоставилє(м) с пєча(т)ю своєю и по(д)писо(м) рꙋки (Львів, 1619 *ЛСБ* 471); Ре́клъ Мѡисе́й до ни́хъ: жа́дєнъ нєха́й нє зоставлѧ́єть з нєгѡ до пора́нкꙋ, кото́рїи нє послꙋхали єго а́лє зоста́вили нѣкоторїи з ни́хъ а́жъ до пора́нкꙋ, и нѧлосѧ залє́гать чєрвѧ́ми и погни́ло (серед. XVII ст. *Хрон.* 94).

6. (кого, що) *(не знищити; залишити недоторканним)* зоставити: Таковъ єст промыслъ божій... всѣхъ жыдовъ на пущи погубилъ, тылько два з оных зоставилъ (Львів, 1606-1606 *Перест.* 48); гды та́къ мо́рє закипѣло ѡ(т) гра́дꙋ..., смолꙋ кораблє́й Сарачє́нскихъ розтопи́ло, и всѣхъ... затопи́ло..., три то́лко кораблѣ..., ца́лыи зоста́вивши (Київ, 1627 *Тр.* 668); Пожє́рта є́сть тє́ды всѧ трава зємли, и што ко́лвєкъ ѡвоцꙋ на дє́рєвє бы́ло што бы́лъ зоста́вилъ гра́дъ, и нє ста́ло пра́вє ничо́гѡ зєлє́ногѡ (серед. XVII ст. *Хрон.* 87 зв.); **не зоставити коренѧ анѣ розки** – не зоставити сліду: ѡто идєтъ дєнь па(н)скїй палаючїй... и нє зоста́ви(т) з ни(х) ко́рєнѧ анѣ ро(з)ки (Острог, 1607 *Лѣк.* 52); **толко зъ душами зоставити** (кого) – пограбувавши, залишити живим: болшую часть овечекъ и быдла Татаре побрали и насъ самыхъ толко зъ душами зоставили (Путивль, 1638 *АЮЗР* III, 11); **живоє души не зоставити** *див.* **ДУША.**

7. (що) *(застерегти за кимось що-небудь)* зоставити, залишити: на то(м)жє дєкрєтє к(р) єго м(л) было доложоно иж кꙿнзю єго м(л)... во(л)ноє мовє(н)є права зо(с)тавлєно (Миленовичі, 1583 *ЖКК* II, 117); през то въ вины попали... о што зоставивъши волное чиненъе собе ширшое протестацыи и тое поправене,... оферовалъсе правъно чинити (Луцьк, 1625 *АрхЮЗР* 1/VI, 547); Зачим... его милост Геневъский, противъко праву посполитому // выкрочивъшы, въ вины въ нем описаные попал... о што въсе протестансъ... протестуетъ се, зоставивъшы собе волное учинене... протестации (Луцьк, 1647 *АрхЮЗР* 1/VI, 812-813).

8. *(продовжити існувати, не зникнути)* зостатися, *діал.* зостати: нє вѣдали которая пляга мѣла при(и)ти пєрвє(и), прото камє(н)ны(и) для того по(с)тавили и(ж) єсли бы водою па(н) богъ свѣ(т) пєрвє(и) збꙋры(л) тогды бы сто(л)пъ камє(н)ны(и) зоста(в) (1582 *Кр. Стр.* 19).

◇ **в клятвѣ зоставити** *див.* **КЛЯТВА.**

Див. ще **ЗОСТАВЛЯТИ, ЗОСТАВОВАТИ, ЗОСТАВЯТИ.**

ЗОСТАВИТИ[2] *див.* **СОСТАВИТИ.**

ЗОСТАВЛЕНЬЄ *с. (залишення без змін)* збереження: Што оуважаючи латвє сѧ домыслити, якаѧ єсть пє(в)ность того мниманого за жада(н)ємъ владыкѡ(в) // позволєнѧ,

и зоставлєньѧ намъ нашихъ цєрємонѣй (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 43-43 зв.).

Пор. **ЗОСТАВИТИ.**

ЗОСТАВЛѢТИ *див.* **ЗОСТАВЛЯТИ.**

ЗОСТАВЛЯТИ, ЗОСТАВЛѦТИ, ЗОСТАВЛѢТИ *дієсл. недок.* **1.** *(покидати без допомоги, опіки)* зоставляти, залишати: кды ѡнъ са(м) єстъ, котóри(и) прáцы звы́(к) ѡсоложáти ср(д)цє оувєсєлѧ́ти, в҆ бѣда(х) и фасоунка(х) (!) нє зоставлѧ́ти, дха додавáти (поч. XVII ст. *Проп. р.* 220 зв.);

(кого) *(залишати в певному стані)* зоставляти, залишати: ги нє зоставлѧй на(с) сиро(т)ками (Височани, 1635 *УЄ* № 62, 43 зв.);

(що) *(переставати займатися чим-небудь)* зоставляти, залишати: В чо(м) Вм зъ пови(н)ности своє(и) то(г) Влаха ѹпомнитє, абы и боя(з)нь божѹю пєрє(д) собою мє(л), и то ѹважи(л) жє лядаяко тоє справы зоста(в)ля(т) нє бѹдѹ (Гологори, 1605 *ЛСБ* 398).

2. (що) *(зберігати без змін)* зоставляти, залишати: чéмоу мѧ прє(з) сéбє // жи́воую зостáвлѣє(ш), чємоу съмрти нє вєли(ш) мѧ захвáтити (Смотрич, II пол. XVI ст. *Проп. Д.* 10 зв.-11); Брáтъство… ѡ(т) начáла… патрïáрхомъ… ѹзаконéно… и ннѣ в зѹпóлной мóцы и в покóю вєдлє правъ и́хъ зоставляємо (Львів, 1591 *ЛСБ* 155).

3. (що) *(залишати, віддавати у чиє-небудь користування; передавати у спадщину)* зоставляти (що, чим, на що): звыкли люде мыслъ и волю свою… остатнюю на писме ку ведомости на часы потомные зоставляти тым обычаем (Володимир, 1569 *АрхЮЗР* 8/III, 192); а и́ныє па(к) я́кобы и нє оумирáю(т) бо мѹдрє(ц) такъ // написа(л), роди́вы(и) чáда нє оумирáєтъ, кгды(ж)… ѡ(т) сѣмєни и црkви своє́и наслѣдникомъ,… по собѣ зоставлѧєтъ (Острог, 1587 *См. Кл.* 1-1 зв.); Кролéв҆скоє дѣло є(ст), нє ты́л҆ко собѣ кроловáти…, áлє и ты(м) котóрыє по(д) звѣрхностю, а звлáща своє цнóты напри́кладъ дѣтємъ зоставлѧ́ти (Острог, 1614 *Тест.* 176);

(що) *(відкладати, зберігати що-небудь для кого-небудь)* залишати: и вырѣкься такъжє якь и отєць єго, нє зоставляючи та(м) собѣ ни(ч) ани помькоу(в) (!) своимь (Одрехова, 1639 *ЦДІАЛ* 37, 2, 53).

4. *(зберігати, приберігати, не використовувати)* зоставляти: Рéклъ Мѡисéй: то є́сть хлѣбъ… // …жáдєнъ нєхáй нє зоставлѧ́єтъ з нєгѡ до порáнкѹ (серед. XVII ст. *Хрон.* 94).

Див. ще **ЗОСТАВИТИ[1], ЗОСТАВОВАТИ, ЗОСТАВЯТИ.**

ЗОСТАВЛѦТИ *див.* **ЗОСТАВЛЯТИ.**

ЗОСТАВЛѦТИСѦ дієсл. недок. Залишатися: всѣ тоу зоставлѧ́ютсѧ, намъ всѣмъ на выхованѧ живымъ (поч. XVII ст. *Пчела* 15).

Див. ще **ЗОСТАВАТИСѦ.**

ЗОСТАВОВАТИ, ЗОСЪТАВОВАТИ *дієсл. недок.* **1.** (що) *(не брати з собою, собі)* зоставляти, залишати: мы Россове, если для наукъ въ краи Нѣмецкіи удаемося…, зъ росторопностю еднакъ сметьє отметуемо, а зерно беремо, уголе зоставуемо, а золото выймуемо (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 900);

(кого, що) *(покидати в певному стані)* зоставляти, залишати: Мы се на то передъ Богомъ на васъ жалуемъ, ижъ… Греческого набоженства не толко не заживаете, але ихъ бурите, церкви пустые зоставуючы (Вільна, 1597 *РИБ* XIX, 210); Алє довóлной, якомъ рéклъ, матéрïи живота Мѹжа сєгѡ стóгѡ мѣст҆цє даючи, то прєлóжєноє бє(з) ѡколи́чностïй, якъ Контєрфéктъ бє(з) фáрбъ зоставѹю (Вільна, 1620 *См. Каз.* 14 зв.); церкве тежъ русской,… турбовати южъ болшъ не мышлю,… южъ за помочу и ласкою Христа моего ей въ покою зъ моее стороны зоставую (Дермань, 1628 *КМПМ* I, дод. 321); Христосъ,… на небо запроважаетъ: Нехже кождый вѣрный з нимъ ку горѣ ся маетъ. Падолъ тотъ земный, пусткою зоставуючи: А къ небу,… ся готуючи (Львів, 1630 *Траг. п.* 173);

(кого) *(покидати без нагляду, опіки)* зоставляти, залишати: нє только имъ и людемъ их трѹдность и ѡбтєжєньє нєзносноє ѡтъ тєбє сѧ деєть, алє длѧ тыхъ людей ихъ, в которыхъ ты кони ѡтбираєшъ, а на поли ихъ зоставѹєшъ (Вільна, 1546 *AS* IV, 456); Кѹпєц҆ всю маєтность свою в҆ кѹплю в҆кладаєт҆, и ѡ(т)єжджаєтъ в҆ далєкѹю сторонѹ, ѡпѹскаєт҆ ѡ(т)чизнѹ, зоставѹєтъ жонѹ и дѣти, и домъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 138);

(що) *(класти, поміщати)* зоставляти, залишати: его королевская милость,... тотъ декретъ..., выдати росказати рачилъ, который я з ыншими листы... въ захованю зоставую (Луцьк, 1567 *АрхЮЗР* 1/I, 107).

2. (що) *(зберігати в силі, без змін)* зоставляти, залишати: Што сѧ ткнєт тых привилєвъ,... мы во всємъ ихъ,... при моцы на вєчныє часы зоставѹємъ (Вільна, 1545 *AS* IV, 434); мы г(с)дрь си(м) наши(м) листо(м)... тыє приви(л)я в цєлости зо вси(ми) артикулы зоставує(м) што має(т) вє(ч)нє а нєпору(ш)нє трва(ти) (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 56); Бра(т)ство Лвовскоє..., и Бра(т)ство рогатинъскоє... радити имъ дозволѧємъ и блгословлѧємъ, зоставѹючи каждоє слово в моци зѹполъно(и) (Берестя, 1590 *ЛСБ* 144); тамъ инъшая справа ѡсобная кгро(д)ская была а тєпє(р) зє(м)ская кривда ѡсобно зачатая ѡбороны всѣ правныє в моци своє(и) зоставѹючи (Вінниця, 1605 *ЛНБ* 5, II 4051, 65); Зоставѹючи тєды в цалости пови(н)но(ст) ихъ зако(н)ничѹю,... ѡ ихъ выхованю ко(л)ко пѹ(н)ктовъ з совѣтѹ ѡбщого прєкладає(м) и написѹємъ (Луцьк, 1627 *ПВКРДА* I-1, 60); мєнованы(и) манифє(с)туючы(и),... свє(д)-чытъсє и манифєсътуєтъ, ѡферуючысє во въсємъ правнє поступоватъ,... зосътавуючы ѡдънакъ салву (!) мєлиѡрацыѡнємъ єузъдємъ манифєсътациѡнє(м) алъбо инъшє(и) ши(р)шє(и) учынєнє (Житомир, 1649 *ДМВН* 190); **вѣчноє молчанє зоставовати** *див.* **МОЛЧАНЄ;**

(кого, кому) *(підтверджувати право власності, надавати кому-небудь щось)* зоставляти, залишати: мы з ласки нашоє при тых всих зємлѧх..., єго самого и потомковъ єго на вєчныи часы зоставѹєм (Краків, 1538 *AS* IV, 171); штося ткнетъ продаванья имъ волного медовъ пресныхъ и иншихъ речей,... им то на томъ зоставуемъ и волности имъ в томъ даемъ (Вільна, 1546 *АрхЮЗР* 8/V, 42); iakoż nyneyszym lystom naszym pozwalaiemo y oneho w derżaniu y używaniu toho uroczyska zostawuiemo y zachowuiemo (Варшава, 1599 *АрхЮЗР* 7/I, 260); А та(к) мы... ѡны(х) Бѣликовичо(в) при... помєнєны(х)... пожи(т)-ка(х) та(к) якото ѡни с про(д)ко(в) свои(х) дє(р)жатъ и ѹживаю(т) нинє(ш)ни(м) листо(м) наши(м) зоставѹє(м) (Острог, 1637 *ЦДІАК* 1471, 1, 1, 99 зв.);

(що) *(закріплювати, лишати за ким-небудь)* зоставляти, залишати: єсли жє особа залѣцєнаѧ нє здаст҆сѧ имъ на таковый оурѧ(д) згожа, тогды залєцє(н)ю мѣсца нє зоставоуючи, иншого которого..., собѣ обирають (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 167 зв.); А если бы ся тая залецаная особа имъ на тотъ урядъ не здала згоже, теды залецаню мѣстца не зоставуючи иншого, которого згодлившого видятъ быти собѣ, обираютъ (1603 *Пит.* 28).

3. (що) *(призначати для певної мети; відкладати)* зоставляти, залишати: протожъ далєй сѧ тыми марными пѡстѹпки вашими нєбавѧчи, алє и(х) соудови ба найвы(ш)шєго зоставоуючи, тоє толко длѧ пєрєстороги // и наоуки дроугимъ... инъфєроуємѡ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 46 зв.-47); И наймєн҆шій грѣхъ тоутъ поправоуючи, на всємирный соудъ нє зоставай (Острог, 1607 *Лѣк.* 6); То, мовлю, и болшъ над҆то, бы дѣло тоє, моєи вокацїи и прє(д)сѧвзѧтѧ было припомѧнѹл҆ бым҆: лєчъ зоставѹю то часови волнѣйшомѹ (Київ, 1623 *МІКСВ* 73); алє и(ж)бы на(м) часѹ и папѣрѹ ты(х) выличаючи нєстати мѹсѣло,

ӥншомꙋ мѣстцꙋ и ѡка́зїѣ то́ зоставꙋючи, тꙋ(т) до оуваже́нꙗ способногѡ... пристꙋпꙋем҆ (Київ, 1634 *МІКСВ* 312); А // што се тъкнет остатка суми, от вышъ помененых лекгат моих зосталое, тую на заплачене долговъ,... зоставую и записую (Руда, 1646 *ПККДА* І-1, 85-86);

(що, що кому, кого при кому) *(передавати у власність, відписувати)* зоставляти, залишати (кого кому, що кому): тоє сєло радошовкꙋ... я володимє(р) жонє дєтємъ и пото(м)комъ своимъ вцалє зоста(в)ую (Дубно, 1577 *ЖКК* II, 264); жадной маетности моее зъ обу сторонъ при нихъ не зоставую, кромѣ збоже въ гумнахъ зложоныхъ (Краків, 1595 *АСД* I, 198); Кто зло́мꙋ сы́нꙋ має(т)ность зоставоу́єт҆, и са́мъ ги́нєтъ и єго в҆ зло́є вправоу́єтъ (Острог, 1607 *Лѣк.* 184); волов тры, шкапу шерстю половую при нем же зоставую (Бориспіль, 1637 *АБМУ* 14);

(кого, що) *(лишати після себе)* зоставляти, залишати: я Богушъ Федоровичъ Корецкий,... остаточную волю свою,... зоставую (Луцьк, 1576 *АрхЮЗР* 1/I, 95); Што все и себе самого Господу Богу въ моцъ оддавши ...тотъ мой тестаментъ зоставую (Краків, 1595 *АСД* I, 199); Не меч и копіє Пе́търъ ти зоставует,... але Христов яремь кажет ти носи́ти (к. XVI ст. *Укр. п.* 79); Живꙋчи побожнє зоставоу́й и́мъ цно́ты, бо що ѡ(т)цъ чи́нитъ то и снъ з҆ ѡхо́ты (Острог, 1607 *Лѣк.* 184); Ѡ(т)чє ѡ(т)чє, што вжды зоставꙋє(ш); Ѡ зайстє мно́го до́брого (Київ, 1625 *Коп. Каз.* 27); Того(ж) ста́рца ґды ве́сєло на ѡны(и) свѣтъ... прєпроважа́ючогосꙗ и оужє бли́зко сконанꙗ ѡб҆стꙋпи(в)ши, поко́рнє бра́тїꙗ проси́ли, абы им҆ ꙋпоми́но(к) и ѡ(т)хо(д)ного зоставꙋючи, наоучи(л) чого (серед. XVII ст. *Кас.* 80 зв.).

4. (що) *(зберігати для себе, застерігати за собою)* зоставляти, залишати: котороєжъ мыто мы и теперъ на сєбє выймꙋємъ и нашомꙋ пожиткꙋ зоставꙋємъ (Краків, 1531 *AS* III, 389); Я Настасꙗ Гꙋрковьна Жꙋковєцкаꙗ поспол из мꙋжем моим,... сознаваєм тым листом нашим, што єсмо... продали имєнє нашє Жꙋковєц,... ничого на сєбє нє зоставꙋючи (Турійськ, 1551 *AS* VI, 115); вє(ч)нє єго мл҃(с)ть тымъ дарую нє зоста(в)уючи сєбє ниякого права на то (Варковичі, 1572 *ЛНБ* 5, III 4071, 33); кн҃зь яхи(м) корє(ц)ки(и)... вы(з)на(л) тыми словы и(ж) имє(н)є своє... ничого на сєбє жону дєти... нє зоставуючи єго м(л)҃сти пн҃у Алекса(н)дрꙋ сємашку... прода(л) (Люблін, 1591 *ЦДІАЛ* 181, 2, 105, 3, 1); собє всє вцалє позваны(и) зоставꙋє(т) (Вінниця, 1605 *ЛНБ* 5, II 4051, 65); дмитрь мєлєнє(в)... пꙋсти(л) чвєрьть ролѣ марꙋхьнѣ копинисѣ... ни(ч) собѣ нє зоставꙋючи (Одрехова, 1628 *ЦДІАЛ* 37, 2, 43 зв.); проси(л) то(т) жє слуга имєнє(м) пана своєго, абы тая манифєстация, которо(и) са(л)ва(м) мєлиѡрациѡнє(м) собє зоставує до къни(г) была принята (Житомир, 1650 *ДМВН* 198).

5. (що) *(залишати збоку)* обминати, оминати: я... даю... именъе мое Млыновское... которымъ именямъ тые границы такъ тымъ моимъ листомъ описую: напервей, почавши от реки Иквы,... зоставуючи поправе греблю ку Коблику, у верхъ ставу (Луцьк, 1547 *АрхЮЗР* 8/III, 21); Просто чєрє(з) полє ро(в)ниною нєподалєкꙋ тоє дороги... идꙋчи и копцы сыплючи до го(р)ба круто(го)... // и ѡ(т) то(го) го(р)бъка чєрє(з) долинꙋ на дрꙋги(и) горбъ... кгру(нт) святє(ц)ки(и)... зоставꙋючи (біля Кременця, 1606 *ЛНБ* 103, 60/Iе, 254, 1, 47-47 зв.).

6. *Перен.* (що) *(відмовлятися від чого-небудь)* зоставляти, залишати: Зоставꙋйтє тєды кладе́нцы ѡ́ныи съкрꙋшен҆ныи а б҃а въ(з)любѣтє (поч. XVII ст. *Проп. р.* 225); Сцє́птра то́тъ зоставꙋєтъ, Шарла́тъ и Коро́ны, Когѡ Бг҃ъ в҆зыва́єтъ до сво́и ѡборо́ны (Київ, 1632 *Євх.* 293).

Див. ще **ЗОСТАВИТИ[1], ЗОСТАВЛЯТИ, ЗОСТАВЯТИ.**

ЗОСТАВОВАТИСА *дієсл. недок. (зберігатися, продовжувати існувати)* залишатися: нє є(ст) воды исно(ст), котóрая єсли зогрѣє(ш) зи́мно(ст) оутрачáєтъ, вода єдна(к) зоставꙋєтса, а прéто исно(ст) єстъ само прирожéна рéчи(и) (поч. XVII ст. *Проп. р.* 215); Пристоупоуючїи за(с) рéчи которїи могут са допоущати трафоунками соу(т), котóрыи єсли оутрачоую(т)са самáа истно(ст) зоставꙋєтса (Там же); потрéба и по вы́стю дши при котóрой всѣ си́лы дꙋшéвныи а мєнови́тє тóє трóє, я́ростноє, пóхотноє и словéсноє зоставꙋютъса, намъ потóмкωмъ... молити... Ба, абы з҃ добротли́вости... простилъ... грѣхи (Київ, 1625 *Коп. Ом.* 159).

Див. ще **ЗОСТАВОВАТИ, ЗОСТАТИСЯ.**

ЗОСТАВЯТИ *дієсл. недок.* (*стп.* zostawiać) (що) *(зберігати без змін)* зоставляти, залишати: Прото... приказуемъ... абысте... // всѣ таковые справы, отъ даты сего листу нашого до зверненя ихъ зъ Риму, откладали и въцале зоставяли (Краків, 1595 *АрхЮЗР* 1/I, 457-458).

Див. ще **ЗОСТАВЛЯТИ, ЗОСТАВОВАТИ.**

ЗОСТАЛЕЦЬ *ч.* Той, хто залишився: Дла трéхъ причи́нъ... дóбрїи з҃ свѣта схóдит҃... Зосталцéмъ гóркїй смꙋтокъ рóдит҃ (Вільна, 1620 *Лям. К.* 9).

ЗОСТАЛЫЙ *дієприкм. у знач. прикм. (який залишився)* залишений: самъ тыхъ зосталыхъ чотырохъ воловъ не ворочаетъ и ворочати не хочетъ (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 189).

ЗОСТАНОВЕНЄ *с.* Воля, рішення: сын мой, кнѧзь Иван, яко до ωноє ωпєки, так тєж и до имєнєй тых, вышєй мєнєных..., ничим нє нарꙋшиваючи того зостановєна моєго, ничого мєти, ани са в то въстꙋповати и жадноє моцы мєти нє бꙋдєть (Городище, 1551 *AS* VI, 108).

Пор. **ЗОСТАНОВИТИ.**

ЗОСТАНОВИТИ *дієсл. док.* (що, на чому) Постановити, вирішити: нє хотачи быти пи(л)ны а здалиса и записы своими ωбєзали... то зостанови(в)ши мнѣ то ω(б)явили абы(х) я ро(з)су(д)ко(м) мои(м)... ω тоє имє(н)є рє(ч) тую ско(н)чи(л) (Володимир, 1544 *ЛНБ* 103, 22/Id, 2032, 4); къ тому тежъ на то есмо промежъ себе зостановили, ижъ не маемъ оденъ отъ другого такъ служебниковъ яко и людей посполитыхъ приймовати (Чорторийськ, 1547 *АрхЮЗР* 7/I, 22); отец игумен пытал паробков его: для чого тую землю орете и поседате, а ведаючи то иж есмо промежку себе на том зостановили, же тых новин люди Козлиницкие... брати до росправы не мели? (Луцьк, 1562 *АрхЮЗР* 8/VI, 120).

Див. ще **ЗОСТАНОВЛЯТИ.**

ЗОСТАНОВИТИСЯ, ЗОСТАНОВИТИСА *дієсл. док.* **1.** *(припинити свій рух)* зупинитися: éсли са зостанови́тъ крóвь и пєрєстáнє(т) плы́нꙋть, наличи́тъ сéмъ дній чищéньа своєгω, а óсмогω дна офєрꙋє пáрꙋ синогóрлицъ áбо голꙋбáт҃ (серед. XVII ст. *Хрон.* 120 зв.).

2. (на чому) *(зупинити увагу)* зосередитися: Тамъ же дей копа вся, на томъ слѣду зостановивъшися, и послала до того сельца ихъ, зовучи на слидъ, абы они шли. Они // дей выйти не хотели (Луцьк, 1583 *Ив.* 272-273).

ЗОСТАНОВИТИСА *див.* **ЗОСТАНОВИТИСЯ.**

ЗОСТАНОВЛЯТИ, ЗОСТАНОВЛАТИ *дієсл. недок.* (що) Постановляти, вирішувати: Его кролевъская милость тую прозбу вашу на томъ зостановляти рачыть, яко всимъ обывателемъ того панъства (1554 *РИБ* XXX, 263); брат мой... єщє за живота своєго... вчинилъ постановєнє и вгодꙋ, зостановлаючи вєчными часы под тым способомь (Володимир, 1555 *AS* VI, 18).

Див. ще **ЗОСТАНОВИТИ.**

ЗОСТАНОВЛАТИ *див.* **ЗОСТАНОВЛЯТИ.**

ЗОСТАРѢТИСА *див.* **ЗСТАРѢТИСА.**

ЗОСТАТ *див.* **ЗОСТАТИ.**

ЗОСТАТИ, ЗОСТАТ *дієсл. док.* **1.** *(продовжити своє перебування де-небудь)* зостатися, залишитися: а похочєть-ли который чєловєкъ зостати на том сєлищи, тот маєт Єго Милости дати выходꙋ зъ дворища копꙋ грошєй (Острог, 1514 *AS* III, 113); маєт кнѧгини Алєксандра на Тꙋровѣ... зостати (Неполомичі, 1531 *AS* III, 386); потомъ я засє до кнєгини до господы своєє приєхалъ, а Жєлєхъ въ мєстє господарскомъ ꙋ Лꙋцкꙋ былъ зосталъ (Петрків, 1564 *AS* VI, 250) Патрїа(р)ха ту(т) бы́вши по(є)дєть, // а я ту(т) зоста́нꙋ (Львів, 1590 *ЛНБ* 4, 1136, 2, 30, 1 зв.-2); И такъ розышлися с того мѣстца, а Никифор тамъ зосталъ (Львів, 1605-1606 *Перест.* 38); По извєръжє́нїю, диа́волы на тро́хъ мѣстєхъ зоста́ли (Почаїв, 1618 *Зерц.* 7 зв.); А ва́съ роспорошꙋ мєжи наро́ды... А кото́рии з ва́съ зоста́нꙋтъ, дамъ стра́хъ до ср(д)ца и́хъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 127);

(продовжити своє перебування з певною метою) зостатися, залишитися: приказꙋємъ тобє, ажбы Твоѧ Милост ꙋ Володимєрꙋ зосталъ... рѧднє справꙋючи сѧ до того часꙋ, поки Єго Милость с пословги нашоє вєрнєть (Вільна, 1557 *AS* VI, 22); єсли Ваша Милост рачиш зостати на слꙋжбє ѡной, тєды и прывилєй на гєтманство ... мѣти бꙋдєш (Варшава, 1568 *AS* VII, 306); ѡтє(ц) владыка... при сторонє пилнуючє(и) зостати має(т) (б. Києва, 1585 *ЦНБ* ДА/П-216, 4); они, што его привели, зостали и избу замкнули, а намъ никому поведати казали (Луцьк, 1598 *АрхЮЗР* 1/VI, 238); єдє́нъ з҆ ни́хъ в҆пра́вдѣ зоста́лъ збꙋрити царствꙋючєє мѣсто (Київ, 1627 *Тр.* 667); Єдины̑ вѡйска зоста́ли: оу Гро́ба при тѣлѣ Гн҃и (Чернігів, 1646 Перло 95 зв.);

(продовжити перебування де-небудь, будучи покинутим там) зостатися, залишитися: люди... нє могли рыбы тамъ всєє побрати зостала плоть на лєдꙋ (1552 *ОКан. З.* 26 зв.); пастꙋ(х) тєды ходи(т) оу гоустинѣ, г(д)є пасєть в лѣсѣ а выганѧєть на полє жєбы та(м) жа(д)наѧ нє зостала жєбы вши(ст)ки додомоу пригналь (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 182); слугъ... поспихали прочь зъ лавокъ, же мусяли зостать на дожчу черезъ целую ночъ (Володимир, 1591 *АрхЮЗР* 1/I, 287); роска́жєтъ и́хъ; анти́христъ позабива́ти, всѣхъ тро́хъ, и трꙋ́пъ и́хъ зо(с)та́нєтъ на ꙋлицахъ (Чернігів, 1646 *Перло* 141 зв.);

назаде зостати – *(відстати)* лишитися позаду: Але если же вси пойдутъ, а за чымъ добрымъ, и безъ образы сумненья, – и я бы-мъ не хотелъ на заде зостати (Вільна, 1599 *Ант.* 607); **в арешти зостати** *див.* **АРЕШТЪ; на плацу зостати** *див.* **ПЛЯЦЪ.**

2. *(продовжити перебувати в якому-небудь стані)* зостатися, залишитися: ѡни..., пꙋшкарѧ Жєславского... до смєрти побили, а инших поранили, которыи живы зостат не могꙋт (Кременець, 1542 *AS* IV, 315); А которыє шаты, саѧны жоны моєє ꙋ схованью моємъ... зостали, тыє Єє Милость,... єй тєперъ вси ѡтдати маєтъ (1577 *AS* VI, 74); тая ꙋбогая єпископия цѣла при владзи своє(и) зостанє(т) (Стрятин, 1588 *ЛСБ* 101); Церкви тежъ,... ни який кгвалтъ не сталъсе: бо... все въ цалости зостало, опрочъ анътимиса (Володимир, 1598-1599 *Відп. ПО* 1061); тая вся справа ѡ тыє три двори(с)ча... ѡ(д)лого(м) а(ж) до того часꙋ зо(с)тала (Люблін, 1601 *ЛНБ* 5, II 4050, 9); монастырѣ абы цало зостали и в ных духовныє спокойне сидѣли, дань первую,... абы заживалъ кождый, позволил (Львів, 1605-1606 *Перест.* 27); Двѣ... злости учинили заходнїи Латини, черезъ которыи и поднесли схисму и въ ней зостали (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 759); Людемъ..., коморы пудкопували, а ледво якая цѣла зостала (1636-1650 *ХЛ* 81); правє(д)нїи... са́мъ в҆ радости вѣчной зоста́нєтъ (Чернігів, 1646 *Перло* 119 зв.); Агг҃ловѣ... злє ꙋжи́ли во́лнос-

ти своє́й... во вѣчнои нѹжи хвалѹ нб(с)нѹю оутра́тивши з'оста́ли (серед. XVII ст. *Хрон.* 3 зв.); **ни при чомъ зостати** – зостатися ні з чим: и праве ни при чомъ зостали, для чогожъ многіи хотіли съ того места Нашого прочъ ся розыйти (Краків, 1527 *PEA* I, 148).

3. *(зробитися ким-небудь, чим-небудь)* стати: ҂афм҃ѳ. кро́ль а́вгѹстъ пано(м) зоста(л) (1509-1633 *Остр. л.* 116 зв.); тотъ подданый Нашъ Станиславъ, реченый передъ тымъ Либко Дановичъ, опустивши фалшивую бєзбожную жидовскую вѣру,... христіаниномъ зосталъ (Петрків, 1565 *PEA* II, 138); да́н' быль іωан' на наоу́кѹ вєликы(м) рытороу(м) и красомо́вцємъ бръзо́ зосталь (XVI ст. *УЄ* № 29519, 276 зв.); Ты(х) побо́жны(х) про(д)ко(в) свы(х), пото́мо(к) побо́жный Наслѣдо́вца зосталєсь (Київ, 1618 *Вѣзер.* 14); Дєвʌтна́дцать тє́ды лѣтъ та́къ жи́лъ, и бл҃жєнногω послѹшє́нства вѣзєрѹнком' всѣмъ зоста́вши (Київ, 1627 *Тр.* 554); вы... ивана вєкєрами збили... на што вєчъны(и) калика зо(с)тал (Вінниця, 1634 *ЛНБ* 5, II 4060, 72 зв.); Прє(з) Крє(ст) всѣ з да́вны(х) ча́со(в) триѹмфѹют' па́н'ства, А томѹ клєйно́тови подпо́рою сла́вы зоста́лъ Арсєній (Львів, 1645 *На г. Жел.* тит. зв.); Зоста́нѹ тє́ды слѹго́ю твои́мъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 72 зв.);

(зробитися яким-небудь) стати: кн҃зю ку(р)пъскомѹ длʌ поводѹ рєчи ѹ права зоста(л) зго(д)ливы(и) и при по(з)вє рєєстръ ...по(д) пєча(т)ю своєю пода(л) (Володимир, 1572 *ЖКК* II, 21); Якъ вєлє зась богатыми зостали бєзъ тыхъ языковъ познанʌ? (к. XVI ст. *Розм.* 3); то што на(д) Во́скъ было ма́кшєє, на(д) жєлѣзо моцнѣйши(м) зостало (Київ, 1625 *Злат. Н.* 128); Избиє́ни быша: зоста́ли якъ бѹбєнъ (1627 *ЛБ* 45); И Мироносицѣ, щасливыми зостали: котрые у гробу, през всю ночъ стояли (Львів, 1630 *Траг. п.* 176); Нн҃ѣ на́ зємли слѹжба бѣсώвскаʌ оупа́ла, Знищала, И навѣки пѹста зоста́ла (Чернігів, 1646 *Перло* 49 зв.).

4. (що) *(продовжити існувати, зберегтися)* зостатися, залишитися: гдѣ бы не были прекращены дни оные, не зосталъ бы жаденъ живый человѣкъ (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 161); И на тых тепер только благочестіє уже зостало (Львів, 1605-1606 *Перест.* 28); Чіа́ робо́та зоста́нєтъ кото́рѹю бѹдова(л), запла́тѹ пріи́мєтъ (Київ, бл. 1619 О обр. 140); єсли дія́волъ па́нство дш҃ѣ на́шєи нє можєтъ зѹпо́лна ωдѣдичити, Прина́мнѣй щоко́лвєкъ хо́чє(т) ω(т) на(с), а що ω(т)повидѣлъ моисє́й? нє зоста́нє(т) з нихъ анѣ копыто (поч. XVII ст. *Проп. р.* 219 зв.); Свѣдчать мученици, которыхъ ребра стругано, але вѣра непреломлена зостала (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 343); ска́рбы бωга́тіи ω(т) ни́хъ побра́нω и врагώмъ в рѹцѣ пода́нω, а имъ ти́лко жа́лость вѣчнаʌ зоста́ла (Чернігів, 1646 *Перло* 122); огорожы зас около двору, гумна, огородовъ вси побраные такъ, же и кола жадного не зостало (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 119);

(зберегтися після кого-небудь) залишитися: вси дворы... по смєрти кнʌзʌ Жославского зосталыє... в завєдани своємъ мєти до того часѹ, поколʌ кнʌзь... Києвский с паном Троцким росправѹ ω тѹю ωпєкѹ прыймєть Вільна, 1562 *AS* VI, 56); всє... што ко(л)вє(к) ...по нє(м) зо(с)танє(т) маєт) то всє жона моя... до ру(к) свои(х) взяти (Вінниця, 1567 *ЛНБ* 103, 17/Іс, 1943, 16); она... маетност всю по небожчику брату нашомъ зосталую,... роспорошает (Володимир, 1580 *АрхЮЗР* 8/III, 311); Єдна́къ пото́мнымъ вѣкωмъ, сла́ва Вѣчнаʌ, по тобѣ зоста́ла (Київ, 1622 *Сак. В.* 41 зв.); половица пу(л)сє(т)ка поло(т)на домово(и) роботы, по // нєбощицє а(н)ници московцє зостало (Львів, 1637 *Інв. Усп.* 73-73 зв.);

(перейти в чиє-небудь користування, стати чиєюсь власністю) дістатися, припасти (кому): Ино колиж... бискѹп Лѹцкий тои части дєлницы кнʌзʌ..., котораʌ зостала

ємꙋ по кнѧгини… записом… потвєрдил, мы …на Єго милости чолом-битє то вчинили (Краків, 1519 *AS* III, 194); якожъ ѡныє вси имє(н)я которыє ся бы(ли) з ро(з)дє(л)ку вєчисто(г) ѡ(т)цу моєму… зоста(ли)… ꙋв опє-ку… дя(д)ку моєму при(ш)ли (Ляхівці, 1548 *ЛНБ* 103, 19/Id, 1961, 23 зв.); а по животє… моимъ вся моє(т)но(ст) моя,… всє зостати має(т) при то(м) затю (!) мои(м) (Житомир, 1584 *АЖМУ* 151); єсли всю свѣтлость нб(с)-нꙋю на собѣ имѣєтъ; то нѣчо́го нє зоста́ло божни́цамъ пога́нъскимъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 56).

5. (що) *(зберегтися в наявності після використання)* зостатися, залишитися: а якь сѧ южь наили рос҆казаль оу҃чнкомь своимь абы собрали оукроухы которыи зостали абы и тоє нє погиноуло (1556-1561 *ПЄ* 365); к(д)ыжь ѡбачить на(с) избавитє(л) нашь… излѣчить ты(ж) нашѣ раны…, и дасть ты(ж) на)м) по-ка(р)мь тєлє(с)ный а(ж) до сы(т)ности и єщє на(д) то да(ст) намь, то є(ст) жє зостанє(т) намь (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 144); Такъ с приходо(в), якъ и(з) росходовъ ѡ(т)да(л) ра-хꙋнокъ добрє и вѣрнє рєшты що зостало ѡ(т)да(л) готовыми грошми (Львів, 1608 *ЛСБ* 1046, 4); бꙋдєтє… ѣсти… то́лкѡ пєчо́ноє огнє́мъ,… и нє зоста́нє ничогѡ з нєгѡ до пора́нкꙋ, є́сли што зоста́нє огнє́мъ спали́тє (серед. XVII ст. *Хрон.* 94);

(кому) *(залишитися на черзі для виконання)* зостатися: Еще ми зосталъ одинъ артыкулъ ку вѣдомости потребный, о постахъ (Вільна, 1608 *Гарм.* 216); сꙋ(д) трибꙋна(лъ)-ски(и) ѡ(р)динациєю своєю до рєєстрꙋ справъ вписовати нє позволи(л) алє то(л)ко тыє справы што в рєєстрє простомъ и арєшто-во(м) зо(с)талыє были сꙋди(л) (Люблін, 1634 *ЛНБ* 103, 2010, 14 зв.).

6. *(застрянути)* зостатися, залишитися: куля зъ него не вышла, але въ немъ, хрибетъ покгрухотавши, зостала (Володимир, 1627 *Арх ЮЗР* 3/І, 205); заразъ пана хлєбо(в)ского з мушъкєту в лєвы(и) бо(к) впо(л) по(с)трє-лили ажъ в правы(м) боку за скуро(ю) кꙋля зостала (Київ, 1632 *ЛНБ* 5, II 4060, 3); того выростъка протестантис… з луку в самый крыж з боку левого шкодливе а немилосерд-не пострелилъ, же ажъ желязко въ самои кости в немъ зостати мусело (Луцьк, 1643 *КМПМ* II, 268).

7. (на чому) *(постановити що-небудь)* зупинитися: ѡни на том зостали: Скоро границы имєнамъ их… бꙋдꙋть положоны, мають ѡни… сꙋдей своих с обꙋ сторон там вывести и ѡ тыи зємли… сѧ росправити (Львів, 1537 *AS* IV, 91).

Див. ще **ЗОСТАТИСЯ.**

ЗОСТАТИСЯ, ЗОСТАТИСѦ, ЗОСТАТ-СЕ *дієсл. док.* **1.** *(продовжити перебування де-небудь)* залишитися: присѧга́ю тобѣ прєз҆ г(с)да жє є́сли нє вы́дєшъ, нє зоста́нєтсє з тобо́ю ни оди́нъ сє́и но́чи (серед. XVII ст. Хрон. 272).

2. *(опинитися в якому-небудь стані)* залишитися: якъ ся мне былъ тотъ манастыръ зъ ласки, наданя его // кролевское милости,… знищоный и спустошоный зосталъ, тедымъ немало около того манастыра побудовалъ (Луцьк, 1585 *АрхЮЗР* 1/І, 194-195).

3. *(перейти в чиє-небудь користування, стати власністю кого-небудь)* дістатися, припасти (кому): а тот [чоловекъ] маеть на томъ присягу вчинить, штося маетности небожчиковское зостало пану Ивану (Луцьк, 1570 *АрхЮЗР* 8/VI, 270);

(зберегтися при комусь) залишитися: такъ ты(м) право(м), котороє ся в мєнє зостало, яко тє(ж) и никоторы(м) и(н)шимъ собє того имє(н)я… привлащати нє маю(т) (Житомир, 1584 *АЖМУ* 148).

4. *(продовжити існувати)* залишитися, зберегтися: границы тыє,… зоста(т)сє нє могутъ, кгды (ж) дє(р)жавца, нє маючы тытулу

дєди(ц)тва, добръ ѡбтяжа(т)... нє можє(т) (Київщина, 1600 *ККПС* 137); Въ прихо́дъ анті́христовъ, ти́лкоса зоста́нєтъ само́є пога́нствѡ (Чернігів, 1646 *Перло* 139 зв.).

Див. ще **ЗОСТАВОВАТИСЯ, ЗОСТАТИ.**

ЗОСТАРѢТИСА *див.* **ЗСТАРѢТИСА.**

ЗОСТАТИСА *див.* **ЗОСТАТИСЯ.**

ЗОСТАТСЕ *див.* **ЗОСТАТИСЯ.**

ЗОСТЄ *див.* **ЗОЙСТЄ.**

ЗОСТОЯТИСЕ *дієсл. док. (зберегтися на місці)* залишитися: ре́клъ црь то мнѣ нєха́й бгъ оучини́тъ, и то причини́тъ нєха́й, е́сли сє зосто́йтъ голова Ієлиссе́а сєгѡ дна на не́мъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 326).

ЗОСТРИТИ *дієсл. док.* (чого) *(зробити гострим)* нагострити: Ѡлє сме́рти сро́гаа, то жєсъ нє оумовна... и слѣпа: Чємꙋсъ на насъ... нє застри́ла... Косы свои (Вільна, 1620 *Лям. К.* 10).

ЗОСТРѢТИТИ *дієсл. док.* (кого) *(зблизитися з тим, хто йде напроти)* зустріти: гдє(ж) хо́чєшь абы єсмо наго́товали, а онь и(м) рє(к)... ото кды боу́дєтє вхо́дити до мѣста зострѣти(т) ва(с) члкь зба(н) во́ды нєсоучи (к. XVI ст. *УЄ* № 77, 24).

ЗОСТРѢЧАЮЧІЙ *дієприкм. у знач. ім.* Той, хто зустрічає, зустрічаючий: стрѣта́тє(л) зострѣча́ючій (1596 *ЛЗ* 76).

ЗОСТРѢЧЕНЬЄ *с.* Зустріч: Стрѣте́нїє зострѣче́ньє (1596 *ЛЗ* 76).

ЗОСХНУТИ, ЗОСЪХНУТИ *дієсл. док. (ставши сухим, втратити життєздатність)* зсохнути: Другое насѣня, што упало на камени и зосъхло (XVI ст. *НЄ* 146); Ѡра́чъ кды сѣалъ єдинъ, иншєє па́ло насѣна при доро́зѣ: що позоба́ли пти́цы нб(с)нїє, иншоє на камєни, и на мѣсца(х) нєпло́дны(х), гдє дла нєдоста́ткоу вилго́тности и мо́крости зосхло́ (поч. XVII ст. *Проп. р.* 22 зв.); Вышо(л) тои кото́рыи сѣє(т) сѣати насѣна своє. Гды сѣа(л) ово... // падє на камєни, и прозабло и зосхло (Височани, 1635 *УЄ* № 62, 102 зв.-103).

ЗОСЪСАТИ *дієсл. док.* (що) Зіссати: изняла одна жона голосъ измєжи народа и рекла Ісусови: Благое черево, што тя носило, и цицька, которую есь зосъсавъ (XVI ст. *НЄ* 190).

ЗОСЪТАВАТИ *див.* **ЗОСТАВАТИ**[1].

ЗОСЪТАВИТИ *див.* **ЗОСТАВИТИ.**

ЗОСЪТАВОВАТИ *див.* **ЗОСТАВОВАТИ.**

ЗОСЪХНУТИ *див.* **ЗОСХНУТИ.**

ЗОТЕРТИ *дієсл. док.* (кого, що) *(знищити)* стерти: кто оупадє на тъи камєнь розобьє(т)са, а на кого жь ѡнь оупадє, зотрє(т) єго (1556-1561 *ПЄ* 93 зв.); вста́нтє, и выйдѣтє з того мѣсца, понєважъ гъ... гра(д) то(т) зотрє(т), выкорєнитъ (поч. XVII ст. *Проп. р.* 180); а кто па́дє(т) на ка́мєни то то(т) съкрꙋши(т)са, а на кого за(с) па́дє(т) того зо́трє(т) (1645 *УЄ* № 32, 125 зв.); г(с)дь Бгъ мо́вилъ: положꙋ не́прїазнь мєжи тобо́ю и нєвѣстою, и мєжи насѣн҄ємъ твои(м), и насѣн҄ємъ о́нои, то е́стъ нєвѣсты, и то́є зотрє(т) го́ловꙋ тобѣ (Львів, 1646 *Зобр.* 10 зв.); И по́йдє Агглъ мо́й пєрєд҄ тобо́ю и впрова́дитъ тєбє до Амморѣйчика и // хєттѣйчика..., кото́рыхъ я зотрꙋ (серед. XVII ст. *Хрон.* 100 зв.-101).

ЗОТКАТИ *дієсл. док.* (що) Зіткати: Трꙋ(д)но з҄ паꙋчи́ны зотка́ти поста́вꙋ, моєго до́втѣпꙋ нєздо́лность вѣдаю (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 203).

ЗОТКНУТИ *дієсл. док.* Увіткнути: Възне́зъ: Зоткнꙋлъ (1627 *ЛБ* 19).

ЗОТРАЧЕНЄ *с. (позбавлення життя)* страта: А тотъ гласъ слышаный былъ далеко, на триста миль, и такъ з иншихъ земль люде приходятъ, которые тые дивы и зраки слышали, юж хотячи се досведчити с писма светого, старого и нового закону, же бы то былъ власный антихристъ а сыномъ зотраченя и вѣчного проклятства (Вавилон, 1635-1636 *АрхЮЗР* 1/VI, 711).

Див. ще **СТРАЧЕНЄ.**

ЗОТРАЧЕНЫЙ *дієприкм. (позбавлений життя)* страчений: гды народился той антихристъ, теды слышаный былъ страшливый голосъ з неба, тыми словы огромными мовячи: "приправтесь, приправтесь и приймѣте сына моего! Благословенный будетъ, который увѣруетъ въ него, и не будетъ зотраченый" (Вавилон, 1635-1636 *АрхЮЗР* 1/VI, 711).

ЗОЧЕСТИ *дієсл. док.* (*цсл.* съчьсти) (що) порахувати: Вамъ волося на головѣ усе естъ зочтено (XVI ст. *НЄ* 154).

ЗОШЛОСТЬ *ж.* (*стп.* zeszłość) закінчення. ◇ **зошлость летъ** – схил віку: ѡна... тє(ж) нємнє(и) длѧ зошлости лє(т), хоробы и нєдостатку здоро(в)ѧ своєго вжо ма(л)жєнства з в҃м, з в҃м яко с чл҃вкомъ молодꙑм... нє потрєбуєть (Луцьк, 1587 *ЛНБ* 5, II 4046, 34).

ЗОШЛЫ *див.* **ЗОШЛЫЙ.**

ЗОШЛЫЙ, ЗОШЛЫ, ЗОШЪЛЫЙ *дієприкм. у знач. прикм.* **1.** Покійний: Четвертый лист видимус з листу сознаня зошлого Ивана Шишковича Скленского (Галичани, 1553 *АрхЮЗР* 8/VI, 10); Я анъдрє(и)... ку(р)пъски(и)... змови(л) за сєбє в ста(н) свєты(и) ма(л)жєнъски(и) до(ч)кꙋ зошлого єє м(л) п҃на пє(т)ра сємашъка (Володимир, 1579 *ЖКК* I, 170); На врядє... за(м)кꙋ житоми(р)ско(г)... п҃ни На(с)тазия... по(к)лала тє(с)тамє(нт) зо(ш)лого нєбо(ж)чика... ма(л)жо(н)ка своєго (Житомир, 1609 *ЦДІАК* 11, 1, 5, 41 зв.); Панъ Матєꙋшъ... выдава(л) в станъ ма(л)жє(н)ски(и) пасє(р)бицꙋ свою зошлого якꙋба... цо(р)ку за ꙋрожоного Пана адама сє(р)ахпѡ(в)ского (Київ, 1632 *ЛНБ* 5, II 4060, 2 зв.); Постанови(в)шися ѡчєви(с)то... сынъ зошло(г) го(д)ноє памєти... Васи(л)я Сєбєстияновича поклада(л) пєрє(д) нами... ли(ст) ѡписаны(х) грани(ц)... зошлого... Павла... Сапєги (Чернігів, 1644 *ЛНБ* 5, II 4043, 38); Иванъ Вышъпо(л)ски(и) пода(л)... ѡблѧта(м) тє(с)тамєнътъ зошъло(г)[о] пана... Счєниє(в)ско(г)[о] (Житомир, 1650 *ДМВН* 211).

2. *(про вік)* похилий: што оуслышавши са́рра розсмѣ́ѧласѧ за двє́рми намєтꙋ а бы́ли обо́є ста́ры и зо́шлогѡ вѣкꙋ (серед. XVII ст. *Хрон.* 29 зв.).

Див. ще **ЗЕШЛЫЙ.**

ЗОШЪЛЫЙ *див.* **ЗОШЛЫЙ.**

ЗОШЪТЪЄ *див.* **ЗОЙСТЄ.**

ЗПАНОВАТИ *дієсл. док.* (що) *(підпорядкувати своєму впливові)* опанувати: запали́ла... Ла́мпꙋ но́вꙋю... Котра́ѧ Рꙋсскій на Оризо́нтъ впа́ла // Зодіа́къ Лво́вскій собѣ з'панова́ла (Львів, 1642 *Бут.* 8 зв.-9).

ЗПАСТИ *див.* **СПАСТИ**[1].

ЗПЕВАТИ *див.* **СПѢВАТИ.**

ЗПЕРЕДУ *див.* **СПЕРЕДУ.**

ЗПЕРТИСѦ *див.* **СПЕРТИСѦ.**

ЗПЛЕСНІТИ *дієсл. док.* Зплісніти: зплє(с)ніло mudicus (I пол. XVII ст. *Сем.* 117).

ЗПЛЕСТИ *див.* **СПЛЕСТИ.**

ЗПЛЫВАТИ *див.* **СПЛЫВАТИ.**

ЗПЛЮГАВИТИ *див.* **СПЛЮГАВИТИ.**

ЗПОВАЖЫТИ *дієсл. док.* (що) Зневажити: зара(з) з вє(с)ны зповажывъшы право посполитоє наслалє(с) кгва(лт)овнє слꙋгъ и подъданы(х) свои(х) (Київ, 1622 *ЦНБ* II, № 23265, 1).

ЗПОВИНОВАТИТИСЯ *див.* **СПОВИНОВАТИТИСѦ.**

ЗПОВИНОВАЧЕНЄ *див.* **СПОВИНОВАЧЕНЄ.**

ЗПОВИНОВАЧОНЫЙ *див.* **СПОВИНОВАЧОНЪ.**

ЗПОВСТАТИ *дієсл. док.* Постати, з'явитися, виникнути: Кото́рꙋю те́ды и я найни́жшїй в' правосла́вїи ст҃омъ // ...оуглада́ю: вєли́цє ѧко бы ѡ(т) гро́бꙋ з'повста́ло сѧ тѣшꙋ. И аффе́кт' то́й Прєвєле́бности ва́шой ст҃обли́вый, хотѣлъ бымъ нє тꙑлко на свѣтъ в'яво подати, алє и до н҃ба вꙑнєсти (Львів, 1642 *Бут.* 2 зв.-3).

ЗПОГАНѢЛЫЙ *дієприкм. у знач. прикм.* Споганілий, огидний: Г(с)дь Б҃гъ за́конныхъ

офѣръ нє потрєбовáлъ: áлє прихилѧ́ючисѧ до крє́вкости лю(д)скоѣ, позвóлилъ и́хъ былъ и тєрпѣлъ, и длѧ самóѣ зпоганѣлоѣ грȣбости жидо(в)скоѣ, зáкономъ до чáсȣ змоцни́лъ и́хъ былъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 266).

ЗПОДЪ *див.* **ЗЪПОДЪ.**

ЗПОЄНЄ *див.* **СПОЄНЄ.**

ЗПОЄНЫЙ *див.* **СПОЄНЫЙ.**

ЗПОЗНАТИ *див.* **СПОЗНАТИ.**

ЗПОИТИСѦ *див.* **СПОИТИСЯ.**

ЗПОКОЙНЫЙ *див.* **СПОКОЙНЫЙ.**

ЗПОЛНЕ *див.* **СПОЛНЕ.**

ЗПОЛНИТИ *див.* **СПОЛНИТИ.**

ЗПОЛНО *див.* **СПОЛНО.**

ЗПОЛОВАМЫШАСЪТЫЙ *прикм.* Полово-мишастий: прєзєнътовали... конє(и) троє: одъного зполова мышасътого (Житомир, 1650 *ДМВН* 214).

ЗПОМОЖЕНЄ *див.* **СПОМОЖЕНЄ.**

ЗПОРАНКУ *див.* **СПОРАНКУ.**

ЗПОРЕДИТИ *див.* **СПОРЯДИТИ.**

ЗПОРОЖНИТИ *дієсл. док.* (кого) Визволити, звільнити: пóдлого рóдȣ и взгоржє́ныхъ выбралъ Бгъ з҄ свѣта, и нєбȣдȣчихъ, абы бȣдȣчихъ зпорожни́лъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 835).

ЗПОРОЖНИТИСѦ *дієсл. док.* Спорожнитися, спустіти: Ни́ва гды пожáта бȣдєтъ, зпорожни́т҄сѧ (Київ, 1625 *Сур. Сл.* 123).

ЗПОРЯДИТИ *див.* **СПОРЯДИТИ.**

ЗПОРЯЖАТИ *див.* **СПОРЯЖАТИ.**

ЗПОРѦЖАТИ *див.* **СПОРЯЖАТИ.**

ЗСПОРѦЖАТИ *див.* **СПОРЯЖАТИ.**

ЗСПОРѦЖЕНЬЄ *див.* **СПОРЯЖЕНЄ.**

ЗПОСЕРЕДКУ *див.* **СПОСЕРЕДКУ.**

ЗПОСЕРЕДЪ *див.* **СПОСЕРЕДЪ.**

ЗПОСРЕДКУ *див.* **СПОСРЕДКУ.**

ЗПОСРОДКУ *див.* **СПОСРОДКУ.**

ЗПОТВАРАТИ *див.* **СПОТВАРАТИ.**

ЗПОТВАРАТИСѦ *дієсл. недок.* Спотворюватися: Бѣдá грѣшникωмъ... намóвы прєврóтныхъ҄ смы́слωвъ ωбтѧжóными бываютъ и зпотварѧ́єтсѧ ихъ пóмыслъ (Львів, 1642 *Час. Слово* 273).

ЗПОТРЕБУ *присл.* Достатньо, стільки, скільки треба, необхідно: нє могȣчи фȣндó(в)нє оукорєни́тисѧ, зáраз҄ тє(ж) и оусыхáєт҄, понєва(ж) зємлѣ з҄потрє́бȣ нє мѣли (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 588).

ЗПОЧАТКУ *див.* **СПОЧАТКУ.**

ЗПОЯТИ *див.* **СПОЯТИ.**

ЗПРАЦОВАНЫЙ *див.* **СПРАЦОВАНЫЙ.**

ЗПРАЦОВАТИСѦ *див.* **СПРАЦОВАТИСѦ.**

ЗПРЕДВѢКОВЪ *присл.* Споконвіку, здавна: як҄... з҄прє(д)вѣкωв҄ во всєм҄ доскона́лый бȣдȣчи, досконáлши(м) быти мóжет҄ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 924).

ЗПРЕЧАТИСЯ *див.* **СПРЕЧАТИСЯ.**

ЗПРИПАДЪКУ *присл.* Випадково, зненацька: Euentus збѣды, зприпадъкȣ (1643 Уж. 51).

ЗПРОВАДИТИ *див.* **СПРОВАДИТИ.**

ЗПРОДАНЄ *див.* **СПРОДАНЄ.**

ЗПРОДКУ *присл.* Наперед, заздалегідь: А до житѧ постоновє́н҄ѧ кóждого з҄ ωсóбна, рáда Бзкаѧ чáсъ и спóсо(б) смє́рти єгω з҄ прóдкȣ назначá́є(т) (Київ, 1627 *Тр.* 40).

ЗПРОМЕЖКУ, СПРОМЕЖКУ *прийм. (виражає об'єктні відношення) (вказує на сукупність осіб, серед котрих відбувається яка-небудь дія)* з-поміж: Ям ся имъ вымовлял, боячися якого подступку спромежку их (Кременець, 1597 *АрхЮЗР* 1/VI, 122); В҄ Нн̃ѣшні(и) дн̃ь з҄ Бм̃ъ и Тріωд҄ починáє(м). Котóрȣю, мнóгіи в҄прáвдѣ з҄ промє́жкȣ Ст̃ыхъ и Бг̃онóсных Пѣснотворцєвъ... Ѡ(т)цє́въ, выбóрнє и я́къ прі́стоѧло ω(т) Ст̃го взбȣжáємы дх̃а, в҄ спѣвáню вдѧ́чномъ оутвори́ли (Київ, 1627 *Тр.* 9).

Див. ще **ЗПРОМЕЖЪ.**

ЗПРОМЕЖЪ *прийм. (виражає об'єктні відношення) (вказує на сукупність предметів, звідки що-небудь виділяється)* з-поміж: Ра-

бóтникове,... тéрн'є з'промєж' пшєнúцы повыривáли (Київ, 1625 *Злат. Н.* 127 зв.).

Див. ще **ЗПРОМЕЖКУ.**

ЗПРОСТА *див.* **СПРОСТА.**

ЗПРОТИВНИКЪ *див.* **СПРОТИВНИКЪ.**

ЗПРОТИВЪЛЯТИСЯ *див.* **СПРОТИВЛЯТИСЯ.**

ЗПРОФАНОВАТИ *див.* **СПРОФАНОВАТИ.**

ЗПРУДКА *див.* **СПРУДКА.**

ЗПРАГАТИ *див.* **СПРЯГАТИ.**

ЗПРАГАТИСЯ *дієсл. недок.* (з ким) *(вступати у статеві стосунки)* злягатися: Прє(д) тым' рожáю Пéрскогѡ сынóвє з' родичами дрȣжили на лóжȣ, и сєстра з' брáтом' сѧ зпрѧгáла бє(з) каран'ѧ, а нн҃ѣ дв҃тства шȣкáють (Київ, 1625 *Злат. Н.* 130 зв.).

ЗПУСТИТИ *див.* **СПУСТИТИ.**

ЗПУСТОШИТИ *див.* **СПУСТОШИТИ.**

ЗПУХЛЫЙ *див.* **СПУХЛЫЙ.**

ЗПУЩАТИ *див.* **СПУЩАТИ.**

ЗПЫТАТИСА *див.* **СПЫТАТИСѦ.**

ЗПЫХАТИ *див.* **СПЫХАТИ.**

ЗРАБОВАТИ *дієсл. док.* (що) *(забрати силою)* пограбувати, *діал.* зрабувати: подданые грибовицъкие... двор зрабовавши речей... в коморе замъкненые скрини поодбиявши, забрали (Володимир, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 470).

ЗРАДА *ж.* **1.** *(віроломство, зрадництво, підступ)* зрада: Якъ (!) замóискїи гєтмáно(м) стáлъ. Ѡстúка за зрáдȣ стáто (1509-1633 *Остр. л.* 127 зв.); на сéр(д)ци змзшлѧé(т) (!) зрáдȣ, и чúни(т) злє мóвачи дóбрє (Вільна, 1596 *З. Каз.* 38); почали мєжи собою мовити: ш'то маємо в'чинити, смотрѣмо, абы нє была на(д) нами зрада (XVI ст. *УЄ Трост.* 82); штокольвек луцкій и володимерскій учинили, тоє все зрада и фалшъ (Львів, 1605-1606 *Перест.* 35); О Ево, какос мя прелстила, какос мя ѡ(т) рая ѡ(т)дѣлила. Чим ти не мовил, же то ȣтаена зрада (I пол. XVII ст. *Рез.* 168); всѣхъ єднáкъ хúтрости и зрáды єдинъ сєй конéцъ єстъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 26); ю(ж) нє мы́сли(т) ѡ нúнѣшни(х) рєча(х)... єго... жа(д)наѧ пы́ха, жа(д)наѧ зрáда... нє ѡбы(и)мȣє (серед. XVII ст. *Кас.* 56).

2. *(відмова від своїх переконань, поглядів)* зрада: Не леда скромность и тихость панъ Ѳилялетъ, яко ся обецалъ, показуетъ, и людямъ учтивымъ, пастыремъ и епископомъ церкви Божое, ѳальшы и зрады прыписуетъ (Вільна, 1599 *РИБ* 769); Явнаѧ то зрада х(с)а // ѡ(т)ступити и чревобѣсие(м) врагȣ ȣгодити (к. XVI-поч. XVII ст. ПДПИ 182, 103-104).

Див. ще **ЗДРАДА.**

ЗРАДЕЦКИ *присл.* Зрадливо, по-зрадницьки, підступно: она з слугою Федором Дюгтем... зрадецки, спячого, менованого брата нашого а мужа своего... ножем в горло сколола (Луцьк, 1583 *АрхЮЗР* 8/III, 409); Остафий Слуцкий... атаманъ... недбаючи ничого на боязнь божую... не отповедил, не пристойне, а праве зрадецки, лотровски и розбойнымъ обычаемъ нашедши..., // на господу мою..., тамже кгды были вси пыталемъ, хто бы былъ? (Луцьк, 1596 *АрхЮЗР* 3/I, 107-108).

Див. ще **ЗДРАДЕЦКЕ, ЗДРАДЕЦКО, ЗДРАДЛИВЕ, ЗРАДЕЦКО, ЗРАДЛИВЕ, ЗРАДНЕ.**

ЗРАДЕЦКИЙ *прикм. (віроломний, підступний)* зрадницький: кнѧзь Романъ просилъ мєнє ѡ то, абыхъ за тою причиною, ижъ брата єго Жєлєхъ зрадєцкии пострєлилъ и ранилъ, въ домȣ своємъ болшєй Жєлєха нє дєржалъ (Петрків, 1564 *AS* VI, 252); а вѣрȣ и єстємъ тоє надѣи, же панъ Михайло Мышка самъ до того зрадєцкого пострєлєнѧ Єго Милости кнѧзѧ Ярослава... єсть причинцою (Луцьк, 1564 *AS* VI, 239); Ѡзнаймȣєм..., што... прышъла пєрєд нас... плачливаѧ жалоба... ѡ ѡкрȣтноє, нєпристойноє покȣтноє, а зрадєцкоє забитьє и замордованє... кнѧзѧ Єрослава (Вільна, 1565 *AS* VI, 282); в кунєвє во вла(с)номъ дому єго нєѡ(т)поведнє ѡбычаємь нєпристо(и)ны(м)

здрадєцки(и)… ножємъ то(т) буча(и)ски(и)… пана пєсочи(н)ского проби(л) (Луцьк, 1577 *ЛНБ* 5, II 4044, 5).

ЗРАДЕЦКО *присл.* Те саме, що **зрадецки**: Дознáлъ тогѡ на собѣ слáвный ѡный Гéтманъ вóйска Іил'скогѡ Іѡáв', котрый позабіѧ́вши зрадéцкѡ слáвны(х) и зáцных' вóжов' лю́дй Ізрáил'скогѡ… цѣл' зостáлъ (Київ, 1646 *Тр.* 940).

Див. ще **ЗДРАДЕЦКЕ, ЗДРАДЕЦКО, ЗДРАДЛИВЕ, ЗРАДЛИВЕ, ЗРАДНЕ.**

ЗРАДЕЦСТВО *с.* (*стп.* zdradziectwo) зрадництво: а што вм пишє(ш) до мєнє ѡ нєкоторого по(д)даного своєго голодовича причитаючи ємꙋ за справою хмєлєвою злодє(и)ство и зрадє(ц)ство (Ковель, 1574 *ЖКК* II, 280); Мовѧчи за єго зрадє(ц)ство котри(м) постꙋпова(л) противко бра(т)ствꙋ годє(н) того, абы мꙋ была рꙋка ꙋтѧта посполꙋ с пєромъ (Львів, 1601 *ЛСБ* 1043, 3 зв.).

Див. ще **ЗДРАДЕЦСТВО.**

ЗРАДЖАНЄ, ЗРАЖАНЬЄ *с.* Зрадництво: навѣтовáніє, зраджа(н)є (1596 *ЛЗ* 59); Навѣтовáніє: Зражáньє, ѡшꙋкивáньє по(д)стꙋпноє (1627 *ЛБ* 68).

Див. ще **ЗДРАЖѢНЄ.**

ЗРАДЖАТИ *дієсл. недок.* (кого) (*займатися зрадництвом, діяти підступно, віроломно*) зраджувати: лєщꙋ, зраджáю, ласкáю, похлѣбꙋю (1596 *ЛЗ* 54); Злодѣй идє(т) красти мой до(м) а прєлюбодѣйцѧ, блꙋ(д)никь, идéть крáсти, мою, фортоунꙋ ѡ(т) мєнє и мєнє зра(д)жає(т) и на нєчє(ст) мой до(м) приводи(т) (XVI ст. *УЄ* № 29519, 223); Прєдаю: Выдаю, зраджáю (1627 *ЛБ* 92).

Див. ще **ЗДРАДЗАТЪ, ЗДРАДИТИ, ЗДРАЖАТИ, ЗДРАЖОВАТЇ, ЗРАДИТИ, ИЗРАДИТИ, ИЗРАЖАТИ.**

ЗРАДИТИ *дієсл. док.* **1.** (кого) (*учинити по-зрадницькому, підступно, віроломно*) зрадити: Єв(г)листа выписоуєть якь июда слоушныи часъ ѡбыбравши зрадиль иса (1556-1561 *ПЄ* 317); Степанко,… при ономъ наезде, зрадивши мя, пана своего, и повыдававши певную маетность мою…, утекъ прочъ (Луцьк, 1596 *АрхЮЗР* 3/I, 83); Бога(т)ство, нєпéвный товáрышъ, бога(т)ство нєвѣ́рный сꙋсѣдъ, зрáдити прáгноучїй (Острог, 1607 *Лѣк.* 127); іс… вѣдаль кто го маль зрадитй (поч. XVII ст. *УЄ* № 256, 13); теперъ старца Василія и насъ всихъ братей своихъ, прелести ради свѣта сего временного, зрадилъ еси (Путивль, 1638 *АЮЗР* III, 12); А ми сюди аггловъ нє допускаймо, Потухи имъ нє даваймо, Аби насъ нє зрадили и дшѣ єго до нєба нє запровадили (I пол. XVII ст. *Сл. о зб.* 20); хитрии нєприѧ́тє(л)… нє мóжє ни в чо(м) поды(и)ти и зрáдити… котóры(и) до(с)вѣдчéнѧ нє мáєтъ (серед. XVII ст. *Кас.* 37 зв.).

2. (що, кого) (*відмовитися від своїх звичок, переконань, поглядів*) зрадити: я(к) и(х) прєдо(к) влѣзъ на(м) пє(р)вѣ(и) на стѣнꙋ ко(с)та(н)тинопо(л)скꙋю и всѣ цє(р)кви спꙋстоши(в) и вѣрꙋ зради(в) (Львів, 1596 *ЛСБ* 297, 1 зв.); ѡнъ на тоє такъ ѡ(т)повѣди(л), жє для дво(х) причинъ до братства ходити нє могꙋ пє(р)вая…, жє(м) ѡ(т)цꙋ… хотѣ(л) ключи склєпныє ѡ(т)дати, вторая, жє мя… называю(т) зра(д)цєю, жємъ бра(т)ство зради(л) (Львів, 1601 *ЛСБ* 1043, 3 зв.).

3. (кого) (*не виправдати сподівання*) зрадити: прє(з) зрáдꙋ єдинóго áльбо дво(х) ѡбыватєлєвъ свои(х) жє, бє(з) прáцѣ вы́даны нéпрїатєлє(м), и тєпéръ нєхáй тѧ ты(л)ко внoýтрънїй твóй нє зрáди(т) оýмыслъ (Острог, 1607 *Лѣк.* 108).

Див. ще **ЗДРАДЗАТЪ, ЗДРАДИТИ, ЗДРАЖАТИ, ЗДРАЖОВАТЇ, ЗРАДЖАТИ, ИЗРАДИТИ, ИЗРАЖАТИ.**

ЗРАДИТИСЯ *дієсл. док.* (з ким) Порозумітися, змовитися: Року 1519 Татаре съ поляками зрадившеся, на голову нашихъ подъ Сокалемъ поразили, а другихъ въ Бугу потопили (поч. XVII ст. *КЛ* 75).

ЗРАДИТИСА *дієсл. док. (видати, виказати себе чим-небудь)* зрадитися: нєпрелє́стный, которій нє дасть сѧ зрадити (1596 *ЛЗ* 62); нєпрелє́стный: кото́ры(и) нє да́ст сѧ зра́дити (1627 *ЛБ* 75).

ЗРАДЛИВЕ, ЗРАДЛЇВЕ *присл.* (*стп.* zdradliwie) підступно, віроломно, зрадливо: почали сѧ... оучєныи... вєлми гнѣвати... и ѡ многы(х) рєчо(х) зрадливє єго пытати хотѧчи нѣшто зь оусть є(г)[о] оуловити, абы є(г)[о] ѡс҄ка(р)жили (1556-1561 *ПЄ* 272); к томѹ... рокѹ про(ш)лого... в за(м)кѹ нєсѹхо(ж)єско(м) слу(г) приятєлє(и) моихъ... ѹ ночи зра(д)ливє и шко(д)ливє бє(з) ѡбро(н)ныхъ порани(л) (Ковель, 1574 *ЖКК* II, 274); противъ... прєдатєля чє(р)ньца ѹнєвъского, которы(и)... до... гєдєѡна зрадливє справы и привилє(и)ми манастыръскими ѹтєклъ (Новогородок, 1595 *ЛСБ* 276, 2); золо(т)нико(в) дѹхни(н) сы(н) проти(в) рѹси зра(д)ливє имєнє(м) кролє(в)ски(м) пишѹчи выда(л) за што го(р)ло своє страти(л) ѹ ви(л)ни (Львів, 1599 *ЦДІА Лен.* 823, 3, 67, 6 зв.); та́ѧ нєдоста́тных҄ з҄ вла́сных҄ домѡвъ выго́нитъ: а так҄ хитрє, так҄ зрадли́вє... жє якобы ѡни бѣдныѣ вы́гнаныѣ всє доброво́л҄нє чини́ли (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 69).

Див. ще **ЗДРАДЕЦКЕ, ЗДРАДЕЦКО, ЗДРАДЛИВЕ, ЗРАДЕЦКИ, ЗРАДЕЦКО, ЗРАДНЕ.**

ЗРАДЛИВЫЙ *прикм.* **1.** *(здатний на зраду, підступ, віроломний учинок)* зрадливий: лє́стны(и) ло(б)за́тє(л), зра(д)ли́вы(и) поцѣло́ва(ч) (1596 *ЛЗ* 55); Ѡ(т)ступє(т) нѣкоторыи ѡ(т) вѣры по(с)луха(в)ши духо(в) зра(д)ливы(х) и наѹ(к) бєсѡ(в)ски(х) (II пол. XVI ст. *КА* 510, на полях); Лєсти́вый: Зрадли́вый (1627 *ЛБ* 57); Вы трѡ́хъ врагѡ́въ своихъ побѣди́ли, Дїа́вола зрадли́вогѡ порази́ли (Чернігів, 1646 *Перло* 54); дша,... // ...ты(м) спосо́бо(м) ста́вшисѧ зра(д)ли́вы(м) воино(м) іс хвы(м), и ѹтѣкши з во(и)ны своє́и... подо́батисѧ нє мо́жє (серед. XVII ст. *Кас.* 134-135); *(властивий зрадникові)* зрадницький: пополнивши тотъ злостивый, а зрадливый ѹчинокъ свой, тотъ Жєлєхъ... заразъ съ тогожъ двора кнєгини Матѳєєвоє Чєтвєртєнскоє... ѡтєхалъ (Петрків, 1564 *AS* VI, 248); Валєнтый Жєлєхъ..., ѹсмотрєвъшы час и мєстцє кѹ пополнєню зрадливого злочинства // своєго,... з гаркабѹза чотырма кѹлами пострєлилъ (Вільна, 1565 *AS* VI, 275-276); ко́знь, скри́тоє а́ зра(д)ли́воє ѡшѹка́ньє (1596 *ЛЗ* 52); розсѹднє и з вєликимъ жалє(м) бы(л) ѡ(т)стригнєны(и) ѡ(т) братства во вѣчныя роды Гаврили(и) дороѳєєви(ч) за ѹчи(н)ки своє зра(д)ливыє (Львів, 1601 *ЛСБ* 1043, 4 зв.); то(т)... члкъ, много лю́дій звѣлъ своєю... зра́дли́вою а блюзнивою мо́вою на свою сто́ронѹ (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 10 зв.); Ко́знь: Скри́тоє а зра́дли́воє ѡшѹка́ньє, хи́трость, зра́да (1627 *ЛБ* 54).

2. *(який містить у собі несподівану небезпеку)* зрадливий: язы́къ бовѣ(м) зрадли́вый, кг(д)ы боу́дє(т) мѣти помочника потоу́жного (Острог, 1614 *Тест.* 177); Ѡ ма́рности ли тогѡ свѣта, ѡ бога́тствахъ и ѡ ро́скошах҄ зрадли́вых҄ выправова́ти бѹдѹ (Київ, 1625 *Коп. Каз.* 5); Бо́ѧзн҄ або́вѣмъ Бжаѧ нєнави́дитъ зло́сти, досады, // пыхи, дорѡ́гъ зрадли́выхъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 61-62); Бєзъ ра́дости и свѣта, Длѧ сво́єгѡ зрадли́вогѡ съвѣта // Прє́то мы плачли́выи гла́сы в҄ Нбо по(д)но́симъ (Чернігів, 1646 *Перло* 18 зв.-19).

Див. ще **ЗДРАДЛИВЫЙ.**

ЗРАДЛЇВЕ *див.* **ЗРАДЛИВЕ.**

ЗРАДНЕ *присл.* Те саме, що **зрадливе**: даи ми тѣло оубо́гаго члчєньство(м), ко́торага єго жє... слоу́га зра(д)нє на съмрть вы́да(л) (Смотрич, II пол. XVI ст. *Проп. Д.* 14 зв.).

Див. ще **ЗДРАДЕЦКЕ, ЗДРАДЕЦКО, ЗДРАДЛИВЕ, ЗРАДЕЦКИ, ЗРАДЕЦКО.**

ЗРАДОВАТИСА *дієсл. док.* Зрадуватися, зрадіти: иро(д)... Зрадова́лсѧ бовѣ(м) оузрѣвши іса (поч. XVII ст. *Проп. р.* 98).

ЗРАДЦА, ЗРАДЦЯ, ЗРАДЪЦА, ЗРАЙЦА *ч. (той, хто діє по-зрадницькому, підступно, віроломно)* зрадник: дали ему имѣнья у Володимірскомъ повѣтѣ на имя Уйму а Цевеличи, што мѣлъ зрадца нашъ Василекъ Глиньскій (Вільна, 1514 *АЮЗР* I, 47); х҃с своє тѣло и кровь оученико(м) даває(т). И июдоу зра(д)цю своєго ознаймоуєть (1556-1561 *ПЄ* 109); іюда рабъ и лєстє(ц), дрѹгъ и прєдатє(л) ѡбразо(м) во ап҃(с)тлѣ(х), а дѣло(м) въ зра(д)ца(х) (п. 1596 *Виш. Кн.* 248 зв.); для дво(х) причинъ до братства ходити нє могѹ пє(р)вая жє єстє(м)... подо(и)зрѣны(и) для ма(р)ноє речи,... вторая жє мя... называю(т) зра(д)цєю, жємъ бра(т)ство зради(л) (Львів, 1601 *ЛСБ* 1043, 3 зв.); заразъ кролевичъ Владиславъ припалъ и оного зрайцу тужъ, въ костелѣ, шаблею поранилъ (поч. XVII ст. *КЛ* 85); Прєда́тєль: Зра(д)ца, выда́вца (1627 *ЛБ* 92); Претож, далшіє речи и помияю: ...О зрадци учню, ничъ невспоминаючи (Львів, 1630 *Траг. п.* 167); созва́вши слѹгъ своихъ рє́клъ имъ: чомѹ мнѣ нє повѣдаєтє хто зра́дцою моимъ є(ст) оу цр҃ѧ Іѕра́ильскогѡ (серед. XVII ст. *Хрон.* 325).

Див. ще **ЗДРАДЦА.**

ЗДРАДЦЯ *див.* **ЗДРАДЦА.**

ЗДРАДЪЦА *див.* **ЗДРАДЦА.**

ЗРАЖАНЬЄ *див.* **ЗРАДЖАНЄ.**

ЗРАЖАТИ *дієсл. недок.* **1.** (кого) *(діяти по-зрадницькому, підступно, віроломно)* зраджувати: Духовные тое патрыярхии чернъцы, игуменове... // ...по краинахъ чужихъ се волочать, хрестияны выдають и зражають (Вільна, 1597 *РИБ* XIX, 209-210); И нє досы(т) имаєшь, Іюдо, на то(м), и(ж) выдаєшь с҃на ѡ(т) ма(т)ки зрадливє на см҃рть, алє єще и ма(т)коу зражає(ш) (XVI ст. *УЄ Трост.* 50); И рєкла́ за(с) даліда до нєгѡ́: по́ки(ж) мєнє зража́єшъ и ло(ж) повѣдаєшъ: окажи чи́мъ бы(с) мѣлъ бы́ть звѧза́ный (серед. XVII ст. *Хрон.* 186 зв.); а тоє вамъ ѡзна(й)ємѹємъ жє до на(с) присилаю(т) ѡ миръ просячи алє мы имъ до конца нє вѣримъ яко хитри(м) людє(м) бо вони на(с) такъ миромъ и присягою своєю нє ра(з) зражають (п. Константиновом, 1648 *ЦДАДА* 124, 3, 31);

(кого) *(вводити в оману)* обдурювати: Продають достоеньства; пенези збирають, яко голодные; розгрешають, продають дары Божые; двохъ жонъ жывыхъ позваляють, а другие зражають ѳальшывыми печатьми (Вільна, 1597 *РИБ* XIX, 310).

2. (кого) Приманювати, зваблювати: то єстъ ди́въ мо́р'скій нѣя́кій... а далѣ́й ры́бѣ́й, котрыє ла́годнымъ сво́имъ спѣва́ньємъ людє́й зража́ютъ, а́льбо оусыплѧ́ютъ и҆ затоплѧ́ютъ (Львів, 1614 *Кн. о св.* 439).

3. (кого) Кривдити: поводовъ позваная сторона зражати нє можєтъ (Ісаїки, 1643 *ДМВН* 238).

Див. ще **ЗДРАДЗАТЪ, ЗДРАДИТИ, ЗДРАЖАТИ, ЗДРАЖОВАТЇ, ЗРАДИТИ, ИЗРАДИТИ, ИЗРАЖАТИ.**

ЗРАЖАТИСЯ *дієсл. недок.* (з чим) *(вступати в суперечку)* сперечатися: Пророкъ тѹтъ зражается з доводомъ, що не мертвыи хвалѧт господа (поч. XVII ст. *Вол. В.* 89).

ЗРАЖЕНЄ[1] *с.* (*стп.* zrządzenie) веління, воля: Я... за зраженемъ дару Духа святого понял есми... в малженство... панну Олену (Здолбунів, 1551 *АрхЮЗР* 8/III, 25); Подо́бноє нѣшто по мно́гих' лѣтє(х),... на Правосла́віє на́шє прєслѣдова́нѧ, гды Блг(д)ть Дх҃а Пр(с)то́гѡ Дом' Бж҃ій цр҃квь мо́влю Г҃а н(ш҃) І҃с Х҃а в' на́шєй Рѡ́ссіи нарѹшє́нѹю направѹє(т)..., за зражє́нам пра́вє Бо́зскимъ ста́лосѧ (Київ, 1623 *МІКСВ* 68).

ЗРАЖЕНЄ[2] *с.* (стп. zrażenie) опротестування: панъ Трє(м)бицъки(і)... з бра(т)єю своєю ѡ(д)сужоны(и), инъ фаворємъ па(р)тисъ на (з)ражєнє справы важилъсє таковую заноситъ протєстацию противко кнєжати єго м(л). пану по(д)коморому Бра(с)лавскому

(Ісаїки, 1643 *ДМВН* 253); ихъ м(л)... на възрушєнє права поводовоє стороны и уходячи тоє справы,... на (з)ражєнє акту тєпєрєшнєгѡ чиня(т) (Київ, 1643 *ДМВН* 247).

ЗРАЗИТИ *дієсл. док.* **1.** (кого) Перемогти: Єв(г)листа выписоує ѡ выльяню масти на главоу хвоу которыи то ѡ(т) юды зражєнь (1556-1561 *ПЄ* 183); Ца́ръ..., тамъ о́нѹю монє́ту вытра́чѹєтъ, и потѹжнє з'ражє́н' и звитажє(н) быва́є(т) ѡ(т) нє́гѡ Хо́сро(н) (Київ, 1627 *Тр.* 680); Абы таки́мъжє Діалє́ктомъ... зра́жєны й пога́н'бєны, вѣчнє зостава́ли (Київ, 1645 *Собр.* 1 зв. ненум.).

2. (до чого) Наразити (на що), призвести (до чого): прє(з) таковы(и) посътѹпокъ ѡ(д) ѹживаня добръ мє(с)тє(ч)ка Коръницы... зразилисътє до въсказанъя тєды винъ правъныхъ за таковы(и) ѹчинокъ походячихъ... поводовє на тє(р)минъ вышъ ѡзъначоны(и) позываю(т) (Кременець, 1636 *ЛНБ* 103, 1959, 128).

3. (що) Зіткнутися, зударитися: Гди́ ви(и)дутъ чтири вѣтри из мора, тогди ся потикаю (!) такъ моцно в повѣтрѹ же ѡ́гнь блиснетъ, а ґди то зразитъ то сполѹ в немъ, рози(р)вется и трѣснетъ, ажъ люде оучую(т) (серед. XVII ст. *Луц.* 542).

ЗРАЗИТИСЯ *дієсл. док.* (з ким) *(зіткнутися в бою)* стятися, зітнутися: А такъ Гендрикъ Плусъ у Лекгници, люду нѣшто забравши, съ татарами зразился, немало ихъ погромилъ (поч. XVII ст. *КЛ* 73); Вшєла́кую бо́азнь, Ѡ(т) сє́бє ѡ(т)ложи́вши: З нє́приатєльми са Хвыми зрази́вши (Львів, 1616 *Бер. В.* 84) .

ЗРАЗУ *присл.* **1.** *(моментально, зараз же)* зразу: тылко нєха́й нє ѡ(т)ча́є(т)са анѣса ѡ(т)рєкаєт' навєр'нє(н)а, бо кто бы в то́є впа(л),... двє́ри бо́вѣ(м) собѣ до покоу́ти зра́зѹ затвори́вши,... нє мо́жє(т) за двє(р)ми... вєлі́коє до́броти оучини́ти (Острог, 1607 *Лѣк.* 16);

(у перший момент) зразу: позво́лилъ и́хъ рко́мо ѡ(т)цъ па́пѣжъ,... нє и́жъ бы и́хъ ра́дъ ви́дєлъ, нє жє́бы похвала́л', алє жєбы зра́зѹ пта́шокъ нє поло́ша(л) (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 42); кгды се брат... о смерти брата их ...доведал, а причины смерти его таковое на он час зразу еще се не домневаючи,... теды се зараз такъ о оныхъ ранах, яко и о замордованю его у братовое свое,... на перед пытал (Луцьк, 1605 *АрхЮЗР* 8/III, 509); вшєлакіє спра́вы єсли и на́збыть соу́ть лє́гкіє... зра́зоу звы́клиса на(м) здава́ти нєлацными ба́рзо (Острог, 1607 *Лѣк.* 35);

(у стислий термін, за короткий час) зразу: Ѡлєкшая порѹки зразѹ достати нє могучи сказана є(ст) до вязєня (Львів, 1607 *ЛСБ* 1046, 2 зв.).

2. *(спершу, спочатку)* зразу: Пє́ршєє бо́вѣ(м) зна́йдєтъса, жє Ѡцъ нє хотѣлъ зра́зѹ Дха с(т). посла́ти, што́ мо́вити нєзбо́жнаа єстъ, и Па́влѹ и Іѡа́ннѹ проти́вна (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 255); Который то Бекъ зразу ставился потужне и силне противко Латинникомъ. Лечъ даный до вязеня, зъ мусу а зъ утрапеня великого нахилился до Латинниковъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 1019).

3. *(з першого разу)* зразу: Лати(н)ницы... нє розѹмѣютъ, жє та(м) потрє́бѹ оусмо́тро́вати и вєдлє нє́й што чини́ти мо́жєтъса, в чо(м) застановє́на Бо(з)скіи Сино́довый зра́зѹ и оухва́лы нє зашли (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 233).

ЗРАЗУМЕНЬЄ *с.* Зрозуміння, збагнення: Приведу подобную повесть от отец святых на зразуменья тое мучителное страсти (Унів, 1605 *Виш. Домн.* 194).

Див. ще **ЗРОЗУМѢНЄ, ЗРОЗУМѢВАНЄ.**

ЗРАЗУМѢТИ *дієсл. док.* **1.** (що) *(осягти, збагнути, осмислити)* зрозуміти: И сла́лъ послы избра́нны да оувѣдатъ я́вѣ в коє́й цркви оуста́вы къ бжієи сла́вѣ. Зразѹмѣютъ досто́йны си́хъ послѣдова́ти, И на лѣта вѣчныи потомъствѹ пода́ти (Острог, 1581 *См. В.* 7 зв.);

Обаче и от самого надворного и свѣтского образа и подобия пожиток от инока, избѣгшаго из мира и в горѣ бога ради сѣдящаго и терпящаго, познати и зразумѣти можешъ (1615-1616 *Виш. Поз. мысл.* 243).

2. (що) *(усвідомити зміст прочитаного)* зрозуміти: Пре́то бг͠а ра́ди..., и повто́рє пово(л)ны(и) писа́тєль мо́литсѧ ва(м) прилѣжно с пи(л)ностю прочита́ти, и добрє зразꙋмѣти тоє малоє составлє(н)є нє полєну(и)тєсѧ (Острог, 1587 *См. Кл.* 6); ачъ сѧ рєчъ поро(з)ши́рила, алє длѧ лѣпшого зрозꙋмє(н)ѧ мꙋсѣло тоє бы́ти. Пре́то правовѣ́рныє наро́довє рꙋ́скиє, тоє што єсть с пи(л)ностю рачтє прочита́ти и зразꙋмѣти (Там же, 8);

(виявити, угледіти, убачити) зрозуміти: Есть ли же потребное что вѣдати нам в ней написаного, ознаймете нам, а если же зразумѣете быти самохвалное фарисейство и препирателную лжу, минуйте, – мовит, – и не плѣнѣте помысла, на отповѣдь стараючися (1608-1609 *Виш. Зач.* 208).

3. *(сприйняти певним чином, розцінити)* зрозуміти: И та́къ бѣд҆ныи чєрнци с пла́чємъ ѡ(т)ѣхали. А тꙋрокъ зразꙋмѣ(л) ижє чєрнци приєжчали до нєго ки́лка кро(т) и ре́къ пе́внє ѡни оукра́ли (1509-1633 *Остр. л.* 129 зв.).

Див. ще **ЗРОЗУМѢТИ, ИЗРАЗУМѢТИ.**

ЗРАЗЪ *ч.* Зразок, взірець: повин҆ни бовѣ(м) соу́тъ малѧрѣ вєдлꙋгъ зра́зꙋ ѡ́бразы малова́ти (Острог, 1614 *Тест.* 135); Троєꙋго́лный бовѣ(м) той и простоꙋго́лный зра́зъ ве́длє Питаго́рицкихъ Філосо́фѡвъ, тꙋюжъ мо́цъ и вагꙋ ма́єтъ што́ и тройстаѧ ли́чба (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 277); Алє бра́тїа мо́жємо кр(с)та ѡписа́нѧ оу ст͠го моисєѧ инши(м) ѧ́кы(м) зра́зо(м) выѡбражо́ноє найти (поч. XVII ст. *Проп. р.* 135).

ЗРАЙЦА *див.* **ЗРАДЦА.**

ЗРАКОВИДНЕ, ЗРАКОВИДНѢ *присл.* (*цсл.* зраковидьнє) *(особисто)* навіч: позри чювственным оком и сам зраковидне испытай латиномудрствующих (1588-1596 Виш. Кн. 128); Нє длѧ далєко(с)ти ѡ(т) ва(с) бꙋдꙋчи ѧ пра́вдꙋ смѣлє мовлю и правдою ва(с) постига́ю, алє за правдꙋ и ꙋмрѣти извалѧю, ащє б͠ъ дарꙋє(т) да зна́єтє, и помл͠ѣтєсѧ б͠ꙋ да ва(с) сподоби(т) и зракови(д)нѣ ѡ(т) мєнє рєчє(н)ноє слы́шати (1598 *Виш. Кн.* 309 зв.).

ЗРАКОВИДНѢ *див.* **ЗРАКОВИДНЕ.**

ЗРАКЪ, ЗРАКЬ *ч.* (*цсл.* зракъ) **1.** *(загальні обриси людини, предмета)* вигляд: б͠ъ... цєлєбныя потоки животныѧ ѡ(т) ни(х) источилъ быста бо зрако(м) и ѡбличиємъ ѧко ан͠гла б͠жия любовию и вѣрою оукрашєна (1489 *Чет.* 69); зра(к), ѡ́бразъ (1596 *ЛЗ* 48); тогда есми... жалуючы за кривду господа бога нашего Исуса Христа, который с престола славы непостижимаго божества... изступи и во зрак рабий облечеся (1608-1609 *Виш. Зач.* 211); Пре́то мы тєбє нє по(з)на́ли; в҆ тако́й покорѣ и въ зра́цѣ раба́ твоє́гѡ (Чернігів, 1646 *Перло* 151).

2. *(властивість бачити)* зір, погляд: агг͠ль г͠нь изышє(д)ши с нб͠сє пристоупив҆ши ѡ(т)валиль камєнь ѡ(т) д҆вєри гроба и сѣль на нємь был҆ жє зракь єго яко млънии а ѡдѣяниє єго бѣло яко бы снѣгь (1556-1561 *ПЄ* 122); Яко же бо очима обращаемома,... подобает утвердити зрак глядущему (1615-1616 *Виш. Поз. мысл.* 241); запра́вды тѣло є(ст) о кото́роє опира́єтсѧ зра́къ на́шъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 12 зв.); **быстрый в зраку** *див.* **БЫСТРЫЙ.**

3. Знамення: А то так, скоро ся народило, теды, при его нароженю, ставались зараз дива и зраки барзо великие (Вавилон, 1635-1636 *АрхЮЗР* 1/VI, 710); idea, зракъ, мєчтаниє (1642 *ЛС* 223).

4. Зразок, взірець: norma, правило, уставъ, зракъ, ѡбразє(ц) (1642 *ЛС* 282).

ЗРАНА *присл.* Зранку, рано: з҆ Ве́чора напа́лъ на на́съ смꙋтокъ Зра́на ра́дость настанєть (Вільна, 1620 *Лям. К.* 15); Сл͠нцє бѣгъ звыклый зра́на зачина́єтъ (Там же, 25); панъ Дроботъ,... упатривши собе час и ока-

зию до выконаня того учинку, з рана,... // ...урожоную панъну Марианъну... до дому... брата своего завезълъ (Луцьк, 1634 *АрхЮЗР* 8/III, 588-589).

Див. ще **ЗРАНКУ.**

ЗРАКЬ *див.* **ЗРАКЪ.**

ЗРАНЕВАТИ *дієсл. недок.* Зранювати: Зра́нюю, побива́ю, сѣкȣ, бичȣю (1627 *ЛБ* 143).

Див. ще **ЗРАНИТИ.**

ЗРАНЕНЄ, ЗРАНЕНЪЄ, ЗРАНЕНЬЄ, ЗЪРАНЕНЄ *с.* Поранення: я тамъ до кнѧзѧ Ярослава длѧ помсты, Желєхова зранєнѧ, нє ходилъ (Петрків, 1564 *AS* VI, 252); повєди(л) мнє то(т) дєсѧ(т)ни(к) и(ж) тоє зби(т)є и зранє(н)є маю ѡ(т) по(д)даны(х) тутошни(х) (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 10); ѡтъ того збитъѧ, зранєнъѧ и вєзєнѧ... єстєм здоровъѧ нєспособного (1577 *AS* VI, 71); якожъ при томъ зраненью своемъ менимъ собѣ быти шкоды: чеканъ, макгерка и бачмакги сафьянове згинули (Київ, 1595 *АСД* III, 60); Передо... Васком, Демком присяжъными, ставшы очевисто Иванъ Трохимишин братъ жаловал и оповедал на Евхима слесара о збите и зранене (Бориспіль, 1615 *АБМУ* 11); По(с)тановивъшисє ѡчєви(с)то... янъ мо(д)рицъки(и) скоро... по збитъю и зъранєню... пєрєдо мъною ȣрядомъ стоячи жаловалъ... противъко... во(и)тєхови сєлє(ц)кому (Житомир, 1643 *ЦДІАК* 11, 1, 10, 91); П҃на яна Ко(з)ло(в)ско(г) тєпє(р) за окру(т)нымъ зранєнє(м) прє(з) нижє(и) мєнованы(х) ѡсобъ (Овруч, 1643 *ЛНБ* 5, II 4064, 164); од такъ окрутъного и тиранъского зраненъя,... панъ Петръ Станишевъскій... въ середу... Пану Богу духа оддалъ (Луцьк, 1648 *АрхЮЗР* 8/III, 610); передо мною,... реентомъ... становъши... пан Ян Добринский, скоро толко до лепъшого здоровя по збитю и зраненю своем..., пришедши, прихиляючис до оповеданя своего (1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 530).

Див. ще **ИЗРАНЕНИЄ.**

Пор. **ЗРАНИТИ.**

ЗРАНЕНЪЄ *див.* **ЗРАНЕНЄ.**

ЗРАНЕННЫЙ *див.* **ЗРАНЕНЫЙ.**

ЗРАНЕНЫЙ, ЗРАНЕННЫЙ, ЗРАНЕНЬ *дієприкм. у знач. прикм.* **1.** *(фізично пошкоджений)* зранений, поранений: а єго ст҃аа мл҃(с)ть... // ...змоу́чє(н) зби(т) зра́нєнь вє(с) (Смотрич, II пол. XVI ст. *Проп. Д.* 9 зв.-10); видє(л) єсми то(л)ковищє гдє сє стирали... на ѡ(в)сє... нєжато(м)... и трȣпа забитого... которого(м) ѡглєда(л) зранєного (Володимир, 1575 *ЖКК* I, 62); Нѣкто́жє вра́тъ н҃шихъ проходи́въ ѡ(т)вѣка, съ Пло́тїю зе́многѡ зра́нєнногѡ ч҃лвка (Чернігів, 1646 *Перло* 43 зв.).

2. *Перен. (зболілий, згорьований; пригноблений)* зранений, поранений: та(к) и Г(с)дь з'ра́нєной и пото(л)че́ной д҃ши, дає́тъ лѣкарство (Вільна, 1627 *Дух. б.* 252).

ЗРАНЕНЬ *див.* **ЗРАНЕНЫЙ.**

ЗРАНЕНЬЄ *див.* **ЗРАНЕНЄ.**

ЗРАНИТИ, ЗЪРАНИТИ *дієсл. док.* **1.** (кого) Зранити, поранити: па(н) Богда(н) гарасимови(ч)... наєхавши ȣ по(л)но(ч) на со(н)ного єго самого ро(з)би(л) зби(л) змо(р)дова(л) и зрани(л) (Київ, 1501 *ЦНБ* II, 21039, 1); Пилипа Жȣковича и брата єго збито и зранєно (Луцьк, 1560 *AS* VII, 60); ты п҃нє... в понєдєлокъ нашє(д)чи... кгва(л)то(м)... на дво(р) єго мл(с)ти... суди(л)ко(в)ски(и) вра(д)ника єго мишка зби(л) и зрани(л) и многую маєтность побра(л) (Кременець, 1567 *ЛНБ* 5, III 4071, 20); то па(к) ѡни зобра(в)шисє з нємалыми лю(д)ми... ѡбъскочи(в)ши на(с) вколо заразомъ... збили, зъранили и злȣпили (Луцьк, 1602 *ЛНБ* 5, II 4050, 72 зв.); тамже... огледал гробы свижые тых помененых трох хлопов забитых и замордованых, а четвертого сродзе зраненого (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 352).

2. *Перен.* (кого, що) *(завдати душевного болю, страждання)* зранити, поранити: Кгды смыслы, Се́рцє з' нȣтра, зране́ныи ма́ю, то́и

смꙋтны(и) тре́нъ: сле́зны рытмъ: ѡч҃є покла-да́ю (Луцьк, 1628 *Андр. Лям.* тит. зв.); Всю́дꙋ за не́ю бы́стрѡ тєкꙋтъ, И въ слѣдъ сєбє лꙋка́-выи влєкꙋтъ, ꙋ вы́мнѣ якѡ псы тыи пєке́лнїи; ба́рзо зра́нили дꙋшꙋ мою́, ѡ Бж҃є мо́й, а нє-во́лницꙋ твою (Чернігів, 1646 *Перло* 21); *Образно*: Цр҃ковь ма́ткꙋ на́шꙋ зра́нєнꙋю роз-маѣтыми наѣздами сми́лє лѣчилєсь (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 5).

Див. ще **ЗРАНЯТИ, ИЗРАНИТИ.**

ЗРАНИТИСА *дієсл. док., перен.* (чим) Сповнитися, пройнятися: єще́хмо сѧ нє зра́-нили мл(с)т҃ю Бж҃єю, и нє прєра́зили дховно́ю ѡблюбє(н)ца любо́вїю (Вільна, 1627 *Дух. б.* 225).

ЗРАНКУ *присл.* Те саме, що **зрана**: Бо ра́зъ въ ты́ждєнь хочꙋ за́вшє ѡ(т)чита́ти псал-ти́рь въ Ке́лли, хоть По́стъ вєли́кї(и) є(ст), хо́ть нє є́стъ: Длѧ то́го єсли чита́єшъ з̾ра́нкꙋ є́днꙋ Каѳі́смꙋ,… те́ды прочита́й на Па́вєчєр-ници двѣ (Київ, 1625 *Кіз. Н.* 199).

ЗРАСТЪ *ч. (довжина тіла людини)* зріст: которїй жє ѡ ва(с) старанѧ(м) своимь мо-жє(т) приложити локо(т) єди(н) ко зрастоу своємоу єсли(ж) бы ма(л) бы Пока(з)уєть тꙋ(т) х҃с жє єсли тѣло ростєть тєды нє ѡ по-ка(р)мо(х), алє розмысло(м) єго и ла(с)кою єго ст҃ою (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 115).

Див. ще **ЗРОСТЪ.**

ЗРАТОВАТИ *дієсл. док.* (кого) Урятувати: Аг҃лъ пєвный прово́дникъ… З̾ратꙋєтъ васъ… з̾ па́щєкъ Бѣса Оуѧснитъ ва́мъ взрокъ внꙋтр-нїи (Вільна, 1620 *Лям. К.* 25).

ЗРАХОВАТИ *дієсл. док.* (що) Порахувати: єсмо тыє имєня наши зраховали и на двє части раздєлили (Чорторийськ, 1547 *АрхЮЗР* 7/I, 20); въ ре́чахъ видо́мыхъ, дре́ва, зємли, насѣньѧ и цвѣтовъ ро́зныхъ, // нико́мꙋ полѣ-чити и зрахова́ти нє да́но (Вільна, 1627 *Дух. б.* 307-308); Съчита́ю: Зрахꙋю (1627 *ЛБ* 130);

(підбити загальну суму) підсумувати: брат мой нєбожчикъ… вчинилъ постановєнє… тым способомъ: што ємꙋ бꙋдꙋчи братомъ старшимъ… нє даючи готовыми грошми и иншимъ рахꙋнкомъ, алє в той сꙋмє вырозꙋ-мєвши и зраховавши, иж то за посагъ мой сполна дойдєтъ мєнѣ… далъ… мнѣ чєтвєръ-тꙋю часть всих имєнєй ѡтчизныхъ (Володи-мир, 1555 *AS* VI, 18).

ЗРЕВИДОВАТИ, ЗРЕВИДОВАТЫ, ЗРЕ-ВѢДОВАТИ *дієсл. док.* (*стп.* zrewidować) (що) *(провести перевірку, ревізію)* проревізувати: ѡноє сєло, подданых и вси пожитки зрєвидовавши и на рєєстръ нашъ подостаткꙋ списавши, Єго Кролєвскоє Милости ѡзнай-мили (Сушично, 1569 *AS* VII, 327); тыє кгрꙋ(н)ты ли(ш)тви(н)скиє зрєвидовати и ѡбєхати и ѡграничити допꙋсти(л) (Лю-беч, 1571 *ЛНБ* 5, II 4043, 38 зв.); ска(р)бцу цє(р)ковного пановє… которыє всє порє(д)нє зрєвѣдовавъши та(к) апѧрата (!) цєрконыє яко и книги до ужыванѧ в цє(р)кви… ни-жє(и) написали (Львів, 1643 *Інв. Усп.* 78); те-пер тeды протестансъ тамъ,… до Госчы пришолъ и тые справы порозбиваные зъ скрынями налезлъ, в так короткомъ часе не могучы досконале зревидоваты и ведати специфице (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 128).

ЗРЕВИДОВАТЫ *див.* **ЗРЕВИДОВАТИ.**

ЗРЕВѢДОВАТИ *див.* **ЗРЕВИДОВАТИ.**

ЗРЕДИТИ *див.* **ЗРЯДИТИ.**

ЗРЕЄСТРОВАТИ, ЗРЕЙСТРОВАТИ *дієсл. док.* (що) *(записати з метою обліку)* зареєструвати: пропозициє, которыє онъ твєр-дитъ, которы(х) мы нє признаває(м) яко бы зрєйстрова(в)ши, єсли соуть правдиви албо нѣтъ оу особныхъ роздѣлєхъ на кшталтъ квєстїй розложєны(х) по(д)поры // єго оува-жаючи и свои противъ томꙋ приточаючи спираємосѧ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 5-5 зв.); а вє(р) вш҃а з и(н)шими рєвизо(р)ми о(т) на(с) гд҃ря до рєвидова(н)я кни(г) зє(м)ски(х) ки-є(в)ски(х) дєпꙋтоваными зрєєстрова(в)ши и зрєвидовавши тыє книги а нашо(д)ши право подозрєноє // на тыє добра стꙋдєново(д)-

скиє… ты(х) блє(н)довъ и єроро(в) стороны того права… на(м)… нє ѡказалистє (Краків, 1608 *ЦДІАК* 11, 1, 5, 38).

ЗРЕЙСТРОВАТИ *див.* **ЗРЕЄСТРОВАТИ.**

ЗРЕКАТИ *дієсл. недок.* (чого) Зрікатися: А мы…, одъ сего часу и даты нижей писаное, права своего одчизного, дедизного,… намъ и потомъкомъ нашимъ въ томъ манастыре… зрекаемъ, и зступуемъ (Клевань, 1595 *Арх ЮЗР* 1/I, 476).

Див. ще **ЗРЕКАТИСЯ.**

ЗРЕКАТИСЕ *див.* **ЗРЕКАТИСЯ.**

ЗРЕКАТИСЯ, ЗРѢКАТИСѦ, ЗРЕКАТИСЕ, ЗЪРЕКАТИСЯ *дієсл. недок.* **1.** (чого, з чого) *(відмовлятися від своїх прав на щонебудь)* зрікатися (чого): а я што ω(т) того часу сє прирожоного права своєго зрєкаю (Люблін, 1591 *ЦДІАЛ* 181, 2, 105, 3, 1 зв.); вє(ч)нє права своєго ȣстȣпȣю, и єго зърєкаюся (Вінниця, 1604 *ЛНБ* 5, II 4051, 38); а сами с того двора всєго вєчнє зърєкълися єсмо и зрєкаємся (Київ, 1625 *ПІФ* 148); ты(х) кгрунъто(в) Ло(в)ко(в)ски(х) зрєкатися плєнипотє(н)тъ нє можє (Житомирщина, 1639 *ККПС* 217); вшєляки(х) диляци(и) апєляции Єксъцє(п)ци(и) пра(в)ныхъ заживати с пото(м)ками… зрєкаюсє (Крупець, 1643 *ЛНБ* 103, 21/Id, 2006, 19 зв.); А самисє южъ с тоє половицы дворȣ зрєкає(м) и вырєкаємъ часы вєчными (Київ, 1644 *Гр. Посох.* 1 зв.).

2. (кого) *(переставати визнавати)* зрікатися: Теды… панъ Кмита поведил: иж тот Валентый… таковыми речами непристойными се бавит, яко здрайцу, злодея и святокрадцу, отступую, зрекаюсе и о нем ведати не хочу (Луцьк, 1621 *АрхЮЗР* 1/VI, 492); И теперешныхъ часовъ, кождый новопосвяченый патріархъ пишетъ до кождого патріархи, вѣру свою ведлугъ давного… звычаю визнаваючи, гдѣ заразъ тамъ біскупа старого Риму сполечности ся зрекаетъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 665); Пъѧ́ница сєбє зрєка́єт҆сѧ, ґды …в҆ трєзвости сѧ коха́єтъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 123-124); Вє́дєтъ бы на смє́рть, скро́много Бара́нка; Ми́лого Сы́на: Са́мъ Отє́цъ, и Ма́тка. Ѡнъ тє́жъ Ро́дичωвъ за́раз сѧ зрѣка́єтъ: Свѣтȣ вмира́єтъ (Львів, 1642 *Бут.* 10).

3. (чого) *(занехаювати пам'ять про щонебудь)* зрікатися, відмовлятися: Нє зрѣка́ймωсѧ анѣ занєдбыва́ймω правди́воѣ сла́вы (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 483).

Див. ще **ЗРЕЧИСЯ.**

ЗРЕКНУТИ *дієсл. док.* (що) Сказати, промовити: Чого єстъ го́дна за́цна єго цно́та; Вѣмъ жє зрєкнєтє: склє́пωвъ Ємпирійскихъ, И по́ль Єлизійскихъ (Львів, 1642 *Бут.* 7 зв.).

Див. ще **ЗРЕЧИ.**

ЗРЕЛЫЙ *див.* **ЗРѢЛЫЙ.**

ЗРЕНИЦА *див.* **ЗРѢНИЦЯ.**

ЗРЕНИЦЯ *див.* **ЗРѢНИЦЯ.**

ЗРЕТЕЛНЕ *присл.* Наочно, неприховано: тутъ сами пановє Стрыбыловє нє ставаю(т), бо бы ся и(м) то зрєтє(л)нє показало комисиями, жє а(ж) по… болото кгрунъты пановъ Стрыбыло(в)… иду(т) (Житомирщина, 1639 *ККПС* 215).

ЗРЕЧЕНЄ[1], **ЗРЕЧЕНЪЄ** *с.* **1.** *(відмова від свого права на що-небудь)* зречення: узнаваемъ и судимъ, абы Серафионъ той свой привилей братїи положилъ и зречене оного в городе Киевскомъ учинилъ (Київ, 1626 *ЧИОНЛ* V-3, 218); плєнипотє(н)тъ поведи(л), жє то зрєчєнъє кгрунъто(в) Ло(в)ко(в)ски(х), якобы ты(л)ко до зєстя сє рєкъ Ивє(н)ки з И(в)ницєю, кгрунъты ло(в)ко(в)скиє быти бы мєли (Житомирщина, 1639 *ККПС* 214).

2. Самозречення, самовідречення: Запрѣтисѧ сєбє́, єстъ забы́ти всѣхъ прє́шлых҆ рє́чїй и справъ… // …ко́ждогω грѣха́ понєха́(н)є и опȣщє́н҆є, єстъ само́гω сєбє запрѣн҆єсѧ и зрєчєн҆є (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 123-124).

Див. ще **ЗРЕЧЕНЬЄСЕ.**

ЗРЕЧЕНЄ[2] с. Наказ, веління: слуга его… Третякъ, будучи у Горностайполю, при немалой громаде людей, место учиненя спра-

ведливости з урядника Зоринского..., подлугъ зреченя презъ его милость пана подсудка Браславского, клекнув и присяг, же мѣлъ в короткомъ часе... мѣсто спалити (Житомир, 1629 *АрхЮЗР* 1/VI, 603).

Пор. **ЗРЕЧИ.**

ЗРЕЧЕНЪЄ *див.* **ЗРЕЧЕНЄ[1].**

ЗРЕЧЕНЬЄСЕ *с.* Те саме, що **зреченє[1]** у 1 знач.: А кгрунтъ,... водле тесътаменъту небожъчки малъжонки моее... потомкови небожчыка Грицка Сафянника,... за зреченьемъ се презъ него своего права, дати ему будутъ повинни (Луцьк, 1621 *АрхЮЗР* 1/VI, 508).

Пор. **ЗРЕЧИСЯ.**

ЗРЕЧИ *дієсл. док.* (що, кому, про що) **1.** Сказати, розповісти: што(ж) вм о прѡшлыхъ королѧхъ пѡлскихъ зрєчєтє, котѡрыє прє(з) шєстьсо(т) лѣ(т) волность набжєнства нашєго, хотѧ до того присѧгами нє были обовѧзовани, вцалє на(м) бє(з) ѡтмѣны заховали (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 218);

(про молитву) проказати: сию млтоу зрєкла стаа бца Ива(н)у (1489 *Чет.* 259).

2. *(покласти на кого-небудь виконання чогось)* доручити, довірити: а нє маючи жа(д)ноє вєдомости ѡ... то(и) справє зрєчоно(и) на помє(р)кованє такє(м) розѹмєлъ жє(с)тє вм(л) сами нє хѹтливи кѹ згодє (Володимир, 1595 *ЛСБ* 288, 1).

Див. ще **ЗРЕКНУТИ.**

ЗРЕЧИСЕ *див.* **ЗРЕЧИСЯ.**

ЗРЕЧИСЯ, ЗРЕЧИСѦ, ЗРЕЧИСЕ, ЗЪРЕЧИСЯ *дієсл. док.* (чого, о що) *(відмовитися від своїх прав на що-небудь)* зректися (чого): Панъ Войтехъ... поведилъ, же панъ Ерданъ, будучи посесоромъ тыхъ добръ, вжо ся зреклъ своего права (Вінниця, 1603 *АрхЮЗР* 7/II, 388); которыє нивы и сєножати па(н) трипо(л)ски(и) до своє(и) моцы побралъ А пановє барановє ѡ то всє зрєклися (Овруч, 1614 *ЛНБ* 5, III 4054, 70); а сами с того двора всєго вєчнє зърєкълися єсмо и зрєкаємся (Київ, 1625 *ПІФ* 148); зрєчи́сѧ маέтности, живо́тъ и дѹшѹ знєва́жити, вєли́кїй зайстє гва́лтъ є́стъ и пра́ца (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 799); Самъ сє з оно(г) зрєкъши вєчънє ѹстѹпую и дорогу самому собє потомъкомъ и инъшимъ сѹкъцєсоромъ... в посєсию пу(с)чаю и подаю (Житомир, 1647 *ЦДІАК* 11, 1, 12, 31 зв.);

(чого) *(відмовитися, відступити від своїх обов'язків)* зректися: ѡ(н) нєвдячны(и) члкъ ѡ(т)ца и пастыра своєго народовѣ рѹси(н)скомѹ з вѣковъ налє(ж)ного..., прє(з) которого и пога(н)скоє слѣпоты збы(л) и свѣто(м)... Познаня ѡсвѣчи(в) є(ст) послѹшєнъства зрєклься, и вѣрѹ ѡ(т)цє(в)скѹю вироди(в)шы(с) ѡ(т) нєє Страти(л) (Київ, 1621 *ЛСБ* 483, 1);

Див. ще **ЗРЕКАТИСЯ.**

ЗРЕЧИСѦ *див.* **ЗРЕЧИСЯ.**

ЗРИВАТИСЯ *дієсл. недок.* Гірко тужити, побиватися: А ты о пренайчистшая Дѣво мати: Нехотижъ Такъ срокгим жалем ся зривати. По наймилшом Сыну (Львів, 1630 *Траг. п.* 1).

ЗРИЖАПЛЕСНИВЫЙ *див.* **ЗРЫЖАПЛЕСНИВЫЙ.**

ЗРИЖАПЛЕСНЮВЫЙ *див.* **ЗРЫЖАПЛЕСНИВЫЙ.**

ЗРИЖАСТРОКАТЫЙ *див.* **ЗРЫЖАСТРОКАТЫЙ.**

ЗРИТЕЛНО *присл.* Наочно: Ты́мъ всѣмъ фѣгѹрамъ... дѹхо́внєсѧ присмотри́вши,... Вєли́кѹю Таέмницѹ въ ты́хъ Акаѳїстє(х) зри́тєлно и оумно млтвєнникъ // оува́жный оба́чити мо́жє(т) (Київ, 1625 *МІКСВ* 130-131).

ЗРИТЕЛНЫЙ *прикм.* **1.** Передбачливий: Хоть з Риму... многокротъ былъ жаданый, абы княжство свое подъ унію... поддалъ; лечъ онъ, яко сенаторъ ростропный и зрителный, маючи розумъ а шануючи вѣру..., жаднымъ не дался звести покусамъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 1140); якъ панъ муд-

рый и розсудный, и зрителного на пришлыи речи будучій ума, вѣчне достойной памяти вымовилъ слова (Там же, 1146).

2. Наглядний: Подава́ли я́сный, а пра́вє зри́тєлный дово́дъ (Острог, 1598 *Ист. фл. син.* 38 зв.).

ЗРИТЕЛЬ *ч.* Глядач, спостерігач: посоромочаю(т)сѧ за(с) и(ж) ю(ж) ѡ(т)мѣны ча́стоє в кȣпова(н)ю шапо(к) и в҄ вибираню котораѧ красъшаѧ и на головѣ кшта(л)то(в)нѣ(и) стои(т) (да сѧ зритєлє(м) приподобає(т), косичкȣ и́ли пѣ(р)цє запѧ(в)ши) (п. 1596 *Виш. Кн.* 229 зв.); Алє та(к) вѣда(и)тє, єсли и язы(к) чл҇чы(и) ȣмо(л)кнє(т), а́лє зритє(л) види(т) ѡ(т) горѣ дол҄ни(х), и ȣзритє всє своє нн҇ѣшнєє (1598 *Виш. Кн.* 273 зв.); От сего третьяго раздѣла и до послѣдняго зри, зрителю разсудный, что будует проповѣдник латынский Скарга и который род ушиковал на прощение миролюбной Руси (1600-1601 *Виш. Кр. отв.* 170).

ЗРИТИ[1] *дієсл. недок.* Світити, зоріти: Се́дмаѧ звѣзда значи́тъ, даръ Б҇жїй при хвале́бной дȣши, якѡ я́снѡ зри́тъ, и нєвозбра́нно всю красотȣ Нб(с)нои стра́ны (Чернігів, 1646 *Перло* 165).

ЗРИТИ[2] *дієсл. док.* (що) Зранити, покалічити: До́сыть мордє́рско П҇на нєлю́тостнє би́то, Ѡ(т) главы а(ж) до но́гъ всє тѣло стра́шнє зри́то (Львів, 1631 *Волк.* 11).

Див. ще **ИЗРЫТИ.**

ЗРІНИЄ *див.* **ЗРѢНЇЄ.**

ЗРОБЕНЄ, ЗРОБЕНЪЄ, ЗРОБЛѢНЬЄ *с.* Виготовлення: вє(р) твоя… цы(н)шъ… бєрє(ш)… кȣ… шъкодє поводовъ которы(х) собє за зробє(н)є побо(л)шоє части того городища и выбра(н)є з нєго чы(н)шȣ за лєто тєпєрєшънєє шацȣю(т)… на дєсє(т) тисєчє(и) золоты(х) по(л)скихъ (Київ, 1622 *ЦНБ* II 23265, 1); а та(к) зошлыє поводовє яко и тєпєрє(ш)ниє зошлы(х) вы(ш)помєнєны(х) кн҇жа(т) и(х) м(л) ви(ш)нєвє(ц)ки(х) до вє(р)нєня того кгру(нтȣ) и заплачєня за зробєнє могилы Скоробора… позвȣ на роки зє(м)скиє киє(в)скиє… запо(з)вали (Київ, 1624 *ЦНБ* II 23267, 1 зв.); за зробєнъє могилы… пє(т)на(д)цати тисєчє(и) золотыхъ полскихъ ѡтримали (Там же); Състроє́нїє,… Зготова(н)є, зроблѣньє, приправлѣньє (1627 *ЛБ* 129).

Пор. **ЗРОБИТИ.**

ЗРОБЕНЪЄ *див.* **ЗРОБЕНЄ.**

ЗРОБИТИ, ЗЪРОБИТИ *дієсл. док.* **1.** (що) *(виготовити якийсь предмет, річ)* зробити: Помочъ имъ даю(т) людє з волостє(и) // двєри лавы што прислȣшить на домъ зробивъши и запє(р)ши ѡты(и)ти прочъ (1552 *ОЛЗ* 176-176 зв.); (т)рєтєю прыста(в)кȣ на лютованє ли(х)та(р) и прыста(в)кȣ зробили смы (Львів, 1592 *ЛСБ* 1037, 3); Вѣдаємъ абовѣмъ, и́жъ єслибы зе́мный на́шъ сєго // прибы́тъкȣ до́мъ бы́лъ зєпсо́ванъ, бȣдова́н҄є маѐмъ ѡ(д) Б҇га, до(м) нє рȣка́ми зро́блєный, вѣчный на́ Нєбєсѣхъ (Вільна, 1627 *Дух. б.* 54-55); каламар до церкви…, абы з него была пушка для хованя сакраменъту Тѣла Христова зроблена (Володимир, 1631 *АрхЮЗР* 1/VI, 628); з двору дверы столярскою роботою зробленые (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 96); *Образно*: Мои́ то грѣхи Па́на ѡкрȣтнє оубили, И то́й ка́мєнный мои зло́сти гро(б) зроби́ли (Львів, 1631 *Волк.* 22).

2. (що) *(здійснити що-небудь, виконати якусь роботу)* зробити: то єго мл҇(с)ти во(л)но то всє… пожиткы зробити и выжи(ти) (Кременець, 1570 *ЛНБ* 103, 26/Id, 1814, 3); ремесники, которые были способлены до направы тое церкви,… мусели прочъ пойти, ничого не зробивши, а заплату взявши (Володимир, 1591 *АрхЮЗР* 1/I, 300); такожъ сутъ довжны и дѣти, дѣля того приказаня зробити отцемъ своимъ усякые потребы (XVI ст. *НЄ* 217); вшакжє я того нє схочȣ дармо навє(т) єжєли вм(с) призволити хо-

ца(и) до це(р)кве що зробити за таковѹю ѹчи(н)но(ст) вм(с) (Львів, 1616 *ЛСБ* 464); на ро(з)свѣтѣ ска(р)бомъ ся дѣлили: ку(р)шако(м) розославши килиму(в) ки(л)ка, а потомъ зробивши тоє поихали (серед. XVII ст. *ЛЛ* 172); и такъ тую роботу зроби(в)ши... тую всю мае(т)но(ст)... ѡ(т)провади(л) (Житомир, 1650 *ДМВН* 208).

3. (що) *(учинити, заподіяти)* зробити: А помененый Рожковский, з дому оного вышедши, до кухни просто пришол и там седел, якобы никгды ничого такового не зробил (Луцьк, 1604 *АрхЮЗР* 8/III, 500); тобѣ єго кѹсити позво́лил҇, а што́ жєсь зробилъ: иза́ли тєбє послѹхалъ (Вільна, 1627 *Дух. б.* 236); Бі́йсѧ в҇ пе́рси, а оба́чь що́с то ты зробила, На сме́рть прикрого́ркѹю вѣчнєсь заслужила (Львів, 1631 *Волк.* 6).

Див. ще **ЗРОБЛЯТИ.**

ЗРОБЛЕНЫЙ *дієприкм.* Змучений, виснажений, *діал.* зроблений: Они ѣдѹтъ з вєликою пыхою, на барзо оубраны(х) и дороги(х) конє(х), а хс на хѹдо(и) и ярмо(м) зроблєно(и) кмєцкой ослици (Височани, 1635 *УЄ* № 62, 19 зв.).

ЗРОБЛЄНЬЄ *див.* **ЗРОБЕНЄ.**

ЗРОБЛЯТИ *дієсл. недок.* Виготовляти: Състроа́ю: Приправлѧ́ю, зготовлѧ́ю, зроблѧ́ю (1627 *ЛБ* 129).

Див. ще **ЗРОБИТИ.**

ЗРОВНАНЄ *с.* Зрівняння: та́къ явно єсть и(ж) зровна(н)є, поча́(т)ко(м) єсть врємєни пе́рваго, што і са́мо подобе́нство ока́зѹєтъ во́длє пи́сма (Острог, 1588 *Сур.* 2 зв.).

Пор. **ЗРОВНАТИ**[1].

ЗРОВНАТИ[1], **ЗРОВЪНАТИ** *дієсл. док.* **1.** (кого з ким) *(зробити рівнозначним, рівноцінним)* зрівняти: Кгды(ж) якъ з ва(с)ни а не́нависти, выткну(л) на́ плѧцъ єрєтєковъ кгрєцки(х) и с тыми тєпєръ всѣхъ правовѣрныхъ при грєкахъ ѹ вѣрє стоячихъ зровъна́ти и змѣша́ти ра(д) бы (Острог, 1587 *См. Кл.* 6 зв.); Кды бовѣ(м) нєсамохотѧчи в полі́чокъ кто възмєтъ... длѧ того́ жъ ро(с)казѹєтъ дрѹгоу́ю сто́ронѹ доброво́лнє выставити: абы з доброво́лны(м), понєво́лнє почєлѣсто(к) зровнанъ бы(л) (поч. XVII ст. *Проп. р.* 94 зв.);

(кому, чому) *(стати рівним)* дорівняти (з ким): та(к), зна́шолємъ дв(д)а... по ср(д)цоу моє́мѹ, то є́стъ по ср(д)цоу и мы́сли бж҇ой, пра́вєдны(и), и кро(т)кій, кото́рого побо́(ж)ности и свѧтобли́вости за вѣко(в) на́ши(х), троудно хто подо́бно спроста́ти або зровна́ти мо́жє(т) (Острог, 1599 *Кл. Остр.* 214); Красотѣ дш҇евно(и) зровнати не може, иже ѹванути въ вѣки не може (к. XVI-поч. XVII ст. *ПДПИ* 182, 75); єсли хто́ ємѹ зровна́є(т), з ла́ски и ѡ(т) ча́сти посполи́тѹю чихъ ѡсвѧча́ючого Дх҇а, то́ єсть да́ра Бозского (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 287).

2. (з ким) *(стати подібним до когось)* зрівнятися: да и рѹскіє наро́ды напєрє(д) блѹдами, глу(п)ствомъ, и ѡ(т)щєпє(н)ством почтивши, и(з) жида́ми // зровнавши. то(ж) тєпєръ оука́зѹють имъ тѹю столи́цѹ ѧ(к) хороша (Острог, 1587 *См. Кл.* 11-11 зв.); Ле́чъ на́мъ трѹдно з҇ ѡ́ными в҇ розѹмѣ зровна́ти, Кгды́смы таки́хъ в҇ наѹкахъ пра́цъ нє хтѣли мати (Київ, 1622 *Сак. В.* 44 зв.).

ЗРОВНАТИ[2] *дієсл. док.* **1.** *Перен.* (що) *(зробити рівним, гладким)* зрівняти: єжєли́ бѹдє(т) в҇ домоу на́шєи дш҇ѣ, камѣнѧ ѡ́строє и те́рнѧ, но и то́є потре́ба зровна́ти, и вгла́дити (Устрики, І пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 430 зв.).

2. *Перен.* Знищити: Мо́цъ старожы́тныхъ домо́въ прє(з) то ѡсвѣдча́єтъ. Которымъ варва́рскіє гу́фы нє зровна́ли, Пойзри на ге́лмъ, ѡбачишъ якъ сѧ потыка́ли (Київ, 1630 *Соб. На г. Стетк.*, тит. зв.); **зровнати изъ землею, зъ землею зровнати** – зрівняти з землею: взав҇шы Ти́тоу(с) ієр(с)лимъ, спали́лъ вши(ст)ко, а зровна́лъ и(з) зємле́ю мѹры мѣсцъкіє (Львів, поч. XVII ст. *Крон.*

84 зв.); ґиґа́нтъ… а́дъ те́мный внѣве(ч) си́лнє зґрꙋхота́вши,Всѣ мо́цныи форте́ци зъ зємле́ю зровна́вши // Ва́знєй до́лго трима́ны(х) с пащє́къ вырива́єтъ (Львів, 1631 *Волк.* 30-31 зв.).

Див. ще **ЗРОВНОВАТИ.**

ЗРОВНАТИСЕ *див.* **ЗРОВНАТИСѦ.**

ЗРОВНАТИСѦ, ЗРОВНАТИСѦ, ЗРОВНАТИСЕ *дієсл. док.* **1.** *(з ким) (стати таким самим, як хтось)* зрівнятися: А та(к) длѧ того… прємє(р)зсъкаго грѣхꙋ… и(ж) сѧ хотѣ(л) зровнѧти повагою… з б҃го(м) (Львів, 1585 *УЄ* № 5, 5, на полях); Заровно ѡфѣрꙋ Іновѣ(р)цовъ // и своєю правосла(в)ною зровна(л)сѧ з ꙋнитами двовѣ(р)цами (Скит, 1633 *ЛСБ* 520, 2-2 зв.).

2. (з чим) *(наблизитися, опинитися на одній лінії)* зрівнятися: С того мє(ст)ца тою(ж) рє(ч)кою И(в)ницєю, ѡбє(р)нувъшися, якобы мєжи всхо(д) а полу(д)нє, кгды-(с)мы сє зро(в)нали с копца(ми)…, тыды… панъ Янъ Вє(р)би(ц)ки(и) протє(с)товалъсє (Житомирщина, 1639 *ККПС* 215).

3. *(зробитися рівним, гладким)* зрівнятися: зровнаєтсѧ зємлѧ и боудє(т) ровна (1489 *Чет.* 374 зв.).

ЗРОВНОВАТИ *дієсл. недок.* **1.** (що) *(про поверхню) (робити рівним)* зрівнювати, вирівнювати: а на другой сторонѣ другій вал не мало скопан и солодовня поставлена, вал зровноваиши (Луцьк, 1566 *СИМКЦА* 63); на тых же валѣх з мѣста перекопаны вси три валы, и стежка учинена до фолварковъ мѣстскихъ, а въ перекопѣх зровновано для переходу (Там же).

2. (що) *(розділяти на рівні частини)* зрівнювати: А еслибы по смерти моей… тая была оправа, которуюм я еи, малжонце моей, на третей части именей моихъ вчинилъ,… тогды маютъ всѣ именя мое в одно место спустити и зровновати в третюю част (Вільна, 1555 *АрхЮЗР* 8/IV, 31); Тє(ж) ꙋста(в)уємъ и(ж) коли бы которая рожоная… бра(т)я… мєли котороє имє(н)є сꙋмє(ст)ноє нєро(з)дє(л)ноє, а пото(м)… собє зро(в)новали и росписа(в)ши (по)дєлили,… тогды то(т)… дє(л) промє(ж)ку сєбє… нє маютъ дє(р)жати (1566 *ВЛС* 83 зв.).

Див. ще **ЗРОВНАТИ[2].**

ЗРОВНЫВАТИ *дієсл. недок.* (що) Порівнювати: тыє ркомо собѣ проти(в)ны росказа(н)ѧ зро(в)ныва(л), причинꙋ даючи длѧ чого, котѡрыхъ нє маютъ слоухати, кгды мовилъ; Абовѣмъ видєньѧ ср(д)ца своєго, а нє зъ оустъ г҃нихъ мовѧт (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 66).

ЗРОВНѦТИСѦ *див.* **ЗРОВНАТИСѦ.**

ЗРОВЪНАТИ *див.* **ЗРОВНАТИ[1].**

ЗРОДЖОВАТИ *дієсл. недок. (давати плоди, врожай)* плодоносити, *діал.* зроджувати: Оугобжа́юсѧ: Зро́джꙋю (1627 *ЛБ* 26).

Див. ще **ЗРОДИТИ.**

ЗРОДИТИ, ЗРОДІТІ *дієсл. док.* **1.** (кого, що) Зродити, уродити, народити: Ѡ(т)цъ ѡ(т) жа́дного нє є́стъ оучи́нєный, а́нѣ ство́рєный, а́нѣ зро́жєный (Київ, бл. 1619 *Аз. В.* 107); Кды ѡвцы іа́ковли ро́зочкы ро́(з)ны(х) фа́рбъ ѡба́чивши зроди́ли ты(ж) пло(д) помаза́ный, тєды вєли́кы(и) ѡнъ ѡ(т)цъ С҃на своєго… на то(т) свѣ(т) зъ н҃бны(х) па́лацо(в) споусти́лъ (поч. XVII ст. *Проп. р.* 68 зв.); То́й Гидими(н) зроди́въ сє(д)мъ сынѡ(в) (Чернігів, 1646 *Перло* 4 ненум.); Єсли зро́ди(т) ч҃лвкъ сы́на нєпоко́рногѡ…, поима́ю(т) и повєдꙋ(т) до ста́рши(х) мѣста ѻнагѡ и до бра́мы сꙋдово́й (серед. XVII ст. *Хрон.* 156).

2. (що) Створити: сътвори́тєль… поча(л) ма́ти родичѣ то(т) которы(и) въши(ст)ко зъроди(л) поча(л) ма́ти бра́тю ц҃рєй (XVI ст. *УЄ* № 29519, 18 зв.).

3. (що) *(про врожай)* зродити, уродити: Ч҃лкоу єдиномо(ꙋ) богатом(оꙋ) зродило по́лє (вє(л)мї) (1556-1561 *ПЄ* 274); якожъ медъ такъ и хлѣбъ имъ не зродилъ (Київ, 1556-1568 *АЮЗР* I, 301); нє можєт бо дєрєво доб-

роє злого ѡвоща вродіти, а ні тєж злоє дєрєво доброг плода зродіті (Володимир, 1571 *УЄ Вол.* 50); Зємлѧ... нн҃ѣ хлѣбъ нб(с)ный, боуйно зродила (Львів, 1616 *Бер. В.* 81); Оугобзйсѧ: Зродила обфитє (1627 *ЛБ* 136); в҄ пришлыѣ лѣта болшъ єщє з҄родатъ твоѣ нивы (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 655); А ярина была зродила, тилко жъ щепъ знесла (1636-1650 *ХЛ* 81); Зродила зємлѧ зєльє зєлєноє на оужитки и потрєбы кождомꙋ животъ маючомꙋ (серед. XVII ст. *Хрон.* 2 зв.).

4. *Перен.* (що) Спричинити, викликати: хоробы... которои... година ночнаѧ в тобѣ зродила, алє боудꙋчи затаєна въ твои(х) жила(х), на вєрхъ скꙋры... прєходи(т) (серед. XVII ст. *Кас.* 9).

Див. ще **ЗРОДЖОВАТИ.**

ЗРОДИТИСЬ *див.* **ЗРОДИТИСѦ.**

ЗРОДИТИСѦ, ЗРОДИТИСЬ *дієсл. док.* **1.** *(про врожай)* зродитися, уродитися: Чл҃кꙋ нѣакомꙋ зродила(с) нива, и мисли(л) в҄ собѣ, што бы ма(л) с ты(м) ꙋчинити (XVI ст. *УЄ* № 29519, 135);

(про врожай на мед) удатися: єсли которого годꙋ мєд сѧ нє зродит, тогды дают грошми за каждоє вєдро мєдꙋ по пол копы грошєй (Сушично, 1569 *AS* VII, 929);

2. Народитися: я(к) жє мы слыши(м) ꙋ ни(х) ка(ж)ды(и) сво(и) ѧзы(к) ꙋ которо(м) сѧ є(с)мо зродили (II пол. XVI ст. *КА* 6).

3. *Перен.* Настати, зародитися: сами цнѡты спорѧдити, и тоє котороє сѧ з҄ них҄, в҄ дш҃ах҄ нашихъ, освѣчєніє и роскошованіє зродит҄, якъ принєсти плѧстръ мєдовый Бг҃ꙋ з҄можємѡ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 399).

ЗРОДІТІ *див.* **ЗРОДИТИ.**

ЗРОДЛО *див.* **ЖРОДЛО.**

ЗРОЖАЙНЫЙ *прикм.* Урожайний, родючий: Насѣніє житъ матєріалныхъ засѣваємѡ,... выбираємѡ нивꙋ зрожайнꙋю (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 751).

ЗРОЖАНЫЙ *дієприкм. у знач. прикм. (багатий на врожай)* урожайний: Зродила зємлѧ... // вдачныи пагорки широкіи пола, зєлєныи лꙋги пшєницы и проса з҄рожаныи, и всѧкіи з҄бꙋжьѧ (серед. XVII ст. *Хрон.* 2 зв.-3).

ЗРОЖЕНЄ, ЗРОЖЕНЬЄ, ЗРОЖѢНЬЄ *с.* **1.** Плодоносність: дєрєво єсть, жєбы могло приносити ѡвоцы, и длѧ того маєтъ корѣ(н)є в҄ зємли кꙋ высысаню вѣлготности, на зрожє(н)є ѡвоцѡвъ (Київ, 1625 *Коп. Ом.* 167).

2. Урожай: Говзованіє, обиліє: Зрожєньє, обфитость, или обфитый оурожай (1627 *ЛБ* 26); Оугобжєніє: Зрожѣньє (Там же).

ЗРОЖЕНЬЄ *див.* **ЗРОЖЕНЄ.**

ЗРОЖѢНЬЄ *див.* **ЗРОЖЕНЄ.**

ЗРОЗУМЕНЄ *див.* **ЗРОЗУМѢНЄ.**

ЗРОЗУМЕТИ *див.* **ЗРОЗУМѢТИ.**

ЗРОЗУМИТИ *див.* **ЗРОЗУМѢТИ.**

ЗРОЗУМѢВАНЄ, ЗРОЗУМѢВАНЬЄ *с.* Те саме, що **зрозумѣнє**: Вниманіє, зрозꙋмѣваньє (1596 *ЛЗ* 38); Въниманіє: Зрозꙋмѣваньє (1627 *ЛБ* 21); дш҃а, нб(с)номꙋ ѡблюбє(н)-цєви за нєвѣстꙋ з҄готованаѧ бєрєтъ зарꙋкꙋ ѡ(д) дх҃а, албо даръ оуздоровлєньѧ, албо зрозꙋмѣва(н)ѧ, албо ѡб҄ѧвлєньѧ (Вільна, 1627 *Дух. б.* 357).

Див. ще **ЗРАЗУМЕНЬЄ.**

Пор. **ЗРОЗУМѢВАТИ.**

ЗРОЗУМѢВАНЬЄ *див.* **ЗРОЗУМѢВАНЄ.**

ЗРОЗУМѢВАТИ *дієсл. недок.* **1.** (з чого, що і без додатка) *(сприймати розумом)* розуміти (що і без додатка): внимаю, зрозꙋмѣваю (1596 *ЛЗ* 38); то пріналєжи(т) каж(д)омоу чл҃кови нѣчого и(н)шого анѣ ты(ж) пожито(ч)нѣйшого на свѣтѣ є(д)но ѡ то(м) пи(л)нє пытати и (з)розꙋмѣвати (к XVI ст. *УЄ* № 31, 204); Ис того зрозꙋмѣваємо, ижъ стародавныє хр(с)тіанє, въ в҄шєлѧкихъ долєгливостахъ своихъ до бг҃а,... оутѣкалисѧ (Дермань, 1604 *Охт.* 11); имъ болєй кꙋсишъсѧ прє(з) познан҄є шꙋкати и проныра̀ти, тымъ глꙋбѣй з҄стꙋпꙋєшъ и ничого нє зрозꙋмѣває(ш) (Вільна, 1627 *Дух. б.* 110); Мꙋдръствꙋю: Зрозꙋмѣваю, помышлѧю, пилнꙋю, на ꙋмѣ маю, розмышлѧю, мышлю (1627 *ЛБ* 66);

(що і без додатка) *(сприймати зміст чого-небудь написаного, висловленого)* розуміти: о(н)… оупєвнѧє(т) всѣ(х) вáсъ. тóє слóво абыстє зрозѹмѣвáли (Вільна, 1596 *З. Каз.* 27); Слоýхай всєго и зрозѹмѣвай всѣ рєчи (Острог, 1614 *Тест.* 177); Ѿттолѣ зрозѹмѣвай пилно, чтѹчи, росѹдкѹ духовнаго ѡт бога просѧчи (поч. XVII ст. *Вол. В.* 85); Вънємлю́: Оувáжнє слѹхаю, з ѹважéньємъ зрозѹмѣвáю (1627 *ЛБ* 21).

2. (що) *(проникати в суть чого-небудь)* розуміти: Прóмєнь слнєч́ный нє розѹмѣємо бы́ти дрѹгóє слнцє, алє з нєоурожонóго слнца вéсполъ зрозѹмѣвáємо и познавáємо єго с пер́шєю свѣ(т)лостью (Дермань, 1605 *Мел. Л.* 18 зв.); з по(и)зрéнѧ пи́лного дѣтóкъ вóлю и нахилéнѧ зрозоумѣвáли снаднє (поч. XVII ст. *Проп. р.* 240 зв.).

3. (що) *(усвідомлювати що-небудь)* розуміти: мѹ(д)ръствѹю, зрозѹмѣвáю (1596 *ЛЗ* 57); теперъ антихристове многіи настали, отъ сего зрозумѣваемъ ижъ послѣдняя година естъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 316); почáтокъ погúбєли свóєи зрозѹмѣвáли, и ѡстáтнюю свою… погúбєль прєзначáли (Київ, 1627 *Тр.* 660).

Див. ще **ЗРОЗУМѢТИ.**

ЗРОЗУМѢНЄ, ЗРОЗУМЕНЄ, ЗРОЗУМѢНЬЄ *с.* Зрозуміння: ачъ сѧ рєчъ поро(з)ширила, алє длѧ лѣпшого зрозѹмє(н)ѧ мѹсѣло тоє бы́ти (Острог, 1587 *См. Кл.* 8); выдано дє(к)рє(т)… а бо(л)шє справєдливости свято(и) проти(в)ны(и), которого для зрозѹмѣня копѣю Вм посыла(м) (Луцьк, 1600 *ЛСБ* 349); розѹмѣй самѹю Ѡ(т)цевскѹю особѹ крóмѣ Сна. И длѧ дово(д)ного зрозѹмѣнѧ читáй вы́шшє (Київ, бл. 1619 *Аз. В.* 116); Сразѹмѣнїє: Вырозѹмѣньє, зрозѹмѣньє (1627 *ЛБ* 120); **зрозуменє взяти** (чому) – *(правильно сприйняти зміст висловленого)* зрозуміти: тот листъ перед нами: чтен и тому есмо добре зрозумене взяли, водлуг жалобы… его милости (Луцьк, 1537 *АрхЮЗР* 1/VI, 23).

Див. ще **ЗРАЗУМЕНЬЄ, ЗРОЗУМѢВАНЄ.**

ЗРОЗУМѢНЬЄ *див.* **ЗРОЗУМѢНЄ.**

ЗРОЗУМѢТИ, ЗРОЗУМЕТИ, ЗРОЗУМИТИ *дієсл. док.* **1.** *(що, з чого і без додатка) (сприйняти розумом)* зрозуміти: твоя дей милость зрозумѣвши то, ижъ она безъ жадное близкости, а къ тому безъ нашое данины тое селищо держала, и тое селищо привернулъ къ замку нашому (Львів, 1510 *АЮЗР* I, 44); А хочешъ ли лѣпѣй зрозумѣти, слухай! (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 143); ажє и(ж) ѡнї того зрозѹмѣти нє могли покы розѹмы и розмыслы и(х) нє были отворєны дхомь стымь (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 76); мнѣмáєтъ жє всє зрозоумѣлъ, а прéто єсли́сь томоу вдѧ́чєнъ, читáти рáзъ и дроýгїй и дєсѧ́тый нє лѣноýйсѧ (Острог, 1607 *Лѣк.* 182 зв.); Слоуханѧмъ послоýхайтє а нє зрозѹмѣйтє, и ѡбáчтє видѣнїє, а нє познáйтє, що за ты(м) идéтъ (поч. XVII ст. *Проп. р.* 144 зв.); листовъ мамъврановъ… посылаю до братолюбия вашого с печатю…, поручывши то мудрому благочестивому баченю вашому, яко зрозумѣти рачатъ до кого написати водле потребы (Корсунь, 1625 *КМПМ* I, дод. 274); зрозумѣти можешь члчє хр(с)тїѧ́ньскїй, къторое здáвна казовано и тєразь прє(д) ѡчима… вши(т)ко є(ст) доводи щирыи и прáвдивыи (Височани, 1635 *УЄ* № 62, 67 зв.); яко тѹ в… книзѣ тєрминатѹ прочитавши зрозѹмѣєшъ (Львів, 1647 *ЛСБ* 1043, 77);

(що, з чого) *(сприйняти зміст, суть чого-небудь написаного, висловленого)* зрозуміти: И зрозѹмєли єсмо с тыхъ листовъ… и тыхъ…, старыхъ людєй на ихъ чоломъ битьє то вчинили (Неполомичі, 1527 *AS* III, 316); мы томѹ всємѹ с писаньѧ твоєго добрє зрозѹмєли и кгдыж тєпєрєшнєго часѹ послѹги нашоє потрєба нє вказываєть, ты бы вжо тоє войско нашо,… роспѹстилъ (Краків, 1538

AS IV, 165); єго… мл(с)ть вѣры… нѣкому перєкажовати нє рачи(т), що вм зрозꙋмѣєтє з власного писаня єго королєвскои мл(с)ти которого перєпи(с) посылаю (Галич, 1584 *ЛСБ* 66); Якъ єсмы зрозꙋмѣвши судили с писанъя вашєго котороє єдиномысленно со всѣми пишучи ко намъ имєна своє послали єстє (Берестя, 1590 *ЛСБ* 142); Я, по(д)коморы(и),… зрозуми(в)ши жалобы ѡтпору… по(д)судка брасла(в)ского… ѡного за таковоє нєпослушє(н)ство на су(д) ѡ(т)сыла(м) (Житомирщина, 1599 *ККПС* 124); Трафилє(м) на ѡсмогласникъ… которого ми Гь Бъ ѡ(т)крыти ра‹чилъ, и› много(м) рѣчій зрозꙋмѣ(л) до поправы (Томашів, 1618 *ЗНТШ* LXXIV, 149); Дошо(л) на(с) ли(с)тъ прє(з) посла(н)ца… о(д) вм, з котрого смы зрозумѣли зы(ч)ливость ты(х) которыє… добродѣ(и)ства ѡ(т) на(с) дознавали, бгъ нє(х) и(х) прости(т) (Львів, 1642 *ЛСБ* 559, 1);

(чого) *(сприйняти зміст чого-небудь, висловленого нерідною мовою)* зрозуміти: толькожъ, кромъ нашихъ пановъ Поляковъ и кромъ пановъ Литовскихъ,… нихто порускu не зрозумилъ (Рим, 1595 *АрхЮЗР* 1/I, 483); **сердцемъ зрозумѣти** – відчути: Ѡтол'стѣло бо ср(д)цє людіи си(х) и оушима тѧж'ко слышали и очи свои заж'моурили абы николи ѡчима нє видѣлї и оушима нє слышали а ср(д)цє(м) нє з'розоумѣли а нє ѡбратилисѧ абы(х) ихь нє оуздоровиль (1556-1561 *ПЄ* 61).

2. (що і без додатка) *(проникнути в суть чого-небудь)* зрозуміти: А такъ мы судьи и томꙋ добрє зрозꙋмєвши, водлꙋгъ ѡбычаѧ права… кнѧзю Василью… ѡшацовали сꙋмою чотыри тисѧчи копъ грошєй (Ковель, 1537 *AS* IV, 112); писа(л) є(м) до пна яна потѣѧ… ли(ст)… которого копѣю посылаю ва(м) абы є(с)тє зрозꙋмѣли што ѡ то(и) справѣ и(х) дє(р)жачи мо(в)лю и пишу (Львів, 1599 *ЦДІА Лен.* 823, 3, 67, 6 зв.); мꙋсѣлє(м) пꙋстити(с) до цєлꙋ назначоного в дорогꙋ нє маючи чи(м) стравоватисѧ а тє(ж) зрозꙋмѣ(в)ши и ты(х) ѡ(т)цвъ яко Г(с)дна ѡ(т)ца Пєтронїѧ, та(к) и ѡ(т)ца Дєѡнисиѧ (Скит, 1633 *ЛСБ* 520); С которыхъ контровє(р)си(и) ихъ сꙋ(д) нинєшни(и)… добрє зрозꙋмєвъши, // дєкрєтъ сꙋдꙋ кгродъского вѣницъкого ꙋтвє(р)жаєтъ (Люблін, 1647 *ЛНБ* 5, II 4069, 148 зв.-149).

3. (від чого) *(сприйняти, витлумачити певним чином)* зрозуміти: Бгъ котӧрый нѣкгды звѣтѧжонъ быти нє мо́жє(т) и ѡ(т) того зрозꙋмѣвши позволѧ́ємо и́мъ мѣти в'шєлѧ́кꙋю вол'ность (Дермань, 1604 *Охт.* 11).

4. (з чого і без додатка) *(усвідомити щонебудь)* зрозуміти: ѡ запра́вды зрозꙋмѣль є́мь и(ж) ты є́си снь ба живого (XVI ст. *УЄ* № 29519, 165); вмѣю(т) познати́ чꙋжїи блоу(д), а свои зрозꙋмѣти нє могоу(т) (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 66); Тоє(ж) вла́снє ѡ то(и) книжицѣ золото(и) має(т) сѧ зрозꙋмѣти (Київ, 1623 *Мог. Кн.* 2 зв.); Єсли́бы зрозꙋмѣлъ сщєн'никъ жє хо́ромꙋ смрть оужє на(д)хо́дить…, нєхай почнє́ть… заразъ помазовати сє́дмъ кра́ть (Львів, 1645 *О тайн.* 122).

5. (що, з чого) *(зробити висновок)* зрозуміти (що): Ино мы томꙋ зрозꙋмєвши, кгдыж ѡн тых сѣл… нє поискиваєт, а толко тых рѣчей… ищєт, так єсмо мєжи ними знашли (Берестя, 1512 *AS* III, 98); Яко и(з) ꙋ(с)но(г) порꙋчєнѧ та(к)жє и и(з) само(г) писанѧ… зрозꙋмили є(с)ми дилѧ чєго якосми могли ꙋложили(с)ми сѧ ꙋ єго г(с)п(д)ркои (!) причиною нашєю (Сучавиця, 1598 *ЛСБ* 321, 1); А коли первое слово лжею и на лжи основано есть, найдешь и познаешь уже усюды, путем повести идучи, если и вмѣсто правды уфарбованную – еднак, яко лжа есть, лжу ощуплеш и зрозумѣеш (1600-1601 *Виш. Кр. отв.* 165).

Див. ще **ЗРАЗУМѢТИ, ЗРОЗУМѢВАТИ, ИЗРАЗУМѢТИ.**

ЗРОЗУМѢТИСѦ *дієсл. док.* **1.** *(сприйнятися розумом)* стати зрозумілим: ѡ(т) оучо́-

ныхъ и великихъ пи́сма ст҃ого выкладáчовъ абы́ сѧ лáцно зрозꙋмѣти могла єго влáсность (Дермань, 1605 *Мел. Л.* 22); та(к) трꙋдноє, тáкъ рѣдкоє, та(к) нóвоє єстъ, же зрозꙋмѣтисѧ и познáти нєры́хло може(т) (поч. XVII ст. *Проп. р.* 198).

2. (що) *(усвідомитися)* стати зрозумілим, помітним: кáзанѧ повѣдáти влáснє є(ст) дóбрє зобрáти, такъ жєбы фáлшъ нє зрозꙋмѣ(л)сѧ (поч. XVII ст. *Проп. р.* 212 зв.).

ЗРОКЪ[1] *ч.* (*стп.* wzrok) зір, погляд: Видéнїємжє, наслаждáєт҄сѧ красоты жéнъскои ...и ѡ(т) начинѧ златого, и срєбръного; зрóкъ напасє, и засмакꙋєть красотꙋ тѣх҄ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 21); Чоу́до тоє... на всѣ(х) людéй прирожéнѧ прєвышáло: словáми... чоловѣчими оувє(с) зрóкъ чоловѣкови ѡ(т)нѧти и потємни́ти (поч. XVII ст. *Проп. р.* 150 зв.); Бáрзо высóко оустꙋпи́лєсь крóкꙋ; Ѡ(т) мого зрóкꙋ (Львів, 1642 *Бут.* 9 зв.).

ЗРОКЪ[2] *ч.* *(визначений відрізок часу)* строк, термін: вчинили есмо промежъ собою з тыми суседми и товарищами своими,... зрокъ и местце, гдѣ ся знову здыймоваты маемъ (Овруч, 1629 *АрхЮЗР* 4/I, 81); зась на томъ местцу, где есмо промежъ собою были зрокъ зниматись учинили, тамъ же хмосѧ вси въ купу зышли (Там же).

ЗРОСЛЫЙ *прикм.* *(нероздільний, цілісний)* зрослий: Лáска в҄ прáвдѣ бє(з)прєстáнкꙋ з нáми вкорєнéнна и спóєна з молоды́хъ лѣтъ, и якобы натꙋрáлною и зрóслою є́стъ (Вільна, 1627 *Дух. б.* 73).

ЗРОСТАТИСѦ *дієсл. недок.* (в що) *(набувати форми в результаті розвитку)* формуватися: В҄ трéтїй бовѣмъ дн҃ь выѡбражáєт҄сѧ ср(д)цє, в҄ дєвѧ́тый зась, зростáєт҄сѧ в҄ тѣло (Київ, 1627 *Тр.* 41).

Див. ще **ЗРОСТИСЯ.**

ЗРОСТИ *дієсл. док.* (у кого, що) Вирости: єжєли что в҄ нéй мáло зростє(т), то посыхáєтъ ѡ(т) знóю сълънéчъного (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 192); оубогїй згола ничогѡ нє мѣлъ ѡпрочъ овцы одной малєнкой которꙋю былъ кꙋпилъ и выховалъ, и котораѧ зросла оу нєгѡ пополꙋ з҄ сынъми єгѡ (серед. XVII ст. *Хрон.* 257 зв.).

ЗРОСТИСЯ, ЗРОСТИСѦ *дієсл. док.* **1.** *(з'єднатися в процесі росту)* зростися: чудо того рокꙋ на знєсѣня нєвѣста ꙋродила дѣтє(и) двоє, которыєся зросли были, миту(с), а пупо(к) бы(л) єдинъ (серед. XVII ст. *ЛЛ* 166)

2. *Перен.* (з чим) *(стати невіддільним від чого-небудь)* зростися: Мóвимо... жє нѣкоторїи злóсти з натꙋрою сѧ лю(д)скою зросли (серед. XVII ст. *Кас.* 101 зв.).

Див. ще **ЗРОСТАТИСѦ.**

ЗРОСТИСѦ *див.* **ЗРОСТИСЯ.**

ЗРОСТИТИ, ЗРОСТЇТИ *дієсл. док.* (чого) *(принести плід)* видати: роз҄ка нє можє зростити плодоу сама ѡ(т) сєбє // єс҄ли нє боудє(т) на лозѣ (1556-1561 *ПЄ* 414 зв.-415); боудтє въ мнѣ а я́ въ васъ, я́ко та розька нє может зростїти плоду сама ѡ(т) сєбє єслї нє будєт на лози (Володимир, 1571 *УЄ Вол.* 88).

ЗРОСТЇТИ *див.* **ЗРОСТИТИ.**

ЗРОСТЪ, ЗЪРОСТЪ *ч.* **1.** *(довжина тіла людини)* зріст, ріст: Онъ... самь особою такий: зъросту среднего, невеликъ (Володимир, 1599 *АрхЮЗР* 6/I, 273); нє вєдати – хто и якоє ко(н)дыции чоловє(к),... зросту вєлики(и), бялокуроваты(и) (Володимир, 1599 *ТУ* 230); Вѣзрастъ: Взрóстъ и(л) зрóстъ (1627 *ЛБ* 20).

2. Повноліття: а имене мое все маеть у моцы своее и в опецы и шафунку своем держати аж до зросту и меншого сына моего Василя (Луцьк, 1565 *АрхЮЗР* 8/III, 111); на кого бы тот манастыр наш и село Чеснохрестское правом прирожоным або и опекою прийти мело, не чекаючи до зросту и лет детей нашихъ... заплатити суму позыченую винни будутъ (Сільце, 1580 *ПККДА*

І-2, 154); тєды до зросту и(х) поча(в)ши ѡ(д) пришлого року, повинє(н)... стры(к) и(х) на ко(ж)ды(и) ро(к) давати ты(м) сирота(м) по пу(л) гри(в)ны (Одрехова, 1596 ЦДІАЛ 37, 6, 3); **зуполный зростъ** – повноліття: гды бы г҃ь в҄ єги́птѣ до зꙋпо(л)наго зро́стꙋ своєго пришо(л) то́ бы́ пото(м) жидо́вє мо́вили. я́ко єги(п)тѧни́нъ є(ст) пришо(л) во(л)хвоу́є(т)... на́роды (Устрики, І пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 416 зв.); **до зросту дитинного** – до повноліття: п҃нь да(х) и ины(х) люди(и) добры(х) много до зро(с)ту дити(н)ного маю(т) быти пры лє(с)ку на дворищи ту(м) (Львів, 1591 *Юр.* 12).

Див. ще **ВЗРАСТЪ, ВЗРОСТЪ, ВОЗРАСТЪ.**

ЗРУБА *ж. (стіни в будівлі з колод або брусів)* зруб: в сєлѣ бори́совѣ ц҃рковь была з три́ма ве́рхи, знєсло вєрхи вси сте́лєю займа́ючи зрꙋбꙋ и позаношовало нє знать гдє (1509-1633 *Остр. л.* 129).

ЗРУБАТИ *дієсл. док.* **1.** (що) Зрубати, вирубати: зрꙋба(л) лє(с) я(с)трєбны(и) ро(з)даючи // дєрєво людє(м) ѡбьцимъ и на будованє дворꙋ своєго (Житомир, 1643 *ЦДІАК* 11, 1, 10, 126-126 зв.); дро(в) жа(д)ны(м) спо́собо(м) нѣх(т)о мѣти нє мо́жє(т), хиба жє кто ѡ҃во(щ)ныє дре́ва до пале́нѧ зрꙋбати да(ст) (серед. XVII ст. *Кас.* 45 зв.);

(що) *(рубаючи, знищити)* порубати: в тотъ часъ єсмо знашли... в тыхъ гранєй людєй..., Мєзовцовъ, ижъ ѡни тыи грани зрꙋбавши, выжєгають (Ковель, 1537 *AS* IV,112); Тєж ꙋста(в)уємъ ижъ коли бы хто... пришє(д)ши на тоє полє пожа(л)... або сохꙋ колєса боронꙋ зрꙋба(л)... має(т) плати(ти) кгва(л)тъ (1566 *ВЛС* 82 зв.); Я, Миха(и)ло... Выго(в)ски(и)..., видєлъ єсми в дому єго в ызбє ѡкъно наполъ роскєпєно и надъ ѡкномъ тымъ жє бє(р)вєно зрубано троха (Житомир, 1583 *АЖМУ* 69);

(кого) *(поділити на частини)* порубати: А вола потъкавъши зємѧ(н)ского... ꙋ возє зрꙋбавъши на части и(з) собою повєзли (1552 *ОЖЗ* 122 зв.); штуку ѡлова... да(в)но в склєпѣ лєжачꙋю нєпотрєбно далє(м) зрꙋбати) (Львів, 1622 *ЛСБ* 1049, 2 зв).

2. (кого) *(нанести рубані, тяті рани)* порубати: слугу моєго Матыса Соколовского, учтивого шлѧ(х)тича, ѡкру(т)нє зрубали, [ѡ(т)] которыхъ ра(н) нє вєдати, будє(т) ли живъ (Житомир, 1584 *АЖМУ* 84).

3. (що) *(побудувати з колод або брусів)* зрубати: горо(д)нѧ кози(н)ского с козина по половицы зрꙋбълєна и то згнила (1552 *ОЛЗ* 163 зв.).

ЗРУБЛЕНЫЙ *дієприкм. у знач. прикм. (побудований із колод або брусів)* зрублений: против того хлева коморка зрубленаа, в той коморце молоко бывает (Луцьк, 1571 *АрхЮЗР* 8/VI, 351).

ЗРУБЪ *ч. (зведення стін із колод або брусів)* зруб: Ба(ш)ты вси ѡ(д)ною мѣрою ѡтъ ꙋгла до ꙋгла в сєрєдинє по дєсѧти сажонъ рꙋблєны... дєрєвомъ по два зрꙋбы сꙋпротивъ (1552 *ОЧерк. З.* 17); село Божинъ з дворомъ, з будованемъ, в которомъ дворѣ светлицъ две старых, два зрубы новые недорубленые на светлицу и на пекарню (Луцьк, 1570 *АрхЮЗР* 7/II, 381); гридня съ кухнею, коморкою; пивница; зрубъ на столпахъ недоробленый (Веледники, 1595 *АрхЮЗР* 6/І, 246); Камєнь, в҄ оуглѣ бꙋдова́нѧ поло́жєный, зрꙋбы двохъ стѣнъ дєржи́тъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 491); зрубъ з студни повыймовали (Володимир, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 242).

ЗРУМѦНОЧОРНЫЙ *прикм.* Каштановий: сꙋ(т) то(г)ды они роу́сь пръваа, кото́рои нѣкото́рои на́дѣю(т)сѧ выроди́тисѧ... ѡ(т) ба́рвы зроума́на чо́рнои, гдє и днє(с) зове́мо роу́сы вло́сы (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 47 зв.).

ЗРУЦЕНЄ *с.* (*стп.* zżucenie) *(усунення з посади)* зняття, скинення: то(т) влады́ка льво(в)ски(и) гєдиѡ(н) болоба(н) за показа(н)ємъ на нє́го пе́вны(х) зна́ковъ и доводовъ

ω(т)... мєща(н) лво(в)скихъ зруцє(н)ю з влады(ч)ства по(д)па(д)ши за ꙋфолькгова(н)ємъ ємý чáсу во(д)лу(г) сýду дховного на покýту в клѧ(т)вѣ бы(л) зостáвлєнъ абы бо(л)шъ кривды по(д)даны(м) нє чинилъ (Берестя, 1594 *ЛСБ* 269, 1).

ЗРУШАТИ, ЗЪРУШАТИ *дієсл. недок.* **1.** (що) *(переривати, змінювати який-небудь стан справ)* порушувати: А што ся тычет детей наших... тыми та я, яко и онъ,... опекатися... о них... маемъ вѣчне, в жадном артикуле того ростаня... не зърушаючи (Луцьк, 1564 *АрхЮЗР* 8/III, 72); Мы тєды... заказꙋємъ..., абы... єп(с)кпъ Лвóвски(и) и по нéмъ бýдꙋчиє зрꙋшáти ни в чóмъ всѣхъ рéчє(и) бра(т)ства... никáко(ж) нє дерзнꙋли по(д)... конéчнымъ звєржє(н)ємъ сану (Берестя, 1590 *ЛСБ* 144); А который бы зъ нихъ... тотъ тестаментъ... презъ што кольвекъ зрушати хотѣлъ, такового кождого позываю передъ нелицемирного судьи на грозный и страшный судъ (Луцьк, 1607 *АСД* I, 235).

2. (що) *(переривати спокій)* порушувати: поко(и) вѣчны(и)... // ...бó(л)шє шєсти сóтъ лѣ(т) спокóйнє захóваны(и) зроушáєтє (Острог, 1599 *Кл. Остр.* 213-214); алє то ωбоє ...зрушаючи поко(и) по(с)политы(и) сусє(д)ски(и)... кгва(л)то(м) по(д)даны(х) свои(х) з волости Камє(н)скоє по(д)во(д) ки(л)ка сотъ..., пограби(л) (Володимир, 1638 *ТУ* 311).

Див. ще **ЗРУШИВАТИ, ЗРУШИТИ, ИЗРУШИТИ.**

ЗРУШАТИСѦ *дієсл. недок. (про спокій)* порушуватися: погоршéнїѧ нєзличóныє в црковъ в'проважáютъсѧ, и покóй посполúтый Хрїстїѧ(н)ский тꙋрбꙋєтьсѧ, [зрꙋшáєт'сѧ] (Єв'є або Вільна, п.1616 *Прич. отех.* 8 зв., на полях).

Див. ще **ЗРУШИВАТИСѦ.**

ЗРУШЕНЄ *с.* (*стп.* zruszenie) *(внесення змін у що-небудь)* порушення: а и(ж) дє(и) ω(т) тєбє самого кри(в)дꙋ и шкодꙋ и тє(ж) зрушє(н)є листу доброво(л)ного прода(ж)ного мєнѧть, тыє дє(и) листы данину г(с)дрьскую и всє право пєрє(д) судомъ кгро(д)скимъ киє(в)скимъ на ро(ч)кахъ звы(ш)помєны(х) показа(л) (Київ, 1580 *ЛНБ* 5, II 4044, 69).

Див. ще **ИЗРУШЕНЄ.**

ЗРУШИВАТИ *дієсл. недок.* (що) *(відступати від договору)* порушувати: хтобы мѣл с них зрꙋшивати т‹отъ дѣлъ, тотъ заплатитъ...› тисѧчꙋ коп грошєй (Кошир, 1502 *AS* I, 147); Нє маю я, ани потомки мои тоє мєны зрꙋшивати на вєчныи часы (Володимир, 1521 *AS* III, 211).

Див. ще **ЗРУШАТИ, ЗРУШИТИ.**

ЗРУШИВАТИСѦ *дієсл. недок.* (що) *(про перемир'я)* порушуватися: А прото... всимъ кнѧзємъ... грозно приказал, ажбы ωни людєй своих ωт таковых злочинствъ повъстѧгнꙋли,... конєчно абы то инак нє было, жєбы длѧ того пєрємирє... ничим сѧ нє зрꙋшивало (Краків, 1539 *AS* IV, 203).

Див. ще **ЗРУШАТИСѦ.**

ЗРУШИТЕЛЪ *див.* **ЗРУШИТЕЛЬ.**

ЗРУШИТЕЛЬ, ЗРУШИТЕЛЪ *ч. (людина, яка порушує прийняті правила, спокій)* порушник: всє право пєрє(д) судомъ кгро(д)скимъ киє(в)скимъ... показа(л) которoє ли бысѧ тєпє(р) и на потомъ щити(ти) и засланѧти ω(т) ко(ж)дого такового зрушитєлѧ мє(л) (Київ, 1580 *ЛНБ* 5, II 4044, 69); преречоные особы, препомневши права посполитого... яко кгвалтовъников церквей Божых и зрушителовъ покою посполитого... // ...заборонѧютъ, жебы люде... до церквей ихъ униацъкихъ ходили (Луцьк, 1648 *Арх ЮЗР* 1/VI, 814-815).

ЗРУШИТИ *дієсл. док.* **1.** (що) *(відступити від яких-небудь домовленостей)* порушити, зрушити: а є(ст)ли бы(м) я са(м)... хотє(лъ)... то(т) ли(ст)... зрꙋши(ти)... то(г)-

ды мы пє(р)выє має(м) єго мл(с)ти заплати(ти)… гро(ш) на гро(ш) (Володимир, 1520 *Арх. Р.* фотокоп. 70); А хтωб з нас который хотѣл тѹю мєнѹ зрѹшити,… тот мает господарю… тисачѹ кωп грошей заплатити (Камінь, 1523 *AS* III, 256); а я кнзь пєтръ жона и дєти мо(и)… нє маємъ… тоє купли зрѹшити (Туличів, 1535 *Арх. Р.* фотокоп. 46); кто бы нє чєствоваль ω(т)ца або мтрь свою а так зроушили єстє приказанїє бжїє дла оустановєна вашєго лицємѣрници (1556-1561 *ПЄ* 69); прото приказѹємъ тобє филонє сємашко… ω(т) ко(ж)дого такового которы(и) дє(и) листъ тво(и) прода(ж)ны(и) зрѹшити хотє(л) сполєчнє щити(ти)са (Київ, 1580 *ЛНБ* 5, II 4044, 69); Сі́ю за́повѣдь по Пра́виломъ Стымъ на́ми оутвръжє́нѹю, хота зроу́шити, и и́хъ во́лю вчини́ти (Львів, 1614 *Вил. соб.* 20); Презъ который то таковый свой поступокъ менованые ихъ милость право посполитое зрушили (Володимир, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 371).

2. (кого) Підбурити, збурити: и зрушили по(с)по(л)ство и ста(р)шии докторы а збѣ(г)шиса по(и)мали єго // и поставили свѣ(т)ки фа(л)шивыи (II пол. XVI ст. *КА* 29-30).

3. *Перен.* (кого) розбурити; зруйнувати: на то(м) камєни правдивомъ, вы єстє набо(ж)ныи брата до(м) оубѹдованый. протожъ ани шоумы кгвалтовны(х) вѣтровъ, ани зобра(в)шіиса рѣки зроушити васъ могли (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 186).

◊ **зрушити (в собѣ) сердце** *див.* **СЕРДЦЕ.**
Див. ще **ЗРУШАТИ, ИЗРУШИТИ.**

ЗРУШИТИСЬ *див.* **ЗРУШИТИСА.**

ЗРУШИТИСА, ЗРУШИТИСЬ *дієсл. док.* **1.** *(про воду) (почати бурхливо рухатися)* збуритися: нєдѹжный ємѹ ω(т)пови́дѣ(л). ги. члка нє имают, коли(с) во́да зрѹши(т), жєбы ма въ ню оувєрєчи (XVI ст. *УЄ* № 29519, 62).

2. *Перен. (утратити спокій)* схвилюватися: якω агглъ бжїй, такъ єсть панъ мой црь, жє ани блговєнїємъ, ани злорєчєнїємъ нє зрѹшитса: дла тогω и г(с)дь твой єсть з̾ тобою (серед. XVII ст. *Хрон.* 263 зв.).

ЗРЪНО *див.* **ЗЕРНО.**

ЗРЪНА *див.* **ЗЕРНЯ.**

ЗРЫВАТИ *дієсл. недок.* (що) *(відокремлювати від стебла)* зривати: оучєници єго идоучи дорогою почали зрывати колоса (1556-1561 *ПЄ* 135 зв.).

ЗРЫВАТСЯ *дієсл. недок.* (з чого) *(переривати попередні домовленості)* розривати (що): а естли-же быхъ я, або сын мой… на оный вышей помененый рок, знайдуючи вымову якими-ж колвек причинами, службою господаръскою, або затрудненем якимже колвек домовым, хотели ся с того зрыват,… // тогды обовезуюсе… заруки на господаря короля… петнадцат тисячей коп грошей литовскихъ… заплатити (Луцьк, 1576 *АрхЮЗР* 8/III, 291-292).

ЗРЫЖАПЛЕСНИВЫЙ, ЗРИЖАПЛЕСНИВЫЙ, ЗРИЖАПЛЕСНЮВЫЙ *прикм.* Рижо-сірий: гры(ш)ко ѳедорови(ч) на нє(м) зброя… ко(н) по(д) ни(м) зрыжа плє(с)нивы(и) (1567 *ЦБ Лит.* 16, 3, 88 зв.); кна(з) ку(р)пски(и) вза(л)… двоє кони є(з)ныє во(з)ники чотыри зрижаплєснювыє (Володимир, 1578 *ЖКК* I, 133); князь ку(р)пъскии… при собє загамова(л)… // двоє кони єзъдныє возники чотыри зрижа плє(с)нивыє (Там же, 158-159); па(н) Я(н) Сє(р)ховє(ц)ки(и)… при(с)ла(л) клячѹ приблѹ(д)нѹю шє(р)стью зрыжа плє(с)нивѹю (Житомир, 1605 *ЦДІАК* 11, 1, 4, 45 зв.).

ЗРЫЖАСТРОКАТЪ *див.* **ЗРЫЖАСТРОКАТЫЙ.**

ЗРЫЖАСТРОКАТЫЙ, ЗРИЖАСТРОКАТЫЙ, ЗРЫЖАСТРОКАТЪ *прикм.* Рижо-строкатий: пахоло(к) ωникі(и) ждanови(ч)… по(д) ни(м) ко(н) зрыжа строка(т) (1567 *ЦБ Лит.* 16, 3, 86 зв.); взято… ѹ тараса микитича воло(в) чотыри… кляча ω(д)на

зрижа строкатая (Київ, 1590 *ЦДІА Лен.* 823, 1, 133, 74); у тогожъ попа засталъ есми у дому коня зрыжастрокатого (Луцьк, 1596 *АрхЮЗР* 3/I, 100).

ЗРѢДКА *присл.* Зрідка, іноді, часом: жал҄сѧ бж҃е же хр(с)тіанинъ на хр(с)тіаны тоє волочєтъ, што имъ ѡ(т) тоуркѡ(в) зрѣдка приписовано бываєтъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 178); Нама́лѣ: Зрѣдка, на малы́хъ мѣстцєхъ (1627 ЛБ 69); Бо то ба́рзо рѣ(д)кїй мєжи лю(д)ми вы́стꙋпокъ, абы хто напро́тивъ ро́дичѡ(в) сро́жил҄сѧ и гнѣвил҄ ихъ: зрѣ(д)ка то быва́єт҄ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 705).

ЗРѢКАТИСѦ *див.* **ЗРЕКАТИСЯ.**

ЗРѢЛЫЙ, ЗРЕЛЫЙ *прикм.* **1.** *(про достиглий плід)* зрілий, дозрілий: о́дни [овочи] квитнꙋтъ, дрꙋгїи зрѣютъ, дрꙋгїи зрѣлыи на зе́млю пада́ютъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 5 зв.).

2. *Перен. (про вік людини)* зрілий, дорослий: Заꙋтрнїй... доста́лый, зрѣлы(и), ꙋзрѣлы(и), доро́слый (1627 *ЛБ* 42).

3. *Перен.* Досконалий, неперевершений, істинний: Тѣ плоды зрелые во церкви божией правдивой всегда родитися имѣют (1600-1601 *Виш. Кр. отв.* 174).

ЗРѢНИЦЯ, ЗРѢНИЦА, ЗДРѢНИЦА, ЗРЕНИЦА, ЗРЕНИЦЯ *ж.* **1.** *(частина ока)* зіниця: Яко о́ко на(д) вси члѡ́н҄ки ме́н҄шимъ, и зрѣни́ца малє(н)кою бꙋдꙋчи, є́стъ на́чин҄ємъ вєли́кимъ (Вільна, 1627 *Дух. б.* 341); Взро(к) зрєни́цъ очїй мои́х҄ ѡвшєки слабѣєт҄, кгды ви́жꙋ, а І҃с мои сро́дзе оумира́єтъ (Львів, 1631 *Волк.* 22); *Образно*: а бы(с)мо // ...здоро́выми очи́ма, и ясною зрєни́цєю дꙋшѣ... могли ихъ наяво вы́дати (серед. XVII ст. *Кас.* 62-62 зв.); **мѣра здрѣницъ очїй** *див.* **МѢРА.**

2. *(орган зору)* око: а в пла́чꙋ нє ба́чꙋ Достꙋпимъ ли оутѣхи: хто подста́витъ мѣхи По(д) зрєни́цы крва́выи (Вільна, 1620 *Лям. К.* 8); То(и)... ѡба́чи(л)... доко(л)... зрєни́цѣ... ма́є(т) простовати (серед. XVII ст. *Кас.* 73); *Образно:* И ты ѡ мо́рє, ѡтвори зрѣни́цѣ, з҄ замѣро́нои выска́кꙋй грани́цѣ (Львів, 1631 *Волк.* 20).

ЗРѢНЇЄ, ЗРЕНІЄ, ЗРІНИЄ *с.* (*цсл.* зьрѣниє) **1.** *(здатність бачити)* зір: нєха(и) бꙋдєтъ на(д) смыслъ на́шъ и зрѣнїє, твердѣйшєє сло́во єго́ (Київ, бл. 1619 *Аз. В.* 185); Смысли тѣла суть: зріние, обоняне, слухъ, смаковане и дотиканье (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 682); obtut(us), us, зрѣнїє (1642 *ЛС* 287); я(к) ѡ́чи тєле́сныє до зрѣнїѧ собѣ... нє потрєбꙋю(т) нѣчиє́и наꙋки, та(к) анѣ ѡ́чи на́шѣ внꙋт҄рныи дх҃о(в)ныи, бы ѡ(д)но ѡ(т) затме́нѧ, або... слѣпоты были во(л)ны (серед. XVII ст. *Кас.* 84);

(сприймання очима) бачення: я жа(д)ною мѣрою нє мо́гоу на́ свѣтѣ бы́ти коли г(с)ди́нь мои и оучи́тє(л) ва́шь юже гро́боу прѣдаєтсѧ ...никако нє мо́гоу очїи мои(х) къ зрѣнїоу възвєсти коли ю(ж) свѣ(т) очїи мои(х) въ гро(б) въсєлѣє́тсѧ (Смотрич, II пол. XVI ст. *Проп. Д.* 16); **пасти зрѣнїє** (в чому) – *(насолоджуватися видом чого-небудь, звеселяти свій зір чим-небудь)* задивлятися (на що): дꙋша... во́лно пасєтъ своє зрѣнїє в҄ чи́нахъ Агглскихъ (Чернігів, 1646 *Перло* 145 зв.).

2. *(усвідомлення, осягання)* бачення: Єгда́жє [црк҃овъ] оувидитъ змїѧ, и во́дꙋ из҄ оу́стъ єго исходѧ́щꙋю: тогда́ заразомъ възлѣта́єтъ на высотꙋ бг҃оразꙋмїа; и къ зрѣнїю свѣта бж҃єскаго, и на видѣнїє прємꙋдрости нєбе́сної (Почаїв, 1618 *Зерц.* 61).

ЗРѢТИ[1], **ЗРИТИ** *дієсл. недок.* (*цсл.* зрѣти) **1.** (що) *(сприймати очима)* бачити: Ото тропа́ми смѣхъ за пла́чємъ хо́дитъ, Кото́рый ра́дость в҄ се́рцꙋ ва́шомъ ро́дить; Кгды в҄ єписко́пской тєпе́ръ єгѡ́ скро́нѣ: Зритє Коро́нѣ (Львів, 1642 *Бут.* 10 зв.);

(на що) *(спрямовувати погляд)* дивитися: ѡ(т)всюдꙋ на мла́ды(и) во́зрастъ в҃шєє к(н) м(л) оумиле́но зри́ть о́ко, сле́зы испꙋща́ючи (Острог, 1587 *См. Кл.* 2 зв.); suspicio, is, зазираю, зрю (1642 *ЛС* 390); Дєсѧтаѧ звѣзда; зна-

чи́тъ да́ръ бо(з)кі́й: при дꙋши хвале́бной, якѡ я́снѡ бꙋ́дє зрѣти: на прєсвѣтлоє лицє Бж҃їє бєз҄ заслóны жа(д)нои (Там же, 165);

(що і без додатка) *(ознайомлюватися зі змістом чого-небудь, читати)* дивитися: К томꙋ єщє и тоє пи(л)но обача́ти и дóбрє зразꙋмѣти потрє́ба, про што того слóва хв҃а // початокъ с ко(н)цє(м) показꙋєтсѧ ро(з)но кгды(ж) са(м) мóвити ра́чи(л) овоцнє до всѣхъ ап҃(с)ловъ, коли бы сѧ з ва(с) два зє(з)волі́ли на зє(м)ли о всѧкꙋю рє(ч) котóроє бы проси́ли. зрі́ и разꙋмѣ́й мóвилъ з ва(с), а нє рєкъ станє(т)сѧ ва́мъ (Острог, 1587 *См. Кл.* 9 зв.-10); Ключъ сія книгы зри листъ сме (XVI ст. *НЄ* 3); От сего третьяго раздѣла и до послѣдняго зри, зрителю разсудный, что будует проповѣдник латынский Скарга и который род ушиковал на прощение миролюбной Руси (1600-1601 *Виш. Кр. отв.* 170).

2. *Перен. (усвідомлювати, розуміти)* бачити: здꙋмѣва́єтъсѧ Ра́зꙋмъ мóй страшли́вый. Зрѧщи вєли́чєство твоє́, А нєдостóинство своє (Чернігів, 1646 *Перло* 69); а дꙋша́ грѣшнаѧ зри́тъ прє(д) собóю: мнóжєствѡ грѣхѡ́въ свои́х҄, якѡ оу дѣмѡнскихъ стра́шныхъ лица́хъ, зри́тъ по(д) собою мóрє гє́єны (Там же, 152);

(робити висновок, оцінювати) дивитися: Зри жь ту судом здравым мысли, любимый прочитателю, того ходатая зовемого исусового живота, проповѣдника евангельского – не лживый ли то таковый исусов живот (1600-1601 *Виш. Кр. отв.* 165); Тут стань, судия прочитателный, посредѣ между нами и зри оком чистое мысли и разсуждай, если правду молвити буду (Там же, 171); **на лице зрѧчи** – упереджено, необ'єктивно: На мєнє сѧ гнѣваєтє, // иже єсми того то чл҃ка здоровымь оучиниль в со(ꙋ)ботоу нє на лице зрѧчи соудѣтє алє правдивы(м) соудомь соудѣтє (1556-1561 *ПЄ* 373 зв.-374);

(на що) *(визначати суть чого-небудь)* дивитися: уму человѣчю неподобно на истинну зрѣти, от многих мирских печали, мятежи и смущении привлачиму (1615-1616 *Виш. Позн. мысл.* 241).

3. *(уважати, пильнувати; остерігатися)* дивитися: Зри(ж) тє́ды котóрый оуслꙋгꙋєшъ та́йна(м), абы́сь Па́на нє прогнѣва(л) (Київ, бл. 1619 *Аз. В.* 302); Добрѣ сіє всє глаголєши, но з҄ри, єгда ѡный ѡста(т)ный ча(с) искꙋшєнія прийдєтъ,... жєбы єси в чомъ нє ꙋстꙋпилъ супостатовѣ (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 277);

(звертати увагу, змушувати помітити що-небудь) дивитися: зри, як тѧжко без жены ...але без доброй, а лѣпше безъ ней злой, а нѣжли з нею злою (поч. XVII ст. *Вол. В.* 97).

4. *Перен.* (к чому) *(уповати, покладати надію на що-небудь)* звертатися (до чого): Єгда́жє оуви́дитъ змїѧ, и вóдꙋ из҄ оу́стъ єго исходѧ́щꙋю: тогда́ заразомъ възлѣта́єтъ на высотꙋ бг҃оразꙋмїа; и къ зрѣнїю свѣта бж҃єскаго, и на видѣнїє прємꙋдрости нєбє́сной, зрѣти къ свѣтꙋ трийипоста́сного бж҃(с)тва (Почаїв, 1618 *Зерц.* 61).

◊ **зрѣти на лице** – не відчувати страху, не боятися: всѣ єрєти́цы... лєжа́тъ по(д) ногами оу ма́тки на́шєи, потóптаны зє сромóтою вѣчною, и нє могꙋтъ зрѣти на прєсвѣтлоє лицє є́ѧ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 56).

ЗРѢТИ[2] *дієсл. недок. (ставати стиглим)* зріти, дозрівати: Ґдє́сѧ трє(з)вости пшєни́ца нє рóдит҄, и чистоты ґрóно нє зрѣєт҄, тамъ гóлодъ вєли́кїй (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 24); одни [овочи] кви́тнꙋтъ, дрꙋгїи зрѣютъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 5 зв.).

ЗРѢТИСЯ, ЗРѢТИСѦ *дієсл. недок.* Бути видним, виднітися: Видъ нє зри(т)сѧ, лє́чъ са́маѧ рѣчъ є́стъ истóтнє и цѣлє захóвана (Київ, бл. 1619 *Аз. В.* 248); Гробъ той и по сесь день аляб‹аст›ровый коштовный зрится (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 1009).

ЗРѢТИСѦ *див.* **ЗРѢТИСЯ.**

ЗРЯДИТИ, ЗРЕДИТИ, ЗРАДИТИ *дієсл. док.* **1.** (що) Приготувати, підготувати: Которая есть то та южь, ся береть яко заря поустоваючи, красна яко мѣсяць, выборна яко солнце, грозная яко спица къ бою зряженаа? (поч. XVI ст. *Песн. п.* 55).

2. (що) Вибудувати, спорядити, *діал.* зрядити: Цны́й Монасты(р) Пєча(р)скїй... за твоймъ оусилны(м) стара(н)ємъ зражє́ный И в҆ ѡхє(н)дозствѣ Цр҇квє сли́чнє ѡздоблє́ный (Київ, 1618 *Вѣзер.* 15); Свѣдчи(т) Пана(н) Монасты(р), прє(з) тєбє зража́ны (Там же).

3. (що) Зробити, вчинити: I znáty tebe bisowo porodu łákomoho: Iszcześ nie zredił niczoho dobroho: Jyż o pirohách howorusz (Раків, поч. XVII ст. *Траг.* фотокоп. 5 зв.); Сє́й прєчє́стий (!), Учи́тєль цє́рковъ на́шꙋ Виленскꙋю в҆ побожности о́воцы поча́сти заза́блꙋю, до звыклои... // Плодови́тости, ча́сты(м) Єв(г)льских во́дъ дожчє(м) єи розогрѣва́ючи, зради́л҆, бл҇г(д)тїю Х(с)вою, спосо́бнꙋ, и вы́далъ оурожа́йнꙋ и плодови́тꙋ (Вільна, 1620 *См. Каз.* 22-22 зв.).

4. (що) Виховати, спрямувати: О, Боже, въ Тройци единый! Тыхъ, которыи дѣдицтво княженія Острогского приняли, такоежъ въ нихъ ко благочестію всходнему... рачь зрядити серце, яковое предреченныи княжата мѣли! (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 1140).

Див. ще **ИЗРЯДИТИ.**

ЗРАДЖѢНЄ *див.* **ЗРАЖЕНЄ.**

ЗРАДИТИ *див.* **ЗРЯДИТИ.**

ЗРАЖЕНЄ, ЗРАДЖѢНЄ, ЗРАЖѢНЄ, ЗРАЖѢНЬЄ *с.* (*стп.* zrządzenie) **1.** Опорядження; спорядження: Исправлє́нїє: Заслꙋга,... Правотворє́ньє, спра́ва, справлє́ньє, зражѣньє, цнотливы(и) а пра́во учи́нєны(и) ꙋчи́но(к) (1627 *ЛБ* 50).

2. Воля, промисл: смотрє́нїє, зражѣнє́ про(м). (1596 *ЛЗ* 79); Сꙋдбы, смотрє́нїа, строє́нїа: Зражѣна, споражѣна... Якѡ зна́є(м) є(ст) Г҇ь сꙋдбы твора́й: зна́ємы є(ст) Па́нъ зражѣ(н)є чи́начі(и) (1627 *ЛБ* 124); **зраджѣнє Божеє, Бозскоє зраженє** – Божа воля: Слꙋчай нꙋж(д)ный: Зраджѣ(н)є Б҇жєє, ѡ(т) Б҇а обєца́наа потрє́ба (1627 *ЛБ* 117); Стро́жꙋ вєли́кихъ та́инъ Бозского зражє́на, Слоу́го нєвымо́вного єго́ нарожє́нья (Львів, 1616 *Бер. В.* 74);

призначення, місія: а... оупа́длого подвига́ю и подыимоу́ю ѡ(т)новла́ю зопсова́ного,... Ѡ чоу(м) ѡ моємъ зражє́ню в тѣлѣ пр҇(о)ркъ ты(ж) свѣдчитъ (поч. XVII ст. *Проп. р.* 139 зв.).

Див. ще **ЗРАЖЕНІЄ.**

Пор. **ЗРЯДИТИ.**

ЗРАЖЕНІЄ *с.* Воля, промисл. ◇ **Бозскоє зраженіє** – Божа воля: Дєржѣмо што́ Бо(з)скимъ зражє́нїємъ на(м) з҆ Бо(з)ского пи́сма пока́зано є́стъ (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 206); Тꙋ тыжъ и прєйзрє́нїє з҆да́лєка Бо(з)ски(м) зражє́нїємъ впро(д) спра́влєноє, на выкорєнє́нїє и зєпсова́нїє є́рєсєй (Там же, 237).

Див. ще **ЗРАЖЕНЄ.**

ЗРАЖѢНЄ *див.* **ЗРАЖЕНЄ.**

ЗРАЖѢНЬЄ *див.* **ЗРАЖЕНЄ.**

ЗСАДИТИ *дієсл. док.* **1.** (кого) *(змусити зсісти з коня)* зсадити: потом на самого колясу ратуючого и челядь нападши,... протестуючого зъ челядю розлучивши, кгды самъ уходил, челяд с коней зсадивши..., господу спостошили (Луцьк, 1634 *АрхЮЗР* 1/VI, 683).

2. *Перен.* (кого) *(позбавити влади)* скинути, змістити: Потомъ Леонъ царъ оного зъ столицѣ зсадилъ и до манастыра заслалъ, гдѣ и умерлъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 755).

ЗСЕВОКЪ *ч.* *(засіяна ділянка землі)* засів: зсєвокъ ѡзимы(и) засєяны(и) яко тєпє(р) с тою Арє(н)дою бєрꙋ (Кунів, 1615 *ЛНБ* 5, III 4054, 106).

ЗСЕРЕДИНЫ *присл.* *(усередині)* зсередини: котораа [Раха́ва] принала до до́мꙋ Своєго шпѣги Іисꙋса На́ввина: бо гды и́х҆ посла́л҆

былъ, а́бы всє мѣсто з᾿сєрє́дины ωбошли, и вы́глѧдѣли всєгω (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 853).

ЗСЕСТИ *див.* **ЗСѢСТИ.**

ЗСИВАСТРОКАТЫЙ *прикм. (про масть коня)* сиво-строкатий: кнѧ(з) ку(р)пски(и) взѧ(л)... кони є(з)ныє возники гнєдыє... трєтиє возники зсива строкатыє стада домового (Володимир, 1578 *ЖКК* I, 133).

ЗСИНЕЛЫЙ, ЗЪСИНЕЛЫЙ *прикм.* Посинілий, *діал.* зсинілий: на протє(с)та(н)та напа(в)шы,... зыкга(р)мистръ,... быти и то(л)чи поча(л) и разо(в) нємало... позадава(л),... лєвую руку всю збытую, сто(л)чєную зъсинєлую почавъши ωд рамєня аж до самого запя(с)тя (Володимир, 1646 *ТУ* 331); Федора Гусовиника обухами били, толкли и раме правое збили, же все зсинелое (Володимир, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 465).

Див ще **ЗСИНЯЛЫЙ.**

ЗСИНЯЛЫЙ *прикм.* (*стп.* zsiniały) те саме, що **зсинелый**: В томже дому того ребъчея жону на име Огапъку збитую, зсинялую по всем хребъте аж до ногъ, губу... видал (Володимир, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 478).

ЗСКОЧИТИ *дієсл. док.* (з чого) Зіскочити: оупа́ла цр҃є́ваѧ и зблєднѣвши омлѣла,... ω(т)мєни́лъ бг҃ъ ср҃(д)цє цр҃(с)коє в᾿ ласка́вость, и за́разъ оулє́кшисє ѿ нє́и, зскочи́лъ з столи́цы, а дєржа́чи ю своими рꙋка́ма, а́жьбы пришла к᾿ собѣ, ты́ми є́и сло́вы поблажа́лъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 380).

ЗСОРОМОТИТИ, ЗЪСОРОМОТИТИ *дієсл. док.* (кого, що) Зганьбити, принизити: ничого не респекътуючи на стан ее шляхецкий белоголовъский, сами впрод словы спросными зелживши, зсоромотивъши,... з дворка сельца прочъ выганяли (Луцьк, 1523 *АрхЮЗР* 1/VI, 533); А то(т) вря(д) кого зъсоромоти(л) двана(д)цатми рублями грошє(и) навєзати має(т) (1566 *ВЛС* 51 зв.); па(н) ѳєдо(р) со(л)та(н)... пєрє(д) многими лю(д)ми добрыми бє(з)ви(н)нє мѧ // зсоромоти(л) (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 3-4); ω(н)... мєнє порыва(л)сє бити и словами нєпристо(и)ными зъсоромоти(л) (Житомир, 1605 *ЦДІАК* 11, 1, 4, 45 зв.); отца Гедиона,... тот хлопъ Степанъчукъ впрод словами непристойными // зелжил, зсоромотил в самом манастырцу (Луцьк, 1635 *АрхЮЗР* 1/VI, 698-699);

(кого) *(позбавити дівочої честі)* знеславити: Г(с)ди бж҃є оц҃а симєѡ́на кото́ромꙋ да́лъ мє(ч) на оборо́нꙋ чи́стости, и на по́мстꙋ ты́хъ кото́ромꙋ з᾿соромоти́ли панє́нкꙋ в᾿споможи мєнє вдовꙋ (серед. XVII ст. *Хрон.* 374).

ЗСОРОМОЧЕНЄ *с.* Зганьблення, приниження: Зоставуючы теды волное чиненя шыршое протестации, тепер о таковое зелжене менованого чернца самотрет идучого, зсоромочене людей духовных и всего братства менованый протестансъ... до уряду доносит (Луцьк, 1627 *АрхЮЗР* 1/VI, 583).

Пор. **ЗСОРОМОТИТИ.**

ЗСОРОМОЧЕНЫЙ *дієприкм. у знач. прикм.* Знеславлений, зганьблений: длѧ чо́го Хс҃ Г(с)дь з᾿ такового́ грѣха́ми зсоромо́чєного ро́дꙋ народи́ти сѧ зєзво́ли(л) (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 846).

ЗСПАСТИ *див.* **СПАСТИ.**

ЗСПЕРВУ *див.* **СПЕРВУ.**

ЗСПОЄНЫЙ *див.* **СПОЄНЫЙ.**

ЗСПОИТИ *див.* **СПОИТИ.**

ЗСПОРѦЖАТИ *див.* **СПОРѦЖАТИ.**

ЗСПОРѦЖЕНЬЄ *див.* **СПОРѦЖЕНЄ.**

ЗСРОЖИТИ *див.* **СРОЖИТИ.**

ЗСТАВАТИСѦ *див.* **СТАВАТИСЯ.**

ЗСТАВИТИ *дієсл. док.* (що) Зняти, знести: лєви́товє зста́вили скри́ню бж҃їю и скри́нкꙋ кото́раѧ была при нє́й,... и поста́вили на ка́мєни вєли́ко(м) (серед. XVII ст. *Хрон.* 204).

ЗСТАМЪТОЛѦ *присл.* Звідтіля, звідти: о́ныи трꙋдова́тыи... набра́ли з᾿стамъ то́лѧ срєбра и зо́лота и ша(т) и шли и посхова́ли (серед. XVII ст. *Хрон.* 326 зв.).

Див. ще **СТАМТОЛЬ.**

ЗСТАРОДАВНА, ЗЪСТАРОДАВНА СОСТАРОДАВНА, ССТАРОДАВНА, СТАРОДАВНА *присл. (з давніх часів)* зстародавна, здавна: Нехай они то держать..., ито здавна къ тымъ селищамъ слушало, и какъ стародавна у своихъ границахъ ся мають (Люблін, 1502 *АЛМ* I/2, 174); А мается ѡн тот замокъ... (дєржати)... зъ бобровыми гоны и з ынъшими рєчми... которымколвє имєнємъ ѡсобливє были званы и состародавна к томꙋ замкꙋ прислꙋхаючими (Берестя, 1508 *AS* III, 56); Повєдил пєрєд нами кнѧзь Василєй Сонкгушковича... штож который мыта по имєнѧмъ своимъ ѡтчизнымъ с стародавна ѡн мається, ино дєй мытники наши,... пєрєказꙋ в том ємꙋ чинѧть (Львів, 1537 *AS* IV, 89); в янушполю гдє пєрвє(и) зстародавна бирано мыта замкового... врѧ(д)ни(к)... янушпо(л)ски(и) брати нє допущає(т) (1561 *ПИ* № 23); ино мы будꙋчи того добрє вєдомы жє имє̄(н) жо(р)ница є(ст) властноє дєдицтво пн̄о(в) дꙋбицки(х) которого яко ѡни зъстарода(в)на та(к) и по ни(х) па(н) по(д)коморы(и)... в... ꙋжива(н)ю в ты(х) граница(х) стародавны(х), бы(л)... на то пн̄у по(д)коморому дає(м) то(т) нашъ ли(ст) (Жорница, 1590 *ЛНБ* 5, II 4047, 18 зв.); то(т) кгрꙋ(нт) во(д)лꙋ(г) за-я(з)дꙋ по(з)вано(г) є(ст) вла(с)ны(и) єго и до свищова зъстарода(в)на налєжа(л) (Луцьк, 1607 *ЛНБ* 5, II 4052, 19 зв.); Асо́ръ зстарода́вна мєжи всі́ми цр(с)твы твоими про́докъ дєржа́лъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 168).

Див ще **ИЗСТАРОДАВЪНА.**

ЗСТАРОДАВНЫЙ *див.* **СТАРОДАВНЫЙ.**

ЗСТАРѢЛЫЙ *дієприкм. у знач. прикм.* Застарілий, давній: Тꙋ южъ Атла́съ, ѡ Мꙋзо, пєрєста(в) з'старѣлымъ Прєшлы(м) ба́йко(м) вѣрити, внима(и) ср(д)цєм' смѣлы(м) (Київ, 1632 *Євх.* 301).

Див. ще **СОСТАРѢЛЫЙ.**

ЗСТАРѢТИСѦ, ЗОСТАРѢТИСѦ *дієсл. док.* Зістарітися: много бо нынѣ в рꙋси,... церкви на имѧ свое будꙋютъ и ѡбразы свое малюютъ, буд се яко свѧтого или свѧтици, а потом як сѧ зостарѣетъ, обычаем в людех як святых их почитают (поч. XVII ст. *Вол. В.* 85); Ѡбєтша(л): Звєтшѣ(л), зстарѣ(л)сѧ (1627 *ЛБ* 147); А я сѧ з'старѣлъ и осивѣлъ є́смь (Там же, 210).

Див. ще **СОСТАРѢТИСЯ.**

ЗСТЕРТИ *див.* **СТЕРТИ.**

ЗСТУПАТИ *дієсл. недок.* Вступати, входити: сє гл̄є(т) сътвори́стє // совѣт, нє мно́ю, и завѣты нє дꙋхо(м) мо́и(м), з'стоупа́ючи до єги́п'тꙋ, а мєнє нє пыта́ючисѧ (Острог, 1599 *Кл. Остр.* 214-215).

Див. ще **ЗСТУПИТИ, ЗСТУПОВАТИ.**

ЗСТУПЕНЄ, ЗСТУПЛЕНЄ *с.* **1.** Відхід: Іоанъ Зонарасъ о зступленю св. Ігнатія съ столицы пишетъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 614).

2. Завертання, вступ: А што Закревского зступене на ночъ якобы до Фалимичъ для того быть поведаетъ, жебы безпечнейший былъ (Володимир, 1594 *АрхЮЗР* 1/I, 423).

3. *Перен.* Збочення: Зъ правдивой дороги зступленя на нихъ доводимо (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 916).

4. Спуск, схід: Абы́с'мѡ прє(з) то, о́ноє прєди́вноє Бж̄огѡ Слѡ́ва оунижє(н)є, и з'стꙋпє(н)є з' высо́кости нб(с)ноѣ на тꙋю ни́зкость зє́мнꙋю и помєшка(н)є єгѡ в' тѣлѣ, та(к) жє мꙋкꙋ и см̄рть єгѡ добрѡво́л'нꙋю, и кото́роє-сѧ с' того ста́ло всємꙋ свѣтꙋ збавє(н)є, роспаматова́ли (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 81).

Пор. **ЗСТУПИТИ.**

ЗСТУПИТИ, ЗСТУПИТЪ, ЗЪСТУПИТЬ *дієсл. док.* **1.** *(спуститися вниз)* зійти, *діал.* зступитися: ора́торъ Ры́мскі́й,... Ты́и вы́рєкши слова з'стꙋпи́лъ з' ѳєа́трꙋм', и ѡ(т)шо́лъ (Київ, 1623 *МІКСВ* 73); Алєкса́ндєръ... зстꙋпи́вши з' горы приказа́лъ возва́ть до сє́бє столѧро́въ (серед. XVII ст. *Хрон.* 463);

(спускаючись униз, увійти куди-небудь) вступити, зайти: кото́рый всє ѡ́ноє повє́рг-

ши, з҆ го́ръ за́ра(з) впосро(д) мѣста з҆ст8пи(л), и… та(к) ѡбхо́жовалъ всѣ мѣсто (Острог, 1607 *Лѣк.* 80);

(вивільнившись, спуститися з чого-небудь) зійти, *діал.* зступити: єслѝсь сн҃ь б҃жїй з҆стоупѝ жъ съ кр(с)та (поч. XVII ст. *Проп. р.* 103 зв.).

2. *(звернути вбік, відхилитися від попереднього шляху)* збочити, *діал.* зступити: Сампсѡ́нъ… по ко́лк8 днї́и ворочаю́чисѧ а́бы ю по́нѧл҆ з҆ст8пѝлъ и ѡглєда́лъ сте́рво лво́во (серед. XVII ст. *Хрон.* 184 зв.);

(зійти зі шляху) вступитися: Гды в понєдєлокъ всѣ вы(с)тупили бг҃а хвалили Та(к) ся спо(т)кали с панєю мѣста того Нє маючи на ср(д)цѵ гнѣв8 жа(д)ного Алє(ж) на(и)пєръшє имъ прычын8 дали зступити казали (1636 *Лям. о приг.* 8 зв.).

3. *(зайти, заїхати куди-небудь)* вступити: трафило ми се зъступить ночовать до йменя его милости,… отца владыки Луцкого (Володимир, 1594 *АрхЮЗР* 1/I, 394); тогожъ дня зъвышъ помененого, припознившисе, зступилъ на ночъ до имения… отца владыки Луцкого… Фалимичь (Володимир, 1594 *АрхЮЗР* 1/I, 406); Того́ жь ча́с8 ѡ(т)ше́дши ѡ(т) бра́тїи своєй, зст8пѝлъ до м8жа… на ймѧ Ира́съ (серед. XVII ст. *Хрон.* 62).

4. *(прийти на землю з небес)* зійти: Ѡнъ к҆ на(м) з҆ Нб҃а на зємлю позво́ли зст8пѝти: Бы ѡ(т) владзы шата́на моглъ ѡсвободѝти Людъ (Київ, 1618 *Вѣзер.* 16); єсли нє бы́лъ Бг҃ъ, а́ггл҃овє ком8 зст8пѝвши оусл8гова́ли (Київ, 1625 *Сур. Сл.* 125 зв.); Ѡ хо́ры аггл҃скїи с҆ нєбєси зст8пѣтє, Бєзчє́стїа Па́нского с8ро́вє сѧ мстѣтє (Львів, 1631 *Волк.* 10 зв.);

(на кого) *(оволодіти ким-небудь, узлитися на когось)* зійти: дх҃ъ па́нскїй про́сто на сампсона з҆стоупи́лъ (поч. XVII ст. *Проп. р.* 150); годи́ны тре́тєи… дх҃ъ ст҃ы(и) на ап҃(с)тлы… з҆ст8пи(л) (серед. XVII ст. *Кас.* 24);

опуститися: ілїю з҆стоупи́вши з во(з)д8х8 // во́зь ѡгнє́ныи на́гло въсхити(л) єго (Львів, 1585 *УЄ* № 5, 155 зв., на полях);

(спуститись у підземне царство, у пекло) зійти, увійти, *діал.* зступити: я, Тѣло грѣшное,… // …Для тебемъ тут зст8пило, абыс ти 8бога До богатства вѣчнаго з Тѣломъ поступила: Ѡто Мл҃(с)ть Бж҃ая тебе ѡдк8пила (I пол. XVII ст. *Рез.* 174-175); **зступити до аду** – зазнати нестерпних мук: Бг҃ъ и чл҃къ єдинъ єстъ Х҃с. Кото́рыи распѧ́тъ єстъ длѧ сп҃(с)нїа нашєго. Зст8пѝлъ до а́д8,… вст8пилъ на нб҃са, сѣди(т) на правици Б҃а Ѡ(т)ца всєдєржи́тєлѧ (Київ, бл. 1619 *Аз. В.* 52); **до низкихъ пропастей зступити** – те саме, що **зступити до аду**: адъ… розумѣется містце невидимое или мѣстце темностій и низкихъ пропастей, до которыхъ Христосъ обоженною душею, души отъ ада высвобожаючи, зступилъ (1603 *Пит.* 66).

5. (до чого) *(розпочати здійснення чого-небудь)* приступити: А в ты́мъ прєлѧ́кшисѧ тре́тєго днѧ оуста́лємъ ѡ(д) того прє(д)сѧвзѧтѧ: нє мог8чи да́лєи оумысл8 своє́го нєро(з)торгнє́ного задє́ржати: а́лємъ з҆ст8пилъ до розмышлѧ́нѧ сєгосвѣтнєго (Вільна, 1627 *Дух. б.* 17).

6. *Перен.* *(поширитися, проникнути)* дійти: ѡноє сл҃нцє свѣта Просвѣща́ющєє всѧкого чл҃ка… єщє длъжѣй наза(д) з҆стоупи́ло… ажъ а́дъ пєрєшло ажє быстє… зна́чноє вєли́кого ѡно(г) мл҃(с)рдїа свѣдо(ц)ство вы́бачили (поч. XVII ст. *Проп. р.* 171); Пла́кали Патрїа́рховє… Вола́ли абы южъ з҆ нб҃а пра́вда та́ѧ з҆ст8пи́ла, кото́раѧ сѧ фиг8рами закрыва́ла (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 4).

◊ **в землю зступити** – *(умерти)* зійти в землю: Смєрте́лный тѣло(м) є́стєсь, нєсмєр҆те́лный дш҃єю боу́д8чи,… по ма́ло(м) ча́сѣ в зе́млю зстоупи́ти моу́сишъ (Острог, 1614 *Тест.* 165); **на землю зступитъ** – *(тверезо сприйняти реальність, повернутися до дійс-*

ності) опуститися на землю: Которое то подъвышéнье мое першею ωкáзыею мне было, зъ свптéлныхъ, и якъ маю мóвитъ, зъ вѣтре(н)ныхъ шкóлныхъ диспѹтáций, на землю зъстѹпи́тъ; и наѹки самы́е до скѹ(т)кѹ старáнья дѹхóвного ω дшахъ, и це(р)квáхъ привести (Єв'є або Вільна, п. 1616 *Прич. отех.* 6).

Див. ще **ЗСТУПАТИ, ЗСТУПОВАТИ.**

ЗСТУПИТИСЯ *дієсл. док. (поступитися дорогою)* зступитися: пни мѣ(с)та того на то(и) ча(с) ѣхала. И с тою ся процесиею люде(и) ωны(х) по(т)кала. Що в правдѣ кро(м) похлѣбства зступитися годило. Лечъ ѓды бы на увагу мдры(х) прыходило (1636 *Лям. о приг.* 3 зв.).

ЗСТУПИТЪ *див.* **ЗСТУПИТИ.**

ЗСТУПЛЕНЄ *див.* **ЗСТУПЕНЄ.**

ЗСТУПОВАНЬЄ *с. (зосередження в одному місці)* скупчення, збір: Сънизхож(д)енїе: Вкѹпѹ зстѹповáнье, спѹще(н)е, знижéнье (1627 *ЛБ* 127).

Пор. **ЗСТУПОВАТИ.**

ЗСТУПОВАТИ *дієсл. недок.* (*стп.* zstępować) **1.** *(спускатися вниз)* сходити, *діал.* зступати: моисі́й ѓды взя́вши тáблицѹ закóноу з горы синáйскои ю(ж) зступова(л),... десятеро бжїего приказáня послáнного посвѣ(д)чилъ и ωказа(л) (поч. XVII ст. *Проп. р.* 260); вели́кій óный оупрошóный зъ горы Сінáйскои áжъ до нáсъ... зъстѹпѹючи,... свои ω(т) Ба табли́цѣ написаныи Лѣствицѹ мóвлю оуказáлъ нáмъ (Київ, 1627 *Тр.* 558); А коли тáмъ войдéшъ до мѣста, поткáешъ громáдѹ зстѹпѹючихъ з вызи́ны, а прѐд ни́ми Арфа (серед. XVII ст. *Хрон.* 208 зв.).

2. *(звертати вбік, відхилятися від попереднього шляху)* збочувати, *діал.* зступати: не пóйдемо прѐ(з) поля ани прé(з) винни́цы,... áле пóйдемъ дорóгою посполи́тою, ни напрáво ни налѣво не зстѹпѹючи áжь перейдéмо грани́цы твои (серед. XVII ст. *Хрон.* 141).

3. *(покидати, залишати яке-небудь місце)* іти, відходити: я са(м) а по (м)не ма(л)жо(н)ка и пото(м)ки мое... на пе(р)ши(м) року... станути маемо... и (з) ме(ст)ца не зступуючи пе(р)шо(г) того дня дрѹгого // и трете(г) не чекаючи (Вінниця, 1620 *ЛНБ* 5, III 4057, 31-31 зв.).

4. (до чого) *(входити куди-небудь)* ступати (у що): Мóцъ тéды оулѣчовáня, не прироже(н)е воды óноѣ въ собѣ мѣло, áле Аггл Бжїй до сáжавки óвоѣ вéдлѹгъ часѹ зступѹючи, замѹчáлъ въ ней вóдѹ и оуздоровля́ючѹю е́и моцъ подавáлъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 239).

5. *(спадати)* падати: Ѡбáчте цéголкѹ тепе(р) згоры зстоу́пѹючѹю ω(т) жáдного еднáкъ не примѹшóнѹю ани прогони́мѹю (поч. XVII ст. *Проп. р.* 7 зв.); штоу́ка ωлова, котораяя ѓва(л)то(м) догоры поущáется если згори иде(т) зара(з) до ни(з)кости зъстоупоуе(т) (Там же, 224 зв.);

(до чого) доходити, сягати: И дóждъ пáдаючїй зъ Нба, и зстѹпѹючїй до нáнизшїхъ земли чáстїй, ω(д)вилжи(в)ши // и ωживи́вши зáсхлыи кóрени, чи́нитъ плóдъ нóвый (Вільна, 1627 *Дух. б.* 100-101).

6. *(приходити з небес)* сходити: на тóй чáсъ розѹмѣй и́жъ розвóдитъся нбо зъ высóкости, и зстѹпѹютъ Аггли (Київ, бл. 1619 *Аз. В.* 297); видѣ(л) іωа(н) въ апокали́пси(м) áггла, которы(и) жезло(м) золоты(м) гра(д) ωнъ нб(с)ны(и) котóрый з нба зстоупоуючїй ви́дѣлъ мѣри(л), то е(ст) мѹры, бáшты, брáмы (поч. XVII ст. *Проп. р.* 258);

(бути зісланим, узливатися) сходити: вся́кое даровáнїе дóброе, и вся́кїй даръ доскона́лый éстъ зъгоры, зстѹпѹючїй ω(т) Ѡца свѣтлостей (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 206); кды чожоземцы находи́ли: и дѹ(х) пáнскїй зъстоуповáлъ коли оутѣкали (поч. XVII ст. *Проп. р.* 150 зв.).

7. *Перен.* (до чого) *(занурюватися, зосереджуватися на чому-небудь негідному, недостойному)* опускатися: въ грѣхáхъ телéсныхъ не мáеть зъстѹповáти до ωколи́чностей дроб-

нѣйшыхъ, а́ни тєжъ само́му ка́ющємѹся того допѹща́ти, а́бы на(з)бы(т) ѡ́ныє выра(з)нє вымавлѧ́лъ (Львів, 1645 *О тайн.* 89).

8. (чого) Відступатися, відмовлятися: мы вжо и съ потомъками своими, одъ сего часу и даты нижей писаное, права своего одчизного, дедизного заставного и вшелякого иншого,... зрекаемъ, и зступуемъ (Клевань, 1595 *АрхЮЗР* 1/I, 476).

◇ **зступовати въ гробъ** *див.* **ГРОБЪ; на песокъ зступовати** *див.* **ПѢСОКЪ.**

Див. ще **ЗСТУПАТИ, ЗСТУПИТИ.**

ЗСУКАНЫЙ *дієприкм.* Зісуканий: Съска́ный: Зсѹканый, прѧ́дєны(и) (1627 *ЛБ* 129).

ЗСУММОВАНЄ *див.* **ЗСУМОВАНЄ.**

ЗСУМОВАНЄ, ЗСУММОВАНЄ *с.* **1.** *(підведення рахунку)* підсумування: зсѹ(м)мованє всѣхъ страницъ по(д) єлє(к)цию (Львів, 1630 *ЛСБ* 1049, 8).

2. *Перен. (усвідомлення, вияснення)* підсумування: Зсѹмова́нє ро́зныцъ мєждѹ цр҃квою Восто́чною, и косте́лом Ри́мским. Лѹчшє бовѣ(м) и нє позна́ты истинны, нє́жели позна́вшимъ возвратити сѧ ѡ(т)... ст҃ыѧ заповѣды (Київ, 1621 *Коп. Пал. (Лв.)* 23).

ЗСУММОВАНЫЙ *дієприкм.* Підібраний, дібраний: Аполлєіа Аполо́гіи Книжки Діалє́ктомъ Роу́скимъ напи́санои, По́лъскимъ за́сь вє Льво́вѣ дрѹко́ванои, вкоро́тцє а Правди́вє зсѹммова́наѧ (Київ, 1628 *Апол.* тит).

ЗСУНУТИСЯ *дієсл. док.* Зсунутися: Кгды ся дощка верхняя зъ труны зсунула, обачено было тѣло надутое, якъ мѣхъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 470).

ЗСЫЛАТИ *дієсл. недок.* (кого) Посилати: справцами на... замокъ... таковы(х) зсы́лати которыє бы вмєли славу и повагу єго К(р) М п҃на своєго поважати (XVI ст. *ЦНБ* II, 22641, 7 зв.); єго К(р) М... рачи(л) справцами на тотъ замокъ сво(и) зсылати людє(и) зацны(х) родовы(х) (Там же).

ЗСЫПАНЄ *с.* Зсипання: И ѡ зсыпа(н)є жита с комѧги вси три зозна(н)є пєрєдо (м)ною та(к)жє ѡдносто(и)но учинили (Володимир, 1566 *ТУ* 116).

Див. ще **ЗСЫПОВАНЬЄ.**

Пор. **ЗСЫПАТИ.**

ЗСЫПАТИ *дієсл. док.* (що) Насипати, зсипати: жито пото(м) па(н) Ягоди(н)ски(и) с тоє комаги на бєрє(г) на двє гу(р)бє зсыпа(л) (Володимир, 1566 *ТУ* 116); А на горе, на светълицахъ, виделомъ збожа жита, которого поведили, же семъдесятъ мацъ зсыпано (Луцьк, 1591 *АрхЮЗР* 1/I, 318); водлугъ преможеня своего зсыпали и зложили овса мѣрокъ двадцатъ (Житомир, 1618 *АрхЮЗР* 3/I, 227); ѡ(н) возо(в) в ли(ч)бє чотыри з хмєлємъ, въ ва(н)тухы зсыпаны(м),... до Кгда(н)ска а(л)бо сє гдє то(л)ко спродати моглъ провадитъ (Володимир, 1646 *ТУ* 337).

ЗСЫПОВАНЬЄ *с.* Зсипування: начини́шъ кѹ потрє́бамъ єгѡ котло́въ длѧ зсыпова́ньѧ по́пєлѹ (серед. XVII ст. *Хрон.* 104 зв.).

Див. ще **ЗСЫПАНЄ.**

ЗСѢДАТИ *дієсл. недок.* (з кого) *(про вершника)* зсідати, злазити, спішуватися: є́сли коли ѡба́чилъ их пристѹпѹючи(х) зда́лєка, с конѧ зъсѣда́лъ за́разъ (Острог, 1607 *Лѣк.* 82).

Див. ще **ЗСѢСТИ.**

ЗСѢЛЫЙ *дієприкм. у знач. прикм. (згуслий)* зсілий: Тѣло Х(с)во: на Лѡ́нѣ своє́мъ Панїєнскомъ пѣстѹ́ючи хѹсто(ч)ками ѡ(т) зсѣлои... крви ѡти́рала слєзами о́мывала (поч. XVII ст. *Пчела* 38 зв.); Оусырє(н)ный: Згѹстѣлый, зсѣлы(и) (1627 *ЛБ* 141).

ЗСѢСТИ, ЗСЕСТИ, ЗЪСЕСТИ *дієсл. док.* (з кого, чого) Зсісти, злізти; спішитися: а я дей на тот часъ у церкви у павечерни был, – и зседши с коня, шолъ просто до церкви (Луцьк, 1566 *АрхЮЗР* 1/VI, 55); Ганский съ другими товаришами, зъседши съ коней,... взяли полгаковъ деветь (Луцьк,

1596 *АрхЮЗР* 3/I, 124); пановє мои ты(л)ко зся(д)тє з кони(и) на жа(д)ной рєчи вамъ нє зыйдєть (к. XVI ст. *Розм.* 39 зв.); Єсли... кро(л)..., скóро бы з вóза з'сѣлъ до мєщанúна бы якого встоупúлъ, а за(с) бы то нєвєлúкой мл(с)ти знáкъ бы(л)? (поч. XVII ст. *Проп. р.* 258 зв.); Алєкса(н)дєръ мацєдó(н)скїй идȣчи на Пє(р)сы..., зъсѣдши з' конѧ, сáмъ топтáлъ снѣгъ торȣючи дорóгȣ, а úмъ додаючи смѣлости и ωхóты (Вільна, 1627 *Дух. б. (Передм.)*, 4 зв. ненум.).

Див. ще **ЗСѢДАТИ.**

ЗТАМТОЛЪ *див.* **СТАМТОЛЪ.**

ЗТАМЪТОЛ *див.* **СТАМТОЛЪ.**

ЗТАМЪТОЛЪ *див.* **СТАМТОЛЪ.**

ЗТАМЪТУЛЬ *див.* **СТАМТОЛЪ.**

ЗТАМЪТОНДЪ *присл.* (*стп.* ztamtąd) звідти: зтамътондъ illinc (Уж. 1643, 49).

ЗТАЧАТИ *дієсл. недок.* (*стп.* staczać) *(про битву)* вести, зводити: то ю́жъ сáмъ з' домовникáми своими и зо всúмъ лю́домъ на войнȣ рȣшаєтсѧ, и бúтвȣ зтачáєтъ (Вільна, 1627 *Дух. б.* 146).

ЗТВЕРЖОНЫЙ *див.* **СТВЕРЖОНЫЙ.**

ЗТВОРОТНЫЙ *прикм. (який має створи, половинки дверей)* створний: Олтара зтворотного въ костелѣ не маютъ, але невѣстамъ и псамъ входъ волный (бл. 1626 *Кир. Н.* 27).

ЗТЕМЪНѢЛЫЙ *дієприкм. у знач. прикм., перен. (заплямований, затьмарений)* стемнілий: Тѣло грѣшное и ти, грѣхомъ зтемънѣлая Дше, бȣдь ннѣ мною якъ перше свѣтлая (I пол. XVII ст. *Рєз.* 175).

ЗТЕЧИСЕ *дієсл. док. (про воду)* стектися: Тогды нѣкоторый рúцєръ... нашóлъ во одно(м) кáмєню жолобовáтомъ трóхȣ воды, котóраѧ сє тáмъ зтєклá з росы́ нб(с)ной (серед. XVII ст. *Хрон.* 436).

ЗТОВАРЫШИТИСѦ *див.* **СТОВАРИШИТИСЯ.**

ЗТОЛЧИ *див.* **СТОЛЧИ.**

ЗТОЛЬ *присл.* Звідти, звідтіль, звідтіля: в нагорожєнє шко(д), которы(х) собє ска(р)жачиєсє... в омєшка(н)ю я(р)ма(р)ку... Ба(р)ско(го), на которы(и) дня нинєшнєго запєвнє выєхати зто(л) были мєли..., на чотыри тисячи золоты(х)..., попали (Володимир, 1638 *ТУ* 309).

ЗТОНДЪ *див.* **СТОНДЪ.**

ЗТОРГОВАТИ *див.* **СТОРГОВАТИ.**

ЗТОЧЕНЄ, ЗТОЧЕНЬЄ *с. (про битву)* зведення: Бгъ зо всимъ своим' вóйскомъ, Аггл̃ъ мóвлю и дх̃овъ, на з'точéн'є бúтвы з' адвєрсáром' твоúмъ, длѧ выбавéнѧ тєбє ω(д) смє(р)ти, рȣшил'сѧ сáмъ собóю (Вільна, 1627 *Дух. б.* 159); Хто росказáлъ Сл̃нцȣ, жéбысѧ єщє на дрȣгїи двѣ годúнѣ, чáсȣ з'точéньѧ бúтвы задє(р)жало (Там же, 384).

Пор. **ЗТОЧИТИ.**

ЗТОЧЕНЬЄ *див.* **ЗТОЧЕНЄ.**

ЗТОЧИТИ *див.* **СТОЧИТИ.**

ЗТРАВИТИ *див.* **СТРАВИТИ.**

ЗТРАФУНКУ присл. Випадково: Зтрафȣнкȣ vel fortuito (Уж. 1643, 51 зв.).

ЗТРВОЖИТИСѦ *дієсл. док.* Стривожитися: Възмȣтúсѧ: Зафрасовáл'сѧ: смѧтéсѧ, зтрвóжилъсѧ (1627 *ЛБ* 19).

ЗТРУДНА *див.* **СТРУДНА.**

ЗТРУДОВАТѢЛЫЙ *дієприкм. у знач. ім.* Прокажений, -ого: Вѣрный прєто грѣшачїй, подóбный єстъ почáсти з'трȣдовáтѣломȣ, а нєвѣрный, пóдобєнъ єстъ з'гола отрȣдовáтѣлому (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 696).

ЗТРУТИТИ *див.* **СТРУТИТИ.**

ЗТРУХЛѢЛЫЙ *див.* **СТРУХЛѢЛЫЙ.**

ЗТУРБОВАНЄ *с.* Схвилювання, стурбованість: до позбытѧ абовѣмъ оума, и до зтȣрбовáн'ѧ смыслȣ нб(с)ного, óнȣю привєли, жéбы того штó сѧ éй ω(д) нúхъ стáнєтъ нє вúдѣла, áлє жéбы розȣмѣла я́къбы тáкъ з' почáткȣ было (Вільна, 1627 *Дух. б.* 355).

Див. ще **СТУРБОВАНѢЄ.**

ЗТУРБОВАНЫЙ *дієприкм. у знач. прикм.* Схвильований, стурбований: Тара́ссій: Зтѹрбо́ваный, взрѹшо́ны(и), прєстрашо́ный (1627 *ЛБ* 236).

ЗТУРБОВАТИСѦ *дієсл. док.* (чим) Схвилюватися, затурбуватися: Призвыча́ившисѧ абовѣмъ вы́стѹп'ковъ прина́домъ, слыша́чи // што ѡ Бзѣ якъбы ма́ло вдѧ(ч)нымъ сло́вомъ зтѹрбова́вшисѧ в' тє́скность дха прихо́дать (Вільна, 1627 *Дух. б.* 358-359).

ЗТЫЛУ *присл. (ззаду, іззаду)* з тилу: ѡбо-йзрѣвшисє Іѹда, оба́чилъ, жє налєга́ла би́тва и з'пєрєдѹ и зты́лѹ (серед. XVII ст. *Хрон.* 306 зв.); коли пришо́лъ до бра́мы мѣской, оуказа́ласє ємѹ жона вдова збира́ючаѧ дро́вца, и возва́лъ зты́лѹ є́й и́мѧ и ре́клъ до нє́й (Там же, 310).

ЗТѢКЪ *ч. (про водозбір)* стік: Со́нмъ во(д)ный: Зтѣкъ, во́дъ згромажє́ньє, ста́въ, ба́юркъ, о́зєро (1627 *ЛБ* 119).

ЗТЯГНУТИ *див.* **СТЯГНУТИ.**

ЗТЯГЪНУТИ *див.* **СТЯГНУТИ.**

ЗТѦГНЕНЄ *див.* **СТѦГНЕНЄ.**

ЗТѦГНУТИ *див.* **СТЯГНУТИ.**

ЗУ *див.* **ЗЪ.**

ЗУБ *див.* **ЗУБЪ.**

ЗУБАКЪ *ч. (назва морської риби)* зубак: dentex, зубакъ рыба (1642 *ЛС* 158).

ЗУБАРЪ *ч., діал.* зубар *(назва риби).* Особова вл. н.: ѡ повиноватъствє по(д)даныхъ поведили тѹбыльцы старъшиє... сысо(и) зѹбаръ... а ива(н) во(и)тъ (1556 *ОЧорн. З.* 54 зв.); Дмитро Зѹба(р) (1649 *РЗВ* 136); Данило Зуба(р) (Там же, 325).

ЗУБАТО *присл.* Зубато: dentatim, зубато (1642 *ЛС* 158).

ЗУБАТЫЙ *прикм.* **1.** *(з великими гострими зубами)* зубатий: dentat[u]s, зубатый (1642 *ЛС* 158).

2. *Перен. (гострий на язик)* зубатий: Ѿпочи́стый єстъ Ѡли(м)пъ славы цн҃ыхъ Моги́лѡвъ, Нє бои́т'сѧ ша́рпан'ѧ зѹба́тыхъ Зои́лѡвъ (Київ, 1632 *Євх.* 305).

ЗУБАЧЪ *ч. (назва риби)* зубач. Особова вл. н.: Мо(р)дѹха(и) изаковичъ зѹбачъ... мєлъ... мушкатєлы полъбарилка (Берестя, 1583 *Мит. кн.* 51 зв.).

ЗУБЕЦЪ, ЗУБЕЦЬ *ч.* Зубець. Особова вл. н.: Иванъ зѹбєцъ (1649 *РЗВ* 324); Васи(л) Зѹбєць (Там же, 416 зв.).

ЗУБЕЦЬ *див.* **ЗУБЕЦЪ.**

ЗУБЄ, ЗУБЬЄ *с., зб. (гострі виступи на чому-небудь)* зуби: Въ домѹ... его... плуговъ три, боронъ чотыри и зъ зубъемъ желѣзнымъ (Володимир, 1588 *АрхЮЗР* 1/І, 241); И те(ж)... вить желѣзная до плуга борона в которо(и) зубє желѣзноє (Холм, 1648 *Тест.* 471).

ЗУБИКЪ *ч.* Зубик. Особова вл. н.: Ти(м)ко Зѹбикъ (1649 *РЗВ* 46 зв.).

ЗУБНЫЙ *прикм. (який стосується зубів)* зубний: оумри то(л)ко оу́зри(ш) того па(н)ства пожитокъ,... оу́зри(ш) а(д) с пропастью глѹбокою, оу́зришъ рѣкѹ ѽгнє(н)нѹю, и конє(ч)нѹю гєєнѹ, и скрєжє(т) зѹбны(и) (п. 1596 *Виш. Кн.* 257); рєпєиновоє сѣмѧ варєно во ѹксѹсє и тѣ(м) ро(т) полощє(м) тогда ѡ(т) то(г) болєсть зѹбная прєстанє(т) (XVI ст. *Травн.* 428); съкоу з былѧ, припоу(т)никова нацѣди и помазоуи зоубы, и оуздоровлѧє(т) болєсть зоубноую (XVI ст. *УТ* фотокоп. 2); страха́юсѧ огнѧ пєкєл'ного, або́вѣм' бєзконєчєнъ є́ст': лѧка́юсѧ зґрыта́нѧ зѹбнаго, або́вѣмъ нє є(ст) оуча́стникомъ тєплоты (Львів, 1642 *Час. Слово* 266).

ЗУБОЖАЛЫЙ *дієприкм. у знач. прикм.* (*стп.* zubożały) *(бідний)* зубожілий: подданые зубожалые, знищеные, што ся все, яко будоване у дворе (Луцьк, 1586 *АрхЮЗР* 1/І, 216).

Див. ще **ЗУБОЖОНЫЙ, ЗУБОЖѢЛЫЙ.**

ЗУБОЖАТИ, ЗЬУБОЖАТИ *дієсл. док.* Зубожіти: я повѣдаю вамь чинѣтє собѣ приятєлѣ з' богатьства [з мамоны] нєсправєдьливого коли зьоубожаєтє абы пріали вась

до домо(в) вѣч'ныхъ (1556-1561 *ПЄ* 292); И єсли з'ȣ̈бóжавши бра́тъ твóй прода́стъ ма́єтность свою, а хотѣлъ бы бли́(з)кїй єгѡ, мóжє вы́кȣпить што óнъ бы́лъ прóдалъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 125 зв.).

ЗУБОЖЕНЄ, ЗУБОЖЕНЬЄ, ЗУБОЖЕНЯ *с.* Зубожіння: Само ажъ зобополноє знищєньє, оупрацованьєсѧ, высилєньє, выжалє(н)є, зȣбожєньє, звыкло такіє вѡйны алє нє в ча(с) гамовати, а згодȣ пожаданȣю нєрыхло приворочати (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 217); оттамтулъ съ короговю своею дали се рушивъ подданыхъ моихъ до зубоженя ихъ приведши,... за чимъ и мене,... до шкодъ немалыхъ приправилъ (Житомир, 1618 *АрхЮЗР* 3/I, 230); Не втручаючы теды въ то зубоженя, розогнаня, забраня и зграбеня подданыхъ тыхъ селъ церковныхъ, оферуючи се ото все съ княжатемъ..., // ...такъ, яко будетъ водле права належало, правне чинити (Луцьк, 1619 *АрхЮЗР* 6/I, 407-408).

ЗУБОЖЕНЬЄ *див.* **ЗУБОЖЕНЄ.**

ЗУБОЖЕНЯ *див.* **ЗУБОЖЕНЄ.**

ЗУБОЖИТИ *дієсл. док.* (кого, що і без додатка) *(зробити вбогим)* зубожити: па(н) Я(н) Кадлубовски(и)... жалова(л) ѡ томъ, и(ж)... // ...зємя(н)ка г(с)дрская... поспо(л) з сыно(м) своимъ... умыслнє... хотєчи мєнє и жону мою... зубожити и з ымє(н)я Кочура вытиснути,... скриню ншу вла(ст)ную з маєтностью нашєю... пограбила (Житомир, 1584 *АЖМУ* 78-79); кгды поми́лȣєшъ ты́х', котóрыхєсь зȣбóжилъ, тог(д)ы и и́нши(м) оубóгим' нє с того щóсь вы́драл', дóбрє чини (Острог, 1607 *Лѣк.* 125); Панъ рыкалъски(и) и Па(н) милковъски(и)... // ...маєтъно(ст) єго рȣхомȣю... пограбили... зобрали знишчили и зȣбожили (Київ, 1635 *ЛНБ* 5, II 4060, 103-103 зв.); месточъко само немал все огнемъ спалили, подданыхъ тамошъных зубожили (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 361).

ЗУБОЖИТИСА *дієсл. док. (збідніти)* зубожитися, зубожіти: мови(л) хс... такы(х) люблю которїйсѧ са(м) волєю своєю зоубожи(т), а оубогы(х) ты(ж) боудє миловати (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 134).

ЗУБОЖОНЫЙ, ЗЪУБОЖОНЫЙ *дієприкм. (який став убогим)* зубожілий: а в томъ мєщанє гдръскиє зȣбожоны знищєны ижъ ѡни только сами тѧгнȣть и носѧть бєрємѧнь мєстъскиє (1552 *ОВол. З.* 200); нихто... тыхъ именей не боронилъ, которые всѣ имѣнья; зъубожоные, дворы покажоные, погнилые (Городище, 1585 *АрхЮЗР* 1/I, 204).

ЗУБОЖѢЛЫЙ *дієприкм. у знач. ім. (той, хто все втратив, нещасливець)* бідак, бідаха: чого потрєбȣєшъ, ѡ чл҃вчє, ѡ(т) з'ȣбожѣлого длѧ тєбє, оста́тнимъ оубóзствомъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 716).

Див. ще **ЗУБОЖАЛЫЙ, ЗУБОЖОНЫЙ.**

ЗУБОКЪ *ч.* Зубок: Зубóкъ. Denticulus (1650 *ЛК* 452).

ЗУБРИНА *ж.* М'ясо зубра: Ян нєхай их в бєчки солит, бо маєм тȣю звєринȣ зимою нєкоторым паном здѣ казат вєзти, а зъвлаща зȣбринȣ (Вільна, 1543 *AS* IV, 372); Зубри́на. Caro bisontis (1650 *ЛК* 452).

ЗУБРИНЫЙ *прикм.* Зубровий: А от скур звериных, то ест: лосей, медвежей, зубриное,... и иныхъ всяких звериных скур... от копы по три гроши (Вільна, 1563 *ПККДА* I, дод. 556); а от скор лосих, зубриных, ланячих, шацуючи на копу, от копы по грошей два (Вільна, 1568-1573 *ПККДА* II, дод. 559).

ЗУБРЪ, ЗУБРЬ *ч. (великий дикий ссавець)* зубр: а тамъ радо сѧ бы(д)ло всѧкоє тамъ множить зȣбровъ ѡлєнє(и) лисицъ и и(н)шого звєрȣ множъство (1552 *ОБЗ* 143); за зȣбрѧ двана(д)ца(т) // рублє(и) грошє(и) (1566 *ВЛС* 85 зв.-86); и всѧ сїа на потрéбȣ чл҃вкȣ сътвори(в), и ѡ(т) ты(х) звѣрѡ(в) єдины на пóкар'мъ яко є́лєнѣ, са́ръны, лѡ́сѣ, зȣбрéвє

(Почаїв, 1618 *Зерц.* 14 зв.); bison, зубръ (1642 *ЛС* 103); Зу́бръ. Bison-ontis (1650 *ЛК* 452).

ЗУБРЬ *див.* **ЗУБРЪ.**

ЗУБЧАСТЫЙ *прикм. (із зубцями)* зубчастий: погорѣли... к тому стрелбы, тоест дѣла,... ручницы с конями и зубчастыє, рогатины и списы (Володимир, 1571 *АрхЮЗР* 8/IV, 125).

ЗУБЪ, ЗУБ *ч.* **1.** *(кісткове утворення в роті людини та багатьох хребетних тварин)* зуб: ѡчи єго какъ ѡгнєны а зоубы ка(к) оу звѣрѧ (1489 *Чет.* 104); Годно милому купити, а оустомъ и зоубомъ его къ пережюванію (поч. XVI ст. *Песн. п.* 55); два зубы в пєрєдно(и) щоцє нарушєны (Житомир, 1584 *АЖМУ* 119); Та(к)жє кого зоубы болѧ(т) съкоу з былѧ, припоу(т)никова нацѣди и помазоуи зоубы (XVI ст. *УТ* фотокоп. 2); Ма(н)тико́ра въ и́ндєи, ма́ю(т) тры рѧ́ды зоу́бо(в), а тва(р) чл҃чю, а тѣло л҃вєє (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 26); якъ суть безстудны въ своей повѣсти отступникове... Которіи... приводятъ, якобы Фотій і Барда,... мордуючи Игнатіа, зубы ему вытолкли (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 740); Єсли тра́фишъ, дозна́єшъ ижъ ка́мєнь ска́ли́стый зѹбы крѹшитъ (Київ, 1632 *Євх.* 304); Вєсє́лы о́чи єгѡ ни́жь вино, а зѹбы єгѡ бѣлшє ни́жь молоко (серед. XVII ст. *Хрон.* 76 зв.); *У порівн.*: ба́рзо зра́нили дѹшѹ мо́ю, ѡ Б҃жє мо́й; а нєво́лницѹ твою. Смєрте́лними грѣха́ми, якѡ пєке́лными зѹба́ми (Чернігів, 1646 *Перло* 21).

2. *У мн. (гострий виступ на чому-небудь)* зуби: приходи́лъ слѹга... коли́ сѧ вари́ло мѧ́со, и маючи ви́лки ѡ тре́хъ зѹба́хъ в рѹцѣ своєй, и впѹща́ючи и́хъ в коте́лъ, всє // што ви́лками подне́слъ бра́лъ собѣ с҃ще́никъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 199).

3. *Перен. (про людину з великим досвідом)* зубр: кн҃зь Алєксандро восточникъ мєж(д)ѹ зѹбами западны(х) людє(и) вѣры и наѹки и всєго набожєнства ѹсѣлъ (Дубно, 1592 *ЛСБ* 212).

4. Особова вл. н.: великий кнѧзь, Швитригайло ѡтдалъ былъ Мєлницѹ стрєлцѹ своємѹ, Зѹбѹ (Берестя, 1544 *AS* IV, 401); пна Яроша Зѹба (Житомир, 1605 *ЦДІАК* 11, 1, 4, 24-24 зв.); Прокопъ Зѹбъ (1649 *РЗВ* 24 зв.).

◇ **зубами (зубы) скреготати, (скрегетати, скригитати) зубами** (на кого і без додатка) – *(виявляти лють, досаду)* скреготати зубами: За́разъ сѹро́вє почали́сѧ позира́ти, И зѹба́ми о́стрє на нєго скрєгота́ти (Львів, 1616 *Бер. В.* 84); Пре́то ты зловѣрный, кричи, зѹбы скрєгочи́, яко хоч҄, во́лно. А я пра́вдѹ пови́нєнъ мо́вити (Чернігів, 1646 *Перло* 10); А они сє на нєгѡ порва́ли, и скригита́ючи на нє(го) зуба́ми, я́ко бы єгѡ жи́во з҄є́сть мѣли, и злѹпи́ли єгѡ з ша́ты, и би́ли єгѡ пѧ́стьми (серед. XVII ст. *Хрон.* 60); Ѡни то слышачи пукали сѧ сє(р)цы своими и скрєгєтали на нєго зубами (II пол. XVI ст. *КА* 38); **зубами скритати** – те саме, що **зубами скреготати**: на но́вый мѣсѧцъ бѣснѹєт҄сѧ... и гдє ко́л҄вєкъ єгѡ порыва́єтъ, и... зуба́ми скрита́єтъ, и оцѣпѣнѣва́єт҄... хитрый ша́танъ... на заражо́ногѡ напа́дѹєтъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 140); **зубъ за зубъ (зубь)** – *(відповідати на заподіяне зло тим самим)* зуб за зуб: слышали́ єстє я́к мовлєно в закон: ѡ́ко за ѡ́ко, зоуб за зоубь а́лє я́ вам повєдаю, а́ бысьтє нє протівились злоѹ (!) (Володимир, 1571 *УЄ Вол.* 46); то да(ст) дѹшѹ: о́ко за́ око: зѹбъ за зѹбъ: рѹкѹ за рѹкѹ: но́гѹ за но́гѹ: ра́нѹ за ра́нѹ: си́ность за си́ность (серед. XVII ст. *Хрон.* 98 зв.); **зубы волчыє указати, волъчыє зубы показати** (кому і без додатка) – *(виявити злість, лиху вдачу)* показати зуби: Але коли ихъ спытаете, яко вѣратъ, где се споведають и сакраменъта приймуютъ, зубы вамъ волчые укажутъ, и до конъца васъ и овъцы ваши роспорошатъ (Вільна, 1597 *РИБ* XIX, 214); а обачышъ тамъ заразъ, якая естъ милость

(ихъ) противъ тебе: жеть заразомъ волъчые зубы покажетъ! (Вільна, 1599 *Ант.* 977); **зубы наострити** (на кого) – *(завзятися на кого-небудь)* наострити зуби: А пре(д) сѧ тоє ка(р)чма(р)ство своє видѣти нє хочєши, алє на бѣдника // зꙋбы набстрил єси! (п. 1596 *Виш. Кн.* 256-256 зв.); **чреновый зубъ** – корінний зуб: гнѣтъ ємоу гь бъ выпꙋсти(л) вóдꙋ, с' челюсти котóрꙋю ю(ж) бы(л) завергль вырвавши с нєй чрéнóвый зоубъ (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 20 зв.).

ЗУБЬЄ *див.* **ЗУБЄ.**

ЗУМЕВАТИСА *дієсл. недок.* Дивуватися, *діал.* зуміватися: на нєзличонꙋю рєчъ ꙍдо(в) симонѣй в костєлѣ римскомъ оуказꙋючєйсѧ погладаючи зꙋмєваюсѧ, а на оубрынєнье з нєє здрыгнꙋтисѧ моушꙋ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 171).

Див. ще **ЗУМѢТИСЯ.**

ЗУМЕСТНЫЙ *див.* **СУМЕСТНЫЙ.**

ЗУМЛѢВАТИ *дієсл. недок., перен.* (кому) *(про серце)* зомлівати, завмирати: И за(с) рє(к)ла: єщє бы(х) томоу нє вѣрила, алє ми ср(д)цє зоумлѣває(т)… и(з) жалости вєликои (XVI ст. *УЄ Трост.* 69).

Див. ще **ЗОМЛѢТИ.**

ЗУМЛѢТИ *див.* **ЗОМЛѢТИ.**

ЗУМѢТИ *дієсл. док.* (чого) Зуміти (що): самь ты(ж) єщє пєвнѣишимь ста(л) вѣры хвы, бо г(д)є бы бы(л) з німи Ѳома, тєдє нѣчого бы(с) бы(л) нє зꙋмѣ(л) и нє шꙋка(л) бы ха ꙍсѧзати (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 55).

ЗУМѢТИСЯ, ЗУМѢТИСА *дієсл. док.* Здивуватися, *діал.* зумітися: жєны… вєликии стра(х) имѣли, и зꙋмѣлисѧ и никомоу нє рєкли (1489 *Чет.* 328); оучєници пош'ли до галилєи на гороу гдє жь и(м) повєлѣль іс и оувидѣв'ши єго поклонилисѧ ємоу а нѣкоторыи зоумѣлисѧ (1556-1561 *ПЄ* 123); пришóлъ в' чꙋвство своєго достóєн'ства, такъ тє(ж) и о сóбѣ того котóрый пришóлъ зꙋмѣвшисѧ, крúкноу(л), // ты ли мои оумыєши нꙍзѣ (Острог, 1598 *Отп. КО* 13-13 зв.); Нє мѣ(л) и на то(м) єщє дóсы(т) оувáжнє оупатроýючій стáлый моужъ, зꙋмѣвши сѧ вєлúкости рєчи, ω(т)повѣди(л), ги, чи(м)… ѧ мáю выбавити Іила (Острог, 1599 *Кл. Остр.* 209).

Див. ще **ЗУМЕВАТИСА.**

ЗУМѢТИСА *див.* **ЗУМѢТИСЯ.**

ЗУПАСТИ *дієсл. док.* (чого) Добратися (до чого), *діал.* допасти (чого): У Стєцка с того жє сєла побрано… добывши ся до коморы и зупавши бо(д)ни и коро(б)ы, в которо(и) было… готовыхъ грошє(и) копъ шє(ст)дєся(т), тоє… взято (Житомир, 1584 *АЖМУ* 107).

ЗУПЕЛНЕ, ЗУПОЛНЕ *присл.* (*стп.* zupełnie) **1.** Повністю, цілковито: тых ꙍсмидєсѧт и пѧти коп грошєй… нє маєм поисковати, бо сѧ намъ всѧ зꙋполнє достала (Володимир, 1533 *AS* III, 477); ω(т) пна по(д)коморого за ꙍную арє(н)дꙋ всѧ заплата и нагорода зуполнє дошла (1588 *ЛСБ* 98); єслибы ты(ж) тоє сꙋмы… щоко(л)вєкъ при панꙋ кирилѣ зостати мѣло тєды має(т)… всє зꙋполнє цркви сто(и) ω(т)дати (Лопушна, 1598 *ЦДІАЛ* 201, 4, 12, 49 зв.); Розꙋмѣймо и мы мєжи собóю ро(з)нє: Ажъ пóки зꙋпóлнє сє ꙍгранúчатъ, котóрыє зꙋпє(л)нє нє сꙋть єщє ꙍгранúчоны (Єв'є або Вільна, п. 1616 *Прич. отех.* 18 зв.); Достатéчнє, зꙋпóлнє, цѣлє, досконáлє (1627 *ЛБ* 22); Потрéтє абы жыво(т) ꙍны(и) дховьный крщéніємъ набытый,… та(и)ны тѣла и крѣви хр(с)твы зꙋпє(л)нє захова(л) (Львів, 1645 *О тайн.* 6); Во(и)на то на(и)дол(ж)шаѧ на(д) ин'шіє, а мáло úхъ, которіи бы зꙋпо(л)нє за вы(и)гранꙋ мѣли (серед. XVII ст. *Кас.* 29 зв.);

2. Спільно, разом: тыи обєдвє сторонє… тыи вси рѣчи… мают мєжи собою зꙋполнє, а нєпорꙋшнє дєржати (Неполомичі, 1531 *AS* III, 387); А тогó ω(т) ни(х) та(к) зꙋпóлнє спѣ-

ва́ного нѣгды нѣкто нє послы́ши(т) (Львів, 1646 *Жел. Сл.* 6 зв.).

3. Точно, безсумнівно: Ви́дєлємъ тє́ды и зꙋпє́лнє вы́бачилъ, и́жъ мы в на́шихъ цє(р)квáхъ,... ѡ(д) прáвой дорóги далєко зꙋблꙋ́дили (Єв'є або Вільна, п. 1616 *Прич. отех.* 11 зв.); ту павел на ден судный заплаты ѡчекиваетъ, а не зараз по смерти, як блюзнѣре блюзнят, же юж сваты зꙋпелне в небѣ суть (поч. XVII ст. *Вол. В.* 89).

Див. ще **ЗОПОЛНО, ЗУПОЛНА.**

ЗУПЕЛНЫЙ *прикм.* (*стп.* zupełny) повний, цілковитий: Снове голу(б)ковы... зєзна(ли)... и(ж) прода(ли) ролю... бра(т)у своєму за дєвѧ(т)дєсѧ(т) злот... ктурым сѧ оучинила зупє(л)на заплата (Одрехова, 1575 *ЦДІАЛ* 37, 16, 4); **при памети зупелной** *див.* **ПАМЯТЬ; лета зупелныи** *див.* **ЛѢТО.**

Див. ще **ЗУПОЛНЫЙ.**

ЗУПОВЪНЫЙ *див.* **ЗУПОЛНЫЙ.**

ЗУПОКОЙНЕ *присл.* Мирно, спокійно: тые озера з давных часов за колкось воевод и митрополитов Киевских зупокойне были держаны (Київ, 1545 *АрхЮЗР* 1/VI, 40).

ЗУПОЛНА *присл.* **1.** Повністю, цілковито: мы... тыи пѣнѧзи... зꙋпо(л)на ꙋ єго мл(с)ти взѧли (Луцьк, 1532 *Арх. Р.* фотокоп. 13); мнє Єго Королєвскаѧ Милость рачилъ росказати на слꙋжбꙋ свою господарскꙋю вєсти, а пєнєзєй зꙋполна на то ми нє ѡтдано (Турійськ, 1564 *AS* VI, 244); гдєбы(х)мо... ты(х) дво(х) со(т) и сорока копъ грошє(и) зупо(л)на нє ω(т)личили... тєды па(н) станисла(в)... тоє имє(н)є... має(т) дє(р)жати (Юсківці, 1576 *ЛНБ* 5, II 4044, 87 зв.); вся сума пнзє(и) вышє(и) мєнєная ω(т) пна а(н)дрєя до рꙋкъ мои(х) в цєлости зупо(л)на дошла (Київ, 1585 *ЦНБ* II 20754, 1); Стану(в)ши ѡбли(ч)нє... Лавє(р) рома(н)ча... прє(д) право зуполна ѡсажєноє зєзна(л) и(ж) доброво(л)нє пусти(л) лєшкови... купно своє (Одрехова, 1611 *ЦДІАЛ* 37, 2, 17); дїа́волъ па́нство дшѣ на́шєи нє можєтъ зꙋпо́лна ѡдѣдичити (поч. XVII ст. *Проп. р.* 219 зв.); всє зупо(л)на до ру(к) ѡйца Игумєна и Бра(т)и Мана(с)тыра Пусты(н)ско(го) доходило (Чигирин, 1649 *ЦДІАК* 203, 1, 5, 1).

2. Спільно, разом: дани мєдовыє которыє идутъ з да(в)ны(х) часо(в) на манасты(р) мєжиго(р)ски(и) и(з) сєлъ... двѣ кади мєду при(с)ного маютъ зꙋпо(л)на... даваны быти вєдлу(г) старого звычаю (Вишгород, 1605 *ЛОИИ* 68, 1, 30, 1 зв.).

Див. ще **ЗОПОЛНО, ЗУПЕЛНЕ.**

ЗУПОЛНЕ *див.* **ЗУПЕЛНЕ.**

ЗУПОЛНОСТЬ, ЗУПОЛЪНОСТЬ *ж.* (*стп.* zupełność) **1.** *(повнота обсягу)* цілість: цѣлость, зꙋпо(л)ность (1596 *ЛЗ* 87); мы... продали єсмо... до(м) ншъ... за пєвнꙋю готовую и тєпє(р) напєрє(д) заразо(м) до рукъ ншы(х) в цало(и) зꙋпо(л)ности дошлꙋю сꙋмꙋ пнзє(и) (Київ, 1616 *ЦДІАК* 221, 1, 62, 1);

(завершення, закінчення) повнота: А то ся дѣяти мѣло, по року отъ Рожества Іисуса Христа 990, албо и нижей, гды тисяча лѣтъ зуполности своей доходила (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 976).

2. *(неподільність, нероздільність)* цілісність: Бо хотя быхмо незличоные дела добрые чынили, не убежимъ караньяˌ... если быхъмо зуполъность и целость церъковную розорвали (Володимир, 1598-1599 *Відп. ПО* 1041); тая, которая животворитъ тѣло, роститъ и завжды его въ цѣлости и зуполности заховуетъ, можетъ речи ногамъ своимъ, же до ряду и справованя всѣмъ тѣломъ не суть ей потребны (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 491);

(внутрішня єдність, довершеність) цілісність: оуважоу́й прошꙋ яки(и) є(ст) єго маєста(т), я́каѧ ди́внаѧ хвала,... я́каѧ моу́дро(ст) жа́дными тємностѧми нє ѡгорнє́наѧ, я́каѧ зꙋпо́лно(ст) котора́ѧ до своєи доскона́лости

жа́днои рєчи нє потрєбꙋєтъ (поч. XVII ст. *Проп. р.* 223 зв.); Цѣлость: Зꙋполность, щи́ро(ст) (1627 *ЛБ* 155).

◇ **въ зуполности смыслу** *див.* **СМИСЛЪ.**

ЗУПОЛНЫЙ, ЗУПОЛЪНЫЙ, ЗУПОВЪНЫЙ *прикм.* **1.** *(узятий в повному обсязі, весь)* цілий: А кгды кнѧгинѧ... мнѣ и малжєнцє моєй,... зꙋполноє вѣно водлꙋг достамєнтꙋ... зꙋполный посагъ ѡтдадꙋть, тогды я вжє мам вѣно Єє Милости кнѧжнѣ... записати (Несухоїже, 1550 *AS* VI, 6); А такъ я... нагородꙋ зуполнꙋю на то ѡ(т) пана крыницкого мєлъ... тꙋю ѡ(д)ну часть имєнє(и) помєнєны(х)... на... пана... пєсочинского вливаю (Кременець, 1583 *ЛНБ* 5, II 4045, 31 зв.); та(к) яко по(з)ваны(и) са(м) дє(р)жа(л)... а то ѡ(д) вєлико(д)ня... в року прошло(м) тисєча шє(ст)со(т) сємо(м) а(ж) до зꙋпо(л)но(г) вы(и)стя тро(х) лє(т) (Вінниця, 1610 *ЛНБ* 5, II 4052, 148); Мо́жєтъ бы́ти єдна(к) и́сповѣдь ва(ж)наѧ хочь и нєцѣлаѧ и зꙋпо(л)наѧ (Львів, 1645 *О тайн.* 76); такъже при них месчанъ... зуповъная улица, Омелъянская названая, шесъдесятъ человека, верхами и пешо (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 116);

(комплектний) цілий: Панцерей деветнадцать. Зброя ляховая зуполная (Київ, 1554 *КМПМ* I, дод. 13); сє(с)сия... к҃ окто(в)рия нє была зꙋпо(л)ная (Львів, 1644 *ЛСБ* 1043, 63);

(абсолютний; справжній) цілковитий: я(к) жє оуч҃нїци могли зогнати бѣса и(з) ч҃лка к(д)ы нє мали вѣры зоупо(л)нои (к. XVI ст. *УЄ* № 91, 152 зв.); а за тимъ межи всходнею и заходною церквію покой зуполный былъ станулъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 748).

2. Повноцінний: Ма́єтъ бы́ти оуважа́ный то(т), кото́рый ма́єтъ бы́ти посщ҃єнный, и́жъ ма́єтъ мѣти тыи вла́сности: на́йпєрвѣй, зꙋпо́лный и здоро́вый на тѣлѣ (Львів, 1646 *Зобр.* 49); *Образно*: Спѣва́ти ми ка́жєтъ сє́рцє (sic! – *Прим. вид.*) ст҃и́тєлєви моє́мꙋ, и языкъ ср(д)цꙋ послꙋшныи зꙋполномꙋ (Львів, 1591 *Просф.* 65).

◇ **зуполный возрастъ** *див.* **ВОЗРАСТЪ[2]; зуполный зростъ** *див.* **ЗРОСТЪ; зуполный плугъ** *див.* **ПЛУГЪ; лета зуполъныє** *див.* **ЛѢТО; моцъ зуполъная** *див.* **МОЦЪ; мужъ зуполъный** *див.* **МУЖЪ; розумъ зуполъный** *див.* **РОЗУМЪ.**

Див. ще **ЗОПЕЛНЫЙ.**

ЗУПОЛЪНОСТЬ *див.* **ЗУПОЛНОСТЬ.**

ЗУПОЛЪНЫЙ *див.* **ЗУПОЛНЫЙ.**

ЗУПОРНЫЙ *прикм. (який не погоджується з чим-небудь)* противний: росказую... абысте не были противко томꙋ зꙋпорными же хочет той поп церковъ с того мѣсця на иншее перенести ближше кꙋ своемꙋ обыстю (Самбір, 1582 *Свєнц.* 75).

ЗУПЫНИТИ *дієсл. док.* (кого) *(спричинити перерву в якій-небудь справі)* зупинити: Прошу тєбє, видь, абы єси нє зоупыниль сєбє на прєписко(х) дробнаго писанїа (1556-1561 *ПЄ* 443).

ЗУСТАВЪ *ч.* Суглоб, сустав: на лєво(и) руцє рана попєрєкъ тятаѧ, нижє(и) долони и зуставу (Житомир, 1584 *АЖМУ* 118).

Див. ще **СОСТАВЪ.**

ЗУСТРѢТИТИ *дієсл. док.* (кого) Зустріти: а́н҃гєлы зꙋстрѣти́вши г҃а и кла́нѧючисѧ рєкли́сми, бл҃(с)вєнъ кото́ры(и) прихо́дитъ въ имѧ г҃нє (Вільна, 1596 *З. Каз.* 2); Коли пришовъ на тото варыша (*у рук.* вакарыша. – *Прим. вид.*) поле, зустрѣтили два люде изъ нечистымъ // духомъ (XVI ст. *НЄ* 100-101).

ЗУТЛИТИ *дієсл. док.* (що) Зігнорувати; ослабити: аппеляцію, о которую шло, не толко зутлили (*в ориг.* затлили. – *Прим. вид.*), але зголa всѣми способами еи доступили и заборонили (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 597).

ЗУФАЛЕ *присл.* (*стп.* zufale) зухвало: И мало на томъ маючи, же добра и доходы церковные отнялъ,... зуфале торгнувшисе не только на добра церковные, але и еще

зуфале // ...мене, чоловечка... смиренного, пославъ моцно кгвалтомъ на манастыръ (Луцьк, 1593 *АрхЮЗР* 1/I, 391-392).

ЗУФАЛСТВО *див.* **ЗУХВАЛСТВО.**

ЗУФАЛЫЙ *див.* **ЗУХВАЛЫЙ.**

ЗУХВАЛЕЦЪ *ч.* Зухвалець: А тымъ свѣтомъ... ѡмє́рзитъсѧ... потопчєтъ зȣхва́лца Якъ лихваря..., кото́рый звы́къ бра́ти (Вільна, 1620 *Лям. К.* 23); Звысока на такихъ зухвалцовъ змѣряти: И стрѣлами, просто въ сердца ихъ трафляти (Львів, 1630 *Траг. п.* 162).

Див. ще **ЗУХВАЛЦА.**

ЗУХВАЛНЫЙ *прикм.* Те саме, що **зухвалый**: Днъ то(и) вла(с)нє которы(и) мѣлъ быти бгȣ нахвалѣныє (!) Ѡбє(р)нȣл'ся на взга(р)дȣ прє(з) людє зȣхва(л)ныє (1636 *Лям. о приг.* 3).

ЗУХВАЛОСТЬ *ж.* Зухвалість: Дръзость: Смѣлост', зȣхва́ло(ст), продрѣзость, нєбоазли́вост' (1627 *ЛБ* 29); єсли нє захо́чєтє, и в' зȣхва́лость по́йдєтє, ѡ(т) мєча вы́гинєтє (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 1020).

Див. ще **ЗУХВАЛТСВО.**

ЗУХВАЛСТВО, ЗУФАЛСТВО, СУХВАЛСТВО *с.* Те саме, що **зухвалость**: зраило аврамови(ч)... з слуга(ми) своими... чинѧчи сухва(л)ству своєму досы(т) з а(р)кабузо(в)... пєрє(д) домо(м) мои(м) стрєлѧ(ли) (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 76); Алє пото(м) ры(х)ло коли сє ѡбычає // лю(д)скиє мєнити и пого(р)шивати поча(ли) длѧ прє(с)тȣпства и зȣфа(л)ства лю(д)ского,... прєложє(н)ства вшєлякиє станови(т) почали (1582 *Кр. Стр.* 25-25 зв.); а видечи такъ великую своюволю (!) и зухвалство тыхъ козаковъ, которые... от чиненя великих кривдъ ...обывателемъ... непереставаютъ, от справы тое все волными чинимо тымъ декретомъ нашимъ (Віслиця, 1592 *ЗНТШ* XXXI-XXXII, 8); Которого [Филипа Маляра] братѧ пытали єсли бы то з зȣхва(л)ства нє чини(л), ѡ(н) тєды призна(л), жє нє (з) зȣхва(л)ства (Львів, 1601 *ЛСБ* 1043, 5).

ЗУХВАЛЦА *ч.* (*стп.* zuchwałca) те саме, що **зухвалецъ**: А бгоу мръзє́ныє и смѣлыє зȣхва́лцы ѡ́ныє, нѣко́трыє слова вышпо́чȣючи..., и прикладаючи фа́лшȣ наслѣдȣючи мо́вили (поч. XVII ст. *Проп. р.* 93).

ЗУХВАЛЫЙ, ЗУФАЛЫЙ *прикм.* (*стп.* zuchwały, zufały) зухвалий: Дрѣзый: Смѣлый, зȣхва́лый (1627 *ЛБ* 30); Нєпокори́вый: Зȣфа́лый (Там же, 74); Єды(н) мѣщани(н) ѡбра(л)ся зȣхвалы(и) (1636 *Лям. о приг.* 9).

Див. ще **ЗУХВАЛНЫЙ.**

ЗУЧОНЫЙ *прикм.* (*стп.* zuczony) приручений, навчений: Та(м) жє то(т) голубє(ц) зȣчоны(и),... при(лє)тєвъши до... папєжа сєвъ на плєчи и почавъ ȣ вȣши носомъ шныра(т) шȣка́ючи пъшєници зє(р)нє(т) (поч. XVII ст. *ЦНБ* 476 П/1736, 51).

ЗФАЛШОВАНЫЙ, СФАЛШОВАНЫЙ *дієприкм.* (*стп.* sfałszowany) **1.** *У знач. прикм.* Сфальшований: Яко в' зфалшо́ваной Кролєвско́й монє́тѣ, нє то́лко зо́лото ги́нєтъ, а́лє и ѡ́бразъ кролє́вскій нєпотрє́бнъмъ става́єтъсѧ (Вільна, 1627 *Дух. б.* 103).

2. *У знач. ім. с. р.* **сфалшованоє** – сфальшоване, -ого: Прєлюбодѣ(и)чєскоє: Лє́стноє, растлѣнноє, сфалшо́ваноє, зопсо́ваноє, подки́дноє (1627 *ЛБ* 95).

ЗФАЛШОВАТИ *дієсл. док.* (що) (*стп.* sfałszować) сфальшувати, підробити: Яко в' Кролє́вской монє́тѣ а́лбо в' чє(р)во́номъ золото(м), хто́ бы ма́ло што́ о́браза и ваги прирѣза(л), оувє(с) чєрво́ный а́лбо гро́шъ зфа(л)шова́лъ (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 234); Привелъ на свѣдоцтво Креуза листъ Флавіановъ, ерго – зфалшовалъ его (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 612).

ЗФОЛҐОВАТИ *див.* **СФОЛҐОВАТИ.**

ЗФОЛЬҐОВАТИ *див.* **СФОЛҐОВАТИ.**

ЗФОРМОВАТИ *дієсл. док.* (що) Створити: Дхъ нб(с)ный в' Ада́ма вхо́дѧчій оучи-

ни(л), примѣша́лъ єгѡ Бо(з)ство, и ѡболо́късѧ в҆ тѣло чл҃чєє и з҆формова́лъ є вє внꙋтрностѧхъ (Вільна, 1627 *Дух. б.* 96).

ЗФРАСОВАНЫЙ *див.* **СФРАСОВАНІЙ.**

ЗФУКАТИ *див.* **СФУКАТИ.**

ЗХАДЗКА *див.* **СХАДЗКА.**

ЗХИЛИТИ *див.* **СХИЛИТИ.**

ЗХИЛИТИСЯ *див.* **СХИЛИТИСЯ.**

ЗХОДИТИ *див.* **СХОДИТИ.**

ЗХОДИТЬСЕ *див.* **СХОДИТИСЯ.**

ЗХОДЫ *див.* **СХОДЫ.**

ЗХОРАЛЫЙ *див.* **СХОРАЛЫЙ.**

ЗХОТѢТИ *див.* **СХОТѢТИ.**

ЗЦѢЛИТИ *дієсл. док.* (що чим) Зцілити, вилікувати: самъ же Господь... человѣку, сухую руку маючому, въ божницѣ словомъ зцѣлилъ, и засъ – слѣпонарожоному очи отворилъ (1603 *Пит.* 72).

Див. ще **ИСЦѢЛИТИ.**

ЗЧЕЗАТИ *див.* **ЩЕЗАТИ.**

ЗЧЕЗНУТИ *див.* **ЩЕЗНУТИ.**

ЗЧИНИТИ *дієсл. док.* (що) Зчинити, вчинити: рачилъ мнє... милостивє допомагати и радити,... абымъ собє справєдливость съ тымъ зрадцою..., который, зчинивши такий нєпобожный злый ꙋчинокъ, прєдъ справєдливостю зникаєть (Турійськ, 1564 *AS* VI, 244).

ЗЧИРЫЙ *див.* **ЩИРЫЙ.**

ЗЧИЩАТИ *дієсл. недок.* (що) Зчищати: Хво́стъ бєзчи́нныхъ плєвъ зчища́єтъ коса́ми (Львів, 1642 *Епігр. Жел.* тит. зв.).

ЗЧУЖЕЛОЖИТИ, ЗЧЮЖОЛОЖИТИ *дієсл. док.* (з ким і без додатка) Здійснити перелюб: Пи́сано є́стъ: Ко́ждый кото́рый по́йзри(т) на нєвѣстꙋ з҆ пожадли́вост҆ю, ю́жъ з҆чюжоложилъ в҆ ср(д)цꙋ свóємъ (Вільна, 1627 *Дух. б.* 240); є́сли бы хто зчꙋжєложи́лъ з жєно́ю дрꙋго́ю смє́ртью нєха́й оумрꙋ(т) и чꙋжоло́жникъ и чꙋжоло́жница (серед. XVII ст. *Хрон.* 123).

ЗЧЮЖОЛОЖИТИ *див.* **ЗЧУЖЕЛОЖИТИ.**

ЗШАРПАНЄ *с.* Знущання, поневіряння: а такъ онъ Загорский о скровавене дому своего, о зшарпане малжонки, о зранене тежъ детяти маленкого,... и о вины за тымъ в праве посполитомъ на кгвалтовниковъ описаные иншимъ позвомъ васъ позватъ не занехалъ (Луцьк, 1598 *АрхЮЗР* 1/VI, 244).

ЗШАРПАТИ, ЗЪШАРПАТИ *дієсл. док.* **1.** (що) Порвати, подерти: свесченъникъ Лавровский... обътежливе жаловалъ на... ротмистра... Золочевъского,... ижъ..., въ дому мещанки Луцкое,... безъвинне збилъ и сукню на мъне зшарпалъ (Луцьк, 1590 *Арх ЮЗР* 1/I, 274).

2. (кого) Знущатися, поневірятися (над ким): па(н) су(д)я са(м) рукою своєю мєнє зби(л) зша(р)па(л) и в груди мѧ пѧ(ст)ю ꙋдари(л) (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 7); приятелъ моихъ... полжили и никоторых зъшарпали (Луцьк, 1572 *АрхЮЗР* 8/III, 266); мєнє самого... зша(р)пали и выгна(ли) и має(т)ность мою всю,... побрали (Житомир, 1584 *АЖМУ* 78); іеромонахъ Павелъ... през звонника того костела неякого Собъка естъ зшарпаный и зневажоный (Луцьк, 1628 *Арх ЮЗР* 1/VI, 597).

ЗШИВАТИ, СШИВАТИ *дієсл. недок.* (що) Зшивати: ѡни с҆шивали сѣть свою и поз҆валь и(х), ѡни жь зоставив҆ши лодю... за ни(м) пош҆ли (1556-1561 *ПЄ* 29 зв.); *Образно*: Нєха́йжє про́сит҆ такова́ѧ дш҃а оу Хр(с)та, кото́рій дарꙋєт҆ и приѡ(з)добла́єтъ єи сла́вою в҆ свѣтлости нєвымо́вной, а сама з҆шива́ючи собѣ про(ж)ныхъ мы́слій сꙋкню, нєха́й нє кри́сли(т) вє́ лбѣ, вла́сного своє́го оусправєдливє́н҆ѧ (Вільна, 1627 *Дух. б.* 205).

◊ **фалшъ зшивати (сшивати)** *див.* **ФАЛШЪ.**

Див. ще **ЗШИТИ.**

ЗШИВАТИСѦ, СШИВАТИСѦ *дієсл. недок.* Зшиватися: разодра́ли є́стє прѣвꙋю

оде́(ж)дȣ ѡ(т) зижди́тєлѧ и́сти(н)нѡю, сшива́ю(т)сѧ ва́мъ ко́жа́ныє ри́зы (Острог, 1599 *Кл. Остр.* 228); *Образно*: Мо́рє сѧ роздѣла́ло, и зно́вȣ зшива́лосѧ (Київ, 1625 *Злат. Н.* 129).

ЗШИКОВАТИ *дієсл. док.* (кого) *(розмістити в ряд, шеренгу або рядами, шеренгами)* вишикувати: А филисті́новє притѧ́гнȣли до афе́нъ и зшикова́ли во́йско проти́въ Ізра́илю (серед. XVII ст. *Хрон.* 201).

ЗШИКОВАТИСѦ *дієсл. док.* Вишикуватися: пришо(л) до обо́зȣ и до во́йска, кото́роє вы́шедши кȣ битвѣ о́крикъ бы́ло оучинило к потыка́нью, бо сѧ бы́лъ зшикова́лъ лю́дъ Ізра́ильскій (серед. XVII ст. *Хрон.* 219).

ЗШИТИ, СШИТИ *дієсл. док.* (що) Зшити: **Ѡ** вымовка по́длаѧ! ада(м) грѣ(х) оучини́вши з'ши́лъ ли́ствїє смоко́вноє, и закри(л) наго(ст) (поч. XVII ст. *Проп. р.* 186); *Образно*: А значи́ла та́ѧ соу́кнѧ пло́(т) ст҃ѹю слова б҃жого котро́й пло́ти насѣнѧ ани пожа́дли́вость тєлє́снаѧ докоу́пы нє споила анѣ сши́ла (Там же, 105 зв.).

Див. ще **ЗШИВАТИ.**

ЗЪ, ЗЬ, ЗО, ЗУ *прийм.* **I.** *(з род.)* **1.** *(виражає об'єктні відношення)* **а)** *(вказує на об'єкт, на який поширюється дія)* з, із, зі: ива(н) глодє(н)скы(и)… вирєкль сѧ зо вши(т)ко(г) ѡ(д)далюючи дѣти(и) (!) своѣ и вши(т)кы потѡ(м)ки (Одрехова, 1541 *ЦДІАЛ* 37, 16, 1); кола ѡкованы были нижъли з нихъ шины мало нє въси ѡбодраны (1552 *ОЛЗ* 157); фарисєє… оувидѣли нѣкоторы(х) зь оучєниковь єго, а они нєчистыми роуками,… ядѧ(т) хлѣбы, с'мѣялисѧ з ни(х) (1556-1561 *ПЄ* 152); жадного права на тые вси именья вышей помененные собе не зостовую (!) и з нихъ ся вечне вырекаю (Затурці, 1590 *ИКА*, дод. 93); зъ сына его зняли жупанъ сермяжный (Житомир, 1605 *АрхЮЗР* 6/I, 306); А кото́рыє зо всєго звы́кли ши́дити,… насмѣва́лисѧ з нєго (Острог, 1607 *Лѣк.* 81); Czy żártyiesz z mene sobi (Яворів, 1619 *Гав.* 18); ты зъ свое́и Чєтвє́ртнѣ оутѣша́йсѧ, я́кѡ зъ на́йболшогѡ Го́рода (Київ, 1623 *МІКСВ* 71); Вотȣ́йтє, бы мѣлъ фа́воръ Зодїа́кȣ, В бѣгȣ доро́чномъ бы сѧ тѣшилъ зъ зна́кȣ (Львів, 1642 *Бут.* 8); нєнавидѣли Єгиптѧнє сыно́въ Ізраилєвыхъ, и нарȣга́лисѧ з ни́хъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 78 зв.);

б) *(вказує на матеріал, із якого що-небудь виготовлено)* з, із, зі: такъ мя будешь оучити, а я дамъ тобѣ напои зъ вина складанаго а смакъ раискихъ яблокъ моихъ (поч. XVI ст. *Песн. п.* 56); стєны новы з бла(н)кованьємъ з дȣбового жъ дєрєва з надво(р)ѧ совито рȣблєны(х) (1552 *ОВін. З.* 129 зв.); іс҃… оучинив'ши бичь з вєр'вїи всѣ(х) выгналь ис црквє (1556-1561 *ПЄ* 347 зв.); **Ѡ**(т) ѡ(т)ливаня бляхъ зъ ѡловȣ на поправу звонници зо(л) и҃. (Львів, 1607 *ЛСБ* 1044, 3); соломо́нъ збоудовалъ пр(с)то(л) цр(с)кій з кости слоне́вой, и зо́лото(м) чи́сты(м) то(т) тро́нъ покры(л) (поч. XVII ст. *Проп. р.* 273 зв.); Мънѡго въ исла́ндїєи на́йдє домо(в) з рыбѣх' ко́стїй… збȣ́дова(н)ны(х) (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 26 зв.); Коро́ны зъ Ла́вровъ нєха́й Въю́тъ Могилы (Київ, 1633 *Евфон.* 308); Стиха(р)… з завѣ(с) сѣвє(р)ныхъ, и южъны(х) двєрє(и) зроблєны(и) (Львів, 1637 *Інв. Усп.* 59); Збȣдова́лъ бра́мы зъ ка́мєньѧ надъ мѣрȣ высо́кїи, а навє́рхъ о́наго мȣ́рȣ нащєпи́лъ всѧ́кого… плодови́тогѡ дєрє́вьѧ (серед. XVII ст. *Хрон.* 363);

в) *(вказує на особу, якість, стан, які зазнають змін)* з, із, зі: хс҃ ȣчи́ниль зь ȣбо́гы(х) лю́дїи ры́болово(в), про́повѣ(д)ники, и рос'сѣватєли вѣр'ныи и правои вѣры (к. XVI ст. *УЄ* № 77, 75); христїа́ни(н) нѣкг(д)ы с прєложє(н)ства гольтѧє(м) нє ставає(т)сѧ, анѣ з бога́того оубо́ги(м), анѣ зъ сла́вного нєсла́внымъ (Острог, 1607 *Лѣк.* 104); латинский костел тую хитрую догму в себе основал, абы прѣнием з бѣлого чорное, а с чорного бѣлое, яко за власную истоту перетворяю-

чи, показовал (1608-1609 *Виш. Зач.* 208); До ω(т)чизны дѣтон'ки квапит'сѧ потреба, ямъ радъ жем'сѧ... вырвалъ з' бѣды (Вільна, 1620 *Лям. К.* 18); Нωа ω(т) вωдъ вывѣлєсь: Лωта з' бѣдъ ωстатних' (1625 *МІКСВ* 133); Пыха до пропасти зводи(т) чл҇ка, а покора з' оупа(д)кꙋ подыймꙋєтъ єго (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 6);

(вказує на становище, з якого хто-небудь вийшов, був увільнений) з, із, зі: привє(д)ши до двора по(д)даного... Миха(л)ка у вязє(н)є до ла(н)цꙋха всадили... а пото(м) высадили з ла(н)цꙋха (Житомир, 1605 *ЦДІАК* 11, 1, 4, 6); Ово радость... ознаймоую, Ижъ сѧ нн҇ѣ Хс Пн҇ъ народилъ Збавитєль, Всего свѣта з нєволѣ клѧтвы ω(т)купитєль (Львів, 1616 *Бер. В.* 71); Нинѣ южъ збавенье, всему свѣту ся стало: гдыжся звитяжцу смерти,... оглядало. Христа, котрий презъ Крестъ свой з неволѣ насъ збавилъ (Львів, 1630 *Траг. п.* 173);

(вказує на стан, який порушується, переривається) з, із, зі: лазарь пріятєль нашь оусноу(л). Алє пойдоу абы(х) єго зо сно(ꙋ) збоудиль (1556-1561 *ПЄ* 394 зв.); и тꙋ(ж) зара(з) въскр҇си(л) и(м) дѣвкꙋ я(к) зо снꙋ ꙋбꙋди(л) (XVI ст. *УЄ* № 29519, 130 зв.); Христосъ Панъ нашъ въ першій день по соботѣ в недѣлю рано зъ мертвыхъ воскресъ (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 141); Наꙋка ѧк'сѧ заховати ωцкнꙋвшисѧ зо снꙋ (Київ, 1636 *МІКСВ* 319);

г) *(вказує на предмет, за допомогою якого відбувається дія)* з із, зі: Тоє всєє ро(з)ницы промєжкꙋ Корꙋны и вєликого Княз(з)ства ꙋ ты(х) мєстцахъ... на вє(р)стꙋ а инъдє(и) на стрєлєньє з лꙋка (1546 *ОГ* 10 зв.); на кошули двѣ дири видѣлъ есми, которыи менили зъ ручницы стреляныи (Луцьк, 1566 *РЕА* II, 162); пахо(л)ка моє(г)[о] Ти(ш)ка... з ру(ч)ницы по(ст)рєлєно, а(ж) куля навылє(т) вы(ш)ла (Житомир, 1609 *ДМВН* 142); Kupiłem y toiu mirku Sczo budem soby z ney pyty (Яворів, 1619 *Гав.* 17); Латинниковe,... Животворящую Кровь... зъ келиховъ по земли проливали (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 776); Тогожъ року великій князь Московскій Смоленскъ облегъ и 12 недель добывалъ, зъ дѣлъ стрелялъ (поч. XVII ст. *КЛ* 75); пана хлєбо(в)ского з мушъкєту в лєвы(и) бо(к) впо(л) по(с)трєлили (Київ, 1632 *ЛНБ* 5, II 4060, 3);

ґ) *(вказує на сукупність об'єктів, із яких виділяється один)* з, із, зі: А хтωб з нас который хотѣл тꙋю мєнꙋ зрꙋшити,... тот маєт господарю, королю Єго Милости тисѧчꙋ кωп грошєй заплатити (Камінь, 1523 *AS* III, 256); ин'шіи пакь зь оучєникω(в) єго рєкль ємоу г҇и повєли ми пръвѣє ити и погрєб'сти ω(т)ца моєго (1556-1561 *ПЄ* 43 зв.); закону жадного абы нє смѣлъ з ва(с) жадє(н) св҇щєникъ жадному с ни(х) чыни(ти) (Львів, 1588 *ЛСБ* 92); Смерть бовѣмъ кождомоу з' насъ долгъ єстъ а нє нєволѧ (Острог, 1603 *Лям. Остр.* 20); з такъ мнoгы(х) людей два толко зємлю ωбицан'нꙋю наслѣдили (поч. XVII ст. *Проп. р.* 175 зв.); Єдна... з' сꙋббωтъ, ал'бω пєршій день тыднєвый, єстъ дєнь Нєдѣлный (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 211); До совєръшєніѧ кождоє тайны, пѧ(т) рєчєй сꙋть потрєбныє... єсли ωдна: з ни(х) нє бꙋдєть, жадным' способо(м) нєможє(т)сѧ тайна съвєр'шити (Львів, 1645 *О тайн.* 8); Єсли росказаню и Листу Нашому, хто з вас спротиви(т)ся, таковый..., го(р)ло(м) караный будє(т) (Київ, 1648 *ЛОИИ* 68, 1);

д) *(вказує на походження, місце проживання кого-небудь)* з, із, зі: Па(н) павє(л) ро(ди)чь з бє(л)ска рω(д) свои вписа(л) (Київ, к. XV – поч. XVI ст. *ЧИОНЛ* VI-3, 74); при на(с) были... сємє(н) клѧ(п) чл҇вкъ мозы(р)ски(и) с' сєла з богути(ч) а ωтама(н) выступо(в)ски(и) (Овруч, 1514 *ЦДІАК* 220, 1, 4); го(с)тя, дє(и), ншо(г)[о] з Бєлои Цє(р)кви на (и)мя Пєтрушъка..., штыхо(м) сколо(л) (Житомир, 1583 *АЖМУ* 52); братья... обрали згодне чоловѣка побожного,... зъ дому старожитного, шляхетного, на имя мелентия хребтовича

(Торунь, 1576 *АрхЮЗР* 1/I, 65); Мѣща́нє з на́рωдовъ ро́зныхъ: в ша́тахъ прєсвѣтлыхъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 67 зв.); звитѧжца сла́вный з҄ Іафе́товогω ω(т) Нώа покалѣнѧ идꙋчи, подо́бного собѣ сплоди́лъ Вєли́кого о́ного Володі́мєра (Київ, 1623 *МІКСВ* 69); Ієрємі́ѧ з҄ сєла анафо́та..., оца мѣлъ хєлкі́ѧ з ро́дꙋ сщє́нничєского (серед. XVII ст. *Хрон.* 352 зв.); єрєтйци... нє признава́ют҄, абы Хс Г(с)дь правди́воє Тѣло, з҄ прєч(с)тои Па́нны прин́ѧти мѣлъ (Львів, 1646 *Зобр.* 20);

є) *(вкзує на джерело прибутків, засобів прожиття)* з, із, зі: А зъ винъ мѣстскихъ взялъ его милость на себе по два гроши, а войтъ зъ винъ и тежъ зъ ятокъ третій грошъ (Краків, 1507 *АЗР* II, 11); старостє Лꙋцкомꙋ ...дали єсмо... помєрноє з мєдꙋ прѣсного и збожѧ (Берестя, 1544 *AS* IV, 401); подато(к) грошовы(и) з дыму по пє(т)на(д)цати грошє(и) (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 22); ха(н)ниба(л)... на ко(ж)ды(и) рокъ дванадца(т) бочокъ золота чи(с)того з доходо(в) го(р)ни(х) бира(л) (1582 *Кр. Стр.* 31 зв.); ω(д) трына(д)цати ꙋбоги(х) што зъ вымолочку жывя(т)ся по грошє(и) два полски(х) (Вінниця, 1614 *ЦДІАЛ* 181, 2, 3149, 2); Горє вамъ к҄ниж҄ници и фарисєє лицємѣр҄ници ижє даєтє дєсѧтиноу з҄ мѧты, и копроу, и к҄миноу (1556-1561 *ПЄ* 99); В попа Чаруковского отняли его мѣрки, што ему зо млина приходили (1561 *АрхЮЗР* 8/VI, 101); сро́гій сꙋдъ ω(т)но́сѧтъ, которыѣ... з҄ сле́зъ и з҄ крви оубо́гихъ людій на богатство сѧ здобыва́ют҄ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 53);

є) *(вказує на джерело, походження чогонебудь)* з, із, зі: Мы єго пытали, чи маєт на тоє имєнє листы з ꙋрѧдꙋ (Кременець, 1547 *AS* IV, 555); ωтъ конѧ з дыковъ выбитого л грошє(и) томꙋ хто выбьє(ть) (1552 *ООЗ*-1, 50 зв.); положил есми копѣю з листу его мл. панского (1560 *АрхЮЗР* 8/VI, 85); ωказова(л) тє(ж) мнѣ на кошули кро(в), и повєди(л) и(ж)... то кро(в) з губы моєє в то(т) ча(с) тєкла, коли мєнє би(в) (Житомир, 1583 *АЖМУ* 60); сми(р)на, є́стъ нѣ́ѧкоє(с) дє́рєво в҄ ара́віи, з҄ которого за́паш҄ны(и) со́къ тєчє́тъ (1596 *ЛЗ* 76); Заты(м) Привилє(и)а зъ ꙋнѣи наданыє Подати, а Просити,... абы насъ вє(д)лє ты(х) заховати рачилъ (Львів, 1609 *ЛСБ* 421, 1); оуслаждє́нїє,... быва́єтъ або з наоу́ки,... а́бо з вѣдѣнїа оу́мнаго (Почаїв, 1618 *Зерц.* 20 зв.); тꙋю причи́нꙋ з҄ сло́въ Павла стого ма́ю (поч. XVII ст. *Проп. р.* 206); Якωс слышалъ з нашихъ мовъ, щосмо тут правили, Ха рожденнаго сценами хвалили (І пол. XVII ст. *Рєз.* 181); Да́йтє мꙋ вы́рокъ з҄ оустъ свои́хъ кора́лныхъ (Львів, 1642 *Бут.* 8).

3. *(виражає причинові відношення) (вказує на причину дії, стану)* з, із, зі: бо́рзо мно́го тꙋрковъ... москва поби́ла, а дрꙋгїи з го́лодꙋ поздыха́ли (1509-1633 *Остр. л.* 127); Милыи мои стягнулъ есть руку свою сквозе дирю, а брюхо мое задрыжало есть зъ дотъкненіа его (поч. XVI ст. *Песн. п.* 53); з дозволєнѧ нашого зємѧнин... Яцко Зꙋбович ємꙋ имѣньє Залѣсци спꙋстил (Краків, 1525 *AS* III, 273); Я з росказанѧ пана моєго до кнѧзѧ Фєдора... к томꙋ завожєню приєхал (Пісочне, 1541 *AS* IV, 283); а ωнь засмоутив҄шисѧ с тои мовы пошоль прочь з҄ жалос҄ти, бо много богатьс҄тва мѣль (1556-1561 *ПЄ* 166 зв.); а пото(м) нє вєдати зъ яки(х) причи(н) имє(н)я тыє гаврило... кнзю... пузынє ꙋпусти(л) (Кременець, 1580 *ЛНБ* 103, 16/Іс, 1898, 25); Изꙋмлє́нїє: Ѡшалѣньє, захожѣньє в҄ го́ловꙋ з҄ гора́чки (1627 *ЛБ* 47); Тилко з єднаго страхꙋ лєдво сижꙋ, А по старомꙋ пєрєдъ собою єдного праведника вижу (І пол. XVII ст. *Сл. о зб.* 30); по́мылки в҄ ты́хъ Тре́бникахъ прє(д)рєчє́нныхъ вы́никнꙋли,... з҄ нєωсторо́жности Пи́сарω(в) (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 4 зв.).

4. *(виражає відношення способу дії) (вказує на спосіб виконання дії)* з, із, зі: Ино мы з ласки н‹а›шоє тоє дворищо ωлизаровскоє

ис ставищомъ... потвєржаєм сим н‹а›шимъ листом на вѣчность єй и єє дѣтєм (Вільна, 1503 *AS* I, 125); ѡтєць мой нєбожчик постȣпил сѧ пола того дѧдкȣ моємȣ... з доброє воли (Острог, 1506 *AS* III, 38); ѡ хр(с)тїа́нє мои... нє строфȣйтє мєнє з сроґости, ѡто єстє(м) кро́токъ и смѣрєнъ ср(д)цє(м) (поч. XVII ст. *Проп. р.* 185); жадєнъ нє ма́єтъсѧ выноси́ти,... а́лє за́вшє знижа́тисѧ и кори́ти, и мл҃и́тисѧ зо всє́и дш҃и Гȣ Бȣ (Київ, 1627 *Тр.* 11); Иле насъ естъ Марій, кождаа ся ставитъ И зо всего сердца, щире о томъ правитъ (Львів, 1630 *Траг. п.* 172); тому ж войту для обыйстя его з ласки нашое гетманское даемо млинок Лопатинский (Київ, 1649 *Тр. ЧАК* 146).

5. *(виражає просторові відношення)* **а)** *(вказує на місце, від якого починається дія)* з, із, зі: Што пєрво сєго жаловали нам ѡчєвисто в Мѣлникȣ, как єхали єсмо з отчизны нашоє, вєликого кнѧзьства Литовского до..., корȣны Полскоє, зємѧнє волынскии (Вільна, 1507 *AS* III, 44); отъ того лѣса... по дорогу великую, которая идетъ зъ Меньска до Логозка (Новогородок, 1518 *АЮЗР* I, 59); они шли зъ Волохъ на места Коруны Полское (Краків, 1537 *РЕА* I, 210); а з лѣска тоюж рєчкою ȣ вєликоє болото (Ковель, 1540 *AS* IV, 237); Кгды кȣпъцы чȣжозємъцы идȣть в коровањєхъ с тȣ(р)ковъ з ѡрѧды або з москвы дають воєводє мыто головъноє (1552 *ОКЗ* 38); тогды пришєль є(ст) і҃с з' галилєи на иѡр'дань (1556-1561 *ПЄ* 27); идȣ з' Франціи з' Анкглїи и з' Нѣмєцъ (к. XVI ст. *Розм.* 43 зв.); Три мр҃ии з єр(с)ли́моу шоука́ти х(с)та в гробѣ пошли (поч. XVII ст. *Проп. р.* 178); зо всего свѣта до папы Римского аппелляціа шла (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 609); И вы́шли двѣ мєдвѣдицы з лѣса, и росторга́ли... двȣє дѣтє́й (серед. XVII ст. *Хрон.* 320 зв.);

б) *(вказує на місце, де відбувається дія)* у: Данъ зъ Кіева, зъ монастыря Михайловского..., дня 23 мая, 1623 року (Київ, 1623 *КМПМ* I, дод 267); Данъ зъ Варшавы, дня 10 месеца листопада (поч. XVII ст. *КЛ* 88); з Монастырѧ Пєчє(р)ского Київскаго М(с)ца Маѧ з҃і Днѧ рокȣ ахм҃s... рȣкою вла(с)ною (Київ, 1646 *ЛСБ* 574);

в) *(вказує на сторону простору, в якому що-небудь знаходиться)* з, із, зі: Потрєбȣєть тєжъ гора... з дрȣгоє стороны ѡ(т) мєста пєрєкопȣ (1552 *ООЗ*-1, 47 зв.); Кгрȣнт Сȣшичєнский вєлми подлый,... и на збожє нєȣрожайный, зо всих сторон болот и мховъ в нємъ много (Сушично, 1569 *AS* VII, 330); подълє дому з о(д)ноє стороны воро(т)а, а (з) другоє стороны дому... два ѡгороды (Житомир, 1583 *АЖМУ* 65); ко(т)рая [пасѣка] лєжи(т) мєжи бы(р)вою а(н)дрѣє(м) з вы(ш)нѣ строны а з ни(ж)нєѣ строны ти(м)ка... ва(н)дово(г) (Одрехова, 1584 *ЦДІАЛ* 37, 1, 20 зв.); домъ вышєпомєнєны(и)... єстъ лєжачи(и) промє(ж)-ку домо(в)... панє(и) скрылєвоє а з дрȣгоє стороны до пляцȣ єсковъ а с тылу пля(ц) прилє(г)лы(и) п҃на матю(ш)на чєрєвъчиєвича (Київ, 1597 *ЦНБ* ДА/П-216, 76).

6. *(виражає часові відношення)* **а)** *(вказує на час, момент початку дії)* з, із, зі: кнѧзь Фєдоръ Андрєєвич Санкгȣшковича з дєдовъ и прєдковъ своих єстъ намъ вдѧчонъ (Краків, 1531 *AS* III, 389); Которыи имєнѧ волости Мєлницкоє... з давных часов тѧгнȣли кȣ Мєлницы (Берестя, 1544 *AS* IV, 401); панъ Петръ... Загоровский з молодости летъ своихъ пану его милостѣ... сприязливе служилъ (Вільна, 1552 *АрхЮЗР* 8/VI, 24); Оумѣ(и) з дити(н)ства в'пра́вити єго в цвѣче́ньє, Са́мъ боу́дь ємоу прикла́домъ и наоучє(н)ємъ (Острог, 1607 *Лѣк.* 184 зв.); Лȣносвѣтлы(м) Клє́йнѡта(м) Корибȣтѡвъ сла́вныхъ, Вѣрнє слȣжи(т) фортȣна: а слȣжит' з' лѣт' да́вныхъ (Київ, 1632 *МІКСВ* 270); Прїймєшъ даръ пожада́нный; бо тѧ Бг҃ъ проба́чи(л); И з' дѣти(н)ныхъ лѣтъ собѣ на слȣжбȣ назна́чи(л)

(Львів, 1642 *Бут.* 5); да исправи(т) б(г)ъ з давнихъ вѣковъ ѡзна(и)млє(н)ноє пророчє(ст)во (Черкаси, 1648 *ВУР* фотокоп. 12);

б) *(у поєднанні з прийменником* **до***) (вказує на межі тривання дії, стану)* з, із, зі: А так мы, выехавши на тые земли, о которыи межи ими спор идет час немалый,... з ранку аж до вечора, пана Мышки ожидали (Галичани, 1563 *АрхЮЗР* 8/VI, 12); я служил з детинства аж до мужства небожчику князю Федору Санкгушку (1579 *АрхЮЗР* 8/IV 450);

в) *(у поєднанні з прийменником* **на***) (вказує на відрізок часу між двома днями, датами)* з, із, зі: зо Вторка на Середу, въ ночи за сей все тое мѣсто Володимірское,... погорѣло (Вільна, 1564 *РЕА* II, 133); ѡповєда(л) то мнѣ староста... и(ж)... з нєдѣли на понєдѣлокъ м(с)ца маѧ... побрано рєчє(и)... моихъ вла(ст)ныхъ (Володимир, 1578 *ЖКК* I, 96); пнъ Грицко... жаловалъ ѡ томъ, ижъ,... зо вЪторЪка на сєрєду,... ѡ полъночи, зємєнинъ... пришє(д)ши мо(ц)но, кгва(л)томъ,... // на (в)ластъны(и) дво(р) мо(и) во (и)мє(н) Ко(р)човѣ (Житомир, 1583 *АЖМУ* 68-69); июлѧ два(д)цатого днѧ зъ сєрєды на чєтвє(р)гъ вночи... до(м) мои... ѡгнємъ згорєлъ (Черкаси, 1589 *ЦНБ* II 23258, 1); з пя(т)ницѣ на сѹботу ѡ ґодинѣ 4 в ночъ ґро(м) срогы(и) ѹдары(л)... в му(р) зво(н)ничны(и) (Львів, 1630 *ЛСБ* 1052, 4 зв.); паней Корсаковой з дня помененего дванадъцатого на день тринадъцатый июля въ томъ дворе переночовать далисте (Київ, 1633 *КМПМ* I, дод. 543).

II. *(зі знах.)* **1.** *(виражає кількісні відношення) (вказує на приблизну кількість, міру чого-небудь)* з, із, зі: таѧ [вєжа] почата робити зновѹ з двана(д)цать вє(н)ковъ ѡтъ зємъли ѹроблєно (1552 *ОВол. З.* 191); проса копъ пятъ; гороху возовъ зо два (Володимир, 1590 *АрхЮЗР* 6/I, 205); бочка особна вина рынского, поведили, же была полна отъехана, и въ той, кгды смотрено..., не нашли большей, только зъ барилко (Луцьк, 1591 *АрхЮЗР* 1/I, 318); фрасує(т)ся ба(р)зо ѡ то(м) жєбы достати хо(т) зо двѣстѣ зо(л) абы таѧ робота того року нє ваковала (Кам'янець, 1609 *ЛСБ* 433, 1); а меновите на смерть забитые... двох невяст и мужчизны чоловѣка з тридцат (Житомир, 1618 *ЧИОНЛ* XV-3, 150); ѡны(х) ти(л)ко зо сто конїи шпигѡ(в) было (серед. XVII ст. *ЛЛ* 168); в тотже часъ акграсанътисъ..., возовъ зо двесъте се зобравъши, березъ до килкусот,... до помененого местечъка Гошъчы одвезли (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 434).

2. *(виражає часові відношення)* **а)** *(вказує на приблизне тривання дії)* з, із, зі: А хто бы томѹ вѣрити нє хотєлъ, нєхай бы бєзъ фѹтра и тєплоє изъбы потрывалъ хотѧ зъ годинѹ (Острог, 1587 *См. Кл.* 17 зв.);

б) *(вказує на приблизний час, який минув після 12 години)* близько: гды было годинъ зо две въ ночъ, видячи панъ Василей таковый кгвалтъ и безправе, же ся вже о самого и о приятель его здорове съ пилностю старали... въ замочокъ ся ламати почали (Луцьк, 1565 *АрхЮЗР* 1/I, 11); мѣсяца марца, четвертого дня, кгды южъ вечоръ былъ, могло быть зъ годину въ ночъ, крилошанинъ Жидичинский,... приехалъ (Володимир, 1596 *АрхЮЗР* 1/I, 480).

3. *(виражає означальні відношення) (вказує на предмет, до якого прирівнюється за розміром інший предмет)* з, із, зі: кѹлѧ з гѹсиноє я(и)цо (1552 *ОВін. З.* 131); кѹлѧ зъ ѧ(и)цо гѹси(н)ноє (1552 *ОКан. З.* 20); обручка перловая, у два ряды сажоная, далей белый камен великий, яко диямент, з голубиное яйце (Володимир, 1613 *АрхЮЗР* 1/VI, 427); кѹля зъ я(и)цо ѹтячоє (Варшава, 1616 *ООЗ*-2, 1 зв.).

III. *(з ор.)* **1.** *(виражає об'єктні відношення)* **а)** *(вказує на об'єкт, на який поширюється дія)* з, із, зі: напєрвѣй кн‹ѧ›зю Андрѣю сѧ

достало половица г‹орода Каманѧ…› з землею пашною и бортною и съ сеножатми …и з мытом (Кошир, 1502 *AS* I, 147); мае(т) па(н) я(н)… за(т) нашъ тое име(н)е… де(р)жа(ти) и (в)живати зо (в)сими ставы и пожи(т)ки и доходы (поч. XVI ст. *Арх. Р.* фотокоп. 71); Маеть ѡн… тые села держати… з ловы звѣриными и пташими и с озеры (Львів, 1509 *AS* III, 70); Я Михайло Павша… записалъ есми… селище Климятинъ… Макарью… зъ звѣриными ловищи… и зъ бобровыми гоны (Київ, 1512 *АЮЗР* I, 45); даровал есми сына моего… всим Степанем… з дворы Степанскими…, зъ ярмарки и торги, з мыты и корчмами (Острог, 1522 *AS* III, 237); тот Гневошъ… тое имене свое власное… продал маршалкꙋ // Волынское земли… з бобровыми гоны и зеремены и зо всѧкими их иными пожитки (Вільна, 1540 *AS* IV, 266-267); Я… Федор Андреевичъ… придаю к церкви // Божей… имѣньѧ мои вѣчно и непорꙋшно… зъ чиншомъ грошовымъ, зъ данью медовою… зо всими их повинностѧми (Мільці, 1552 *AS* IV, 313-314); Волость че(р)нчъ городъ зъ селы ѡтъдалъ г(с)дръ его милость (1552 *ОЛЗ* 192); а ку тому в Чолницы одно дворище…, зъ землею, з пашнею, з боры, з лесы, з озеры, з ловы звериными и пташими (Луцьк, 1570 *АрхЮЗР* 7/II, 382); тогды я… сим листом… записꙋю емꙋ… три волоки ѡсѣлые…, з даню медовою, з дѧклы житными и ѡвсяными, з боры, з дꙋбровами и зо всим деревом бортьным (Несухоїже, 1571 *AS* VII, 388); продали двур… на фолварку за мѣстом, зо всим, з будованем, с пляцом, з огородомъ и з нивою… которая лежит подле футора… за полшосты копы грошей литовское личбы (Бориспіль, 1637 *АБМУ* 14); взяли конѧ зъ возомъ, хомутомъ (Кременець, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 141); по(д)даные… кони кгва(л)то(в)не з возами и бе(з)пра(в)не побрали (Житомир, 1650 *ДМВН* 207);

б) *(вказує на зв'язки або взаємодію між особами)* з, із, зі: И теж дѣлили есмо кн‹ѧ›зѧ Андреѧ… Санкгушковича з невѣсткою его…, съ кн‹ѧ›г‹и›нею Анною… ѡтчизною и дѣдиною ‹их› (Кошир, 1502 *AS* I, 147); вмѣстѣ з людми татаре ѣли и пили (1509-1633 *Остр. л.* 127 зв.); мѣл есми змовꙋ з господином и братом моим (Вільна, 1522 *AS* III, 231); приездил(л) до мене игꙋме(н)… з некоторою братьею (Черкаси, 1544 *ЦНБ* ДА/П-216, 101); И бор'зо посли того в'стоупиль в людю зь оученикы своими (1556-1561 *ПЄ* 156); вша мл(с)ть з ними прие(д) и бꙋде(м) вше(и) мл(с)ти милова(ти) и ꙋ ч(с)ти держа(ти) (Ясси, 1565 *ЛСБ* 38); Стану(в)ши ѡбли(ч)не ми(л)ка жона небо(ж)чика мухова… с пасе(р)бы свыми стеце(м) з де(м)ко(м) з ма(р)ко(м)… пре(д) вши(т)кы(м) право(м) зезнали и(ж) учинили згоду вѣч'ную с тою то мачехою свое(ю) (Одрехова, 1576 *ЦДІАЛ* 37, 1, 4 зв.); кгды-(м) еха(л) до сенъ… *зъ* слугою…, теды-(с)мо потъкали з сено(м) сына твоего (Житомир, 1583 *АЖМУ* 47); зновꙋ ꙋчинили то(р)гь з мискомь (Львів, 1597 *Юр.* 17 зв.); Пожаданый естесь мой пане ѡ(т)че з твоими товаришами (к. XVI ст. *Розм.* 8 зв.); то́т' за вꙋ́дꙋ з сꙋсѣдо(м) правоꙋ́етсѧ, а дроꙋ́гїй ѡ повѣтрье з' ӣн'ши(м) ва́лчитъ (Острог, 1607 *Лѣк.* 121); Мы з' свое́го Па́рна́ссꙋ пре́чь Фе́ба *з'* сестра́ми Вы́гнавши, а в' не́мъ про́симъ, ра́чъ ме́шкати *з* на́ми (Київ, 1632 *Євх.* 304); вдова… гды пла́кала, плакали з не́ю и всѣ мѣщане (Височани, 1635 *УЄ* № 62, 102); И якъ ся поткалъ з кролемъ, много люду кролевского стеръ и примиръе взялъ (1636-1650 *ХЛ* 81); Сподѡбѣте мене вѣчнои ра́дости,… З ва́ми заживат́и и триꙋмфова́ти (Чернігів, 1646 *Перло* 50 зв.); е́ли з ни́мъ хлѣ́бъ в домꙋ егѡ (серед. XVII ст. *Хрон.* 58 зв.); Богда(н) хме(л)ницки(и) ге(т)манъ з во(и)ско(м)… запоро(з)ским ѡзна(и)муе(м) ты(м) писане(м) наши(м) (Чигирин, 1650 *Гр. Хм. М.*).

2. *(виражає відношення способу дії) (вказує на супровідні дію, стан, почуття)* з, із, зі: Я Марꙗ... дочка Чаплича з дозвольєньємъ господарꙗ нашого,... сознаваю сим моим листом (Острог, 1508 *AS* III, 55); з дозволєнєм господарскимъ тꙋю мєнꙋ... єсмо тыми нашими листы ꙋмоцнили и ꙋтвєрдили (Володимир, 1521 *AS* III, 211); Нижли маютъ мѣщане парканъ и мостъ мескій сами на... дѣльницахъ своихъ будовати, безъ дворенина, одно зъ вѣдомостью войта тамошнего Луцкого (Вільна, 1556 *РЕА* II, 53); позрѣль на ни(х) зˢ гнѣво(м) (1556-1561 *ПЄ* 136 зв.); Людє блгочєстивыи хрєстиянскиє з радостю и з вєсєлиє(м) чєкаю(т) того хвалєбного днє (Стрятин, 1588 *ЛСБ* 95); ѡни нє то́лко нє ви́нны, алє... з вєли́ки(м) жа́лємъ за примоу́сомъ а нєво́лєю нєбожа́та тє(р)пꙗ(т) (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 167); я розꙋмѣю ѡ мѣри на твою вѣрꙋ з ѡхотою прєстанꙋ (к. XVI ст. *Розм.* 57); Писа(н)є... было... ѡ(т)дано... з вєликимъ ꙋсє(р)диємъ (Устя, 1612 *ЛСБ* 437); Уважъ же едно зъ пилностю, православный чителнику, а обачишъ видочне тыхъ людей облуду, якъ сами, оманены бывши, иншихъ обезумити усилуютъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 696); Гимны свои, зъ боязню Пану спѣваютъ (Львів, 1630 *Траг. п.* 162); Прійди́... Ги мо́й, ѿто з ра́достю ждє́тъ тєбє ра́бъ тво́й (Чернігів, 1646 *Перло* 32 зв.); В то́мъ тє́ды прєкра́сномъ садꙋ оуста́вичнє сꙗ жона цꙗ новходоносо́ра прєхожа́ла, а з вєсєліємъ и оутѣхою всє мѣсто ѡглєда́ла (серед. XVII ст. *Хрон.* 363).

3. *(виражає означальні відношення) (вказує на постійну ознаку)* з, із, зі: Того́ жє ро́кꙋ звѣзда зˢ хвосто(м) оуказоваласꙗ на нбѣ прє(з) всю зимꙋ (1509-1633 *Остр. л.* 130); двєри на добрыхъ завєсохъ з малєваньємъ (1552 *ОВол. З.* 195 зв.); в тот дєй час при том бою згинꙋло в того дьака... ѡный сыкнит з гєрбомъ кнꙗзꙗ Єго Милости (Київ, 1558 *AS* VII, 38); служєбни(к) пна данила... с товаришо(м)... ѡ(д)норꙗдо(к) мура(в)ски(и) шары(и) *з* снурами з мєнє злупи(ли) (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 50); по(з)ваны(и) побра(л)... жꙋпа(н) кита(и)ки // бу(р)на(т)ноє з кгузиками срєбрными (Вінниця, 1610 *ЛНБ* 5, II 4052, 148 зв.-149); шапка аксами(т)ная з бобро(м) коштовала золоты(х) два(д)ца(т) (Київ, 1617 *ЛСБ* 181, 2, 125, 2); Запо́на ꙋ жа(р)товника (!) моско(в)скаꙗ, и поло(т)но з єдвабє(м) (Луцьк, бл. 1627 *ПВКРДА* I-2, 258); Кєли(х) ...з на(д)писомъ рꙋ(с)ки(м) (Львів, 1637 *Інв. Усп.* 6); Вѣнє(ц)... з пєрє(л)ками (Там же, 13); кгва(л)то(в)нє выдравъ... сукъню ѡ(д)ну з срыбръными пє(т)лицами (Житомир, 1650 *ДМВН* 193);

(вказує на вміст предмета) з, із, зі: повтѣкали єсте з церкве по переносѣ, оставивши келих сребрный з вином вашим на престолѣ (Львів, 1605-1606 *Перест.* 44); побрали... мешокъ з грошми, а у ним было десят золотых (Бориспіль, 1615 *АБМУ* 9); шкатулу з пинязми, въ которой готовых пинязей было золотых триста,... възели (1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 531);

4. *(виражає кількісні відношення) (вказує на кількість предметів, із яких складається що-небудь)* з, із, зі: Гдє свѣтли(и) лихта́ръ вˢ нбѣ, зˢ сєдми́ лꙗ(м)пъ зложо́ны(и)... Та́мъ мы́сль та́ꙗ Наꙋка лю́дˢскꙋю зано́ситъ (Київ, 1632 *Євх.* 297);

5. *(виражає означальні відношення) (вказує на матеріал, із якого виготовлений предмет)* з, із, зі: вышли с цє(р)кви сє(м) аньгєло(в) маючи сє(м) плꙗ(г) ѡболочєни в одѣньє зо (л)ну чи(с)того (XVI ст. *КАЗ* 639); Єлє́й: Оли́ва, олѣєкъ, олѣй: або олѣй з овоцꙋ оли́вного (1627 *ЛБ* 35); Ми́холь,... мꙋжа пєрєстєрѣгши зˢ ѡкна спꙋстила, а на єгѡ мѣстцꙋ вˢ ло́жкꙋ балва́на зˢ дє́рєва поло́жила (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 921).

Див. ще **ЗЕ, ИЗЪ, ИСЪ, СЪ.**

ЗЪБЕРЪ *див.* **ЗБОРЪ.**

ЗЪБЕЧИ *див.* **ЗБѢЧИ.**

ЗЪБИВАТИ *див.* **ЗБИВАТИ[1].**

ЗЪБИТИ *див.* **ЗБИТИ[1].**

ЗЪБИТЫЙ *див.* **ЗБИТЫЙ.**

ЗЪБИЯТИ *див.* **ЗБИЯТИ.**

ЗЪБЛАЗНИТИ *див.* **ЗБЛАЗНИТИ.**

ЗЪБОКУ *див.* **ЗБОКУ.**

ЗЪБОРОНЯТИСЯ *див.* **ЗБОРОНЯТИСЯ.**

ЗЪБРАНЯТИ *дієсл. недок.* (*стп.* zbraniać) (кому що) забороняти: А кгды бы теж под которымъ часом указывала ему потреба пенезей, тогды воленъ и моцон будет он сам... кому хотечи в той же суме пенезей и тым же правом и моцю, яко самъ держалъ, заставою до рук завести, того я ему зъбраняти не маю (Люблін, 1569 *АрхЮЗР* 8/VI, 243).

ЗЪБУДОВАТИ *див.* **ЗБУДОВАТИ.**

ЗЪБУРИТИ *див.* **ЗБУРИТИ.**

ЗЪБУРЪ *див.* **ЗБОРЪ.**

ЗЪБЫТЪ *див.* **ЗБЫТЬ[1].**

ЗЪБѢГЪ *див.* **ЗБѢГЪ.**

ЗЪВАЖИВАТИ *дієсл. недок.* Позивати. ◇ **зъваживати до права** *див.* **ПРАВО[1].**

ЗЪВЕРИТИ *див.* **ЗВѢРИТИ.**

ЗЪВЕЧЕРА *див.* **ЗВЕЧЕРА.**

ЗЪВИРХНОСТЬ *див.* **ЗВЕРХНОСТЬ.**

ЗЪВИШЪРЕЧОНЫЙ *див.* **ЗВЫШЕРЕЧЕНЫЙ.**

ЗЪВЛАЩА *див.* **ЗВЛАЩА.**

ЗЪВЛЕЧИ *див.* **ЗВЛЕЧИ.**

ЗЪВЫКЪЛЫЙ *див.* **ЗВЫКЛЫЙ.**

ЗЪВЫЧАЙНЫЙ *див.* **ЗВЫЧАЙНЫЙ.**

ЗЪВЫШЪМЕНОВАНЫЙ *див.* **ЗВЫШМЕНОВАНЫЙ.**

ЗЪВѢКОВЪ *див.* **ЗВѢКОВЪ.**

ЗЪВѢКУ *див.* **ЗВѢКУ.**

ЗЪВѢЧНЫЙ *див.* **ЗВЕЧНЫЙ.**

ЗЪГАЖАТИСЕ *див.* **ЗГАЖАТИСЯ.**

ЗЪГАЖАТИСЯ *див.* **ЗГАЖАТИСЯ.**

ЗЪГАСИТИ *див.* **ЗГАСИТИ.**

ЗЪГНИТИ *див.* **ЗГНИТИ.**

ЗЪГОДА *див.* **ЗГОДА.**

ЗЪГОДНЫЙ *див.* **ЗГОДНЫЙ.**

ЗЪГОДОВАНЪ *дієприкм.* Вигодуваний, вирощений, вихований: то(л)ко заховѹємь собѣ ѡпєкѹ до лєть того дитяти жєбы воно зъгодовано было и ма(єт)ность єго нє потєрана (Єсківці, 1563 *ЛНБ* 5, II 4043, 25 зв.).

ЗЪГОЖИЙ *див.* **ЗГОЖИЙ.**

ЗЪГОИТИ *див.* **ЗГОИТИ.**

ЗЪГОЛОВЄ *див.* **ЗГОЛОВЄ.**

ЗЪГОЛЪДОВАТИ *див.* **ЗГОЛДОВАТИ.**

ЗЪГОРЪШИТИСЕ *див.* **ЗГОРШИТИСѦ.**

ЗЪГОРѢТИ *див.* **ЗГОРѢТИ.**

ЗЪГУБА *див.* **ЗГУБА.**

ЗЪҐВАЛЪТИТИ *див.* **ЗҐВАЛТИТИ.**

ЗЪҐЪВАЛТИТИ *див.* **ЗҐВАЛТИТИ.**

ЗЪДАВНА *див.* **ЗДАВНА.**

ЗЪДАВЪНА *див.* **ЗДАВНА.**

ЗЪДАЛЕКА *див.* **ЗДАЛЕКА.**

ЗЪДАРИТИ *див.* **ЗДАРИТИ.**

ЗЪДЕСЪПЕКТОВАТИ *див.* **ЗДЕСПЕКТОВАТИ.**

ЗЪДОЛУ *див.* **ЗДОЛУ.**

ЗЪДОРОВЪЄ *див.* **ЗДОРОВЄ.**

ЗЪДОРОВЫЙ *див.* **ЗДОРОВЫЙ.**

ЗЪДОХЪЛЫЙ *див.* **ЗДОХЛЫЙ.**

ЗЪДРАДА *див.* **ЗДРАДА.**

ЗЪДРАДЕЦЪКО *див.* **ЗДРАДЕЦКО.**

ЗЪДХЛЫЙ *див.* **ЗДОХЛЫЙ.**

ЗЪЄДНАНЬЄ, ЗЬЄДНАНЬЄ, ЗѢДНАНЄ *с.* **1.** Згода, погодження: жадє(н) молодо(ст)ю твоєю нєха(и) нє го(р)дить алє бу(д) ѡбразо(м) вѣ(р)ны(х)... в чи(с)то(с)ти. и(м) па(н) поручиль слово зьє(д)наньѧ... ѹчитєли богу бываю(т) приро(в)нываны яко нѣкоторыи бє(з) ро(с)су(д)ку х҃а правдивого (II пол. XVI ст. *КА* 542, на полях).

2. Збирання, нагромадження: Сънабдѣніє: Набы(т)є, зѣднанʽє (1627 *ЛБ* 127); Сниска́ніє: Приѡбрѣте́ніє... зыскʽ, зѣ(д)на(н)є, набы(т)є, збира(н)є (Там же, 128).

3. Досягнення, здобуття: на томъ сеноде подлѣгать не хочемо, домышляючисе, же

снать, подъ ее претекстомъ, зразу явное спротивенъство покриваючи и овшемъ, дъля зъеднанья собе кредиту,... и оборонцею релѣи нашее показуючы, наконецъ, оную покинувшы, въ огиду подати,... помышливаетъ (Берестя, 1596 *АрхЮЗР* 1/I, 523).

Див. ще **ЄДНАНЄ.**

Пор. **ЗЪЄДНАТИ.**

ЗЪЄДНАТИ, ЗЄДНАТИ, ЗѢДНАТИ, ЗЫДНАТИ, ЗЬЄДНАТИ *дієсл. док.* **1.** (що) Домогтися, здобути; дістати, *діал.* з'єднати: мне тот хлеб духовный у его кролевской милости архимандрицтво Жидичинское зъеднати и упросити рачили панъ Иванъ Загоровский написати мелъ (Луцьк, 1520 *АрхЮЗР* 1/VI, 59); Што которыє замъки,... зъєднали єсмо тобє ꙋ королѧ... а малжонка нашого в дєржанє,... и хотѧчи тєбє тымъ ѡхотнєйшого и способнєйшого кꙋ всѧкимъ послꙋгамъ нашимъ вчинити (Краків, 1539 *AS* IV, 223); Панъ Богъ же то ведаеть, што съ того уростти можетъ? Не моглемъ // теды зъеднати того владыцтва Пинъского, абы оное король... на прозбу в.м. дати рачылъ (Вільна, 1599 *Ант.* 657-659); она... доживоте на оных селах,... зъеднала му у его королевское милости (Володимир, 1602 *АрхЮЗР* 8/III, 489);

(чого) *(досягти мети)* добитися: латынский оратор, достоинством сана мистр, имѣл дружбу со мною в Луцку и не утаил тѣлесное пожадливости предо мною, которою звитяжен был, ато как блуда от цнотливые девицы прагнул и не могл повабками того себѣ зьеднати, абовѣм цвѣтный был (1600-1601 *Виш. Кр. отв.* 164);

(що) *(привернути на свій бік, схилити до себе)* домогтися, здобути, *діал.* з'єднати: и та́ко бл҃гословеніє (!) пріє(м)ши, и ла(с)коу собѣ оу ни(х) зъеднавши, въ свои полаты з миро(м) сѧ въ(з)вращали (п. 1596 *Виш. Кн.* 241); Повѣждъ жє мнѣ, прошꙋ,... чого(с) ся з'лого допꙋстилъ, абы заразъ сє(р)дєчнє жаловалъ и даби прє(д) лицємъ ѡ(т)кꙋпитєля моєго ласкꙋ себѣ з'єдналъ? (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 265); Єсли бꙋдємѡ до́броє роска-за́нѧ бѡ(з)коє справова́ти,... тог(д)а на́мъ самѡвла́стіє на́шє, зє(д)на́єтъ ла́скꙋ Бж҃ію (Чернігів, 1646 *Перло* 5 зв.).

2. (кого) *(згодити на певну роботу)* найняти: прото(ж) яко ꙋзритє сє(с) ли(ст) нашь абы єстє знашли мистры добры(и) и (з)єднали штобы покрилы карадомидою доброю цєлою за ко(л)ко пото(к)митє (Ясси, 1566 *ЛСБ* 42); маєтъ... пани дадинаѧ моѧ,... того Дмитра дъѧка, што въ мєнє слꙋжилъ, зъєднавши, въ домꙋ моємъ,... ихъ [дѣтей моихъ] Рꙋскоє наꙋки въ писмє свєтомъ дать ꙋчити (1577 *AS* VI, 74); с которы(м) то павло(м) муляро(м) пєвноє ꙋчинили постановєнѧ и зъєднали до выготованя и вытєсаня камєня (Львів, 1591 *ЛСБ* 159); Матвѣа Кгиса(р)чика в дрꙋка(р)ни зєднали(с)мо цєтна(р) лѧти лѣтє(р) за злоты(х) .si. (Львів, 1614 *ЛСБ* 1047, 4);

(кого) *(напитати)* знайти: жи(д)... з'єдналъ ємꙋ жидо(в)коу мат'коу, с кото́рою(с) змови(л)... ѡ ди́тѧтє повѣдати (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 42); Тє́ды сєстра дитѧ́ти о́нагѡ кото́раѧ сѧ здалє́ка приглєда́ла, пристꙋпи́ла до ц(с)рє́вны мо́вѧчи хо́чєшли з'єдна́ю тобѣ єврє́йскꙋю мамкꙋ до нєгѡ (серед. XVII ст. *Хрон.* 79 зв.);

(що, з ким) домовитися (про що, з ким): ѡ(д)но ся на(м) види(т) а(ж) дорого зьєднали є(с)тє тоту спижꙋ на (з)воны що камє(н) з роботою по д҃ зло(т) бє(з) ѡ(р)та (Сучава, 1558 *ЛСБ* 25); тиво(н) хотѧчо(в)ски(и) пєтръ... са(м) єха(л) до ѡ(в)лучима до пн҃єи ю(р)єво(и)... абы в нєє зъєдна(л) купи(т) мучины (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 4); А товаришо(м) платити будємо я(к) мы сами из ними зъєднаємо (Львів, 1591 *ЛСБ* 159).

3. (що, кому) *(спричинити що-небудь унаслідок своєї дії)* принести: Въ томъ мєсєцы г҃а жиды крижова́ли, собѣ ли́хо намъ добро

тымъ паномъ з'єднали (Острог, 1581 *Римша Хрон.* 33); Что ꙗ́внє видимо нн҃ѣ стра(ж)дєши, мр҃твъ, на(г)... и повръжє(н) лєжиши. Ото(ж) тобѣ ми(р) зъєдна(л). Ото(ж) тобѣ грьдо(ст) з'єдна(л)а (1599 *Виш. Кн.* 218); вшáк жє хотєчи́... нє тоу́ю прóжнюю проминаючꙋю свѣц'кꙋю славоу з'єдналъ, алє ѡ́ного вѣчного вѣка мѡ́цноую и оуставúчноую (Дермань, 1605 *Мел. Л.* 9); рáчєй зєзвóлил' бымъ молчáти, аниже́ли мóвити,... розꙋмѣючи же́ ми ѡ(т)тóлꙗ ничóгѡсꙗ и́ногѡ нє оурóдитъ, єно всты́д' и сóромъ, котóрогѡ бы́мъ сáм' собѣ з'єднáлъ, нє в' своúхъ алє якóбы в' чꙋжых' добрáх' ѡкáзꙋючисꙗ и хлюбꙗчи (Київ, 1625 *Кіз. Н.* 195); А коли ѡнъ на(д) товáришєм' своѣмъ нє змиловал'сꙗ,... самъ ѡнъ сєбє пе́рвшого дáрꙋ позбáвилъ, и вѣчныѣ мꙋки собѣ з'ѣднáлъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 465); ѡдѣнꙗ тоє каптура тѣсного або скꙋра ѡв'чаꙗ, з'є(д)нáлибы рáчє(и) по(с)мѣ(х) нѣ(ж) збꙋдовáніє (серед. XVII ст. *Кас.* 8 зв.).

4. (кого, кого з ким) *(помирити, примирити)* з'єднати: Koliby ty to mohłá vczynity Menie z Popádeiu zydnáty: Jabym tobi wilmi dyákował I ná czerleny czoboty dárował (Раків, поч. XVII ст. *Траг.* фотокоп. 2 зв.); Oś tot Pup z bisowej włosty Vbił żonku czerez lutosty: Dylá toho tobi powiádáiu tak vdyłay Woźmi ich do domu swoho sam ich zydnay (Там же, 7 зв.).

Див. ще **ЄДНАТИ, ИЗЄДНАТИ.**

ЗЪЄДНАТИСꙖ *дієсл. док.* (з ким, з чим) *(дійти згоди)* погодитися, домовитися: в тѡм сꙗ єсмо с кнꙗзєм Андрєєм... зъєднали пєрєд господынѡм, отцєм владыкою... Пахнотиєм (Володимир, 1521 *AS* III, 206); єстли бы ко(л)ко бра(т)и або ꙋча(ст)нико(в)..., въ чо(м) бы видєчи собє с кри(в)дою до на(с) ѡтозва(в)шися ѡдє(н) з ни(х) або два зъ стороною зъєдналисꙗ... а потомъ бы дрꙋгая сторона... зъ апєляцы(и) выпу(с)тила тогды таковы(и) ѡ(т)поръ ꙋ права нє має(т) бы(ти) при(и)мованъ (1566 *ВЛС* 56).

Див. ще **ЄДНАТИСЯ.**

ЗЪЄДНОЧАТИСꙖ *дієсл. недок.* (до кого) Приєднуватися (до кого), єднатися, зближуватися (з ким): прото(ж) нє хо́тячи в долє́гливости и в' тєрпе́ніи хв҃о(м) бы́ти до ни(х) ся зъєдночáю(т) (Вільна, 1596 *З. Каз.* 20 зв.).

ЗЪЄДНОЧЕНЄ, ЗЄДНОЧЕНЄ, ЗЄДНОЧЕНА, ЗЪЄДНОЧЕНЬЄ, ЗЪЄДЪНОЧЕНЄ, ЗЪОДНОЧЕНЬЄ, ЗОДНОЧЕНЬЄ *с.* (*стп.* zjednoczenie) **1.** Єдність, єднання: въскр(с)ніє хв҃о є(ст) причи́ною нáшєго въскр(с)ніа длꙗ бо(з)ства єго котóрому нáшє прє(з) з'єдночé нꙗ ипостáсноє и пєрсонáлноє чл҃чєство злоучє́ноє было (поч. XVII ст. *Проп. р.* 115); Ми́ромъ нєвиди́мымъ áгг҃лѡвє сꙋтъ назвáны с тои причи́ны; понєвáжъ сáми мєжи собóю имѣю(т) // з'єдночé нꙗ згóдꙋ любóвъ, и покóй вѣчный (Почаїв, 1618 *Зерц.* 28 ненум.-28 зв. ненум.); Подобеньство будованя або метафоричная мова тая въ томъ самомъ залежить, же якъ на фундаментѣ держится иное каменье, и онъ ихъ въ томъ зъедноченю и злученюся держитъ, такъ и церковь, то есть вѣрные люде, на одной и тойже вѣрѣ полегшии, межи собою держать злученьесяи зъедноченье (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 378).

2. З'єднання, об'єднання, унія: Отдавши господару его милости службы молитвы и подданство наше, въ рѣчахъ нашихъ спольныхъ, около зъедноченья у вѣрѣ святой, до его королевской милости мовити (Новогородок, 1594 *MCSL* 1/2, 554); Я, Кирилъ Терлецкий,... для зъедноченя костела повшехного Римского съ церковю восточною Греческою..., отправленъ въ посельстве... до насвятшого отца папежа (Луцьк, 1595 *Арх ЮЗР* 1/I, 461); Унія альбо выкладъ преднейшыхъ арътыкуловъ, ку зъодноченю Гре-

ковъ съ костеломъ Рымскимъ належащыхъ (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 111); Однакъ две [речы] сутъ особливые: навороче́нье новыхъ панъствъ до веры християнъское а зодноченьє стародавныхъ християнъ (Вільна, 1597 *РИБ* XIX, 184); А Бл҃же́ный ѳєωдори́тъ по то́мъ зъєдноче́ню // мєдосолω(д)кими бг҃осло́ви(т) сло́вы, яко ω(т) лица Ѡ(т)цω(в) всхω(д)ни(х), мо́вѧчи (Київ, бл. 1619 *Аз. В.* 126-127); Съєдине́ніє: З'єдночє(н)є, ѹнѣѧ (1627 *ЛБ* 127); А што милость твоя мову свою и мою припоминати рачишъ презъ тое самое слово, же милость твоя иновѣрнымъ его назвалъ, а зъедночене зъ ними въ вѣре абысемъ старалъ сумнене и правость вѣры моей не допустили ми, якъ што и (мовлю то на слова милости твоей) еретицкого презъ писма мои въ церкви роду моею рукою назидалъ (Дермань, 1628 *КМПМ* I, дод. 320).

Див. ще **ЗЪЄДНОЧЕНІЄ, ЗЪЄДНОЧЕНІЄСѦ.**

Пор. **ЗЪЄДНОЧИТИ.**

ЗЪЄДНОЧЕНЄСѦ *с.* (*стп.* zjednoczenie się) те саме, що **зъєдночене** у 2 знач.: тоую и(х) интє(н)цію, которою насъ до зъєдночєн'ѧсѧ с костєломъ ри(м)ски(м) провадѧтъ, за барзо подозрєнѹю мѣти моусимо (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 202).

Пор. **ЗЪЄДНОЧИТИСЯ.**

ЗЪЄДНОЧЕНІЄ, ЗЪЄДНОЧЕНЇЄ, СЪЄДНОЧЕНИЄ *с.* **1.** Те саме, що **зъєдночене** у 1 знач.: своє́го прирожє́нѧ розѹмѣти нє мо́жємъ, яки(м) рѧдо(м), то́ єсть розѹмнаѧ дш҃а з' видо́мымъ тѣломъ змѣша́ласѧ; Албо якоє зъедноче́ніє и звѧ́зокъ и́хъ (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 212); И зъєдноче́ніє зайстє и́стностю вѣдаєтъ, ажєбы выпѹща́ти єдиноприро́днє пєрсо́нѹ мѣлъ, жа́дною мѣрою нѣгдє нє споминаєтъ, анѣ причи́ною бы́ти Сн҃а нє оука́зѹєтъ (Там же, 263); моли́тва... єст' злѹче́ніємъ' и зъєдноче́н'їємъ' людє́й з' бг҃омъ (Київ, 1634 *МІКСВ* 132).

2. Те саме, що **зъєдночене** у 2 знач.: За чимъ и немало людей значъныхъ веры Греческое, прагнучи такъ светобливого съедночения, просили насъ, абыхмо, для прудъшого приведенья до скутъку тое справы, сеноть зложити велили (Варшава, 1596 *АрхЮЗР* 1/I, 503).

Див. ще **ЗЪЄДНОЧЕНІЄСѦ.**

Пор. **ЗЪЄДНОЧИТИ.**

ЗЪЄДНОЧЕНІЄСѦ *с.* Поєднання: Нє ко(ж)доє зъєдноче́нієсѧ єст' добро, а́лє и́ногды и розлѹче́нієсѧ добро быва́єтъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 343).

Пор. **ЗЪЄДНОЧИТИСЯ.**

ЗЪЄДНОЧЕНЇЄ *див.* **ЗЪЄДНОЧЕНІЄ.**

ЗЪЄДНОЧЕНЬЄ *див.* **ЗЪЄДНОЧЕНЄ.**

ЗЪЄДНОЧИТИ, ЗЄДНОЧИТИ *дієсл. док.* (*стп.* zjednoczyć) **1.** З'єднати, поєднати: або́вѣ(м) с ты(х) и кро́лєвє и посполи́тыє лю́ди належа́чи(х) розмайты(х) цно́тъ мо́гоутъ назбира́ти, а ин'шїє всѣ бо́з'скїє дх҃овныє пи́сма, и дш҃єсп҃сителныє слова́, з дыха́нїємъ твои(м) з'єдночены конєчнє абы были (Острог, 1614 *Тест.* 181); проти́вныи єлємє́н'та з'єдночєны и свѧза́ны покоє́м' вода з' землє́ю; воздѹхъ з' ωгнємъ єфи́рским', ты́и стихїи ω(т) поча́ткѹ свѣта с' собо́ю в' поко́ю живѹт' и миръствѹютъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 28 зв. ненум.); На́мъ Грє́кω(м) и Рѹссіи бє(з)пєчнаа... вѣра, и́жъ в' тыхъ та́йнахъ... є́стъ правди́вє и исто́тнє Євхари́стїа по(д) двѣма осо́бами,... бо о́чи ви́дѣли... ижъ кро́въ з' тѣло(м) з'єдно́чєно, и иконо́мїєю пода́ною захо́вано (Київ, бл. 1619 *Аз. В.* 249); ким' ωпано́вана и з ки(м) з'єдноче́на бы́ти захо́четъ дш҃а, то в' єи во́ли (Вільна, 1627 *Дух. б.* 9).

2. (з чим, чим) Пов'язати, об'єднати: до тыхъ толко такого аркгѹмєнтѹ в' пєрсвадованью, зышло бы сѧ ємѹ было оуживати, которыхъ силы дотолѧ с короною полскою нє сѹтъ з'єдночоны (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 203 зв.); Шлѧхє́тной и Бг҃обойной Молоди,

по(д) ѡборо́ною и Патро́нством Престо҃ѣ Вл(д)чцы на́шеѣ Бцы и стг҃ѡ вєли́когѡ Рѡссі́йско(г) Кна́зѧ Влади́міра, стым прі́ѧзни Брате́рскоѣ звѧ(з)ко(м) з'єдночо́ной, и всѣм ве́спол бл҃гонравным Спѹде́ѡ(м)... здоро́вѧ до́брого... оупре́ймє зычит (Київ, 1636 *МІКСВ* 316).

ЗЪЄДНОЧИТИСЄ *див.* **ЗЪЄДНОЧИТИСЯ.**

ЗЪЄДНОЧИТИСЯ, ЗЪЄДНОЧИТИСѦ, ЗЪЄДНОЧИТИСЕ *дієсл. док.* (*стп.* zjednoczyć się) **1.** (з ким) *(утворити єдине ціле)* з'єднатися, об'єднатися: И тре́тѧѧ, жє Сн҃ъ нє зъєдно́чилъсѧ з Ѡц҃е́мъ истотнє и нєроздѣлнє мѣсцємъ, єсли потре́ба е́стъ пєрєходи́ти Дх҃ови к нємѹ (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 281).

2. *(об'єднатися, згуртуватися спільною ідеєю, помислом)* з'єднатися: однакъ, же бачимо, ижъ уже онъ явне зъ некоторыми владыками до нихъ привезавши и зъ ними зъедночившисе, далшихъ намовъ зъ стороны зъедноченья не потребуетъ и щире и верне, именемъ нашимъ, отъ которыхъ се южъ отстрелилъ, отправовати не можетъ (Берестя, 1596 *АрхЮЗР* 1/І, 522); А кгды... по́мєне́ный Іѡа́нъ, и з ни(м)... Єп(с)кпѡвє... примири́лисѧ и зъєдно́чили з собо́ю, прє(д) тымъ роздѣлны бѹдѹчи. На(д)то прє(з) бл҃же́ного Ѳєѡдори́та в посполытость писа́ли, длѧ... ѡбвѣще́нѧ (Київ, бл. 1619 *Аз. В.* 126); Мы Бра́тї́а Бра́цтва цр҃ковнаго свѣцкіє в томъ Бг҃оспс҃аємо(м) Градє Лѹцкѹ, згрома́дившисѧ и по // апл(с)кѹ в сполє(ч)ность мл(с)ти на ѹслѹгова́ніє цр҃кви... и Сп҃сєнію Нашємѹ дх҃овнє зе́дночившисѧ, и длѧ грѹнтовнѣ(и)шои и бєспє(ч)нѣ(и)шои ѡ́стороги и ѡ́бороны, листовны(м) блг(с)вє(н)ство(м)... ѡ́патрєны фѹ(н)дованы, и ѡбварованы бывши (Луцьк, 1624 *ПВКРДА* І-1, 55-56).

3. (з ким, з чим) *(укласти унію, об'єднатися на основі угоди, договору)* з'єднатися: алє зайстє... вы́дрѹковано... якобы цр҃ковъ ап(с)льскаѧ столи́ца... с твои́мъ косте́ломъ кото́рый в вєли́кости блоу́довъ ѡплываєтъ ...мѣлъся зъє́дночити, що вы́дрѹковалъ це́саръ кам'па́н'скій истори́къ (Дермань, 1605 *Мел. Л.* 28 зв.); Церковъ зась Римская радовала би ся и веселила, ижъ, згиблая бывши, нашлася; ижъ заблудилая въ ограду церковную ввелася;... ижъ зъ братіею своею зъедночила би ся, и ижъ до своей достойности давной пришла бы! (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 709).

Див. ще **ЄДНОЧИТИСѦ.**

ЗЪЄДНОЧИТИСѦ *див.* **ЗЪЄДНОЧИТИСЯ.**

ЗЪЄДЪНОЧЕНЄ *див.* **ЗЪЄДНОЧЕНЄ.**

ЗЪЄЖАТИ *див.* **ЗЪЄЖДЧАТИ.**

ЗЪЄЖДЖАТИ *див.* **ЗЪЄЖДЧАТИ.**

ЗЪЄЖДЖАТИСѦ *див.* **ЗЪЄЖДЧАТИСЯ.**

ЗЪЄЖДЧАТИ, ЗЪЄЖДЖАТИ, ЗЪЄЖАТИ, ЗЪЄЖЧАТИ, ЗЄЖДЧАТИ, ЗЪ̑ЖЧАТИ *дієсл. недок.* **1.** *(їдучи, спускатися звідки-небудь)* з'їжджати: Авигѣѧ... всѣла на осла и з'ѣжча́ла з горы (серед. XVII ст. *Хрон.* 233 зв.).

2. *(вибувати, покидати яке-небудь місце)* виїжджати: Єслижбы котораѧ сторона // ...подлє застановєнѧ своєго конца приймовати нє хотела и который ростыркъ вчинила, тогды дрѹгоє стороны сѹдьи, котораѧ змовє и ѹгодє своєй досыть ѹдєлаєть, мають там... справєдливост и сказанє наконєц вчинити а бєз конца нє мают ѡттол зъєждчати (Львів, 1537 *AS* IV, 92-93); прото приказѹємъ тобє, абы єси самъ на замкѹ нашомъ,... нигдє ѡттол нє зєждчаючи, мєшкалъ и мєлъ при собє половицѹ почтѹ слѹг своих (Олбенг, 1552 *AS* VI, 125); прото єсмо нє казали ємѹ ѡттол зъєждчати (Краків, 1553 *AS* VI, 11); кнѧзю Костѧнтинѹ Костѧнтиновичѹ Ѡстрозскому поготовѹ бѹдѹчи, ѡттоль зъєжчати єсмо нє казали и часть войска Зємли Волынскоє... тамъ зоставити вєлєли длѧ всѧкоє

ѡсторожности (Вільна, 1557 *AS* VI, 22); Тыбы ѡ томъ вѣдал и зѣждчаючи съ тамошнєго замкȣ нашого, хочємъ то мєти, ажбы єси конєчнє вєсь тотъ почотъ людєй,... на тамошнємъ замкȣ нашом зоставил (Варшава, 1558 *AS* VII, 40); довидавшися, же тотъ Янъ Нетецкий вже зъежчалъ, хоронечися, взявши мене, вижа врядового, Михна Павловича,... гонилъ того Яна Нетецъкого, которого, погонивъши въ селе Любитове,... и поведилъ ему, абы ся вернулъ назадъ до копы, а справился о што жалуютъ на копе (Луцьк, 1568 *АрхЮЗР* 1/ VI, 61).

3. Те саме, що **зъєждчатися**: Котории то... комиссаре наши... сторону позваную впрод листомъ инънотестенции своее, водлугъ права объвестивъши, на кгрунъты помененые зъежати, оным ся припатрити...// ...повинъни будут (Варшава, 1635 *ЧИОНЛ* XIV-3, 149-150); теды тым же комисаром нашимъ,... даемо владзу, абы и на потом, обвестивши стороны обедве иннотесценъциями своими, тыле разы зъеждҗали на тое розграниченъе, ажбы его // скутечне отправили (Варшава, 1646 *ЧИОНЛ* XIV-3, 180-181).

ЗЪЄЖДЧАТИСЯ, ЗЪЄЖДЧАТИСѦ, ЗЪЄЖЧАТИСЯ, ЗЪЄЖЪДЧАТИСЯ *дієсл. недок. (збиратися де-небудь разом, приїжджаючи з різних місць)* з'їжджатися: янъ камєнъски(и) из во(и)томъ...// ...привєли до рȣды которȣю называютъ грȣзъкая и повєдили ижъ тȣтъ... завжды на права ся зъєжъдчаємъ (1546 *ОГ* 84-84 зв.); Которыє со(и)мики та(к)жє ли(с)ты нашими складаны бȣдуть нє набли(ж)ши(и) ча(с) и рокъ то(л)ко за чотыри нєдєли пєрє(д) со(и)мо(м) вєликимъ, на которыє со(и)мики маю(т) зъєждчатисѧ ѡбыватєли (1566 *ВЛС* 2); А то – надивнейшая: ижъ всимъ ґеретикомъ якоежъ кольвекъ секты вольно зъежчатися, порядокъ въ соборищахъ своихъ становити (Вільна, 1599 *Ант.* 627); И на сеймы зъєждчаютъся люде до Варшавы (Там же, 879).

Див. ще **ЗЪЄЖДЧАТИ.**

ЗЪЄЖДЧАТИСѦ *див.* **ЗЪЄЖДЧАТИСЯ.**

ЗЪЄЖЧАТИ *див.* **ЗЪЄЖДЧАТИ.**

ЗЪЄЖЧАТИСЯ *див.* **ЗЪЄЖДЧАТИСЯ.**

ЗЪЄЖЪДЧАТИСЯ *див.* **ЗЪЄЖДЧАТИСЯ.**

ЗЪЄЗДЪ *див.* **ЗЪѢЗДЪ.**

ЗЪЄЗЪДЪ *див.* **ЗЪѢЗДЪ.**

ЗЪЄСТИ *див.* **ЗЪѢСТИ.**

ЗЪЄСТЫ *див.* **ЗЪѢСТИ.**

ЗЪЄХАНЄ, ЗЪЄХАНЪЄ, ЗЪЄХАНЬЄ, ЗЄХАНЄ *с.* **1.** *(зібрання групи людей для вирішення яких-небудь питань)* з'їзд, збір: А вєджє, што сѧ дотычєтъ того зъєханѧ вашого до Бєрєжного, абы вжє Твоѧ Милость там на тоє мєстцо нє єхал и назад ѡттол сѧ вєрнȣл и кнѧзємъ и паном и зємѧномъ зємли Волынскоє тамъ єхати нє казал (Краків, 1539 *AS* IV, 202); тєпєр ѡни, ѡбѣдвє сторонє на Волыню и ѡбоѧ сторона того прагнєть, абы тєпєрєшнимъ зъєханємъ вашимъ тыи имєнѧ ѡтчизныи мєжи них были роздєлєны (Вільна, 1541 *AS* IV, 275); а ѡ(н) дє(и) маючи ѡ томъ вєдомо(ст) за (з)єха(н)ємъ ѡпєкуно(в) на мє(с)цо пєвноє до бурє(м)лѧ... пнзи свои... // до за(м)ку крємѧнє(ц)кого присыла(л) (Кременець, 1571 *ЛНБ* 5, II 4043, 83 зв.-84); усъмотрѣлисмо пильную потребу собору, на которого зъехане, и штобы на немъ мѣло быти намовлено, по листахъ приватныхъ преосвященного, мнѣ описати и публиковати злецили и просили (Дермань, 1628 *КМПМ* I, дод. 318); ѡ котороє таковоє зъєханъє и(х) и нєȣчинє(н)є личъбы такъжє и ѡ въси шкоды подавъца тоє протє(с)тацыи ѡфєровалъ, єє м(л) (Київ, 1643 *ЛНБ* 5, II 4064, 132).

2. Від'їзд, вибуття: Што єси писал до нас, просѧчи, абыхмо длѧ потрєб твоих до-

зволили тобє с тамошнєго замкꙋ нашого..., староства твоєго зъєхати, ино мы того зъєханьѧ с того замкꙋ нашого тобє позваляєм (Варшава, 1558 *AS* VII, 40); ꙋмоцованы(и)... повєди(л): ...и(ж) єго м(л) бы(л) посла(н) на слу(ж)бꙋ єго королєвскоє мл(с)ти... для чого... па(н) воєвода по (з)єха(н)ю с тоє послꙋги... водлꙋгъ ко(н)стытꙋцыи: со(и)мꙋ ва(л)ного ва(р)шавского:... до двана(д)ца(ти) нєдє(л) ѡ(т) вшєляки(х) сꙋдо(в) має(т) бы(ти) волє(н) (Брацлав, 1590 *ЛНБ* 5, II 4047, 25 зв.); сꙋдъ нинєшни(и)... трибꙋна(л)ски(и)... тꙋю всю справꙋ ѡ(д)кладаєть, и завєшаєть, ажъ до звє(р)нєнья с тоє по(с)лꙋги рєчи посполитоє, и рокъ заховꙋє по (з)єханю єго ꙋ двана(д)цать нєдє(л) на трибꙋналє (Люблін, 1602 *ЛНБ* 5, II 4050, 59 зв.).

Пор. **ЗЪѢХАТИ.**

ЗЪЄХАНЄСЕ *див.* **ЗЪЄХАНЬЄСѦ.**

ЗЪЄХАНЪЄ *див.* **ЗЪЄХАНЄ.**

ЗЪЄХАНЬЄ *див.* **ЗЪЄХАНЄ.**

ЗЪЄХАНЬЄСѦ, ЗЪЄХАНЄСЕ, ЗЬЄХАНЬЄСЯ, ЗЄХАНЄСЯ, ЗЄХАНЄСѦ, ЗЄХАНЬЄСѦ *с.* (*стп.* zjechanie się) приїзд, прибуття: заразъ, за зьєханьємъ ся ту до Берестя нашимъ, поки еще день, ку зачятью сыноду назначеный, не былъ пришолъ, были отъ некоторыхъ поселства до митрополита которыми... до знесенья и порозуменья... справ сенодовых, бывалъ ужыванъ (Берестя, 1596 *АрхЮЗР* 1/I, 520); до того хотѧ ѡбѡ(х) помєнє́ныхъ цє́саровъ то́й же єп(с)пъ о то́є проси́лъ, абы были на да́лшіи ча́съ сино́ды поѡ(т)клада́ли, проу́дкость ча́сꙋ назначо́ного, облєжє́ньє доро́гъ ѡ(т) нєпріа́тєлєй, а за ты́мъ зъє́ханьє сѧ єп(с)повъ нєбє(з)пє́чноє припомина́ючи (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 144 зв.); выданьє с ка(н)цєлярии єго к(р) мл(с)ти ꙋнивє(р)салы... на зєха(н)є ся такъ самы(м) на(м) бл҃гочєстивы(м) до Києва, якъ ꙋнѣто(м) самы(м) до Володимєра на собо(р) па(р)тикуля(р)ны(и), а пото(м) ѡбꙋ(м) сторона(м) до (Л)вова (Корець, 1628 *ЛСБ* 496); зъ которого универсалу и листу В. М. зрозумѣлисмо, ижъ есть часъ терминъ близко назначоный, то есть на день св. Петра, до зъеханясе, яко постановлено, въ Кіевъ (Осм'янівка, 1629 *КМПМ* I, дод. 370); выданьє с ка(н)цєлярии єго к(р) мл(с)ти ꙋнивє(р)салы... на зєха(н)є сѧ такъ самы(м) на(м) бл҃гочєстивы(м) до Києва, якъ ꙋнѣто(м) самы(м) до Володимєра на собо(р) па(р)тикуля(р)ны(и) (Корець, 1629 *ЛСБ* 502).

Пор. **ЗЪѢХАТИСѦ.**

ЗЪЄХАТИ *див.* **ЗЪѢХАТИ.**

ЗЪЄХАТИСЕ *див.* **ЗЪѢХАТИСѦ.**

ЗЪЄХАТИСЯ *див.* **ЗЪѢХАТИСѦ.**

ЗЪ-ЗА, З-ЗА *прийм. (з род.) (виражає просторові відношення) (вказує на місце, звідки спрямована дія)* з-за: єго кролєвъскаѧ мл(с)ть... росказа(т) писа(т) рачи(л), абы и(х) мл(с)ть во (и)мє(н)яхъ свои(х) коморы и прикомо(р)ки... мѣти допуща(т)... для списова(н)я товаро(в), которыє зъ-за границы иду(т) на Волы(н) (Луцьк, 1567 *ТУ* 120); приехавши до Луцка... о године четвертой с полудня на полъ зыкгару зъ-за Глушца до места Луцка идучи... на мосту... слугу... на йимя Василя Данилича,... утопит хотелъ (Луцьк, *АрхЮЗР* 1/VI, 521);

(вказує на місце, де відбувається дія) з-за: пустивши зъ за шанцовъ на дворъ мой... стрелбу,... и за тымъ, въ дворъ мой Жабецъкий вломилися (Луцьк, 1586 *АрхЮЗР* 1/I, 229); короля его милость..., кгды входилъ до костела, неякий Пекарский шляхтичъ зъ за дверей костельныхъ... чеканомъ обухомъ... вдарилъ (поч. XVII ст. *КЛ* 90);

(вказує на зміну місцеположення, переміщення) з-за: вѣтръ вы́шєдши ѡ(т) г(с)да, порва́вши з'за мо́рѧ пєрєпє́рки, и принє́слъ и спꙋстилъ на обо́зъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 134).

Див. ще **ИЗ-ЗА.**

ЗЪЗВОЛЯТИ *дієсл. недок.* (що кому) Дозволяти: и такъ власне маетъ въ собѣ писма Божіе, старый и новый тестаментъ, якобы два динарія, надъ которыхъ если шъцо болше выдаетъ, теды Христосъ зъзволяетъ ей вернути (Єгипет, 1602 *Діал.* 57).

Див. ще **ЗЕЗВОЛЯТИ.**

ЗЪЗЫВАТИ *див.* **ЗЗЫВАТИ.**

ЗЪИДЛИВЫЙ *прикм., перен. (спустошливий, руйнівний)* ядучий: Свѧтокоупъство пре́чъ с҄ корєнємъ высѣка́ючи, Зара́зѣ то́й зъидли́вꙋй нє допꙋща́ючи Втѧ́жъ по тѣлꙋ Цєрко́вномꙋсѧ росходи́ти; Прода́йнымъсѧ хірото́ніамъ находи́ти (Львів, 1614 *Кн. о св.* 405).

ЗЪИЗДЪ *див.* **ЗЪѢЗДЪ.**

ЗЪИСКАТИ *дієсл. док.* (кого) Розшукати, виявити: Ижъ хочеть его милость росказати и около того пильное выведанье вчынити и, зъискавъшы винъныхъ, карати, для чого будеть и ку урадомъ оное земли придано отъ его кролевъскей милости комисары (1554 *РИБ* XXX, 268).

Див. ще **ЗЫСКИВАТИ, СЫСКАТИ.**

ЗЪИСТИ *див.* **ЗЪѢСТИ.**

ЗЪИСТИТИ *див.* **ЗЫСТИТИ.**

ЗЪИСТИТИСЕ *див.* **ЗЫСТИТИСЯ.**

ЗЪИСТИТИСЯ *див.* **ЗЫСТИТИСЯ.**

ЗЪИТИСЯ *див.* **ЗОЙТИСЯ.**

ЗЪИТИСѦ *див.* **ЗОЙТИСЯ.**

ЗЪІХАТИСЯ *див.* **ЗЪѢХАТИСѦ.**

ЗЪКВАЛТИТИ *див.* **ЗҐВАЛТИТИ.**

ЗЪЛЕ *див.* **ЗЛЕ.**

ЗЪЛОЖЫТИ *див.* **ЗЛОЖИТИ.**

ЗЪЛОЦИСТЫЙ *див.* **ЗЛОЦИСТЫЙ.**

ЗЪЛУЧЫТИ *див.* **ЗЛУЧИТИ.**

ЗЪЛЫЙ *див.* **ЗЛЫЙ.**

ЗЪМЕЖИ *див.* **ЗМЕЖИ.**

ЗЪМИРНЫЙ *прикм. (пов'язаний з грошовою платою, податком)* мировий. ◇ **зъмирная куница** *див.* **КУНИЦА.**

Див. ще **ЗМИРСКИЙ.**

ЗЪМОВА *див.* **ЗМОВА.**

ЗЪМОРДОВАНЬЄ *див.* **ЗМОРДОВАНЄ.**

ЗЪМОЦНИТИСЯ *див.* **ЗМОЦНИТИСЯ.**

ЗЪМЫШАТАГНЕДЫЙ *прикм. (про масть коней)* мишасто-гнідий: то естъ у мене укралъ: коня валаха, зъ мышата гнедого (Володимир, 1599 *АрхЮЗР* 6/І, 273).

ЗЪМѢНКОВАТИ *див.* **ЗМѢНЪКОВАТИ.**

ЗЪМѢРАТИ *див.* **ЗМѢРЯТИ.**

ЗЪНАДВОРЯ *див.* **ЗНАДВОРѦ.**

ЗЪНАДВОРѦ *див.* **ЗНАДВОРѦ.**

ЗЪНАЛЕЗТИ *див.* **ЗНАЛЕЗТИ.**

ЗЪНАЧНЫЙ *див.* **ЗНАЧНЫЙ.**

ЗЪНЕВАГА *див.* **ЗНЕВАГА.**

ЗЪНЕВАЖЕНЄ *див.* **ЗНЕВАЖЕНЄ.**

ЗЪНЕВАЖЫТИ *див.* **ЗНЕВАЖИТИ.**

ЗЪНЕСЕНЪЄ *див.* **ЗНЕСЕНЄ.**

ЗЪНИСЧАТИ *див.* **ЗНИЩАТИ.**

ЗЪНИШЪЧИТИ *див.* **ЗНИЩИТИ.**

ЗЪНОВУ *див.* **ЗНОВУ.**

ЗЪНОШЕНЄ *див.* **ЗНОШЕНЄ.**

ЗЪНОШЕНЄСЕ *с. (стосунки, спілкування)* зносини: Публице былъ межи милостьми вашими на сеймѣ прешломъ въ року 1627 обхоженном пріватне, намовленъ способъ зъношеня се обоее стороны зъ собою въ певныхъ особахъ (Дермань, 1628 *КМПМ* І, дод. 318).

Пор. **ЗНОСИТИСЯ.**

ЗЪОДНОЧЕНЬЄ *див.* **ЗЪЄДНОЧЕНЄ.**

ЗЪОСОБНА *див.* **ЗОСОБНА.**

ЗЪОСЪЛАТИ *див.* **ЗОСЛАТИ.**

ЗЪПИТИ *див.* **СПИТИ.**

ЗЪ-ПОДЪ, ЗПОДЪ, СПОД, СПОДЪ, СЪПОДЪ, СПУДЪ *прийм. (з род.)* **1.** *(виражає просторові відношення)* **а)** *(вказує на місце, звідки спрямована дія)* з-під: Хлопꙋ що гнꙋи вывози(л) спꙋ(д) школы далє(м) гро(ш) и҃ (Львів, 1613 *ЛСБ* 1047, 2 зв.); Хлопꙋ(м) що камѣ(н) перевозили на кгрꙋ(н)тъ з по(д) Се́ферєвы камєницѣ далє(м) копꙋ и гро(ш) дєсѧ(т) (Львів, 1616 *ЛСБ* 1047, 6);

б) *(вказує на дію або рух з місця під чимось)* з-під: мѹлярѹ что вытєса(л) ры(н)ны гр(ш) лѕ камєны(и) до воды... по(д) дрѹги(и) мѹ(р) ло(к) г҃ гды спо(д) ѡ(л)тара водѹ выводілі ѹ ва(л) за мѹры (Львів, 1592 *ЛСБ* 1037, 64 зв.); навратися товъ жє самовъ мєджовъ ку сходу прєзъ тєрня, яжъ въ ярокъ пада зподъ Мєдвєджи // идучій и тымъ самымъ яркомъ долу (Фольварк, 1606 *НЗУжг.* XIV, 225-226); всѣ рѣчи сътворивъ види́мого сєго́ свѣта: я́ко сподъ лєжа́чєи // и гото́вои матє́ріи, ѡ(т) свѣтлости огнєн҃нои (Почаїв, 1618 *Зерц.* 9-9 зв.); з росказаня его милости власного, моцно, кгвалтовне на тое то озеро манастырское нашедши, наперед невод шарпати с под леду почели (Луцьк, 1622 *Арх ЮЗР* 1/VI, 525); Наклони ве́рхъ з҄ по(д) нба до зе́много до́лѹ, Звѣта́жцѹ та́мъ потка́єтъ з҄ вѧзнѧми поспо́лѹ (Київ, 1632 *Євх.* 294); а ґди ся вѣтеръ по(с)тигне(т)ь на верхъ землѣ, тогли (!) ся жили пото(р)жаю(т) то ся вѣте(р) рознесетъ, спо(д) зе(м)лѣ якъ немощъ во чловецѣ (серед. XVII ст. *Луц.* 538);

в) *(вказує на місце, поблизу якого хто-небудь мешкає або звідки прибув)* з-під: кгдым приехал на Волын з службы его королевское милости з Москвы, с-подъ Пскова... // приехал есми в домъ пана Микиты Ощовского (Луцьк, 1583 *АрхЮЗР* 8/III, 387-388); пнъ янє(и) Аѳє(н)ди(к), и лукашъ гѹба... приставлєныє ѡ(т) братства на дозо(р)... // ...микола(и) спо(д) за(м)ку (Львів, 1591 *ЛСБ* 1036, 20-20 зв.); Поворочаючи зъ подъ Хотѣня до дому,... принцъ Владиславъ... придалъ мнѣ лѣкаря своего (Київ, 1622 *АЮЗР* II, 72); Пытаный отъ гетъмана, сказалъ, жемъ теперъ утѣкъ съ подъ Змаила (1630 *МИВР* 321); пошле́тъ Бгъ Аггловъ свѡи́х҄..., Абы въскрєси́ли оувє́съ на́рѡ(д) чл҃вчєскі́й; абы събра́ли избра(н)них҄ єгѡ́ с по(д) чоты-ро́хъ вѣтрѡвъ (Чернігів, 1646 *Перло* 147 зв.); по розеханюс войска польского с под Пилявецъ,... в крае полские одехал (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 281).

2. *(виражає об'єктні відношення) (вказує на об'єкт, стан, положення, від якого хто-, що-небудь звільняється)* з-під: Таков бо есть ее закон своеволный: с под ярма тѣсного и крестоноснаго и прискорбнаго жития и пути, ведущаго во живот вѣчный, выламавшися и выскочивши, буяти, шалѣти и бѣсноватися (1608-1609 *Виш. Зач.* 202); Которы(и) то домъ и плацъ никгды с по(д) юри(с)дыцы(и) мєског ратѹша Києвского выходить нє маєть (Київ, 1616 *ЦДІАК* 221, 1, 62, 1 зв.); а кгды протє(с)туючи(и), укладаючися ѡно(му) з по(д) хоро(н)кгви уступи(л), тєпє(р) єкъса(р)-су(с) проскочи(л) на коню помєнє(н)ного нєбо(з)чика стрыя єго мєжи товариство(м) (Житомир, 1650 *ДМВН* 201).

3. *(виражає обставинні відношення) (вказує на обставину, при якій відбувається дія)* з: Мы вси кѹпно братия гражанє городє(ц)-кыє... принѧвши тоє стоє бра(т)ство спо(д) бл(с)вєния архиєпи(с)копа нашєго вєдлу(г) братъства лвовъскаго... хощєм... жити (Городок, 1591 *ЛСБ* 177).

ЗЪПРОФАНОВАТИ *див.* **СПРОФАНОВАТИ.**

ЗЪРАНЕНЄ *див.* **ЗРАНЕНЄ.**

ЗЪРАНИТИ *див.* **ЗРАНИТИ.**

ЗЪРЕКАТИСЯ *див.* **ЗРЕКАТИСЯ.**

ЗЪРЕЧИСЯ *див.* **ЗРЕЧИСѦ.**

ЗЪРОБИТИ *див.* **ЗРОБИТИ.**

ЗЪРОСТЪ *див.* **ЗРОСТЪ.**

ЗЪРУШАТИ *див.* **ЗРУШАТИ.**

ЗЪСЕРНИСТАВИЛЧАТЫЙ *прикм. (про масть коня)* плямисто-сірий: конъ зъ серниста вилчатый, который коштовалъ шестьдесятъ копъ грошей Литовскихъ (Луцьк, 1609 *АрхЮЗР* 6/I, 357).

ЗЪСЕРНИСТАПОЛОВЫЙ *прикм. (про масть коня)* плямисто-половий: третий конъ

зъ серниста половый, который коштовалъ копъ двадцатъ грошей Литовскихъ (Луцьк, 1609 *АрхЮЗР* 6/I, 357).

ЗЪСЕСТИ *див.* **ЗСѢСТИ.**

ЗЪСИНЕЛЫЙ *див.* **ЗСИНЕЛЫЙ.**

ЗЪСЛАТИ *див.* **ЗОСЛАТИ.**

ЗЪСОРОМОТИТИ *див.* **ЗСОРОМОТИТИ.**

ЗЪСТАВИТИ *див.* **ЗОСТАВИТИ.**

ЗЪСТАРОДАВНА *див.* **ЗСТАРОДАВНА.**

ЗЪСТУПИТЬ *див.* **ЗСТУПИТИ.**

ЗЪУБОЖОНЫЙ *див.* **ЗУБОЖОНЫЙ.**

ЗЪХОВАНЄ *див.* **СХОВАНЄ.**

ЗЪХОДИТИСЕ *див.* **СХОДИТИСЯ.**

ЗЪХУДЪ *див.* **СХОДЪ.**

ЗЪШАРПАТИ *див.* **ЗШАРПАТИ.**

ЗЪѢЗДЪ, ЗЪЄЗДЪ, ЗЄЗДЪ, ЗЪЄЗЪДЪ, ЗЪИЗДЪ, ЗѢЗДЪ, ЗЬЄЗДЪ *ч.* **1.** *(скликання представників общини)* збір, зібрання: хотечи онъ тому предъсявзятю своему досыт учинити, на зъѣздъ всихъ обывателей здешнего панства земли Волынское, до Берестечка... мене з собою привезъ (Луцьк, 1573 *АрхЮЗР* 8/III, 269); Сътєче́ніє, з҄ѣздъ, изволе́ніє (1627 *ЛБ* 129); на пꙋбли́чныхъ з҄ѣздахъ стара́носѧ промышлѧ́но, и забѣга́но, а́бы и са́моє правосла́вноє набоже́н҄ство, ...мл҇твы,... и бєз҄кро́вныѣ ѡфѣры... ѡ(т)дава́ны и ѡфѣрова́ны нє были (Львів, 1639 *Ап.* 5 ненум.); зъ ними конверсовалъ,... самъ будучи передъ тымъ калвиномъ,... и въ школахъ... розного стану людий наукою блудною горшити и заражати, зездовъ и згромаженя... на три тисечи людей личбою выносячихъ, въ той же маетности своей допустилъ (Люблін, 1644 *АрхЮЗР* 1/VI, 795);

2. *(з'їзд представників християнського духовенства)* собор: тєрле́цкіи вл(д)ка лꙋ́цкіи и володи́мєрскіи всіѧ ли єрєсь призволѧ́ючи на но́вый калєнда́ръ и з҄е́здъ бы́лъ оу̑ бри́стю (1509-1633 *Остр. л.* 127 зв.); Мы смиреньный Михаилъ Рагоза... будучи... на тот час на зъезде нашомъ духовном... ознаймуем (Берестя, 1594 *ЗНТШ* XXVIII, 8); К томꙋ в҄ рєце́сє тоє́и єле́кціи тє(ж) до ко(н)ститоуціи в҄писаньємъ тыи слѡва чита́ємѡ, ѡ зъѣ́здѣ вислицкомъ чє́рєзъ то́тъ ре́цєсъ зло́жєномъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 26); про́жно и да́рмо была́ потрє́ба тыилькіи спо́ры зачина́ти на з҄ѣ́здѣ ѡ́номъ флорє(н)ско(м) (Дермань, 1605 *Мел. Л.* 27); Княжа Острозское Василій Константиновичъ рожай свой зъ благословенного... покол́ѣня провадитъ: пресловутого Володимера... власный потомокъ... оздоба и окраса сеймовая... зъѣздовъ око и сила потужная (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 1135); Еще припомню, што ся въ Слонимѣ стало о тѣхъ манѣтахъ въ року 1617,... свой зъиздъ хотячи новый календарь въ церкви по латине набоженство постановити, а руское набоженство попалити (бл. 1616 *Кир. Н.* 16).

Див. ще **ЗЪЯЗДЪ.**

ЗЪѢСТИ, ЗЄСТИ, ЗЄСТЬ, ЗЪЄСТИ, ЗЪЄСТЫ, ЗЪИСТИ, ЗЬИСТИ, ЗѢСТИ *дієсл. док.* **1.** (що) *(спожити що-небудь)* з'їсти: сє(р)цє... спєкли и зєли (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 60); а естли же о бочку меду або о хлеб ти идетъ, што тут его зъедятъ на тот час приятели пана моего, который ми мает быт малжонкомъ, я его могу индей где в приятеля моего достати (Луцьк, 1569 *АрхЮЗР* 8/III, 180); ѡни яко брємѧ нєволѣ на рамєна свои взѧ(в)ши (впєрє(д) кровъ высвобожє(н)ѧ з бара(н)ка вылѧ(в)ши и самого зъи(в)ши) шли з҄ єгиптꙋ (Вільна, 1596 *З. Каз.* 45 зв.); М: Пєтрє нє пий заразъ по поливци абовѣмъ є(с)ть нєздорово впро(д) щоко(л)вєкъ зѣжъ анижли пий (к. XVI ст. *Розм.* 12 зв.); Ко́ли оц҇е́вє зьи́ли яго́дꙋ грѣкоую, то́г(д)ы и оу дѣтєи бы́вали оско́мины на́ зоу́бѣ(х) (к. XVI ст. *УЄ* № 77, 58); А то́ што́ бы на то́тъ ча́съ мѣлъ чл҇къ з҄ѣсти са(м), оубѡ́гимъ розда́ти збавє́ннаѧ є́сть

рѣчъ (Київ, бл. 1619 *О обр.* 191); Сѹпъ, се́мпъ. Оре́лъ, ястрєбꙋ подо́бєнъ, з҆ родза́ю бо́лшых҆ орлѡ́въ кото́рый мо́жєтъ вы́трвати бє(з) ѣдѣнѧ м҃ днїй, а́лє єдны́мъ при́сѣдкомъ м҃ ѡбро́кѡвъ з҆ѣсть (1627 *ЛБ* 125); Зузанъна Куявинская…, хотечи обедъ зъесты, у столу села была… убезъпечоная зоставала (Луцьк, 1644 *АрхЮЗР* 8/III, 600); воловъ робочих так и в Шеплю, яко и Войсечу, трыдцатъ семъ, част побили и зъели, част за пенези на розные местца попродали (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 62); 'бꙋдєтє… ѣсти… то́лкѡ пєчо́ноє огнє́мъ, з нога́ми єгѡ и з чєрє́вы зъѣстє, и нє зоста́нє ничого з нєгѡ до пора́нкꙋ (серед. XVII ст. *Хрон.* 89);

перен. (що) *(мовчки стерпіти)* з'їсти, проковтнути: А потомъ самую ее милость панюю подкоморину словы непристойными… соромотилъ, поведаючи, же "се с того тая // пани твоя не утѣшитъ и тотъ листъ, который есть принюс теперъ, мусить его сама зъести" (Житомир, 1629 *АрхЮЗР* 1/VI, 603-604).

2. *(умертвити, знищити кого-небудь)* з'їсти: Ви́ди(ш) ли я(ко) єси зъѣ́дє(н) ѡ(т) того во(л)ка, которы(и) по(д) ѡборою лєжи(т) (п. 1596 *Виш. Кн.* 237); та́къ сєбє стра́вою нє́приѧтєлєви, // чи́ниш҆, я́къбы пта́шєчка ѡ(д) о́рла, а́лбо ѡв҆ца ѡ(д) вол҆ка з҆ѣдєна бы́ла (Вільна, 1627 *Дух. б.* 356-357).

3. *Перен.* (що) *(розтратити до решти)* проїсти: а кг(д)ы сн҃ъ тво́й то(т) зъє(д)ши має(т)ность твою з҆ вшєтє(ч)ницами пришо́лъ, зарѣзалєсъ длѧ нєго вола тлоу́стого (Острог, 1607 *Лѣк.* 30).

4. *Перен.* (кого) *(не дати можливості існувати, діяти)* з'їсти: нехай же собѣ и Никифора зѣсть (Львів, 1605-1606 *Перест.* 40).

5. *Перен.* (кого, що) *(пошкодити, знищити)* з'їсти: виделъ на обшарахъ дворныхъ гречку и просо, презъ шаранчу все до щенту зъедено (Луцьк, 1618 *АрхЮЗР* 6/I, 389); и нашо́лємъ прє(д) кє́лїєю єго, нѣ́ѧкого з҆ мѣстєчка Прє(з)витєра, кото́рого голова та́къ была хоробою… з҆ѣдєна: ижъ самыи ва́рги потылицєю могли бы́ти ви́дѣны (Вільна, 1627 *Дух. б.* 7); тогды засмꙋтатъсѧ грѣшникѡвє, и вы́йдꙋтъ якъ слѣпы́ѣ, понєва́ж҆ згрѣшили Бꙋ҃: тогды всѧ зємлѧ огнєм҆ зъѣдєна бꙋдєтъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 51).

Див. ще **ЗѢДАТИ, ИЗЪѢСТИ.**

ЗЪѢХАТИ, ЗЪЄХАТИ, ЗЬЄХАТИ, ЗЄХАТИ, ЗИХАТИ, ЗѢХАТИ *дієсл. док.* **1.** *(їдучи, звернути куди-небудь)* з'їхати: зъѣхавши з мосту от Пятницкое бъроны, дорога по самомъ валѣ положена, аж до передмостя Заваля (Луцьк, 1566 *СИМКЦА* 63); зъєха(в)ши є(с)мо въ сторону с тоє дороги пашє(н)ноє нєдалєко ночовали на(д) ѡзє(р)цємъ (б. Києва, 1585 *ЦНБ* ДА/П-216, 3); А што се дотыче, ижъ тотъ Закревский, не едучи до Хоболтовы гостинцемъ, зъехалъ зъ дороги до именя… Фалимичъ, теды дей то учинилъ для большое презпечности; бо его ночъ заходила (Володимир, 1594 *АрхЮЗР* 1/I, 420).

2. Заїхати, в'їхати: кгды на гребълю Фалимицкую на половицу зъехалъ, тамъ-же тые… кгвалтовникы,… пана моего пострелили (Луцьк, 1597 *АрхЮЗР* 1/VI, 145); кгды на мо(ст) зъєха(л), та(м) жє то(т) мо(ст) яко нєѡправлєны(и) по(д) возо(м) того Ва(с)ка ѡбломи(л)ся (Володимир, 1612 *ТУ* 252).

3. Приїхати, прибути: приказꙋємъ вамъ, ажбы єстє рок слꙋшный кнѧзю Чєтвєртєнскомꙋ пєрєд собою стати зложивши и на ѡдно мєстцє зъєхавши, в тꙋю справꙋ ꙋглѧнꙋли (Краків, 1559 *AS* VI, 46); росказали єсмо… писати листъ нашъ до ты(х) дєлчих… абы ѡни… до имєнє(и)… зъєхали испо(л)нє з дє(л)чими твоими згодившисѧ (Петрків, 1563 *ЛНБ* 103, 26/Id, 1810, 3 зв.); а єго мл҃ость митрополит… маєт… листом обослати єпископов,… и писати, абы зъєхали на час в листє описаныи на мєстцє пєвноє до

Берєстя (Берестя, 1591 *ПІФ* 102); такуюжъ мо(ц) зупо(л)ную и(х) мл(с)ти пано(м)… дає(м)… абы ча(с) пєвны(и)… зложо(н) бы(л) на которы(и) абы… зъєхали и тоє ро(з)граничєньє в ко(ж)до(м) повѣтє ꙋ граница(х) собє прилєглы(х) ꙋчини(ли) (Луцьк, 1595 *ЛНБ* 5, II 4048, 78); А кгды… до ты(х) ку(р)гано(в) є(с)мо зьєхали,… єго м(л). па(н) Ма(т)фє(и) Нємири(ч) ис паном ѡ(т)цо(м) своимъ… повєди(л), абы є(с)мо далє(и)… єхали (Київщина, 1595 *ККПС* 82); маю(т) ѡни ѡбєдвѣ сторонє спо(л)ны(х) прыятє(л) свои(х) вывєсти…, и на мє(ст)цє ро(з)ни(ц) зъєха(в)шы, // тамъ чєрє(з) пановъ приятєлє(и) свои(х) ѡбычає(м) прыятєльски(м) ѡ всє ꙋгодити… и заграничыти маю(т) (Вінниця, 1600 *ЛНБ* 5, II 4049, 157-157 зв.); Пановє инъквизиторовє… зъєхали На мє(ст)цє розъницъ мєжи… Паномъ Анъдрєє(м)… дєдичо(м) Козина… а… Пано(м)… Лєдоховски(м) сꙋ(д)єю зємски(м) (Кременець, 1637 *ЦДІАЛ* 765, 1, 11, 1); гє(р)бу(р)тъ до Лвова бы(л) зихалъ: а ста(д)ни(ц)кїи за ни(м), и стали ѡбозомъ по(д) с҃ты(м) Юри(м), шкодꙋ чинили по пєрє(д)мѣстю вєликую (серед. XVII ст. *ЛЛ* 166).

4. *(покинувши певне місце, вирушити куди-небудь)* виїхати, від'їхати: царе́вичь заво́лскїи з'є́халъ з своє́и зємли, и бы́лъ оу… крола в кра́ковѣ (1509-1633 *Остр. л.* 128 зв.); потом єпископъ Пахнотєй на инъшꙋю єпископъю зъєхал, а мєнє… король Єго Милость єпископьєю Володимєрскою пожаловал (Володимир, 1521 *AS* III, 211); ты-бы вжо тоє войско нашо, котороє… на той послꙋзє нашой при тобє было, роспꙋстилъ и самъ тєж ѡттоль зъєхалъ (Краків, 1538 *AS* IV, 165); А што писал Твоа Милост ѡ товарыши свои, абы вжє могли ѡттол зьєхати, ино пановє… нє дали ни слова рєчи, повѣдили, нєхай… рокꙋ долєжат, покол имъ замєрєно (Вільна, 1543 *AS* IV, 372); Вєджє скоро по той росправє, тєды я зас бєз мєшкана до того староства моєго в скок єхат мꙋшꙋ и ачєм на тот час сам зъєхал (Свитязь, 1560 *AS* VII, 59); просимъ, абы Ваша Милост в том тєпєрєшнєм часє нєбєзпєчном, яко будучи на томъ воєводствє своємъ влодарємъ…, рачил сєздє // зьєхати (Вінниця, 1569 *AS* VII, 323-324); кгды то(т) рокъ ѡ(т) ни(х) принаты(и) зъєха(в)ши з сє(и)мику припа(л)… кна(з) алє(к)са(н)дє(р) бурє(м)ски(и) с приатє(л)ми своими ку то(и) ꙋгодє… бы(л) гото(в) (Луцьк, 1583 *ЛНБ* 5, II 4045, 17 зв.); жа́дєнъ ри́цєръ кг(д)ы с пла́цꙋ зъє́дє(т),… вы́йграти коро́ны ю(ж) нє мо́жє(т) (Острог, 1607 *Лѣк.* 114);

(поспішно або таємно виїхати куди-небудь) втекти, від'їхати: врадникъ бобровницки(и)… границъ своихъ нє выводилъ… и того дня коли мы к ꙋгло(м) приєхали ѡнъ пєрєд нами с тыхъ сєлъ зъєхалъ (1546 *ОГ* 29); А так дей она, терпечи отъ него бои и окрутное мордырство,… по своеи тяжкои неволи мусила зъехати до Варкович (Луцьк, 1563 *АрхЮЗР* 8/III, 47); Подъданымъ нашимъ, Козаком тымъ, которыє зъ замков и мєстъ нашихъ ꙋкраиных бєз росказана и вєдомости нашоє господарскоє и старост нашихъ… зъєхавши, на Низꙋ, на Днєпрє,… в полю и на иныхъ входахъ пєрємєшкиваютъ (Варшава, 1568 *AS* VII, 304); Которы(и) взявши на до(л)гъ пєвную личбу воловъ за суму золоты(х) пя(т)сотъ и два(д)ца(т) по(л)ски(х), // …зъєха(л) и утюкъ з я(р)ма(р)ку Стромиловы Камє(н)ки (Володимир, 1600 *ТУ* 231-232); прєзъ которыє такъ нєзно(с)ныє кривды починєныє и шкодꙋ явнꙋю понєсєнꙋю всє(г) на пя(т) тисєчє(и) золоты(х) по(л)ски(х) з собою взєли и рєєсътра вси забравъшы подъ нєбы(т)но(ст) єє м(л): в томъ краю… потаємнє зъєхали (Київ, 1643 *ЛНБ* 5, II 4064, 132); кгды…, своеволя… гультайства козацкого уже на

тую сторону Луцъка,... розширила се, скаржачая з дитками своими..., ухороняючи здоровя своего, до монастира Туропинского,... зъехала была (Володимир, 1640 *Арх ЮЗР* 3/IV, 66);

(вирушити назад, забратися геть) з'їхати: Ви́дачи то да́рій и́жь оуставáли ри́цери єгω, а лю́дꙋ оубывáло: подáвши ты́лъ зѣхалъ прочь з во(и)ны (серед. XVII ст. *Хрон.* 422 зв.).

ЗЪѢХАТИСА, ЗЪЄХАТИСЯ, ЗЪЄХАТИСА, ЗЪЄХАТИСЕ, ЗЫІХАТИСЯ, ЗЬЄХАТИСА, ЗѢХАТИСЯ, ЗѢХАТИСА, ЗѢИХАТИСЯ, ЗЄХАТИСЯ, ЗЄХАТИСА, ЗЄХАТИСЕ, ЗИХАТИСА *дієсл. док. (прибути в одне місце, зібратися разом в одному місці)* з'їхатися: И з'єхáвшиса сты́и ω(т)ци тóлко ω(т) ωца признáли в вызнáню вѣры, а ω(т) сна нє смѣли (1509-1633 *Остр. л.* 132); сами єсмо, зьєхавши са до Задыб,... так єсмо межи сєбє вчинили и тꙋю реч єсмо на том зоставили (Задиби, 1531 *AS* III, 592); ино як они на съем до Луцка ся зъедут, вы бы перед ними ку праву стали (Краків, 1537 *ВИАС* I, 9); мѣли єсмо в пятницꙋ... до имєна книза Ковєлского... зъєхати са въ снєдалнꙋю годинꙋ (Ковель, 1539 *AS* IV, 182); Мы рады дикгнитарє... зъєхавшисє... до бєрєстє(ч)ка на дє(н) и ча(с) пє(в)ны(и)... одностанє постановили (Берестечко, 1573 *ЖКК* I, 48); кгды помененые комисаре наши до местечка Василкова на узнане тое справи... зъехалисе были, тые то козаки,... противъ комисаровъ яко пристоитсе не заховали (Вислиця, 1592 *ЗНТШ* XXXI-XXXII, 7); я са(м) з ни(ми) зєхавшисє на ꙋпокоє(н)ноє мє(ст)цє ты(м) жє способо(м) вса ωбмышлєвати зго(д)но и становити с потєхою вси(х) на(с)... послати хощꙋ (Новогородок, 1592 *ЛСБ* 213); потрєба постановила... в году дєвятьдєсять трєтєм... зѣихатися маєм (Берестя, 1594 *ПІФ* 106); зъѣхавшиса ти́тоу(с), в' цѣсáріи, з' ω(т)цє(м) вєспєзїано(м), и єхáли посп́олꙋ дó рыма (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 85); Тыхъ збойцовъ въ погоню,... // ...выправивши, самъ слѣдъ прехитрства своего затираючи, подъ той самый часъ зъ владыкою Лвовским... зъїхавшися, пустился до Замостя, якобы нѣгды нѣчого вѣдомъ не будучи (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 1059-1060); Вм я́кω нáрихлѣй до мєнє з'ѣд'тєса, а бꙋдєтє мѣти ω(д) мєнє кролéвскіи дáры (Вільна, 1627 *Дух. б.* 325); мы, вся копа,... водлугъ звычаю давного купного зехавшися на копу,... на судъ копный заселисмо (Овруч, 1629 *АрхЮЗР* 4/I, 78); Мы,... полковницы, сотники, атаманы..., подъчасъ конклюзій коммисіи зѣхавшися до Кіева – всемъ въобецъ... // вѣдомо чинимъ (Київ, 1630 *ЧИОНЛ* VIII-3, 9-10); вши(ст)ки ставилися с потугою вєликою, и // зихавшиса... положилися с та(м)той стороны... ωбозо(м) (серед. XVII ст. *ЛЛ* 171-172).

ЗЪЯВЕНЬЄ *с.* **1.** Явлення: Бга в' Тр(о)ци навыразнѣйшєє з'явéньє, Гдє и нáшє новоє в' Хр(с)тѣ ω(т)рожéньє (Львів, 1616 *Бер. В.* 91).

2. *(у назві церкви)* Богоявлення: А оттуль засе шли на предмѣстье львовское рекомое галицкое до церкви заложенья зъявенья и крещенья во Ердани панского (Галич, 1584 *MCSL* I, 99).

ЗЪЯВИТИ, ЗЬЯВИТИ *дієсл. док.* **1.** *(зробити явним)* виявити: Ничого бо ннѣ нє є(ст) скрытого што бы нє мѣло о(т)крыто быти ани єсть што тайного абы нє было зьявлєно (1556-1561 *ПЄ* 272 зв.); Нічого бо ннѣ нє єсть крітого, штобы нє мѣло ω(т)кріто быти. а ні єсть што тайног, абы нє было зья́влєно (Володимир, 1571 *УЄ Вол.* 74); Ale znáiu szto vczyniu: Swych sie trużelnikow porádzu. Ino libo wizu swoiu proskurnicu Tuy ziáwlu tuiu táiemnicu (Раків, поч. XVII ст. *Траг.* фотокоп. 2).

2. *(виявити свою присутність, існування)* об'явитися: а то то(г)[о] дла абы са пр(о)рочьство исаіа пр(о)рка выпольнило кото-

роє ѡнь пр(о)роковаль, рєкоучи г҃и кто оувѣриль слоухоу нашємоу и мышца г҃нѧ [рамѧ або плєчѣ] комоу єсть зьявлєна (1556-1561 *ПЄ* 404 зв.).

3. (кого) Визначити, призначити: Потомь пакь зьявиль г҃ь ины(х) сєд'мьдєсѧть [и два] а посла(л) ихь по два прє(д) лицємь своимь до в'сѧкого города и до мѣста (1556-1561 *ПЄ* 260 зв.).

Див. ще **ЗЯВИТИСЯ, ИЗЯВИТИ.**

ЗЪЯВИТИСЕ *див.* **ЗЯВИТИСЯ.**

ЗЪЯЗДЪ, ЗЯЗДЪ *ч.* (*стп.* zjazd) **1.** Те саме, що **зъѣздъ** у 1 знач.: А звлаща – на [зъ]яздахъ, сеймикахъ, рокахъ, трибуналахъ…, – зданя фортелне, иле ведле свѣта, отправуются (1603 *Пит.* 105); а по учиненью протестацые их… внет их едненьемъ то таким, то оваким уходити хотел и в тых трактатех, кгды собе зъяздъ на угоду в Любчу зложили (Луцьк, 1605 *АрхЮЗР* 8/IV, 509).

2. Те саме, що **зъѣздъ** у 2 знач.: ста́ло было на то(м) жє з'я́здъ мѣлъ быти позво́лєнъ… алє пото(м) за нѣѧ́кими новинами того з'я́здȣ ѡ(т)мо́влєно (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 20).

ЗЫҐАРМИСТРЪ *див.* **ЗЕҐАРМИСТРЪ.**

ЗЫҐАРЪ *див.* **ЗЕҐАРЪ.**

ЗЫҐЛОВАНЯ, ЗЫКГЛОВАНЯ *с.* (*стп.* żeglowanie) плавання: пото(м) яко до ишпа(н)ски(х) бєрєго(в) и до краины галатии кгрє(ц)ко(и) ѡсады далєки(м) зыкглованя(м) ди(в)нє запровади(л) (1582 *Кр. Стр.* 75 зв.).

Див. ще **ЖЕҐЛОВАНЄ.**

ЗЫДЕЛОКЪ *ч.* (*стп.* zydelek, zedelek) стільчик: все… яко столы, зыдле, зыделки, позабиравши, окъна и печи презъ самую злость потовкъши… одехала (Житомир, 1646 *АрхЮЗР* 6/I, 542).

ЗЫДЕЛЬ, ЗЕДЕЛЬ *ч.* (*стп.* zydel, zedel, *свн.* sedel) табурет, стілець: узяли… столы флядровые и зедли, фарбы разное, спижу замковую (Житомир, 1590 *АрхЮЗР* 3/I, 25); А ижемъ самъ на зыдлю ку дверомъ тыломъ седилъ, услышавши такъ великий голосъ, ку дверомъ се обернулъ, хотечи видити, хто бы то былъ (Володимир, 1596 *АрхЮЗР* 1/I, 486); все… яко столы, зыдле, зыделки, позабиравши, окъна и печи презъ самую злость потовкъши… одехала (Житомир, 1646 *АрхЮЗР* 6/I, 542); тые подданые вси… лавы, зыдли а навет самую пекарню всю розобравъшы… на свой пожитокъ обернули (Володимир, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 272).

Див. ще **ЗЕДЛИКЪ.**

ЗЫДНАТИ *див.* **ЗЪЄДНАТИ.**

ЗЫЗОВАТЫЙ *прикм.* Зизуватий, косоокий: Косве́ный: Оуко́сый, ко́сый, зызова́тый, кривоо́кїй (1627 *ЛБ* 55).

ЗЫЙМАТИ *див.* **ЗЫМАТИ.**

ЗЫЙМОВАТИ *дієсл. недок.* **1.** (що) *(скидати з себе щось надіте)* знімати: скончи́вши мо́вы взло́жилъ засло́нȣ на тва́рь свою, кото́рȣю входѧ́чи до г(с)да и мо́вѧчи з ни́мъ зыймова́лъ, а выходѧ́чи до сыно́въ Іѕра́илєвыхъ закрива́лъ тва́рь свою є́сли коли до ни́хъ мо́вилъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 112).

2. (чого на кому) Добиватися, домагатися (чого від кого): Мы… ѡбудъвухъ сторонъ споровъ выслȣхавши, а бачєчи ижъ па(т)рикиєвє ѡ заставȣ во(и)ского… по(з)вавшы никоторого знакȣ засътавы нє показали, ани листо(в) ȣпомина(л)ны(х) за старого и нового статутȣ нє выноси(ли), и чєрє(з) вси давности зє(м)скиє ѡмєшкавшы за кровною пови(н)но(ст)ю добръ прєрєчоны(х) на сєнютє зы(и)мовали (Городно, 1585 *ЛНБ* 5, II 4046, 92 зв.).

3. *Перен. (раптово й сильно проявлятися в кого-небудь)* охоплювати (кого), виникати (в кого): хоро́ба або́вѣмъ зыймȣєт', и за(с) минає(т) (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 145).

ЗЫЙСТИТИ *див.* **ЗЫСТИТИ.**

ЗЫЙТИ, ЗИЙТИ, ЗЫТИ, ЗИТИ *дієсл. док.* **1.** *(про небесні світила – піднестися*

над обрієм) зійти: єгда же слнцє зышло // из'ваноули [сѣмєна] іжь нє имали корєна, и пос'хли (1556-1561 *ПЄ* 60-60 зв.); ажъ кгды сонце зышло, прибегла погоня за конемъ (Луцьк, 1604 *АрхЮЗР* 6/І, 298); Єщє слнцє было нє взы́шло, алє юж юж мѣло зыйти (поч. XVII ст. *Проп. р.* 255 зв.); ты члчє нє имає(ш) сходити и злостїй сѧ вароват бѹдѹчи яко плоучина або яко оу трьнѧ роса скоро слнцє зыидє(т) тоу(ж) заразь званє(т) (Височани, 1635 *УЄ* № 62, 146 зв.).

2. *(про насіння, рослини – прорости)* зійти: мало (!) мєжи тєрънїємь и зышло посполѹ з ни(м) (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 207).

3. *(ідучи, спуститися куди-небудь)* зійти: тогды до мене панъ писар мовити почалъ..., абымъ с церкви доброволне на дулъ зышолъ (Володимир, 1597 *АрхЮЗР* 1/VI, 139); Моисе́й... вшє(д)ши на го́рѹ... чты(р)дєсѧт' днїй пости́вши, дѹжшимъ на(д) всихъ зы́шолъ, бо бы́лъ ко́рмлєнымъ ѡ(д) Бга (Вільна, 1627 *Дух. б.* 113); Ви́дѧчи лю́дъ и́жъ ѡмє́шкалъ Мѡисе́й зыти з горы собра́вшисѧ проти́въ Аарѡ́нови ре́клъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 109);

(злізти, спуститися) зійти: И // забѣгши в'пе́рє(д), в'стѹпи́лъ на фиго́воє Де́рєво, а́бы єгѡ оба́чилъ, бо тѹды мѣл' ити. А гды пришол' на мѣстцє, по́йзрѣвши Іи́с ѡба́чилъ єгѡ, и ре́клъ к' не́мѹ, Закхе́ю поспѣши́сѧ зыйти (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 724-725);

(проникнути вниз) зійти; зайти: адъ грєц'коє є́стъ сло́во и розѹмѣє(т)сѧ мѣсцє нєвѣдомоє, и́ли мѣсцє те́(м)ностє(и), и ни(з)ки(х) про́пастє(и), до ко(т)ры(х) хс... оумє́р'ши тѣло(м) а ѡжи́(в)ши дхо(м), кото́ры(м) зышо(л) и в тємни́ци пропов'ѣда(л) (Вільна, 1596 *З. Каз.* 11).

4. *(прийти з небес)* зійти: хс... зышє(д)ши на ни(з)ко(ст) свѣта того оусєли(л)сѧ оу двоу ч(с)тоую и прїѧ(л) тѣло (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 181 зв.); Кгдыжъ тая манна, которая имъ зъ неба была давана, фикгурою была самому Христови, которій зышолъ зъ неба для нашего спасенія (1603 *Пит.* 51); З высѡ́кости Нба, якъ мл(с)рдный зышо́лъ, И тоу на́ зємлю до на́съ понижє́ны(х) пришо́лъ (Львів, 1616 *Бер. В.* 67); И зъ небесъ, всѣхъ судити, на землю зыйдешъ (Львів, 1630 *Траг. п.* 171); збáвилъ насъ Хс Г(с)дь, длѧ то́го наклони́вши Нбса зышо́лъ на́ зємлю (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 910).

5. (до кого) Прийти, зійтися: А в ты(м) нємало ка(р)дына́ло(в) и би́скѹповъ италїйски(х) но́чью, по кото́ры(х) былъ ѡныи ѡпа́тъ розосла(л)... змо́вѹ мѣли, до євгєнїа па́пы з госпо(д) зышли (Острог, 1598 *Ист. фл. син.* 48); ре́клъ Само́илъ: Збєри́тє всєгѡ Їзра́илѧ до масїса́фѹ, же сѧ моли́лъ за ва́съ до г(с)да, и зышли до масїса́фѹ, и че́рпали во́дѹ и выливáли прє́дъ г(с)дємъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 204 зв.).

6. *(піти звідки-небудь, покинути яке-небудь місце)* зійти, вийти: И зышєль ѡ(т)тоудоу и пришєль въ ѡ(т)чизноу свою (1556-1561 *ПЄ* 146 зв.); на которо(м) дворищѹ бы(л) зємєни(н) повєтѹ ковє(л)ского пє(р)вє(и) сєго уво (и)мє(н)ю моє(м) годєвича(т) на (и)мя ми(с)ко клю(ч)никовичъ которы(и) за нєдоста(т)комъ свои(м) з дворища своєго зышє(д)ши в мєсто ковє(л)скоє и приня(л) дє(и) до(м) (Миляновичі, 1572 *ЖКК* І, 35); З ратуша вышедши, панъ буркграбий тых будовничих черезъ челядника своего напоминалъ и с плацу имъ зыйти росказовалъ (Луцьк, 1620 *ПККДА* І-1, 15);

(визволитися, звільнитися) вийти: в'вє́ржєнъ бѹдє(т) в тємни́цѹ и нє зы(и)дє(т) ѡ(т)толѣ а(ж) ѡ(т)да́сть послѣ(д)нии кодра(н)тъ (Вільна, 1596 *З. Каз.* 14 зв.).

7. Напасти (на кого): Зачимъ нє только имъ и людємъ их трѹдность и ѡбтєжєньє нєзносноє ѡтъ тєбє сѧ дєєть, алє длѧ тыхъ людєй ихъ, в которыхъ ты кони ѡтбираєшъ,

а на поли ихъ зоставѹєшъ и нєбєзпєчность вєликаѧ єстъ с тыхъ причинъ, иж поганство Татаровє латвєй в тыхъ людей пешихъ языка могуть достати и бєз вести на // люди наши зийти (Вільна, 1546 *AS* IV, 456-457).

8. *(про опади)* випасти: Всѧкыи которыи слыши(т) слова мои и нє дѣлає(т) их подобєнь є(ст) моужєви глоупомоу которыи поставиль є(ст) домь свои на пѣскоу и зы(и)шо(л) дожь(д) и приш҅ли рѣкы и пов҅стали вѣтры и ѡпръли(с) на то(т) до(м) и пал҅сѧ. и было падєніє єго вєлико (1556-1561 *ПЄ* 41); подобєн боу́дєть мужові мдрому (!) который поставил дом свой на камєні зышол дождь прішли рѣки и повсталї вѣтры и ѡпєрліся ѿ тот домь. и нє пєрєвєрнули для тог жє был основань на камєні (Володимир, 1571 *УЄ Вол.* 51); И зышолъ дожчъ, и пришли рѣки, и зашумѣли вѣтрове, и приперлися до оного дому, и упалъ, и было розвалене его велико (1603 *Пит.* 94).

9. *(з'явитися)* вийти: Забывши ѿно(г) иже маннѹ брали въ... пустыни мало его знали. Гдѣ сла(д)каѧ вода и(м) с камени зышла. А тве(р)даѧ злоба до се(р)ца и(х) пришла (к. XVI-поч. XVII ст. *ПДПИ* 182, 65).

10. *(використатися, витратитися, вжитися для чого-небудь)* зійти: Алє дє́нь бы мѧ рихлѣй Православ́ныи Хрїстїа́нє оушо́лъ, нѣжлибы на матє́рїи побо́жныхъ ст҃о́гѡ сєгѡ Мѹжа забав́ъ, примє́тѡвъ, ѡбыча́євъ, по́стѹпкѡвъ, и всєгѡ живота єгѡ зишло́: єсли́бымъ всѣ в҅ нє́мъ найдѹючїисѧ побо́жности цно́ты подро́бнѹ вылѣча́ти мѣлъ (Вільна, 1620 *См. Каз.* 22 зв.).

11. (від кого) *(взяти свій початок)* піти: та́мъ пє́рвѣй ѡ(т) бг҃а, а тѹтъ ѡ(т) ѡц҃а. и яко ѡ собѣ зо(з)нава́лъ, и́жє мъ ѡ(т) ѡц҃а зышо́лъ, та́къ и ѡ дх҃ѹ свт҃о́мъ, и(ж) ѡ(т) ѡц҃а походитъ (Острог, 1598 *Ист. фл. син.* 43).

12. *Перен.* *(померти)* відійти: ст҃ыи ѡ(т)цъ нєбє(з)плодєнъ жилъ, нєбєзъчадєнъ зишолъ (Вільна, 1620 *См. Каз.* 25 зв.); Нє є́стъ бо́вѣмъ то надарє́мнє, вы́мышлєно, анѣ по про́жнѹ ты́хъ кото́рыи зышли в҅ Бж(с)твє́нны(х) тає́мницахъ спомина́ємъ, и за ни́хъ пристѹпѹ́ємъ, про́сѧчи бара́нка прє(д)ложо́ного кото́рый свѣта грѣхъ згла́жѹєтъ (Київ, 1625 *Коп. Ом.* 151); Г(с)ди бж҃є штожь мнѣ даси, я(к) з҅и́дѹ бє(з) дѣтокъ, а мнѣ нє да́лъ єстє́сь пото(м)ка (серед. XVII ст. *Хрон.* 27); **зъ свѣта того (сего) зыйти** *див.* **СВѢТЪ; смертю зыйти** *див.* **СМЕРТЬ.**

◇ **зъ очій зыйти** – зникнути: А нинѣ, и тое свѣтло зъ очій зышло: И ажъ до отхланій пекла темныхъ зашло (Львів, 1630 *Траг. п.* 164); **на жадной речи не зыйти** (кому) – нічого не забракнути: маєшъ што ѣсти маю пановє мои ты(л)ко зся(д)тє з кони(и) на жа(д)ной речи вамъ нє зыйдєтъ (к. XVI ст. *Розм.* 39 зв.); **до небесъ зыити** *див.* **НЕБО.**

Див. ще **ЗЕЙТИ, ЗОЙТИ, ИЗОЙТИ, ИЗЫЙТИ.**

ЗЫЙТИСЕ *див.* **ЗЫЙТИСЯ.**

ЗЫЙТИСЯ, ЗЫЙТИСѦ, ЗИЙТИСѦ, ЗЫЙТИСЕ, ЗЫЙТЫСЕ, ЗЫТИСѦ *дієсл. док.* **1.** *(прийти з різних місць в одне, зібратися)* зійтися: И в҅сє мѣс҅то было зыш҅лосѧ къ д҅вєрємъ и оуз(д)оровиль и(х) много (1556-1561 *ПЄ* 132); Як ся зыидут до братьства, маетъ другь друга в почтивости мѣти (Перемишль, 1563 *АрхЮЗР* 1/VI, 51); тому во(и)ту стрєлє(ц)кому росказа(л), абы по(д)даныє всѣ в громаду зы(ш)лися, хотєчы имъ волю и ро(с)каза(н)є єго к(р). м(л). ѡ(з)на(и)ми(т) (Володимир, 1583 *ТУ* 191); Потомъ панъ Былчинскій тымъже мещаномъ и предъмещаномъ... на громаду другую зыйтысе для лепшого выведеня и опыту, приказалъ..., на рынокъ Дубенскій (Луцьк, 1596 *Ив.* 283); Слышав҅ши ѡ(н) таковоую радоу жидовьскоую // ишо(л) до и(х) домоу, гдє сѧ ѡни зышьли радити, И

поча(л) смѣлє ко(л)тати оу дверѣ (XVI ст. *УЄ Трост.* 46-47); А то(ж) на то(т) ча(с) ѡ(д)ложили по ба(р)толомѣи дла того иже са має вши(т)ка строна на то(т) ча(с) зы(и)ти (Одрехова, 1607 *ЦДІАЛ* 37, 16, 12); Алє нашѣ хр(с)тїанє далéко сѹ(т) ѡ(т) цноты ты(х) мѣщан, бо тыи всѣ а всѣ зышлыса..., и тѣшили смѹ(т)нѹю вдóвѹ (Височани, 1635 *УЄ* № 62, 102); А коли сє сполéчнѣ зышли, и сѣли напротíвъ собѣ:...// ...рєклъ Авєнíръ... нєхáй встáнѹтъ младéнцы (серед. XVII ст. *Хрон.* 243 зв.-244).

2. *(з'єднатися, злитися)* зійтися: Слáва єгѡ в'прóдъ ѡповѣдѣла Прирожє(н)є Бо(з)ства котóроє з' Оца, а Тѣло єгѡ ѡповѣдѣло Чл҃чéнство котóроє з' Мрїи, з' обоих' бовѣмъ прирожє(н)а з'ишлиса и скѹпилиса в' єдной ипостáси (Київ, 1625 *Сур. Сл.* 125); Прáвда жє... в є(д)но(м) мѹдро(ст), в' дрѹго(м) справєдливо(ст)... стобливо(ст)... тєрпєнїєса наидѹє... Лéчъ гды са всѣ в є(д)но(ст) вѣры и цно(т) зы(и)дѹтъ стає(т)са до(с)коналы(м) мѹжє(м) (серед. XVII ст. *Кас.* 63 зв.);

(з чим) *(зіткнутися, сполучитися)* зійтися: ѡнóй жє ѡгéнъ нíчого... нє сожигаєтъ, ни солóмы ни дрéва, ни зъгрѣбїй, ни тростíны: А гды зыйдєса з водóю, то вóдѹ якo горѣ(л)кѹ запаляєтъ, и в сѣр'кѹ ѡбєртаєтъ (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* № 29516, 438 зв.);

(наблизившись одне до одного, з'єднатися) зійтися: которое озеро прилегло концемъ ку Почайне речце, где и другая речка Кривая Почайна зышлася (Київ, 1539 *АрхЮЗР* 1/VI, 29); ту(т) граница старожи(т)ная зышлася з новою (Київщина, 1600 *ККПС* 159).

3. *(одружитися)* зійтися: хв҃о рожєство так'са стало іѡсифови ѡброучєна бо была марїа мати єго іѡсифови прєж'дє ниж'ли са зыш'ли на(и)дєна є(ст) имаючи в' животѣ ѡ(т) дх҃а ст҃ого (1556-1561 *ПЄ* 22 зв.); рéклъ Авимєлéхъ: чємѹсь нáсъ ѡшѹка(л): мóглъ бы́ся былъ хто з людéй з' жоною твоєю зыйтиса (серед. XVII ст. *Хрон.* 40 зв.).

4. Знадобитися, згодитися, придатися: то старая фальба и замоклая которая по половицы и(з) зємлєю змишаная которая ни на што сє нє зы(и)дє(т) (Житомир, 1605 *ЦДІАК* 11, 1, 4, 38); Якъ бы з' тажкого выпрагъ ярма, ныдзного и роботного выпѹстилъ вола, и оучинилєсь вєликѹю свободѹ старомѹ, а тоє писмо зыдє са потомъ и молодомѹ (Томашів, 1618 *ЗНТШ* LXXIV, 149); А обирáна ты(х)то чтыро(х) брáто(в) стáръши(х), и роздавáна имъ оурáдо(в) послѹгъ цєрко(в)ны(х) вєдлѹгъ го(д)ности, ктоса на що зыйдє(т) на дє(н) пéвный В нє(д)лю Нóвѹю антипа(с)хи, мáю(т) мѣти (бл. 1623 *ПВКРДА* I-1, 40); Пристало бы мѹ свои(м) послѹжыти. гды(ж) и ктито(р)ки бл҃гочєстивїи єго змє(р)ли, а в монастырѹ зышо(л) бы ся (Скит, 1633 *ЛСБ* 520, 1 зв.); трѹдно єстъ зносити крывды в нєви(н)ности... И нащо(ж) ся ва(м) зышло... Жє(с)тє к тому привєлы поцтивѹю матронѹ. Жє єстъ тѣло порѹшєноє ѡ(т)ца єи з гробѹ (1636 *Лям. о приг.* 5 зв.).

5. *(стати необхідним)* довестися: Прéто правовѣрныє нарóдовє рѹскиє, тоє што єсть с пи(л)ностю ра(ч)тє прочитáти и зрозѹмѣти. Зы(и)дєт ли са та(к)жє за стáршихъ сво(и)х по(з)волє(н)ємъ, кажѣтє на иноє ѡ(т)писáти. Нєзы(и)дєть ли са сáми нє ра(ч)тє нє дбáти (Острог, 1587 *См. Кл.* 8).

Див. ще **ЗОЙТИСЯ, ИЗЫЙТИСА.**

ЗЫЙТИСА *див.* **ЗЫЙТИСЯ.**

ЗЫЙТЫСЕ *див.* **ЗЫЙТИСЯ.**

ЗЫМА *див.* **ЗИМА.**

ЗЫМАТИ, ЗИМАТИ, ЗЫЙМАТИ *дієсл. док.* (кого) Впіймати, спіймати, схопити: оустоупила до ср(д)ца жидомъ мысль злая почали // радити ѡ г(с)ѣ ка(к) бы єго лєстью зы(и)мати и вбити (1489 *Чет.* 225-225 зв.); Зымайте намъ лисенята малии, которыи жъ

то казять винници, бо винница наша квитла есть (поч. XVI ст. *Песн. п.* 51); а złodeia prylicznoho hdekolwek imut na czyiem imeni, tamże ieho maiut suditi y tamże maiet karan byti podłuh dawnoho obyczaia, a policznoie tomu na czyiem imeniu zymaiut, a // prylicznoho złodeia ne puskati (Вільна, 1547 *ŹD* VI, 146-147); Естлибы розбойники шляхтича повoлали три кротъ, ижъ съ ними розбивалъ и тыхъ луповъ участникомъ былъ, тогды маетъ врядъ его казать зымати и на муку выдати (Луцьк, 1566 *РЕА* II, 166); И зложили сѧ на то, якобы великїи скар'бы дати за него, а имѣти его в роукахь своихь, и зимавши в ночи, и выдати его Пилатоу (XVI ст. *УЄ Трост.* 46).

ЗЫМНЫЙ *див.* **ЗИМНЫЙ**[1].

ЗЫСК *див.* **ЗЫСКЪ.**

ЗЫСКАНЫЙ *дієприкм. у знач. ім. с. р.* **зысканоє** – вигране, -ого; виграна справа: знашли єсмо в том кнѧзѧ Ковєлского правого и водлѸг ѡбычаѧ нинєшних прав... тыи... зємли... ємѸ єсмо за нєстанєм кнѧзѧ Коширского на рок зложоный, за зысканоє дали (Миляновичі, 1530 *AS* III, 368).

ЗЫСКАТИ *дієсл. док.* (*стп.* zyskać) **1.** (що) *(одержати зиск, прибуток)* здобути: казаль к собѣ ѡны(х) то слоугь позвати, которы(м) то быль грошъ даль абы(с) довѣдаль в ни(х), што бы который з ни(х) на ѡной то коуп'ли зыскаль (1556-1561 *ПЄ* 304 зв.); чл҃къ єди́нъ значны(и)..., гды ча(с) прышолъ зозва́лъ слоу́гъ абысѧ довѣда(л), што ко(ж)дый з ни(х) зыска́лъ, похвали́лъ тыхъ которыє пи́лныє были в торзѣ то́мъ, и(з) зы́ско(м) двоа́ки(м) прієхавши оувєсєлі́ли па́на своє́го (поч. XVII ст. *Проп. р.* 239 зв.); А такь ѡ(т) трє(х)со(т) пѣнѧзѣи, дєсѧтѸю ча(ст) зыскаль (поч. XVII ст. *УЄ* № 256, 7);

(одержати вигоду, користь) здобути: И та́м жє за́разъ, я́кобы зыска́вши, доложи́листє, Слы́шитє жє́ Па́нъ ты́ми ва́шими вы́мыслы нє хо́чє бы́ти хва́лєнъ (Київ, бл. 1619 *О обр.* 51); Што́ бовѣмъ и зыска́ти и спра́вити до́брого коли мо́жєтъ з' таковы́ми; Алє абы нє мѣлъ чи(м) проти(в) пра́вды фа́льшъ поста́витисѧ (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 235).

2. (що) *(заволодіти, оволодіти чим-небудь)* здобути: ш'то за помо(ч) чл҃коу єсли бы вє(с) свѣть зыскаль а дш҃оу свою погоубиль (1556-1561 *ПЄ* 75); єслибы чл҃кь оувє(с) свѣть зыскаль а дш҃оу свою погѸбиль і я(к) ю(ж) можєть дати измѣноу ѡ(т)коупоуючи дш҃Ѹ свою к(д)ыжь оувє(с) свѣ(т) тоу(т) соуєтныи нє станє(т) за єдиноу дш҃Ѹ чл҃скоую (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 27); Прі́ѧтєлю нє можє(т)-сѧ то́й вѣнє́ць або то́тъ зы́скь да́ти и́номѸ нѣко́моу, єдно томоу который зыска(л) (поч. XVII ст. *УЄ* № 236, 9);

(що) *(дістати у власність що-небудь унаслідок правних дій)* здобути: а потомъ..., кнѧзь Андрєй... а братьѧ єго... зыскали имєнѧ подъ паномъ... Костєвичомъ..., повєдаючи близкость свою, которыхже имєнєй пан... Костєвичъ жадноє моцы нє мѧлъ протѧгивати, ани сѧ мѧлъ Ѹ право становити, бєз воли и росказанѧ королєвоє єє милости (Краків, 1523 *AS* III, 252); через котрий листъ свой моцованый... его милость далъ ему моц тые озера зыскати и втратити (Київ, 1545 *АрхЮЗР* 1/VI, 40); **правомъ зыскати** (що, що у кого) – відсудити: который же островъ у мѣщанъ Кіевскихъ перед господаремъ его милостью правомъ есмо зыскали (Київ, 1534 *АЮЗР* I, 84); Ащє Кнѧ́зь... ото́йимєтъ... имѣнїє, или и́ноє што Цєрко́вноє пра́вомъ нє зыска́вши, или што боудєтъ с' пра́ва к' Црк҃ви присо́ужєно... на́мъ того Ли́стомъ на́ши(м)... обосла́ти штобы Црк҃о́вноє Црк҃ви Бж҃їєй ѡ(т)да́лъ и очи́стилъ (Львів, 1614 *Вил. соб.* 16).

3. (кого) *(випасти на чию-небудь долю, трапитися)* одержати: Такого вожа зыскало российское племе – Дорогой карбункулъ

неошацованое цене,... вожъ делный, Цнотъ, уместности и скромности полный (поч. XVII ст. *КЛ* 91).

4. (що) *(здобути відомість про що-небудь)* виявнити: то(т)же ꙋмоцованы(и) позвано(г) ...просилъ абы сторона поводовая всѣ контєнта в позвє мєнованыє показала А мяновитє протєстацию... кгдыжъ єще и самоє головноє рєчи нє зыска(л): што собє всє вцалє позваны(и) зоставꙋє(т), а тєпє(р) то(л)ко хочє вѣдатъ контєнта всѣ в позвє мєнованыє (Вінниця, 1605 *ЛНБ* 5, II 4051, 65).

Див. ще **ЗЫСКИВАТИ.**

ЗЫСКИВАТИ *дієсл. недок.* (чого) Розшукувати, виявляти (що): Ижъ хочеть его милость росказати и около того пильное выведанье вчынити и, зъискавъшы винъныхъ, карати, для чого будєть и ку урадомъ оное земли придано отъ его кролевъскей милости комисары, которыи (*в оригіналі* **который**. – *Прим. вид.*) того мають зыскивати, яко властное речы его кролевъское милости (1554 *РИБ* XXX, 268).

Див. ще **ЗЪИСКАТИ.**

ЗЫСКОВАТИ *дієсл. недок.* **1.** *(одержувати зиск, прибуток)* здобувати: або на спустошєнъя того имєнъя пущи розєштьѧ людє(и) має(т)ностє(и) ншихъ и шкодъ нашихь зысковали або наклады выкупуючи нє ѡтьдали и надь сєсь листь нашь в чомь жє будь выступили (Єсківці, 1563 *ЛНБ* 5, II 4043, 26).

2. *(набувати якоїсь якості внаслідок певних процесів)* здобувати, одержувати: я́къ пѣна надымає(т)сѧ, а я(к) и́скра оугаса́єт҆, фрасоу́є(т)сѧ, а з має(т)ности зма́зꙋ ты́лько ѡде́р҆жоу́єтъ, з нєнасычє(н)ѧ смро(д) зы́скоує(т) (Острог, 1607 *Лѣк.* 118).

Див. ще **ЗЫСКАТИ.**

ЗЫСКОВЫЙ *прикм.* Зисковний, вигідний, прибутковий: Абовѣмъ "що за пожитокъ зысковый на души шкодуючому хотяй бы и увесь свѣтъ таковый позыскалъ, души своей таковый откупити не можетъ" (1603 *Пит.* 105).

ЗЫСКЪ, ЗЫСКЬ, ЗЫСЪКЪ, ЗЫСК, ЗИСКЪ, ЗІСКЪ *ч.* **1.** *(прибуток)* зиск: Коръчмы зыскъ идє(т) на старостꙋ алє нє за(в)жды (1552 *ООЗ*-1, 50); ѡтъ кожъдого варꙋ по л гр(ш) зыскꙋ (1552 *ОКр. З.* 151 зв.); єсли́ жъ таковы́й шмато́къ оди(н) сꙋкна чирво́ного, та(к) до́брє быва́єтъ припла́чова(н); што розꙋмѣємъ які́й та́мъ зы́скъ и пожи́то(к) прихо́дитъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 172); И псꙋ ест подобный невстыдливый кождый, за прибыток милый прибывает завжды. З непобожных зы́сков па́нъства набывати, и праци убогих смѣле выдирати (к. XVI ст. *Укр. п.* 71); зіскъ lucrum (I пол. XVII ст. *Своб.* 27); нє ина́чєй я́къ кꙋпе́цъ ма́ючи зы́скъ вєсєли́т҆сѧ (Вільна, 1627 *Дух. б.* 119); Сънискáнїє: Приѡбрѣте́нїє, зы́ск҆, зѣ(д)на(н)є, набы(т)є, збира(н)є (1627 *ЛБ* 128); ѡ (т)вои пожи(т)ки або ѡ зискъ або ѡ ꙋтратꙋ пил҆ноє стара(н)є чинили (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 270); своє́ѣ вла́сности и приторгова́ного зы́скꙋ потрєбꙋєтъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 527); Пꙋсти́лєм҆сѧ,... на Визитова́нїє и спорѧже́нїє, во всѣхъ Повѣтахъ, Мѣстахъ и Се́лах҆, знайдꙋючєѣсѧ Єп(с)ко́пїѣ моєѣ; нє длѧ якоѣ приваты и нѣкче́много зы́скꙋ,... а́лє боѧчи́сѧ и оухо́дѧчи стра́шны(х) выро́кѡвъ Г(с)да Саваѡ́фа (Львів, 1645 *Жел. Тр.* 1 зв.).

2. *(вигода, користь)* зиск: Тотъ же, гомиліи 69 до люду мовитъ: не безъ прычины одъ апостоловъ тое постановено было, абы пры страшных тайнахъ была справована память усопшыхъ; абовѣмъ вѣдаютъ, ижъ имъ съ того идетъ великій зыскъ и вжытокъ (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 130); с па́вломъ рєкꙋ прихи́лность людє́й ты́хъ которыє за зы́скъ бы́ти розꙋмѣютъ набоже́н҆ство (Дермань, 1605 *Мел. Л.* 7 зв.); дш҃ѣ прєста́вльшихсѧ

Мл҃твами, Ѡфѣрами, и Ялмѹжнами за ни́хъ ω(т) живы́хъ чине́ными нє то́лкω оутѣхѹ ма́ють, нє то́лкω пожи́токъ ω(т)но́сѧтъ и зы́скъ, а́лє... и ω(т)пѹщєнїє грѣхѡвъ ωде́ржѹю(т) (Київ, 1625 *Коп. Ом.* 154); З слуха́нѧ бо́вѣм҆ нєма́лый пожи́токъ найдѹемω и вєли́кїй зы́ск҆ ω(т)но́симω (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 613); Нєзбо(ж)нє // тогды чы́нѧ(т), кото́рыє длѧ зы(с)кѹ и пожы́ткѹ доче́сного, а́л҆бо ла́ски чие́й и́щѹчы,... то́тъ оура́дъ бж҃ый ω(т)правѹють (Львів, 1645 *О тайн.* 85-86); Проти́вкω Дєвѧ́тогω Приказа́нѧ ты́и грѣша́тъ, кото́рыє фалши́вє свѣдчатъ на бли́жнагω, и вдаю́тсѧ в҆ нєбєзпєче́нствω дѹшѣ албω тѣла длѧ ма́рного зы́скѹ (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 908).

3. Нагорода, здобуток, виграш: Бо єсли бы сѧ пригоди́ло прє(д) нѣкотори(м) боро́тисѧ дво(м) бор҆цє(м) и єди(н) бы выгра(л). а в то(м) бы пришо(л) нѣкїи прїѧ́тєль цр҃ьскїй и проси(л) бы цр҃ѧ ω то(т) вѣне́ць выграный що(ж) ємѹ на то цр҃ь ω(т)повѣ(ст): Прїѧ́тєлю нє можє(т) сѧ то́й вѣне́ць або то́тъ зы́скь да́ти и́номѹ нѣко́моу, єдно томоу который зыска(л) (поч. XVII ст. *УЄ* № 236, 9).

4. Виграш судової справи: нє могѹчи де́й єсми... сама в сѹдѹ быти, даю моц зѹполнѹю слѹжєбникѹ, Богѹшѹ Заєцѹ Лѹковскомѹ,... в той рєчи вєдлє права постѹповати, приймѹючи в нєй зыск и стратѹ (Володимир, 1570 *AS* VII, 373); я поручаю... у права мовити... пану Тимофєю Михаиловичу... которому... даю вовъсєм моц зуполъную и позволяю на зыск и на страту (Луцьк, 1578 *ПІФ* 37); Микола(и) Жо(л)кєвъскии... моцъ даю... правънє посътуповати... приятєлєви моєму пану ма(р)ку жора(в)ни(ц)ко(му)... при(и)муючи чєрєзъ нєго во въсємъ томъ зысъкъ и сътрату и на томъ... далъ сєсъ мо(и) ѹмоцованы(и) лисътъ (Медика, 1585 *ЛНБ* 5, II 4045, 88); панъ воєвода... злєци(л) ѹстнє рєчъ свою до права слѹжєбникѹ своємѹ панѹ григо(р)ю дєдє(р)калѹ при(и)муючи чєрє(з) нєго во всє(м) зыскъ и страту (Брацлав, 1590 *ЛНБ* 5, II 4047, 25 зв.); А ижъ Іосифъ Велияминъ Рутскій справу свою зъ справою братіи манастыра Виленского злучоную мѣлъ, указавши одъ тое братіи всихъ сполне,... моцъ зуполную на зыскъ и страту собѣ даную, просилъ (Володимир, 1608 *АСД* VI, 116); ежелибы,... такъ на князе его милости, яко и на самым протестуючымъ҆се, якие зыски и презыски станули, теды... о неважност тых зысков и презысъков,... // яко теж и о шкоды,... напотом с тых справ ошацоваными, соленитер протестовалсе (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 408);

(документ про судове рішення) вирок: я са(м)... // ...ωбачивши зара(з) всє зѹпо(л)на зы(с)ки прєзысъки с троякими закладами ω(т)дати и заплатити маю и повинє(н) бѹдѹ (Вінниця, 1620 *ЛНБ* 5, III 4057, 31 зв.-32); я... // ...тоє право своє и записы ωриина(л)ныє... и ѹвє(с) за ними процє(с) пра(в)ны(и) такъ жє зы(с)ки прєзы(с)ки рємы(с)си на ча(ст) мою налєжачыє на... ма(л)жонъка моє(г) и пото(м)ство є(г) мл(сти) вливаю (Кременець, 1627 *ЦДІАЛ* 181, 2, 132, 9, 1-1 зв.); где вси права, привилея, записы, зыски и презыски, баницыи скрутынии,... мембрамы на певные суммы и долъги, тамъ в том замочъку спалили и в попел обернули (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 168).

ЗЫСКЬ *див.* **ЗЫСКЪ.**

ЗЫСПОДУ *див.* **ЗИСПОДУ.**

ЗЫСТЄ *див.* **ЗЕСТЄ.**

ЗЫСТИТИ, ЗЫСТИТЪ, ЗЫСТЫТИ, ЗЪИСТИТИ, ЗЫЙСТИТИ, ЗИСТИТИ *дієсл. док.* **1.** (що) Виконати, здійснити, сповнити: За которою прозбою и жаданємъ єго я то ємѹ ωбєцалъ и рѹкѹ на томъ далъ, жємъ Жєлєха въ домѹ своємъ большєй ховати нє мєлъ, якожємъ то ємѹ зъистилъ и

на завтрии по ѡтєханю єго Жєлєха зъ домꙋ своєго ѡтправилъ (Петрків, 1564 *AS* VI, 255); я маю и бꙋдꙋ повинє(н) вси тыє рєчи вышє(и) в сє(м) ли(с)тє мєновитє ѡписаныє в цєлости ѡ(т)дати и повороча(т)и што добры(м) слово(м) мои(м) зы(ст)ити и(х) мл(ст)и ѡбєцꙋю (Ковель, 1578 *ЖКК* І, 119); Што всє и кождую рє(ч) зособна зыстить и спо(л)нитъ маю (Володимир, 1588 *ТУ* 217); А то въсє выполнити и зыстити повинъни и ѡписуємъсє подъ закъладомъ... пєтъма тисєчъми копъ грошє(и) литовскихъ (Люблін, 1592 *ККПС* 98); А в справє рєлѣє... має(м) зъ ѡ(т)цє(м) Єпи(с)копо(м)... ради(ти) намовля(ти)ся и зо всѣми моцно стояти и боронити што всє ѡбєцали єсмо собѣ и ѡбєцꙋємо з обо(х) сторо(н) зы́сти(ти) и (з)дє(р)жати (Острог, 1596 *ЛСБ* 307, 1); Прыложытъ же было до него и Ѳеодору цесаровую, геретичку, которая тогожъ папежа моцю и выгнала за то, ижъ ей не зыстилъ обетницы,... о прыверненю Анътима геретика на столицу Царогородскую (Вільна, 1599 *Ант.* 873); Повинни теды отступникове показати первѣй: гдѣ, коли... Христосъ обѣтницу тую зыйстилъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 354); обѣтници о ключахъ... не самому Петрови обѣцаны ныли, алє всѣмъ и обѣцаны, всѣмъ и зысщены (Там же, 401); То́тъ кото́рїй ѡбѣца́лъ, понєва́жъ кла́мства про́жєнъ, з҆иститъ слово своє (Вільна, 1627 *Дух. б.* 80).

2. Заплатити: которы(и) тєбє позыває(т) до вла(с)ного запису твоєго на которы(и) єси зоста(л) винє(н) три тисєчи золотыхъ по(л)скихъ маючи ѡ(т)дати в року тєпє(р) прошломъ тисєча шєстъ дєсятомъ... которыхъ єси нє ѡтъдалъ и ѡному нє зыстылъ (Кременець, 1611 *ЛНБ* 5, II 4053, 10).

ЗЫСТИТИСЯ, ЗЫСТИТИСА, ЗЫСТЫТИСЯ, ЗЪИСТИТИСЯ, ЗИСТИТИСЕ *дієсл. док.* **1.** *(стати дійсністю)* здійснитися, збутися: Можетъ же ся надъ то яснѣй выразити, што то естъ будовати Церковъ, и гдѣ, и коли, и якимъ способомъ обѣтница // овая... "збудую Церковъ мою" зъистилася и скутокъ свой отнесла? (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 368-369); Тогда за́разъ з҆и́стилосє сло́во бо́жїє и погро́зка єгѡ на ни́хъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 9); Проро́къ кото́рыи пророкова́лъ поко́й, коли́ сє з҆и́ститъ сло́во єгѡ, позна́нъ бꙋдє(т) за пр(о)рка (Там же, 356 зв.).

2. Заплатити, розрахуватися: Хотя быхмо дей и теперъ тое поседѣлное свещеннику Троецкому, водлугъ постановеня нашого, отдали и въ томъ ся зыстыли, – нижли товариши мои до Дубровицы поехали съ солю (Луцьк, 1572 *АрхЮЗР* 6/I, 95); А то всє выпо(л)нити и зыстити сѧ є(с)мо пови(н)ни и ѡписує(м) сѧ по(д) закладо(м) (Люблін, 1592 *ККПС* 72); Тотъже дей небощикъ... осталъ мнѣ Никифору архимандриту... немало виненъ, и не зыстившися, съ того свѣта зышолъ (Луцьк, 1593 *АрхЮЗР* 1/I, 190); И иж таковый подступъ подо мною тотъ Иванъ Терлецкий учинилъ,... не учтивши мене, пана и добродея своего, якобы ся доброму годило, и не заслуживши того, што мнѣ и церкви Божой завинилъ а ни ся мне и капитуле с тыхъ семисотъ золотыхъ не зыстивши, из иныхъ доходовъ и пожитковъ личбы не учинивши, в небытности моей зникнулъ (Луцьк, 1600 *АрхЮЗР* 1/VI, 262).

Див. ще **ЗЫСТИТИ.**

ЗЫСТИТИСА *див.* **ЗЫСТИТИСЯ.**

ЗЫСТИТЪ *див.* **ЗЫСТИТИ.**

ЗЫСТЪЄ *див.* **ЗЕСТЄ.**

ЗЫСТЫТИ *див.* **ЗЫСТИТИ.**

ЗЫСТЫТИСЯ *див.* **ЗЫСТИТИСЯ.**

ЗЫСЪКЪ *див.* **ЗЫСКЪ.**

ЗЫТИ *див.* **ЗЫЙТИ.**

ЗЫТИСА *див.* **ЗЫЙТИСЯ.**

ЗЫЧЕНЬЄ *с.* (*стп.* życzenie) бажання; вимога: Штобы тєжь пань пєсочинъски(и)... в томь часє... прибудова(л) на ставь на грєбли

и на направу выложи(л), то всє выкупуючи на зычєньє голого слова кому тѡ слушати маєть ѡтьдати єсмо повиньни (Єсківці, 1563 *ЛНБ* 5, II 4043, 25 зв.).

Пор. **ЗЫЧИТИ.**

ЗЫЧИТИ, ЗЫЧЫТИ, ЗИЧИТИ, ЖИЧИТИ, ЖЫЧИТИ *дієсл. недок.* (*стп.* życzyć) **1.** (кому, чого і без додатка) *(прагнути одержати, здобути що-небудь)* бажати, хотіти: нєхотѧчи та́къ да́лєй нєтрва́лы(х) рє́чїй нєпотрє́бнє бꙋдова́ти, зы́чимо абы́ сѧ до то́єй згóды осторо́жнѣй и своими срѡ(д)ками, а дорѡ́гами пристꙋпова́ло (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 14 зв.); Обачыте, ижъ хтось старшый зъ духовныхъ до того ся причынилъ, зычечы собе (того местъца) (Вільна, 1599 *Ант.* 491); Жичила бы(м) собѣ была, абы вє(н)тшѡю сꙋмꙋ могли(с)мо были по(с)лати (Ясси, 1610 *ЛСБ* 429, 1); Тая естъ вѣра православнаа: въ него конечне потреба абы вѣрилъ и вызнавалъ каждый которий прагнетъ и зычитъ збавеня (Єгипет, 1602 *Діал.* 59).

2. (що, чого кому і без додатка) *(висловлювати побажання)* бажати, зичити: рачилбы Твоѧ Милость конєчнꙋю справєдливост вчинити, жєбы пан Гнєвош болшєй на то нє накладал и нам нє докꙋчал, бо мы нє хочємъ ємꙋ шкоды и накладꙋ зычити, яко то слꙋжєбникꙋ нашомꙋ (Вільна, 1538 *AS* IV, 132); Та́к жє и ти чл҃чє хр(с)... // ...можє(ш) є(мꙋ) з ср(д)ца зы́чити... чого бы(с) зычи(л) са(м) собѣ (Львів, 1585 *УЄ* № 5, 269-269 зв., на полях); За ти(м) ва(ш) мл(с)ть зичими ѡ(т) г҃а б҃а всє(г) добро(г) (Сучава, 1598 *ЛСБ* 377, 1 зв.); жычꙋ тобѣ щасливои ночи (к. XVI ст. *Розм.* 17); добро(г) здравїа и на всє(м) счє(ст)ливо(г) повожєня ѡ(т) г҃а б҃а ва(ш) м(л) вѣрнє зичю (Устя, 1600 *ЛСБ* 353, 1); Максимъ, архидіаконъ Александрійскій, всѣмъ вообще православнымъ, въ наукахъ кохаючимся, чительникомъ книги тое збавеня жычитъ (Єгипет, 1602 *Діал.* 49); то(л)ко зычыли є(с)ми сєбє того абымъ была на та(м)тоє писа(н)є ксє(н)дза прєфєкъта любє(л)ского ѡ(д)пи(с) ѡ(т) в҃м (Верба, 1607 *ЛСБ* 400, 1); ѡ(т)повѣдѣлъ ємꙋ Гдь Бгъ //... кто хóдитъ безъ заздрости: и кохає(т)ся въ пра́вдѣ; ...и оустами свойми нє чинитъ клєвєты, и зла нє жичитъ никомꙋ (поч. XVII ст. *Пчела* 24 зв.); що тобѣ любо того и бли(ж)нємоу жи́чъ (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 274 зв.); Вѣншꙋ́ємъ и зы́чимѡ ва́шимъ ми́лостѧмъ; достꙋпи́ти всѣхъ ѡ́нихъ добрѡдѣйствъ прє(д)рєчє́ннъхъ (!) (Чернігів, 1646 *Перло* 59 зв.); князю борисꙋ Алєкъсанъдровичꙋ рєпнинꙋ ѡболєнъскомꙋ здравия зычимъ (Переяслав, 1650 *ЦДАДА* 124, 3, 38).

ЗЫЧЛИВЕ, ЗИЧЛИВЕ *присл.* (*стп.* życzliwie) зичливо, прихильно, доброзичливо: О што прошу, абы ваша милость рачилъ имъ [служебникомъ] зычливе радить, яко бы тежъ мнѣ самому (Київ, 1573-1579 *АСД* I, 153); да(н) с ко(в)ля на (в)сє(м) зычливы(и) ...кирилъ зꙋбцо(в)ски(и)... єго м(л) панꙋ станиславꙋ хмєлє(в)скомꙋ... мнє зы(ч)ливє ласкавомꙋ (Ковель, 1574 *ЖКК* II, 281); маючи я... милость до детокъ зошлого брата моего,... который... за живота своего поволъне се мне во всемъ // братски и зичливе заховалъ, такъ тєжъ... малжонка и дети его, сынове умели мне послугами своими... пристойно и ужиточно служити,... тогды... сестрамъ ихъ,... двесте копъ грошей дарую (Луцьк, 1576 *АрхЮЗР* 1/I, 113-114); вє(д)жє за и(н)шою вшєлиякою ѡказыєю в чо(м) будꙋ мочи в҃м приятє(л)скє и зы(ч)ливє в потрєба(х) в҃м допомагати лєни(в) нє будꙋ (Варшава, 1596 *ЛСБ* 295, 1); За да́ръ ємꙋ прина́ти, вчинилъ то хєнтли́вє Кгды(ж) оубóгїй по(д)да́ный чини(л) то зычли́вє (Київ, 1618 *Вѣзер.* 16); Пано(м) Ѡбыва́тєлє(м) Лвовъски(м) Правосла(в)нымъ Бл҃гословє́нїя

и всѣ(х) Доб(р) ω(т) хр(с)та Бг҃а зычливє Повѣнъшовавши (Ясси, 1642 *ЛСБ* 557).

ЗЫЧЛЕВЫЙ *див.* **ЗЫЧЛИВЫЙ.**

ЗЫЧЛИВОСТ *див.* **ЗЫЧЛИВОСТЬ.**

ЗЫЧЛИВОСТЬ, ЗЫЧЛИВОСТ, ЗЫЧЪЛИВОСТЬ, ЗИЧЛИВОСТЬ, ЗИЧЬЛИВОСТЬ, ЖИЧЛИВОСТЬ *ж.* (*стп.* życzliwość) **1.** Доброзичливість, зичливість, прихильність: хотечи… за добродейство его милости зычливост мою… показат… именя мои,… дарую и записую малжонку моему (Луцьк, 1562 *АрхЮЗР* 8/III, 44); а такъ видєчи я такѹю фо(л)кгѹ и зичьливость того возного ци(р)ского кѹ владыцє и кн҃зю… старало(м)сѧ ω и(н)ши(х) возныхъ (1581 *ЖКК* I, 220); дознавши я ку собѣ уприймую а щирую милость, зычъливость а повинность, …малъжонъки моее милое… // всю маетъность… [ей] отписую (Загайці, 1584 *АрхЮЗР* 8/III, 425-426); за такоую хоу(т) и за такѹю зычливость ωбєцовали сѧ на нєго ла(с)кави быти (XVI ст. *УЄ Трост.* 47); ѹпри(и)мыє жичливости в(ш) м(с) проти(в)ко на(м) котриє рачитє показовати ωповѣда(л) на(м) Г(с)нь Ѡ(т)ць васили(и) (Устя, 1604 *ЛСБ* 385); А на знáкъ зичли́вости нáшєи, заспѣваємω; ва(м) Пѣснь вєсє́лїѧ, Вѣчногω (Чернігів, 1646 *Перло* 59 зв.); до(з)на(в)ши я по нє(и) ку собє вшєлякиє зычъливо(с)ти и пово(л)но(с)ти… ма(л)жо(н)ци моє(и)… записую… вси(х) тро(х) ча(с)тєхъ маєтъно(с)ти моє(и) (Тригорськ, 1649 *ДМВН* 213).

2. Бажання, прагнення; старання: Повторе мовлю, ижъ тое немалое дѣло… // предъ себе взялемъ зъ любве и зычливости збавеня такъ своимъ правовѣрнымъ братіамъ,… и всѣхъ бовѣмъ збавенью словомъ и писмомъ повиннисмы чинити старане (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 318-319); Потщáнїє: Пи́лность, наѹка, цвичє(н)є, зычли́вость (1627 *ЛБ* 165); Кролє́ваѧ Наѹкъ… оуроди́вши… Православ́ныхъ Сынωвъ, котóрыи по(д) намє́тъ твоє́и щодробли́вости,… по(д) плáщъ твоє́и кѹ наѹкωмъ зычли́вости зобрáвшисѧ, щó бы за τυμβονλην своє́є кѹ тобѣ прихи́льности вы́ставить мѣли, нє вѣдают (Київ, 1632 *Євх.* 292).

ЗЫЧЛИВЪ *див.* **ЗЫЧЛИВЫЙ.**

ЗЫЧЛИВЫЙ, ЗЫЧЪЛИВЫЙ, ЗЫЧЛЕВЫЙ, ЗИЧЛИВИЙ, ЖЫЧЛИВЫЙ, ЗЫЧЛИВЪ, ЗИЧЛИВЪ, ЗЫЧЪЛИВЪ *прикм.* (*стп.* życzliwy) зичливий, доброзичливий, прихильний: Я-мъ дей не однокрот черезъ приятелей своихъ… упоминалъ, абы она лепшою зычливою и захованемъ до мене яко жона была (Гуляльники, 1573 *АрхЮЗР* 8/III, 281); Вашей милости зычлевый преятель Костентинъ Острозский, воєвода Кіевский (Київ, 1579 *АСД* I, 154); вашє(и) мл(с)ти всєго добра зычълива приятєлька (Краків, 1585 *ЛНБ* 5, II 4045, 97); моли(т)вы моє зы(ч)ливыє встави(ч)ныє г(с)дину и па(с)тырѹ моєму пи(л)нє залєцаю (Львів, 1593 *ЛСБ* 245, 1); вашєи мл(с)ти зи(ч)ливи пріатєлє лѹка(ш) с(т)рои(ч) ло(г)фє(т)… и сємєω(н) могила гє(т)ма(н) и пръкала(б) сѹча(в)скии (Сучавиця, 1598 *ЛСБ* 321, 1 зв.); зє вшєлякими потѣхами радостными сполєчнє с подрѹжиє(м) и бг҃ода(н)ными чады радостнє на много лє(т) фо(р)тунны(х) ω(т) всєсилного бг҃а заживати яко ѹпри(и)мє зы(ч)ливы(и) сы(н) и слѹга вѣрнє зычє (Кам'янець, 1609 *ЛСБ* 433, 1); в(ш) мл҃(с)тя(м) всє(г) добра жычливая Приятє(л)ка Марія з ложє(н) (Устя, 1614 *ЛСБ* 450); А найпє́рвѣй Млодє́нци до васъ моѧ мóва. Памѧтáйтє на мои зычли́выи слóва (Вільна, 1620 *Лям. К.* 22); Лѣкаръ тєлє́сный, нє тóгды тóл'кω добръ єст и зычли́въ, коли до… закви́тлых сáдовъ …хóрых в'водитъ…, áлє и коли́ гóлодом трáпитъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 250); Мл(с)тє(и) Ваши(х) в сто҃(м) дс҃ѣ зы(ч)ливы(и) ωц҃ъ Пасты(р) и бг҃омо(л)ца (Київ, 1646 *ЛСБ* 574);

добросовісний, старанний: а такъ я… дознавши… милость, склонность, и угожання // поволными и зычливыми службами и прихильность статечную сына моего милого… маетность свою рухомую… записую… сыну моему (Сільце, 1531 *АрхЮЗР* 7/I, 30); которойжє всєй той справє и постꙋпꙋ… с писаньѧ… и ѡных листов, к намъ присланых… достаточнє єсмо вырозꙋмєли и тобє с таковых зычливых пильностєй… дѧкꙋємъ и вдѧчънє ѿ Твоєй Милости приймꙋємъ (Краків, 1542 *AS* IV, 235); Слꙋ(ж)би наши зи(ч)ливии в ла(с)кꙋ ва(ш) мл(с)ти залицає(м) (Сучава, 1598 *ЛСБ* 322, 1);

відданий, надійний: Вашей милости моего милостивого пана зычливый и вѣрный богомольца и слуга повольный Никифоръ Туръ, архимандритъ манастыра Кіевского (Київ, 1594 *АСД* IV, 45); Бо́сь оутра́тила сво́го Малжо́нка ми́лого, Кро́лю, и Посполи́той ре́чи зычли́вого (Київ, 1622 *Сак. В.* 47); а ко́ждого днѧ… абы́мъ… проси́лъ за то́тъ …До́мъ, и́жˀ бы вˀ славѣ… и в пова́зѣ нєѡдъмѣнной зостава(л): …//… Кро́лю Па́нꙋ и Речи посполи́той на мꙋдрꙋю ра́дꙋ, вѣрнꙋю оуслу́гꙋ, зы(ч)ли́вꙋю ѡ(д)ва́гꙋ (Київ, 1631 *Тр. П.* 8-9 ненум.); въ моци то и воли… Братїи…, зоставати маєтъ, абы когоколвєкъ они сами захочꙋтъ на то способнаго, благочестиваго и Цєркви православной зичливаго, любъ дꙋховнаго, любъ // свѣцкаго станꙋ чєловѣка, за старшого своєго… на часъ пєвный обрати (Канів, 1632 *ПВКРДА* II-1, 139-140); Вмосцямъ всѣхъ добръ дочесныхъ и вѣчныхъ зычливыи и служити готовы мещане Немировскаго братства… всѣ купно (Немирів, 1642 *КМПМ* II, 241).

ЗЫЧЪЛИВОСТЬ *див.* **ЗЫЧЛИВОСТЬ.**

ЗЫЧЪЛИВЪ *див.* **ЗЫЧЛИВЫЙ.**

ЗЫЧЪЛИВЪШИЙ *прикм. в. ст.* Зичливіший: не маючи у себе лепъшого, вернейшого и зычъливъшого приятеля, яко малъжонъку мою… всю маетъность… малжонцы… отписую (Загайці, 1584 *АрхЮЗР* 8/III, 426).

Пор. **ЗЫЧЛИВЫЙ.**

ЗЫЧЪЛИВЫЙ *див.* **ЗЫЧЛИВЫЙ.**

ЗЫЧЫТИ *див.* **ЗЫЧИТИ.**

ЗЫШТЬЄ *див.* **ЗЕСТЄ.**

ЗЬ *див.* **ЗЪ.**

ЗЬВЕРХУ *див.* **ЗВЕРХУ**[1].

ЗЬГАНАТИ *див.* **ЗГАНЯТИ.**

ЗЬГОТОВАТИ *див.* **ЗГОТОВАТИ.**

ЗЬДРѢМАТИСѦ *дієсл. док.* Здріматися, задрімати: Зьдрѣмалисѧ вьсѣ и засьноули (1556-1561 *ПЄ* 105).

ЗЬЄДАТИ *див.* **ЗѢДАТИ.**

ЗЬЄДНАНЬЄ *див.* **ЗЪЄДНАНЬЄ.**

ЗЬЄДНАТИ *див.* **ЗЪЄДНАТИ.**

ЗЬЄЗДЪ *див.* **ЗЪѢЗДЪ.**

ЗЬЄХАНЬЄСЯ *див.* **ЗЪЄХАНЬЄСѦ.**

ЗЬЄХАТИ *див.* **ЗЪѢХАТИ.**

ЗЬЄХАТИСЯ *див.* **ЗЪЄХАТИСЯ.**

ЗЬЄХАТИСѦ *див.* **ЗЪЄХАТИСЯ.**

ЗЬИСТИ *див.* **ЗЪѢСТИ.**

ЗЬМИЛОВАТИСѦ *див.* **ЗМИЛОВАТИСЯ.**

ЗЬМОВИТИСЕ *див.* **ЗМОВИТИСЯ.**

ЗЬУБОЖАТИ *див.* **ЗУБОЖАТИ.**

ЗЬЯВИТИ *див.* **ЗЪЯВИТИ.**

ЗЬЯВИТИСѦ *див.* **ЗЯВИТИСЯ.**

ЗѢВАНЇЄ *с.* (*цсл.* зѣаниє) зівання: ґды́сѧ моли́тва ко(н)чи́ть, анѣ сплюва́є(т) жа́дє(н), анѣ збыванїє(м) // фла́ґмы чꙋти жа(д)ного, анѣ ка(ш)лючого оучꙋєшъ, а́нѣ жєбы кто́ зѣванїє(м) да(л)сѧ чꙋти побачи(ш) (серед. XVII ст. *Кас.* 16-16 зв.).

Пор. **ЗѢВАТИ.**

ЗѢВАТИ *дієсл. недок.* Зівати: Зїа́ю, зѣва́ю, широ́ко смотрꙋ, розшира́ю взро́къ, ла́комє глѧжꙋ на ма́єтность того́ свѣтнюю (1627 *ЛБ* 43); Єдины дрѣмлю(т) оустами зѣваю(т)… дроугїи тѣло(м) стѣны по(д)пира́ю(т) (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 34 зв.).

ЗѢДАТИ, ЗЕДАТИ, ЗЬЄДАТИ *дієсл. недок.* **1.** (чого, що) *(споживати що-небудь)* з'їдати: назбытъ нє зєдай всєго зоставъ то што назбы(т) бѹдє(т) (к. XVI ст. *Розм.* 11); оуказа́ли ємѹ скри́тыи две́рцы, кото́рыми в'хо́дили и з'ѣда́ли то што быва́ло на столѣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 371).

2. *(поїдаючи, знищувати)* з'їдати: лѣпшє бы́ти повѣда́ючи, ѡ(т) своих' ра́чїй анижє́ли ѡ(т) робако́въ з'ѣданым' быва́ти (Київ, 1627 *Злат. Н.* 130 зв.); А о́нъ є́й мо́вилъ, ре́клємъ // жє єи нє ѡзмѹ, а́жъбысь ми присѧ́гнѹла жє ю́жъ да́лєй оубо́ги(м) лю́дємъ шко́дити нє бѹдєшъ, з'ѣда́ючи ихъ ове́чки (Вільна, 1627 *Дух. б.* 18-18 зв.).

3. Роз'їдати, руйнувати, з'їдати: нє дѣлайтє събє схованій, або скарбов на зємлї, гдє рьжа зьєдаєт и злодєи подкопываются и крадуть (Володимир, 1571 *УЄ Вол.* 48).

4. *Перен.* (що, чим) *(убивати, винищувати)* з'їдати: Вра́нъ пти́ца,... по́кармъ жє єго́ троупы, и тѣла мєртвыи и кръвъ; такъ и чл҃кооубі́йци и тира́новє, з'ѣда́ютъ мєчє́мъ тєлєса́ наро́довъ мно́гихъ, и крайнъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 37 зв.).

Див. ще **ЗѢСТИ, ѢЗИДАТИ, ИЗЪѢСТИ.**

ЗѢДАТИСѦ, ЗИДАТИСѦ *дієсл. недок., перен.* Руйнуватися, знищуватися: Кгды єсли ре́чїй потре́бныхъ по́спѣхъ вида́ютъ, з' оутрапе́ньѧ сєрде́чного а́жъ омдлѣва́ютъ. Нєха́й жє сѧ сама в' собѣ за́здрость з'ида́єтъ, А Бг҃ъ з' ре́чїй тако́выхъ похва́лєнъ быва́єтъ (Львів, 1614 *Кн. о св.* 447); та́къ и дш҃а в' о́гни Дх҃а и в' свѣтлости Бо(з)ской бавѧчаѧсѧ, нічо́го ѡ(д) злых' дѹховъ нє тєрпи́тъ: и хо́чъ што и приближа́єтъсѧ к' нє́й, нєбє(с)нымъ Дх҃а огнє́мъ з'ѣдаєтъсѧ (Вільна, 1627 *Дух. б.* 286).

ЗѢДЕНІЄ, ЗѢДЕНЇЄ *с.* **1.** Те саме, що **зѣденьє**: кгды сн҃овє є́ѧ по всѣ(м) стра́намъ, по мѣста́хъ, троу́пы, и тѣла ст҃ыи по оулица́мъ лєжа́тъ извє́ржєныи, на з'ѣде́ніє звѣрємъ и пти́цамъ, бєз' погрєбє́нїа зє́мнаго (Почаїв, 1618 *Зерц.* 57).

2. *Перен.* Роз'їдання, руйнування: єсли́ бымъ я в' прожнотѣ погрє́бшисѧ, Тала́нтъ ѡ(т) Бг҃а повѣрє́ный закопа́л', закры́лъ, и на з'ѣде́ніє ржи́ пода́л' (Львів, 1639 *Ап.* 4 ненум.).

Пор. **ЗѢСТИ.**

ЗѢДЕНЇЄ *див.* **ЗѢДЕНІЄ.**

ЗѢДЕНЬЄ, ЗЄДЕНЄ *с.* З'їдання, поїдання: Ижє бы нє рєкли, ове́чки єсте́смы, а ты на́съ посыла́єшъ на по́кармъ и з'ѣде́ньє влѣкωмъ (Київ, 1625 *Злат. Н.* 128 зв.); нєха́й во́змє бара́нка ко́ждый во́д'лѹгъ фами́лѣи и до́мовъ свои́хъ, а є́сли мнѣйша ли́чба є́сть, ни́жли до́сыть было до з'єде́нѧ бара́нка, возми сосѣда своєгω, кото́рый мєшка́єтъ по́длє до́мѹ єгω (серед. XVII ст. *Хрон.* 89).

Див. ще **ЗѢДЕНІЄ.**

Пор. **ЗѢСТИ.**

ЗѢДЛОСТЬ *ж.* (*стп.* zjadłość) злість, злоба, лють: Лю́тость, Бєзчлове́чїє, з'ѣдло(ст) (1627 *ЛБ* 61); На́пасть: Искѹшє(н)є, досвѣдчє(н)є, покѹса, бѣда, по́тваръ, гнѣ(в), з'ѣдлость (Там же, 69).

ЗѢДЛЫЙ *прикм.* (*стп.* zjadły) в'їдливий, злісний, *діал.* з'їдливий: Напрасни́въ: Оупо́рный, напра́сникъ, збы́тнє смѣлы(и), дрѣзкї(и), нєвстыдли́вый, на́глый, прѹдкі(и) похо́дисты(и), зѣдлы(и), крѹ(м)брны(и) (1627 *ЛБ* 69).

ЗѢДНАНЄ *див.* **ЗЪЄДНАНЬЄ.**

ЗѢЗДЪ *див.* **ЗЪѢЗДЪ.**

ЗѢЖЧАТИ *див.* **ЗЪЄЖДЧАТИ.**

ЗѢИХАТИСЯ *див.* **ЗЪѢХАТИСѦ.**

ЗѢЙКА *ж.* Назва морської риби (Persa cabrilla L.): channa, зѣ(й)ка рыба (1642 *ЛС* 120).

ЗѢКРАЧЪ *ч. Діал.* зікра́ч "зизоока людина". Особова вл. н.: Кли(м) Зѣкрачъ (1649 *РЗВ* 383).

ЗѢЛЄ *див.* **ЗѢЛЯ.**

ЗѢЛІЄ *див.* **ЗЕЛЬЄ.**

ЗѢЛКО *див.* **ЗЕЛКО.**

ЗѢЛНИЙ *див.* **ЗѢЛНЫЙ.**

ЗѢЛНЫЙ, ЗѢЛНИЙ *прикм.* (*цсл.* зѣльный) **1.** Міцний, сильний: и тако ско(н)часѧ погрєбаниє починꙋ со зѣлны(м) блгоговѣи(н)ство(м). а то(т) ли(ст) вл҃дычни(и)... которы(и) бы(л) на двєрє(х) приби(т) до ва(с) посылає(м) (Львів, 1590 *ЛНБ* 4, 1136, 2, 30, 1 зв.); valid(us), крѣпки(й), силни(й), зѣлни(й) (1642 *ЛС* 407).

2. *У знач. ім. с. р.* **зѣлноє** – довге, -ого; тривале, -ого: Протѧже́нноє: До́лгоє, зѣлноє (1627 *ЛБ* 102).

ЗѢЛО, ЗЕЛО *присл.* (*цсл.* зѣло, зило) *(у великій мірі)* дуже, вельми, сильно: та́ко бо и пр(о)рокъ дв҃дъ гл҃тъ, бг҃ъ на́мъ прибѣжище и си́ла, помо́щникъ въ ско́рбєхъ обрѣтших ны зѣло (Заблудів, 1568 *УЄ* № 552, 2 зв.); зѣло похвалихо(м) бг҃а и радꙋє(м)сѧ, и дѧкує(м) вашєму вѣрному братолюбству (Львів, 1590 *ЛНБ* 4, 1136, 2, 30, 1); нарадивши ся со всим свещенънымъ собором нашимъ и то добре усмотревши к намъ пастырем своим моление ихъ зело честно и богоугодно мещан Любелскихъ при той церкви ...братство духовное мети, радити... и добрами церковными опекатисе... мают (Берестя, 1594 *ЗНТШ* XXVIII, 9); Пересторога зѣло потребная на потомныє часы православным христіаном (Львів, 1605-1606 *Перест.* 25); И душа моя блаженную и боголюбезную его душу зѣло любитъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 1139); а ты(х) грѣховъ, которіє за тобою итимутъ, зѣло ꙋстрашатися бꙋдєши (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 276); obnixe, уси(л)нѣ, зѣло (1642 *ЛС* 286); похва́ла аггломъ ст҃ымъ зѣлѡ кра́снаѧ и Сла́дкаѧ (Чернігів, 1646 *Перло* 39 зв.);

відразу, швидко: вса́къ ѡбидѧй на ѡ(т)вѣтъ зѣло готѡ́въ, ко́ждый оукрив҆жа́ючій проу́дкій є́стъ на ѡ(т)повѣдь (Дермань, 1605 *Мел. Л.* 11 зв.).

ЗѢЛСКО *с.* Бур'ян: Ора́чъ часто́кроть выхо́дитъ нє то́л҆ко длѧ сѣа́нѧ на ни́вꙋ, алє и длѧ и́нших єѣ потрє́бъ, абы єѣ ѡ(т)нови́лъ, а́бы кꙋко́ль, и зѣл҆ско нєпотрє́бноє з нєѣ повырива́лъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 584).

ЗѢЛЪЄ *див.* **ЗЕЛЬЄ.**

ЗѢЛЬЄ *див.* **ЗЕЛЬЄ.**

ЗѢЛЯ, ЗѢЛѦ, ЗѢЛЄ, ЗІЛЯ, ЗЕЛЯ, ЗЕЛЄ *с., зб.* **1.** *(трав'янисті рослини)* зілля: иссѡ(п), є(ст) зѣ(л)є кото́роє жи́довє вмо́чꙋючи в к҆ро(в) покро(в)лєвалисѧ, и ѡчища́лисѧ (1596 *ЛЗ* 89); зє(м)ѧ котораѧ бы ча(с)то до(ж)чъ проходѧчи(и) в сє́бє принѧ(в)ши зродила зє(л)є пожито(ч)ноє ты(м) которыи єю справую(т) бєрє(т) благословє(н)ство ѡ (!) бога (II пол. XVI ст. *КА* 557); Чл҃къ... по́ломѣнь за́ра(з) оутиха́ючій,... трава за́раз҆ оусыха́ючаѧ, проу(д)ко ѡб҆оумира́ючєє звѧ́лоє зѣлѧ (Острог, 1607 *Лѣк.* 119); Бꙋршти(н) прирожоны(х) рє́чіи пи́сари свѣ(д)чатъ, ижъ всѣ(х) коло(с)ко(в) рожа́й до сєбє тѧ́гнє(т), ѡпро(ч) василѡ(к) зѣлѧ: котороє сѧ зовє(т) головноє, бо головꙋ и мо́зкъ дымны(м) дыха́ніємъ звыкло наполнѧ́ти (поч. XVII ст. *Проп. р.* 58 зв.); cissus блющ зіля (I пол. XVII ст. *Сем.* 50); Зєло: Зѣлѧ всѧ́коє, та́кжє: фа́сты, бы́льє (1627 *ЛБ* 38); Арѡма́ты: ...зѣлѧ пахнꙋ́чіи ѡлѣ(и)ки, за́пахи и дорогі́и ма́сти (Там же, 181); Всѣ кото́рыѣ пчѡлъ працови́тости и господа́рствꙋ... подо́бными сє́бє чи́нѧт҆; якъ ѡни по по́лѧ(х) лѣта́ючи, з҆ ко́ждого зѣлѧ, и з҆ ко́ждого квѣтꙋ, рє́чи соло́(д)кіѣ и пожитє́чныѣ збира́ют҆ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 398);

приворотне зілля, чар-зілля: тєпєрє(ш)нєго часꙋ вє(л)ми тоє бабы по(т)рєбꙋє(т) и(ж) бы сє з нєю могъла видити штобы є(и) дала такого зє(л)я штобы сє могъла по(с)тарати нє ѡ мило(ст) алє ѡ (ш)то и(н)шого (Володимир, 1578 *ЖКК* I, 98); помененая Солоха доброволне поведила, ижъ тое зеле весполъ съ тою Анънушою въ тоей жидовки брала

для дочки своее, Вовдѣ, абы ее люди любили (Луцьк, 1624 *АрхЮЗР* 6/I, 449);

(споживні рослини) зелень: Слꙋхай єще, ꙗко Іюстиніа́нъ... Ца́ръ... по́стилъ... два́ дни нѣчо́го нє ѣлъ, а трє́тєго рє́дковъ або цвє́клꙋ, и зѣлѧ вꙻ о́цтѣ до́лго мо́чєный ѣлъ (Київ, бл. 1619 *О обр.* 174); Акрі́ды: Трава́ а(б) зѣ(л)є котро́гѡ ко́рє(н) вꙻ ко́ло сє́бє ины(х) зє́лі(и) сма(к) притѧга́є(т), вдѧ́чный до вкꙋше(н)ѧ и трва́лый вꙻ сы́тости є(ст) (1627 *ЛБ* 173); Зѣлє выноси́ло мѧ́ккоє и ѡквитоє, розмайтого ро́жаю квѣточки ма́ючєє, до по́кармѡ(в) пожитє́чноє (Київ, 1631 *Син. Тр.* 612).

2. *(лікарські рослини)* зілля: Рѣпѧ(к) є(ст) зѣлѧ добро и въжито(ч)но наваривши оу водѣ и главоу мыи ни(м) и // па(р)хы всѣ выганѧє(т) (XVI ст. *УТ* фотокоп. 8 зв.-9); познавайме туй, хрестяне, ажъ лишъ Христосъ естъ лѣкаръ добрый и хытрый, што безъ ніякыхъ лѣкувъ и безъ зѣля... можетъ исцѣлити (XVI ст. *НЄ* 58); Єстъ бовѣ(м) исꙻсопъ зѣлѧ ꙗкоєсь нєвєли́коє, на оулѣчє́нѧ хоро́бъ зго́жєє, пожитє́чноє на ѡчищєніє жолоу́(д)коу, на скала(х) за(с) и мѣсца(х) камєнисты(х) ростє(т) (поч. XVII ст. *Проп. р.* 174 зв.); *Образно*: Єсли́ бы(с) члка м(д)рого ви́дѣлъ по́длоую нѣѧкоую спра́вꙋ и згоржє́ннꙋю збира́ти, ѡшꙋканого и нєзна́ємого собє соу́ди́лъ бысь яко то(т) кото́рый єщє нє дозна(л) бы(с) ѡного зѣлѧ цно́ты (поч. XVII ст. *Проп. р.* 219 зв.).

Див. ще **ЗЕЛЬЄ.**

ЗѢЛА *див.* **ЗѢЛЯ.**

ЗѢМА *див.* **ЗИМА.**

ЗѢМЛЯ *див.* **ЗЕМЛЯ.**

ЗѢМОРОДОКЪ *ч. (назва птаха)* зимородок: са(е)ух, зѣмородокъ птица (1642 *ЛС* 108); halcion, а(л)киянъ, птица зѣмородокъ (Там же, 214).

ЗѢМСКИЙ *див.* **ЗЕМСКИЙ.**

ЗѢМѢ *див.* **ЗИМѢ.**

ЗѢНИЦА *ж. (частина ока)* зіниця, чоловічок: зѣни́ца, зѣ(н)ка чоловѣчокъ (1596 *ЛЗ* 49); ѡ(т)крый моисе́йскоє покры́вало ѡ(т) тва́ри, отвори къ свѣтꙋ зѣни́цꙋ о́ка, ткнисѧ вꙻ ср(д)цє і источи чꙋвство (Острог, 1598 *Отп. КО* 15 зв.); Смє(р)тъ... рєчє: ѡ чловєчє мѣзєрни(и), ѡ(т) то ю(ж) пришо(л) конєцъ живота твоєго ї готова єсми затворити ꙋста твоѧ ї зѣници ѡчи твои (XVI ст. *Сл. о см.* 335); Вєва́н: Зѣни́ца, а́бо вы́дорожєны(и), кривы́й, а́бо поро́жнїй (1627 *ЛБ* 192); *Образно*: Ви(ди)тє чого ра(ди) рꙋсь хꙋлитє; а латинꙋ хвалитє,... //...ꙋ латины лжєимє(н)ныє Пастырє, цєлы(м) бє(р)вєно(м) вымысло(в) но́вы(х), зѣницꙋ спсе́нїѧ лю(д)ского завалили, а пропи(с)нꙋти и промовити за исти(н)нꙋ нѣма(ш) ко(му) (1598 *Виш. Кн.* 283 зв.-284); **якъ зѣницу заховати** *див.* **ЗАХОВАТИ.**

Див. ще **ЗРѢНИЦА, ЗѢНКА.**

ЗѢНКА *ж.* Те саме, що **зѣница**: зѣница, зѣ(н)ка чоловѣчокъ (1596 *ЛЗ* 49); Зѣни́ца, зѣнка, чоловѣчокъ, зрєни́ца (1627 *ЛБ* 39); **ховати якъ зѣнку въ оку** – берегти, як зіницю ока: Алє ца́ло то́ хова́ти всєю мо́цю и пі́лностю я(к) зѣнкꙋ вꙻ о́кꙋ (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 229); **хоронити яко зѣнку въ оцѣ** – те саме, що **ховати якъ зѣнку въ оку**: Прє́то потрє́ба язы́къ свой хорони́ти ꙗко зѣнꙻкꙋ въ ѡ́цѣ (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 230 зв.).

Див. ще **ЗРѢНИЦА.**

ЗѢПОНЪ *ч.* Каптан: шубъ шестдесятъ, мантій шестдесятъ...; зѣпоновъ двадцать (Густин, 1638 *АЮЗР* III, 21).

ЗѢРНО *див.* **ЗЕРНО.**

ЗѢСТИ *див.* **ЗЪѢСТИ.**

ЗѢХАТИ *див.* **ЗЪѢХАТИ.**

ЗѢХАТИСѦ *див.* **ЗЪѢХАТИСѦ.**

ЗЯБЛЯ *ж. (осіння оранка поля)* зяб, *діал.* зябля: а ку пожитку своему дей тое все собе обернулъ, ставы спустные, аренды зъ млы-

новъ..., роли на зябли и целины, на проса поораное, ку уживаню своему... привернулъ (Житомир, 1590 *АрхЮЗР* 3/I, 26).

ЗЯВИТИСЯ, ЗЯВИТИСА, ЗАВИТИСА, ЗЪЯВИТИСЕ, ЗЬЯВИТИСА *дієсл. док.* **1.** *(підійти; прийти, прибути)* з'явитися: Лєчъ нє иншій з'явилъса посредѣ Прєстола, тылко Агнєцъ, той приступивши взал' Книгу ω(д) деснищи сѣдащаго на Прєстолѣ, и ωтворил' Пєчат': и Книгу разгнул' (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 3); Плакали Патріархове прє(з) часъ долгій... А в' тым' з'явил'са якω єдин' ω(т) старєцъ, Іωанн' Крєститєль, и той ωповѣдѣл' ω пристю Агнца, который мѣлъ ωб'авити сєкрета нб(с)ныѣ (Там же, 4); салву собе мелиорации тое протестации оставивъши инъшым жыдом, которые бы се тылко колвекъ зъявили, оферовали се съ поменеными обвинеными, якъ съ права прыйдетъ, о то правомъ чынити на тотчас (Луцьк, 1648 *Арх ЮЗР* 3/IV, 26).

2. (кому і без додатка) *(постати перед ким-небудь, стати доступним зорові)* з'явитися, об'явитися: Потомь пакь зьяви(л)са іс оучнкомь своимь въстав'ши ω(т) // мртвы(х) оу мора тиверіадьского (1556-1561 *ПЄ* 438 зв.-439); кды(ж)са зявить гь нашъ и бъ, тог(д)ы боудє(т) закрыта моць єго (XVI ст. *УИ* 1911/2, 76); тоєжъ тыжъ црковъ... тым'же спωсобомъ прє(з) мнωгіє вѣки заховывала, нѣжли са ωпрѣснокъ нєквашоный з'явилъ на заходѣ слнца, якобы звѣзда юпитєрова ку в'зроушєнью и замѣшанью црквє... по заходѣ и по оустаньи цєрємонѣй мойсєωвыхъ (Дермань, 1605 *Мел. Л.* 14 зв.); Майстеръ. тая звѣзда не зяви(т)ся, толко ґди ся перемѣна та естъ на королевство, албо що инаго (серед. XVII ст. *Луц.* 642).

3. *(утворитися, виникнути)* з'явитися: нє є(ст) бо тайно кото(ро)є бы са нє зьявило (1556-1561 *ПЄ* 140 зв.); Яковый же, мовитъ, єстъ живωтъ вашъ; // на кшталтъ пары єстъ, которая скороса з'явитъ, натыхъмѣстъ зникаєтъ (Київ, 1625 *Коп. Каз.* 4-5).

4. *(стати явним)* виявитися: нє є(ст) бо тайно кото(ро)є бы са нє зьявило (1556-1561 *ПЄ* 140 зв.); Єд'но то(г)[о] дла слѣпь са народиль абы са зьявили дѣла бги на(д) нимь (Там же, 384 зв.); лє(ч) найболшє на кр(с)тѣ са твоа мл(с)ть з'авила (поч. XVII ст. *Проп. р.* 306); Бо што дша тєпєръ за скарбъ внутръ кладєтъ, на онъ ча(с) з'авит'са, и на верху тѣла ωкажєтъса (Вільна, 1627 *Дух. б.* 56); Славныи, гдє тєжъ цнωты, ωкрито прибыли, В Пєтрѣ Митрополиту, яснєса з'явили (Київ, 1646 *МІКСВ* 374).

Див. ще **ЗЪЯВИТИ, ЗЯВЛАТИСА.**

ЗЯВИТИСА *див.* **ЗЯВИТИСЯ.**

ЗЯВЛЕНЄ *с.* З'явлення, об'явлення: Хто ...дховного вєсєл'а, внутръ сєбє // нє будєтъ мѣти, и дховнои нб(с)нои ласки оутѣхи, и сытости, Бо(з)скои в' дшу свою в' часъ з'явлє(н)а єму славы Бжєи, якъ єстъ писано, нє набудєтъ (Вільна, 1627 *Дух. б.* 379-380).

Пор. **ЗЪЯВИТИ.**

ЗЯВЛАТИСА *дієсл. недок. (показуватися, ставати доступним зорові, видним)* з'являтися, появлятися: тамтаа то вода прєзъ дєнь сѣмъ кротьса з'явлаєтъ, що и оуживаєтъса мѣсто нєстатєчного и нєсталого (Львів, 1614 *Кн. о св.* 441); Моисєй... Кождому тєды Стму, якъ хотѣлъ з'явлалъса, хωтачи до ω(т)почєннєна збавєна, и познана Бга привєсти (Вільна, 1627 *Дух. б.* 36).

Див. ще **ЗЪЯВИТИ, ЗЯВИТИСЯ.**

ЗЯЗДЪ *див.* **ЗЪЯЗДЪ.**

ЗЯМБА *ж.* (*стп.* zięba) *(назва птаха)* зяблик: frigilla, зя(м)ба птица (1642 *ЛС* 202).

ЗЯТРЕНЫЙ *дієприкм. у знач. прикм. (сповнений гніву, роздратований)* роз'ятрений: сє(с)сия затриманая прє(з) причыну ста(р)шого брата... ажє бгъ ω(т)мєнилъ ср(д)цє зя(т)рєноє єго и засѣлъ мѣсцє ста(р)шєнства своєго, прєто братия любє(з)-

но до скри(н)ки затрыманоє… ω(д)дали (Львів, 1636 *ЛСБ* 1043, 44).

ЗЯТЬ, ЗАТЬ, ЗАТЬ, ЗЕТЬ *ч.* **1.** *(чоловік дочки)* зять: Жаловала намъ винограднична на имя Өеодосія из зятемъ своимъ… на игумена святого Николи Пустинского и на ихъ братію: "отняли де (!) в насъ двѣ нивы, Плоскую и Клиноватую" (Київ, 1507 *АрхЮЗР* 1/VI, 9); Мєщанє… // …кома(р) кȣ(х)мистровича… Кȣнє(ц) во(и)то(в) зать (1552 *ОЧорн. З.* 57 зв.-58); Которы(м) ωбычаємъ ωтє(ц) выдаючи до(ч)ку свою замȣжъ маєть ω(б)варовати и ȣпєвнити записати вєно ω(т) зятя (1566 *ВЛС* 61); па(н) яро(ш) а па(н) василє(и)… чєрє(з) зата своєго… ωповєдаючи и(ж)… ма(т)ка нш҃а сходачи з сєго свѣта ωставила по собє тєстамєн(т) ωста(т)нєє воли своєє которы(и) я ту(т)… покладаю (Добрятин, 1576 *ЖКК* II, 282); ‹и›ва(н) прозвищє(м) цу(п)ри(к)… зєзнава(м) суму вла(с)ную пє(т)рови сынови грицєвє(мȣ) (!) ка(м)бово(мȣ) затєви своє(мȣ) на роли свою(и) зло(т) // .м҃. ли(ч)бы по(л)скы (Одрехова, 1586 *ЦДІАЛ* 37, 1, 28 зв.); нє вм(с) ли… славою вѣка сєго коронȣєтєса, в҆ достатка(х) бєспєча(л)ны(х)…, я(к) в ма(с)лѣ плываєтє. до(ч)ки богаты(м) вѣно(м)… ωбвѣнȣєтє, затєй пана(ми) пышно го(р)д҆ши(ми) починитє (1598 *Виш. Кн.* 274); Руща(н)скый Фє(д)ко Кєкувъ взяв оу Ку(з)мы оу Мигаликового зятя оу 19 золоты(х) (Бенедиківці, 1603 *НЗУжг.* XIV, 223); А тося дѣяло… при бы(т)ности… ины(х) люде(х). Такъ те(ж) и при зятя(х) его… понева(ж) самого не было на то(тчас) вдому, єзд(л) гдесъ в дорогу (Холм, 1648 *Тест. Ст.* 471); И мє́шкалъ за́ть в домȣ тє́ста своєгω три дни єда́ючи и пьючи з ни́мъ пріа́тєльско (серед. XVII ст. *Хрон.* 188).

2. *(сестрин чоловік)* зять: Я анъдрє(и) а я миха(и)ло юхновичи єловича кунє(в)скиє сознаваємъ… Што зать нашъ нєбо(ж)чикъ панъ гнєвошь пєсочи(н)ски(и) прєставъляючиса зоставилъ намъ дȣховницою своєю ωпєкунами жонє дєтє(м) (Єсківці, 1569 *ЛНБ* 5, II 4043, 26); вшистци пȣстили тоє имѣня …сєстрѣ своє(и) зосцѣ и кȣнашєви зятєви своємȣ за вȣ(т)чи(ж)нȣ (!) жєнинȣ которая приходила на ню на кгрȣ(н)тѣ мѣсцкȣ(м) (Львів, 1595 *Юр.* 19 зв.); дѣялося то в лопȣшно(и) в домȣ вла(с)ного зятя моєго на (и)мя Ивана, при сєстрѣ моє(и) марȣхнѣ (Лопушна, 1598 *ЦДІАЛ* 201, 4, 12, 49 зв.).

3. Шурин, шваґер: Zadał mene ziat' moj… Koszka I żony mojej… a swojej sestry: Iż kotoraja czast prychodiła materyzny żony mojej… i jeho Miłost mene o to prosił…, czerez ludej dobrych, abychmo… odpustili tuju czast (Брацлав, 1521 *AS* III, 208).

ЗАБНУТИ *дієсл. недок., перен. (втрачати сили)* знесилюватися: прє(з) пыхȣ и нє(д)ба(л)ство ры́хло мо́жємо ȣтра́тити, що са прє(з) вєли́кȣю пра́цȣ было набы́ло, що(ж)са ста́нє з на́ми єщє на ко(н)цȣ, кото́ріє забнємо та(к) ра́но (Київ, 1623 *Мог. Кн.* 25).

ЗАВИТИСА *див.* **ЗЯВИТИСЯ.**

ЗАТЬ *див.* **ЗЯТЬ.**